

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TEVFİK ÇAVDAR

TALÂT PASA

Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü

DOST KİTAPevi

Birinci Baskı: Ocak 1984

Tevfik avdar

TALÂT PAŞA
Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü

DOST KİTÂBEVİ
YAYINLARI

Konur Sok. No : 4, Kızılay - ANKARA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ö N D E Y İ Ş

Okuyacağınız çalışma bir biyografi denemesidir. Biyografi Türkiyede hiç seilmeyen ve yazıldığında da düzeyden bir koç yargıyla geçştirilen bir yazın türüdür. Neden bu böyledir? Belki de zorluğundan ötürü bu yola girişmemiştir. Zorluk yazmada değil, bilgileri derlemededir. İyi niyetle biyografi yazmak çabasına giren hemen herkes için daha ilk anda çıkan engel belge yokluğu ve olanlarında belli ellerde toplanmasıdır.

Bugün değil biyografi yazmak için, amacı ve kapsamı sınırlı bir tarih araştırması yapabilmek için bile belge bulmak bir sorun olmaktadır. Bunun üç nedeni vardır. Birinci neden ülkemizde var olan arşivlerin yeterince korunmamış olması, korunanların araştırmalarda kullanılabilecek bir sistematik içersinde kullanıcıya sunulmamasıdır. İkinci neden belgeye karşı saygımızın olmamasıdır. Şöyleki elde varolan belgeler şu ya da bu nedenle çeşitli zamanlarda ortadan kaldırılmış, imha edilmiştir. Ayrıca var olanlara da erişmek, çeşitli yasaklamalardan ötürü, olonaksızdır. Bu yasaklamaların mantığı da kolaylıkla açıklanamamaktadır. Üçüncü neden ise, belge tekelçiliğidir. Gerek bazı kurumların gerekse özel kişilerin ellerinde bulundurdıkları belgeler üzerine tom anlamıyla tekelci bir sınırlama koyduklarını görüyoruz. Kurumların önde gelen yöneticileri, gelecekte yazmayı düşündükleri bir makale ya da kitap için kamunun incelenmesine sunulması gereken belgeleri saklamakta, ancak kendileri kullandıktan sonra (o da kullonılırsa) açığa çıkortmaktadır. Kişilerin durumu daha da farklıdır. Onlar bunu ya koleksiyonculukla oçıkloyocoğımız bir tutkunun esiri olarak ya da benden başkası kullanmasın, kullanma şerefi bana ait olsun gibi bilime ters düşen davranışla yapmaktadırlar. Hangi amaçla yapılırsa yapılsın belge

tekerciliği günümüzde bilimsel çalışmaların karşısına çıkan en büyük engellerden biri olma durumuna gelmek üzeredir.

Yazılı olan ve olmayan kaynakların bu yürekler acısı durumuna karşın, olayları yaşayan kişilerde de anı yazma geleneğinin bulunmaması konumuz açısından bir başka sorun yaratmaktadır. Yakın tarihimizde, sorumlu mevkilerde görev yapan kişilerin hemen hiçbirinin anı yazmaması çok ilginçtir. Böylece o dönemlerde, perde arkasında kalan bir dizi olay, hem açıklanamamak, hem de bu olaylar karşısında alınan kararlar değerlendirilememek tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

'Biyografi yazma kararında olan bir kişi, tüm bu olanaksızlıklar karşısında ne yapmalıdır? Uğraşından vaz mı geçmelidir? Kuşkusuz ki hayır. Bu araştırmacının yapması gereken, elindeki sınırlı belgeleri kullanarak, belli bir model çerçevesinde olayların gelişimini tasarımılamak ve sonra bunu irdetmektir. Önemli araştırmacının her hangi bir vatandaşın ulaşabileceği belgelerle yetinerek çalışmasıdır. Böyle bir çalışmanın yapılabilmesi için, biyografisi yazılacak kişinin yaşadığı ortamın iyi belirlenmesi, tarihsel dönemin özümelenerek onun aydın bir davranış tasarımının (buna modelde diyebiliriz) ortaya çıkarılması gerekir. Bu tasarım ortaya çıktıktan sonra, elde bulunan, yani elde edilebilen belgelerle bu tasarımın geçerliliği testlenebilir. Bu noktaya dikkati çekmek isterim: **Özellikle eldeki bilgilerle soyut bir kurguyu çatmak değil, tarihsel gelişim doğrultusunda tasarımılanan kurguyu belgelerle testlenmektir.** Bu koşullar altında araştırmacı neyi ve nasıl ortaya çıkan durumla ilgili olarak hareket edecektir.

Talat Paşanın biyografisine döktükten bu durumu yaparken de izlediğim yol bu oldu. Talat Paşanın yaşadığı ortam ve dönemi incelendikten sonra, bu ortamın tarihsel gelişimi içerisinde, Talat Paşanın davranışlarını belirleyen değişkenlerin neler olduğu saptandı. Sonra da bu değişkenleri kullanarak tasarım oluşturuldu. Nihayet bu tasarımın zaman içerisindeki gelişimi konusunda eldeki bilgiler irdeme aracı olarak kullanıldı, bu kullanımanın verdiği sonuçlara göre de tasarımda zorunlu değişiklikler yapıldı.

Basılı belgeler; gazete, dergi vb. gibi yayın organlarındaki haberlerden, makalelere kadar bir dizi bulgu, anılar vb. kaynaklar kullanıldı. Çatılan tasarımlar irdelendi. Öte yandan anlatımda alabildiğine serbest bir teknik yeğlendi. Şöyleki yer yer konu bir söyleşi havasında aktarıldı, bazı durumlarda öykü öğeleri kullanıldı... Dil açısından da aynı serbestlik söz konusuydu. Talât Paşa ve İttihat Terakki iktidarının özelliklerini yansıtabilmek için, çoğu kere, kullandıkları dile dokunulmadı. Bu kanımızca kaçınılmazdı. Bu yaklaşımdan, sadece, günümüz Türkçesine dönüştürülmüş ikinci el kaynaklardan yararlanırken sapıldı. Amaç o dönemi dil ve diğer yönleriyle olabildiğince aktarabilmektir.

Sırası gelmişken, bir de, neden Talât Paşa üzerinde duruldu noktasına açıklık getirelim. Her şeyden önce Talât Paşa, cumhuriyet ve sonrasına kadar uzanan siyasal gelişmelerin kaynağında bulunan anahtar kişidir. O ve örgütü, yani İttihat ve Terakki, bugünün Türkiye'sinin temellerini atanlardır. Bu inkâr edilemez. Aksi takdirde tarihin sürekliliği ve gelişim doğrultusunda birey ve kurumların daha gelişmiş olarak birbirlerini izlemeleri olayı yok farzedilmiş olur. Ayrıca Talât Paşa, 24 temmuz hareketini yapan grubun içerisinde yığınlara en yakın olan ve sivilleşme sürecine girilmesini en fazla isteyen kişidir. Bir yerde, İttihat ve Terakki'nin çekirdeğini meydana getiren aydınlar içerisinde en sivil kişidir. Osmanlı'nın bürokratik despotikliğinden, gücü yettiğinde, kendini kurtarmağa çalışmıştır. Bu da kendisi üzerinde durmamız için yeterli bir nedendir. Bunun da ötesinde, o döneme ilişkin çalışmalarda üzerinde en az durulan kişidir. Enver ya da Cemal Paşa daha bir önde inceleme konusu olan kişilerdir. Son günlerde, Ermeni terörünün yükselmesi nedeniyle Talât Paşa konusunda bir kaç anı yayınlanmıştır. Ne var ki bunlar Paşa'nın siyasal örgütçülüğü, günümüzün temelini atan siyasal kişiliği vb. gibi nitelikleri üzerinde duran özelliğe sahip değildir.

Talât Paşa hakkında çok çelişkili şeyler söylenmiş ve yazılmıştır. Bir yandan

Aldı yürüdü bütün mesafih,
Posta tatan gelince sadra,
Şahit aranırsa işte işler,
Hayret veriyor ricall asra.

dizeleriyle Paşa küçültülmeye çalışılırken, diğer yandan anonim bir şiirle sadaret tarihi belirlenmiştir:

Çerkesi takına boncukla yazılsın tarih,
Şaha bir çingenecek oldu veziriazam.

Bir başka anonim şiirde de

Sen yakışmaz dersin erime kel başa şımşır tarak,
Sadrazam oldu Talât clive-i takdime bak.

denmektedir.

Şair Eşref hücumları aşağıya aldığımız dörtlüğünde daha da arttırmaktadır :

Älemi duçarı behtü hayret etti Talât'ın,
Haddini bilmez acep çingâne bir lön Türkmüsün?
Mülkü millet sui tedbirinle mahvolmaktadır,
Hey.....oğlu.....lön Türkmüsün, bön Türkmüsün?

Talât Paşaya karşı bu ağır eleştiriler yöneltirken, ağza alınmayacak dizeler halk arasında yayılırken, bunun tam karşısı olarak onu alabildiğine yücelten söz ve dizelerde vardır. Örneğin, Ali Fuat Türkgeldi'ye göre Vahdettin bir konuşma sırasında "Bu memleketi idare için meğer iki âdem lâzımmış. Biri Sultan Hamit, diğeri Talât Paşa. Ama ben onları gibi idare edemem. Talât Paşa bizim halkımızı iyi anlamıştı. O hakikaten müstesna bir şahsiyetti. Eğer Talât Paşa, o muhitte kirlenmemiş olsaydı, biz onunla 'bu memleketi kurtarabilirdik". Bu sözler son Padişahın kişisel düşüncesini yansıtmaktadır. Talât Paşanın kirlendiğini söylediği ortam, bizzat onun kurup, önderlik yaptığı İttihat ve Terakki'dir.

Diğer yandan Ziya Gökalp de yazdığı bir şiirde,

Sen candan birleştiren bir ruhsun.,
Vicdanını sende görür cemiyet:
Necat teknesidir. Sen Nuhsun,
Sen olmasan öksüz kalır bu millet,

diyerek cemiyet için Talât Paşanın ifade ettiği manayı vurgulamıştır. İşte böylesine çelişkili düşünce ve yazılarla tanımlanan Talât Paşanın gerçek hüviyetinin ortaya çıkarılması amacı da bu biyografi denemesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Araştırmamız süresince sınırsız yardımlarını gördüğüm Millî Kütüphane personeline, özellikle "Sürelî Yayınlar" bölümüne ayrıca minnetlerimi sunmayı bir görev bilirim.

**Her gün bir az daha yalnız Robespiyer
ve Fransa biraz uğultulu.
Yalnızdır a'şam yokedilen bir subay.
Bilinmez ürkütölmüş atları ne çok sevdiği
Her yalnızlık biraz ihtilâl.**

Edip Cansever

BİRİNCİ BÖLÜM

«Silah atılmıyor
güvercin şakırtısıdır
şafakta yıldızlanan

Şadırvanda su
ıhlamlarlarda ezan
görmeli bir namaz uğultusu

Heyhat
Hamzabey Cami-i şerifinden kim kaldı
kim kaldı eski Selanik'ten
Loternalar sustu
sürâhiler تنها
tek kibrit çakılmıyor

Kim kaldı ittihat ve terakkî'den
o jöntürkler ki- «hariçten
evrak-ı muzırca celbelerlerdi»-
o fedailer ki barut öksürürler
sakal traşları mavi
kırmızı bıyıkları biber»

Atilla İLHAN

E D İ R N E

1

“Muhacir” sözcüğünün kişi üzerindeki etkisini açıklamak hiç bir zaman kolay olmamıştır. Bugün biz bu sözcüğün karşılığına “göçmen” diyoruz. Göçmen, yurdundan, yuvasından, yerine göre malından, mülkünden koparılmış kişidir. Yaşamı boyunca oradan oraya konaklar, kendine bir yurt edinmeğe çalışır. Temelde toprağından, yetiştiğı, yeşerdiği kaynaklardan sökülüp atılmanın acısını kendisiyle birlikte sürükler. Bu sürükleyiş içersinde toplumsal yapının içinde tek düze bir yaşama soyunmuş kişilerle göçmenin temel farkı da buradan gelir. Bu fark neleri ortaya çıkarabilir. Bir kere toplumsal yabancılaşma çarpıcı ve o ölçüde de yıkıcı olur. Aşağılık duygusunun yarattığı karmaşık dürtülerin güdümediğı davranışlar güçlenir. Bu davranışlar yerleşik toplumun değer yargılarıyla açık ya da kapalı bir çatışmaya kadar uzanır. Göçmenin yerleştiğı yeni yörede, kendisini sürekli yalnız hissetmesi sonucunda varlığını sürdürme açısından kişiliğini kabul ettirme güdüsü toplumun diğer bireylerinden daha güçlü ve etkili olmaya başlar. Öteyandan göçmen kültürle, yerleşik kültürün arasındaki farklar o döneme kadar akla getirilemeyen bazı çelişkileri yaratır. Göçmen kültür, yerleşik kültürden daha kuvvetli ise ya da başka bir deyişle daha üst düzeyde yani ileri ise toplum içinde başat olma arzusu o oranda öncelik kazanır. Fakat göçmen kültürün taşıyıcılarının nicel olarak tabanı dar olduğu için, göçmenlerin birey ve grup olarak yerleşik otoriteye karşı tutumlarında dik başlılık, umursamazlık, o otoriteyi sarsmaya yönelik tutumlar egemen olmağa başlar. Eline geçen en küçük fırsatta bile göçmen yerleşik

otoriteyi a't edecek bir kavganın içine girer. Göçmen kültürün yerleşik kültüre oranla geriliği ise bunun tam tersi bir tepkiyi ortaya çıkarır. Çoğunlukla göçmen gruplar yerleşik kültürü kabul eder ya da içine kapanık, ezik, kendi öz çıkarlarını bile savunmaktan uzak bir boyun eğişli tipik örneklerini verirler. Göç, gerek göç edenler açısından, gerekse yerleşik toplumlar yönünden özümseme çabasını peşinde taşıyan bir olgudur.

Göçmenler sürekli devinen bir topluluk oluşturlar. Bu devinin başlangıçta yer ve yöre değiştirmeden ileri gelen fiziki bir devinim görünümündedir. Ama bu devinim kısa sürede toplumsal devinim haline dönüşür. Toplumsal değişimde bir hızlanma gözle görünür hale gelir. Özellikle toplumsal ilişkileri ve kültürleri daha ileri düzeyde olan göçmen toplumlar da bu hızlı değişim dönüşümcü bir karakter almağa başlar. Yeni geldiği yöredeki toplumu daha ıleriye götürmenin koşulları aranır, bu konuda öncüler yetiştirmeye başlar. Göç olgusu böylece sayısal bulgularla ölçülebilen "demografik" bir olgu olmaktan çıkarak, toplumsal dinamiği güçlendiren ve arttıran bir nitelik kazanır.

Rumeli 17 inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren böyle bir alt-üst oluşu yaşamıştır. Bu alt-üst oluş Osmanlı İmparatorluğunun bu yöresinde toplumsal bir dinamizmi de peşi sıra getirmiştir. Özellikle göçmen yığınlarının bilinçli ve görece aydın kesimlerinde ayaklarının altındaki toprağın kayış, yerlerini, yurtlarını, yerleşik düzenlerini yitiriş nedenlerini düşünürmeğe başlamıştır. Rumeli sözünü ettiğimiz toplumsal depremi tom iki yüz yıl süresince yaşamıştır. Çeşitli etnik grupların dillerin ve dinlerin horman olduğu bu yöredeki ardı kesilmeyen bu deprem göçeni de, yerleşik olarak yurtlarında kalanı da, bir anlamda, dönüşümlere açık kılmıştır. Böylece dönüşümleri gerçekleştirebilecek devrimci eylemlerin yapabileceği bir alan ortaya çıkmıştır.

Rumeli kentlerinin durumunu müşterileri sık sık değişen kervansaraylara benzetebiliriz. Bu kervansaraylardan değişik yörelerden gelen, çeşitli değer yarıklarını taşıyan göçmenler gelmiş geçmiştir. Bu geliş-geçiş dönemleri kentleri geleceğe hazırlamıştır. Ama bu hazırlanışta bir umutsuzluk vardır.

Sıranın ne zaman kendilerine geleceğini beklemenin tedirginliği egemendir. Bir yandan kısa ya da uzun süreli misafir ettikleri göçmenlerin anlattıkları öykülerle sinmiş, kendi sonlarının da onlara benzeyeceğini farkedenden insanların ürküntüsü içinde kaçınılmaz sonu beklerlerken; bir yandan da bu sonu geciktirmenin ya da hiç getirmemenin yolları olup olmadığını araştırmaya başlamışlardır. Zamanla kendilerine kaçınılmaz gibi gelen bu göçün nedenlerini düşünmeleri köklü bir biçimde başlar. Başlangıçtaki koderci umutsuzlukları değişir, olayların nedensel ilişkilerini de kapsamağa çalışan bir bilinç kazanırlar. Yurtlarını, mallarını, toplumsal değerlerini yitirmemek, geride bırakmamak, "muhacir" olmamak için "ne yapmalı" sorusunu yanıtlama çabası içine girerler.. Bu düşünce sınır kentlerinden içeriyse doğru adım adım büyümeğe ve yayılmaya başlar. Yığınlar kendilerine bu noktada yol gösterecek, kaçınılmaz sonu tersine çevirecek grupların, öncülerin arkasından gitmeğe hazır hale gelirler. Olayların gelişimi bu noktada kalmaz. Kendi koderlerine nasıl egemen olabilecekleri sorusu gündeme gelir. Yani Rumelinin kervansorayı andıran bu kentlerinin göçmen ve yerleşik yığınlarının sivilleşme süreci hızlanır. İmparatorluğun diğer yörelerine oranla daha bir sivil görünümü olan topluluklar olarak ortaya çıkar. Bu onların yaşam biçimlerini de etkiler. Nitekim 18 ve 19. yüzyıllardaki Rumeli, imparatorluğun diğer yörelerine oranla (Anadolu ve Arabistan) dışa açık, dinamik ve sivil görünümü bir topluma sahiptir. Hele etnik ve dinsel açıdan daha da dışa açık ve karmaşık bir görünüme sahip olan Selânik, Manastır vb. kentler de sivilleşme olgusu açık olarak gözlenebilmektedir.

2

Edirne Rumelinin son durağıdır. İslâm Türk kültürünün yoğun etkisini taşıyan, imparatorluğun ikinci başkenti olmanın getirdiği değişik bir yeri vardır. Doğu Trakyanın kapısıdır. Rumeli'deki kaynaşmanın, o kaçınılmaz geri çekilişin bir yerde durması gereken noktadır. Yüzyıllar boyunca sınır boy-

larından uzakta kalmış, göçün, toplumsal alt—üst oluşun izlerini taşımamıştır. Ama 19. yüzyılda Edirne de artık bir “serhat” kenti olma durumuna girmiştir. Bu Edirne açısından şaşırtıcıdır. O, sınırdan yüzlerce kilometre uzakta olmanın durağanlığını taşıyarak 19. yüzyıla gelinceye kadar ordulara yalnız bir konak yeri görevini görmüştür. Kent zengindir. Çağının düzeyine göre ileridir. Kültürel etkinliklerin dışında Osmanlı uygarlığının görkemli yapıtlarının, kurumlarının yükseldiği bu kent 1829 yılında Çarlık ordularının işgaline uğradığında Rumelinin diğer kentlerindeki göçmenleşme sürecinin kendisine de geldiğini birdenbire farketmiştir. İşgal Edirne’ye çok şeyler öğretmiştir. Bir kere artık sınır kenti olduğu bilincine ermiştir. Yabancı orduların işgalinin ne demek olduğunu sahip olduğu zenginliklerin yıkımından somut olarak anlamıştır. O güne değin Osmanlı mimarisinin en özenli yapıtlarına sahip olan Sarayı’ya bir kaç ay içerisinde tanınmaz hale gelmiştir. Konaklar, küçük saraylar, o debdebeli yaşamın tüm örnekleri ya yıkılmış, ya da yıkılmaya yakın örselenmiştir. Çarlık ordularının mağrur kumandanları ve hoyrat askerleri bu bezenmiş yörenin altını üstüne getirmişlerdir. İşgal orduları çekildikten sonra, klasik deyişle, Edirne belini doğrultmamıştır. Bir kere Edirne, göçmenleşen kent olma sırasının kendisine de gelmek üzere olduğunu anlamıştır. Servet sahipleri ellerindeki satarak daha içere, güvenli gördükleri İstanbula doğru göçmeğe başlamışlardır. Kentin ekonomik etkinliği bu göçlerin ve sınırdan olmanın getirdiği huzursuzluğun etkisiyle zayıflamış, adeta sürüngen bir yapıya bürünmüştür. Osmanlının hiç bir zaman sarsılmayacakmış gibi duran kurumları teker teker kapanmış, görkemli yapılar sahipsiz kalmanın sonucu bir bakıma ölüme terk edilmişlerdir. Edirne böylece ölümünü bekleyen bir kişinin ruh yapısına bürünerek ağır ağır küçülmeğe ve görünüşe göre kaçınılmaz sonu beklemeye koyulmuştur. Orta ve alt gelir gruplarına mensup ailelerde bu yığılmanın daha da yaygın olduğu kolaylıkla görülebiliyordu. Zenginlerin, ekonomik güce sahip olanların işyerlerini birer birer kapatarak, mallarını satarak daha içereye doğru gitmeleri, böylece kendi yaşamlarını ve gelecek-

lerini güvence altına almalarına karşın orta ve alt gelir gruplarının bunu yapabilme gücü de yoktu. Edirnedeki sınırlı gelirleriyle, işleriyle uğraşmanın dışında yapabilecekleri tek şey beklemektir.

Beklemek. Ölümü bekler gibi, çaresiz beklemek. 'Bu acıdır ama acı olduğu kadar da eğitici'dir. İnsan en ağır hastalıklarda bile elini kolunu bağlayarak sonunu beklemeyi. Bir şeyler yapmak ister. Kurtulmak, en azından bir gün daha fazla yaşamının çarelerini bulmak ister. Çözümler arar. Edirne'li de bir süre bu çözümleri düşünmeğe başladı. Ama kendi sınırlı bilgi birikimi içinde aramağa çalışıyordu. Çözümü. Bu felâketin, bu yıkılışın nedeni neydi? Bunu araştırmağa çalışıyordu. Her geçen gün batıdan gelen göçmenlerin anlattıkları onu bu konuyu düşünmeğe daha fazla itiyordu. Göçmenler, Edirnelinin de bildiği ya da büyüklerinden dinlediği işgalin getirdiği yıkımı dile getiriyorlar, ulusal kurtuluş mücadelesi yapan Bulgar, Yunan, Sırp, Ulah vb. gibi grupların oluşturduğu "komite" lerin zulmünden söz ediyorlardı. 'Küçükler bu komitelerin korkusuyla uyuyorlar, o korkunun getirdiği içe kapanıklıkla büyüyorlardı. Gelen göçmenler, Edirneliler, daha bir kaç yıl öncesine kadar bir arada yaşadıkları bu insanların silahlı savaşıma neden başvurdıklarını bir türlü kavrayamıyorlardı. Duyduklarına göre bağımsız hükümet kurmak, özgür olmak, eşit olmak için yapılıyor tüm bu savaşım. Ama bağımsızlık, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar çok açık değildi. Göçmenler de, Edirneliler de bu kavramların tanımını yapamıyorlar, yapamamaları bir yana ne olduklarını bile kavrayamıyorlardı. Her üç kavram da, o güne değin onlara öğretilenlere, bilgi birikimlerine öylesine yabancıydı ki...

Rumeli de, Makedonya'da komşular bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik için silaha sarılmışlardı. Büyük ülkeler ise onlara yardım için Osmanlıya saldırıp duruyorlardı. Batıdan doğuya giden yollar muhacirlerle doluydu. Rumenin müslüman ahalisi göçüyordu. Yaylı arabalarıyla, yanlarına aldıkları bir kaç baş hayvanları, küçük sandıkları ve son mallarının satımından elde ettikleri bir kaç kuruşla her yıl biraz daha doğuya gidiyorlardı. Geride bırakılan kentlerde, müslümanların

acele sattıkları mülklere konan, malları yok pahasına kapatanlar bu kentlerdeki servet dağılımının bozulmasına neden oluyorlar, göçenler, ya da göçemeyecek kadar fukara olanlar ise yoksulluğun pencesinde bir kere daha yuğruluyorlardı. Edirne de 1829 Çarlık ordularının işgalinden sonra bunu yaşamıştı.

Çöküş nedenlerinin geleneksel açıklaması kişilerle bir süre oyalıyabiliyordu. Törelere unutulması ya da bir kenara itilmesi, dine bağlılığın azalması vb. gibi eskiyl öykünen çözümler düzeyden düşünmeğe alıştırmış yığınlar açısından bir ölçüde doyurucu sayılabilirdi. Ne var ki bu nedenlerin giderilmesi nasıl olacaktı. Törelere, hele yüzyıllar öncesine ilişkin törelere sürdürülmesi toplumsal devinimi (zaten çok sınırlı bir devinim söz konusuydu) nasıl etkileyecekti. Daha fazla durağanlık ve içe kapanıklık, kadercilik getirmeyecekmiydi? Gün ise bu nitelikli çözüm yollarını tartışmaya bile elverişli değildi. Nitekim 1829 dan tam yarım yüzyıl sonra Çarlık orduları, 93 savaşında, Edirneyi tekrar işgal edince çözüm diye sunulan reçetelerin geçersizliği daha bir ortaya çıktı.

93 Savaşında Edirne, 1829 dan daha kolay düştü. Kent kendini savunmadı. Nedenleri çeşitliydi. Ama sonuç tekti: çarlık orduları gene Sarayıçinde karargâh kurmuşlardı. Bu işgal daha az sürdü. Fakat sonuçta Edirne açık bir biçimde sınır kenti oldu. Doğu Rumeli sınırı Edirnenin bir kaç kilometre kuzeyinden geçiyordu. O dönemin koşullarında bir kentin göçmenleşme yönünden güçlü bir aday olması için bundan daha iyi bir neden bulunamazdı. Savaş ve işgal sırasında kenti terkedenlerin büyük bir bölümü tekrar dönmedi. Edirne, İmparatorluğun bu ikinci başkenti, artık adım adım küçülen, kendi kabuğu içine çekilen bir yerleşim yeri görünümüne bürünmüştü. İşyerleri kapanıyor, yeni yatırımlar (o dönemin yatırımı anlamında) yapılmıyor, piyasa daralıyor... kent toplumsal ve ekonomik bir ölüme doğru gidiyordu.

Büyük devletlerin Makedonya konusundaki baskıları, Bulgar çetelerinin silahlı savaşımı kentten gelip geçen göçmen sayısını da artırmıştı. Bunlar çeşitli anılarını anlatıyor, nasıl onulmaz ve de karşı konulmaz bir silindirin altında ezildikle-

rini dile getiriyorlardı. Göçmenlerden bazıları kentte kaldıkları sürece bu öyküler katmerleşerek yankılanıyor. umudsuzluğu önüne geçilmez bir biçimde büyütüyordu .Genç kuşaklar ise bu umudsuzluktan en fazla etkilenenlerdi. Onlar açısından yarınlar, yaşanacak günler önemliydi.. Bu günlerin yitirilmesini hicbiri istemiyordu.

3

Küçük Tolât böyle bir ortamda doğdu, büyüdü. Doğumu 1292 (1876) dır. Yani ilk anayasannı ilân yılı ve 93 savaşının da bir yıl öncesidir. Kendisi ailesini şöyle tanıtmaktadır: "Babam 'Kırcaali kazasının Çepleci (Çepleci) köyünde doğmuştur. Tahsilini Edirne medresesinde yapmış, orada "Çepleci Ahmet Efendi" olarak tanınmış ve ilahiyât müderrisliği yapmıştır. Dedeme Halil Bayraktar derlermiş. Onun babası Ahmet, onun da babası Ak Hüseyin olarak tanınmışlardır. Ak Hüseyinin Alemdarın ihtilalcileriyle İstanbul'a geldiği iddia edilmektedir. Annem aslen Kayserilidir. Onun baba tarafından büyük babasında Çolak Ahmet Ağa olup Yeniçeri olarak Edimeye gelmiştir. Ana tarafından büyük annemde 'Karacalı dağlarında Dedeler köyündendir... "Talât Paşanın ailesinin seceresi ile ilgili bu geniş açıklamaları yapmasının nedeni, kendisini cingenelikle suçlayanları yanıtlamaktır. Buna karşın yapısı itibariyle şöven değildir. Bütün bunları söyledikten sonra anılarında şunu eklemektedir: "Kanaatimce bir insan doğduğu ve inandığı dine ve içinde büyüdüğü halka mensuptur. Din ve milliyet meseleleri sırf kanaat ve telâkki meseleleridir".

Annenin adı Hürmüz'dü. Babası Talât'ın doğumu sırasında (müstantik) sorgu yargıcı olarak görev yapmaktaydı. Üç kardeştiler. Diğer iki kardeşi kızdı: Hayriye ve Kamile.

Talât'ın doğduğu ev Sultan Selim'e yakın (o dönemde Selimiye camii böyle adlandırılırdı). Kurşunlu Fırın mahallesinde, Gebe Yahyacı sokağında üç katlı bir ahşap yapıydı. Bu konut ailenin malıydı. Bir köşesinden, Sultan Selimin görkemli yapısının minarelerini ve bir bölümünü görmek müm-

kündü. Sultan Selim çevresi, o dönem Edirnesinin müslüman ve orta halli ailelerinin oturduğu yöre olarak bilinmektedir. Sönmekte olan bir kentin tüm durağan ve kaderciliğini yansıtan sakin bir yaşam bu yörenin simgesiydi.

Talât'ın ailesi 93 savaşı sırasında kısa süreyle İstanbula göçmüştür. Burada Çatladıkapı civarında bir yerde oturduklarını biliyoruz. Talât üç yaşındayken tekrar Edirneye dönmüştür. Talât bu göçün anılarını bilinçli bir biçimde taşımış olmasa gerek. Fakat aile büyüklerinden, özellikle annesinden öyküsünü birçok fırsatta işittiği muhakkak. Böylece küçük Talât daha doğumuyla birlikte yurdundan, yöresinden kopmanın acısını tatmış, göçmen olma olgusunu ailesinde hissetmiştir. Küçük çocuklar üzerinde bunun nasıl bir etki yapabileceği bilinemez. Ama mahalledeki, ilkokulundaki, çevresindeki çocukların büyük bir bölümü bu olayın içinde bulunduklarından, büyüklerinden bir çok öyküler dinlediklerinden büsbütün etkisiz kaldığı da söylenemez. Hele Bulgar komitelerinin yaptıklarına ilişkin gerçek ve abartılmış öykülerin rüyalarına bile girdiği iddia edilebilir. Her an bir düşman işgalini beklemek, savaşın kanlı günlerinin uzak olmadığını duymak, küçük beyinleri nasıl da doldurur ve onları adeta bir eğitici el gibi yoğurur, bunu tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek. Talât'ın çocukluğunun o dönemine ilişkin bir bilgimiz olmamasına karşın, yıllar sonra, Almanyada bir yurtdışı göçmeni iken söylediği "Ben isyankâr doğmuşum" sözcüğünün bu açıdan anlamı açıktır.

İlkokulu, o günün nitelemesiyle "mekteb-i iptidai"yi, Edirne'nin kazası olan Vize'de bitirdi. Babası Vize'de sorgu yargıçlığı yapmaktaydı. Sonra gene Edirneye döndü. Talât, dönemin eğitim sistemi açısından en ileri okullarından sayılan, Edirne Askeri Rüştiyesine yazıldı. Rüştiye dönemi Doğu Rumeli topraklarının Bulgar prensliği tarafından tek yönlü ilhakı günlerine rastlar. Sözde Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir prensliğin, andlaşmalar uyarınca Osmanlı denetiminde olması gereken toprakları ele geçirmesi ve İmparatorluğun buna karşı hiç bir şey yapamaması genç dimağları sarsan bir olaydır. Bu sarsıntının Talât efendi'de daha da büyük olması bekle-

nir. Çünkü baba toprakları olan Kırcaali yöreleri de böylece yabancı ellerde kalmıştı. Yani Talât'ın ailesi de belli ölçülerde göçmen sayılırdı artık. Baba topraklarının yabancı ellerde kalmasının babası ve annesi üzerindeki yıkıcı etkisini, aileye getirdiği acıyı, Talât efendi'nin görmemesi olanaksız. Bu dönemde Talât artık 12—13 yaşlarındadır. O zaman ki adetlere göre bir küçük efendidir. Çocukluk yılları arkada kalmıştır.

Devrimini, dinginliğini yitirmiş durağan toplumların bireylerinde bir yöreye bağlanmak, bitkilerin kök salması kadar önemlidir. Güvence işaretidir. Oysa Doğu Rumelinin yitirilmesi ile Talât Efendi'nin babası ve annesi, yaşamlarındaki belki de tek güvencelerini kaybetmiş oluyorlardı. Edirne'deki küçük ahşap ev, köylerinin, yurtlarının verdiği güvenceyi onlara veremezdi. Yılda bir kezde olsa doğup, büyüdükleri yerleri görmenin, oradaki çevreleriyle ilişki kurmanın hazzını sağlamazdı. Sonra, bu küçük evin de, artık tek tutunacakları yer olan Edirne'nin de yitirmeyeceğini kim söyleyebilirdi. Kısa yaşamlarında bunu bir kere görmüşlerdi. Aile büyüklerinin anlattıkları, çevredeki göçmenlerin öyküleri anılarından silinmemiştir. Sürekli bir yitirişin içindeydiler, bir uçuruma düşercesine yaşam isteklerini, umudlarını kaybetmişlerdi. Geriye ne kalmıştı? Kalana da güvenilirmiydi? Yanıtsız kalacak bir dizi soruydu bunlar. Yanıtsız kalacak soruydular ama ailenin bireylerinde giderilemez derin izler bırakıyorlardı.

Büyürken önce kendimizi, sonra ailemizi, sonra çevremizi tanımak için bir dizi sorular sorarız. Bir yaştan sonra ise bu sorulara geleceğe yönelik sorularımızda eklenir. Beklentilerimiz de ortaya çıkar. Subay olacağız, doktor olacağız deriz. Bir ölçüde bunu nasıl yapacağımızı da biliriz. Doğrultumuz açıktır. Bu doğrultuda bazı oynamalar, sapmalar olabilir, ama gene de gene! eğilim değişmez. Oysa göçmen kentlerde yaşayanlar, göçmen olma adayları için gelecek böylesine genel eğilimleri bilinebilecek bir doğrultuyu göstermez. Bu konudaki sorular daima yanıtsız kalmaya, ya da belkilerle geçiştirilmeye mahkûmdur. O zaman onların yerini başka sorular alır: Nedendir bu belirsizlik? Olanların sorumlusu kimdir? Değiştirilemez mi bütün bunlar?

Talât efendi'nin Askeri Rüştiye yılları bu soruların yığılması ve de yanıtız kılmasıyla geçti. Öğretmenleri ,çevresi, akıllı bildiği kişiler açık ve doğru bir yanıt veremiyorlardı sorularına. Her gün önünden geçtiği, çevresinde kerelerçe dolıştığı, içinde namaz kıldığı, bayram sabahları karanlıkta ya da günün ilk ışıklarında huzurla ilk ziyaretini yaptığı Sultan Selim'in o görkemli, yıkılmayacak ve yüz yıllarca yaşayacakmışçasına dünyaya meydan okuyan yapısı niçin toplumlarda da gerçekleştirilemiyordu? Böylesine sağlam ve kalıcı bir toplum yaratmak mümkün değilmiydi? Ölüm insanlar için kaçınılmaz sondu. Kimsenin kuşkusı yoktu bunda. Toplumlar içinde mi böyle bir son vardı? Bir de ölen insanlar arkalarında evlâtlar, daha iyiyi, daha güzeli yaratabilecek insanlar bırakıyorlardı. Ölmeğe mahkûm olan toplumlar (eğer böyle bir mahkûmiyet söz konusu ise) arkalarında daha güçlü, doğruya ve güzele erişebilecek yeni toplumlar bırakamazlarmıydı? Sorular... Sorular... Ama inandırıcı bir yanıt yok. Ölümü çok görmüştü çevresinde. Nedeni de bilinirdi bu ölümlerin. Tifodan, veremden, kocamadan derlerdi. Nedensiz ölüm yoktu. Ama bir toplum göçerken kimse bu göçüşün nedenini açık seçik ortaya koyamıyordu. Niçin baba toprakları yabancı ellerde kalmıştı, neden koca bir imparatorluk bunlara karşı koyamıyordu? Sultan Selim gibi dimdik ve güçlü olarak yüz yıllara meydan okumak kabil değilmiydi?

Talât efendi'nin, ilk gençlik yıllarında, duygusal olarak genel bir kin benliğinde besleyip, büyüttüğünü düşünebiliriz. Yüz binleri göçmen edenlere karşı bir kin olabilir bu. Bulgar prensliği, Yunanlılar, daha bir dizi yabancı bu kinden nasibini almış olsa gerek. Onu büyüten, emziren "göçme korkusu"na "yitirme duygusu" na neden ararken bu kine tutunmuş olabilir. Bu o dönemin düşünen her kesiminde yaygın olan bir eğilimdir. Ama Talât efendi kısa sürede bir ırmak gibi kendilerini sürükleyen bu duyguyu geride bıraktı. Sonsuza dek sürecekmiş sanısını veren bu göçün tek nedeni Bulgar, Yunan, Sırp ya da Ulah'lar okamazdı. Onların silahlı savaşımları ve yengileri tek neden olarak ortaya konulursa bir sonuca ulaşamazdı. Bir başka sorunun yanıtı verilmeliydi. Niçin

onlar sürekli olarak yeniyor ve Osmanlı yeniliyordu Oysu dimdik göğe yükselen ve hiç değişmeyen Sultan 'Selim yenilmezliğin simgesiydi. O durağan yapı, güçlü ve güzel cami... Onu yapanlar şimdi onu bırakmak üzereydiler. Nedeni bu noktada aramak gerekirdi.

İnsan zor günlerinde, uyumayı, tek düze ve hareketsiz bir yaşamı ister. O durağanlığın arkasında huzuru, sorunlarına tüm çözümleri bulduğunu, zanneder. Ama asıl çözümsüzlük o durağanlığın arkasında yotmaktadır. İşte Talât efendi nedeni ilk gençliğinin heyecanıyla ararken bu duraganlığın ölümcül etkisini farketmiş olsa gerektir. Durağan olan nedir? Görünümde hiç değişmezmiş görünen 'Sultan 'Selim, ama gerçekte ise onda simgeleşen düzen... Toplumsal düzen. Askeri Rüstiye şâkirdanı Talât efendinin bu soruyu aynen böyle yanıtladığını söyleyemeyiz kuşkusuz. Ama sezgisi bu yönde. Hamlet'in söylediği gibi "Danimarkada bir şeylerin kokuştüğünü" farketmiş. Farketmiş ki içi içine sığmıyor. Başkaldırmağa başlıyor. Kime karşı başkaldırıyor? Düzenin uzantısı olduklarını farketmeden öğretmenlerine başkaldırıyor. Çevresinde her gün sayısız örneklerini gördüğü yoksulluğun, umudsuzluğun, yarınsızlığın nedeninin, var olan düzen olduğunu sezdiğini, yıllar sonraki tümcesinden de anlıyoruz: "Ben isyankâr doğmuşum". Şimdi bir soru geliyor kişinin aklına. Acaba Talât efendi bir orta Anadolu kentinde doğmuş olsaydı, ömrünün noktalanmaya doğru gittiği günlerde aynı sözü söylemiydi? Ya da yaşamı süresince bu söz doğrultusunda eylemlerini geliştirmiydi? Bu konuda kuşkimuz var. Rumelide yaşamak. Rumelide, batıdan doğuya yönelik o ölümcül göçün son durağında doğup büyümüş olmak. O göçün nicel görünümünün arkasındaki nitel değişim, bu değişimin taşıdığı yılgınlığı bizzot deneyleriyle görmek. Her bireye nasip olmayan bir toplumsal eğitim olanağıdır. Toplumsal değişimi amaç alan bir devrim bilinci ancak içinde yaşanan toplumun devinim hızının artmasıyla yükselir. Talât efendinin ilk gençlik yıllarında bunu bütün açıklığı ile görebilmekteyiz.

Talât efendinin başkaldırmasının hedefli öğretmenleri. Bunların içinde özellikle biri. Niçin o. Bilinmiyor. Hangi der-

sin öğretmeni onu da bilmiyoruz. Ama Askeri Rüştiyeyi bitirip, diploma alacağı sırada onu dövdüğünü tarihler yazıyor. Askeri Rüştiyede bir öğretmeni dövmek, temelde, büyük bir disiplin suçudur. Talât efendiyi bir serüveni andıran bu yola iten neden belli değil. Sudan, belki de hiç önemsenmeyecek bir neaen olması da mümkün. Aslında Talât efendinin başkaldırısı öğretmende simgeleşen, kendinin de açık olarak bilmediği, var olan düzendir. Bu başkaldırının cezası okuldan uzaklaştırılmaktır. Diploma alamamaktadır. Araya dostlar girer. Bunlardan biri babasının arkadaşlarından Arasta çarşısındaki bir tüccardır, diğeri Edirne defterdarıdır. Sonuçta Talât efendi affedilir ve diploması verilir ama diplomayı geç aldığı için Askeri İcadiye giremez. Örgün eğitimi de burada noktanır.

4

İsyan etmek!... Karşı koymak, baş kaldırmak arzusu... Bir şeyleri değiştirmek isteği!.. İlk gençliğin, hele Rumeli gibi bir ortamda, kolaylıkla kapılacağı duygulardır bunlar. Bunların akılcı ve bilinçli bir çizgiye çekilmesi ancak sorumluluk eğitiminin geliştirilmesiyle mümkündür. Sorumluluk derken bunun ölçeği başlangıçta çok dar bir alana kapsayabilir. Aileye karşı sorumluluk örneğin ilk adımdır. Sorumluluk açısından en gelişmiş aşama topluma karşı sorumluluk duygusuna erişmektir. Talât efendiyi serüvenci sonuçlara varabilecek bir başkaldırma çizgisinden akılcı bir sorumluluk sınırına çeken olay babasının ölümüdür. Talât efendi babasını çok genç yaşta yitirmişti. Ailenin eline geçen emekli aylığı ise yeterli bir yaşam düzeyini sağlamaktan çok uzaktı. Anne ve iki kız kardeşin bakımının, korunmasının, geleceklerinin güvencesi Talât efendiden başkası olamazdı.

Genellikle evin erkeği deyimi bir sorumluluk nitelemesidir. Bu sadece parasal bir sorumluluk olarak alınmamalıdır. Aile bireylerinin tüm davranışlarından yarınlarının hazırlanmasına kadar bütün gereksinimlerinin karşılanması, güvencelerinin sağlanması... Bunları daha da uzatabiliriz. İşte daha ilk genç-

liğini tamamlamadan (17 yaş dolayları) yüklenilen bu sorumluluk Talât efendinin ikinci okulu olmuştur. Böylesine bir sorumluluk serüvenci atılganlığı, delikanlılığı engeller. İnsanı du-rultur. Bir yerde sindirir de. Ne demişler "Aman dikkatli ol, evde evlâd-ı eyâl var". Sorumluluk ve korku, bu ikisi aynı anda kullanıldığında sözcüklerin anlamlarının da yitirildiğini gör-mekteyiz. Korkuyla sindirilmiş bir sorumluluk, sorumluluk ol-madan öteye bir aciz ve yılgınlık biçimidir. Talât efendide gelişen sorumluluk duygusu, böylesine bencil ve kaçışı içeren bir duygu değil. Ailesine ve onu çevreleyen topluma yönelik bir sorumluluk bilincini (bilerek ya da farkında olmadan) bü-yütüp, geliştiriyor. Usa dayanan bir sorumluluk eğilimi ortaya çıkıyor.

Ailenin beklediği, yaşam düzeyinin, en azından eskiden olduğu gibi sürdürülmesidir. Bu parasal bir sorundur. İş bul-mayı gerektirir. Talât efendi'de iş aramaya koyulur. O dönem-de iş deyince ilk akla gelen devlet kapısıdır. Ama devlet ka-pısıda herkese açılmaz. Açılabilmesi için tonдық gerek, arka-layanın olması zorunlu. Gene babasının dostları imdadına ye-tişiyor. Çok mütevazî bir iş buluyorlar ona: Edirne Posta—Tel-graf İdaresinde katiplik. Kırk kuruş kadar da bir maaşı var. O dönemin ölçüleri içinde bile az sayılabilecek bir maaştır bu. Ne var ki ücret nedeniyle, açılan devlet kapısını kapatacak kadar sorumsuz değildir. Babasından kalan emekli maaşıyla birleşince bir anlamı da var kırk kuruşun.

Talât efendi, posta kâtibi olarak kısa sürede kendisini seven bir çevre yapmayı başarır. Toplumsal ilişkiler açısından çok yetenekli olduğu böylece ortaya çıkar. Çalışkandır. Dü-rüstür. Güvenilir bir kişiliği vardır. Genç yaşta kişiliğinin (bu niteliklerinin) belirginleşmesi de çevresinin ona bağlanmasını sağlamıştır.

Talât'ın tüm yaşamı bir anlamda sürekli eğitime benze-tilebilir. Posta—Telgraf İdaresindeki görevi bu sürekli eğitimi-nin bir parçasını oluşturmıştır. O günün koşulları içerisinde Posta—Telgraf sistemi Osmanlı İmparatorluğunun en büyük yığınsal iletişim aracıdır. Bir yandan imparatorluğun çeşitli yörelerdeki olaylardan anında haber almak mümkün olduğu

gibi, diğer yandan da dış ülkelerdeki gelişmeleri izleme olanağını sağlamaktadır. Avrupa ve Rumeliden gelen çeşitli basılı madde ve telgraf Talât efendinin elinden geçmektedir. Bunların sağladığı bilgilerin dışında Edirne'deki bir çok kişiyle dağıtım hizmetlerinden ötürü bağlantı kurabilmiştir. Böylece çevresi genişlediği gibi, ona yönelik güven duygusu da kendi açısından önemli sayılabileceğimiz gruplarda artmıştır. Talât efendi genç yaşına ve memuriyetinin alt düzeyde olmasına karşın bir çok kişi tarafından tanınan yerine göre de aranan bir kişi olmuştur.

Çevresi ve toplumsal ilişkileri, zekası, çalışkanlığı yeni bir ek iş kapısını da açmıştır. Posta—Telgraf İdarehonesindeki görevine başladıktan bir süre sonra dostları onu “Alyans İsrailité” okulunun Türkçe öğretmeniği görevini sağlamışlardır.

5

“Alyans İsrailité Universelle”, 19. ncü yüzyılın ikinci yarısında kurulu, siyonist ilkeler doğrultusunda eğitim yapan, dünyanın çeşitli yörelerindeki musevilere yardım eden, bunların bulundukları yerlerdeki konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir kurumdur. Buna, bir anlamda, musevi misyonerlik örgütü de diyebilirsiniz. Kuruluşunun Avrupada siyonist okımların güçlenmesinden öncesine rastlamasına karşı, zamanla siyonizmin bir karargâhı, en azından düşünsel ilkelerini yayan bir yapıya bürünmüştür. Edirne'deki “Alyans İsrailité” okulunun da bu genel tanımın dışında olması beklenemez. Burada okuyan musevi çocuklara siyonist ilkeler aşılandığı ve bunlar, adeta şovenist bir inançla yetiştirildiği gibi, okula devam eden Türk çocukları üzerinde de benzer etkilerin yaratılmasına çalışılmaktaydı. Ünlü düşün adamlarımızdan Rıza Tevfik'de bu okuldan yetişmişti. İbranice ve Rumelide, özellikle Selanikte konuşulan İspanyol kırması musevi dilini öylesine öğrenmişti ki bunları konuştuğu zaman kendisinin Türk olduğunu anlamak için kanıt gerekebilirdi. İşte Talât

efendi, dostlarının aracılığı ile bu okula Türkçe öğretmeni olarak atandı. Rüştüyeyi bile belirli zorlamalarla bitiren bir kişinin böyle bir okula Türkçe öğretmeni atanması ilgi çekicidir. Talât efendiden daha yetenekli kişilerin (bu alanda hizmet verebilecek yetenekten söz ediyoruz) bulunması pekâlâ mümkündü. Ama Talât efendi bu göreve seçildi. Bunu iki nedene bağlamak mümkündür. Birincisi okulda Türkçe eğitiminin sadece yasal bir boşluğu doldurmak için, özensiz bir biçimde yapılmasıdır. Diğer ise Talât efendinin üstün yeteneklerinin; özellikle başkaldırı yapısı, dönemin iktidarına karşı belli belirsiz oluşmaya başlayan muhalefeti, çevresiyle olan toplumsal ilişkilerindeki sağlamlık gibi niteliklerinin bu örgütçe değerlendirilmek istenmesidir. Bu konuda açık bir şey söylemek tabii ki mümkün değildir. Yalnız her iki nedenin de Talât efendinin seçiminde rol oynamış olduğunu kabul etmek pek yanlış bir davranış olmaz.

Alyans İsrailité'nin o dönemde yeni yeni kökleşmeye başlayan siyonist propogandaya önem veren yönünün de ötesinde bir başka önemli özelliği bulunmaktaydı. Bu örgüt, belki de uluslararası sosyalist hareketin desteğini sağlama amacıyla, 19. yüzyıl sonlarında Jaurez'ci bir çizgiye oturmuştu. Jaurez ve onun kişiliğinde sosyalist enternasyonalin halkçı, toplumcu düşүнünü benimseyen Alyans İsrailité; bu yaklaşımın, musevi amaçlarının gerçekleşmesi, değişik ülkelerdeki musevilerin konumlarının daha insanca bir düzeye erişmesi yönünden yararlı olduğu kanısındaydı.

Posta—Telgraf idaresinde küçük bir memur olan ve kendini doğuştan isyankâr olarak nitelâyen Talât efendi açısından Alyans'ın açtığı ufuk çok önemliydi. Bir kere kendi çevresinde duyamayacağı, öğrenemeyeceği bir dizi değer yargısını bu okul ortamında elde etmişti. Daha adil ve yığınlardan yana bir dünya kurma konusunda ilk çekirdek düşüncüyü de buradan aldığını söyleyebiliriz. Gerçi çevresindeki yoksulluğa, kaderçiliğe ve sürekli yenilgiye karşı koyan düşünceleri belirginleşmeye başlamıştı. Ama bu düşüncelerin bir yöne doğru yöneltilmesinde Alyans'ın önemli bir yeri olması gerekir.

Okuldaki görevine başladıktan sonra okul müdürü Lupa'-

nın kızından da Fransızca dersleri alma girişiminde bulundu. Bu konuda değişik yargılar ortaya atılmıştır. Örneğin Talât'ın yakışıklı ve esmer güzeli denebilecek bir yapıya sahip oluşu, kişiliğindeki cana yakınlığı bilenler kızla Talât efendi arasında da bir sevgi bağının varlığını ileri sürmüşlerdir. Bu yadırganacak bir düşünce değildir. Özellikle 18—19 yaşlarındaki bir delikanlı açısından doğal da karşılanabilir. Sevgi konusu bir yana, okul müdürünün kızı ile olan ilişkisi Talât'a Fransız dili ve kültürünün kapısını açmıştır. Bu dersler süresince Fransızca'yı ne oranda öğrendiğine ilişkin elimizde bir bilgi yok. Ama Alyans'ta görev yaparken diğer öğretmenlerle ilişkilerinin de bu dili zaman zaman kuşlanmak zorunda kalma olasılığının da yüksek olduğunu düşünürsek, Talât efendinin Fransızca'yı, okuduğunu bir ölçüde anlayacak ve ilkel düzeyde de olsa meramını anlatacak kadar öğrendiğini söyleyebiliriz.

Alyans'taki görevi Talât'ın bilgi dağarcı üzerinde katkı sağlamıştır. Bir kere buradaki musevilere gelen Fransızca dergi ve gazetelerden dünyadaki gelişmeler konusunda bilgi sahibi oluyordu. Bunun yanı sıra o dönemin devingen ve dönüşümünden yana olan her genci gibi Fransız İhtilali konusunda ilk köklü bilgileri de gene bu okuldaki çevresinden ve elde ettiği kitaplardan sağladığını düşünebiliriz. Çünkü ilerki yıllarda, çeşitli vesitelerle Fransız İhtilâlinin kendi üzerindeki olumlu etkilerinden söz etmiştir. O dönemin bir çok Türk aydını açısından aynı etkiyi söyleyebiliriz. Fransız ihtilâli içerdiği soyut özgürlük düşüncesiyle bile Osmanlı gençlerini peşinden sürükleyebilmekteydi. Ayrıca ihtilâlin Jakobenci döneminin etkileri de olayın bir başka yönünü meydana getiriyordu. Talât efendi üzerinde büyük ihtilâlin bu ikinci aşamasının iz bıraktığı kesin.

Alyans İsrailîte Talât'ın gelecekteki kişiliğinin oluşması açısından yadsınmayacak bir yere ve role sahip. Böylece Talât'ın isyankâr ruhu yönlendirilmiş olmaktadır. Bu bir nev'i geleceğin muhalifini yetiştirme eğitimidir. Musevilerin, daha doğrusu siyonistlerin Abdülhamit yönetiminden istediklerini koparamadıkları için ona yönelik genç Türk muhalefeti destekledikleri her zaman ileri sürülen bir iddiadır. 19. yüzyılın sa:

çeyreğinde Avrupadaki göçmen musevilerin Filistine yerleştirilmesi ve Filistin'in bir musevi yurdu olması için siyonist liderlerin Abdülhamit nezdinde çeşitli girişimleri olmuştur. Fakat bu girişimlerin hemen hiç biri istenilen sonucu vermemiştir. Hatta, Filistin'deki, çeşitli yasa dışı yollarla gelerek yerleşen, Musevi kolonilerinin etkisinin arttığını gören Abdülhamit bu yörede israiloğullarının üç aydan fazla süreyle kalmalarını yasaklamıştır. Kırmızı kararname diye adlandırılan bu kararname Avrupadaki siyonist hareket ve onun Türkiye'deki uzantıları üzerinde olumsuz bir etki yaptığı için, söz konusu izni muhalefetten alabilecekleri zannı ile Genç Türk muhalefetine desteklenmesi yolu denenmiş olabilir. Talât efendinin yapısı itibarıyla böyle bir muhalefete yatkın olması onun Alyans İsrailite öğretim kadrosuna girmesine, hatta müdürün yakınına kadar sokulup kızından özel dersler almasına neden sayılabilir. Ama bu düşünceler bir yerde gene de spekülatif düşün üretiminden ileri gitmemektedir. Fakat okul ve çevresinin şu noktalarda Talât'ın düşüncelerinin oluşumu açısından katkıda bulunduğu da çok açık:

— Alyanstaki öğretim üyelerinin Jaurezci düşün yapısından kaynaklanan hakçı ve bir yerde toplumsal içeriği güçlü olan bir eğitimin temellerinin atılması.

— Yurtsuz musevilerin bir yurt ve ulus yaratma konusundaki çabaları karşısında vatani oyupta onu yüceltememenin ve yitirmenin ne büyük bir suç olduğu düşüncesinin kökleşmesi. Bu yönden yeni bir sorumluluk duygusunun yerleşmesi. Çocukluğundan beri duyduğu, adeta beşiğini sallayan nihni-ler yerine geçen göçmen olma, yerini yurdunu yitirme duygusuna karşı bir savaşım gücünün yaratılması.

— Fransızca öğrenmeğe başlaması.. Fransız devrimini ve bu devrimin ürettiği eşitlikçi, özgürlükçü ve dayanışmacı düşüncelerle tanışması.

Alyans İsrailite inkılâpçı Talât'ı yaratan eğitim odaklarından biridir. Ama bu konuda tek değildir. Edirne'deki gençlerden oluşan çevresi ve bu çevrenin zamanla genişlemesi sonucunda tanışılan kişilerin de bu yöndeki tesirleri inkâr edilemez.

Talât'ın Edirnedeki dönüşümcü ve yenilikçi düşünceler taşıyan çevresi Alyans'taki görevinden sonra mı yoksa daha önce mi oluştu? Bunu kesin bir biçimde bilemiyoruz. Ne var ki bu konudaki öncüllük ya da ardıcılık pek de önemsenecek bir nokta değil. Bir çok olayın eş zamanlı olarak, karşılıklı etkileşimler halinde geliştiğini kabul etmek, böylece birbirlerini geliştirdiklerini düşünmek daha doğru olacaktır. Fakat aile çevresine yeni giren birinin etkisini bunlardan ayırmakda yarar vardır. Çünkü bu kişi Alyans ve Edirnedeki dönüşümcü çevrelerden daha başka yönde bir etkilere yaratabilmiştir. Bunun nedeni bir kere kişinin aile çevresinden oluşu, öte yandan silâhlı bir savaşım içinden gelişidir.

İsmail Yörük, Talât efendinin uzaktan akrabası olmaktaydı. Kız kardeşi ile evlenmek üzere Edirneye geldiğinde Talât efendi ile tanıştı. Yörük İsmail artık Bulgar ordusunda bir subaydı. Bulgaristandaki gelişmeleri ve bağımsızlık, özgürlük hareketini yakından izleyen ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasındaki farkları da inceleyen, kendi kendine neden Bulgaristan böylesine gelişiyor sorusunu sorup yanıtlar arayan biriydi. Bulgar bağımsızlık hareketinde görev alan eski komiteciler bu kere ordudan arkadaşları olmuştu. Bu komitecilerin Rus Narodnik hareketinin etkisi altındaki düşünceleri de Yörük'ün sorunun başka yanlarını görmesini sağlamıştı. Kısacası İsmail Yörük Narodnik etkileri taşıyan; ünlü deyişle, daha düne kadar Osmanlı eyaleti olan Bulgaristandaki gelişmeleri yakından gören ve izleyen, bunun nedenlerini kendi olanaklarıyla araştıran bir gençti ve Talât efendi ile olan uzun konuşmalarında tüm bunları dili döndüğünce ona da yansıtmaya çalışıyordu. Yörük, aynı zamanda, yurt dışında örgütlenmiş bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Rusçuk şubesinin de üyesiydi. "Meşveret" ve diğer yayın organları zaman zaman ona gelmekteydi. Talât efendinin yurt dışındaki Genç Türk hareketiyle somut biçimde ilk tanışması eniştesi vasıtasıyla oldu. İsmail Yörük kendisine gelen bu yayınları (o zamanın deyişle Evrak-ı Muzıra) Talât'a ulaştırı-

yordu. Artık Talât efendinin isyanı yörüngesine oturmağa başlamıştı. Niçin, neden bu düzene karşıym sorusuna kendi kendine yanıt verecek duruma erişmek üzereydi.

Bu gelişmelerin olduğu sırada bir başka kişi daha Talât efendinin dünyasına girdi: Arnavut hoca diye billen Hafız İbrahim.

Hafız İbrahim Kosovalı bir Arnavuttu. Medrese mezunuydu. Çeşitli yerlerde cer hocası yapmıştı. İttihat ve Terakki cemiyeti İbrahim Tema, İshak Sükuti ve arkadaşları tarafından ilk defa kurulduğu zaman bu cemiyete İbrahim Tema tarafından sokulmuştu. İbrahim Temo buna anılarında şöyle değinir: "Ben, ilkdefa medreselilerden Kosovalı ve hürriyette mebus olan İbrahim Efendiyi ve mükiye mezunlarından Necip Bey Dragayı, Görice mebusu Şahin Bey Kolunyayı cemiyetimize soktum. Hafız İbrahim efendi Edirne'de ramazan hocası yaparken, serbestçe nasihatla bulunması neticesi, mahpushanede, posta memurlarından Talât Beyi de ithal etti. Bu sebepten Talât da müşidi Hafız İbrahim efendiyi çok sevdi, bana karşı da muhabbeti vardı". Hafız İbrahim'in Talât efendiyi Edirne'de cer hocası yaparken tanıdığı kesin. Yani tanışma Tema'nun ileri sürdüğü gibi hapishanede olmamıştır. Hapishane günlerinde aralarındaki ilişkinin daha geliştiğini söyleyebiliriz. Talât beyin cemiyete girişine gelince bu noktada biraz durmamız gerekecektir. Talât bey cemiyetin varlığını İsmail Yörük aracılığı ile cemiyetin Rusçuk örgütünü kuran Mithat Şükrü'den öğrenmiştir. Nitekim Mithat Şükrü anılarında Talât'ı Edirnedeki tanıştığına ilişkin bir ifade kullanmaktadır. Hafız İbrahim'in de, üyesi olduğu cemiyetten Talât'a bahsetmemesi söz konusu olamaz. Ama Talât'ın üye olup olmadığı konusu şüphelidir. Çünkü Selânikte kendisi yeni bir gizli cemiyet kurarken bunu dışardaki İttihat ve Terakki'nin yurtici kolu olarak örgütlememiştir. Hatta, ikinci meşrutiyete giden yolda yurt içinde Talât ve arkadaşlarının bulunduğu cemiyet önü çekmiştir. Bu nedenden ötürü de dışardaki cemiyet üyelerine sadece bu işin öncülüğünün şerefinden başka bir değerde verilmemiştir. Bütün bunlar, Talât'ın cemiyetten haberdar olduğunu, onun yayınlarını eline geçtikçe izlediğini fa-

kat üyelik konusunun biraz kuşkulu olduğunu ortaya koyan olgulardır.

Hafız İbrahim'in Talât efendi üzerindeki etkisi büyüktür. Bu noktada Temo haklıdır. Hafız İbrahim, Tema'nun da belirttiği gibi temelde bir cer hocasıdır. Ne var ki Arnavut beyleri tarafından çok tutulan, Arnavut ulusçu hareketinin güçlü bir partizanı niteliğindeki bir cer hocasıdır. O dönemde Arnavut ulusçu hareketi Balkanlardaki diğer ulusçu hareketler kadar ayrılıkçı bir nitelik taşımıyordu. Bunda müslüman oluşlarının büyük payı vardı.

Hafız İbrahim İstanbuldaki cemiyetin Abdülhamit tarafından öğrenilip dağıtılmasından sonra önce Kosovaya gitmiştir. Fakat burada etkili olamayacağını düşünerek İkinci ordunun karargâh kenti olan Edirne'yi eylem alanı olarak seçmişti. Bundaki amacı ordu içerisindeki eratin özgürlük ve eşitlik yönünden eğitilmesi idi. Nitekim ramazan aylarında Edirne'de verdiği tüm vaazları erlerin devam ettiği camilerde vermiştir. Bunlar genellikle küçük mahalle cami ve mescitleriydi. Böylece erler üzerinde etkili olduğu gibi, kenar mahallelerdeki camilerde vaaz verdiği için dikkati de pek çekmiyordu. Edirne ve çevresi Arnavut hoca diye bildikleri Hafız İbrahimi küçük boyu, yamalı cüppesi ve her zaman kirli olan sarığı ile tanı-maktaydı. Fakirdi. Geçimini cer hocalığından kazandığı çok az bir parayla sağlamaktaydı. Ama gerek ordunun tabanı, gerekse zamanla kendisini tanıyan gençler ve aydınlar arasında etkinliği büyüktü.

Hafız İbrahim'e göre Edirne'de girişilecek bir özgürlükçü hareket İstanbullu dolayısıyla Abdülhamit'i kolaylıkla tehdit edebilecekti. Ayrıca böyle bir harekette, silahlı güç olması nedeniyle, ordunun öncülüğünü kesin koşul olarak görüyordu. Bu düşüncesi ileride kurulacak bütün gizli örgütlere de egemen olmuştur. Ordu içersinden üyeler sağlanmadan, ordunun en az bir bölümünün işbirliği gerçekleşmeden, merkezi otoriteye yönelik demokratik olan ya da olmayan hiç bir hareketin başarıya ulaşamayacağı bir yerde ilke kararı halini almıştır. Nitekim Hafız İbrahim bir yandan camilerdeki vaazları aracılığıyla er ve erbaşlar üzerinde etkili olurken, diğer yandan

da açık düşünceli subaylarla boğuntu kurmağa çalışıyordu. Hafız İbrahim çevresinde Merkez hastanesi başhekimisi Dr. Mehmet bey, Süvari alayı tabibi Dr. İsmail bey, Mülkiye İdadî mektebi müdürü Behçet bey, Nüfus kâtibi Kaltakkıran Faik bey, gümrük memurlarından Necip efendi ve Posta İdaresi katiplerinden Talât efendi bulunuyordu. Bunlar arasında bulunan Edirne eşrafından Kaltakkıran Faik Bey ile Talât efendi aynı mahallede doğup büyüdüğü için eskiden de arkadaş- tılar. Bu grup bazan genişleyerek, bazan daralarak küçük bir tartışma cemiyetinin çekirdeğini oluşturdu... Buna tartışma cemiyeti diyoruz, çünkü yapılan başlıca faaliyet, zaman zaman birbirlerinin evlerinde toplanarak günün siyasal, toplum- sal konuları üzerinde konuşmak, ellerine geçen yayınları yo- rumlamaktan ibaretti. Gerek Hafız İbrahim, gerekse Talât efendi çeşitli kaynaklardan elde ettikleri “Evrak-ı Muzır”ı yani yasak yayınları bu toplantılara getirip diğerlerine de oku- yorlar, üzerlerinde tartışma açılmasını sağlıyorlardı. Top- lantı yerleri genellikle Faik beyin konağı ve Talât efendinin babadon kalma evinin küçük bir odasıydı. Bu toplantıların Talât efendi üzerinde etkisinin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar onun açısından, bir nev’i eğitim görevi yapan toplan- tılardı. Onda meşrutiyet düşüncesinin somutlaşması, bunun yanısıra düzeyden öğrenmeye başladığı “İhtilâl-i Kebir” yani Fransız ihtilâlinin gerek ilkeleri, gerekse amaçlarının kafasın- da daha bir açık hale gelmesi hep bu toplantıların sonucun- da gerçekleşmişti. Ne yapmalı sorusuna verilecek bazı ya- nıtlar ortaya çıkmaktaydı. Ülkenin bir bütün olarak parçolan- maması; özgürlük ve eşitliğin sağladığı, büyük devletlerin baskısının azaltıldığı ve ortadan kaldırıldığı, yani her anlam- da bağımsız olan bir devlet örgütünün kurulmasıyla mümkün olabilecekti. Yoksa Osmanlı İmparatorluğu ölüme mahkûmdu. Oysa Osmanlı halkının böyle bir yok olmaya müstâhak olduğu söylenemezdi. Ama bu halkın aydınlatılması, olanları anlaya- bilecek düzeye getirilmesi şarttı. Bu da özgürlükçü ve eşitlik- çî bir siyasal yapının yaratılması, yani meşrutiyetin ilanıya mümkündü. O zaman tüm kötülükler yayın organları ve diğer iletişim araçları vasıtasıyla açıkça artaya serilecek, bunların

giderilebilmesi için gerekli çözüm yolları aydınlar tarafından hiç bir kısıntı ve engele rastlamadan tartışılacak, sonuçta ise doğru yol bulunacaktı. İşler böylesine basitti ve bu basit çözüme ulaşmakta sadece meşrutiyetin ilanı yani 1878 de rafa kaldırılan Anayasanın yeniden yaşama geçirilmesiyle mümkündü. Dışardaki çeşitli Genç Türk örgütlerinin yayın organları bunu böyle açıklıyorlardı... Fransız ihtilali de sonuçları itibarıyla bu söylenenleri kanıtlıyordu. Yalnız Meşrutiyetin ilanının nasıl sağlanabileceği konusunda kesin bir yöntem yoktu. En azından o dönemde Talât'ın düşüncesi açısından böyle bir yöntemin varlığını gösteren bir işarete rastlamıyoruz. Halkın, yığınların toplu başkaldırısı; Fransız İhtilâli deneyinin ortaya koyduğu yol buydu. Bunda kimsenin kuşkusu yoktu. Ama yığınların başkaldırması nasıl sağlanacaktı. Özellikle eğitimsiz, kendi çıkarını bilmeyen ya da bilir gözükmeyen bu durağan toplumu harekete geçirmek için şiddetli bir deprem gerekcekti. Ancak Rumeli, toprakları, malları, mülkleri elden gittikçe bu depremi yaşıyordu. Ama imparatorluğun diğer yöreleri "eshab-ı Keyf" uykusuna yatmışçasına durgun ve aldırmazlık içersindeydi. Onların harekete geçmesini düşünmek hayal olurdu. O halde umud Rumelideydi. Çünkü depremi duyan ve onun yaklaştığını sağduyusuyla anlayan yığınlar sadece Rumelide yaşayan müslüman halktı. Ama bu da yetmezdi. Bu halkın başkaldırması ve İstanbuldaki merkezi otoriteye boyun eğdirmesi nasıl olacaktı. Bu nokta Edirnedeki o tartışmalı toplantılarda hiç bir zaman açık bir yanıtla kavuşturulmadı. Fakat Talât efendide çekirdek bir düşünce doğdu. Eğer bu toplum özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin sağlanacağı bir meşruti yönetim için ayaklanacaksa, bu ancak güçlü bir örgütün öncülüğü ile olabilir. Böyle bir örgüt nasıl yaratılabilir. Talât efendinin o günlerde bu noktaya yönelik açık bir düşüncesinin olmadığı belli. Yalnız derleşme, sohbet etme anlamında bazı yaklaşımlarını arkadaşlarına, hatta bunun da ötesinde fransızca dersleri almakta olduğu Alyans okulunun müdürünün kızına açıyordu. Bu kıza yazdığı bazı mektupların ele geçmesinden yukardaki yargıya varabilmekteyiz.

Sözünü ettiğimiz tartışma grubu zamanla genişledi. Bazı

er ve erbaşılarla, subaylar arasında da katılanları oldu. Böyle toplantılarda daha geniş ve değişik yönleri içeren konular gündeme getiriliyor, dışardan gelen yayınlar okunuyor, hatta bazı kitaplar da okuma semineri biçiminde de ele alınıyordu. Ama bu grubun bir yasa dışı örgüt hücresi olduğunu söylemek için henüz vakit erkendi.

7

Talât efendi için yaşamının ilk büyük deneyi 1311 (1895) yılı ortalarındaki gözaltına alınışdır. Tartışma cemiyeti biçimini alan bu küçük grup, kendi içlerinden biri, Mülazim Said efendi tarafından ihbar edildi. Bunların yani aralarında toplanarak yurt dışından gönderilen yayınları okuyan, çeşitli ülke sorunlarını tartışan ve ne yapmalı sorununa cevap aramaya çalışan bu küçük grubun Padişah aleyhine çalışmaları gerekçesi ile geniş bir tahkikat açıldı. Sorgular yaklaşık altı ay sürdü. Bu sorgular sırasında Talât efendi ve arkadaşları çeşitli baskılarla karşılaştılar. Sorgu safhasının belirli bir bölümünde gruptaki asker üyeler (ki bunlara üye demek ne oranda doğrudur bunu da pek kestiremiyorum) askeri mahkemeye sevk edildiler. Talât efendi ve diğer sivillerin sorgusu ve mahkemesi sivil mahkemelerce yürütüldü. Sorgulama sırasında Talât efendinin Alyans okulunun müdürünün kızına yazdığı "Bir gün umudlarımız gerçekleşecek, bundan eminim" mealindeki mektubu kendisine yöneltilen başlıca suçlama kanıtlarından birini oluşturuyordu. Talât bunun bir aşk mektubu olduğunu ileri sürdü. Sevdığı kızla ergeç birleşeceklerine ve mutluluğa kavuşacaklarına ilişkin umualarını dile getirdiğini söyledi. Müdürün kızı da bu yanıtı onayladı. Durum gerçekten ilginçti, acaba kızla Talât efendi arasında bir sevgi bağı mı vardı, yoksa kız Talât'ı ağır bir suçlamadan kurtarmak, hatta böylece Alyans İsrailite örgütüne minnet bağıyla bağlamak için mi böyle davranmıştı? (Bunu hiç bir zaman öğrenemeyeceğiz. Olaki bunun ikisi de doğrudur.

Uzun sorgulamaların sonucunda yapılan mahkeme "itti-

hat ve Terakki" adlı bir cemiyet teşkiline teşebbüs eden Hafız İbrahimi ceza yasasının 58. maddesi gereğince altı yıl kalebentliğe, diğerlerini ise gene aynı madde uyarınca fakat bazı hafifletici nedenleri gözönünde tutarak üçer yıl kalebentliğe mahkûm etti. Böylece Talât efendinin yaşamındaki en büyük deneyimi kazandığı hapishane dönemi başladı.

Hapishane yaşamı Talât efendinin isyankâr doğası üzerinde kamçılayıcı bir etki yaptı dersek yanlışmış olmayız. Talât yapısı gereği cesur ve atılgan olduğu için hapiste bulunduğu dönem içerisinde önemli kazanımlar sağladı. Özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık savaşımında deney dağarı kabardı. Bir yandan kendisi gibi kalebent olan siyasi hükümlülerle yakından ilişki kurdu, bunlar vasıtasıyla bilgi birikimini zenginleştirirken, diğer yandan da tartışmalar yaparak klasik ne yapmalı sorusuna verilecek yanıtlarda daha bir açıklığı sağladı. Bu hükümlülere ve Talât'a çeşitli yollardan yasak yayınlar kitaplar gelmekteydi. Uzun hapis günlerinde bunların okunması için bol bol zaman bulunabiliyordu. Tartışmalar yönünden de vakitleri çoktu. Deneyiminin bir de öteki yüzünden söz etmek gerekir. Hapishanede sadece siyasi suçlular yoktu. O dönemdeki hapishane koşullarının gereği bütün suçluların birbirleriyle olan ilişkileri rahatlıkla gelişebiliyordu. Böylece çevreden çeşitli nedenlerle hapse düşmüş olan genç—yaşlı kişilerle Talât efendi uzun uzun konuşuyor, onların sorunlarını, o güne kadar erişemediği ölçüde yakından öğreniyordu.

Siyasal kavganın yanı sıra bir de toplumsal yaşamın zorluklarından, yoksuluktan, cahillikten ileri gelen bir dizi sorunun çözüm beklediğini Talât efendi böylece öğrendi. İçinde yaşadığı toplumun bireyleri ile yakın ilişkilerin nasıl kurulabileceği, onlarla ne denli bir yaklaşım içerisinde konuşulabileceği, toplumun sıradan insanların temel istekleri ve amaçlarının neler olduğu teker teker gözlerinin önünde sergileniyordu. Her şeyden önce şunu öğreniyordu: Bu insanlar suçlu olsalar bile bu suçu kendi iradeleriyle işlememişlerdi. Kuşkusuz bir iradeli suç görünümü vardı ama orıları buna iten büyük toplumsal nedenlerle de gözardı edilemezdi. Toprak kavgaları, yok-

sulluğun getirdiği küçük hırsızlıklar, hak arayacak ekonomik güce sahip olamamadan ötürü kurtulabilecekleri halde hapiste günlerini sürdürenler.... Bunların hepsi Talât'a gelecekteki kavgasının bir yönünü gösteriyordu. Bu kavga tüm bu sorunları kucaklayacak biçimde ele alınmazsa başarı ile çözümlenemezdi. Toplumsal sorunların büyümesini engellemek, halkı yoksulluktan kurtarmak, yaşamı onlar için bir mutluluk vesilesi yapmak işte amaç bu olmalıydı.

Hapishane bir başka şeyi daha Talât efendiye acık kılmıştı: Sorunların nedeni ne olursa olsun çözümleri siyasal iktidarla sağlanabilirdi. Siyasal iktidara sahip olmadan sorunları çözmek mümkün değildi. Çözümü bir yerde iktidar olmanın gücünü gerektiriyordu. Siyasal kavga açısından o güne kadar yapılan tartışmalarda başkaldırma ile Sultana boyun eğdirmeden ötede birşeyi düşünmemişlerdi. Ona meşruti bir yönetimi kabul ettirerek, her konunun özgürce tartışılmasını sağlayarak dertleri giderecekleri konusunda en küçük kuşkuvarı yoktu. Ama şimdi görüyordu ki bu insanlara özgür tartışma ortamını sağlasalar bile yapacakları bir ağlama duvarı önünde feryattan öteye gidemeyecekti. Ağlama duvarının önünden geçmezsen ağlayanları da görmezsin diyordu kendi kendine. Sonra ağlamak neye yarardı? Belki de bir boşalmanın rahatlığını getirirdi, ama ondan fazlasını beklemek yanlış olurdu. O halde nasıl çözülecekti tüm bu sorunlar? Halkın, ülkenin beklediği refaha, mutluluğa ulaşmak için alınacak kararlara katılım, hatta bu kararları yönlendirme nasıl gerçekleşecekti? Cevap artık Talât efendi için açıktı: Her şey siyasal anlamda iktidara gelmekle mümkündü. O halde iktidara gelmenin yolları araştırılmalıydı.

O günlerden sonra siyasal iktidar Talât efendi için erişilmesi zorunlu bir düşünce oldu. Ama bunun düşünmeden çıkarılmasında gerekliydi. Elimizde bu iktidar sorununa nasıl yaklaşmaya ilişkin bir bilgi yok. Yalnız gelecekteki davranışlarını çözümlediğimizde, o günlerde çekirdek halinde oluşmaya başlayan iktidar anlayışı konusunda bir şeyler çıkarmamız mümkün. Sanıyorum ki Talât'ın o ünlü kıvrak zekâsı soruyu önce şöyle kaymuştur ortaya: iktidara kimler sahip ve nasıl sahip

olmuşlar? Sorunun Osmanlı İmparatorluğu için yanıtı (o anda tabii) basitti: Padişah otoritesinin kaynağı dindi. Ama böyle-sine kestirip atmakta mümkün değildi. Merkezi otorite sadece padişah-tan oluşmuyordu. Onun çevresinde, ona bağımlı görünen ümera ve ülema da bulunuyordu. Bunların hepsini birlikte iktidar olarak kabul etmek gerekirdi. Aynen saç ayağına benziyordu bu iktidar. Padişah, ümera '(bunlar sivil ve asker kapıkullarının bütününü kapsayan bir grup biçiminde tanımlanabilir) ve ülema. Şimdi bu iktidarın yerine ne konabilirdi? Konacak iktidar gücünü nereden alacaktı? Yüzyılların gerisine giden bir otorite olmayacaktı bu. Dinsel gücüde belki olmayacaktı. O halde bu iktidarın dayanacağı gücü çok açık bir biçimde tanımlamak gerekiyordu. İşte bu noktada Fransız ihtilalinin meydana gelişini, bu ihtilâlden sonraki iktidarın oluşumunun tekrar, tekrar gözden geçirilmesi zorunluydu. Böyle derin bir araştırmanın Talât efendi tarafından yapılması beklenemezdi. Ama gene de olayı bu çerçeveden düşündüğünü söylemek yanlış olmayacak. Özellikle Jacobin iktidarının kaynağı ve biçimi Talât efendiyi hapis-hanedeki günlerinde ve sonraları yakından ilgilendirmiştir. 'Bunu ilerdeki demec ve konuşmalarından çıkarıyoruz. Zaten o dönem aydınlarının Jacobin şeflerine karşı özel bir eğilimleri vardı. Robespiyer, Marat ve diğerleri onlar için erişilecek birer ideal kişi hüviyetin-deydiler.

Böylece hapisteki günlerinde, belkide ilk defa olarak çözümün iktidar sorununun halledilmesine bağlı olduğunu sezmeye başlayan Talât efendi, iktidarı ele geçirmenin yöntemleri konusunda da örgütün önemini kavramaya başlamıştı. Mevcut merkezi otoriteyi yıkmak ya da meşruti bir yönetim biçiminde ona ortak olmak için bir güce dayanmalıydı. 'Bu güç yığınsal olamazdı. Çevresinde gördüğü ve büyük yığının birer küçük örneğini oluşturan kişiler böyle bir inancı ona vermiyorlardı. Bunlar 'kendi çıkarlarını bile sezecek bilgi dağarcından yoksundular... Kuşkusuz Talât efendinin olayı sınıf açısından düşünmesini o günlerde beklemek abesti.

Örgüt, Talât efendinin iktidara gelebilmek için kullanacağı, tek araçtı. Eğitim düzeyi iktidarın bir kanadını oluşturan üme-

ra arasına girmesini ya da ülemadan sayılmasını engelliyordu. Ekonomik gücüyle var olan iktidar: üzerinde etki yapması, onun siyasi kararlarını yönlendirmesi beklenemezdi. Çünkü ekonomik gücü yoktu. O halde tek yol sivil ve asker büyük bir aydın kesimi kucaklayacak, silahlı direnme gücüne sahip bir örgütü kurmaktır. Bulgar komiteleri, Balkanlardaki diğer uluslara ait çeteler bunun çeşitli örneklerini gözler önüne sermişti...

Örgütlenmenin iktidar yolunu, acacak en önemli anahtar olduğuna Edirnedeki hapisane günlerinde inandı. Sanırım örgütün yapısı ve nitelikleri konusunda da ilk ilkeleri o günlerde bulmağa ve yerine oturtmaya çalıştı. Ne var ki bunun çözümü gelecek yıllardaki deneyimlerinden sağlanacaktı. Talât efendi hükümlü bulunduğu, günlerde siyasi iktidar ve buna ulaşabilmek için örgütlenmenin önemini kavramıştı. İsyankâr ruhunun nereye yönelmesi gerektiğini, ne için savaşa-
cağını az çok kestiriyordu artık. Bir çok okulun veremeyeceği deneyimler kazanmıştı bu dönemde,

Aradan yaklaşık iki yıl geçtikten sonra Talât efendi ve arkadaşları bir kandil günü (Kadir gecesini olduğu ısrarla söylenmektedir) padişahın iradesi ile affedildiler. Bu onların beklemedikleri bir affı şahaneydi. Ne var ki ikinci ordu kumandanının isteğiyle Edirne'de oturmacıları sakıncalı bulundu. Kaltak-
kıran Faik Konya'ya, Hafız İbrahim memleketi olan Kosova'ya gittiler. Talât efendi, Hafız İbrahimle birlikte Kosova'ya gitmek istediysen de buna izin verilmedi ve Selânik'e gönderildi.

Bir sabah, daha gün yeni ışıırken İstanbul'dan gelen trene binerek Edirneyi terketti. Doğduğu, büyüdüğü ve gelecekteki yaşamını yönlendirecek bir çok konuyu öğrendiği ya da bilincine erdiği bu kent geride kalıyordu. O da bir göçmen olmuştu. Fakat diğer göçmenlerden farklıydı. Ne yapacağını, daha doğrusu ne yapması gerektiğini bilen bir göçmendi. Edirne, yüzyıla yakın bir süre içersinde iki kez düşmanlar tarafından işgal edilen, ekonomik canlılığını yitirmiş, yoksullaşan ve küçülen bu kent, onun yaşamında sadece doğup büyüdüğü bir kent olarak kalacaktı. Daha sonraki yıllarda, bu kent'in kurtuluşu için caba sarfedecek olanların başında geleceğini o

tarihte kuşkusuz bilemezdi. Osmanlı İmparatorluğunun ikinci başkenti, Avrupadaki temel simgesi olan bu kent'in ona bir örgün eğitim kurumunun verebileceğinden çok daha fazla şeyi öğrettiği de açıktı. Şimdi geride, siliik bir tül arkasında kahrıcasına göğre uzanan Sultan Selim'in minarelerine bakıyor ve "ne yapmalı" sorusuna daha açık ve kesin cevaplar arayacağı Selânîk'i düşünmeğre çalışıyordu. Selânîk'te onu ne bekliyordu? Nasıl yaşayacaktı? Amacını gerçekleştirecek örgütü kurabilecekmidi? Yol boyunca bu ve buna benzer sorularla dolu olarak, Ege'nin bir görünüp bir kaybolan mavi sularını seyrederek arka arka dizilen küçük istasyonlardaki her çeşit dilden konuşan insanların gözlerinden, yüzlerinden bir şeyler kapmaya çalışarak yeni dünyasını kuracağı bu kente doğru hızla yaklaşıyordu.

SELÂNİK

1

Tren Selâniğe güney batıdan girer. İstasyona yaklaşırken uzaktan, ama moviliğini ve durgunluğunu ayırabileceğiniz kadar uzaktan körfez gözükür. "Beş Çınar" bahçesinin ağaçları körfezin görünümünü belli belirsiz örter. Küçük, büyük bir kaç köprüden geçilir. Vardar'ın kolları sanki akıymıyormuşcasına bu köprülerin altında öylesine durur. Vardar ovasının denize açılan bu son cizgisi trenle Selanik'e gelenleri karşılar.

"Şarap kırmızısı batı, Selanik'in sakızlı panlısına yangın alevleri yansıtmıştı: camlar birer kan damlası; minareler kıpkızıl birer ünlem. Taşlıkları henüz sulanmış gazinolarda kır saçlı Rum madamlar; Paris şıklıkları, güvercin kanadı yelpazeleri ve öldürücü Fransızcalarıyla dikkati çeken Yahudi matmezeller yaz akşamının tadını çıkıyor; önlerinde Sinalko şişeleri, çay fincanları, limonatalar; masaların üzerinde "Le Journal de Selanique". Garsonlar el kol hareketleriyle kovsa da beyaz önlüklü bademciler, limonlu turşucular; iki yumurta bir tuzlu satan Yahudi ayak satıcıları, sık sık müşterilerin başına üşüşüyorlar. Nereden geliyorsa, bir laterna sesi. Arasıra denizden belli belirsiz sıcak zift, vapur dumanı, balık kokusu" (x)... İşte böyle bir kent tüm sevecenliği ile Talât efendiye, Edirne'den sürgün gelen sakıncalı Talât efendiye koçaman, sıcak bir "Merhaba" sarkıyordu.

Osmanlı ve Türk yenilikçi hareketlerinde büyük bir yeri olan Selânik üzerinde hakkınca durulmamıştır. Kent Balkan savaşında yitirildiğinde, verdiği acı, bir Yanya ya da Manastır kadar bile olmamıştır. Sanki toplum itmiştir bu kenti ve he-

(x) Atilla İlhan, "Dersaadette Sabah Ezanları" ndan..

men de unutmak istemiştir. Oysa unutulacak bir kent değildir. Konumuyla, sözcüğün tam anlamıyla "sivil" olan yaşamıyla, Osmanlı—Türk ilerici aydınları üzerindeki eğitici etkisiyle akıllardan çıkmamalıydı Selânik.

Selânik, körfezin kuzey doğusuna Vardar ovasından Athos dağlarına doğru bir yay gibi uzanır. Arkasındaki kale tepesinden kıyıya doğru merdivenli bir teras gibi kent yumuşak bir eğim yapar. Avrupa ile Asyanın karmaştığı yer o dönemde İstanbul değil Selânik'tir. Bu bileşime uygun bir ekonomik ve toplumsal yapıya sahiptir. Yahudiler, Müslüman olmuş Yahudiler, Rumlar, Bulgarlar ve Makedonyanın diğer etnik grupları bir "halita" (alışım) olmuş, yaşar ve gelişirlerdi bu kentte. Elimizdeki sarnamelere göre 19. yüzyılın başlarında (yani Talât efendinin geldiği dönemde) Selânik'in demografik yapısı hakkında şu rivâc bilgileri —yaklaşık olarak— verebilmekteyiz: Nüfus'unun 100.000 in üzerinde olduğu çok açık. Bunun 41.175; erkek, 42.255 i de kadındı. Osmanlı vatandaşlarının dışında yaklaşık 20 bin dolaylarında yabancı uyruklu kişi yaşamaktaydı. Kent içi idari olarak 76 mahalleye bölünmüştü. Bunlardan 45 i Müslüman mahallesiydi. 16 Yahudi (Safarot Yahudisi) ve 15 de Rum mahallesi bulunmaktaydı. Müslüman mahalleler genellikle sur içersinde ve tepeye doğru yerleşmişti. Beyaz kule çevresinde Yahudi mahalleleri yoğunlaşmıştı. Kent'in güney batısına doğru, özellikle Vardarkapısına açılan bölgesi ise Frenk mahallesi olarak adlandırılmaktaydı. Rum mahalleleri bu bölge ile Müslüman ve Yahudi mahalleleri arasında kalırdı. Selânik'in bu "kozmopolit" demokratik yapısı, onun imparatorluğun diğer kentlerine oranla daha "sivil" ve hoşgörülü bir toplumsal eğilime sahip olmasını sağlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kent yaklaşık üç kilometre karelik dar bir alanda, sur içinde sıkışmış kalmıştı. Bu nedenle dar sokaklar, içiçe girmiş evlerden oluşan bir görünümü vardı. Surların aşılın ilk bölümü sahile bakan kısmıdır. Küçük bir iskelenin yapılması, liman tesislerinin kurulmasına başlanmasıyla sulanın kıyıya bakan yönü yıkıldı. Önce küçük, sonra "Beyaz Kule" ye kadar uzanan bir kordon boyu meydana geldi. Demiryolunun Selânik'e gelmesi üzerine, sur-

ların bu kere de güney batı kısmı yıkılarak, şehrin iş merkezi burada konumlanmaya başladı. İstasyon çevresinde muntazam evler ve işyerleri yapıldı. Bu arada İstasyonla liman arasında ulaşımı sağlayan yollar ve bunların üzerinde ontrepolar, ticaret şirketleri yerleşti. Sonuçta bu bölge yoğun bir iş merkezi biçimine dönüştüğü için daha önce yapılan konutlarda işyeri haline geldi. Kent artık artan nüfusuna dar geliyordu. İşte bu dönemde Beyaz Kule çevresinde surlar aşılıarak, kuzey doğuya uzanan kıyı ve iç bölgede modern Hamidiye mahallesi ortaya çıktı. Bu mahallenin kıyı bölümü Selânik'in üst gelir gruplarının yaşadığı yalılarla bezendi.

Selânik'de çağdaş kentleşmenin gerekleri doğrultusunda, ilk muntazam cadde 1868'de Hükümet Konağı ile iskele arasında açılan 1,5 km. uzunluğundaki Sabri Paşa caddesidir. Bu caddenin iskeleye yaklaştığı yerde geniş bir alan ortaya çıkmaktaydı. Sonraları bu alana Olimpos meydanı dendi. Öte yandan bir yandan iskeleden kordonboyunu izleyerek yalılara kadar uzanan cadde, diğer yandan Vardar kapısı ile Kalamaria kapısına kadar uzanan Tahtakale ya da Kalamaria caddesi açıldı. Bu cadde denize paraleldi. Kentin en ünlü işyerleri, mağazaları bu cadde çevresinde konumlanmıştı. Selânik açısından en önemli bayındırlık atılımı Kentin kuzey doğusunda kıyı boyunca uzanan Hamidiye mahallesinin kurulmasıdır. Bu yerleşim yerinin kurulmasından sonra kent'teki (yerleşim yerleri açısından) ağırlık Hamidiye mahallesi ve Yalılar çevresine kaydı. Buradaki büyük caddeyi o günlerde Paris'teki Champs Elisé bulvarına benzetenler bulunmaktaydı. Gerçekten de cadde çok geniş bir bulvar halinde yapılmış, çevresi ağaçlandırılmıştı. Kent içi ulaşım önce atlı, yirminci yüzyılın ilk yıllarından itibaren de elektrikli tramvaylarla sağlanmaktaydı. Önceleri tek raylı olan tramvay hattı, sonraları 1900 yılına doğru çift raya dönüştürülmüştür. Bir hat Vardar kapısından Tahtakale caddesi boyunca Kalamaria kapısına kadar uzanıyordu. Diğerisi ise kordon boyunu izleyerek yalılar mahallesinin sonuna kadar gidiyordu.

Selânik çok canlı bir ticari yaşama sahipti. Bir yandan demiryolu ile Avrupa içlerine, özellikle Avusturya—Macaristan

ve Almanya'ya bağlanmış oluşu, Balkan ülkelerinin bir dışa açılım merkezi halinde büyümesine neden olmuştur. Selânik limanı, özellikle 19. çu yüzyılın sonlarından itibaren, çok canlı bir faaliyete sahiptir. Rus, Fransız, İtalyan, Hıdiviye, Yunan ve bazı Türk Armatörlerine ait gemiler bu limanla Avrupa limanları, İstanbul, Odesa ve diğer Karadeniz limanları arasında muntazam seferler yapılmaktaydılar. Selânik limanından, elimizdeki sayısal bilgilere göre yapılan ithalât ve ihracat Dsmonlı dış ticaret hacminin 1/7 sine ulaşmaktaydı.

Gelişmiş sanayi ülkeleriyle olan bu yakın ilişki zamanla Selânik küçük esnafının yıkımına neden oldu. Bunların yerini, o günün koşullarına göre, büyük ölçekli diyebileceğimiz ticaret, hatta sanayi işletmeleri aldı. Yirminci yüzyıla girerken kentte iki iplik fabrikası, bir büyük değirmen (un fabrikası da diyebilirsiniz) bir tuğla, iki bira ve on kadar da sabun fabrikası bulunuyordu. Bunun yanı sıra halı, kundura imalâthaneleri ile bütün işleme merkezleri de vardı. Kent nüfusunun % 20 si işçiydi. Bunların önemli bir bölümü liman ve demiryolu ambarlarında taşımacılık yapıyorlar, diğer bölümü ise sözünü ettiğimiz işyerlerinde çalışıyorlardı. Selânik kozmopolit bileşimi ve bu bileşimin uzantısı olan "sivil" toplum yaşamı ile işçi hareketlerine de çekirdeklik etmekteydi. 1908 den önce bile bu kentte bazı işyerlerinde etkileri geniş olan grevlere rastlanıyordu. Ayrıca Allionce İsrailité'nin örgütleyicisi olarak kentte bulunan Josef Nihama'nın Jaures'ci yapısı gereği başlattığı, sosyalist düşünce doğrultusunda ki bir hareketin de kentte doğduğunu izlemekteyiz.

İmparatorluğun diğer merkezlerine oranla Selânik'teki eğitim olanakları da fozlaydı. Kentteki Yahudi topluluğunun 50 ye yakın okulu vardı. Bu arada Josef Nehama yönetimindeki Alliance İsrailite'nin yedi okulu ise verdikleri eğitim açısından bir hayli seçkin düzeye sahiptiler. Bunların yanı sıra Müslümanlarında 32 ye yakın temel öğretim kurumu bulunmaktaydı. Rum, Bulgar vb. gibi azınlıklarında kendilerine özgü eğitim kurumları mevcuttu. 1905 de bir Fransız lisesi ile kız ortaokulu ve ticaret eğitimi yapan bir meslek okulu açılmıştı. Şark demiryolları şirketinin mali yardımlarıyla yaşayan bir kaç Al-

man okuluna da rastlanmaktaydı. 1907 de Selânik'de açılan Hukuk mektebi ile kent bir üniversiteye de kavuşmuş oldu. İbütün bu öğrenim imkanları kentin kültürel düzeyi üzerinde önemli ve olumlu bir etki yaratıyordu. Nitekim bunun sonucu basın yaşamı canlıydı. Yüzyılın başında Selânik'de 3 Fransızca, 6 Ladinöca (karma Yahudi dili), 4 Rumca, 4 Türkçe, 2 Bulgarca ve 1 de Rumence gazete yayınlanıyordu. Bunlar içersinde "Journal de Selanique" "Progres de Selanique" ve "Asır" gibi gazetelerin değil yerel anlamda, imparatorluk düzeyinde etkilerinden söz edilebilir. Ayrıca sinema, kafeşantan, tiyatro, birahane vb. gibi kültüre ve eğlenceye dönük yerlerde bulunmaktaydı.

Kâzım Namî (Duru) o günlerin Selânik'ini şöyle anlatır:

"O vakit diyorlardı ki Selânik Osmanlı İmparatorluğunun İstanbul ve İzmirden sonra en büyük şehridir. Nüfusunun 170 bin olduğu söylenirdi (?). Bu rakamı vesikalendirmenin benim için imkânı da yoktu. Asıl şehir denizden tepeye doğru yükseliyordu. Beş Çınar'dan (istasyon ile deniz arasında yer alan büyük bir halk bahçesi) Beyaz Kuleye kadar şehir kıyısı uzanıyordu. Fakat Olimpos meydanından berisi limandı; gümrükler, doklar, büyük ticaret yerleri vardı. Limandan Beyaz Kuleye kadar uzanan rıhtım üzerinde elektrikli tramvay işliyor, tâ Küçükkaraburun yakınlarına kadar vanyordu.

(Beyaz Kule) bahçesinden sonra deniz kıyısını takip eden cadde, kışla meydanına kadar evsizdi; yalnız yalılara doğru giderken sol yanda dört beş katlı sekiz dairelik Sanayi Mektebi Akareti denilen büyük bir blok apartıman vardı. Asıl yalılar kışla meydanından başlıyor, ta Küçükkaraburuna yakın Alâtini un fabrikasına kadar sıralanıyordu. Burada evler bahçeli köşkler idi. Yalılar dört beş yüz metre kadar içeriye doğru devam ediyordu...

...Selânik kozmopolit bir şehirdi. En çok konuşulan dil Judeo—Espanyol denilen Musevice idi; fakat Museviler, Alyans İsrailite mekteplerinde Fransızca öğrendikleri için aydın olanları Fransızca konuşuyorlardı...

...Rumların, Bulgarların gimnazları vardı. Bunlardan başka bir kaç Firer ve Sör mektebi bulunuyordu. Türklerin bun-

lara devam etmeleri kolay değildi. Kaponcılar (Yadigar-ı Terakki), İpekçiler (Feyziye) adlarında idadi derecesinde iki mektep idare ediyorlardı. Bundan başka (Leyli ve Nehari ticaret idadisi) adıyla özel bir okul daha vardı...

... Selânik Balkanların en güzel, en büyük, en geniş, en işlek bir limanıdır. Körfez, Büyük Karaburun'a kadar, hemen yuvarlak büyük bir göl gibi çevre görünür. Güney batı yönünden yüksek, karlı, (Olimpos) dağı göze çarpar... Olimpos kış yaz karlıdır. Ticaret merkezi olan limandan Beyaz Kuleye kadar uzanan rıhtımın, hükümet konağından inen Sabri Paşa caddesine tesadüf eden kısmı güzel bir iskeledir. Yukardan gelen cadde rıhtıma yüz metre katınca birdenbire genişler. Buraya Olimpos meydanı derler. Meydanın iki yanında gazinolar vardır. Bunların en büyükleri rıhtım üzerine düşen (Olimpos) karşısında (Kristal), bunun üst yanında da (Yonyo) gazinolarıdır... Bütün bu gazinolarda her türlü içki vardı. Fakat en çok icilen Münih birasıydı. (Şpaten Bir, Pşor Bir) denilen Alman biraları da sevilen bir içki idi. Selânik bira fabrikasının (Olimpos) adındaki yerli birası Alman biralarından aşağı olmakla beraber yine çok içilirdi.

"Bu gazinolara kadınlarda gelirdi..." O dönemin Selânik'inde kadınlarında toplumsal ve kültürel yaşama katılmaları mümkündü. Bütün bunlar kenti İmparatorluğun diğer kentlerine oranla daha seçkinleştiriyor ve ilerici hareketlerin eğitim merkezi haline getiriyordu.

Kentteki tüketim düzeyi de yüksek ve batı örneklerine uyumluydu. Örneğin yirminci yüzyılın başında Selânik'teki günlük yaşama ilişkin bir fikir edinebilmek için "Asır" gazetesinde bir kaç ilân ve habere gözatmak yeterlidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

"Ertek Konyağı, Hakiki Osmanlı Konyağı. Her nev'i konyalara müreccaktır. Selânikte yegâne depozitosu. Şişeciler içinde Sayyaz'ın camlı hanında 22 numarada Dimitri Tega Efendi'nin mağazasıdır..."

"İstimali günden güne teksir etmekte, adeta ihtiyacı medeniye sırasına girmekte olan "kart de vizit" tab'ı için matbaamıza sureti mahsusada bir makina celp olunmuştur.

Arzu olunacak bir veyahut müteaddit elbine üzerine baş dakikada gayet nefis "kart de vizit" ler tabii olunur. 100 adedinin fiyatı yalnız on kuruştur. Hariçten bugün sipariş olunacak "kart de vizit" ler yarın mahalline irsal olunur. Hariçten vuk'u bulacak siparişler için iki kuruş posta ücreti zam ile on iki kuruşluk posta pulu göndermek kifayet eder".

"Otel Imperial, Selânik'in en büyük, en muntazam, en mükemmel oteli olan ve umumun teveccüh ve rağbetini bîhak kazanmış bulunan rıhtım üzerinde vaki otel Imperial idaresi bu kere müşterilerinin celb-i memnuniyeti için yeniden bir çok ıslahat icra eylemiştir.

Marsilyadan gayet mahir, şehadetnameli bir aşçı celp ederek yukarda mükemmel bir lokanta salonu küşad olundu. Tabldot, alakart suretleriyle en nefis tamlar veriliyor.

Aşağıdaki büyük salonlar birleştirilmiş, kahvehane ittihaz olunmuştur. Dersaadetten celp olan meşhur kemençeci Ağa Bey ve Hanendeyi Şehir Ahmet Bey takımı ile Selânikli bes tekâr Ahmet ve Halid efendilerden mürekkep bir ince saz takımı saat onbirden, saat dört buçuğa kadar (alaturka) terennümsaz olmaktadır..."

"Ruayal otel ve kahvehanesi. Olimpos meydanında ve rıhtım üzerinde Selânik'in en şerefli, en güzel naktasında bulunan Yonyo Otel bu kere İpekci ve Cezar efendiler tarafından taht-ı idareye alınmış (Hotel Ruayal) namı altında hakikaten izaz edebilecek bir mükemmeliyette tefriş ve tezyin edilmiştir.

Otelde herşey fevkalâde mükemmel ve muntazam olduğu gibi, nezafete, hizmete pek ziyade itina edilmektedir.

Otelin kıraathanesinde her türlü gazete bulunmaktadır..."

"Moda mağazası, Kaşmir, çuha ve erkeklere mahsus her nev'i elbiseler. Site sol'da, Mirkadu mağazası karşısında..."

Birazda haberlere gözetelim :

"Şehrimiz bankerlerinden Mösyö Edvard Alâtini'ye Fransa devleti tahimesi tarafından Leiyön donör şövalye rütbesinden bir kırı'ası ita olunmuştur".

"Sporting kulüpte Şubatın dokuzuncu günü kılıç ve eskrim müsabakası icra olunacaktır. Mübarezelere şehrimiz kibar-

larındadır; jimnastiğin bu kısmında mümareseleri olan bir çok zevat dahil olacaklardır. Erkan-ı Askeriyemizden bazılarının dahi müsabakaları temâşa etmek üzere davet olunmaları te-karrür etmiştir”

Macar, Avusturyalı vb. gibi orta avrupadan gelen revü kızlarının çalıştığı müzikholleri, tiyotroları, kafeşantanları, si-nema salonları ile tam bir Avrupa kenti havasına sahip olan Selânik’in İmparatorluğun diğer yörelerinden gelenler üzerin-de de çarpıcı bir etki yaptığı kuşkusuz. Talât efendi de bu etkinin dışında kalmamıştır. Edirne nasıl İmparatorluğun ayak-larının altından kayan toprakların tüm gerçeklerini ona öğ-retmiş ise, Selânik’de ne yapmalı sorusuna yanıt ararken gözleminin önünde somut bir örnek gibi daima yer almıştır. Selânik Talât efendinin başkaldırma yaşamında ikinci eğitim aşamasıdır.

2

Selânik’In Talât efendi üzerindeki etkilerini bir kaç grupta toplayabiliriz :

İ — Selânik’in nüfusunun kozmopolit niteliği, kentte ya-şayan toplulukları birbirlerine karşı hoşgörülü kıldığı gibi, ticari yaşamın gelişmiş bulunması, müslümanların bir bölü-münün musevilikten geçme olmalarından ötürü ticari ve eko-nomik yaşamın çeşitli yönlerine katılmalarının getirdiği “sivil” dünya görüşü Talât efendinin Edirne’de küçük bir grup içere-einde ekip, yeşerttiği düşüncelerine yeni boyutlar katmıştır. Özellikle özgürlük kavramının soyut bir kavram olmaktan çı-kıp toplumun belirli, somut bir isteği olarak yerleşmesi, bu ortamın sağladığı hoşgörü havası içersinde elde edilmiş bir nimettir. Ayrıca İmparatorluğun aynı doğrultuda savaşımlar ver-mekte olan diğer halklarıyla tanışması, bunların savaşım-larındaki temel farklılıkları ve ortak noktaları öğrenmesi de bu kentte mümkün olabilmiştir. Selânik Talât’a, bir yerde, halk-lar arasında sağlanacak bir uyumla mücadelenin ka-zanabileceğini göstermiştir. Bu nedenle ondaki Osmanlılık ya

da bir başka deyimle çok ulusluluk düşüncesini pekiştirmiştir. Kurtuluşun (eğer bu kurtuluş meşrutiyetin yeniden ilân edilmesiyle sağlanacak özgürlüğe bağlı ise) tek başına müslüman halkın mücadelesiyle değil, Bulgar, Rum ve diğer etnik grupların ortak savaşımlarıyla sağlanabileceğine inancı doğmuş ve pekişmiştir. Edirne’de bir ölçüde içine düşmeğe başladığı şoven duygular Selânik’in bu havasında ağırdan olsa ortadan kalkmıştır. Bu sadece Talât’ta görülen bir etki değildir. Kâzım Nabi, Nakî Bey ve diğerlerinde de aynı doğrultuda bir hoşgörü ve birlikte hareket etme eğilimini, yazdıklarından, davranışlarından görebilmekteyiz.

ii — Selânik’teki günlük yaşam Edirne’den çok farklıydı. Bu kentte gece ve gündüz, insan, tüm zamanlarını doya doya yaşama olanağını buluyordu. Edirne’nin ölümü bekleyen ağır bir hastayı andıran görünümüne karşı, Selânik canlı ve umud dolu bir yaşamı yansıtmaktaydı. Arada büyük bir fark vardı. Ayrıca Avrupa kültürünün etkisi bu kent’te olanca gücüyle kendini hissettirmekteydi. Opera, müzik, yaşam içeşidi ve bireysel ilişkilerde bu kültürün izlerini görmek mümkündü. Talât bu kültürün ürünlerini ancak “Evrak-ı Muzîkâ” arasında, eline geçen bazı Avrupa dergilerinde, görmekteydi. Oysa, şimdi Selânik’te bu ürünleri elinin içinde, onları yakalayıp yararlanacak bir uzaklıkta bulabilmekteydi.

iii — Edirne günlerinde Talât efendi ve arkadaşlarını işgal eden, onların, özellikle hapisane yıllarında tüm zamanlarını alan soru “Peki amacımız nedir? Nasıl bir toplum yaratmaktayız?” idi. İşte Selânik’te Talât, belkide yaşamında ilk defa olarak bu sorunun yanıtını somut olarak görebilmekteydi. Her halde İmparatorluğun tüm kentleri, toplumun en ücra köşeleri birer küçük Selânik haline getirilmeliydi. Ancak böyle bir düzeye çıkıldığında batının baskılarına karşı konabilecek ekonomik ve kültürel bir güce sahip olunabilecekti. Selânik’teki genel refah düzeyinden etkilenmemek mümkün değildi. Bu refahın ana nedenlerini tüm açıklığıyla kavrayabildiğinden kuşkuluyuz. Çünkü Talât’ın o günlerdeki bilgi birikimi Selânik’teki ticaret, sanayi ve mali hizmetler kesimindeki ileri gelenlerin gelişmiş ülkelerle olan ilişkisini anlayacak, çözümleyecek dü-

zeyde değildi. Selânik'in Osmanlıların yarı sömürgeleşme süreci içerisinde başarılı bir köprübaşı rolü oynadığını açıkça göremezdi. Onun için düzeyde saptadığı genel refahın onu etkilemesini bir yerde olağan karşılamamız gerekir.

Refahın boyfesine elle tutulacak kadar yanıbaşında olması Talât'ı sarsmıştır. Böyle bir refahı yaygınlaştırmak, Açıkta ki bunun yolu ticaret ve sanayinin gelişmesine bağlıydı. Peki bu gelişimi kimler sağlayacaktı? İşte bu sorunun cevabını ararken Selânik'teki Musevî toplumunun ve dönme diye bilinen sonradan müslüman olanların girişimciliğini görmemezlikten gelemezdi. Osmanlının bu yurttaşları gerçekten çok çalışkan; o günlerin deyimıyla "teşebbüs-ü şahsî" ruhuyla hareket ediyorlardı. Bursa'da, Adana'da, Edirne'de, ya da imparatorluğun her hangi bir başka köşesinde aynı girişimcilik gücüne rastlanmıyordu. Oysa refahın kapısını bu girişimcilik açacaktı. Hatta onunda ötesinde özgürlük ve meşrutiyyetin gücü de, emellerine ulaşması da buna bağlıydı. Abdülhamid döneminde, içinde yaşadığı iki ayrı kentteki iki ayrı özgürlük havasını teneffüs etmesi bu gerçeği ona öğretmişti. Edirne bu konuda ne kadar hoşgörüsüz ve bağnaz ise, Selânik'de sanki bir özgürlük kenti gibi, her türlü sorunun tartışıldığı, konuşulduğu, hatta zaman zaman eyleme dönüştürüldüğü bir kenti. Bu Talât'a verilmiş önemli bir dersti...

3

Talât efendi Selânik'te, bir anıamda rahat durması için, devletten çok küçük bir maaş almaktaydı. O dönemde bir yere sürgün gönderilenlere böyle sınırlı bir ücret verilerek gittikleri yerde sefaletle düşmeleri engellenirdi. Talât aldığı bu parayla geçinemezdi. Zaten Selânik'teki yaşam düzeyi (fiyatlar genel seviyesi açısından) Edirneden farklıydı. İşsizlik ona yeni sorunları da düşündürüyordu. Özellikle bireysel sorumlulukla ilgili sorunlar başta gelmekteydi.

Keten pantolonu, üzerine bol gelen, eskiliği her haliyle belli olan ceketi ve iri, bir ölçüde hantal yapısıyla Selânik'te

dikkatleri üzerine çekmekte gecikmedi. İlk tanıştıkları iki su bay oldu. Bunlardan biri Selânik redif fırkası erkanıharp mü-luzimlerinden Kemal bey, diğeri ise askeri rüştiyede Fransızca öğretmeni olan Nakî bey'di. Bu iki arkadaşı ile kısa sürede Edirne'deki tartışma ortamını kurdu. Sık sık Olimpos meydanındaki Yonyo gazinosunda toplanıyorlar, başta ülke sorunları olmak üzere çeşitli toplumsal sorunlara değiniyorlar, karşılıklı söyleşilerle çözüm yollarını tartışıyorlardı. Talât efendi kişiliği itibariyle çevresinde çok çabuk güven duygusu uyandıran biriydi. Aynı etkiyi bu yeni arkadaşları üzerinde de uyandırdı. Özellikle Nakî bey bu posta katibindeki öğrenme ve sorunları deşme açısından gördüğü büyük yeteneğe hayran kalmıştı. Onu, bilimsel kişiliği ile saygın bir yeri olan askeri rüştiye müdürü Bursalı Tahir bey'le tanıştırdı. Bursalı Tahir bey bir öğretmen olduğu kadar, yetkin bir araştırmacıydı. Bilimsel çalışmaları (o günün koşulları ve basit yaklaşımları içinde yapılmış da olsa) dikkati çekmekteydi. Talât efendi açısından Bursalı Tahir bey gibi birisiyle tanışmak ilerici ve devrimci eğitimi açısından önemli bir dönüm noktası sayılır. Şurası açıktır ki Bursalı Tahir beyin, doğruyu araştırma ve bulma yöntemlerini öğretme yönünden Talât üzerindeki etkisi tartışılmaz.

Talât efendi bir yandan bu yeni çevresine alışıp, onlarla Edirne'deki gibi özgür bir tartışma ortamını geliştirirken diğeryandan da iş aramaktaydı. Her şeyden önce, Edirne'de bıraktığı annesi ve kız kardeşini yamno ulmanın yolu bir iş bulmasına dayanıyordu. Fakat siyasi sürgün olması kendisine tüm iş kapılarının kapanmasına neden olmaktaydı. Çaresizliğin son sınırına ulaşınca dönemin valisi olan Rıza Paşa'ya çıktı; içinde bulunduğu durumu tüm açıklığı ile yansıttı. Rıza Paşa karşısında dimdik, hiçbir şeyden çekinmeden, yüreğinin bütün açıklığı ile sorunlarını yansıtan bu genci sevdi ve onu eski işinde kuılanmak amacıyla Posta—Telgraf müdürlüğüne yolladı. Orada kendisine seyyar posta memurluğu görevini verdiler. Bu Talât'ın beklediği bir görev değildi. O bir oranda yerleşik bir göreve getirilmesini bekliyordu. Önceleri yeni göreviñ yadırgadı. Hatta küçümsedi de diyebiliriz. Ne var ki kısa sü-

rede bu yeni görevin kendisine getirdiği yararları anladı. Görevi gereği postayı Selânikten alarak Avusturya sınırındaki Viranya kasabasına kadar götürüyor, oradan da Avrupadan gelen postayı teslim alarak Selânik'e getiriyordu. Bu kendisinin Avrupa ile doğrudan iletişimini sağlayacak bir görevdi. Onun da ötesinde yaptığı bu görev gezisi süresince bütün Rumeli'yi ve Rumeli'de kendisi gibi düşünenleri tanımak olanağını buluyordu. Artık, daha önce sadece Edirne hapishanesinde bir bölümünü tanımış olduğu, düzenin tüm yükünü çekmekte olan fukara yığınları bütünüyle yakından tanımak imkânını eline geçirmişti. Rumeliyi yakından tanımak, Rumeli insanının çeşitli sorunlarıyla böylesine yüzyüze gelmek, imparatorluğun çöküşünü daha yakından izlemesini sağladı.

Postayı Viranya'dan bizzat alması, Avrupadan gelen "Ev-rak-ı Muzır-ra"nın da Talât efendi eliyle dağıtılması demekti. Bunun iki önemli yararı vardı. Birincisi bu yazılı ve basılı belgelerin Talât tarafından okunması ve onlardaki düşüncelerin kendisine özümsemesini sağlamasıydı. İkincisi ise bu gibi "Ev-rak-ı Muzır-ra"nın gönderildiği kişilerle ilişki kurması, dolayısıyla Selânik'teki çevresini genişletmesi, bunun da ötesinde yaptığı işten ötürü ılerici ve aydın çevrelerin güvenini kazanmasıydı. Böylece Talât efendi kısa süre içerisinde Selânik'teki aydın ve dönüşümden yana olan çevrelerin aradığı, güvendiği kişi oldu. Akşamları Yonyo'daki arkadaşları hızla arttı. Artık Yonyo'da haftanın bir kaç gecesi (özellikle Talât'ın Selânik'te olduğu akşamlar) Talât'ın bulunduğu masa dikkati çekmeğe başladı. Fakat kent'in o sivil ve özgür havası sadece dikkat çekilmesiyle yetinilmesi sonucunu veriyordu. Mithat Şükrü, Kazım Nami anılarında hafiyelerin gazinonun sokağa bakan bölümünde sessizce oturduklarını, bu gruba fazla yaklaşmadıklarını anlatırlar. Hatta Talât efendi'nin bir çok tartışmaları yüksek sesle, adeta meydan okurcasına yapmasına karşın gene de bu hafiyelerin kılı bile kıpırdamaz... Fakat zamanla hem grubun büyümesi, hem de çevrenin çok fazla gözüne çarpması nedeniyle Yonyo'nun arka bölümünde, bir kaç basamakla çıkılan, özel bir loca görünümündeki camlı bölmede oturulmağa başlandı.

Bu çevre içersinde Bursalı Tahir bey, Nakli bey, Rahmi bey, Mithat Şükrü, Kazım Nami, Hakkı Baha, Ömer Naci, İsmail Conpolat, Edip Servet kendi aralarındaki ilişkileri daha da sıkılaştırdılar. Talât yapısı itibariyle grubun adeta vazgeçilmez elemanı niteliğindeydi. Hemen her toplantıda aranıyordu. Yonyo'daki toplantılar devam etmekle beraber, artık tartışmalar ve belirli konulardaki görüşmeler evlerde yapılmaktaydı. Talât'ta annesini ve kız kardeşini Selânik'e getirmişti. Kuşe kahveleri denilen, kentin kuzey doğusuna isabet eden, bir semtte oturuyordu. Yonyo'dan çıkıldıktan sonra kordonda boyu yürünüyor, bazan keyifler yerinde olursa yakındaki kafeşantılardan birine girilip, bir iki kadeh bir şey içiliyor, bu yapılmadığı zamanlar da toplantı arkadaşlarından birinin evinde içilen çaylar ya da kahvelerle noktalanıyordu. Kazım Nabi bu toplantıları Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki klüpleri yararına oynanmak üzere yazdığı üç perdelik "Nasıl oldu" adlı oyununda anlatmıştır.

Talât imparatorluğun bir yokuştan hızla inen topu andıran çöküşünü engellemek için "ne yapmalı" sorusuna kendi küçük grubu içersinde yanıt aramaya çalışırken ve bu grup adeta bir eğitim kümesi niteliğini kazanırken, kent'in egemen çevreleri de bu atılgan, içten, güvenilir ve de yiğit genci ilgiyle izliyorlardı. Selânik'in egemen çevreleri dendiği zaman kentin ve onun da ötesinde bölgenin ekonomik gücünü ellerinde tutan museviler ve sonradan müslüman olmuş çevreler akla gelir. Özellikle museviler, mason locaları çevresinde örgütlenmiş; bir yandan bu örgütün uluslararası gücüne dayanırken, diğer yandan hem Alyans İsrailité hem de sendikal hareketler kanalıyla Jaurez'ci sosyalist enternasyonal ile ilişkilerini sürdürmekteydiler. Siyonizm ve ona bağlı stratejiler de musevi toplumu üzerinde etkiliydi. Özellikle siyonistlerin kendi yanlarına kazandıkları kent'in ünlü avukatı Emanuel Karasu'nun bu konudaki yeri önemliydi. İşte masonlar ve diğer egemen çevreler Talât'la olan ilişkilerini bu avukat aracılığı ile kurdular. Karasu, Yonyo'daki toplantılarda tanıdı Talât'ı, sonra ona ve küçük grubuna Yonyo'nun hemen yanındaki binanın ikinci katında bulunan şehir klübünün kapılarını açtı.

Arada sırada burada da toplanmalarını sağladı. Böylece Talât ve arkadaşları bu gruplarla ve onunda ötesinde mason örgütü ile yakın teması sağlamış oldular.

Talât'ın Edirne'deki deneyimi ona siyasi amaçlı bir örgüt kurmanın önemini göstermişti. Eğer toplumda bir takım bozukluklar varsa bunun temel nedeni siyasal iktidarın yapısından ve kararlarından kaynaklanmaktadır. O halde gerçek ve kalıcı çözüm iktidarın elde edilmesinden geçer. İktidarı hedeflemeyen bir eylem anlamsızdır ve "hüsranla" yani başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur. Zaten bu tip hareketlerin eşgüdümünden yoksun olması çabuk bastırılmaları sonucunu da verir. Böyle hareketlerin içersinde yer alan kişilerin tek kazancı (o da bir oranda) kişisel tatmin duymalıdır. Fakat toplumsal bir yararın elde edilmesi bu yöntemle mümkün değildir. Bireysel deneyimi, kısa yaşamında, bütün bunları ona öğretmişti.

Örgüt, iktidarı amaçlayan bir örgüt Edirne'den sürgün edildiğinden itibaren Talât'ın tutkusu haline gelmişti. Böyle bir örgüt nasıl kurulabilirdi? Etkinliği ve bu etkinliğin sağlanabilmesi için gizliliği ne yolla gerçekleştirilebilirdi? İşte Karasu ile tanışması ve mason örgütü konusunda ondan elde ettiği bilgiler Talât'ın örgüt sorununa belli noktalardan ışık yaktı. Mason örgütünün yüzyıllar boyu gizli kalabilmesi, toplumdaki etkinliği, iktidar üzerindeki tesir gücü onun hayranlığını uyandırmıştı. İktidara yönelik bir örgütünde ancak mason örgütüne benzer biçimde kurulması ve güçlendirilmesi gerekiyordu. Talât efendi'nin mason oluşunda bu yaklaşımın payı büyüktür. Bir kere örgüte girmekle Selânik içersinde kendi güvenliğini sağlamış bulunuyordu, diğer taraftan iktidara yönelik bir örgüt kurulduğunda onunda gizliliğini ve güvenliğini böylece bir temele oturtmuş olabilecekti.

Karasu ile yaklaşması, mason örgütüne girmesi Talât efendi'nin çevresini daha da genişletti. Bu arada posta başkâtabininin ölümünden sonra başkâtipliğe atanması hem ekonomik durumunu güçlendirmiş, hem de toplum içersinde ki yerini pekiştirmişti. Artık o genç bir posta memuru Talât efendi değil, Talât beydi. Bu arada Yonyo'da ki toplantılar, evler-

deki küçük grup tartışmaları devam ediyordu. Talât beyin çevresine, yaşamının sonuna kadar bağlı kalacağı yeni biri daha girmişti. Fevziye İdadisi müdürü, Mektebi Hukuk'ta "İlmi-i Servet" haccası Mehmet Cavid bey. Cavid bey kısa boylu, ince tel gözlüklü, zeki bakışlı bir aydıındı. Ekonomiyi çok iyi biliyordu. Üike kalkınması açısından öne attığı ekonomik çözümler, bu konuda özgürlük anlayışını destekleyen yaklaşımları gündeme getirmesi Talât beyin dikkatini çekmekteydi. Talât beyin ekonomi ile ilk teması, bu bilgi dalını yüzeyden de olsa öğrenmesi Cavid beyle tanışmasından sonrasına rastlar. Bu arada Talât bey'in Hukuk Mektebine de yazıldığını görmekteyiz. Ne var ki bu davranışının nedeninin gerçekten de bir okulu bitirmek mi yoksa öğrenciler arasında örgütlenmeyi sağlamak mı olduğu pek açık değildir.

Küçük grup gittikçe büyümekte ve Selânikte tüm çevrelerin saygınlığını kazanmaktaydı. Siyonistlerden, işçi sendikalarına kadar tüm bireyler ve örgütler bu genç aydınları içten içe destekliyorlardı. Olayların gelişimi, sorunların çözümü için bir örgütün kurulması noktasına gelip dayanmıştı. Sadece aydınca bir tatmini sağlayacak toplantıların, tartışmaların sonu yoktu. Oysa eğer Osmanlı ülkesinde konuşmuş olan bir şeylerin düzelmesi isteniyorsa, iktidara el uzatmak, onu ele gecirmek, en azından onunla ortak olmak gerekiyordu. Bu işe siyasi bir örgütün kurulmasına bağlıydı. Talât bey çoktandır bunun zamanı geldiğine, meyvanın olgunlaştığına inanıyordu. Ama arkadaşlarının da İkna olması gerekirdi. Örgütün kuruluşunu Mithat Şükrü'nün anılarından aynen yansıtalım :

"Talât hepimizden daha cesur, daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti. Önünde, arkasında dolaşan hafiyelere rağmen davranışlarından sapmıyor, hatta arada bir onlarla dolaşmaktan geri kalmıyordu.

Her toplantıda başbaşa verip memleketin gidişinden bahsediyorduk. Bir akşam yine Yonyo'da içerken Talât kadehini yudumladıktan sonra derin bir nefes aldı ve şöyle dedi:

— Arkadaşlar, bu böyle yürümez. Kimimiz burada, kimimiz orda, dağınık bir haldeyiz. Oysa aynı maksadı güdüyoruz,

aynı davaya hizmet ediyoruz. Fakat bir türlü bir araya gele-miyoruz. En iyisi bir toplantı tertipleyip, aramızda, bir cemi-yet kurmaktır.

Talât'ın ortaya attığı bu teklif hepimizin hoşuna gitmişti. Esasen hepimiz böyle bir cemiyetin kurulmasına için için ha-zırlanıyorduk. Toplantılarımızı nerede yapacaktık? Bunun bü-yük önem taşıdığı muhokkaktı. Talât yine söz aldı ve toplantı yerinin kendisi tarafından seçileceğini ve ne zaman toplano-cağımızı yine kendisinin tesbit edeceğini söyleyip bizim ana-yımızı istedi. Hepimiz bu fikri kabul ettik.

...Aradan bir kaç gün geçti. Talât'tan beklediğimiz haber geldi. Toplantı yeri "Beş Çınar" bahçesi idi, ilk toplantı iki gün sonra akşam üstü olacaktı. O günü sabırsızlıkla bekle-dim. "Beş Çınar" bahçesine gittiğimde arkadaşlarında orada olduğunu gördüm. Hepsi benim gibi heyecan içinde idi. Bu toplantıya katılanlar arasında isimlerini hatırladıklarım şun-lardır: Askeri rüşdiye müdürü Bursalı Mehmet Tahir bey, aynı rüştiyenin fransızca hocası Naki bey, eski İzmir valisi Rahmi bey, Üçüncü ordu müşirlik yaveri yüzbaşı Kâzım Namlı (Duru) bey, İsmail Hakkı İboha bey, yüzbaşı Edip Servet bey, İsmail Canpulat bey, Ömer Naci bey, Talât bey ve ben Mithat Şükrü...

İlk söz alan Talât bey oldu. Karar verdiğimiz gündenberi düşündüğünü ve nihayet bir isim bulduğunu, söyledi. Cemiyet-imizin adı "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" olacaktı. Buna kimse itiraz etmedi, zira herkes cemiyetin kurulması ve bir an önce çalışmalarına başlaması için sabırsızlanıyordu. O ak-şam geniş dalları ile bir şemsiye gibi başımızın üstünde ya-yılan cıvıların altında Selânik'in meşhur grubunu seyrederken Olimpos biralarını yudumluyor, bir yandan da cemiyetin nasıl örgütleneceğini görüşüyorduk".

4

Örgüt'ün kuruluş tarihi Eylül 1906 dır. Bu noktaya kadar Talât beyin nasıl sabırla ve adım adım geldiğini görmüştük. Hem kendi düşünsel doğrultusunun ve programının belirgin-

leşmesi, hem de arkadaşlarının bu konuda hazır hale gelmesi böylesine bir sabrı gerektirmekteydi. "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" illegal olarak kurulduğunda amaç ve örgütlenme biçimi konusunda Talât beyin bir hayli birikimi vardı. Arkadaşlarının da durumu ondan aşağı kaımozdu. Böyle bir örgüt'te Talât istense de istenmese de, adı verilse de verilmese de öncüydü. Liderdi. Bunu arkadaşları da yadsımomaktaydı. Çünkü iktidara yönelmeyi amaçlayan bir siyasi örgütte lider olacak kişinin bir takım özellikleri olması gerekir. Talât beyde ise bu özelliklerin bir çoğu bulunmaktadır.

Bu öncülük, politik anlamda öncülüktür. Politik amaçlı bir illegal örgütte lider açısından örgütün ve onun amaçları dışında hiç bir şeyin önemsenmemesi gerekir. Örgüt liderin herşeyidir. Bir anlamda onun ailesi, eşi, sevgilisi, yani bütün varlığıdır. Sorumluluğunu omuzlarında taşıdığı kutsal bir topluluktur. Bu davranışı benimsemeyen, örgütün dışındaki ilişkilerini örgüt açısından değerlendirip yerli yerine oturtamayan kişinin öncü olması beklenemez. Böyle öncülerin örgüte yarıardan çok zararı vardır. Talât örgüt yönünden bu niteliklere sahip bir kişidir. Onun için, örgütün üstünde hiç bir kurum yoktur. Kısacası bu konuda tam bir profesyonel gibidir.

Diğer yandan liderin çevre ile olan ilişkilerinde de dikkatli olması zorunluluğu vardır. Günümüzün moda deyiimiyle halkla ilişkiler sorununu çözmesi, bu konuda noksansız olması gereklidir. Çevreye güven duygusu vermelidir. Örgüt üyeleri üzerinde yumuşak görünümlü, ama soygı uyandıran ve disiplini bozmayan bir otoriteyi kurması ve sürdürmesi için elindeki tüm olanakları kullanması gereği yadsınamaz. Bunun da ötesinde yığınlarla ilişki kurarken onları bağlayıcı bir tavrın içinde olmalıdır. Konuşmaları açık ve somut temellere dayanmalıdır. Yığınlara ne tepeden bakmalı, ne de onlara tabassus ölçüsünde yaltaklanmalıdır. Özetlersek acemi siyaset erlerinin yaptığı gibi ucuz bir popülizmin tuzağına düşmemelidir. Bütün bu özelliklerin geniş ölçüde Talât beyde bulunduğunu biliyoruz. Kuşkusuz noksanları vardır. Çünkü liderliği ve örgüt ustalığını deneyimleriyle, el yordamıyla öğrenmiştir. Ama öğrendiklerini iyi özümsemiş, deneyimlerini

gerçek bir tabano oturtmasını bilmiştir. Alçak gönüllü, yiğit, sözünü sakınmayan, içinden geldiği toplum katmanını yadsımayan, halktan biri gibi davranışlarıyla arkadaşları arasında seçkinleşerek, onların dayanabileceği bir kişi halini almıştır.

Talât beyin bu alçak gönüllü ve hoşgörü dolu tutumu, yakın çevrenin ve örgüt içerisindeki karşıt görüşlülerinde kendisinden çekinmemesi, hatta kelimeyi yanlış seçmediysek korkmamasını sağlamıştır. Kimse onun, kendi çıkarları açısından tehlikeli biri olacağı izlenimini edinmemiştir. Dolayısıyla kolaylıkla liderliğe doğru ilerlemiştir. Hatta kendisinde liderlik yeteneklerini görenler bile bu alçakgönüllü, bir anlamda sıradan gibi gözükten babayiğidi kullanıp, zamanı gelince harca-yabilecekleri inancıyla onun öncülüğünü kabulde tereddüt etmemişlerdir. Ayrıca örgütün bütünlüğünü sağlayan, onun tüm işlerine gönüllü ve şikayet etmeden koşacak birinin de gereği ortadadır. Böyle birinin, yani Talât'ın varlığını, sanki aradıkları bir hamolu bulmuşçasına zaman zaman sevinçle kabul etmişlerdir. Ne var ki öyle bir an gelmiştir ki, bu kez de örgüt Talât'sız yaşayamaz, varolamaz hale dönüşmüştür. Kısacası örgüt ve Talât beyin özdeşliği kendini dostuna da, düşmanına da kabul ettirmiştir.

Bu arada Talât beyin ruhsal yapısı da gerek hırslı, gerekse iktidara yönelik etkinlik arayışıyla liderlik için biçilmiş kaftandır. Kafasında daha çok küçük yaşlarda kristalleşen bir şeyler yapmalı düşüncesi, kendi deyimiyle "isyankâr" eğilimleri, çağdaş topluma ulaşmak için mutlak bir biçimde iktidarı elde etme konusunda ki tereddütsüz konisi bu öncülüğün ayrılmaz parçalarıdır. Daha önce de bir fırsatında değindiğimiz gibi o dönemin imparatorluğunda iktidara ortak olabilme, onu yönlendirecek bir güce erişebilmenin iki yolu ya da alanağı bulunmaktadır: ekonomik kudret ve eğitim. Oysa Talât'ta bunların ikisi de yoktur. Onun tek dayanağı kuracağı örgütün etkinliği olacaktır. Ancak böylesine bir etkinliğin sağlanmasıyla iktidaro giden yola çıkabilecek ve örgütün başarısı oranında iktidara el uzatabilecektir. Örgütün varlığı bunun için Talât'ın benliği ile özdeştir. Talât Selânik'te geçirdiği günler boyunca, yaptığı tartışmalarla; çevresinden görerek,

duyarak öğrendikleriyle; kuracağı örgütün kendisi tarafından noksanı denetimini vazgeçilmez bir koşul olarak görmüş-tü. Yalnız, örgütlenmeye böylesine öncelik veren Talât için örgütün dayanacağı toplumsal katman fazla önemli değildi. Bu noktada bilgisizliğini, yoksa temelde demokratikleşmeyi amaçlamasındırı ileri gelen yığinsal bir örgüte ulaşmak iste-ğimi rol oynamıştır; bu konuda açık bir bilgimiz yok. Yaşadığı dönemde Selânik'teki işçi hareketleri ve örgütlerinin gücü, hatta bunların şu ya da bu şekilde sosyalist Enternas-yonalle bağıntılı oluşları siyasal örgütlenmede sınıf kavramı-nın önemini Talât'a göstermiş olması olasıdır. Fakat kendi örgütünde böyle bir tabana dayanma gereğini duymamıştır. Hatta, üyelerin çoğunluğu itibarıyla asker ve sivil bürokrat-lardan oluşması da bunu kanıtlamaktadır. Örgütün asker ka-nodının güçlendirilmesinin nedeni açıktır. Silahlı bir bölümü içermeyen bir siyasal örgütün önemi yoktur. Çünkü iktidar için yapılacak savaşında, varolan iktidarın ancak silahlı gü-çe yenilmesi kesindir. Yığınların silahsız tutumu sadece bir gösteri, bir ic dökmeden öteye gidemez. Karşıt güçlerin sert bir direnişiyse yığınlar çok çabuk umudsuzluğa düşebilir. Fransız devrimindeki Jacobin iktidarının güç kaynağı olarak silahlı bir gruba dayanması, hatta orduyu bir anlamda kont-rol etmesi önemli bir rol oynamıştır. Aradan yüzyıl geldikten sonra silâhlı gücün önemi daha da artmıştır. O halde siyasal örgütlenmenin başarısı için orduyla ilişki halin-de olmak, ordunun zinde gruplarını örgüt içerisinde yerleştir-mek önemli bir tercih olmaktadır. Ordusuz, onun silahlı gücü-nün bulunmadığı bir siyasal örgütün iktidara ortak olması yirminci yüzyılda bir hayal olabilirdi. Talât'ın örgütü de ordu-nun (özellikle Rumelide) en aydın, en genç ve atılgan subay-larının bulunduğu yörede bunları gözardı ederek gelişemezdi...

5

Örgüt başlangıçta Beş Çınar bahçesinde toplanan kişiler-den oluşuyordu. Bu grup kendi aralarında toplanarak örgütün

genel yapısını ve yaygınlaşma stratejilerini görüşüyorlardı. Artık "Yonyo" dakli toplantıları mümkün olduğu kadar aralı yapmağa karar vermişlerdi. Kimsenin kuşkusunu çekmemek için gene haftanın çoğu akşamüstleri Yonyo'da toplanılıyor, fakat sonra örgütün çekirdeğini teşkil eden kişilerden birinin evine giderek toplantıya orada devam ediliyordu. Tüm iyini-yetlere karşın, büyük grubun, yani kurucuların her zaman toplanmaları da mümkün olamıyordu. Oysa örgütün yayılması ve etkinleşmesi açısından verilecek yaşamsal kararların "bir dakika bile" geciktirilmemesi gerekmekteydi. Bundan ötürü kuruluştan kısa bir süre sonra bu nitelikteki kararları alabilecek yetkilerle donatılmış bir "Heyet-i Âliye" seçilmesine karar verildi. Talât, İsmail Canpulat ve Rahmi beyler bu heyeti oluşturmakla görevlendirildiler. Sonraları bu heyete "Merkezi Umumi" adı verildi.

Cemiyet küçük hücreler biçiminde örgütlendi. Hücre mensuplarının dışında üyelerin kimseyi tanınması mümkün değildi. Bu tip örgütlenme İtalyan Carbonari örgütlenmesinden beri bir hayli geçerli sayılmaktaydı. Özellikle illegal örgütlenme açısından bu tip hücreleşmeye dikkat ediliyordu. Böylece bir küçük hücrenin şu ya da bu nedenle çökmesinin bütün örgütü etkilememesi sağlanıyordu. Cemiyete üye kaydı için masonlara özgü bir yöntem uygulanmaktaydı. Önce kuruculardan veya eski üyelere biri, üye yapmak istediği yeni arkadaşını merkezi umumiye tanıtan bilgiyi veriyor ve merkezin kararını bekliyordu. Merkez gerekli incelemeyi yaptıktan sonra adayın üyeliğine karar verirse, adayın yemin merasiminin yapılacağı tarih ve yer saptanıyordu. Bundan sonra adaya kılavuzluk edecek arkadaş gecenin geç bir saatında adayla uygun yerde buluşuyor ve merasimin yapılacağı eve doğru yola çıkılıyordu. Eve yaklaşınca adayın gözleri bağlanıyordu. Ondan sonra şaşırtma verme amacıyla aday biraz dolaştırıldıktan sonra yemin edilecek yere geliniyordu. Evin kapısında bulunan bir yetkili kılavuzun "Hilâl" parolasını duyunca kapıyı açıyor, aday içeriye alınıyordu. İçerde, bir odada adaya cemiyete girmekte hala ısrarlı olup olmadığı tekrar soruluyor, onun olumlu cevabı üzerine yemin merasimi başlıyordu. Aday gözleri bağ-

lanarak and odasına geçiriliyordu. Burada aday bir masanın karşısındaki iskemleye oturtulup, kılavuzda arkasında duruyordu. Bundan sonra sağ eli masa üzerindeki Kuran-ı Kerime, sol eli gene masada bulunan bir tabancanın üzerinde olmak üzere yemin ettiriliyordu. Yeminden sonra gözleri açıldığında karşısında siyah maskeli, sadece gözleri açık, baştan aşağı kırmızı pelerine sarınmış üç kişiyi görüyordu. Cemiyete giren için artık çıkış mümkün değildi. Cemiyetten çıkıldığında ya da cemiyetin amaçlarına karşı bir harekete iştirak edildiğinde ihanetle suçlanan üye öldürülüyordu. Kuşkusuz bir ihtilâl cemiyeti için gerekli ve ürkütücü bir yaklaşımdı bu.

Üye bu merasimden sonra, kendisine verilecek görevi yapıp yapmamak konusunda hiç bir tercih hakkına sahip değildi. Yemin merasiminden sonra cemiyetin yeni üyesi gene gözleri bağlı olarak dışarıya çıkarılıp, uygun bir yerde gözlerinin boğuş açılmaktaydı. Bu gizlilik bir yandan örgütün illegal yapısının çökmesini engelleme amacını içerdği gibi, diğer yandan da örgütün gücünün gereğinden fazla gösterilmesîne, üyelerin bu konuda büyük bir iyimserliğe bürünmesine de neden olmaktaydı. Özellikle kendi gibi muhaliflerle karşılaşan üye onların cemiyetin üyesi olduğu sanısına kapılıyordu. Bu konuyu irdelene olanağı da yoktu. Böylece gerek üyeler, gerekse cemiyetin varlığı konusunda belli belirsiz bir fikri olanlar açısından tüm toplumsal muhalefet potansiyelinin bir dev cemiyetin içinde örgütlendiği izlenimi ortaya çıkıyordu. Örgütün gücünü abartma, eylemlerine daha bir etkinlik sağlama yönünden bu görünümün yararı işe açıktı.

Başlangıçta gerek merkezi umumi toplantıları, gerekse yemin merasimi çeşitli evlerde yapılmıyordu. Sonraları Ömer Naci adına Alâtini köşkü ile tramvay deposu arasında küçük bir ev tutuldu, yemin merasimleri orada yapılmaya başlandı. Yemin merasiminde üye adayına söylenen nutuk Ömer Naci tarafından hazırlanmıştı ve onun gür sesiyle "Vatanın sineğinde bir kale-i üstüvâr gibi teşekkül eden" diye başlayan etkin bir konuşma üye adayını daha da heyecanlandırıyordu. Üyelere bir numara verilmekteydi. İlk on numara kuruculara

aitti ve yaş sırasına göre verilmişti. Cemiyetin bu on üyesinin numaraları şöyleydi.

Bursalı Tahir Bey	1
Naki Bey	2
Rahmi Bey	3
Mithat Şükrü	4
M. Talât Bey	5
Kâzım Nami (Duru)	6
Ömer Naci	7
İsmail Canpulat	8
Hakkı Baha	9
Edip Servet	10

Gerektiğinde iki cemiyet üyesinin tonışması için bir işaret sistemi de geliştirilmişti. Masonların tanışmasına benzeyen bu işaretleşmede temel ilke gene "Kelime-i Mukaddese: Muin, Kelime-i Mürur: Hilâl" sözcükleri olmuştı. Üye sağ elin üç parmağını büküp baş ve şahadet parmağını bir Hilâl halinde kalbine götürdüğünde işaret tamam sayılacaktı. Bu noktadan sonra sözlü şu parola karşılıklı olarak söylenecekti:

— Mim,

— Ayn,

— Ye,

— Nun.

Bu harfler, eski yazıyla "Muin" sözcüğünün harflerinden başka bir şey değildi.

Cemiyet bir posta başkatibi olan Talât beyin öncülüğü ile kurulmuş ve onun katkılarıyla örgüt şemasını oluşturmuştu. Fakat üyelerin, hatta kurucularının büyük çoğunluğu subaydı. Bunlar genellikle Makedonyadaki üzücü durumu yakından gören zaman zaman Makedonyadaki uluslararası jandarma örgütünün subaylarının alçaltıcı muamelelerine muhatap olan ve daima "artık yeter" diye bağırarak için kendilerini zor tutan gençlerdi. Askeri okulların, Süleyman Paşanın ders nazırlığı döneminden beri çağdaş eğitim kurumu olma yolunda aldıkları yol, bu kurumlardaki öğretim kadrosunun ilerici ve pozitivist tutumu; genç subayların ülke sorunlarını yakından izlemeleri, bunların çözümleri üzerinde düşünmeleri olgusu nu

ortaya çıkaran nedenlerin başında gelmekteydi. Bunun yanı sıra, Makedonya'nın "düvel-i muazzama" tarafından Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine karışmak amacıyla bir sıçrama tahtası gibi kullanılması, bu yörede sürekli ıslahat önerilerinin sık sık gündeme getirilmesi, Rumelide konumlanan Osmanlı ordusunun subaylarının okulların en seçkin öğrencileri arasından seçilmesini de kaçınılmaz kılmaktaydı. Böylece ordunun en kültürlü ve atılgan subayları Rumelide toplanmıştı. Cemiyetin kısa sürede bütün Rumeliye yayılacak bir biçimde örgütlenmesinin ana nedenlerinden biri de buydu. Bu örgütlenmeye subaylar, daha doğru bir deyimle ordunun alt düzeydeki genç subaylar öncülük ediyordu. Bu durum Talât beyin de amacına uygundu çünkü böylece silahlı bir gücü, hem de ordunun en önemli yönetici bölümünü kendi denetimi altındaki örgütte toplayabilmekteydi. Geleceğin iktidara uzanan yolun bir anlama sigortasıydı bu genç subaylar.

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" nin Paristeki Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki örgütüyle ilişki kurması daha sonralara rastlar. Bu ilişki Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım tarafından kurulmuştur. Pariste'ki cemiyet ile ilişki Bükreş kanalıyla sağlanılıyordu. Aradaki haberleşmede kurye görevini genellikle Talât bey yapıyordu. Sınırdan sonra eniştesi (kız kardeşinin kocası) Bulgaristan kanalıyla gerekli evrakı Bükreş'e ulaştırmaktaydı. Paris'deki grupla ilişki sağlanınca, merkez-i umuminin teklifi üzerine "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" nin Terakki ve İttihat Cemiyeti dahil grubu olarak kabul edilmesine karar verildi. Böylece Terakki ve İttihat cemiyeti biri dış, biri de iç olmak üzere iki örgüt halinde birleşmiş bulunmaktaydı. Sonra, özellikle Selânik grubunun ısrarlarıyla cemiyetin adı İttihat ve Terakki'ye dönüştü.

Talât bey'in bu birleşmeden beklediği iki önemli sonuç vardı. Bunlardan birincisi: İmparatorluk aydınlarının tanınan İttihat ve Terakki'nin bünyesi içine girmekle Selânik'te kurulan cemiyetin tüm yurtda kolaylıkla kabulü sağlanabilecekti. Yani cemiyetin (Selânik'tekinin) kamu oyunca kabulünde karşılaşılacak güçlükler daha baştan engellenecekti. Bunun da

ötesinde özgürlük ve meşrutiyele yönelik çalışmaların bir bütün haline getirilmesi de gerçekleşmiş oluyordu. İkinci nokta da dışardan, özellikle zaman olarak çok daha eskilere dayanan bir direniş hareketinden bağımsız çalışmanın, bu harekete bağlı grupların güvenini sarsabileceği düşüncesidir. Fakat, Talât beyin daha sonraları yaptığı açıklamalar göstermiştir ki yukarıda saydığımız bir kaç nedenin dışında kendisi yurt dışındaki örgütün etkinliği konusunda pek olumlu düşünmemekteydi. Ona göre yurttan belirli bir süre uzak kalan, ülkedeki koşulları yakından izleyemeyen, ünlü deyiimiyle halkın nabzını elinde tutmayan muhalefet hareketinin başarı şansı yoktur. O muhalefete, ancak, yurt içindeki gerçek direniş hareketiyle eşgüdüm içersinde çalışmaları takdirde gereksinim doğabilir. Esas olan yurt içindeki örgütlenmedir... Bunun dışındaki örgütler dışardan gazel okumaya benzer, sesleri, solukları çabuk kesilir, hatta duyması gerekenler tarafından bile iştilmez olurlar.

Eylül 1906 dan sonra Talât ve merkezi umumideki arkadaşlarının bütün gayreti örgütün yerleşmesi, yaygınlaşması ve etkinleşmesi yolunda yoğunlaştı. Dr. Nozım'ın gizlice Selânik'e gelişi bu konuda önemli bir adımdı. Nitekim Anadolu'daki örgütlenme açısından Dr. Nazım'dan yararlanıldı. O günlerde Bursalı Tahir bey İzmir'e tayin olunmuştu. İzmir örgüt açısından önemliydi. Her şeyden önce Rumeli'ye gönderilen bazı kıtaların yetkilileri nezdinde propagandaya girip, bunların Selânik'e varışından önce, kumandanlarının (en azından bir bölümünün) örgüt içersine alınması gerekiyordu. Bu örgütlenmeyi sağlama amacıyla Dr. Nozım bir din hocası kılığında ve Kâzım Namlı Bey'in sağladığı izinle İzmir'e, Tahir bey'e yardım gönderildi. Buradaki örgütlenme sırasında bir başka posta—telgraf memorandumı, rıntmeşrep Kara Kemal bey'den gelen ölçüde yararlanıldı. Böylece İttihat ve Terakki'nin sivil bölümünün önemli örgütleyicilerinden biri de savaşım sahnesine çıkmış olmaktadır.

Diğer taraftan Suriye'den gizlice gelen Mustafa Kemal'de Ömer Nacl ve Hakkı Baha Beyler aracılığı ile örgütün çatısı altına alındı. Genç subaylar artık dalga dalga diyebileceğimiz

bir hevesle cemiyete girmeğe çalışıyorlardı. Hareket Selânik'in sınırlarını çoktan aşmıştı. İlk ateşi bu sivil ve özgür kentten almış ama artık tüm Rumeli içlerine doğru yayılmıştı.

6

1907 den sonra Tolât Selânik'te başlı bir posta baş kâ-tibi gibi korşlanmıyordu. Muhalefât içersindeki gücü bilin-mekteydi. Posta—Telgraf müdürü'nün memurlardan birine ha-karet etmesi üzerine açılan davada yaptığı tarafsız şahitlik-ten rahatsız olan müdür kendisinin "padişaha başkaldıran azılı bir şaki" olduğunu, "bunun içinde şahitliğinin makbul sayılmaması gerektiğini" söylediğinde, Tolât'ın buna yanıtı sadece gülmek oldu. Bu davranış o günkü koşullara göre çok cesur bir tutumu göstermektaydı. Nitekim müdür bu sözlen sadece mahkemede söylemekle kalmadı. Tolât beyi İstanbul'a "jurnal" etti. İstanbul'un uyonısı üzerine Tolât'ın işine son verilerek derhal Selânik'ten sürülmesi isteniyordu. O günlerde Avionyalı Ferid Paşanın yanında çalışan eski arkadaşları Kaltaklıran Faik durumu hemen Selânik'e, Tolât beye bildirdi. Tolât beyin buna tepkisi çok sert oldu. Vali'nin karşısına çıkarak kendisinin işine son verilebileceğini, bunun yönetimin en doğal hakkı ve idarî tasarrufu olduğunu ama Selânik dışına gönderilmesine hiç bir gücün yetmeyeceğini. biraz da arkasındaki örgütü ima ederek söyledi. Zaten tay-lar karşısında ikircikli tutumuyla ün yapmış olan vali sadece Tolât'ın işine son vermekle yetindi,

Tolât bey Edirne'den geldiği günlerdeki gibi kimsesiz, dayanacak gücü olmayan kişi değildi. Nitekim işine son verilince bağı olduğu loca kendisine belirli bir ücret verme-ğe başladı. Diğer yandan Mithat Şükrü beyin müdür olduğu özel bir okula müdür tayin edildi, Mithat Şükrü'de gene Selânik içersinde bir başka göreve atandı. Bu arada Emanuel Karasu ve ortağı ona, kendi yazınhanelerinin bulun-duğu. İş hanında bir ufak büro açtılar, ortakları yaptılar.

Görüldüğü gibi Talât bey örgütünün gücüyle artık dim dik ayakta idi.

O günlerde Talât beyin deneylerine bir yenisi katıldı. O da silahlı propagandanın yerinin kavranılmasıydı. Özellikle Bulgar çetelerinin Selânik'te bazı işyerlerinde, Osmanlı Bankasında ve hatta çarşıdaki önemli meydanlarda patlattığı bombaların halk üzerindeki ürkütücü, ama onunda ötesinde çetelerin gücünü abartıcı etkisini görmesi kendi örgütünün de böyle bir eylemler dizisine girmesi konusunda onun ikna olmasına yetmişti. Zaten çoğunluğu genç subaylardan oluşan örgüt üyeleride artık bir şeyler yapmanın, örgütün sesini duyurmanın zamanı geldiğine işaret ediyorlar, bu konuda sabırsızlık gösteriyorlardı. Netice olarak, silahlı propaganda (bu isim verilme bile) 1908 yılının başlarında örgüt açısından gündeme geldi.

Bir diğer gelişmede İstanbul gezisindeki düş kırıklığıdır. 1907 yılının başlarında örgütün İstanbuldaki şubesini açmak, bu işleri İstanbulda yürütecek kişileri saptayıp İttihat ve Terakki bünyesine almak amacıyla Manyasizade ile birlikte gizlice İstanbul'a giden Talât beyi burada büyük bir düş kırıklığı bekliyordu. Galatada, Osmanlı Bankası karşısında kı Tahtaburumyanın Hanında Mustafa Baha beyin yazıhanesinde geçici bir korargâh kurmuşlardı. Örgüt bünyesine alınabilecek kişiler üzerinde tartışıyorlar, bunlarla nasıl ilişki kurulabileceğini düşünüyorlardı. Ne var ki Mustafa Baha beyin söyledikleri cesaretlerini kıracak nitelikteydi. İstanbuldaki aydınlar böyle bir örgüte girmekten çekiniyorlardı. Neden olarak da kentte ki yoğun ihbarlar ve buna kaynaklık eden jurnalcılık alışkanlığıydı. O günlerde Mercan İdadisinde çalışan Hüseyin Cahit bey bile örgüte girmekten kendince bir takım nedenlerle kaçınmıştır. İstanbulda daha fazla kalmalarının yeni tehlikeler yaratacağı ortaya çıkınca Talât bey ve arkadaşı, istediği sonuçlara tam anlamıyla ulaşamadan Selânik'e dönmek zorunda kaldılar... Bu küçük gezi Talât beyin başkent aydınlarına olan güvenini sarstı. Zaman zaman bu eğilimini, kendisinden beklenmeyen incitici sözlerle

de çevresine yansıttı... Hatta Meşrutîyetin ilânından sonra da cemiyetin genel merkezinin Selânik'te kalmasında bu düş kırıklığının payı vardır denilir.

R U M E L İ

1

Rumeli ve Rumeli olayları Osmanlı aydınlarının çoğunda olduğu gibi Talât bey üzerinde de hem öğretici, hem de yönlendirici bir etki yapmıştır. Denebilir ki Rumeli Talât beyin eğitimindeki son aşamayı oluşturmuştur. Edirne ve Selânik kentlerinin sınırları içersinde kalan, o kentlerin olanaklarıyla doğru oranlı bir biçimde gelişen ve belirginleşen özgürlükçü bilinc san fırçayı Rumelinin tanınmasıyla yemiştir. Rumeli bir anlamda Talât bey için başka ulusları, adetleri, dinleri, dilleri ve hatta Avrupayı yakından tanımak demektir.

Talât bey Rumeli içlerini mesleği gereği tanımıştır. O güne kadar dost olarak, tanış olarak insanını görüp, derdini dinlemiştir ama bu insanların koptukları yörenin nasıl bir yer olduğunu seyyar posta memurluğu ile öğrenmiş ve anlatılanları, işittiklerini, öğrendikleriyle pekiştirmiş ya da gerçeklerin ışığında düzeltmiştir. O dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu dört ana bölümden oluşmaktaydı dediğimizde büyük bir yanlışla payına sahip olmayız. Bu bölümler Anadolu, Arabistan, Adalar ve Rumelidir. Adalar ve Rumeli gerek ekonomik yapısı gerekse toplumsal görünümü ile birbirine benzeyen yörelerdir. Dışa açık, dolayısıyla kültürlerin harman olduğu, çeşitli din ve uluslardan halkların yaşadığı bölgelerdir bunlar. Bulgar, Rum, Slav ve Türkler çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Din olarak da Müslüman ve Hristiyan Ortodoks mezhebi yaygındır. Osmanlı İmparatorluğu yayılma devirlerinden gerileme dönemine kadar elinde bulundurduğu Rumelinin temel toplumsal değerlerine fazla dokunmamış, daha doğrusu etkilememiştir. Vergi almanın ve belirli ölçülerde güvenliği sağlamanın dışında yerli halk kendi kültürlerini yaşatmak olana-

ğını bulmuşlardır. Osmanlı ordusunun arkasından buralara yerleşen Müslüman amali ise yerli halkla kaynaşarak, hatta bir çeşit kültürel sentezi meydana getirerek yüzyıllar boyunca birlikte yaşamışlardır. Ne var ki 18. yüzyıldan itibaren Rumeli ileri batı ülkelerinin çıkar alanı haline gelmiştir. Özellikle 19. yüzyılda, kapitalizmin gelişmesinden sonra İngiliz, Avusturya, Macaristan ve Çarlık Rusya'nın çıkarlarının bir arakesiti görünümü kazanmıştır bu yöre. İngiltere Yunanlıları kışkırtır ve arkalarken Avusturya, Macaristan ile Çarlık Rusya da Balkanlardaki Slav topluluklar üzerinde oyunlara girmişlerdir. Balkanlarda ulusçu akımları arkalayarak, bu yöreyi kendi çıkar alanlarına katmak isteyen büyük devletler, oyunlarına süreklilik kazandırabilmek içinde Osmanlı İmparatorluğunun içişlerine, özellikle Makedonya olaylarına her fırsatta karışıyordu. Keçecizade Fuat Paşa'nın ünlü sözüyle, o günlerde Düvel-i Muazzama'nın İstanbul'daki elçilerinin Türk hükümetiyle yaptıkları yazışmaların çoğunluğu, hatta hemen hemen hepsi çeşitli azınlıkların ve halkların korunması bahanesine sığınan iç işlerine karışma niteliğindeydi. 1876'da Osmanlı İmparatorluğu anayasasını ilân edip, meşruti bir yönetime geçerken ilk olaylar Rumeli'de patlak vermiş, Bosna çevresindeki küçük Slav grupları Avusturya tarafından isyana teşvik edilerek İmparatorluğun başına çeşitli sorunlar açılmıştır. 93 savaşıdan sonra da (1877—78 Türk—Rus savaşı) Berlin muahedesi ile Rumeli, Makedonya özel bir takım ıslahat koşullarına bağlanmış ve taraf devletlerin sürekli denetimine açılmıştır. Bu tarihten sonra Rumeliye ıslahat komisyonlarının biri gidip, diğeri gelmiştir. Bölgedeki azınlıkların ezilmemesi için uluslar arası jandarma denetçileri, özel müşahitler her zaman görev yapmışlardır. Kısacası Rumeli emperyalist ülkelerin tam bir oyun alanı haline getirilmiştir.

Talât bir Rumeli çocuğu olarak küçüklüğünden beri bu emperyalist baskının somut örnekleri içersinde büyümüşü. Öncede belirttiğimiz gibi sürekli olarak "muhacir" olma korkusunun işlendiği bir ortamın evladıydı. Arkadaşlarıyla, ailesiyle, çevresiyle ilişkilerinde, konuşmalarında, tartışmalarında

bu korku ana temeli oluşturmaktaydı. Edirne'de, küçüklüğünden hapishanedeki yaşamına kadar adeta adım adım öğrendiği bir çok gerçeği, Selânik'teki yaşamı, onun da ötesinde Rumelideki gezileri pekiştirmiştir. Talât bey'de pekişen ve kendi eyleminin genel doğrultusunu meydana getiren bu düşünceler şöyle sıralanıp özetlenebilir:

i — Özgürlük, bağımsızlık ve çağdaşlaşma savaşımında Rumelideki emperyalist baskıların ve bu baskılardan cesaret alan ulusçu hareketlerin etkisiyle milliyetçi bilincin uyanması ve pekişmesi. Milliyetçilik, o dönemin meşrutiyetçi hareketinde yeni bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır. Üstelik gerek İttihat ve Terakki üyeleri, gerekse diğer özgürlük ve ilerlemeden olan aydınlar bu eğilimlerini ellerinden geldiğince örtme gayretindeydiler. Bunun bir nedeni İmparatorluğun parçalanmasını engelleme arzusuydu. Çünkü Balkan halklarının ulusçu hareketlerinin devleti nasıl parçaladığı, zaafa uğrattığı bu gençler tarafından görülmekteydi.

ii — Talât bey üzerinde Bulgar özgürlükçü hareketini süren çetelerin derin bir izi vardır. Daha Edirne'deki günlerinde eniştesi dolayısıyla bunların düşünsel içeriklerini, Narodnikçi eğilimlerini düzeyden de olsa bilmekteydi. Selânik'te, bilhassa İttihat ve Terakki cemiyetinin kuruluşundan sonra, ortak bir savaşım vermenin doğal sonucu olarak bunların liderleriyle tanıştığı gibi, silahlı eylemlerinden de gerek taktik, gerekse amaç açısından haberi vardı. Hatta Selânik'te cemiyet namına bazı bombalı gösterilerde bulunmaları için bunların bir bölümü ile anlaştığı bile söylenir. Doğru, yanlış bu nokta bizi ilgilendirmese de, Talât'ın başta Bulgar çeteleri olmak üzere diğer Balkan uluslarının çeteleriyle bazı ilişkileri olduğu kesindir. Hatta Atina'ya gelen Dr. Nazım'ın Selânik'e geçişli cemiyet ile Rum çetelerinin işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir. Rumeli'deki iş gezileri sırasında Rum, Arnavut, Bulgar, hatta Sırp gerilla gruplarıyla dolaylı ya da dolaysız ilişkilerde bulunan Talât'ı bunlar arasında gene de en fazla etkileyen Bulgar çeteleri olmuştur. Özellikle bunların Narodnikçi doğrultudaki çizgileri onu çekmiştir. Bunun izlerini Talât beyin tüm yaşamında görebiliriz.

iii — Cemiyet ve ona bağı olan asker—sivil aydınların ulusçu bilinçlerinin güçlü olduğu kuşkusuz. Buna bir öncede değinmiştik. Ne var ki özgürlük hareketinin güçlenmesi için diğer halkların benzer cemiyetleri ile işbirliğinin zorunlu olması, onun da ötesinde devleti kurtarma amacının her şeyin üstünde tutulması bu genç ilericileri bölücü bir milliyetçilikten uzak tutmuş ve olanca güçleriyle “Osmanlılık” idealini yayağa çalışmışlardır. Kâzım Nami’nin “Nasıl oldu” oyununda bu çok uluslu hareketin küçük ölçekli modelini görmekteyiz. Oyunun kahramanı olan Türk subay ile Rum sevgilisinin aynı amaçda birleşmeleri. Eylemin gelişmesi süresince subayın arkadaşlarının Rum asıllı eşine karşı dost ve kardeşçe tutumları sonunda erişilen özgürlüğün gene tüm halkların ortak coşkusuyla kutlanmasına ilişkin sahneler bu yaklaşımı kanıtlayan en çarpıcı örnektir. Unutmayalım ki Kâzım Nami’nin bu oyunu Meşrutiyetin ilanından sonra uzun süre İttihat ve Terakki klüplerinde, üyeler tarafından aynanmış ve coşkulu alkışlarla karşılanmıştır. Talât’taki Osmanlılık yaklaşımı belki de diğer arkadaşlarından daha da güçlüdür. Bunun bir nedeni genç yaşta Aliyans İsrailite’nin enternasyonalci çevresine girmiş olmasıysa, diğer bir nedeni de Selânik’teki muasevi ve mason dostlarıdır. Talât beyin bu yaklaşımı ölümüne kadar sürmüştür. Hatta Ziya Gökalp’in bilimsel öncülüğünü yani ideologluğunu yaptığı Türkçü okıma da bu nedenle ihtiyatla yaklaşmış, hatta espri ile karışık olarak onları düşler âleminde dolaşmakla da suçlamıştır. Fakat örgüt içerisinde gerekli dengeyi ve sürekliliği sağlayabilme amacıyla bu konuda daha ileri gitmemiştir.

Görüldüğü gibi Rumelideki özgürlükçü hareketlerin ortak yönleri ve bu ortak yönlerin İttihat ve Terakki cemiyeti ile diğer ulusların benzer komiteleriyle kurduğu (geçici de olsa) bağlar yöredeki asker ve sivil devrimci aydınları etkilemiştir. Temelde “Osmanlılık” kavramı ve “Osmanlı” milleti yaklaşımı korunmakla birlikte “ulusçu akımlar” sözünü ettiğimiz bu etkinin başında gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun o dönemdeki yönetimi hiç bir şekilde İmparatorluk içerisindeki

halkları bağılı oldukları ulus yönünden sınıflamazdı. Örneği; esnâmelerdeki sayısal bilgiler bile din temeline göre, yani “Müslim”, “Gayri müslim” vb. gibi nitelemeler içersinde verilmekteydi. Devletin yetkili organlarının bir anlamda birleştirici, bir başka anlamda ise islâm çoğunluğunu arkalamayı hedefleyen bu yaklaşımlarına, ilerici aydınların “Osmanlılık” kavramına sarılmış bulunmalarına karşın; Bulgar, Rum ve Slav çetelelerinin komşuları olan Müslüman halka yaptıkları zulümlerde gözden kaçırılacak kadar küçük değildi. Bu zulüm ve baskılar için için ulus bilincini pekiştiriyordu. Arnavut çetelerin Türk asıllı köylerde yaptıkları yağma ve hasarlar bu konuda din temeline dayanan bir ayırımın bile geçerli olmadığını ortaya koymaktaydı. Dönemin iktidarı ve yöredeki ordu ile sivil yöneticiler sürekli bir biçimde Balkan halkları arasındaki çıkar çelişkilerini gözeten bir denge politikası izleyerek yönetimlerini sürdürebilmekteydiler.

Genç Türk aydınlarının, sivil olsun, asker olsun bu çelişkili konumları gözönünde tutarak bir yandan İmparatorluğunu dağılmasını engelleyici bir birlik politikası izlerken, diğer yandan devleti kurtarmanın ilk koşulu olarak özgürlükçü meşrûti bir yönetimi gerçekleştirmek yolunda uğraş vermeleri yanı sıra; yöredeki Müslüman—Türk ahalî de bir yandan diğer ulusların çetelerinin saldırıları ve baskıları altında, diğer yandan da bu çeteleri bastırmakla görevli “takip müfrezelerinin” zulmüyle hem ulusçu bilince erişiyorlar, hem de mevcut iktidara karşı bileniyorlardı. Yani ulusçu ve özgürlükçü hareket bu yolla yığınlara da mal olmuş durumdaydı. Rumelinin bu konumu Talât bey ve arkadaşlarının kurdukları devrimci illegal örgütün yörenin en küçük noktalarına kadar yayılmasına, hatta sadece ordudaki ve sivil yönetimdeki aydınlar arasında değil, kent ve kasabaların eşrafı; onun da ötesinde bilinçli yığınları tarafından da kabul edilmesi, desteklenmesi gibi bir duruma yol açmıştı. Yani hareketin yığınlarla sınırlı da olsa işkisi kurulabiliyordu.

Rumeli'nin içinde bulunduğu durum buradaki Müslüman halkın kaderciliğin yüzyıllar süren boyunduruğunu kırmasına ve Anadolu halkına oranla daha etkin bir tutum içine girmesine neden olmuştur. Talât bey uzun gezilerinde bunu hemen farketmiştir. Subay mahfellerinde, şehir klüplerinde, mahalle kahvelerinde ve çeşitli lokanta ve gazinolardaki konuşmalarında bir şeyler yapılmasının gereğine inananların sadece aydınlardan oluşmadığını, kentlerin Müslüman eşrafının, hatta orta ve küçük üreticilerinin de bu konuda duyarlı olduğunu göstermiştir. Açık olan bir başka noktada Rumelide'ki ayrılıkçı hareketlerin bölgede yerleşmiş olan varlıklı aileleri, dâğlerlerine oranla daha fazla tehdit etmesiydi. Bir de Şark demiryolları ile Rumeli demiryolu sisteminin Anadolu'ya oranla gelişmesi, kentler, yöreler arası ulaşım olanaklarının eivermesi nedeniyle hızla gelişen ticaretin kentlerde ve tarımsal alanda kapitalist üretim ilişkilerinin doğmasına, piyasa ekonomisinin egemenliğini ağırda olsa hissettirmesine neden olmuştu. Bu ilişkiler geleneksel üretim ilişkileri içersinde yaşamını sürdürmek isteyen Müslüman ahalinin ekonomik durumlarını sarstığı gibi gayrimüslimlere oranla başat olan mevkiilerini de kaybettiriyordu. Kısacası Rumeli içerdığı tüm nesnel koşullarla bir ilerici harekete gebeydi. Talât bey önsezisiyle bunu kolayca farketmişti. Bu nesnel koşullar üzerine örgütü bina etmek ve yaygınlaştırmak kolaydı.

Kolaydı ama, illegal bir örgütün legal bir toplumsal muhalefetin örgütlenmesi gibi, belli güvenceleri gözardı ederek yayılmasının da çeşitli sakıncaları vardı. Bu noktada cemiyyete üye olan askerlerin, özellikle genç subayların atılganlığına karşı olarak Talât bey (belkide Edirne'deki acı deneyiminde etkisiyle) çok ihtiyâtlıydı. Önce Selânik'teki çekirdeğin savunmasını sağlamak amacıyla Selânik'in çevresinde, onu yurt içine karşı bir ay gibi kuşatan birliklerde örgütlenmeyi başlattı. Bunun iki yararı vardı, birincisi ordu içersinde yapılacak üye kaydında denetim yakından sağlanabilecekti. Selânik

dışındaki üye kaydının tüm iyi niyet ve gayretlere karşın istenildiği gibi, özellikle Talât beyin istediği gibi denetlene-
meyeceği açıktı. Ama birinci kademe örgütlenmenin böylesine
güvenli yapılması, ordu merkezinde sağlam bir temel atıl-
ması Rumeli ve hatta Anadolu içlerine yönelik örgütlenme-
nin de güvenini sağlayacaktı. Nitekim İzmir örgütünün kurul-
ması açısından Talât beyin Tahir bey ve Dr. Nazım gibi gü-
venilir kişileri seçmesi de bunu göstermektedir. Selânik'in
bu biçimdeki örgütlenmesi, bir yerde cemiyet merkezinin sa-
vunulmasından da ötede, başlayan bir hareketin sürdürülme-
sini de gerçekleştirebilecek bir olanak yaratmaktaydı ki bu da
sözünü ettiğimiz ikinci yarardır.

Selânik çekirdeğinin tamamlanmasından sonra üçüncü
ordunun etki alanına giren Kosova Vilayetinde ve özellikle
Vilâyetin en büyük kenti olan Manastır'da teşkilâtlanma iş-
lemlerine girilmiştir. Bu konuda cemiyete alınmış bulunan
Enver beyin (sonradan Harb'ye nazırı) rolü önemlidir. İlk
adımları atmıştır. Manastırda üye yapılacak (yani tahlif
edilecek) kişileri seçmiş, merkezi umuminin onayını aldıktan
sonra yemin merasimlerini yaptırmıştır. Manastırdaki karargâh'ın
bir çok subayı cemiyete girmiştir. Bunlar içersinde Kazım bey
(Karabekir), Resneli Niyazi bey gibi atılgan ve cesur subay-
lar başı çekmekteydiler. Özellikle Kazım bey'in örgütçü ye-
teneği cemiyet açısından büyük bir kazanç olmuştur.

Enver'in teklifiyle Kazım bey cemiyete girmeyi kabul et-
tiği zaman ilk sorduğu Merkezi Umumide kimlerin bulunduğu,
örgütün nicel gücünün düzeyidir. Bu tip sorular, belkide bir
kuşkunun da dürtüsüyle yeni üyelerin hepsimin aklına gelmek-
teydi. Kazım (Karabekir) Bey'de üye olurken aynı soruları
Enver Bey'e sormuş, ondan doğal olarak açık ve inandırıcı bir
cevap alamayınca Selânik'te bizzat bu konuyu araştırmıştı.
Kazım bey'in ilk teması ona güven vermemiştir. 'Bunu anı-
larında içtenlikle anlatır. Ancak Selânik'teki ikinci temasında
Talât bey'e tanışmıştır. Bu tanışma Kazım beyin cemiyete
karşı güvenini arttırmış ve Manastır ile yöresindeki örgüt ça-
lışmalarının sorumluluğunu yüklenmiştir. Böylece üçüncü or-

dunun en önemli merkezlerinden biri olan Manastır, Selânik'ten sonra cemiyetin en güçlü olduğu noktalarından biri haline gelmiştir.

Kosova vilâyetindeki örgütlenmenin hızlanmasına karşı Rumelideki diğer il olan Edirne'de örgütlenme başarılı olarak nitelenemez. Bunun nedenlerinden biri Edirne'deki ikinci ordunun üst düzey kumandanlarını; Padişaha olan bağlılığı ve ordunun yapısı itibarıyla üçüncü ordudaki genç subay potansiyeline aynı oranda sahip olmaması sayılabilir. Ayrıca Talât bey'in bu ildeki eski eylemlerinden ötürü sakıncalı kişi olarak kabul edilmesi, onun buraya gelip, güvenilir kişileri bulmasını da engellemekteydi.

İttinot ve Terakkî'nin başkentteki yani İstanbul'daki hücre teşkilâtı başlangıçta istenildiği oranda başarılı değildir. Bunun temel nedenlerine Talât beyin bu amaçla yapmış olduğu İstanbul gezisinden söz ederken değinmiştik. Sonraları Kazım beyin İstanbul'a tayini, bazı genç subayların da katkısıyla İstanbul örgütü güçlendi. Hatta bireysel bazı terör eylemlerine bile girişmeğe karar verdi.

Örgütün yayılması sırasında üyelere verilen sıra numarası kanalıyla nicele açıdan güçlü olduğu kanısı da yeni arkadaşlara verilmek isteniyordu. Örneğin Manastır şubesi üye numaralarını 501 den başlatmıştı. Bu Talât beyin fikri olarak bilinmektedir. Bu yolla çok sayıda üyeye sahip olunduğu izlenimi veriliyordu.

3

Eşgüdüm ve örgüt disiplinin sağlanması. Bu iki konu kısa zamanda gündeme geldi. Eşgüdüm açısından örgütün çeşitli birimleri arasında etkin ve güçlü bir iletişim ağının kurulması gerekiyordu. Gerçi Rumelideki üç vilâyeti kapsayan Posta Telgraf başmüdürlüğündeki görevi Talât beye bu kurum içerisinde güveneceği kişileri, özellikle telgraf memurlarını tanımak, onları kendi yanına çekmek, güvenlerini kazanmak fir-

satını vermekteydi. Ama bu yeterli değildi. Çünkü birimler arasındaki iletişimde telgraf ve normal posta araçları kullanılamazdı. Selânik—Manastır arasında ve Rumelinin diğer şehirleriyle merkezi umuminin bağlantılarında gezici posta memurları, onlarında ötesinde çoğunlukla genç subaylar kullanılmaktaydı. Hatta zaman zaman üçüncü ordunun muhabere konallarından da yararlanıldığı oluyordu. Ama Merkezi Umumi ile İstanbul ve İzmir arasındaki irtibat ancak kuryeler kanalıyla gerçekleşebilmekteydi. Bu kuryelerin hafiyeler ve diğer yetkililerce tanınmaması gerekiyordu. Zaman zaman üye eşleri, yani kadınlar da bu kuryeliği yaptılar. Bütün gayretlere rağmen eşgüdümün etkinliğini sağlama açısından istenilen iletişim düzeyine ulaşılamadı. Örneğin İstanbuldaki örgüt Meşrutiyetin ilânına yol açan olaylardan ancak sezgisel bir biçimde haberdar oldu. Selânik Merkez kumandanı Nazım beyin yaralı olarak İstanbul'a geldiğini saptayabilen örgüt, onu yaralayanın örgüt mü yoksa Bulgar gerillaları mı olduğunu bir türlü öğrenememiştir. Bu durum merkezi umuminin, dolayısıyla Talât beyin denetimi ve yönetimi elinde tutamaması sonucunu da vermektedir. Nitekim 1908 Haziran ve Temmuz aylarında Manastır ile Selânik arasındaki bağlantılar bife koptu. Manastır merkezi umuminin emirleri dışındaki eylemlere de girişmeğe başladı. Başta Manastır olmak üzere üçüncü ordunun kümелendiği Kosova'nın diğer kentlerindeki eylemlerdeki bağımsızlık tehlikeli boyutlara uzanabilirdi. Nitekim Meşrutiyetin ilânına yol açan olayların gelişmesi sırasında bir ara Manastır Selânik'i ikinci plâna iten davranışlara bile girişmiştir. Örgütteki birliğe herşeyden fazla önem veren Talât beyin kolayca kabul edebileceği bir durum değildi bu. Manastır ile Selânik'teki merkezi umumi arasındaki ayrılık sonraları (yokınlardaki araştırmalarda görülmüştür) iki ayrı cunta'nın varlığı spekülasyonunun bile yapılmasına yol açmıştır. Manastır'daki bazı subayların bağımsız yakın sorumsuz davranışlarının böyle düşün üretimlerine yol açması beklenirdi. Nitekim Niyazi beyin dağa çıkması bu davranışlara örnek gösterilir. Eşgüdümün her geçen gün yitirilme-

si Talât beyi ve Selânik'teki merkezi umumiye de telaşlandırmaktaydı. Bunun sonucu girişimin bütünüyle denetimi için bir dizi eyleme girişilmesine karar verildi. Bunlar çoğunlukla merkezi otoriteye yöneltilen bireysel, silahlı terördü. Selânik merkez kumandanı Nozım Paşanın öldürülme girişiminden başlayan ve Atıf (Kamçıl) beyin Şemsi Paşayı vurmasına kadar uzanan, genellikle ordunun üst düzeyindeki merkeze (İstanbul) bağlı subayları hedef alan eylemler bu kararın ürünüdür. Öte yandan İstanbulda Eczacıbaşı Refik beyden Abdülhamid'e kadar uzanan bir dizi suikast girişimi de plânlanmıştı. Bu tip terör eylemlerinin etkinliği açısından anarşist ve sosyal demokratların çarlık Rusyasında giriştikleri bir dizi eylem örnek olarak alınmaktaydı. Böylece hem merkezi otoriteye cemiyetin gücü konusunda (bir anlamda abartmalı) bir fikir verilmekte diğer yandan kamu oyunun merkezi otoriteye olan bağlılığı ve güven duyguları sarsılmaktaydı. Bu eylemlerin büyük bir çoğunluğuna Selânik'teki merkezi umumi karar veriyordu. Hemen her kararın öncülüğünü de Talât bey yapıyordu. Onun anlayışı açısından iktidara varabilmek için toplu kalkışmaya kadar her yol denenmeliydi.

İş silahlı eylemlere dayanınca örgütün disipline olan ihtiyacı daha da öne çıkmıştır. Merkezin vereceği emirlerin tartışmasız yerine getirilmesi gerekmekteydi. Ama bunları yerine getirmeyen ya da korkarak çekimser davrananlara karşı hangi müeyyide uygulanacaktı. Legal bir siyasal örgütte bu disiplinin sağlanması kolaydır. Ama yasa dışı eylemlere girişen bir örgütte işin içine bir dizi başka sorun ve bunların yarattığı engeller girmektedir.

Disiplinin sağlanması için üyelik yemini edenlerin, emirlere uymadığı takdirde, yemin merasiminde kullanılan tabancayla vurulacağı konusunda bir uyarı yapılmıyordu ama başlangıçta iş silahlı eyleme kadar varmadığı için bu koşulun nasıl yerine getirileceği pek düşünülmemişti. Fakat eylem çeşidi içersine silahlı direniş ve saldırıda girince sorun iki başlı bir hal aldı. Birincide silahlı eylemin kimin tarafından yapılacağı neresiyle gündeme gelmekteydi. Gerçekte her örgüt

üyesinden, örneğin Bursalı Tahîr bey gibi bilim adamlarından silahlı eylemlerde öncülük yapması istenemezdi. Gündemdeki ikinci madde ise eylemleri ele veren, yapmayan vb. gibi kişilerin cezasını kimler verecekti. İşte bu sorunların çözümü için örgüt içinde yeni bir örgütün kurulmasına karar verildi. Bu yeni örgüte cemiyetin "fedai" leri adı veriliyordu. Herkes fedai olamamaktaydı. Fedailer bizzat genel merkez ya da onun güvendiği üyeler tarafından seçilip görevlendirilmekteydi. Fedailerin kimliği konusunda daha da ketûm davranılıyordu. Böylece illegal siyasal örgütün içinde, gizli bir bölüm daha kurulmuş ve işletilmeğe başlatılmış oldu. Cemiyetin bu yeni yapısı ilerâe Talât tarafından daha da geliştirilerek yeniden düzenlendi. Cemiyet legal olduğu günlerde bile gizli bir yöne sahip olmağa başladı.

"Fedai" grubunun eylemler sırasında önemli yararları görüldü. Bizzat fedailer tarafından gerçekleştirilen eylemler bir yana, bu eylemlerden ürken ve cemiyete karşı tutum almağa başlayan ya da en azından sinen ve çekimser bir tavır alan kişilerin ihanetlerinin engellemesinde fedailerin yarattığı ürküntünün büyük bir yeri vardır. Örneğin İstanbul'da, Manyasizade ile Talât beyin örgütlenme sorumluluğunu verdikleri Baha beyin, eyerimler başlayınca çekimser bir tutum içine girmesi cemiyet tarafından kuşkuyla karşılanınca, fedailerin tehdidi bu zatın daha da tehlikeli olmasını önledi.

Talât bey açısından bir yandan eşgüdümün sağlanması, bir yandan da eylemlerin zamanlamasında herhangi bir gecikmenin olmaması, o günlerde merkezi umuminin önüne çıkan en büyük sorunlardan biriydi. Özellikle Manastır grubunun, adeta bağımsız bir örgüt gibi hareket etmesi, bazı eylemlere belirlenen tarihlerden önce ve habersizce başlaması Selânik'teki merkezi umuminin tüm plânlarını altüst etmiş, zamanlamada çeşitli uyumsuzlukları ortaya çıkarmıştı. Manastır'daki atılanlara ayak uydurabilmek için Selânik'de hızlı bir biçimde harekete geçti. Enver'in Resneli Niyazi beyin arkasından dağa çıkması bir yerde Selânik'teki merkezi umuminin teşvikiyle oldu. Gene de olaylar merkezi umuminin beklemediği bir hızda geliyordu. Bilhassa büyük devletlerin Rumeli ve

Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması konusundaki niyetleri ve bu niyetlerin Reval toplantısında su yüzüne çıkması cemiyeti kesin bir eyleme itti. Reval toplantısı sonuçlarının kabul edilmeyeceğine dair bir bildirinin büyük devletlerin tüm elçilik ve konsolosluklarına cemiyet imzasıyla bırakılmasına karar verildi.

4

Tarık Zafer Tunaya "1908 hareketini hazırlayan nedenler arasında, büyük devletlerin Rumeliye uygudıkları "Mürszteg Programı" baş yerli alır" der. Bu kesin ve doğru bir yargıdır. Onun içindir ki Talât beyin yetiştirme aşamalarının sonuncusu ve belki de en önemlisi Rumeli "ahvali" olmuştur. Rumeli'deki Osmanlı genç subayları, aydınları ve sivil yönetime bağlı memurları, içinde yaşadıkları kısıtlı ve dış denetime dayanan ortamın bilincindeydiler. Örneğin dönemin Vali-i Umumi'si Hüseyin Hilmi paşanın bütün yetkilerini paylaşan bir yabancı "De Georgis" paşa vardı. Bu jandarmna kumandanı aynı zamanda genel valinin muavini gibi davranabiliyordu.

Rumeli'deki gizli örgüte bağlı yurtseverler açısından bardağı taşıran son damla "Reval" buluşmasıdır. Bu buluşma 9 Haziran 1908 de, İngiltere kralı 7. Edvard ile Rus Çarı arasında Estonyanın bugünkü adıyla Töllin, o günlerdeki ismile Reval limanında olmuştur. Gene hocamız Tarık Zafer'in altını çizdiği gibi "buluşma resmi söylevleri aşan bir hava içersinde geçti ve bir anlaşma görüntüsü aldı. Buluşmada üçlü bir anlaşma işareti seziildi. Sızan söylentiler kötüydü. Osmanlı ülkesi üzerindeki denge bozulacak, Rumeli parçalanacaktı. Yıldız, vatani yabancılar terkedyordu".

Reval buluşması aslında bu amacı gütmemiştir. Ne var ki haberler nitelik değıştiren değıştiren yayılmışlardı. Sonradan, Savyet Devrimini izleyen günlerde Lenin ve arkadaşları tarafından açıklanan gizli belgelere göre Reval sadece bir dizi paylaşım konferansının sonuncusudur. Büyük devletler, özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa, Berlinden beri varolan Bal-

kanlar ve ortadoğu dengesini bozmak ve bu yöreleri nüfuz bölgeleri biçiminde yeniden paylaşmak kararındaydılar. Reval buluşmasının bardağı taşıran son damla oluşunun bir nedeni de o günlere kadar Osmanlı dış politikasının dayandığı İngiltere—Çarlık Rusyası karşıtlığının ortadan kalkmış gözükmesidir. Böylece Osmanlı toprakları üzerinde yeni dengeler peşinde kaşan ve çıkar çatışması içinde olduklarından ötürü de, amaçlarına yaklaşık yüzyıla yakın bir süredir erişemeyen bu iki büyük gücün anlaşması Osmanlı'nın aleyhineydi. Artık klasik denge politikası ile varlığını sürdürme olanağı ortadan kalkıyordu. Reval buluşmasının, paylaşımaya yönelik diğer buluşmalardan daha fazla etki yaratmasının nedeni de buydu. İttihat ve Terakki bu buluşmadan sonra bütün devletlerin yetkili temsilciliklerine bir bildiri vererek Reval'de kabul edildiği hissedilen paylaşımı ve Rumelinin yönetimine ilişkin önerileri cemiyetin reddettiğini açıkladı. Böylece cemiyetin adı ilk defa hem dış dünya kamu oyu, hem de Osmanlı kamu oyu tarafından bir eylemle bağlantılı olarak duyuluyordu. Cemiyet, özellikle cemiyete bağlı genç subaylar Yıldız'ın Rumeliyi kolaylıkla elden çıkarabileceğinden korkuyorlardı. Yapacakları çıkışla hem bir yandan cemiyetin adını ve ağırlığını haklı bir soruna bağlı olarak duyurmuş olacaktı, hem de kamu oyuunda yandaş kazanabileceklerdi.

Reval buluşmasından sonra yabancı temsilciliklere verilecek olan bildirilerin dağıtımının örgütlenmesi, bu arada İstanbul örgütünde Mustafa Bağa bey kanadının çekimser davranışları konusunda bir karara varması için Talât bey 1908 Haziranında Emanuel Karasu ile birlikte gizlice İstanbul'a gitmiştir. Fakat İstanbul'a geliş ve oradaki faaliyetleri konusunda Abdülhamit büsbütün bilgisiz değildir. Hatta bu gelişten bayağı işkillenmiştir. Ama gene de Talât bey'e karşı kesin bir harekete de geçmemiştir. Bunun nedenini örgütün gücü konusunda gerek kendisinin, gerekse kendisine bağlı güçlerin ve haber kaynağının çelişkili yargılara sahip olmasıdır. Bilhassa Harbiyedeki aenç subaylar arasında örgüt düşüncelerinin yaygın olmasından dolayı Talât ve arkadaşlarına karşı girişilecek bir harekette genç subayların hatta ordunun

tepkisinin ne olacağı açık bir biçimde belli değildir. İstanbul halkının böyle bir eylem sonucunda cemiyetin varlığından haberdar olması Selânik ve Rumeli'deki karmaşayı ve denetimsizliği İstanbul'a da sıcratabilir, en azından Başkent halkının böyle bir hareket konusunda bilgi sahibi olmasını sağlandı. Bu Abdülhamit'in hiç bir şekilde işine gelmezdi. Diğer yandan Avrupadaki Reval konuşmasına kadar gelişen olaylar padişahı eski, klasikleşmiş denge politikasının artık geçerli olmayacağı konusunda uyandırmıştı. Eğer ortadoğu ve balkanlara ilişkin paylaşım söylentileri gerçekse Abdülhamit'in de yeni bir dış politikayı oluşturması gerekirdi. Böyle bir politikada ola ki cemiyete ve onun örgütüne de görevler düşebilirdi. İşte bütün bu ikircikli düşüncelerdir ki padişahın Talât beye karşı İstanbul'da kesin ve bitirici bir tavır almasını engellemiş olabilir. Örgütün İstanbul kanadında görev alan bazı subaylar ise Talât beyin şövalyeye bir tutumla İstanbul'a gelmesini onaylamamışlar, hatta örgüt açısından tehlikeli bile bulmuşlardı. Talât beyde durumun ciddiyetini farketmesi için İstanbul'da uzun süre kalmadan Selânik'e döndü. Yalnız İstanbul'da bulunduğu sürece elde ettiği bilgiler, cemiyetin merkezi hükümete karşı kalkışmasının zamanı geldiğini ortaya koymuştu. Selânik'e döndüğünde durumu ve görüşlerini merkezi umumiye ayrıntılı bir biçimde yansıttı. Talât bey'e göre eğer harekete geçmekte geç kalınırsa cemiyetin birliği tehlikeye düşeceği gibi, merkezi umuminin hareketi denetleme olanağı da ortadan kalkabilecekti. Tehlikenin boyutu ne olursa olsun harekete kısa sürede geçmek zorunluluğu vardı. Hatta başarı açısından bu gerekliydi de. Abdülhamit'in son İstanbul'a gidişinde kendisine karşı kesin ve vurucu bir darbeye başvurmamış oluşu Talât beye cesaret vermiş gözüküyordu. Padişahın bu tavrı cemiyetin gerçek gücünü bilmemesinden ileri gelmekteydi. O halde bu belirsizlik ortamı yapılacak hareketin başarısını sağlayabilirdi. Ayrıca dış dinamikler de böyle bir harekete müsaitti. Merkezi umumi ve cemiyetin Selânik kanadı Talât beyin bu önerilerini aynı doğrultuda değerlendirdi. Eyleme başlanacaktı. Fakat bu nasıl bir eylem olacaktı? Kalkışmada yığınların önemi açıktı. Ama Ru-

melideki yığınlar, böyle bir kalkışmaya yatkın olsalar bile, onları ortak bir eylemin çevresinde toplamak için iletişim ve eşgüdüm yeterli olabilecekmiydi? Eylem biçimi olarak üç ana yaklaşım üzerinde düşün birliğine varıldı: Manastırdaki genç subayların ısrarla önerdiği belli üyelerin çevrelerine asker ve sivil halktan bazılarını toplayarak gerilla'ya soyunmaları; silahlı propaganda eylemleriyle merkezi otoritenin sindirilmesi ve yığınlara önderlik edilerek merkeze yani başkente Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması için telgraflar çekilmesi. Eylemin bu son aşaması diğer iki yaklaşımda belirli bir düzeye geldiğinde yaşama geçirilecekti. Böylece Temmuz 1908 eylemler ve kalkışma ayı olarak saptanmıştı...

5

1908 yılı temmuzunda, eylemlerin doruğa yükselmeğe başladığı günlerde, biri, Talât beyin niteliklerini tanımlamak isteseydi, sanırım "yapısı itibariyle Narodnik, örgütçülüğü ve düşünsel kişiliği açısından Jacobin'di" demesi en doğru belirleme olurdu. Bakın bu konuda Tarek Zafer Tunaya nasıl bir betimleme yapıyor :

"İttihatçılar, genel bir deyimle "Türk Jakobenleridir".

Özel bir merasimle, gizli bir cemiyete üye olan bu insanlar, hayatları pahasına disiplinli bir yeraltı çalışma yemini etmekteydiler (tahlif).

... Herkes ve herşey gizliydi. Hücre üyeleri ancak kendi arkadaşlarını tanıyorlardı. Kurallara uymamanın sonucu ölüm cezasına kadar gidiyordu.

Terakki ve İttihat, 1906 da Balkanlardaki gizli komite modeline göre kurulmuştur. Karbonarilerden (Eski İtalyan ihtilâlcı örgütü) çok, Bulgar "iç örgüt" ü örneğinde oluştuğunu söylemek doğru olur.

... Yineleyelim ittihatçılar, Türk Jakobenleriydiler ve en "yüce fedakârlıklarla, en hayal kırıcı aşırılıklar" yanyana yürüten bir ihtilâlcı kuşak, bu yoldan tarih içersinde yolunu çiz-

miştir. Bu ruhsal durum ve komitacı davranış, İttihat ve Terakki, açık ve yasal bir parti olunca da terkedilmemiştir".

"Türk Jakoben" i deyimini yerine oturtabilmek için Fransız ihtilâlinin bu gözüpek evlâtlarının düşünsel ve örgütsel doğrultusu ile egemenliklerinin kaynağı konusunda bildiklerimizi yansıtmakta yarar vardır. "Ben isyankâr doğdum" diyen Talât bey böyle bir nitelemeyi yani "Jakoben"liği severek kabul eder. Zaten çeşitli davranış ve sözleriyle bunu da kanıtlamıştır. Ama gene de "Jakoben" kavramıyla İttihat ve Terakki, özellikle Talât bey arasında nasıl bir özdeşlik kurulabilir bunun ortaya çıkabilmesi açısından bu hareketin bir çözümlemesinin buraya getirilmesi gerekir.

"Jakoben" diktatörlüğü dönemi, Türk aydınları açısından Fransız İhtilâlinin en fazla dikkat çeken ve üzerinde en fazla durulan bölümüdür. Yalnız hemen kabul etmemiz gerekir ki bu dönem 1789'u izleyen yıllarda bütün ihtilalcı kişi ve örgütlerin dikkatini çekmiş, Jakoben iktidarının niteliği üzerinde derinliğine durulması gereğini hissettirmiştir. Jakoben dönemi bütün ihtilalciler tarafından bir örnek olay olarak ele alınıp incelenirken ve de yüceltilirken büyük ihtilâlin vatanında bu dönem sanki unutturulmak istenilmesine gözcü edilmiştir. Örneğin bugün Pariste ya da bir başka Fransız kentinde Mirabeau, La Fayette, Danton sokak adı, meydan ya da tiyatro binası olarak yaygın bir kullanıma mazhar olurken; Robespierre, Marat, Cordeliers ve Jacques Roux hâlâ resmen tanınmamışlar, adları, anıları en küçük bir biçimde yaygınlaştırılmamıştır. Bunun nedeni Sorbon'da Prof. Marcel Reinhard'a sorulduğunda "Marat mı? Fakat belediye Marat'ı ölümsüzleştirmeyi asla kabul etmeyecektir" yanıtı alınmaktadır. Açıklaması büyük Fransız ihtilâlinin iyi ve kötü evlâtları vardır. Robespierre, Marat ve Jakoben döneminin önderleri bu kötüler arasında yer almaktadır. Ama tüm bu unutturma çabalarına karşın Osmanlı aydını gibi dünya olaylarının gelişimini çok geriden izleyenler için bile, Jakobenler ve onların önderleri Fransız ihtilâlinin simgesi olduğu kadar kendi eylemlerinin de yol göstericisidir.

Kuşkusuz ihtilâlin o dönemine değişik açılarından yaklaşıla-

bilir. Bizim yaklaşımımız şu soruda berraklaşacaktır: Talât bey ve arkadaşlarına düşün ve eylem kaynaklığı eden Jakobenerler ve onların iktidarlarının dayandığı temel nedir?. Böyle bir temel cemiyet için de (1908 öncesi) söz konusudur?. Bu sorunun yanıtı hem cemiyetin yapısını ve niteliğini ortaya çıkaracaktır, hem de İhtilâlciler olarak başta Talât bey olmak üzere İttihat ve Terakki üyelerinin niçin "Türk Jakobeni" olarak adlandırıldıkları açıklanmış olacaktır.

Bir çok araştırmacı Fransız ihtilâlini birbirini izleyen ve içice geçmiş bir şekilde görünümüne çıkan üç ihtilâlden oluştuğunu kabul eder. Bunlar sırasıyla: aristokratik ihtilâl, burjuva ihtilâli, halk ihtilâlidir. Bazıları bu arada bir de köylü ihtilâlini de söz ederler. İhtilâlin zaman içerisinde ki gelişimine bakıldığında bilim adamlarının yapmış olduğu yukarıdaki üçlü ayrımı kabul etmek kolaydır. Ne varki ihtilâlin gerçek değerlendirilmesini yapmak istediğimiz zaman tüm olguyu tek bir süreç olarak ele almak daha doğru olacaktır. Gerçi ihtilâl süreci çok karmaşık bir manzaraya sahiptir, ama bu, karmaşıklığın arkasında bölünmez bir bütün olmanın tüm özellikleri saklıdır. Karmaşıklık ihtilâlin ortaya çıktığı dönemde toplumsal sınıflar arasındaki çelişkilerin su yüzüne vurmasından kaynaklanmaktadır. Olaya böylesine bütüncül bir açıdan yaklaşıncı Jakobener egemenliğini de bu süreç içerisinde değerlendirme gereği açıktır. Bu noktayı böylesine tesbit ettikten sonra bir çok araştırmacının ortaya attığı şu soruların yanıtlarını arayarak Jakobener iktidarının niteliğini ortaya koymamız kolaylaşır.

1 — Jakobenerleri iktidara kim yöneltmiştir?

2 — (31 Mayıs - 2 Haziran) ayaklanması ve başansını ne sağlamıştır? Girondenerlerin ikili oynaması mı? Marat'ın devrimci karakteri mi? Yoksa Robespierre'in yönlendirmesi mi?

Görüldüğü gibi kolayca yanıtlanabilecek sorular değildir bunlar. Öncelikle bir noktanın altını çizmemizde yarar vardır: siyasal liderlerin belirli bir eylem içerisindeki yer ve rollerini anlayabilmemiz için, onların temel ve belirleyici tek öğe olmadıklarını akıldan çıkartmamak gerekir. Bu Robespierre, Marat ve diğerleri içinde geçerlidir. Kuşkusuz söz konusu başarıda Marat'ın İhtilâlciler karakteri, Robespierre'in yönlendirici özelliği

rol oynamıştır ama yığınlar ve iç—dış çelişkilerin belirleyiciliği asıl olandır. Unutmayalım ki Fransız İhtilâli bu aşamada bir yandan dış güçlerle savaşmak, diğer yandan içerdeki karşı devrimcileri sindirmek ve bu arada halkı, yığınları tek bir ulus olarak bütünleştirmek, ilerici yeni bir burjuva toplumu yaratma cabasıydı. Bazıları Robespierre'i sosyalist, Marat'ı proletarya'nın öncüsü olarak nitelerler. Bütün bunlar o dönemin olaylarını yirminci yüzyılın bilgi gözlüğü ile değerlendirme cabasının sonucundan başka bir şey değildir. Tek bir gerçek vardır ortada 1789 bir burjuva ihtilâlidir, ama bu ihtilâl geniş bir cephenin yardımıyla yapılmıştır. Yani halkçı karakterde bir burjuva devrimi söz konusudur. İhtilâlin "Kebir" yani büyük olarak nitelenmesindeki neden de budur. Tüm eylemlerde motor gücünü burjuvazi sağlamıştır. Marat ve Robespierre yaptıkları konuşmalarda sürekli bir biçimde bunu vurgulamışlardır. Örneğin 1792 de Marat'ın birlik çağırısı' aynen şöyleydi: "Özgürlük adına, insanlık ve vatan adına, eşierinizin ve çocuklarınızın, gelecek kuşakların, insan soyunun selâmeti için birleşiniz". Böylesine etkin bir geniş cephe çağırısı kolayına duyulamaz. Robespierre ise 5 Şubat 1794 de Konvensiyona sunduğu "Siyasal ahlâkın ilkeleri" adlı raporunda fazilet temasına ağırlık verir. Fazilet nedir? Bu soruyu Robespierre şöyle tanımlar: "...Bu fazilet vatan ve onun yasalarına olan sevgiden başka bir şey değildir. Fakat, cumhuriyet ve demokrasi anlamında eşitliktir; vatan aşkı zorunlu olarak eşitlik sevgisiyle kucaklaşmaktadır". Bu arada orada sorulan "Sonuc nedir?" sorusuna verdiği yanıt ise, "Özgürlük ve eşitliğin yumuşak zevkinden yararlanma, ebedi adaletin saltanatına erişme..." biçimindedir.

Gelelim, sorduğumuz ilk sorunun yanıtına. Şu nokta açıktır ki Jakobenlerin önderleri olan Marat, Robespierre ve Saint Juste düş gören ya da yeldeğirmenierleriyle savaşa katkan Don Kişot örneği hayalperestler değildi. Hangi devrimin üstüne oturduklarını biliyorlardı. "Jakobenler bir halk dalgasının üstüne oturmuşlardı". Çulsuzlar, kudunmuşlar ve mülksüz yoksul köylüler, işte hareketin kaynağı bunlardı. Jakoben egemenliği süresince feodal ilişkilerin bütününü kırdığını görü-

yaruz. Olaya bu noktadan baktığımızda Jakoben iktidarının mükürsüz köylülerin tüm sorunlarını çözdüğünü tesbit ederiz. O halde bu hareketi bir köylü hareketi biçiminde niteleyebilir miyiz? Hayır, fakat öncelikle çözebildiği köylülük sorunu olmuştur.

Jakobenlerin sınıf ya da toplumsal grup olarak neyi temsil ettikleri de çok tartışılan bir noktadır. Bazılarına göre Jakobenler avant—garde (bu deyiminde politika da kullanılması pek anlamlı olmuyor) ya da devrimci burjuvazinin temsilcisidirler. Bir başka bölük bilim adamı da onları küçük burjuvazinin dileklerini dile getiren, onların temsilcileri olarak kabul edilmeleri gereken bir hareket biçiminde ele almayı yeğler. Kuşkusuz Jakobenler, Fransada ki o büyük ihtilâl depremi içersinde burjuvazinin çıkarlarını da temsil etmişlerdir. Ama onları, bu tutumlarına bakarak burjuvaziyi temsil ediyorlar biçiminde nitelemek yanlıştır. Robespierre burjuva kökenliydi. (1 mayıs - 2 haziran) kalkışmasında şöyle yazmaktaydı: "...Burjuvaları iç tehlikeler tehdit ediyor. Bunların kazanmaları için halka gitmeleri zorunludur". Bu açıkça burjuvazinin ya da onun ilerici gruplarının önderliğinde bir geniş cephe hareketinin önerisidir. Robespierre'in bu sözlerinin içerdği çelişki sanırım gözlerden kaçmamıştır. Bundan ötürüde Jakoben iktidarının kaynağı konusunda sürekli sorular yükselmektedir.

Bu açıklamaların ışığı altında şunu artık söyleyebilecek duruma gelmiş bulunuyoruz: "Temeide Jakobenizm, belirli sınıfsal güçlerin belirlediği bir blok'tur. Bu blok'un içinde orta ve küçük demokratik burjuvazi, köylüler ve kent plepleri yer almaktadır. Unutulmamalıdır ki bu blok Gironden hareketinin karşısında bir tarihsel zarurluluk olarak meydana gelmiştir. Blok içersinde yer alan tüm katmanlar ihtilâl'in savunulmasında yaşamsal çıkarları olanlardır. Yoparı itibarıyla Jakobenleri Fransız halkının çoğunluğu oluşturmıştır, yani Fransız halkının çoğunluğunun partisi olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu yapı, hareketin gelişimi boyunca önderler arasında görülecek çelişkilerinde kaynağını meydana getirmiştir.

Jakobenler iktidara belirli bir toplumsal ve siyasal programla geldiler. Düşünseı temelleri Jean Jacques Rousseau'ya

dayanmaktaydı. Özellikle Rousseau'nun eşitlik ilkesinin ağır bastığını görmekteyiz. Ne ki Robespierre, Saint—Just, Caut-hon ve diğer önderler pratikte ve kuramda getirdikleri çözümler açısından hocalarından çok daha ileri gitmişlerdir. Rousseau'dan miras aldıkları "Halk egemenliği" "Souveraineté du peuple" kavramı ve demokratik cumhuriyet anlayışı anıların sürekli "şiar" ı olmuştur. Bütün genei ilkelere rağmen, 1793—94 döneminde Jakobenler tarafından yönetilen ve yaratılan düzen pratikte bir anayasal düzen olmayıp, çok daha değişik bir şey, bir diktatorya idi. Sanırız ki Jakoben iktidarını pratik açıdan ilginç kılan, daha sonraki ihtilalci hareketlerde bir öğretici kaynak haline getiren noktada bu özelliğidir. Yalnız Jakoben yönetimini basit bir diktatorya olarak niteleyip geçiştirirsek yanılırız. Aslında bu devrimci bir diktatoryodur. Temelde Rousseau'nun idealarını gerçekleştirme amacına dayanmaktaydı. İhtilâl süreci içerisinde Jakobenler bir dizi yeni olguyla karşılaşmışlardır. Robespierre'in de vurguladığı gibi diktatorya'da bunlardan biridir. Robespierre bu konuda şunları söylemektedir: "İhtilâlci diktatörlük devrim tarafından yaratılan egemenliğin yeni bir biçimidir." Böyle bir yaklaşımı siyasal bilimcilerin kuru yorumlarında ya da çağdaş tiranların yasaları içinde başuna ararız. Jakoben diktatörlüğünün en büyük özelliği halk yığınları tarafından yaratılıp, yönlendirilmesidir. Demokrasi için diktatörlük... Bu iki ters kavramın birlikteliği... Bu nasıl olabilir? Bu sorunun yanıtı Jakoben diktatörlüğünün şu tanımında yatmaktadır: "Bir devrimci ve demokratik diktatörya". Açıkçası Konvension sömürülenlerin diktatoryasını yaratmıştı. Bu düzen önceden hazırlanan bir plânın ya da zorunlulukların kuramsal sergilenmesi sonucu ortaya çıkmamıştı. Yığınların devrimci insiyatiflerinin pratiğinden doğmuştu..

Jakobenler bütün enerjilerini yığınların devrimci girişimlerini ve yeteneklerini en üst düzeye çıkarmağa çalıştılar. İktidarda kaldıkları kısa süre içerisinde bütün Fransa devrimci klüp ve komiteferle donandı. Halk dernekleri ve Jakoben klüpleri bunların başını çekmekteydi. Devrimci savaşımın araçları böylece yaratılmıştı. Bu araçlar yani komiteler, klüpler yasa

larla değil! halkın kendi istekleri ve girişimleriyle yaratılmıştı. Bir yandan klüplerle, komitelerle gerçekleştirdikleri demokratikleşme süreci boyunca karşı devrimci eylemlere yönelik bir "terör" ün de yaratıcısı Jakobenlerdir. "Devrimin düşmanlarına, spekülâtöriere, devlet yasalarını çiğnienlere karşı terör". Bu yapılan savaşımın doğal bir sonucudur.

Jakoben egemenliğini tanımlamak gerekirse şunu söyleyebiliriz: Tabanda yığınlara yönelik geniş bir demokratizasyon, tepede ise merkezi ve güçlü bir iktidarın meydana getirildiği bileşim. Robespierre bu yapıyı tiranlara karşı "Özgürlüğün savaşım biçimi" şeklinde açıklamaktadır. Robespierre'in açıklamaları doğrultusunda düşünürsek bu demokratik diktatörya hiç bir zaman bir düzen örgütü olmamış, daima bir savaş örgütü olarak yükselmiştir.

Şimdi Jakoben egemenliği açısından en can alıcı soruya sıra geldi. Böylesine yığınlardan güç alan, devrimci bir diktatörya nasıl olduda kolayca yıkıldı, 9 Termidorda bir gece de son buldu? İlk neden olarak Jakobenlerin kendi iç çelişkileri söylenebilir. Özellikle Dantonda somutlaşan sağ kanat ile Hebertist'lerin temsil ettiği sol kanad arasında blok'u sarsabilecek düzeyde bir çelişki vardı. Fakat asıl neden Jakoben egemenliğinin varlığı süresince içendiği gelişimdir. Robespierre, Saint Jüst ve bütün Jakobenlerin dramı, zafer üzerine zafer kazanırken ideallerindeki eşitlik ve özgürlük düzeninden çok farklı bir noktaya zenginlerin ve paranın başat olduğu bir düzene yaldaqmalarıdır. Jakoben diktatöryası feodalizmi yıktı, ama buna karşın küçük ve büyük mülkiyeti güçlendirdi. Terör yabancı düşmanları yenerek ve iç savaş önleyerek köylülüğün ekmeğine yağ sürdü. Köylüler özgürleşti, sonuçta burjuvazi, mülk sahibi olan köylüler Jakobenlere karşı, kendi çıkarları doğrultusunda yeni saflarda birleşti. Böylece Jakoben iktidarı hükümet ile çulsuzlar arasındaki düşün ayrılıklarından daha çok bu nedenden ötürü kolaylıkla son buldu. Bu arada kişinin aklına kaçınılmaz olarak niye kent plepleri, çulsuzlar kendi iktidarlarını savunmadılar biçiminde bir soru takılıyor. Bir kere bu işi yapabilecek olan Paris halkı böyle bir savunma için siyasal açıdan hazır değildi. Robespierre, Saint—Jüst

ve arkadaşlarının savunması ancak devrimci bir tavır almakla mümkündü. Fakat çulsuzlar böyle bir tavırdan çok uzaktı. Bütün bu olaylardan üç yıl sonra Balson'a yazdığı bir mektupta Babeuf şunları söylemektedir. "Bugün devrimci hükümet, Robespierre ve Saint—Jüst konusunda yanıldığını anlıyorum" sonra da şunu ekliyor yazdıklarına "Robespierre demokrasidir. Bu iki sözcük bütünıyla özdeştir".

İttihat ve Terakki önderleri acaba Jakoben olarak nitelenebilirler mi. Özellikle Talât bey böyle bir nitelemeye ne derece uygundur. Öncede alıntıyla yansıttığımız gibi bir siyaset bilimcisi olarak Tarık Zafer Tunaya böyle bir yaklaşımı kabul ediyor. Yaşamındaki gelişmeleri yakından izlediğimizde, biz de Talât bey'de Narodnik ve Jakobenci eğilimler gördüğümüzü, zaman zaman bunların başat konuma geçtiğini sezmekteyiz. Ne var ki birebir bir benzerlikten söz etmekte kolay değildir.

"Narodnik" eğilimler Talât beyin yaşam öyküsüne, toplumsal kökenine uyumludur. Ölümüne kadar bu eğilimleri açık ya da gizli sürdürmüştür. Sadrazam olduktan sonra bile sıradan bir kişi olarak yaşamını devam ettirmesi, halktan biri gibi davranma eğilimi bunu gösteren kanıtlardır. Zaten Yeni Osmanlılardan günümüze kadar Osmanlı—Türk aydınının "narodnik" eğilimlere karşı zaafı vardı, zaman zaman bu zaaf siyasal alanda da kendini göstermiştir. Robespierre, Marat, Saint—Jüst gibi idealleri uğruna gözlerini budaktan sakınmayan; özgürlük, eşitlik için canlarını bile verebilen yiğitler ise gene Osmanlı—Türk aydınının özlemine duyduğu tiplerdir. Talât bey'de bu iki eğilim çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Talât bey cemiyeti illegal örgütlenmeden legal siyasal parti oluşuna kadar Jakobenci bir yapıya kavuşturmak istemiştir. Nitekim 1908 devriminden sonra İttihat ve Terakki örgütlerinin "Klüp" olarak adlandırılması da bu eğilimin biçimsel düzeyde ki görünümüdür. Diğer yandan kurulan siyasal örgütün bir blok oluşturması zorunluluğu Jakoben modelini akla getirmektedir. İttihat ve Terakki bir blok oluşturma amacındadır. İşçi (eğer varsa), sermaye sahipleri (eğer varsa),

küçük burjuvazinin bütün boyutları bu blokta yerini alacaktır. Kuşkusuz köylülerde aynı blok içinde düşünülmektedir. Örgütün illegal olduğu dönemde blokta yer alması düşünülen tüm katmanların üyeleştirilmesi mümkün değildi. Ama legalleşmenin akabinde bir prtrak gibi yurdun her yöresinde kendini gösteren İttihat ve Terakki küplerinin yapısında böyle bir geniş cephe oluşumunun varlığını aranıyordu. Öncülük gerek örgüt içersinde, gerekse siyasai savaşında küçük burjuvaziye, bunların da asker ve sivil aydın'lardan oluşan bürokrat kesimine verilmişti. Tüccar, banker vb. gibi unsurlar örgüt içersinde belli bir mevkiye sahip olsalar bile etkinlik bu bürokrat unsurlarda, özellikle askerlerde idi. Ordunun en sağlıklı kesimlerinin (o günün koşullarına göre) örgüt içersine alınması başarı için, savaşın için gerektiği idi. Bu arada Jakoben egemenliğinin bir başka özelliği Osmanlı siyasai yapısının despotik özelliğine uygundu, o da "diktatora" yanıdır. Jakoben iktidarında diktatörlük devrimci niteliği olan bir siyasai eylem biçimiydi, oysa İttihat ve Terakki'nin sonradan sığınacağı bu despotik nitelik Jakobenlerin devrimci diktatoryası ile karşılaştırılmayacak kadar uzakta durmaktadır.

Talât bey yapısından gelen "Narodnik" eğilimleri ve özlemlerinden kaynaklanan Jakobenci tutkusuna rağmen, bu iki kaynaktan esinlenmesi gerçeği yanında, özellikle ikinci siyasai eylem biçimini Osmanlı—Türk toplumunun geleneksel "ceberrut" luğuna uydurmuştur. Jakobenci eğilim, demokrasiye, tabanda yaygın bir demokrasiye gitmediği gibi, yukarda da despotik bir merkezi yönetimin yaratılmasına gerekce hazırlamıştır. Yalnız, bu noktada söylediklerimizi daha açık kılmak gereğine inanıyoruz. Şöyleki Talât bey ve arkadaşları iyi niyetle "Jakoben" eğilimlere sahiptirler. Ama koşullar onları bir başka noktaya götürmüştür. Bu da zamanlarının dış dinamiklerini doğru tahlil etmemelerinden ve yaşadıkları ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısından pek de haberdar olmamalarından ileri gelmiştir. Fransada Jakobenci iktidar yerini burjuva demokrasisinin kurumlarına terketmiştir, ama Türkiyede Jakobenci özlemlerden yola çıkanlar iktidarı batı örneği yeni despotik oluşumlara yönetmişlerdir. Toplumun sivilleşmesine

kendi aşamalarında hiç bir katkılan olmamış, buna karşın topluma bir eğitmen gibi bakmaktan, onu eğitmek için her geçen gün daha da ceberrutlaşmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu da onların ve onlar izleyenlerin ana trajedisini meydana getirmiştir.

Bu noktada, Talât ve onun merkezi umumi üyesi olarak etkin bir yer aldığı cemiyetin nitelikleri ve özlemlerine ilişkin çözümlemeyi bırakarak, 1908 yılının o hareketli ve umud dolu Temmuz günlerine dönelim.

6

Mayıs 1908 den sonra, özellikle üçüncü ordunun Manastır çevresindeki kıt'alarında ve gene aynı yöre kent ve köylerinde belirli bir huzursuzluğun büyüdüğü görülmektedir. Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa 2 Haziran'da saraya, Tahsin Paşa'ya çektiği telgrafta: "Jön Türk, Ermeni, Makedonya komitelerinin son umumi icimalarında verdikleri karara tevfikân Seiânîk yahut Manastır dahilinde, bir mahallî mahsusta "Merkez icra komitesi" namıyla bir heyeti ihtilâliye teşkil edip, pek yakın vakitte fiiliyata başlayacakları..." bildirilmektedir. Görüldüğü gibi bu güvenilir bir istihbarattır. Yalnız cemiyetin adı açıkça verilmemektedir. Uzun süre genel valilik yapmış olan Hüseyin Hilmi Paşanın cemiyetin varlığından haberdar olmaması mümkün değildir. Fakat çok dikkatli olduğuna bakılırsa İttihat ve Terakî'nin gücünü tam ölçmemiş olduğu ya da abarttığı anlaşılmaktadır. Buna benzer bir başka haber de Atina'daki Osmanlı Elçisi Rifat beyden kaynaklanmıştır. Elçiliğin haberine göre: "...Sefarethane'nin hususi istihbarat memurunun Makedonya komitecisi kıyafetine sokuşarak ve komiteci yazılarak ihtilâl heyetinin içine sokuşarak bazı haberler alması sağlanmıştır. Bunların başında şu geimektedir: İkinci ve üçüncü orduîara mensup zabitlerden bir çoğu ihtilâl komitesinin fikir ve maksatlarına taraftarlar, bunlar da meşrutiyetin idadesine çalışmak için söz vermişlerdir. Arnavutlardan bir takım nüfuzlu şahsiyetlerde ikna edil-

miş ve muavenetleri temin olunmuştur. Bu suretle alınan ter-tibat yakında fiiliyat sahasına çıkacaktır." Elçiliğin bu rapo-runun tarihi ise 22 Hazirandır. Görülüyor ki Mayıs ayını izle-yen günlerde İstanbula Rumelide ki olayların gelişimi konu-sunda kesin ve açık bilgiler aktarılmaktadır. İstanbul da buna karşın bazı tedbirler almaktadır. Bunların başında İbrahim Paşanın önerisine uyularak Manastır bölgesine, bu tip hare-ketlere karışmamış Anadolu taburlarının sevkidir. Anadolu rediflerinin Rumeli'ye özellikle Manastıra gönderilmesi, bura-daki asker ve subayların eylemlerini engelleyecek, belkide etkisini ortadan kaldıracak önemli bir tedbirdir.

Nitekim olayların hızlanmasından Selânik'teki Merkezi U-murni de ürkmüş gözükmetedir. Elimizdeki bir çok kaynak Manastırdaki genç subayların ataklığı karşısında Selânik'in hareketsiz kaldığı, hatta İstanbul hükümetinin almakta olduğu tedbirlerden ötürü korktuğu yazılmaktadır. Kanımca bu korku sözcüğü yanlış kullanılmaktadır. Başta Talât bey olmak üze-re cemiyetin ileri gelen bir çok üyesi pişirilmiş ve kotarılmış bir hareketin bir kaç maceraperestin eylemleri sonucu çök-mesini istememektedirler. Edirne deneyimi Talât bey'e herke-se güvenilemeyeceğini öğretmiştir. Özellikle ordudaki subay-ların içersinden bir ihanetin gelmesinden her an çekinmek ge-rektir. Ne varki Manastır'a söz geçirmek mümkün değildir. Eşgüdüm olaylarla birlikte hızla yitirilmiştir. Yapılacak tek şey gelişen olayların arkasında kalmamaktır. İşte Selânik'in ey-lemlere girişmesi böyle olmuştur. Bu eylemleri iki grupta top-lamak mümkündür: Selânik içinde ve yakın yörelerde tertip-lenecek sülkasklarla yıldıрма ve cemiyetin gücünü gösterme bakımından önemli eylemlere girişme, bunun yanı sıra Rume-li'ye sevkedilecek Anadolu taburlarının içine sızarak onların subay ve askerlerini cemiyete kazanmak. Böylece Manastırdaki ateşli genç subayların yaptıkları eylemleri arkadan korumuş ola-cağına inanan merkezi umumi ilk iş olarak Selânik Merkez ku-mandanı Nazım bey'in öldürülmesi eylemine girdi. Nazım bey, sonraları Harbiye Nazırı olacak Enver bey'in kızkardeşiyle evli bu-lunuyordu. İsmail Canpolat'ın başvurusunu görüşmek için alt kat-taki selâmlık odasına giden ve Canpolat'la görüşmeğe başlayan

Nazım bey, pencereden ateş eden Mustafa Necip bey adındaki bir başka subay tarafından yaralanır. Nazım bey bu olay üzerine İstanbul'a götürülür. Merkez kumandanı olan bir albay'ın yaralanması ve suçlunun yakalanmaması cemiyetin gücüne yeni bir delil olarak kabul edilir. Nazım bey İstanbul'a geldikten sonra verdiği raporda Enver bey'den şikayet eder ama onun cemiyetle ilişkili olduğuna ait bir bilgiye sahip olmadığını da ortaya koyan satırlara bu raporda yer verir. Raporun bu konuda ki bölümü şöyledir: "... Enver beyle pek az görüştüğümünden ve kulunuza hiç bir şey açmadığından, hatta nezî übeydanemde sual etmeden lakırdı bile söylemediğinden ahval ve ahlâkı hususiyesine vukufum yoktur." İşte bu sırada Nazım bey'in Enver hakkında bir ihbarda bulunacağını varsayan Cemiyet onu Tikveş yöresine, gereğinde gerilla hareketini başlatmak emriyle gönderir. Böylece Enver bey hakkında hiç bir açık ihbar olmamasına rağmen onun gizlenmesi, günün deyimiyle "Hâl-i Fırar" da bulunması cemiyetle ilişkisini açığa çıkartmış olur. Bu arada Abdülhamit üçüncü ordu içerisinde ki kaynaşma hakkında ilk elden bilgi almak amacıyla iki subayın kendisine gönderilmesini ister. Ordu kumandanlığı bu emir üzerine Kurmay Ali Rıza ve Topçu Hasan Rıza bey isimlerinde iki albayı İstanbul'a gönderir. Bunlarla görüşen Mülûşir Edhem Paşa üzerinde iki albay da görevlerinden başka bir şey düşünmeyen, cemiyetle en küçük bir ilişkisi olmayan subaylar izlenimini uyarılır. Fakat bu arada iki albayın İstanbul'da beklenenden daha fazla kaldığını gören cemiyet, bunlara işkence ile bazı şeylerin söyletilebileceği izlenimine kapılarak İstanbul üzerine baskı yapmağa karar verir. Özellikle Selânik bu konuda çok ikirciklenmiştir. Baskılar o derece artırılır ki Hüseyin Hilmi Paşa saraya gönderdiği bir telde "...Avdetleri için gün bile tayin olunduğu ve şayet o gün iade edilmezlerse fena şeyler tahaddüs edeceğine dair kendisine tehditkârane haberler gönderildiğini" bildirmektedir. Durum gerçekten ciddi boyutlara kavuşmuş bulunuyordu. Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın bilgisine göre orduda kendisinden başka tüm subaylar cemiyetin üyesiydi. Böylesine abartmalı haberlerin yaygınlaş

ması; Selânik merkezinin ne kadar ciddi çalıştığını ve İstanbul'dan gelecek olan bastırıcı güçlerin daha kaynakta engellenmesinin sağlandığı izlenimi katan örneklerdir.

Olayların bu noktasında iki önemli gelişmenin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi özgürlükçü hareketle doğrudan ilişkili olmayan ama sonuçta Meşrutiyetin ilânında etkisi görülen Firzovik olayıdır. Rumeli demiryollarında çalışan Avusturyalı memurlar eşleri ve çocuklarının da katılımıyla Firzovikte bir kaç gün sürecek olan bir piknik yapmayı plânlarlar. Bunu öğrenen Kosova'daki Arnavutlar olayı bir Avusturya işgalinin öncüsü kabul ederek Firzovikte silahlı olarak toplanırlar. Yaklaşık olarak otuz bin Arnavut bu toplantıda Kosovanın Avusturyaya karşı savunulmasına karar alırlar. Piknik kuşkusuz bu koşullarda yapılmaz ama, toplanan otuz bin kişide dağılmaz ve yetkililerden bir Avusturya taarruzuna karşı savunulma garantisi isterler. Firzovikte silahlı otuzbin Arnavutun toplanması sırasında, 3 Temmuz 1908'de, Niyazi bey cuma namazını izleyen saatlerde, alay cephaneliğinden aldığı silah ve mühimmat ile birlikte dağa çıkar. Kendisini iki yüze yakın asker ve sivil izlemektedir. Bunu izleyen günlerde Eyüp Sabri de aynı şekilde çete kurarak dağa çıkar. Niyazi beyin dağa çıktığı yöre merkezi yönetime en yoğun muhalefetin bulunduğu Ohri'ye yakındır. Ohri'de muhalefet o dönemde öylesine güçlüydü ki üçüncü orduya ait birlikler sabah içtimasında "Yaşasın Padişah" sözcüğü yerine "Yaşasın Millet" diye bağırırmaktaydılar. Olayın ciddiyetini farkedenden saray, üçüncü orduyu da aşarak doğrudan Prizren'de bulunan Şemsi Paşaya, Niyazi'yi izleyip, ortadan kaldırması için emir verir. Şemsi Paşa alayk bir subaydır. Bunun için Harbiye mezunu subaylara karşı kinlidir. Arnavutlar tarafından da sevildiğinden çevresinde oluşturduğu bir fedai Arnavut taburu ile birlikte Manastıra doğru yola çıkar. Fedai Arnavutların büyük bir bölümü düzenli asker değildir. Gönüllülerden oluşmaktadırlar. Şemsi Paşa Manastıra Selânik üzerinden gider. Selânik'te kaldığı sürece cemiyet hiç bir karşı harekete girişmez. Bu davranış merkezi umuminin korkaklığı olarak nitelenir. Oysa Arnavut sergirdelerle kuşatılmış Şemsi

Paşa'ya Selânik'te yapılacak bir hareket örgütünün cöküşünü ve güçsüzlüğünü sergilemekten başka bir sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır. Zaten merkezi umumi kendisine sorulmadan üyelerden Niyazi beyle Eyüp Sabrinin dağa, gerillaya çıkmasının kararı vardır. Çünkü bu eylemle cemiyetin varlığı ve gücü bu iki cetereye indirgenmiş gibi olmuştur. Bu iki ceterenin yenilgisi kamuoyunda cemiyetin mağlubiyeti olarak yorumlanacak ve İstanbul'daki merkezi hükümet de böylece gücünü artıracak, ordu arasındaki kararsız subayları kendisine çekecek, kumandanların cemiyet üyelerine karşı daha acımasız davranması sonucunu kendiliğinden doğuracaktır.

İstanbul hükümetinin cemiyetle hesaplaşma günü yaklaşmaktadır. Bu hesaplaşma için üç alanda her iki tarafta ciddi çabalar harcamaktadır. Bu üç alan şunlardır:

— Niyazi, Eyüp Sabri ve sonradan Selânik'in izniyle Tikveş'te dağa çıkan Enver bey ceterelerinin ortadan kaldırılması.

— Firzovik'te toplanan otuz bin Arnavut'un kazanılması.

— Anadolu Redif taburlarının Cemiyet ya da Hükümet tarafından kazanılması. Aslında son iki alandaki çabaların önemi büyüktür. Nitekim Selânik'teki Merkezi Umuminin gayretleri sonucunda Anadolu taburlarının asker ve subayları cemiyete kazandırılmış, böylece üçüncü ordunun yardım alabileceği kanallar kesilmiştir. Zaten ordu kumanda heyetinin alt kademesindeki subaylar cemiyet üyesidirler. Bunun yanı sıra Firzovik'teki Arnavutlar arasında cemiyetin etkin bir propaganda yaptığı görülmektedir. Bu alanda da İstanbul yeniktir. Nihayet Şemsi Paşa da Manastır Postanesinde, Saray'a hareketi ile ilgili bilgi verdikten sonra çıkarken cemiyet üyelerinden Atıf bey tarafından vurularak öldürülür. Böyle bir saldırıyı beklemeyen Arnavut koruma taburu da şaşkınlığından halk üzerine ateş açar. Halktan yararlananlar olur.

Bu eylemler son hesaplaşmanın, eşgüdümünden yoksun olmasına karşın cemiyet tarafından kazanıldığını gösterir.

Selânikte merkezi umumi olağan üstü bir toplantı yapar (21—22 Temmuz gecesi) ve 24 Temmuzda genel kıyamın başlamasına karar alır. Kıyam Rumelinin tüm yörelerinden

halk ve asker adına, saraya, anayasanın yürürlüğe girmesine ve meşrutiyetin ilânına ilişkin arıza telgraflarının çekilmesi biçiminde uygulamaya konacaktır. Bu arada Selânik ve diğer kentlerde duvarlara cemiyetin meşrutiyet isteyen bildirimleri asılacaktır. Bildiriler Fethi bey (Okyar) tarafından kaleme alınmıştır. Ayaklanma kararını veren merkezi umuminin olağanüstü toplantısına katılanlar şunlardır: Talât bey, İsmail Canpolat, Mithat Şükrü, Birıbaşı Cemal (sonradan paşa) bey Kurınoy Binbaşı İsmail Hakkı, Manyasizade Refik, Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar), Müftüzade İhsan Namık, Yüzbaşı Hasan Fehmi.

Manastır 24 temmuz'da yapılacak hareketi bir gün önceye aldı. Saray tarafından Şemsi Paşa yerine gönderilen Tatar Osman Paşa, Manastırda 22—23 temmuz gecesi Niyazi ve Eyüp Sabrı bey çeteleri tarafından tüm korumacılarının arasından alınarak dağa kaldırıldı. Bu İstanbullu şaşkınlık içerisinde bıraktı. Şokun etkisini kaybetmek istemeyen Manastır 23 temmuz günü Meşrutiyeti tek başına ilân etti ve bunu bir telgrafıa Saraya bildirdi. Manastırın Rumelinin diğer yöreleri izledi. Hareket Selânik'teki merkezi umuminin plânladığından daha önce başlamıştı. Rumeliden gelen telgrafları padişah, gereği için Meclisi vükela'ya verdi. 23—24 gecesi Meclisi vükela sabaha kadar toplantı halinde kaldı.

7

Telgraflar karşısında "Heyet-i Vükela" neye karar vereceğini bir türlü bilemiyordu. Aslında bu kararsızlığın nedeni padişahın bu konudaki isteğinin ne olduğu konusunda bir bilginin varolmamasıydı. Sabaha kadar süren toplantıda bakanlar kurulu elindeki tüm kanıtları kullanarak bir durum muhakemesi yaptı. Aslında cemiyetin gücü konusunda kesin bir bilgi yoktu. fakat merkezin yaptığı bütün girişimler ters tepmişti. Otoritenin sarsıldığı, Rumelide artık merkezi hükümetin tanınmadığı bir gerçektir. Tartışmaların sonuna doğru hâlâ açık bir karara ulaşılammıştı. Bu durumu Kamil Paşa anılarında şöyle-

le anlatmaktadır: “Kanun-i Esasinin ilanından başka çare kalmamıştı. Ama içimizde bunu Sultan Abdülhamid’e teklif edebilecek bir yiğit tasavvur olunamadığından mütehayyir bir halde idik.” İşte şaşkınlık bu kerteye eriştiğinde imdada sultanın bir iradesi yetti. Elleri yeni telgraflarla kurenadan Rıza Bey, ikinci katip İzzet Paşa ile meclise girdi. “Şevketlü efendimiz, bu telgraflarında mütalâalarını ferman buyurdular. Anlaşılan ahali kanun-ı Esasinin ilanını arzu ederlermiş; ben kanun-ı esasinin ilanı aleyhinde değılim buyurdular, dedi.” İşte bu sözlerdir ki Meclisi rahatlatı. Aşağıdaki Bakanlar kurulu kararı hazırlandı:

“Manastır, Kosova ve Selânik vilâyetleri bütün halkının ve ordunun bazı mıntıkalarında bulunan erat ve subaylarının şu son günlerde giriştikleri şerkeşce hareketlerin mahiyetine dair sözü geçen vilâyet ve mıntikalar vali ve kumandanlarından ve umum müfettişlikten 8 ve 9 ve 10 temmuz 324 (21, 22, 23 temmuz 1908) tarihlerinde gelen 67 adet telgraf ve yazılar padişah hâzretlerinin emri gereğince aramızda birer birer incelendi. Gelen yazılara göre bir çok mahalde bulunan ahalinin ayaklanması ve pek çok yerlerde subay ve askeri eratin onlara katılmasıyla bazı askeri depoların kapılarını kırarak bir çok silah ve cephaneye ve tabur sandıklarında mevcut paraları alarak ve kendilerine mani olmak isteyenleri şiddetli cezalarla ve ölümle tehdit ederek ve nihayet toplar atarak ve nutuklar vererek hürriyetin ilanına dair bir takım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastırda bazı kumandanların ve hatta müşir Osman Paşanın bulunduğu yeri kuşatarak Osman Paşayı tevkif ettikleri ve bu asice hareketlerin Kanun-ı Esasinin hükümlerini yürürlüğe koymakla Meclis-i Mebusanın toplantıya davet ettirilmesi esasına dayandığı ve bu konuda her türlü nasihatı kulak asmayarak daha çok karışıklık çıkaracakları anlaşılmış ve gerçi Kanun-i Esasi yürürlükte olup Meclis-i Mebusanın muvakkat bir müddet için tatili şimdiki hareketlerin ve memleketin gereğinden olması dolayısıyla bir müddetten beri davet edilmemiş ve açılmamış ise de halk arasında kan dökülmesini menetmek ve ecnebi devletlerin işlerimize karışmalarına meydan vermemek vazifemiz icabından olduğundan Meclis-i Mebusanın açılması caresiz yapılacak bir şey olduğundan durum aramızda müzakere edilerek,

arzedilmesi Padişah Hazretlerinin emirleri gereğinden olup hakikatte memlekette güvenliğin yerleşmesi arzusunu hedef tutan yüksek mütalâaları tam isabetli bulunduğundan secim hakkında zaten mevcut olan usule uyarak gerekli vasıfları taşıyan üyelerinin seçilmesiyle arka arkaya bildirilmesi hususunun umumi olarak vilayetlere ve kendi başına buyruk livalara tebliğ edilmesi ve bu kararın o şahıslara anlatılmasıyla cemiyetlerinin dağıtılması müzakere ile uygun görülmüş ve bu konuda yazılan telgrafname sureti ilişik olarak arz ve takdim edilmekle, Padişah hazretlerinin bu konudaki emir ve fermanları ne şekilde çıkarsa isabet onda olmakla bu ve her türlü işde emir ve ferman Padişah hazretlerininindir.”

Bu kararın altında boşta Sadrazam Said Paşa olmak üzere vükelâdon Kamil, Abdurrahman, Ömer Rüştü, Hasan Fehmi, Tevfik, Memduh, Mehmet Ziya, Zihni, Haşim ve Şokir Paşa ya da beylerin imzası bulunmaktadır. Bu karar Padişah tarafından hemen onaylanmıştır. Ertesi günü başta İstanbul olmak üzere tüm illerde ve yörelerde Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girdiğine ilişkin Padişah fermanı yayınlanmış, yürürlüğe girmiştir. Böylece 24 Temmuz 1908 de resmen Meşrutiyet ilan edilmiştir.

İttihat ve Terakki özgürlük savaşımı yolunda büyük bir adımın atılmasını sağlamış, bir gece de tüm Osmanlı kamu oyu tarafından “Cemiyet-i mukaddese” olarak nitelenmeğe başlamıştır. İstanbul, Manastır, Selânik ve ülkenin diğer yörelerinde özgürlük ve meşrutiyet büyük şölenlerle kutlanmıştır. Gösteri ve nümayişler günlerce değil, aylarca sürmüştür.

Meşrutiyetin ilanı kutlanırken, onu kutlayacak bir marşın bile varılmadığı görülmüştür. Nitekim Selânik'te, her yerde bu mutlu olay büyük tezahüratla alkışlanırken, Beyaz Kule kahvelerinde oturan Nâki bey, coşarak, çalmakta olan arkestrayı susturmuş ve gür sesiyle “Maestro çal Marseyezi” demiştir. Marseyezin nağmeleri arasında orada bulunanlar özgürlüğün tadını ilk defa coşkuyla çıkarmışlardır. Fakat üç gün içersinde bir dizi marşın, belginin ortalığa atıldığını görmekteyiz. Nitekim 27 Temmuz 1908 de Selânik'e dönen Enver beyi, bir kahramanı hürriyet gibi karşılayan merkezi umumi üyeleri ve halk, Selânikli Ahmet beyin bestelediği marşı bando eşliğinde söylüyorlardı :

Alemde emsâli adim
Yaptık bugün bir inkılâp
Hainleri, alçakları
Zalimleri ettik harap.
Biz yek vücud-u ittifak
Bir kale teşkil eyledik.
Hürriyeti, milliyeti
Hakkıyla temsil eyledik.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

"gözlerinin önünden
gitmez o manzara

tüyden hafif bir güneş
taze yıkanmış üzüm aydınlığı
borazanlar 'içtima' çalıyor
talimat dünden
törene dördüncü batarya katılacak
(eşref beyin bataryası)

anlaşılmaz bir sıcak
ortalık ana baba günü
yağlı bir fes kalabalığı dalgalanıyor
neferi zabiti esnafı işçisi
arnavut türk ve rum
yahudi ve bulgar

makedonya dağlarının özgürlüğünü
gözlerine işlemiş komitacılar
iplik iplik kan
ateş menekşesi

"hürriyet" birdenbire açıklanıyor
binbaşı vehip bey tarafından
çıkış top arabasının üstüne
(altmış numaralı top arabası)
konuşan sanki topun namlusudur
yani vatan»

Atilla İlhan.

MECLİS - İ MEBUSAN

İ

“Cemiyet-i Mukaddese” yani kutsal dernek, Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde halk arasında İttihat ve Terakki’ye verilen ad budur. 23 Temmuz’a kadar ancak sınırlı bir grubun bildiği bu ad bir anda yurt düzeyinde yaygın ve onurlu bir yeri olan örgüt olarak yer buldu. Yığınlar kendisine özgürlük veren örgüte böylesine kutsallaştırılmış bir nitelemeyle teşekkür etmek istiyordu. Yığınların bu duygusal davranışı tüm ülkelerde aynıdır dersek bir abartma yapmış olmayız. Bir yandan dozu hızla artan bir abartma, diğer yandan aynı ölçülere ulaşan bir yerme. Bu iki duygu arasında salınan bir sarkacı andırır yığınların davranışı. Meşrutiyetin ilân edildiği günlerde de farklı bir eğilim görülmemiştir. Cemiyet ve ona mensup olanlar alabildiğine yüceltilmiş, ama çok geçmeden aynı ölçülerde eleştirilerek değişik ve belki de haksız suçlamalarla yerin dibine batırılmışlardır. Hele beklentiler karmaşık ve çok olursa, coşkunun arkasından eleştirinin gelişide aynı hızda olur. “Blok” yani yığınların bütününe kapsamak isteyen örgütlerde ise isterlerin karmaşası ve çokluğu daha da fazladır. Çünkü blok içerisindeki her katman, hatta her küçük grup eyleminin sonunda kendi çıkarları doğrultusunda bir takım kararların alınmasını bekler. Bunda da kendini haklı görür.

“Kanun-u Esasi”nin yeniden yürürlüğe girdiği, “Meclis-i Mebusan” seçimleri için illere gerekli emirlerin gönderildiği temmuz ve ağustos 1908 günlerinin coşkusu anlatılır gibi değil. Bu coşkunun ölçüsü konusunda en çarpıcı gösterge 24 Temmuz’un ve onu izleyen günlerin “Hürriyet Günleri” olarak nitelenmesidir. O dönemde doğanlara sorun hemen hepsi “Hürriyet”te doğmuşum yanıtını vereceklerdir. Temmuz 1908 toplumsal

vicdanda bir tarih düşmüşçesine yer etmiştir. bir işaret noktası olmuştur. İttihat ve Terakki nasıl "Cemiyet-i mukaddese" biçiminde nitelenmişse, Selânik (gene aynı günlerde) "Kabe-i Hürriyet" ve onu eîde etmek için canını dişine takan Enver, Ni-yazi vb. gibi yiğitlerde "Kahraman-ı Hürriyet" adını almışlardır. O günlerde, tüm ÷lkeye yayılan bu heyecanın yanı sıra, bütün illerde, ilçelerde "İttihat ve Terakki"nin yöresel klüpler! de açılmağa başlanmıştı. Bu klüplerin açıldığı yerlerdeki asker - sivil aydınlarla, eşraf ve çeşitli toplum katmanlarına bağlı kişiler akın akın klüplere yazıldılar. Cemiyete ve onun yöresel klüplerine yönelik bu akın başta Talât bey olmak üzere İttihat ve Terakki'nin merkezi umumisini ürkütmüştü. Cemiyetin denetimi ellerinden kaçmak üzereydi. Bu duygu dolu günlerde klüplere yazılanların yarın örgütün yozlaşması açısından ne büyük tehlikeler yaratacaklarını sıradan bir örgüt üyesi bile kolaylıkla tahmin edebilirdi. Talât bey için önemli olan örgütün denetimidir: elden çıkartılmamasıydı. Eğer amaç iktidara ortak olmaksa bu ancak örgütün bu yoldaki savaşımının etkin bir biçimde denetimi ile mümkündü. İşte bu koşullarda Talât bey cemiyetin gizli olan niteliğini korumanın tek çıkar yol olduğuna inandı. Böylece görünen kalabalık ve denetimden uzaklaşabilen yığının altında o yığını da denetlemeyi sağlayacak ve Tqlât beyle merkezi umuminin elleri arasında her zaman yuğrulmaya hazır bir gizli yapı oluşturulacaktır. Daha doğrusu mevcut olan gizli yapı açıklanmayacaktı. Zaten «Kanun-ı Esasi"nin yürürlüğe konmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararında da, amaçlarına nail olan cemiyetin kendisini dağıtmasından da söz ediliyordu. Bu yaklaşım eski merkezi otoritenin yandaşı olan bütün kişilerde başat bir biçimde gör÷lmekteydi, Madem ki Meşrutiyet ilan edilmişti o halde cemiyetin varlığının sürdürmesine de gerek kalmamıştır. Yalnız 1876 Anayasasının ve Meclis-i Mebusan'ının sonu akıllardan silinmemiştir. O günlerdeki gibi "Meclis-i Mebusan" ve "Kanun-ı Esasi" korunmasız bırakılamazdı. Cemiyet gizli niteliğiyle bu korumayı daima üstlenebilirdi ve görevi de buydu. Talât bey ve arkadaşlarının bu kararı örgütün geleceği açısından çok önemli sayılmalıdır. Böylece örgüt gene Talât beyin ellerinde kalıyor ve onun iste-

diği amacın elde edilmesinde kullanılabilecek niteliğini koruyordu.

Bu kararın ilk açık sonucunu, 19 Temmuz 1324 (3 Ağustos 1908) tarihli Tanin gazetesinde yayınlanan bir bildiride görmekteyiz. O günlerde kendisini cemiyetin bir üyesi gibi tanıtan Mizancı Murat beyin davranışı ve istifasıyla ilgili olarak hazırlanmış bu bildiride aynen şunlar yer almıştı :

“Terakki ve İttihad cemiyetinin Dersaadetteld heyet-i idaresi bir heyet-i merkeziyeye merbuttur, Heyet-i merkeziyenin tanınmaması meşruttur. Binanaleyh sizinle mülakât gayri mümkündür..... Hakkınızdaki karar bilâhâre itâ ve tebliğ olunur. Hüsnü veya sul niyetle cemiyet namına cemiyetin malumatı olmaksızın beyancılar tarafından neşrolunan beyannameler hakkında tedabire tevessül kat’iyen heyet-i merkeziyenin hakkıdır. Sizin hakkınızda heyet-i merkeziyenin reyi şudur: Heyet sizi kat’iyen efradı cemiyetten tanımaz. Şube reisi sıfatıyla değil hiç bir surette cemiyet namına bir harekette bulunmanıza müsaade gösteremez.”

Bu bildiri iki noktayı açığa çıkartmaktadır : cemiyet gizliliğini sürdürmeğe kararlıdır ve eski Genç Türk grupları ya da kişileriyle ilişkide çok dikkatli olmak niyetindedir.

“Blok” olmanın doğal sonucu olarak yığınlar nasıl özgürlüğü kendi doğrultularında yorumlamak eğiliminde iseler, cemiyetin üyeleri de aynı eğilime sahipti. Bu nedenden özgürlük günlerinin daha başlangıcında üyeler arasında da çeşitli düşün ayrılıkları ortaya çıktı. Nâki bey Beyaz Kuledeki gazinoda orkestraya “Marseyez”i çaldırırken, o güne kadar cemiyetle aynı paralelde bir savaşım veren Bulgar, Rum, Sırp ve Arnavutlar ise kendi ulusal çıkarlarını öne çıkartıyorlardı. Anadolu da eşraf kendi ekonomik çıkarlarını en iyileştirmek için cemiyeti kullanmayı düşünüyordu. Soyut bir özgürlüğün bütün bu sonuçları getireceği bilinmelidir. İşte bu noktada bir soru gündeme geliyor: Talât bey ve ona yakın olanların amacı nedir? Özgürlük ve onun yasal ortamı olan Meşrutiyet elde edilmiştir. Bundan sonraki adım ne olacaktır? Bu sorunun yanıtı çok açıktır: “Osmanlılığın âtisini” güvence altına alabilmek, ülkenin bütününe çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak... Yani bir anlamda toplum-

sal gelişmeyi gerçekleştirmek. Bunun için geciktirilmeden iktidar olunacaktır. Bireyin özgürlüğü, "Memâlik-i Osmaniye"nin her yönden bağımsızlığı ve onunda ötesinde ulusun genel refahının sağlanması... Fakat bu hedefler de soyutmuş, belli bir programdan yoksunmuş, bunları o günde görececek kimse yok. Tüm bu amaçlar için devlet kurtarılmalı. Bilinen tek şey bu. Bir de, cemiyete elde edilen sonucun sarhuşluğu ve iyimserliği egemen.

Sokakları dolduran kalabalıkların bitmek bilmeyen tezahüratı. Bu çok iyi. Bir yerde cemiyete güç katıyor. Ama bu tezahtüratın da denetimi gerek. Adım başında, bulunan yüksekçe bir yere çıkılarak çekilen "Ey güzel hürriyet, ne ne yüce bir amaçsın, yapamayacağın hiç bir şey yoktur" gibisine belgilemiş sözlerle başlayan söylevlerde neler söylenmesi gerek, bunun bile gözden geçirilmesi zorunlu. Her şey cemiyetin amaçları doğrultusunda olmalı. Kalabalıklar bu yolda koşullandırılmalı. Yoksa elde edilen bu kazanımın bir anda yitirilmesi mümkün. Buna izin vermemek gerekir. Bunun yanı sıra bir de hükümet sorunu var. Hükümetinde denetimi cemiyetin geleceği için ilk ve vazgeçilmez bir zorunluluk. Oysa Sait Paşa ve onun başkanlığındaki hükümet üyelerinin, bırakın cemiyete yakınlığını, meşrutiyete bile inançları kuşkulu. Aynı kişiler yıllar yılı Abdülhamid'in despot yönetiminde de görev almadılar mı? "Kanun-ı Esasi ilan edildi ama değişen nedir?" diye bir soru sorulacak olsa verilecek yanıt pek de iç açıcı olmayacak. Belki bir kaç hafiye, bir kaç hırsız artadan kayboldu, ya da kaybolmak üzere. Ama tüm diğer kişiler ve kurumlar aynı. Yerlerinde görkemleriyle duruyorlar. Bu durum cemiyet için de tehlikeli. İktidarın denetimi ve cemiyetin amaçları doğrultusunda yönlendirilmesi gerekir. Bu da Başkent'e, Dersaadet'e gitmekle mümkün. Cemiyetin merkez-i umumisi Selânik'te kalabilir ama bir kolu, hem de güçlü bir kolu başkentte bulunmalı. İktidar olmanın yolu boşentin elde edilmesiyle mümkün...

21 Temmuz 1324 (5 Ağustos 1908) tarihli Tanin de, dördüncü sayfanın birinci sütununda şöyle bir haberi okuyoruz:

"Tanin İdarehanesine,

Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti mülk ve millete ka-

nun-ı esasî bahşettirmiş ve kanun-u mezkûrdan temami-ı istifade-i mukaddes ve muazzez bir maksat olarak takip eylemekte olan hükümeti hazıranın cemiyetin maksadı mukaddesine henüz tamamen kesb-i ittila edemediği varid-i mütalâa olduğundan, cemiyet ise bütün iktidar ve mesalsi ile yed-i erbabı namus ve liyakadda görmek istediği hükümetin teali-i şan ve şevketini temin ve millete müstaid ve müstehak olduğu refah ve saadeti istihzar etmekten başka bir emeli olmadığından ve elbirliği ile ve bir say-i mütemadi ile sırf bu emeli muazzez ve mukaddesin husul olması için ibrazı mesai edilegelmekte olduğundan hükümeti hazıra ile hadim-i millet ve vatan olan cemiyet beyrinde vücudu lazımeden olan itimat ve emniyetin celp ve terakkisine çalışarak bu babdaki emel-i mübeccelin tesri-i husûlü için efradı cemiyetten Erkânı Harp Binbaşısı Hakkı (Hafız) bey ile, Necip, Talât, Rahmi ve Hüseyin beylerden mürettep bir heyeti mahsusa Dersaadete azimet eylemiştir. Fi: 19 Temmuz 1324. Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti 'Selânik Merkezi'

Bütün bu ağdalı ve soluksuz sözcüklerin arkasında söylenmek istenen; mevcut Sait Paşa hükümetinin cemiyetin amaçları doğrultusunda çalışmadığı, cemiyetin Kanun-u Esasî'yi ulusa armağan eden bir kuruluş olarak onu savunmaya kararlı bulunduğu, toplumun refahı için alınması gereken tüm tedbirleri denetleyeceği, açıkçası Meşrutiyeti ve yeni düzeni savunacağı konusuna açıklık getirmektir. Aslında gazetenin dördüncü sayfasında küçük bir haber olarak verilen bu bildiri, Sait Paşa hükümetine meydan okumaktır ve merkezi umuminin ne pahasına olursa alsun olaylara el koymak istediğinin kanıtıdır. Cemiyet iktidara giden yolu acmak, daha doğru bir deyimle iktidara ortak olmak için başkente geliyordu.

2

Selânik - İstanbul yolculuğunda cemiyetin bütün yükünü zaman zaman zaman tek boşına yüklenen Talât bey çok şeyler düşünmüş olmalı. Bu kez yaptığı yolculuk Edirne'den Selânik'e

gelişine benzemiyordu. O yolculuk tam bir belirsizlikler ortamına gidişi simgelemektedir. Bu kere ise gidilen ve beklenen belliydi. İktidar olmağa gidiliyordu. Acaba bu olanak cemiyete verilecekmiydi. İktidar olmak "Kanun-u Esasi"yi ilan ettirmek kadar kolay değildi. Sait Paşanın ve Meclisi vükalanın «Kanun-u Esasi»nin ilanına ilişkin bildirgesinde de iktidarı kolayına vermek istemedikleri belliydi.

Tren ağır ağır iltisak hattından Dersaadet'e doğru yol alıyordu. İstasyonlarda koşuşan kalabalıklar, tarlalarda çalışan köylüler tek tek Talât beyin gözünde büyüyor, her biri tavırlarıyla ondan sanki birşey istemişçesine aklında yer ediyordu. Bu yığınlara istedikleri nasıl verilebilecekti. Bunlara dayanarak iktidar olmak mümkün müydü acaba. Refah, ulusun refahının sağlanması. Ama refah nedir, ulusal refah nasıl tanımlanabilir? Bunlar açık değildi gözünde. Söz etmesini, bir altın tepsi içinde sunmasını biliyordu refahı ama sunduğu sadece sözcüklerden ibaretti. Soyut bir kavramdı. Refahın somutlaştırılması nasıl gerçekleşebilir? İşte bu sorunun yanıtını kesinkes bulmak gerek. Ne çok şeyi öğrenmesi gerekiyordu. Bütün bunları öğrenmek zorunlu olmayabilirdi ama doğruyu seçebilmek için gene de birşeyleri bilmesi lazımdı. Ama okumak, öğrenmek için zamanı olabilecekmidi.

Tren yoluna devam ettikçe düşüncelerde akın ediyordu birbirlerini izlercesine. Rumeli böylesine sefil olursa ya ülkenin öbür yöreleri nasıl olurdu? Anadolu? Hiç bir bilgisi yoktu bu yarımada hakkında. Kitaplardan öğrendikleri bir yana bırakılırsa Erenköy'ünden daha ileri gidememişti. Onları bekleyen iş zordu. Bağımsız bir Osmanlı ülkesi yaratmak, devlete eski görkemi vermek, onu kurtarmak. Hepsinin ötesinde toplumu Avrupa uygarlığı düzeyine yükseltmek... Kendi kendine, trenin tek düze sesine uyumlu bir şekilde, "İşimiz Zor", "İşimiz Zor" diye yineleyip durdu. Adeta umudsuz bir uğraştı bu. Gerçek yolculuk buydu, Dersaadete gitmek değil. Yolu Dersaadet'te bitmiyordu. Belki de yaşamı bu yolculuğun bittiğini ona göstermeyecekti. Kimbilir?.. Kimbilir?

Sabah olurken Çekmece göllerinin durgun sularını geçtiler Dalyanlar sıcak bir Ağustos gününün öncesinde, sabah

yelinin hafif esintisiyle sallanıyordu... Bir kaç balıkçı ki besi, önlerinde alamanalar. Ağlarını düzenleyen balık lar. Belli işler kesad. Ne de olsa yaz ve balık mevsimi değil.  ylemi? D      Selânik'te o kadar bulunduğu halde öğrenememişti balık mevsiminin zamanını. G lleri geride bıraktıktan sonra denizle tren yolunun arasına Ayestafanos'un bakımlı kökleri girdi. Bahçeleri birer parkı andırıyordu. Ortancalar sarmıştı her yanı, ilerde belli belirsiz,  arlık'ın işaret parmağı gibi duran anıt. Onu görünce  rkt . Tüm yurtseverler gibi, o günler, 93 savaşının o yenilgi, bozgun dolu günleri gerçekten geride mi kaldı diye düşündü. Bu anıt yıkılmalı. Simgesel ama bu yıkılmadan geleceğin ipoteklerinden kurtulanamaz. Sanki İmparatorluğun geleceğini belirlemek isteyen bir anıt bu. Evet, evet yıkılmalı... Sonra Makriköy, burada refah ile sefalet yanyana. İstasyonun yanındaki bahçe park olmakla olmamak arasında bocalıyor. Bir kaç kişi kanapelere oturmuşlar. Biri gazete okuyor. İşsizler, emekliler. Yedikule'den sonra yolun iki yanında sefalet sergileniyor. Ahşap binalar, cumbaların önlerinde  ama ırlar. Kepenkler kapalı... Sadece bir kaç açık pencere var. Sur yıkıntılarının arasında teneke, salaş konutlar. Koca bir İmparatorluğun başkentine batıdan böyle giriliyor. Yangın yerleri... Gene yangın yerleri. Kadırganın hemen yanında ilkel salıncaklardan oluşan bir bayram yeri kalıntısı. Mavi bir Ağustos g   n n altında güzel bir günün müjdecisi olan güneş, Osmanlı başkentinde sevecen ve mutlu bir dünya umudlarını yalayan bir ortama g zkırpıyordu. Tekrar aynı sözcükler takıldı usuna : "Doğrusu i imiz zor"... "Doğrusu i imiz zor". Nasıl kurtulunur bu sefaletten, bozgundan, yıkımdan? Meşrutiyet tek başına yeterli mi? Kuşkusuz yetmez. Peki bu yığınlar, sefaletle kucak kucağa yaşayan bu insanlar farkındamı durumlarının? "Doğrusu i imiz zor. Pek zor".

Sirkeci garında daha önceden gelenlerle, cemiyetin İstanbul merkezinin üyelerinden oluşan bir grup karşıladı onla-

nı, Sıradan insanlar izlenimini veriyorlardı. Özellikle Talât, uzun bir yolculuğun buruştuğu pantolonu, biraz kalıbını yitirmiş fesiyle gerçekten dikkatleri çekmiyordu. Talât beyin sardığı ilk soru "İşler nasıl gidiyor? Kayseriliden ne haber?" oldu. Ötedenberi Abdülhamid'e zekâsına "telmihan» Koyserili demeyi se-verdi. Sokaklardaki eylemiere bakılırsa işlerin iyi gittiğini söylemek mümkün. Ama hükümet katında olay farklı. Said Paşa bildiğini okuyor. Belli ki şu anda Abdülhamid'den bile daha tehlikeli. Boşuna "Kayserili" son anda onu Sadrazam yapmadı. Ama cemiyet ağırlığını hissettirince durum değişebilir. Ünlü kuşkuculuğu belki de cemiyetin tek silahı olabilecekti.

Said Paşa onlara akşamüstü Babiali'de randevu vermiş, O zamana kadar durumun arkadaşlarla gözden geçirilmesinde yarar var. Nitekim genel anlamli bir durum değerlendirmesi yapıldığında sokak gösterilerinin bile tehlikeli olmağa başladığı gerçeği ortaya çıktı. Rıza Tevfik ve Selim Sırrı'nın, bilhassa ikincisinin ölçüyü kaçırdığı çok açık. Usturluplu bir şekilde kulağı çekilmeli. Cemiyet kısa bir süre içinde bunu yapmak zorunda. Sonra hükümetin çalışmaları ele alındı. Görülen oydu ki cemiyetin hükümet üzerinde etkin bir gücü şu ana kadar kurulamamıştır.

Cemiyetin Sadrazamla yapılacak toplantıda ısrarla üzerinde duracağı sorunların kaynağı, 19 Ağustos 1324 tarihli-mi taşıyan (cemiyetin Selânik'ten yayınladığı bildirinin ve bir te-yet gönderilmesi gereğinin kamu oyuna duyurulmasının da aynı tarihli olduğu dikkatleri çekmektedir) Hattı hümayun'un Meşâat ile Harbiye ve Bahriye Nazırlarının Padişah tarafından tesbit edileceğine ilişkin maddesidir. Bu madde cemiyetin kuşkusunu çekmiştir. Selânik'teki merkezi umuminin bir temsilciler grubunu göndermesi düşüncesinin, o sıralarda Rumeli genel müfettişi olan Hüseyin Hilmi Paşa ile Said Paşa arasındaki muhabereden sonra oluştuğu ve Hüseyin Hilmi Paşa tarafından cemiyete önerildiği bazı kaynaklarca söylenmektedir. Bu konuda tam bir açıklık yoktur. Yalnız hattı hümayun'daki yaklaşımın cemiyeti memnun kılmadığı, sorunun buradan kaynaklandığı açıktır. Bu arada Hüseyin Hilmi Paşa Merkezi Umumi ile olan ilişkilerinden ötürü devreye girmiş olabilir,

hatta gerçek sorumlulardan oluşan bir heyeti İstanbul istediği için Hüseyin Hilmi Paşanın bu girişiminden Sait Paşa da haberdar bulunabilir. Bunlar olayın temelindeki gerçek nedenleri değiştirmez.

Sadrazam Paşa Abdülhamit döneminin en ilginç kişilerinden biridir. Meşrutiyetin ilan edilmesine ilişkin Bakanlar Kurulu kararının ve hattı hümayunun hazırladığı dönemde yedinci defa sadarete getirilmiştir. Abdülhamit gibi vesveseli ve bu açıdan çok dikkatli ve zor beğenir bir hükümdarın iktidarında yedi kere sadaret makamına tayin edilmek önemli sayılacak bir özelliktir. Bu sadaretlerinin bazılarında hakaretler, hatta çeşitli tehditlerle mührü hümayun elinden alınmıştır. Bir keresinde Abdulhamit tabancası ile kendisini tehdit etmiş, Sait Paşanın mühür evdedir niyazlarına inanmamış, mühür evden getirilinceye kadar Sait Paşayı tabancasının hedefinde tutmuştur. Ne var ki bu olaydan sonra otuz altı saat geçmeden Sadaret gene kendisine tevcih edilmiştir. Sait Paşa sürekli gözaltında bulundurulurdu. Bunu bildiği ve yaşamından sürekli bir biçimde kuşkulandığı için ev halkına en küçük bir gecikmesinde, Sarayda mutadın dışında uzun kalmasında İngiliz Elçiliğine başvurmalarını, oranın korumasını istemelerini söylemiştir. Nitekim bu korumaya iki kere başvurmuştur. Bir keresinde Elçiliğe bizzat sığınmış, kraliçenin (Viktorya) özel konluğu olarak bir kaç gün orada kalmış, padişahın sürekli güvenceleri sonunda ayrılmıştır. Bir başkasında ise, Sarayda bir nev'i göz hapsine alındığında, ailesinin başvurusundan ötürü İngiliz Elçiliği serbest bırakılması konusunda baskı yapmıştır. Mithat Paşa olayından Muharrem kararnamesine kadar bir dizi önemli karara onun Sadaretlerinde ulaşılmıştır. Kesin tavır alan ve vardığı kararları anında uygulamak isteyen bir kişidir. Bunların çeşitli örnekleri vardır. Bulgaristan Prensiğinin Doğu Rumeli'yi topraklarına katması üzerine, Bulgaristan'a asker sevkine ve silah gücüyle yola getirilmesine karar vermiş, bu kararın uluslararası tepkilerinden ürken Abdülhamit hemen kendisini azlederek yerine emperyalistlerin dümen suyununda gitmekte usta Kamil Paşa'yı getirmiştir. Bir başka örnek de, mali reformların yapıldığı, bu arada muharrem karar-

namesinin yayınlandığı günlerde bütün vükelanın maaşlarında büyük indirmeler yapmasıdır. Kendi sadaret ödencesini de 90 000 kuruştan 25 000 kuruşa indirmiştir. Bu davranışın bürokrasi ve üst düzey yöneticileri arasındaki tepkisi büyük olmuştur. Sait Paşa korkulan, hiç bir dostu olmayan, son dönem Osmanlı politikacılarının arasında kendine özgü bir yeri olan kişidir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin gelecekteki iktidar yolunda kendisinden zaman zaman yararlandığı görülecektir. Tabii bu arada kim kimden yararlandı sorusu da aklı gelebilir. Bunları yeri gelince tartışmaya açacağız. Yalnız bir noktaya işaret etmekte yarar vardır; Sait Paşa kişiliği ve politik tutumu dolayısıyla Talât Paşaya çok şeyler öğretmiştir.

Merkezi Umumi tarafından gönderilen heyetle olan konuşması İbnülemin'in kaleminden aynen şöyle anlatılmaktadır:

“Meşrutiyetin ilanından evvel Selânik'te İttihat ve Terakki cemiyetinin teşekkülünde ve Meşrutiyetin ilk günlerinde İstanbul'da merkezi umumi namına murahhas sıfatıyla faaliyette bulunan —ve isminin tasrihini arzu etmeyen— bir zatın, Said ve Kamil Paşalara dair vaki olan beyanatının birinci kısmını buraya dercediyorum.

O zat dedi ki:

“Selânik'te Meşrutiyetin ilanını takip eden ilk günlerde her taraftan vaki olan müracaatlar üzerine merkezi umumi, vaziyeti tanzim ile uğraşırken müfettişi umumi Hüseyin Hilmi Paşa, cemiyete müracaatla Sadırozam Sait Paşa ile temasa geçmek üzere İstanbul'a bir heyeti murahhasa gönderilmesi pek münasip olacağını ifade etmişti. Bu ifadenin sadırazamın tebliğine müstenid olduğunu tarzı beyanından istidlâl ediyorduk.

Merkezi umumide verdiğimiz karar üzerine başta Talât olduğu halde Cemal, Cavid ve ben hemen İstanbul'a hareket ettik (Tanın'deki haberde Cavid beyin ismi bulunmamaktadır. Kendisinin heyete İstanbul'dan katıldığı düşünülebilir).

Muvasalatımız günü Babiâli'ye giderek Said Paşaya mü-lâki olduk. O sırada nezdinde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa vardı. Bizi ona tanıtırken “Zan ederim kendisine itimad eder-

siniz" sözünü sarfetti. Bu sözüyle onun yanında serbestçe konuşulabileceğini işaret etmek istiyordu.

Sonra —kendisine mahsus— itidal ile her birimizle ayrı ayrı konuşmaya başladı. Ve bir çok sual irad etti. Kabinenin teşkilinde, Şeyhülislam ile Harbiye ve Bahriye nazırlarının, padişah tarafından intihap edilmesi hususunu mevzuubahis ederek bunların intihabı padişaha aid olduğunu ileri sürdü. Biz, bunun muvafık olmadığını söyledik. Bize cevap vermeğe çalıştı. Nihayet bu noktai nazarı, Meşrutiyete muhalif gördüğümüzü —kat'i olarak— söyleyince bahse devam etmedi.

Biz meclisi mebusanın açılmasında ve mebusların intihabında kafi derecede asarı isticai gösterilmediğinden şikayet ettik. O "kusurumuz yoktur, çalışılıyor. Fakat işin zamana muhtaç olduğunu takdir edersiniz" dedi. Daha bir çok sözden sonra ayrıldık.

Bir kaç gün geçtikten sonra Said Paşanın istifa ettiğini ve riyaseti vükelaya Kamil Paşanın intihap edildiğini duyduk."

Bu mülakatın Said Paşa'ya cemiyetin gücünü gösterdiğine hiç kuşku yok. Değişik kaynaklardan alınan bilgilere göre Talât beyin babayani ve birazda Osmanlı bürokrasisinin klasikleşmiş düzeninin dışına taşan konuşması, bu düzene tüm yaşamında aşırı bir tutkuyla bağlı kalmış olan Said Paşayı ür-küttüğü açıktır. Bir yandan Padişahın Meşrutiyete rağmen eski "müstebid" tutumunu sürdürme arzusu, öte yandan cemiyetin, Talât beyde somutlaşan iktidara ortak olma kararlılığı arasında kendine özge dengesini kuramayacağını anlayan Said Paşanın istifadan başka yapacak hic bir şeyi kalmamıştır. Yalnız onun yerine atanan Kamil Paşaya da güvenilemeyeceği açıktır. Bu durumda iktidarda ağırlığın duyurulması Meclis-i Mebusanda çoğunluğa sahip olmakla mümkün olacaktır. Yani gerçek hesaplaşma Meclis-i Mebusanda yapılacaktır. İşte cemiyet ve Talât bey bu konuşma sonunda bunu tesbit ettikleri için bütün ağırlığı seçimlere kaydırmışlardır.

Ağustos ve Eylül aylarında bir yandan seçim hazırlıkları ilerlerken, öte yandan da iç ve dış olaylarda, o günlere kadar görülmeyen hızla bazı gelişmelerin olduğu gözden kaçmıyordu. Önce yurt içinde olanlara şöyle bir gözatalım. Görülen (belkide önemli olgu olarak) soyut ve mutlak bir özgürlük havasının toplumun tüm kesimlerine egemen oluşudur. Bunun en çarpıcı örneğini basın ve tiyatro alanında görmekteyiz. Bir çok yeni yayın organı çıkmağa başladığı gibi, gazete ve dergilerin hemen hepsinde sansürün kalkmasının getirdiği rahatlıkla bir çok konunun tartışıldığı da farkedilmektedir. Öte yandan ülkedeki bütün tiyatro grupları eski İstipdat günlerine ilişkin çeşitli piyesler oynamakta, bu tiyatro gruplarına amatör gruplarda katılmış bulunmaktadır. Oynanan oyunlar ya hürriyetin nasıl elde edildiğine dair alelacele yazılan yapıtlar, ya da eski dönemin eleştirisine yörelık taşlamalardır. Bunlardan bir tanesi günlerce İstanbul'da halk tarafından tezahüratla izlenmiş, oynanması yasaklandığı zaman gerek oynanacağı tiyatronun önünde, gerekse yetkili kurumların kapısında gösterilere neden olmuştur. "Sabah-ı Hürriyet" adlı bu oyunun çevresinde kopan fırtına uzun süre İstanbul basınının temel haberleri arasında yer almıştır. Hürriyet kavramının böylesine geniş bir tartışma alanı bulduğu ortamda, bu kavramın çeşitli yorumlarına rastlanmaktaydı. Özellikle, kadınların toplum yaşamına girmeleri ve bazı sorumluluklar olmalarına yönelik ilk hareketler gene bu dönemde görüldüğü gibi; kadın erkek eşitliğini, bunun da ötesinde kadınlara sınırlı bazı hakların tanınmasını bile istemeyen tutucu gruplarında karşı davranışları yankı uyandırıyor. Beşiktaş'ta bir rum bahçıvanla, bir müslüman kızın evlenme girişimi üzerine ortaya çıkan olay; Kör Ali Hoca'nın Yıldız sarayına kadar uzanan gerici gösterisi bu karşı davranışların en ileri örnekleridir. Diğer yandan yurt dışında bulunan Jön Türklerin teker teker dönmesi, içerdeki İttihat ve Terakki örgütüyle bunlar arasında bir iktidar savaşımını da ortaya çıkartmıştı. Genellikle dışardan gelenlerin, özellikle Prans Sabahattin grubunun hareketten dışlandıkları gö-

rlmekteydi. Bunun doğal sonucu olarak Prens Sabahattin, Ali Kemal, Mizancı Murat ve Said-i Kürdi (Said-i Nursi) cemiyete karşı kesin tutum almışlardı. Böylece cemiyetin merkezi otoriteyi güçlendiren ve tabanda yaygın bir özgürlüğe dayanan Jakobenci modeline karşı muhalefet dozu artmağa başlamıştı. Olaya sadece soyut özgürlükler açısından bakıldığında, hatta Osmanlının geleneksel despotik yönetim yapısı da gözönünde tutulduğunda muhalefetin daha liberal bir görünüme sahip olduğu kolaylıkla görülmekteydi. Ne var ki bu dönemde muhalefetin emperyalist gler tarafından da desteklendiği açık. İmparatorluğun i parçalanmasının ve bu yolla gszleştirilmesinin doha da kolaylaşacağı düşüncesi dış glerin bu eğiliminde ana etkenli. Örneğin İstanbul'da çıkmakta olan "Levant Herald" gazetesinde yayınlanan makale ve yorumlarla muhalefetin düşünsel çizgisi arasında büyük paralellikler saptanabiliyordu. Bütün bu karşıt grup ve yayın organlarının cemiyete yönelik hücumları, açık ve hodbehot olmasa bile yen altından aba gösterircesine büyümekte ve etkili olmaktaydı. Kurulan "Ahrar" Fırkası bu bakımdan en açık muhalefet çizgisini yeğleyen bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Meşrutiyetin ilk günlerindeki davranışlarından anlaşılıyor ki Talāt bey ve arkadaşları Osmanlının geleneksel despotik yapısından yeni düzende de yararlanmak niyetindeydiler. Bilhassa İmparatorluk içinde bulunan ayrılıkçı etnik grupların devleti kesin bir kmeğe dağru sürüklemesini engellemek için böyle bir davranış kaçınılmaz yol olarak nitelenmekteydi. Ayrıca cemiyetin düşünsel çizgisi de buna müsaitti. Otoriter, merkezietçi bir demokrasi. Eğitimin ve iktisadi gelişmenin sağlanmasından, ülkenin düveli muazzama diye anılan batı Avrupa'nın kapitalist ülkeleri karşısında gücünün kanıtlanmasına kadar tüm amaçlar için böyle bir yönetim kaçınılmaz görülmekteydi. Amaç devleti kurtarmak olunca, çözümde otoriter demokrasi diye kolaylıkla adlandırılabilcek olan yeni bir despotik yönetimdi. Tabii bütün bu yaklaşımlar o günlerde cemiyet yeleri tarafından açıkça belirtilmiyordu. Ne var ki örgütün ve başta Talāt bey olmak üzere merkezi umumi ve etkili üyelerinin yapısı bunu kaçınılmaz bir biçimde gündeme getiriyordu. İkti-

darını pekiştirmek için ülkenin mutlak denetiminin elinde olması gereğini bilen Talât bey ve arkadaşlarının istemeseler de bu sonuca erecekleri açıktı. Ayrıca 1908 temmuzundan sonra muhalefetin ve basın tutumu, cemiyetin "otoriter demokrasi" den yana olan eğilimlerini pekiştirmişti. Böylece demokratikleşme sürecinin doğal adımı olan toplum içi yatay ilişkilerin geliştirilmesi yerine, zaten var olan dikey ilişkilerin bu kere cemiyetin denetiminde güçlendirilmesi yoluna gidilmişti.

O günlerde Osmanlı İmparatorluğunu hedef alan dış dinamikler de cemiyeti bu yöne doğru itmekteydi. Bir kere Avusturya - Macaristan'ın Bosna - Hersek'e ilişkin tutumu, bu bölgeyi kendi toprakları içerisine alması; bunun yanı sıra Bulgar bağımsızlığının ilanı şaşırtıcı olmuştur. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun iç birliğinin ve Meşrutiyetin güçlendirilmesi gereğini birden ortaya çıkartmıştır. Osmanlılık birliğini sağlayacak ilk tedbir olarak "anasır" lar arası bütünlük demek olan "Osmanlı olma" kavramını güçlendirme, bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Fakat seçim hazırlıkları ilerledikçe ve kampanya başlayınca bütün etnik grupların kendi ulusal çıkarları doğrultusunda olaya baktığı ortaya çıkmıştır. Ulusal sorunu sağlıklı bir biçimde çözümleyemeyen İttihat ve Terakki kısa süre içerisinde kendi ulusal sorununu, yani Türkçülük eğilimlerini aralamıştır. Bilhassa Rumeli ve Anadolu'nun bazı yörelerinde rumların seçimlerdeki aşırı ulusalcı tutumu bu eğilimi daha da güçlendirmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin tavrındaki bu değişikliği, cemiyetin İstanbul milletvekili adayı olan Hüseyin Cahit (Yalçın) beyin Tanin'deki "Millet-i Hâkime" başlıklı yazısında görüyoruz. Hüseyin Cahit bu yazısında Osmanlı İmparatorluğunu kuran ve onu bugüne kadar yaşatan, savaş meydanlarında kan dökerek savunan ulusun Türkler olduğunu, bunun için Türklerin İmparatorluk içerisinde bir "Millet-i Hâkime" olarak tanınmasının yadsınmaz bir gerçek olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bu durum ise karşıt görüşlülerin ve bunların yuvalandığı muhalefet örgütlerinin işine yaradı. Bunlar bir yandan azınlıklardan yandaşlar bulurken, bir yandan da islamcı akımın ileri gelenlerini kapsıyorlardı.

Seçim kampanyası, daha da fazla, bu alana çekildi. Muhalefetin ve ayrılıkçı ulusal hareketlerin tüm çabalarına karşın cemiyetin toplumdaki saygınlığı sürüyordu. Ayrıca cemiyetin sahip olduğu örgütün yapısı ve gücü bu gruplarda yoktu. Sonuçta seçimlerden cemiyet büyük bir başarı ile çıktı.

5

Seçim kampanyasının sonlarına doğru Cemiyetle karşıtları arasındaki söz düellosu çok sertleşti ve beklenmeyen boyutlara ulaştı. 26 Teşrin-i Sani 1324 (10 Aralık 1908) de Tanin gazetesinin birinci sayfasında Dersaadet seçimlerine ilişkin haberlerin yanısıra şu alıntıyı da okumaktayız:

"Şura-ı Ümmet"ın (O günlerde cemiyetin İstanbul'da ki resmi yayın organı olarak kabul edilmekteydi) dünkü sayısında yayınlanan bir yazıyı aynen aşağıda veriyoruz: İsminden utanan adamlar... Zulmette teneffüs, eder, sefalette canlanır; istifadesini felakette arar bir takım mahlukât-ı sefile vardır ki tesadüf edebildikleri acizmeyi zehirlemek için karanlıklarda gezeler, ziyaya, nura karşı gelince hemen kabuklarına çekilirler. Bu fezail-i insaniye haydutlarının cemiyetin en süfli tabakasında zeminleri vardır ki aradan kendilerini bizar ettiği için namusa tecavüz ederler. İşte her faziletten mahrum, mahrum oldukları her fazilete düşman olan bu haşerat cemiyetimiz ile müntehibi saniler aleyhine bir takım imzasız beyannamelerle mektuplar neşir ve tevzi etmektedir. Bunlar her şeyi tayin ederler. Yalnız hüviyetlerini tayin edemezler. Zira hüviyetleri kendilerinin ilam-ı ithamıdır. Bunların erbab-ı namusa tecavüzü köpeklerin aya karşı ulumalarına benzetilse haklarında hürmetsizlik edilmiş olmaz. Fakat bu isminden utanan adamlar emin olsunlar ki kendilerinin kimden, maksatlarının nelerden ibaret olduğu cemiyetimizce meçhul değildir. O veçhile birbirinden den'î olan nam ve meramları yakında gazetelerde millete teşrih edilecektir."

Bu haberden de anlaşılacağı üzere iş bir takım imzasız mektup ve bildirilerle cemiyetin suçlanmasına kadar varmıştır.

Bilindiği üzere, o dönem ki seçim sistemine göre önce ikinci seçmenler yani "müntehibi sani"ler seçiliyor, bunlar da tesbit edilen bir günde milletvekillerini seçiyorlardı. Yani seçim sistemi iki aşamalıydı. İstanbul ikinci seçmenlerinin ve diğer yörelerdeki ikinci seçmenlerin büyük bir çoğunlukla cemiyetin adaylarından oluşması muhaliflerin hücumlarını artırmıştı.

İstanbul milletvekili seçimi 11 Aralık 1908 Cuma günü tamamlanmıştır. Adayların aldıkları oylar şöyledir.

Manyasızade Refik bey	503
Mustafa Asım bey	475
Ahmet Rıza bey	472
Vitali efendi	461
Hallaçyan efendi	455
Ahmet Nesimi bey	425
Zöhrap efendi	392
Kostantin Kostantlnidi efendi	369
Hüseyin Cahit (Yalçın) bey	354
Kozmidi efendi	340

Milletvekili olan bu kişiler cemiyetin desteklediği adaylardır. Muhaliflerden en yüksek oyu alanlar ise Mithat Paşazade Ali Haydar bey (67), Ali Kemal bey (64) Sadrazam Kamil* Paşa (18), Mehmet Murat (Mizancı) bey (16), Prens Sabahattin (18), Celaleddin Arif bey (4). Oyların dağılımı cemiyetin ne oranda başat bir güce sahip olduğunu da göstermektedir. Sadrazam Kamil Paşanın ancak 18 oy alması dikkatleri çekmektedir. Böylece cemiyet, daha seçim aşamasında bile Sadrazama karşı olduğunu oylarıyla açıklamış bulunmaktadır.

Talât bey seçimlere Edirne'den katılmış ve büyük bir çoğunlukla milletvekili seçilmiştir. Seçimlerin bitmesinden sonra bütün dikkatler başkente, Meclis-i Mebusanın açılışına çevrilmiştir. Basını en fazla işgal eden konu açılış törenidir. O güne kadar Meclis-i Mebusanın açılışı ile ilgili bir protokol geleneğine sahip olmayan Osmanlı bürokrasisi de bu konudaki düzenlemenin yapılmasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktaydı. Uzun tartışmalardan sonra açılış töreni ile ilgili düzenleme şöyle yapıldı.

«Vükela ve Sadaret Müsteşarı, Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi Nazırı, Tophane Nazırı, Divan-ı Muhasebat Reisi, Defter-i Hakani Nazırı, Rüşumat Emini, Telgraf ve Posta Nazırı, Zabdiye Nazırı, Şehremini, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Hassa Ordusu Kumandanı, Ziraat Bankası Müdürü, Ticaret Odası Reisi.

Bu zatlar Meclis-i Mebusan riyaset makamının sağ cihe-tinde ahz-ı mevki edeceklerdir. Heyet-i ay'an Mebusan Riya-seti makamının sol tarafında bulunacaktır.

Nakibül Şeref, Fetva Emini, Bilfiil Rumeli Kazaskeri, Bilfiil İstanbul Kadısı, Müsteşarı Meşihat, Bilfiil Anadolu Kazaskeri,, Evkaf Müfettişi, Meclis-i İdare emval ve eytam Reisi, Meclisi Mesalih Talebe Reisi... Bunlar da başkanlık divanının önünde yer alacaklar.

Yabancı sefirler ile baş tercümanları ve papa vekili kendilerine tahsis edilecek loçaya alınacaktır. "Süfera loçasının alt katındaki mahalli mahsusta atide isimleri muharrer rüesay-ı rühaniye oturacaktır. Rum patriği, Ermeni potriği, Bulgar Eksarhı, Hahombaşı kaymakamı; Süryani-i Kadim patrikinin, Rum Katolik patrikinin, Kaldani patrikinin, Süryani Katolik patrikinin Dersaadet vekilleri, Protestan cemaati vekili".

"Rüesayı mahalliyeinin bulundukları mahalle zevatı atıye dahi davetlidir: Düyun-u Umumiye Meclisi İdaresinde İngiliz, Fransız, Osmanlı, Alman, İtalyan dainler vekilleri, Osmanlı Bankası Müdürü Umumisi, Reji Müdür-i Umumisi, Anadolu Demiryolları Müdürü Umumisi, Şark Demiryolları Müdürü Umumisi, Londra'da Balkan Komitesi aza-i mevcudesi, Fener idaresi müdürü.

Süferanın bulundukları loçanın üstündeki mahalli mahsusa: Büyük sefaretlerden yalnız birer gazete muhabırlı veya telgraf ajansı vekili, Dersaadet ve taşra gazetecileri, İttihat ve Terakki cemiyetinden ve Darülfünun muallimlerinden müntehip zevat".

Tanın'de, düzenlemeye ilişkin bu haberin altında şöyle bir nota da tesadüf edilmektedir: "Bunlardan başka kimse davet edilmemiştir çünkü yer yoktur deniliyor. Fakat süferanın bulunduğu tarafın karşı ciheti, buradaki alt ve üst mevkilerin

kime tahsis edildiği bilinmiyor." Basında davetlilere ilişkin eleştiriler bir hayli çok.

Meclis, 4 Kanun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908) de açılıyor. O gün İstanbul'daki bütün gazeteler törenle ilgili ayrıntıları vermekte, manşetlerinde ulusu kutlamaktadırlar. Örneğin Tanin'de, başyazının üstünde özel bir yerde, çerçeve içersinde şu not görülmektedir: "Tebrik-i İyd-i Milli... Bunca senedir mütehassır olduğumuz şu iyd-i milliye kavuşmaktan mütevellid saadet içerisinde bütün vatandaşlarımızı tebrik ederiz".

Ertesi günü, yani 18 Aralık 1908 tarihli gazetelerde ise bütün sayfalar törene ve padişahın nutkuna ayrılmıştı. Gene Tanin 17 Aralık gününü şöyle betimlemektedir: "İstanbul'un dünkü hali umumisini tasvir için asırlardan beri görülmemiş bir vakıa-i ulviye tabirini kullanmak mecburiyetindeyiz. İstanbul hiç bir zaman böyle müteheyyiç, mes'ud, pür galeyan olmamıştı. Bu teheyyüç ve galeyan için yalnız bir sebep vardı: Saadet.

Evet dün millet-i Osmanîye tekmil manasıyla, şumulüyle mesud oluyordu. Cebirsiz, riyasız, kalpten taşan bir ihtiyacı samimi ile bayram yapıyordu."

17 Aralık günü sabahın erken saatlerinden itibaren bütün milletvekilleri Nuruosmaniye'deki «Meb'usan Klubünde" toplanmıştı. Eski tanışlar, yeni tanışanlar gayet samimi bir heyetle yapılacak törenin başlamasını bekliyorlardı. Programa göre milletvekilleri ikişer ikişer paytonlara binecekler ve Çemberlitaş yoluyla Bab-ı Seraskeriye geleceklerdi. Burada bir çay içildikten sonra aynı arabalarla, Divan yolunu izleyerek Sultanahmed'e, meclise gideceklerdi. Sırası gelen milletvekilleri kendilerine ayrılan süslü arabalara biniyorlar, Nuruosmaniye camiinin duvarlarını izleyen yoldan Çemberlitaş'a çıkıyorlardı. Divanyolu bir insan seli halini almıştı. Beyazıt'a gelinceye kadar, yolun sağ tarafındaki kaldırıma yakın gidiliyor, Beyazıt camiinin altındaki kahvelerin kenarından Bab-ı Seraskerinin (Bugünkü İstanbul Üniversitesinin giriş kapısı) kapısından girilerek sağ taraftaki özel klübe gidiliyordu. Bugün de profesörler evi olarak kullanılan bu klübe kendilerine ikram edilen çaylar içildikten sonra bu kere Beyazıt meydanının Patrona Halil hamamı ve Zeynep hanım konağı tarafındaki yakası izlenerek

Divanyoluna çıkılıyordu. Bab-ı Seraskerinden ayrılan süslü paytonlar mızraklı süvari kıt'ası tarafından izleniyordu. Caddeleri dolduran halk bütün arabaları ayrı ayrı alkışlıyor, bu alkışlar Ahmet Rıza bey gibi tanınan kişiler geçerken daha da artıyordu.

"Sultanahmet'e yakın, Maarif Nezaretinin önünde Üsküdar Mekteb-i İdadisi öğrencileri bulunuyordu. Oradan Meclis-i Mebusan dairesine kadar Vefa, Mercan, Numune-i Terakki İdadileriyle Mektebi hukuk, Darülfünun, Darülmualim,¹⁴ Mektebi Mülkiye, Darüşşafaka, Mekâtibi-i Askeriye şakirdanları safta oldukları için umumi bir alkış temadi edip gidiyordu". Sultanahmet'te Millet bahçesinde durularak arabalardan iniliyordu. Meclis-i Mebusan'ın karşısında polisler, teşrifat memurları saf durmuşlar gelen milletvekillerini saygıyla selamlıyorlardı. Meclis binasından giren Milletvekilleri kapıda paftolarını, varsa lastiklerini çıkarıp yukardaki salona dahil oluyorlardı. Bütün bu tören alaturka saatle 5 de başlamış ve 7 de de son bulmuştu.

Tören boyunca Talât bey hem etkilendi, hem de düşündü. Alkışlar, arkası kesilmeyen alkışlar. Ama kime? Sadece bazı isimlere. Örneğin cemiyetin merkezi umumisinde olanlar bu alkışlardan ancak sıradan pay alıyorlar. Bu da iyi. Çünkü alkışların kişileri şımartmaması için kişiliklerinin çok güçlü olması gerekir. Bu da herkes için kolay karşı konabilecek bir olgu değil. Yani böylesine güçlü olamaz bazı bireyler. Yol boyunca yığınların ve alkışların aldattıcılığına ilişkin düşüncelerini sürdürdü. İşte Meclis-i Mebusan açılıyordu. Çoğunluk cemiyetin elindeydi. Fakat bu durum iktidar olmaya yetebilecekmiydi? Bu sorunun yanıtını ancak zaman verebilecekti.

Süfera Meclis-i Mebusan'a alaturka saatle 7.30'da gelmeğe başladı. İlk gelen Almanya sefiriydi. Onu Fransa ve Avusturya sefirleri izledi. Sefirlerin salona girmeğe başladığı sırada Padişahın dört atlı bir araba ile, yanında Şehzade Burhanettin olduğu halde Yıldız'dan hareket ettiği haberi de Meclis telgrafhanesine geldi. Abdülhamid'in yanında Kamil Paşa da bulunuyormuş.

Padişah, İhlamur, Nişantaşı, Beyoğlu, Unkapanı, Şehzadebaşı, Beyazıt ve Divanyolunu izleyerek Meclis-i Mebusan'a geldi.

Önde Ertuğrul alayından bir bölük ve dört yaver; arkada da Ertuğrul alayından on yaver arabayı izliyordu. Atatürk saat 8 de borazanlar "Teşrif-i Hümayun"u haber veriyorlardı. Ayasofya meydanında "Mızıka-i Mabeyn" Hamidiye marşını çalarak kendisini selamladı. Padişah locasına girdikten sonra salonda bulunanlara temenna etti. Bunu izleyen dakikalarda ise Başkatip A. Cevad bey açılış nutkunu okudu. Nutuk tam 12 dakika sürdü.

Meclis-i Mebuzan'da başkan seçimi 23 Aralık 1908 de yapılıyor ve Ahmet Rıza bey 205 oyla Başkan seçiliyor. Başkan yardımcılarının seçimi ise ertesi günü. Seçim yapılacağı zaman Cavid bey, Hüseyin Cahit'in yanına gelerek oyunu bizim Talât'a ver diyor. Hüseyin Cahit kim diye üstleyince ilerde irtılabıyla gülümseyen birini gösteriyor. Bu Edirne milletvekili Talât beydir. Yapılan seçim sonucunda 215 oydan 116 sını alarak Başkan yardımcılığına getirilmiştir... Böylece Merkezi Umumi'nin etkin örgütçüsü Meclisi Mebusanın da önemli bir yerine gelmiş olmaktadır. İktidara giden yolda bir adım daha atılmıştır.

YENİ DENEYİMLER VE KARŞI DEVİRİM

1

Meclisin açılışı, bir ulusal bayramdı ve bu niteliğine uygun bir biçimde kutlandı, İstanbul coşkundu, ülkenin diğer yöreleri de bu coşkuya katılıyordu. Tüm yayın organları açılışı en küçük ayrıntısına kadar yansıttılar. Özellikle Divonyolunu dolduran halkın, öğrencilerin milletvekillerine yaptıkları tezahürat anlatıla anlatıla bitirilemiyordu. Talât İbey ise o alkışları değil, yeni görevinin yerini ve önemini çözümlemeye çalışıyordu. Edirne’de küçük bir posta memurluğundan Osmanlı Meclis-i Mebusanının “Reisi Sani”liğine giden yol kolay geçilmemişti. Kendisinin eğitimi, elindeki güçler bu yolu tek başına açacak nitelikte değildi. Bu yol bir tek güçle, örgütle açılmıştı. Yığınların “Cemiyet-i hofi’ye” yani “gizli dernek” olarak niteledikleri, aydınların ise “Cemiyeti mukaddese” gibi gereksiz bir abartmayla tanımladıkları örgüt onun bu noktaya gelmesini sağlamıştı. Gelinek nokta önemliydi. Önce bunun tahtili gerekmektedir. Şan olarak, ün olarak önemli bir yerdi Meclis-i Mebuson’un ikinci başkanlığı, ona gücü neydi? Neyi yapabiliirdi? Ahmet Rıza Birinci Başkandı. Yılların savaşımının getirdiği deneyim ve kamu üzerindeki olumlu etki dışında gücü neydi? Mithat Paşa unutulmomolıydı. Onu yargılayan, bir yerde ölüme mahkum eden hükümdar ve onun has vezirleri (bir kaç dışında) gene en güçlü yerlerde bulunuyorlardı. Açık söylemek gerekirse iktidar onlarındı. Bugün Sait Paşa geriye çekilmişse, bir bakıma cemiyeti arkalayan davranışlar içine girmişse, tüm bunlar ona sonuno kadar güvenilebileceğini göstermezdi. Sait Paşa, Kamil Paşa ve diğerleri otuz üç yıllık padişahın nimetlerini görmüş, iktidarı onunla paylaşmış, onun sayesinde

de üst düzeylere gelmiş kişilerdi. Şimdi Sait Paşa cemiye-
te yakın bir tavır alıyorsa, anılarını Tanın gazetesinde yayınlan-
masına izin veriyorsa, gelecekteki iktidarını şimdiden pekiştir-
mek için yapıyordu bunları. Peki şu anda Sadrazam olan Kamil
Paşonun ondan ne farkı vardı? Üstelik cemiyeti onun da öte-
sinde 'Meclis-i Mebusan'ı ciddiye olmadığını belirten çeşitli dav-
ranışları da ortadaydı. Meclis-i Mebusanın Reisi Sanisi olmak
hiçde anlamlı bir gücü simgelemiyordu. Mecliste ezici bir ço-
ğunluğa sahip olmaya karşın iktidar olmamak? Bu konuda
Talât beye engin bir deney sağlayan olay Osmanlı Parlamento
heyetiyle birlikte yaptığı İngiltere gezisi oldu. İngiliz parlamen-
tosunun çağrılısı olarak yapılmış olan bu gezide Talât bey İn-
giliz hükümdarının yetkilerini ve çoğunluk portisinin liderinin
başbakan olarak iktidara nasıl sahip olduğunu izledi. Ger-
çek anlamda bir parlamenter düzenin nasıl işlediğini, bunu
sağlayan mekanizmanın parti örgütünden geçtiğini gözledi.
Bu arada parti örgütleriyle toplumsal katmanlar arasındaki
ilişkide gözünden kaçmadı. Zaten Talât bey gibi zeki bir
örgütünün bu geziden nasıl yararlanması gerektiği konusunda
kuşkunun olmaması gerekir. O güne değin kitaplardan,
gazetelerden okuduğu bu demokratik yapının işleyişi onu
büyütledi. Bu işlevler acaba yeni Osmanlı demokra-
tik yaşamına nasıl aktarabilecekti. Görünüşte Osmanlı toplu-
mu da çeşitli partilere sahipti. Ne var ki bu partilerin hemen
hiçbiri toplumun belirli bir katmanına dayanamıyordu. Örgüt
olarak en güçlüleri azınlıkların ulusal çıkarları doğrultusun-
da oluşturdukları partilerdi. Bunlara da geniş bir blok hare-
keti izleniyor, ama, bu blok içersinde sınıfsal bir örgütlenmeye
rastlanmıyordu. Talât bey Selânik'teki yaşamı sırasında bu kent-
teki sendikaların ve genellikle musevilerden oluşan sosyalist
hareketin çalışmalarına yakından tanık olmuştu. Ama bu ha-
reket bile dayandığı sınıfsal tabandan daha çok siyonist kök-
lere güveniyordu, bu köklerden güç alıyordu. İngiltere'ye ya-
pılan kısa ve resmi nitelikli gezi Talât beyin çoktandır dü-
şündüğü parlamenter demokrasinin işleyişi yönünden ilgisini
çektığı sorulara bir yanıt bulmasını sağladı. Bu yanıtların Os-
manlı toplumunun gerçekleriyle ve yapısıyla da yakından iliş-
kisi olduğunu eklemeye gerek yoktur sanırız.

Ülkede iktidara gelmek; bunun aracının örgüt olduğu de-
neyle sabit olmuştu. Ama bu örgütün yapısının ortaya konul-
ması gerekirdi. Bunu ayağı yere basacak biçimde yapmadığı
takdirde Talât bey kendisini aldatacağını farkındaydı. Örgütün
çekirdeğini Selânik'in İmparatorluğun diğer yörelerine oranla
daha sivil olan ortamından yararlanan bir avuç aydının oluşturu-
duğu biliniyordu. Bunların büyük bir çoğunluğu asker ya da
sivil kamu görevlileriydi. Bu orada kentin ileri gelenlerinden bir-
ikisi de bu örgüte katılmıştı. Örneğin Cavid ve Rahmi bey'ler gi-
bi... Ama büyük yığınlar, bütün şikayetlerine karşın örgüte de-
ğil katılma, en küçük bir katkıda bulunmaktan bile çekiniyorlar-
dı: Onlar aciz, yoksul, yakınan ve bekleyen bir yığındılar o ka-
dar. Her şey onlara rağmen yapılmıştı. Son anda, artık hareke-
tin bir sonuca gideceğine olan inançları artınca katılmalar gö-
rülüyordu. Bu katılmalar da sınıra, yani geleceğin kuşkulu oldu-
ğu yörelere yaklaştıkça artmıştı. Bu noktada Talât beyin şu
soruyu sormaması olanaksızdır: «Bu örgütün toplum katmanla-
rının dışında oluştuğunu söyleyebilir miyiz?». Bu soruya verdiği
yanıtta sadece "Evet" olmalıydı. İnkâr edilemez bir gerçektir ki
"Cemiyeti hafi'ye" ya da "Cemiyeti Mukaddese" böyle bir ör-
güttü. Bu örgütün meşrutiyetin ilk günlerindeki yaygın kabûlü,
her yörede İttihad ve Terakki klüplerinin pıtrak gibi açılması da
yapaydı. Nitekim, Temmuz devriminin daha nümayişleri unutul-
madan "Cemiyete" karşı, hem de yığınlarda kökleşen bir mu-
halefetin ortaya çıkması da dikkati çekecek bir noktaydı. Örgütün
yani cemiyetin ayakta durması ancak ordu ve batı kurumlarını
öykünen aydınların varlığı ile sağlanabiliyordu. Ordunun bütünü-
ne de güvenilemezdi. Genç subaylar, özellikle okullu subaylar bu
konuda öncülüğe sahiptiler. Aloylu diye nitelenen, ancak asker
ocağında uzun yılların deneyimi ve çalışmasıyla bir yere gelmiş
olanlar hem cemiyete, hem de meşrutiyet hareketine karşıydılar.
Ortada ki gerçek bir avuç insanın, bu hareketi, kendi güç-
lerini de aşan, hatta bir yerde cemiyetin gücünü de abartırca-
sına gerçekleştirdiği idi. Talât bey bu noktada dış dina-
miklerin payını yerli yerine oturtamıyordu. Şimdi, öncelikle ya-
pılması gereken cemiyetin varlığını savunmak ve iktidara ortak
olmasını sağlamaktır. Bu yapılamadığı takdirde savoşım yitiri-

lecek, belkide kısa bir süre içersinde Talât beyi ve arkadaşlarını Mithat Paşanın sonuna benzer bir son bekleyecekti. Örgütün bir kanadının gizli kalmasının bu açıdan yararları büyüktü. Böylece cemiyetin gücü olduğuundan da fazla gösterilebiliyordu. Ayrıca şu ya da bu doğrultudan gelecek olan tehlikeler karşısında bu gizli yapı illegal bir mücadeleye de imkan hazırlayacak, hatta bunun da ötesinde Hasan Fehmi (Serbesti yazarının öldürülmesi) olayında olduğu gibi bir tehdit, sındırma görevini de yüklenecekti. Çünkü örgütün dayanacağı ve köklü bir devrimi gerçekleştirebileceği sınıfsal tabanı bulunmamaktaydı. Kuşkusuz bu durumu aynı sözcüklerle ifade etmiyordu, fakat aynı doğrultuda değerlendirebiliyordu. Örgüt Talât beyi ve arkadaşlarını bir noktaya getirmişti ama iktidardan daha uzaktılar. Önlerinde iki büyük engel vardı: Padişah ve ona bağlı, kafalarında kırk tilkinin kuyruklarını birbirine değdirmeden dolaştıkları söylenen politika pirleri sadrazamlar... İlk hedef Kamil Paşaydı. Dikkat edilirse dış dinamikler, özellikle emperyalizm ve onun dümen suyuunda güdülen ekonomi akla gelmiyordu daha.

2

Abdülhamid'in Milletvekililerine ve âyan üyelerine vermiş olduğu yemek Talât bey üzerinde şaşırtıcı bir etki yapmıştır. Padişah bu yemeğin büyük bir ihtişam içinde geçmesi konusunda çok dikkatli davranmıştır. Ziyafet listesi özenle hazırlanmıştır. Yumurtalı et suyu ile başlayan yemek listesinde şunlar bulunmaktaydı: peynirli börek, mayonezli levrek balığı, sebzeli sığır filesi, soğuk dana ciğeri ezmesi, hindi ve keklık kebabı, beyaz salçalı tavuklu pilav, dört kardeş tatlısı, krema, dondurma, peynir ve meyva. Ülkenin çeşitli yerlerinden gelen milletvekilleri için bu liste bile padişahın görkemi konusunda büyük bir etki yapacak nitelikteydi. Nitekim yemek salonuna Abdülhamid geldiğinde, Milletvekilleri onu etmeklemek, saygılarını teyid etmek için büyük bir yarışa girmişler, adeta birbirlerini ezercesine Padişaha yaklaşmak, onun iltifatına nail olmak istemişlerdir. Bu durumu gören Talât bey daha düne kadar ülkede tam

bir despotik düzeni sürdüren kişiye, milletin vekilleri ve meşrutiyetin koruyucuları olan kişilerin gösterdikleri "tabasbusu" ibretle seyretmiş ve cemiyetin üyeleri olan bu kişilere nasıl olupta güvenilebileceğini ciddi şekilde düşünmüştür. Bu ziyafet boyunca, yıllarca yurt dışında Jön Türk hareketinin lideri olarak çalışan, bir yerde özgürlük simgesi haline gelen Ahmet Rıza bey'in, Abdülhamid'in kendi bardağına su koymasından sonra hakana karşı minnettarlık gösterilerine girmesi de ayrı bir ibret tablosu halindeydi. Ziyafet, Selânik'te yıllarca bu padişahın istibdadına karşı, yerine göre canlarını hiçe sayarak çalışan bir avuç insanın lideri olan Talât beye iktidara ortak olmanın padişahın varlığı karşısında mümkün olamayacağını öğretti. İktidar ne yapılırsa yapılsın bu kişininindi. İngiltere örneği bir parlamenter demokrasinin kurulması Abdülhamid bulunduğu sürece mümkün olamazdı. "Kayserill" diye nitelediği bu kurnaz padişahın varlığı Osmanlı demokratik yaşamının en büyük engelini teşkil edecekti. Bu engel nasıl aşılabilirdi. Abdülhamid'in öyle kolay hata yapan kişilerden olmadığı çok açıktı. Hatta cemiyetin güvenilir bazı üyelerine nüfuz ederek, onları da kendi avuçları içine alması beklenebilirdi. Ona karşı uygulanacak politika, kendisinin ikircikli ve aşırı dengeyi gözetken politikasına benzemeliydi. Yani bu engel gene kendi yöntemleriyle aşılabilirdi. Doğrudan doğruya yapılacak bir muhalefet tehlikeli olabilirdi. O halde, ilk iş onu çevresinden, iktidarını pekiştiren akıl hocalarından, eski vezirlerinden soyutlamak olmalıydı. Yani, nasıl meşrutiyetin ilan edildiği ilk günlerde hedef yılların deneyli sadrazamı küçük Sait Paşa ise, bu kere de diğer "politika piri" Kamil Paşa olacaktı.

Cemiyet Kamil Paşayı hedef alırken, o da cemiyeti "istis-kâl" eder bir tutum içine girmişti. Meclis-i Mebusan'a devam etmiyor. Hükumete ilişkin bazı sorulara cevap vermek "tenezzülünü" bile göstermiyordu. Kamil Paşa'nın sadrazam oluşu 5 Ağustos 1908 dir. O tarihten itibaren cemiyetle aralarındaki sürtüşme hızlı bir biçimde büyümüştür. İlk olay Hakkı bey'in Maarif nezaretinden Dahiliye nezaretine getirilmesi üzerine çıkar. Bu tayin üzerine Selânik'ten merkezi umumi imzasıyla şu telgraf Sadaret makamına gönderilir: "Şu sırada umûr-ı dahi-

liye-i hükümetin fevkalâde ehemmiyeti aşikâr ve bunu bir yed'i kaviye tevdii bedîkâr olmakla sodrı esbok (Avlonyalı) Ferid Paşanın dahiliye nezaretine tayini elzem ve eshep görülmüş ve Hakkı bey'in nezâret-i maârifte bakası muvafık mûlahaza kılınmış olmağla..." Bazı yazarlar cemiyetin bir buçuk yıl sonra Sadâret makamına getireceği Hakkı paşaya niçin karşı olduğunu anlayamadıklarını söylemektedirler. Olaya örgütün iç yapısı ve meşrutiyete kadar uzanan Rumeli kaynaşması açısından bakılmadıkça bu itiraz ve sonraki davranışlar arasındaki çelişkinin varlığından söz edilebilir. Yalnız Ferid Paşanın Arnavutluğu ve Arnâvud beylerince sayılan bir kişi olmasından ötürü dahiliye nezaretinde kullanılması düşünülmektedir. Böylece Rumeli'de harekete son anda katılan bu etnik grubun bağlılığı sağlanmış olacaktır. Mesele Hakkı Paşa meselesi değildir, harekete yol açan Rumeli blok'unun bir süre daha korunması gereğinin varlığıdır. Ayrıca Rumelide, Arnavudlukta seçimin cemiyet lehine sonuçlanması yönünden de Ferid Paşanın varlığı elzemdir.

Sadrazama gönderilen bir başka arızada 25 Ekim 1908 tarihini taşımaktadır. İmza yerinde sadece cemiyetin mühürü bulunmaktadır. O sırada Talât bey İstanbul'da bulunduğu için bu bildirinin yazılışında ne derece rol oynadığını bilmiyoruz. Ne var ki Selânikteki merkezi umumi ile İstanbuldaki temsilciliği arasında (hiç değilse o günlerde) bir düşün birliğinin var olduğu kabul edildiğinde, Talât beyinde bu arızadon hoberli olduğu, imza yerine cemiyetin mührü ile yetinilmesinin bir anlamda bildirideki konularda cemiyetin ittifak halinde olduğunun ima edilmek istendiği düşünülebilir. Arızadoki temel noktalar şöyledir:

"Halkı en ziyade hoşnud edecek cihet memurini mülkiyenin hüsn-i intihabı ve eskidenberi müstebidhane ve zalimane icro-i memuriyet edenlerin işte el cektirilmeleri olup dahiliye nezaretini işgal eden Hakkı Bey ise memur-in-i mülkiyeyi pek fena intihap eylediği, gösterdiği betaet dahi umumun feryad ve şikayetini mucip olacak mertebeyi bulmuş olduğu da teslimkerede-i fehimaneleri olsa gerektir.

Umur-u hariciye'de zerre kadar vukuf ve behresi olmadığı anlaşılan hariciye nazırı Tevfik Paşanın umur-u hariciyeyi me-

nafi-i mülkü millet dairesinde müdafaadan aciz bulunduğuna efkâr-ı umumiye mutmain ve Paşa-ı müşarünîyehin ademi iktidarı ve zekâdan mahrumiyeti, malum-ı dekaik melzûm-ı asâfhone-leridir.»

Bunun dışında İstanbul'daki asayişin istenilen düzene kavuşturulamamasından Zaptiye nazırı Sâmî Paşa sorumlu tutularak tüm bu nazırların değiştirilmeleri gereği vurgulanmaktadır. Hatta, bu arada Ankara Valisi Nuri bey'in Dahiliye nezaretine, Posta-Telgraf nazırı Galip bey'in Hariciye nezaretine tayini de önerilmektedir. Arızada Kamil Paşa'ya cemiyetin güvenebileceği kişileri nezaretlere ve üst düzey memurluklara ataması adeta emredici bir tavırla önerilmektedir. Yıllar boyu sadece Padişah-tan emir almağa alışık olan böyle bir kişinin cemiyetin bu davranışı karşısındaki eğilimi cemiyetin lehine olmamıştır. Adeta zorunlu bir biçimde muhalefet portileriyle işbirliği yapmağa başlamıştır. Bu durum cemiyet ile Kamil Paşanın arasını daha da açmıştır. Cemiyet bir yerde Kamil Paşa'ya en büyük darbeyi seçimlerde vurmuştur. Sadrazam olduğu halde Kamil Paşa 18 oy gibi çok az bir oy alırken cemiyet adaylarından en az oy alan 350 oyu geçmiştir. İkinci secmenlerin, daha açık bir deyimle cemiyetin güvenmediği bir kişinin sadrazamlığı da uzun sürmeyecekti. Bu savaşım da cemiyetin başarısı iktidar yoluno giden en önemli adımlardan biri olarak düşünülmekteydi. En azından Talât bey ve merkezi umumi olayı böyle yorumlamaktaydılar.

Bu arada Kamil Paşa'nın cemiyeti ve özellikle Meclis-i mebusanı hedef alan iki hareketini görmekteyiz. Bunlardan birincisi iyi niyet görünümü altında Ahmet Rıza bey'e (Meclis Başkanı) "ulâ-evveli" rütbesinin verilmesini önermesidir. Görünüşte Ahmet Rıza bey'e yapılan bir iltifat anlamındadır bu öneri, ne var ki böylece Meclis-i Mebusan reisliği ulâ-evvel rütbesiyle denk düşürülmek isteniyordu. Nitekim Ahmet Rıza bey bu öneriyi sertce reddeder. İkinci girişim ise Kamil Paşa evrakı arasında bulunmuş olan şu yazıdır:

"Kanun-u esasının 10. ncu maddesinde hürriyet-i şahsiye her türlü toarruzdon mosundur; hiç kimse konunun tayin ettiği sebeb ve suretten moada bir bahane ile mücozaat olunamaz diye muharrer olduğu gibi 22. maddesinde dahi Memalik-i Os-

maniyede herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur, ka-
nunun tayin eylediği ahvalden maada bir sebeble hükümet ta-
rafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez,
deyu musarrah olduğu halde Cemiyet-i İttihadiye taraftarından
bazı kesian, vükelayı sabıka ve ricalden bazılarını, hatta
Ermeni patrikini cebren meskenlerinden kaldırıp Harbiye ve
Zaptiye nezaretlerinde haps ve tevkif ettirmiş olduklarından mu-
gayir-i kanun-i esası olan işbu muameleyi cebriye dâhilen ve
haricen su-i tesiri mucip olmakla bu misillü ahvalden tevakki
olunarak ahvali mucib-i muahaze addolunan zevat hakkında
Bab-ı Âliye veyahut adliye nezareti celilesine şikayet olunduğu
takdirde muhakemeleri ait olduğu mehakime havale olunmakla
beraber firarlarını men için kendileri ya teminatı kaviyye rapt
veyahut hitam-ı muhakemelerine kadar tevfik olunacakları ci-
hetle badema o misillü harekattan içtinap olunması lüzumu
beyan ve ihtar olunur”.

Bu yazı cemiyetin en güçlü yanına yönelik açık bir mey-
dan okumadır. Bunu başta merkezi umumi olmak üzere cemiy-
etin gizli yanını oluşturan tüm yetkililer anlamıştı. Talât bey
harekete geçmenin zamanı geldiği konusunda kararlıydı. Bu fir-
sat kaçırıldığında cemiyetin iktidara doğru uzanması güçleş-
bilirdi. Kamil Paşa'nın dış politika açısından başta İngiltere ol-
mak üzere “Düvel-i muazzama”ya karşı boyun eğici tutumu,
diğer yandan seçimlerde ulusçu ve ayrılıkçı politikaları açığa
çıkışmış olan azınlık gruplarıyla olan yakın ilişkisi, oğlu Sait Pa-
şa'nın yapmış olduğu suistimaller, nihayet meşrutiyet düzenine
karşı Meclis-i Mebusanı ikinci plana itmek suretiyle gösterdiği
karşı tavır İttihat ve Terakki basını tarafından ayrıntılı ve kışkırtıcı
bir biçimde işlendi. Sonuçta Tanin Başyazarı ve İstanbul
Milletvekili Hüseyin Cahit bey tarafından Meclis-i Mebusana bir
“istihzah” yani gensoru önergesi verildi. Bu önerge aynen şöy-
leydi :

“Meclisi Mebusan Riyasetine

Reis Beyefendi,

Nizamnameyi dahiliyenin 29. maddesi mucibince sadrazam
fehmetiü, devletli Kamil Paşa hazretlerinden dahili ve harici
politikamız hakkında istihzaatta bulunmak isterim. İlanı meşru-

tiyetten iki hafta sonra mevkii iktidara gelen sadrazam paşa hazretleri şimdiye kadar takip ettiği dâhili ve harici politikaya dair beyanatta bulunmadığı gibi Meşrutiyet idare kavaidiyle gayri kabili telif bazı hareket vukuu da söyleniyor. Diğer taraftan Bulgaristan ve Avusturya - Macaristan ile mevcut olan ihtilâf ve bu ihtilâfin şekli hazır hakkında milletçe bigünâ mûlumat-ı sarıhe bulunmadığı halde nutku iftihanenin sükutuna rağmen heyet-i ayan arıza-i teşekkürüyesinde de tasrih edildiği veçhile ortada bir Girit meselesi mevcut olduğunu ve bu babda alâkadar onca devlet-i ecnebiye kabineleri nezdinde teşebbüs-ü ciddiyede bulunularak Girit'in Yunanistan'a ilhak-ı keyfiyeti istikbalî karibde bir emr-i muhakkak haline getirildiği muhakkak bulunduğu cihetle artık istikbaline sahip olan millet müvacehesinde bu noktaların tenviri için Sadrazam paşa hazretlerinden istihzaatta bulunulması dercen vucubdedir. Binaenaleyh kanunun makamı âlilerine bahşettiği selâhiyet cümlesinden olarak müşâürünaleyh hazretlerine davetname yazılmak üzere tokrîrl acizanemîn heyet-i umumiyyede kıraatına müsaade edilmesini rica eylerim efendim..... İstanbul meb'uslarından Hüseyin Cahit."

Bu önergenin verilmesinden sonra Tanin ve özellikle Hüseyin Cahit açıktan saldırıya geçmiştir. Bu saldırının cemiyetin, bilhassa merkezi umuminin bilgisi dışında yapılması söz konusu olamaz. Örneğin 31.12.1908 tarihli Tanin'in başyazısında "Kamil Paşa Politikası" başlığı altında Sadrazama ağır eleştiriler yöneltilmekte idi. Gene aynı sayıda Meclis-i Mebusanda dünkü manzara şeklinde verilen bir haberde şunları görmekteyiz: "Mebusan şimdiki haliyle kurulmuş bir makinadır. Bu makina işlemek için hükümet tarafından bir teşebbüs ister. Hükümet meclise müzakere edilecek mevad verirse meclis işleyecektir. Vermezse böyle beyhude vakit geçirir". Bu haber açık bir biçimde hükümetin özellikle sadrazam Kamil Paşa'nın meşrutiyetin ana ilkelerini gözardı ederek meclisi çalıştırmadığını, bir anımda yok saydığını ortaya koymak isteyen bir üslupta kaleme alınmıştır. Artık cemiyetin Kamil Paşa'ya karşı gerekli saldırı için son hazırlıklarını yaptığı belli olmaktadır. Talât bey reisi sani olmak sıfatıyla tarafsız görünme durumundadır. Bunun için merkezi umuminin diğer üyeleri, özellikle bu tip polemiklerde

usta olan Hüseyin Cahit harekete geçirilmiştir. 8 Ocak 1909'daki başyazının başlığı "Kamil Paşa ve taraftarları", bir gün sonraki başyazı ise "Kamil Paşa ve İngiliz dostluğu" şeklindedir. Bu yazıların hepsinde Paşa ağır bir saldırının boy hedefidir.

Kamil Paşa uzun bir bekleyişten sonra 13 Ocak 1909'da Hüseyin Cahit'in "istihzah"ına yanıt vermiştir. Meclisin o günkü havasını gene Tanin'in sütunlarından izleyelim :

"Çoktanberi vukuuna intizar edilen dünkü müzakerât (14.1. 1909 tarihli Tanin) hayli esbab-ı merakı celp etmişti. Süferaya mahsus loca dopdolu olduğu gibi şehzadegana mahsus mahalde de Selahaddin, Mecid, Ahmet Faruk efendi hazretleri ve bazı damad paşalar ahz-ı mevki etmişlerdi. Dün asıl halolunacak muameleyi hukuki şu idi: Başvekil idare-i umura devam için beyan-ı ahz ve itimat kararına muhtaçmıdır, değildir? Vakıa Sadrazam oraya gelmekle, hitabet mevkiinde oturmakla hakimiyeti milliyen'in bir selahiyetini fiilen kabul etmişti. Sadaret mektubçusu (Ziya olması muhtemel baskı silik olduğu için okunmadı) beyle kıraat ettirdiği nutukta da Meclis-i Mebusanın müzaheret ve muavenetinden bir kaç yerde bahs etmişti. Fakat ahz ve itimat lafzı sarahaten mezkur değildi. Sadrazamın nutku hitam buluktan ve sağdan-soldan bazı mebuslar tarafından yaşasın Kamil Paşa nidaları izhar gibi acibeler hasıl olduktan sonra bir çok kimseler iş olup bitmiş zannetmişler ve meclisin beyanı ahz ve itimat kararına Sadrazamca lüzum hissedilmediğine zahir olmuşlardı. Fakat takip eden celsede cereyan eden müzakere esnasında bahs ve selb-i istimale malik olduğunu isbat edecek bir mahiyet aldı. Aleyhinde ve lehinde söz alanlar reis tarafından tefrik edilmek istendi. Yalnız Pancadorf efendi bazı şikayet dermeyen eyledi. O anda Dahiliye Nazırı hakikaten meşrutiyetle idare alunan bir hükümet nazırına yakışık alacak surette cevap verdi. Kat'i, metin sözler söyledi ve alkışlandı. Müteakiben Sadrazamın müdafileri sıra ile kürsüye çıktılar. Dr. Rıza Tevfik beyin nazariyesi gariptir. Tahliil edilse sadrazam için hiçde muafık değildi. Vükelanın kısmı azamı kürsüyü riyasetin sol tarafında ahz-ı mevki etmişlerdi. Sadrazam girdiği zaman mebusandan bazısı adabı kadime-

ye tabiyet saikasıyla olacak kıyam etmek istemişlerse de fakat meclis reisi tarafından oturmaya davet edildiler.

Sıra itimad kararına geldi. Emrah efendi, Zümrah efendi ve rüfekaı tarafından esbabı mucibe ile itimad kararları teklif olundu. Tarafeyn kendi tarz-ı tecrübelerini uzun uzadıya müdafaa ettiler. Meğer bütün bu münakaşalar beyhude imiş. Karasu efendinin çıkardığı bir bahis üzerine esbabı mucibeli teklif mi lazım, yoksa esbabı mucibesiz teklif mi lazım geleceği tezekkür edildi. Nihayet bu cihetin tayini tarafı riyasetten soruldu. Eshabı mucibeli teklif taraftarı el kaldıranlar denildi. Bunların ekaliyetle oldukları anlaşıldı ve bundan kabineye ekseriyetle beyanı ahz-u itimad edildiği neticesi çıkarıldı. Bu kadar keşmekeşden sonra neticenin pek açaip çıktığını maateessüf beyan ederiz. Zira bugün kimler lehde, kimler aleyhde beyanı rey ve mütalaa eyledi diye bir sual varid olsa cevap verilemez. Dünkü neticeyi zahireye bakılırsa esbabı mucibeli karar itimadı dermıyan edenler, faraza Zührap efendi, İsmail Kemal bey, Ebüzziya Tevfik bey, Emrah efendi ve saire kabineye beyanı ahz-ü itimad etmemişlerdir. Halbuki bunlar bilakis kabinenin en ziyade taraftarı iddiler. Şu hesapça karar bizce fasiddir, bi hükümdür. Çünkü san netice esbabı mucibesiz itimad kararının ahz-ı ekseriyet ettiğini gösterir daha ziyadesini değil."

Görüldüğü gibi parlamenter yöntemler konusunda Osmanlı Meclis-i Mebusanında açık bir düşün birliği bulunmamaktadır. Kamil Paşa hükümeti İttihat ve Terakki'nin ilk saldırısını, yöntemin açık ve seçik olarak bilinmemesinden ileri gelen bir karmaşa içersinde atlatmıştır. Ne var ki cemiyet ve merkezi umumi bu saldırıyı durdurma niyetinde değildi. Talât bey ve arkadaşlarının amacı açık olarak İktidarı ele geçirmektir. Kamil Paşa bunun önündeki ilk engeldir. Nitekim Kamil Paşa durum farkında olduğu için cemiyet ile ordunun genç subayları arasındaki ilişkileri kesmek ve bu subayları politikadan arıtmak amacını güden bir strateji uygulamaya başlar ve bunun ilk adımı olarak Abdülhamid'in beş yıl önce ardudan ihraç ettiği Nazım Paşayı Harbiye Nazırı yapar. Bu konuda padişahın iznini alır. Cemiyet Nazım Paşanın Harbiye Nazırlığına karşı

dır, onun genç subaylarla cemiyet arasındaki ilişkileri sarsacak bir takım kararlar alınmasından korkulmaktadır. Nazım Paşanın Harbiye Nezaretine tayini konusu tartışılırken, kimin tarafından çıkarıldığı bilinmeyen bir haberle cemiyetin Abdülhamid'i hâl etmek, yani padişahlıktan almak niyetinde olduğu yayılır. Bu haberin yayılmasından sonra İttihat ve Terakki'nin kabine içersinde en güvendiği kişi olan Dahiliye Nazırı (eski Rumeli genel müfettişi) Hüseyin Hilmi Paşa sert bir mektupla birlikte istifa eder. Artık zaman Kamil Paşa aleyhine işlemektedir. Bu arada hâl söylentisi ile padişahın Kamil Paşaya olan güveni de sarsılmış bulunuyordu.

Bütün bu olayların arkasından, Meclis-i Mebusan toplantısında, Selânik'ten getirilen ve bir yerde meşrutiyetin koruyucuları olarak kabul edilen avcı taburlarının geri gönderilecekleri söylentisiyle birlikte, bir çok söylentide ortaya atılır. Milletvekilleri bu söylentilere karşı Sadrazam'ın gelip yanıt vermesini isterler, o ise iki büyük elçi ile olan randevusunu bahane ederek gelmez, bu kere meclis onun gıyabında güven oyununa başvurarak 8 oya karşı 198 oyla Kamil Paşaya güvensizliğini bildirir.

Olayın bundan sonraki gelişimini Mabeyn boşkatibi Cevad Bey şöyle anlatmaktadır : "O gece, güneş batışından üç saat sonra Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza ve Reisi Sanisi Talât beyler daireyi kitabete gelerek mührü hümayunun hemen Kamil Paşadan ahziyle hukuki padişahiden olduğu üzere itimaatı şahaneyi haiz bir diğer zatın Sadrazam tayin buyurulmasını ifade etmekte oldukları arz olunması üzerine kürenadan Rifat bey mührü hümayunu istirdat etmek üzere o gece müşarünileyh Kamil Paşanın konağına izam buyurulmuş ve mumailiyh Rifat bey avdetle Kamil Paşanın yarın sabah bizzat mührü padişaha getireceğini bildirmiştir. Bu hem gelenekten olmayan, hem de cemiyet tarafından tehlikeli kabul edilen bir davranış olduğu için mühür o gece Kamil Paşadan istirdad olunmuş ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa tayin kılınmıştır." Bu tayinle cemiyet önündeki Sadrazam engelini aşmış ve iktidara doğru yadsınamaz bir adımı atmıştır. Ne var ki gerek Talât bey ve gerekse merkezi umumi yönünden mutlak iktidar savaşımı bit-

miş kabul ediliyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra gelişen ve son dönemde cemiyeti açıkça hedef alan muhalefetin ve onunda ötesinde Abdulhamid'in yenilmesi gerekmektedir.

3

İttihat ve Terakki bilindiği gibi Selânik'te oluşturulan bir gizli cemiyetin Paris'teki grupla birleşmesi sonucu bu ismi almıştır. 1908 hareketini yapan doğrudan doğruya yurt içindeki örgüttür. Talât bey ve arkadaşları gerek örgütlenme, gerekse son darbeyi vurma konusunda bütünüyle bağımsız hareket etmişler, tüm bu mücadelede deyim yerinde ise Paristeki Genç Türklerin öyle önemli bir tuzu - biberi bulunmamıştır. Nitekim İttihat ve Terakki cemiyeti içersinde bunlardan ancak Ahmet Rıza grubuna mensup olan bir kaçı yer almış ve 1918 sonuna kadar etkin olabilmıştır. Yalnız meşrutiyetten sonra birden hızlanan ve bir anlamda kontrol da edilemeyen özgürlük ortamında yeşeren muhalefet kaynağını Paristeki Jön Türk hareketine dayamıştır. 1902 kongresinde ortaya çıkan aylık Meşrutiyetten sonra cemiyete yönelik muhalefetin de çekirdeğini meydana getirmiştir.

1902 kongresinin en büyük aylıkçılarından Prens Sabahattin 2 Eylül 1908 de yurda dönmüştür. Dönüşünün hemen ertesinde Ahmet Rıza ile olan 1902 günlerine ilişkin tartışmaları tekrar başlatmış, Ahmet Rıza'nın cemiyetin adayı olması üzerine de İttihat ve Terakki ile olan ilişkisini kesmiştir. Oysa Prens'in daha İstanbul'a gelmesinden üç gün önce İttihat ve Terakki cemiyeti ile "Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi" grubunun birleştiği ilan edilmişti.

Cemiyetin merkezi umumisinin illegal dönemindeki gizliliği sürdürmesi ve merkezi otoritenin (kendi kontrolu içersinde) güçlendirilmesinden yana olan tutumu ona karşı olan muhalefeti de beslemekteydi. Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönüşünden sonra 14 Eylül 1908 de Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Ahmet Samim, Solon ve Bebi Kazanova, Nazım ve Şevket bey'ler, Celalettin Arif, Mahir Sait bir araya gelerek liberal eğilimli bir

muhafelet partisini, "Ahrar Fırkası"nı kurdular. Partinin programı temelde Prens Sabahattin'in 1902 den beri ısrarla savunduğu ilkeler çerçevesinde meydana getirilmişti. Fırkanın yayın organı olan «Terakki» gazetesinin Prens Sabahattin tarafından yönetilmesi kendisinin de fırkanın kurucularından aldığı izlenimini vermiştir. Hatta Prens'in fırkanın gizli başkanı olduğu söylentisi de o günlerde çok yaygınlaşmıştı. Parti programının ana yaklaşımı liberal ekonomik politika doğrultusunda idi. Ahrar Fırkasına göre artık ekonomide «kışla ve memurluk» zihniyetine son verilmesi gerekiyordu. Böylece ülkede özel mülkiyetin pekişeceği liberal bir iş ortamı ve ona bağlı olarak da demokrasinin ana kurumları kurulabilecek ve işlerlik kazanacaktı.

Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki'nin kamu oyu önündeki ilk ve açık çatışması seçimler dolayısıyla oldu. Ne var ki o dönemde cemiyetin hem kamu oyundaki prestiji çok yüksek, hem de örgütü yaygın ve etkin olduğu için Ahrar fırkasının kazanma şansı hemen hiç yoktu. Bu arada sadece Ankara'dan Mahir Sait Bey, o da kişisel çabalarıyla Meclis-i Mebusana girebildi. 1909 Martında Manyasizade Refik bey'in ölmesi üzerine açılan İstanbul Milletvekiliği seçiminde partinin adayı olan Ali Kemal Bey, İttihat ve Terakki adayı Rıfat Paşaya karşı ağır bir yenilgiye uğradı.

Ahrar Fırkası seçimleri kazanmamasına karşın Meclis-i Mebusan içerisinde 50 milletvekiline yakın bir muhafelet çekirdeğini örgütlemeyi başardı. Bu grupta özellikle Arap, Ermeni, Rum ve Arnavud milletvekilleri çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Bu parlamento grubu ile fırka yönetim kurulu ortak bir yönetim yapısını da oluşturmayı başarmışlardı. Böylece cemiyete yönelik, sayıca az ama kamu oyu ile ilişkileri ve sert eleştirileriyle dikkati çeken bir karşı koyma hareketi başlatılmış oluyordu. Talât bey Meclis-i Mebusan içerisinde ikinci başkan olarak açık bir tavır almamakla birlikte merkezi umumi vasıtasıyla, özellikle cemiyetin gizli bölümünü harekete geçirerek geniş bir sindirme eyleminin zamanı geldiğine inanmaktaydı.

Cemiyet ile Ahrar Fırkası arasındaki çatışma önce yayın organlarında kendini gösterdi. «Osmanlı», «İkdam», «Sabah», «Yeni Gazete» ve «Seda-i Millet» gazeteleri şu ya da bu şekil-

de Ahrar Fırkası paralelinde yayın yapıyorlar, ağır biçimde cemiyeti ve onun gizli yönünü eleştiriyorlardı. Cemiyetin tek savunucusu o günlerde Hüseyin Cahit'in çıkartmakta olduğu "Tanin" gazetesiydi. Her iki grubun çatışmalarının doruğa çıktığı noktalardan biri de Perapalas da verilen ziyafetlerdeki konuşmalar olmuştur. Bu ziyafetlerin birincisi Osmanlı saltanatının 610. yıl dönümü dolayısıyla Ahrar Fırkası tarafından verilmiş ve bu ziyafete Sadrazam Kamil Paşa'nın da katılması İttihatçıları kızdırmıştır. Ancak daha sonra İttihat ve Terakki tarafından verilen ziyafette Ahmet Rıza bey'in yapmış olduğu konuşma Ahrar yanlılarını ve tüm muhalefeti daha fazla etkilemiştir. Ahmet Rıza bey bu konuşmasında sadece istibdat döneminde kişisel çıkarlar sağlayan ve Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak isteyen kişilerin cemiyetin yönetiminden şikayet edebileceklerini söyleyerek onları hain diye adlandırmış, bu hainlerin kendi çıkarlarını savunmak için kayıtsız şartsız bir hürriyet istediklerini ileri sürmüştür. Ahrar Fırkası Ahmet Rıza bey'in hainler deyimiyle kimleri kastettiğini sorunca, o da belirli bir kişiyi kastetmediğini fakat söylediği şeylerden tedirgin olanların bu nitelemeyi üzerlerine alabileceklerini söyledi: "eğer bir kişi bu sözü üzerine alıyorsa bu ancak onun kendi bileceği bir şeydi." Diğer yandan Ahrar Fırkasının İngiliz çıkarlarını savunan "Levant Herald" gibi yayın organları tarafından desteklenmesi de cemiyeti tedirgin etmekteydi. Cemiyetin dış dinamikler konusunda, kendi açısından, alarm zillerini çalması belkide bu koşulların ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Bu arada İttihat ve Terakki, Ahrarcılarla bir anlaşma yapma olanaklarını da araştırdı. Ne ki Ahrarcıların bunun için cemiyetin çizlilik örtüsünü kaldırmasını öne sürünce akan sular durdu. Çünkü cemiyetin gizli yanı onu iktidara getirecek, orada tutacak ve istediklerini yaptıracak tek gücüydü, onun yitirilmesi demek örgütün güçsüzleşmesi demekti.

Artık cemiyet açısından yapılacak tek şey kalmıştı. Gizli örgütü aracılığıyla bireysel terör mekanizmasını işletmek, muhalefeti ve iktidarın önünde durma niyetinde olan güçleri sindirmek. "Serbesti" yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi bunun ilk adımıdır. Bireysel sindirmeyi amaçlayan şiddetin boşlatılma-

sında Talât beyin kişisel rolü nedir? Bunu yanıtlamak kolay olmasa gerek. Çünkü gizli örgüt doğrudan doğruya merkezi ümumiye bağlıydı ve merkezî umuminin uygun göreceği eylemleri yapmakla görevliydi. Muhalefetin sindirilmesi, cemiyetin kamu oyunda sarsılmaya başlayan etkisinin eski düzeyine çıkarılması, nihayet iktidara giden yolun açılması bir yerde (o günün koşulları içersinde) bu terör'ün başlatılmasıyla kaimdi. Muhalefet sindirilirken, bir başka noktanın da gözden ırak tutulmaması gerekiyordu. Bu nokta da devrime karşı olan tüm güçlerin denetim altına alınmasıydı. Bu güçlerin niteliği önemli değildi. Önemli olan yapılan harekete karşı, onun da ötesinde cemiyete karşı olmasıydı.

4

31 Mart bir toplumsal depremdir. Günümüz deyimiyle çok yönlü bir kalkışmadır. Günümüze değin bu kalkışmanın çeşitli yönleri ele alınmış, hatta bir yerde «komplo» yaklaşımının tüm boyutları harekete geçirilmiş, çeşitli varsayımlarla olayın sorumluluğu Abdülhamit'ten cemiyete kadar uzanan bir dizi kişi ya da gruba yüklenmiştir. Bu nitelikteki yaklaşımlar kişiyi bir süre oyalyabilir, hatta kamu oyunun ilgisini de çekebilir, ne var ki toplumsal bir olayın nedenleri ile yararlananları birbirine karıştırmaktan başka bir şeye yaramaz. 31 Mart kalkışmasından kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak isteyen bir çok grup vardır. Abdülhamid sarsılan gücünü yenileştirmek, muhalefet cemiyeti sindirmek, emperyalizm Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki oyunlarını daha kolaylıkla yürütebilmek, azınlıklar ulusal hareketlerini başarılı bir sonuca ulaştırmak, nihayet İttihat ve Terakki'de iktidara giden yolu üzerine çıkan engelleri temizlemek yönünden bu kalkışmayı bir fırsat sayabilir. Bu tip kalkışma ve terör olaylarından yararlanmak isteyenler onların oluşum ve gelişimine kendi çaplarında göz yumabilir. Ama bunlar olayın tüm sorumluluğunu sözü edilen kişi ve gruplara yüklenmesine neden olmamalıdır. Nitekim 31 Mart'ı adeta kışkırtan olaylar herkesin gözün önünde meydana gelmiştir. Kimse bu konuda

bir sürprizden söz edemez. Örneğin Cavit beyin günlüğünde olaylardan bir gün önce cemiyetin hükümet içerisindeki etkinliğinin artırılması konusunda bazı tedbirlerin tartışıldığı yazılmakta ve "Dışarda gelişen olaylardan haberimiz olsaydı bunları konuşmazdık" bile denmektedir.

Cemiyet, 31 Mart olayından yararlanmayı, olayın patlak verdiği andan itibaren gündemine aldı. Bunun daha öncede değindiğimiz çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İttihat ve Terakki, 31 Mart'a gelindiği günlerde etkinliğini yitirdiğini, bireysel şiddet eylemleriyle muhalefeti sindirebileceğini, yalnız bunun da uzun süremeyeceğini görmüştü. Muhalefet'i besleyen çeşitli kaynaklar vardı. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

(i) İttihat ve Terakki'nin, dış ve iç kaşulların zorunlu hale getirdiği, ayrıca yapısının da gereği olan merkezîyetçi ve otoriter tutumuna karşı kaynağı 1902 Jön Türk kongresine kadar dayanan, daha liberal ve demokratik bir programın izlenmesinden yana olan güçlerin yürüttüğü muhalefet. Bu tip eleştirileri içeren muhalefetin somutlaştığı örgüt, öncede belirttiğimiz gibi "Ahrar Fırkası"ydı. Prens Sabahattin, Ali Kemal, Mizancı Murat gibi kamu oyunca belli bir saygınlığı olan kişiler bu eylemin düşünsel temelini oluşturuyorlardı. Öte yandan özgürlükçü, bir başka deyimle demokratik nitelikte olmalarından ötürü sol karakterli küçük partilerde gene bu muhalefetten yanaydı. Örneğin "Serbestî" yazarı Hasan Fehmi beyin köprü üzerinde öldürülmesinden sonra Sosyalist Hilmi'nin kendi gazetesi "İştirak"i bütünüyle Hasan Fehmi'nin ölümünü kınayan kişilerin ve bildirilerin emrine vermesi unutulamaz. Hasan Fehmi bey'in köprü üzerinde, herkesin gözü önünde öldürülmesi ve katilin yakalanmaması, hükümetin bu konuda küçük bir gayret dahi sarfetmemesi, aydın grupların özellikle üniversite gençliğinin de muhalefet sıralarına katılması sonucunu vermişti. Bu ise İttihat ve Terakki cemiyetinin varlık nedenini tehlikeye düşürebilecek bir gelişmeydi.

(ii) Tutucu olarak adlandırabileceğimiz grupların karşı koyması. Bu karşı koymalar daha meşrutiyyetin ilanını izleyen haftalar içerisinde başlamış, "Kör Ali" ve "Beşiktaş Karakolu" olayları ile ciddi boyutlara ulaşabileceğini göstermişti. Bu ara-

da meşrutiyetle birlikte başlayan kadınların özgürlükçü ve haklarını arayan eylemleri de bu tutucu grupların tepkisini çekiyordu. Hatta eşleriyle alış verişe çıkan ya da araba gezintisi yapan genç subaylara (yer yer saldırıya kadar varan) söz atmalar eksik olmuyordu. Unutulmamalıdır ki Tanzimattan beri "şeriat" kurallarının ayaklar altına alındığını söyleyen ve bunu kâh çıkarları zedelendiği için, kâh içtenlikle inandıklarından ileri süren kişiler toplumun büyük bir bölümünü oluşturmaktaydılar. Günün koşulları içerisinde, yığınsal iletişim yönünden bu grupların sahip olduğu olanaklar, aydın ve batıyı öykünen grupların ellerindeki araçlardan daha güçlüydü. Camiler, medreseler, tekke-ler ve benzeri dinsel kurumlar, toplanma yerleri tutucu düşüncelerin geniş halk yığınlarına yayılması açısından bulunmaz bir ortam hazırlamaktaydı. Ayrıca batıyı öykünen grupların çeşitli toplumsal sorunlara yönelik çözümlerinin yığınların yoksulluğu ve ezilmişliğini önleyemediği, hatta dış etmenlerin ağırlığını artırdığı yani adı açıkça söylenmese de emperyalizmin baskısını güçlendirdiği de seziliyor, bu da tutucu görüşlerin yığınlarca benimsenmesinde bir rol oynuyordu. Batı kurumlarını öykünen aydınların (ki bunlara genellikle ilerici adı da verilmektedir) ellerindeki iletişim aracı sadece gazete ve dergi gibi yayın organlarıydı. Bunların baskı sayılarının çok sınırlı olmasından da ötede okur - yazarlık oranının düşük olması, aydınlarla yığınlar arasında diyalogu sağlayacak dil birliğinin varolmaması etkinliklerini azaltıyordu. Böylece tutucu diye nitelenen çevrelerin yığınlarla olan yakın bağı muhalefetin boyutlarını tehlikeli düzeye çıkar-maktaydı.

(iii) İttihat ve Terakki'nin davranış ve uyguladığı politika-sına karşı olan bir başka grupta ayrılıkçı bir siyaset izlemekte olan çeşitli etnik gruplardan meydana gelmekteydi. Ermeni, Rum, Bulgar ve hatta Arap ulusçu hareketleri İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık çevresinde ve devleti kurtarmayı (buna onarma da diyebiliriz) amaçlayan merkeziyetçi hareketine doğal olarak karşıydı. Bunlar da meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra muhalefet cephesinin yanında yer aldılar.

(iv) Dış güçler. Osmanlı İmparatorluğunu 19. yüzyıl boyunca adeta yapay bir surette yaşatan Viyana-Berlin kongreleri-

nin oluşturup koruduğu Avrupa statükosu yeniden gözden geçiriliyordu. Aslında bu statüko yirminci yüzyılın başlarında yok sayılabilirdi. İttihat ve Terakki'nin Selânik'te örgütlenip, özgürlük savaşımına başladığı günlerde bu durum açık ve seçik ortadaydı. Reval toplantısı temelde asıl bu noktadan dikkatleri çekmesi gereken bir buluşmaydı. Reval'de somutlaşan İngiltere - Çarlık Rusya yakınlaşmasının, bunların zıdlığı üzerine kurulmuş olan Osmanlı dış politikasını da sarsması gerekiyordu. Abdülhamid'i usta bir padişah olarak gösteren yılların dengesi tarihe gömülüyordu. Avrupa statükosunun geride kalması ve bu kıt'ada hatta dünyada "yeni paylaşımlara" yol açan arayışların başlaması, eninde sonunda, Osmanlı İmparatorluğunu yakından etkileyecek ve belkide onun Avrupadaki yaşamına son verecekti. Meşrutîyetin ilk günlerinde (ola ki deneyimsizliklerinden) İttihat ve Terakki liderleri bu durumun getirebileceği sorunları göremediler. Ama Bulgaristanın bağımsızlık ilanı, Bosna - Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi, hatta Girid olayı, gelişmeleri iyice ortaya çıkardı. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğunun kendisini bekleyen, bir yerde kaçınılmaz gibi gözüken sondan kurtulabilmesi bağımsız ve güçlü olmasına bağlıydı; merkezi otoritesi olan, tabandaki demokrasi ile bu atariteyi bir alışım haline getirecek bir yöntem denenmek istendi. Cemiyet liderlerinin Jakobenlere yönelik eğilimleri de bu yolu öneriyordu. Ne var ki kısa sürede tabanda ki katılımcı demokrasinin kolayına yaratılamıyacağı anlaşıldı. Toplumun Avrupa toplumlarının yapısından farklı oluşu, doğu despotizminin bir uzantısı olan siyasal yapılaşmanın sivil bir toplumu yaratmayı engellemesi, böyle bir demokratikleşmenin kısa sürede dış güçlerin at oynattığı bir ortamı yaratabilme, hatta ülkenin yarı sömürgeleşme sürecini hızlandırması alasılığı, merkezi bir otoritenin yadsınmaz biçimde gereğini ortaya çıkardı. Devletin parçalanmasını engelleyebilmek yönünden, ictenlikle özgürlüğe inanan cemiyetin önde gelen liderleri bile, dış güçlerin (adını daha acık koyalım emperyalizmin) oyunlarına karşı koyabilmek; bağımsız, güçlü bir devlet haline gelebilmek, yani devleti onarma çabası içinde yaşayabilmek için (hem ülke, hem de politik grup olarak) otoriter bir yönetimin gereğine inanma-

ğa başladılar. Bu konuda başka seçenekleri yoktu. Yani çaresizdiler. Dayanacakları ve devleti onarmada, hatta yeniden kurmada kullanabilecekleri bir toplumsal katman yoktu. Zaten daha çok "blok" olarak (o güne kadar) kendi örgütlerini oluşturmuşlardı. Sayıları sınırlı olan asker ve sivil aydınların önderliğinde, onlardan güç alan otoriter demokrasiyi kendine "düstur ittihaz" eden bir cemiyet ya da siyasal parti olmanın çaresizliğini yaşamaktaydılar. Bu durumu bir çaresizlik olarak adlandırıyoruz. Talât beyin ilerde, kendi iktidarlari için, söylediği "Bu bir aydınlar istibdadıdır" sözü bize bu deyim kullandırıyor.

Emperyalistler, özellikle İngiltere Genç Türklerin içinde bulundukları bu açmazı çok iyi değerlendirdiği için, hem yurtdaki yayın organlarıyla, hem de Osmanlı ülkesinde çıkan «Levant Herald» benzeri gazetelerle sürekli bir şekilde muhalefeti destekliyor ve kışkırtıyordu. O günlerde (hatta İmparatorluğun son günlerine kadar) İstanbul basınında bir deyim yaygın olarak kullanılmaktaydı. "Karşı gazeteleri". Bu deyim Beyoğlu yakasında çıkan İngilizceden, Rumcaya kadar çeşitli dillerde yayınlanan gazeteleri anlatmak için kullanılan bir deyimdir. Bab-âli caddesindeki Türkçe gazeteler sık sık sanki Avrupa basınından aktarıncasına karşı gazetelerden aldıkları haber ve yorumlara yer vermekteydiler. Kısacası emperyalizm bösünü ile içimize girmişti. Tüm bu örneklerine karşın Talât ve arkadaşları emperyalizmin oyunlarını sezmekle beraber, bunların temel nedenini bir kuram çevresinde yorumlayamıyorlar ve geleneksel denge politikasıyla yani "düvel-i muazzama" arasında aynanacak oyunlarla tehlikelerin atlatılacağını inanıyorlardı. Yıktıkları Abdülhamid'in politikasını terketmek basiretini gösterecek güçleri ya da deneyimleri yoktu diyelim...

31 Mart toplumsal kalkışması böyle bir ortamda patlak verdi. Geliyorum diye diye geldi ve çeşitli çıkar çevrelerine bundan yararlanma fırsatı yarattı. Kuşkusuz cemiyette kendi iktidarını pekiştirmek için bu kalkışmadan yararlanacaktı. Belki bu hareket bir kumar olarak nitelenebilirdi ama çaresizliğin getirdiği başka bir olanakta görünmüyordu. Bu kalkışmadan hangi grup yararlanabilecekti? Bu sorunun cevabını o zaman da, şim-

dide acık bir biçimde verebiliriz : örgütü en güçlü olan grup savaşımın galibi olacaktı. Yalnız unutmayalım ki burada örgüt sözcüğünü kullanırken Osmanlının o günkü koşulları içersinde mümkün olabilecek güçlü örgütten söz ediyoruz. İşte cemiyyetin bu noktada diğerlerine oranla daha önde olduğunu söyleyebiliriz. Muhalefet (Ahrar fırkası ve diğerleri) yığınların desteğine sahip olsalar bile bunların belirli bir amaca yönelik örgütlenmesini başaramamış, hatta yerine göre atılğan ama en küçük bir zor karşısında silik ve aciz, kendi kaderi icine gömülen bu yığınlarla örgütsüz bir yere varılamayacağını da anlayamamıştı. Silahlı güç olarak yanında sadece başıbozuk bazı erot ile alaylı subaylar bulunuyordu. Padihaşın ise geleneksel gücünden ötede bir etkinliği yoktu, yararlanmak istediği sadece bu geleneksel gücün tekrar canlandırılmasından başka birşey değildi. Bundan ötürüdür ki cemiyyetin gruplar içersinde en güçlü ve yaygın örgüte sahip olduğunu söyleyebliyoruz.

5

O yıllar yılı konuşulan kalkışmanın ayrıntısına girecek değiliz. Ama Talât bey ve merkezi umumi açısından dikkatleri çekecek bir koc nokta üzerinde durmak gerekecektir. Ayaklanmanın başladığı saatlerde Sultanahmette toplanan avcı taburlarına mensup askerlerin genel istekleri konusunda 15 Nisan 1909 günlü İkdâm gazetesinde şu haber verilmekteydi.

"Bir meb'ustan alınon habere göre askerlerin istekleri şöyledir:

- a — Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin azledilmesi,
- b — Mebuslardan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi ve Talât beylerin uzaklaştırılması,
- c — Şer'i hükümlerin noksansız uygulanması,
- d — Alaylılardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin işlerine yeniden alınmaları,
- e — Davranışlarından ötürü hiç bir neferin kılına dokunulmaması".

Bu isteklere bakıldığında Talât beyin artık muhalefet tara-

Remzi bey sivil olarak Edirnekapı'sı yolundan Ayastafanos'a gittik. Ahmet Rıza beyi Talât beye tevdi ettik."

Dikkat edileceği üzere Talât bey bu olayda diğer arkadaşları gibi paniğe kapılmamış ve örgütün hareketi konusunda beklentilerinin gerçekleşmesi aşamasına kadar saklanmıştır. Cavid bey, sonraları bir fırsatında yazdığı mektubunda Talât bey'in bu özelliğini vurgulamış "Her zor anda vatanda ve örgütün başında bulunmasını bildin" demiştir. Gerçekte budur.

İttihat ve Terakki örgütü olay karşısında ikili bir strateji saptamıştır. Bir yandan yurdun dört bir yanına dağılmış olan İttihat ve Terakki klüplerinin öncülüğüyle İstanbul'a, özellikle Sadaret makamına protesto telgrafları çekmek; diğeri ise kendisine sadık silahlı güçleri toplayarak İstanbul üzerine yürümek. Cemiyetin sivil ve asker kanatları saptanan bu stratejiyi son noktasına kadar başarıyla uygulamışlardır. O günlerin Sadrazamı olan Tefvik Paşanın dosyalarında yüzlerce kınama telgrafına rastlamak mümkündür. Bunlar Rumeli'den geldiği kadar Anadolu'nun çeşitli yörelerinden de çekilmiştir. Telgrafların hemen hepsinde ortak tema Meşrutiyetin tehlikede olduğu, Meclis-i Mebusanın tehdit edilmesinin kınandığı, gerekirse Meşrutiyeti korumak için silaha sarılacağı, mevcut hükümetin gayri meşru olduğu ve tanınmadığı noktalarıdır. Çekilen telgraflardan bazılarının altındaki imzalara gözetmek İttihat ve Terakki örgütünün eyleme girişme konusunda, adeta düğmesine basılmış makina gibi hareket ettiğini gösterecektir.

— Tekirdağ Mutasarrıfı Reşad,

— Kosova Vali vekili Asım...

Bu telgraflarda halkın galeyana halinde olduğu ve İstanbul üzerine yürümek istediği bildirilmektedir. Diğer telgraflardaki imzalar ise çok değişik niteliktedir. Şöyleki:

— Memurin namına Ceza Reisi Münib, Zabıta namına Binbaşı Hasan Edip, Ahali-i Müslimenin Belediye Reisi Hayrüddin, Rum cemaatı namına Metropolit Emilyan, Bulgar cemaatı namına Aşkötva. Bunlar Rumeli'den gelen ortak bir telgraf altında yer alan imzalıdır. Bir başka telgrafta Umum Drama Millet-i Osmaniyesi, bir başkasında da İskilip İttihat ve Terakki Cemiyeti heyeti merkeziyesi adları yer almaktadır. Bir çok telgrafta

ise tehdit ve hakaret unsuru ağır basmaktaydı. Bunlara gösterilebilecek bir iki örnek üzerinde durmakta yarar vardır.

— “Der’aliyyede yalancı Sadrazam

Başvekâlet mevkiini telvis etmeyerek hemen çekiliniz. Millet seni kat’iyen istemiyor. Kanun-i Esasi dairesinde evvelki hal iade edilmediği takdirde ordu ile beraber hareket ediyoruz. Padişaha dahi işi yazdık. Akıllı davranınız. Millet namusunu temizlemek için hain kafası koparmaktan lezzet alır, o suretle ikmali namus eyler..

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti İpek Heyet-i Merkeziyesi..

— “Makam-ı Sadarette bulunan alçağa

Size 2 Nisan 1325 tarihli telgrafımızla yirmi dört saat mühlet verilmişti. Henüz vücut-i rezilânenizle telviş ettiğiniz makamlardan çekildiğinize dair bir iş’ar vuku bulmadı. Bundan çok memnun olduk: bâri tertip edeceğimiz cezaya bu suretle istihkakınızı kendiniz tasdik etmiş oldunuz. İhtimâl ki orada bulunan bir takım kerhâneci evlatları ilk telgrafımızı vermediler. Onları alınız, okuyunuz, tâ ki vebâl bizde kalmasın. Okumadığınız takdirde Allahın laneti, ananızın donu başınıza geçsin. Okumayanlar, telgrafları vermeyenlerin kâffesi kerhânenen yetişmiş deyyus-i azamdırlar, Telgrafları vermeyen alçaklar kendilerini yok bilsinler... Sizi açlıktan öldürmek de elimizde, ateş, kurşun ve bıçakla icra-i mücâzatınız da yedimizdedir ey namussuzlar...

18. Fırka Kahramanları ve İpek Fedaileri.”

— “Dersaadette Makamı Sadarete

Sadareti kabul etmenizle teşekkül eden kabinenin temsil ettiği hükümet kasef ederiz ki gayri meşru ve şeraiti meşrutiyete muhaliftir... O makamdan çekiliniz, çekilmeyecek olursanız zaten İstanbul’a gelerek teali-i vatani temin için her türlü fedekârlığı yapmağa karar verdik. İkinci ve üçüncü ordular bizimle beraberdir. Buna bugünden itibaren teşkil etmeğe başladığımız milli taburları ilave ederek yürüyeceğiz Ya ikmali namus edecek veya mahvolacağız..... Edirne, Selânik, Kosova, İşkodra ve Yanya ile müttefikan, iki güne kadar bir karar, kat’i

vermezseniz, hükümeti merkeziyye ile olan irtibatımızı da kat'i-
yen keseceğiz ve yürüyeceğiz: "Küllü Âtin harib"

**Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır
Vilâyet Heyeti Merkeziyesî."**

Bu arada hükümetin istifasını ve eski yönetimin devamını isteyen, olayları kınayan telgraflar içersinde Anadolu'dan gelenler ise Hasankale, Erzurum, Edremit, Ödemiş, Bartın, Sivas, Çerkeş, Düzcce, Basra, Derne, Mudurnu, Bafra, Kasaba, Kastamonu, Sinop, Gerede, Tokat, Bigadiç, Mihallıççık, Beypazarı, Daday, Gönen vb. gibi kent ve kasabalardan çekilmekteydi. Bunların bir kısmı İttihad ve Terakki klüpleri, büyük bir bölümü ise ordu, eşraf ya da Belediye örgütlerinin imzasını taşıyorlardı. Görüldüğü gibi örgütün etkinliği çekilen kınama telgraflarıyla adeta ısrarla kanıtlanmak isteniyordu. Bu arada ise Selânik'teki Merkezi Umumi'nin öncülüğünde ve genç subayların gayretleriyle oluşan bir askeri kuvvette "Hareket Ordusu" adını alarak İstanbul üzerine yürümeğe başlamıştı. Bu ordu düzenli kuvvetlere sahip olduğu kadar halktan oluşan milislere de sahipti.

Talât beyin olayın ikinci günü Meclis-i Mebusan riyasetine telgraf çekerek memleketindeki bazı işleri takip için izin istediğini biliyoruz. Bu davranışı çeşitli çevrelerce eleştirilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın o günkü koşulları içersinde izin almanın söz konusu olmanması gerektiği ileri sürülmüştür. İlk bakışta doğru olan bu eleştiriler, Meclis-i Mebusan'a izinsiz ve habersiz devam etmeyenlerin milletvekillerinin düşeceğine ilişkin karar gözönüne alınırsa hiç de yerinde değildir. İlerde Meclis'i Mebusan'ın ikinci başkanlığından hatta milletvekilliğinden de istifa etmiş sayılması tehlikesi vardı ki yapacağı eylemlerin yasallığı yönünden bu makam ve niteliklerin önemi çok açıktır. Nitekim bu telgrafın çekilmesini izleyen günde Talât bey ve Dr. Nazım Hareket Ordusuna katılmak için İstanbul'dan ayrılmışlar ve ordu başkente yaklaşırken, 31 Mart başkaldırıclarının etkisinden uzak bir yerde, Meclis-i Mebusan ve Ayân'ın ortak bir toplantı yapmasını örgütlemeye çalışmışlardır. İstanbul'daki muhalefet Hareket Ordusunun soluğunu hissederek tam bir panik havasını yaşarken sözü edilen ortak toplantıda Ayastafa-

nos'taki yat klübünde yapılmıştır. Başkanlığa Ayân Reisi Sait Paşa seçildi. Ahmet Rıza beyin yeniden Meclis-i Mebusan riyasetine seçilmesinden sonra Sait Paşa başkanlığın ortaklaşa yapılmasını önerdi. Bu konuda nasıl bir davranış içine girildiği sonraki tartışmalar boyunca bir açıklığa kavuşmamış ise de ortak meclisin bu toplantısına Sait Paşanın başkanlık yaptığı açıktır. Meclisin temel konusu Padişahın hâlli idi. Ne var ki Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusunun başkente girmesinden ve tüm denetimi eline almasından sonra konunun gündeme getirilmesini istiyordu. Bu noktada haklıda sayılabilirdi. Çünkü ordu içersinde padişaha geleneksel bir yaklaşımla bağlı olan askerin, hâl'i duyunca, başkaldırması söz konusu olabilirdi. Meclis bu arada padişaha dolanlı bir güven verme amacıyla Sadarete telgraf çekmiş ve Ayastafanos'taki ortak toplantının amacının Hareket Ordusunu desteklemek ve padişahın "Kanun-i Esasiye" sadık kaldıkça saltanat haklarını korumak olduğu bildirilmiştir. Bu telgrafın altında Sait Paşa, Ayân İkinci Başkanı Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Talât beylerin imzası bulunmaktadır. Telgrafa Ahmet Rıza beyin imza atmamasına karşı Talât beyin imza atması da sonraları eleştirilmiş, hatta hâl kararına rağmen bu telgraftaki güvencenin verilmesinin iki yüzlülük olduğu ileri sürülmüştür. Bunun iki yüzlülük olup olmadığı, belirli bir eylemin başarısına can koymuş kişilerin durumları ve amaçları düşünülerek tayin edilmelidir. Bu güvenceye rağmen, özellikle yabancı basın padişahın tahtından indirilme olasılığından bahsetmektedir. Bu haberin kaynağı Enver bey olarak da belirtilmektedir ki, Enver bey eğer böyle bir demec vermişse örgütün ve eylemin güvenliği açısından çok sakıncalı bir davranışta bulunmuş demektir.

Abdülhamid gibi müdebbir ve politikayı iyi bilen bir padişahın işin sonunun kendisine gelip dayanacağını bilmemesine imkân yoktur. Ne var ki hareket ordusunun başkent kapıları.

dayandığı sıralarda elindeki seçenekler pek azdır. İstanbul'daki kışlalar ve diğer garnizonlardaki kuvvetlerle dayanış, hatta Hareket Ordusunun başarısını engellemesi bazı aralara göre mümkündür. Biz bu kaniya pek katılamıyoruz. Böyle bir olasılık güçlü olsaydı, padişah iktidarının sürmeçisinden bunu denerdi. Ama dış ve iç dinamiklerin bütünüyleyine döndüğü ve örgütsüz yığınlarla dayandığı bir orda başvuracağı bir direnme başuno kon dökülmesiyle solanocaktı. "Müdebbir" bir politikacı da böylesine bir kurt oynamak istemez, bir yerde de oynanmasına izin vermez.

Hareket Ordusunun başkente hakim olmasından sonra, 17 Nisan 1909 Salı günü, yani 27 Nisan 1909 Salı günü Sultanahmet'teki binasında toplanan Meclis-i Mebusan Abdülhamid'in daha Ayastafanos toplantısında kararlaştırılan işlemini tamamladı. Mecliste hâl işleminin tamamlanmasında halkın işin şeriata uygun yapıldığına inanması için fetvanın alınması gereği ortaya kondu. Bu konu uzun tartışmalara neden oldu. Önce fetva mı alınsın yoksa hâl olduktan sonra mı fetva alma yönüne gidilsin konusu ciddi bir sorun olarak ele alındı. İşte bu noktada gene Talât beyin halkın egeleliği ilkesinden taviz vermek istemeyen tavrı ortaya çıktı. Böylece çıkararak fetvadan evvel hâl ile karar verildiğini hatırlattı. Böylece "hâl" sesleri yükseldi. Gürültüden ve tezahürat-istifa seceneğini savunmak isteyen bir grubun sözleri işi ağırlaştırdı. Bunun üzerine Sait Paşa ayağa kalkarak önce tahttan inmeyi, sonra da "Beşinci Mehmet ünvanıyla" Reşat efendi tahta çıkışını oya koydu. Üyeler bu önerileri sırasıyla ayakta birliği ile kabul ettiler. Bunun üzerine durumun eski ve padişahlara bildirilmesi için heyetler oluşturuldu.

Başkâtip top sesleri ve Meclisten bir heyetin gelmekte olduğuna ilişkin telgraf üzerine durumu anladı. Abdülhamid'e edildiğini bildirmek için giden heyet bir hayli kozmopolit da idi. Oysa Reşat efendiye tahta çıktığını bildiren heyet bu cilde kozmopolit değildi. Avân İkinci Başkanı Gazi Ahmet

İKTİDAR DENEYİMİ VE 1912 SEÇİMİ

1

Karşı devrim Talât bey ve dolayısıyla cemiyet açısından önemli bir deneyimi oluşturmuştur. Bu deneyimin ilk sonucu cemiyetin gizliliğinin sürdürülmesi, en azından gizli bir bölümünün varlığı ile bu bölümün cemiyet ya da parti açısından tehlikenin büyüdüğü anlarda illegal olarak görev yapması şeklinde özetlenebilir. 31 Mart'ta patlak veren karşı devrim engellenmişse bunun temel nedeni örgütün gerek sivil bürokrasi ve aydınlar, gerekse askerler, özellikle genç subaylar arasında kök salabilmesi ve bu kökün olabildiğince gizli tutulabilmesinin getirdiği olonakların ustaca kullanılmasıdır.

Örgütün sivil ve asker bürokrasi içersindeki bu güçlü köklenişi gelecekteki iktidarının da perçinlenmesine neden olmuştur. Abdülhamid'in otuz yılı aşkın saltanatına son verilmiş, onun yerine İngiltere'deki kralın sembolik yapısına benzer, işlere fazla karışmayacak bir padişah getirilmiştir. Bütün bunlar İttihat ve Terakki'nin siyasal başarısı olarak kabul edilebilir ve gücünü gösterir.

Talât bey açısından durum daha da parlak gözükmektedir. Abdülhamid ile Kamil ve Said Paşaların oluşturduğu iktidar üçgeni kırılmış, İttihat ve Terakki'nin, sık sık kullandığımız deyimle cemiyetin, en güçlü uzvu olan Talât beyin fiilen ya da destekleme biçiminde katılmadığı hiç bir hükümetin kurulamayacağı açıkça belli olmuştu. Öte yandan İttihat ve Terakki'yi büyük ölçüde rahatsız eden liberal muhalefette ezilmişti. Meşrutiyet ve özgürlüğün en büyük savunucusu olarak tarih sahnesine çıkan Talât beyin liberal düşün yanlılarını ezmesi ilginç ve dramatik bir ikilemi ortaya koymaktadır. Bu genellikle devleti kurtarmak ya da onarmak savında olan aydınların

icine düştükleri bir açmazdır. Kuşkusuz böyle açmazlar gelişmekte olan ülkelerde daha bir açığa çıkmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik bağımsızlıkları doğrultusunda savaşım verme durumuna girdiklerinde emperyalizmle mücadele edeceklerdir. Bağımsızlığı elde etmenin başka yolu yoktur. Oysa liberal düşüncenin doğal uzantısı olan liberal ekonomik politika ise hem anti-emperyalist savaşımı olanaksız kılmakta, hem de ülkeyi emperyalizmin ağına daha kolaylıkla düşürmektedir. Bu nedendir ki Talât bey ve o yapıdaki aydınlar, sürekli bir biçimde, daha önce değindiğimiz ikilemin yarattığı dramatik öğelerin ördüğü bir ağın içinde çaresiz devinmek durumunda kalırlar. Osmanlı ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, özde liberal tüm siyasal davranışların yarı - sömürgeleşme sürecini güçlendirmesine neden olmaktaydı. Bu durum karşısında merkezi devlet otoritesini güçlü kılan (buna otoriter özgürlükçü yaklaşımda diyebilirsiniz) zaman zaman despotizmin çağdaş örneklerini sunan bir düzen gündeme geliyordu. Bir başka deyimle bunu koçınılmaz kılıyordu. Unutmamak gerekir ki bu yeni despotizm, Osmanlının klasik doğu despotizminden uzak olduğu gibi, tüm savlara karşın jakobenci bir diktatorya da değildir. İttihat ve Terakki liderleriyle düşünür kadrosunun Fransız ihtilali ve onun 93 dönemine olan hayranlıkları, jakobenci örgütlenmeyi öykünmeleri bu yeni despotizmin jakoben diktatoryasından esinlendiğinin ileri sürülmesine neden olmuştur ki buna katılmak mümkün değildir. Çünkü Jakoben diktatoryası özünde demokrat ve devrimci olan bir yöntemdir. Oysa İttihat ve Terakki'de açığa çıkan, sonrolarıda değişik dönemlerde uygulama alanı bulan despotizm bu amaçları içermemektedir. Ne yazık ki başta Talât bey olmak üzere bu farkı anlayan bir ittihatçı lidere rastlanmamıştır. Onlar, özellikle Talât bey, bu cemiyet istibdadını demokratik ve devrimci bir istibdat olarak algılanmak eğilimini sonuna kadar korumuşlardır.

Daha önce de değindiğimiz, belki ileride kerelerce de değineceğimiz gibi Osmanlı toplumsal yapısında çağdaş sınıfların jölesel yapılarını koruduğu, yani kendi aralarında, çıkar savaşımına dayanan bir çatışmanın tüm boyutlarıyla meydana çıkmadığı o dönemde, aydın kadroların sınıflara görece ba-

ğimsiz bir iktidarı oluşturmak istemeleri, bu konuda kendilerine bir eğitim görevi vermelerinde şaşılacak bir nokta da yoktur.

Karşı devrim sonunda açığa çıktığı gibi İttihat ve Terakki iktidarı (eğer olacaksa) ordu ve sivil bürokrasiden (kuşkusuz bunun aydın kesiminden) güç almaktadır. Liberal uygulamalara kapitalist gelişmiş ülkelerle iyi geçinme (Düvel-i Muazzama) ve borç alma açısından göz yummaktadır. Bu nedenle "otoriter demokrasi" yanlısı bu tip iktidar ya da iktidarı oluşturan parti kadrolarında (hin-i hacette kullanılmak üzere) denetim altında tutulabilecek liberal kadrolar bulundurulabilir. İttihat ve Terakki'de Cavid bey ve arkadaşlarına bunun için gereksinim duyulmuştur.

31 Mart öncesindeki geniş özgürlük ortamı muhalefeti güçlendirdiği gibi seçici bir görev de yaptı, muhalefet cephesinin unsurlarını açığa çıkardı. Bu grupların başlıcaları islamcı (tutucu) unsurlar, azınlıklar, dış güçler ve liberal aydınlardı. Kuşkusuz bunların içinde düşüncelerine ve programlarına içten bağlı olanlar bulunduğu gibi bazı çıkarıcı kişi ve topluluklarda yer almaktaydı.

Karşı devrimin geliştiği ve Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle son bulan on beş gün süresince, Talât bey cemiyeteki arkadaşlarına gizlilik ve sırasında illegalite olgusunun örgütün siyasal savaşındaki başarısı yönünden ne derece önemli olduğunu kanıtlamış oluyordu. Abdülhamid'in devrilmesinden sonra cemiyet içersindeki dengeler yönünden önemli sorun ordu unsurunun nasıl olupta sınırlandırılabilceği konusuydu. Talât beyi bir sivil. Merkezi umumi azası ve partinin gerçek lideri olarak cemiyetteki genç subayların, Hareket Ordusunun üstün başarısından sonraki tutumları düşündürmeğe başlamıştı. Bu genç subayların ihtirasları büyüktü. Her biri yerine göre kendini bir başkumandan, hatta bir Fatih ya da serhatton serhata koşan kahraman kumandan olarak düşleyebilirdi. Düşleyenler de vardı. Bu gençlerin sonu alınamayacak ihtiraslarının önlenmesi emir kumanda zincirinin yeniden kurulmasıyla mümkündü. Bu da ordunun üst kademelerinde bulunan bir kaç eski kumandanın (paşanın) cemiyet saflarına ka-

zondırılmasıyla gerçekleşebilirdi. Doğaldır ki böyle bir yaklaşım da iktidarın bu paşalarla paylaşılması zorunluluğunu peşinden getirecekti.

Hareket Ordusunun kuruluş biçimi bir başka gerçeği de ortaya çıkardı. Bu ordu Rumeli'deki üçüncü ve ikinci orduların düzenli birlikleriyle, milis diye adlandırabileceğimiz silahlı gruplardan meydana gelmişti. Bu milisler İttihat ve Terakki cemiyetinin oluşturduğu gönüllü taburlar ile Bulgar, Rum, hatta Ermeni çetelerinden meydana gelmekteydi. Gerçi çekirdeği düzenli ordu teşkil etmiş hatta hareketin stratejiside gene düzenli ordunun kurmayları tarafından tesbit edilmişti. Fakat herşeye rağmen milis gücünün sıkışık onlarda ne denli yararlı olduğu da ortaya çıkmıştı. Talât beyin milis gücünün yerini ve anlamını, ayağı yere basarcasına değerlendirdiğine ilişkin elimizde açık bir kanıt yok. Fakat İttihat ve Terakki içersinde oluşturulan ünlü "Teşkilatı Mohsusa"nın bir amacının da böyle bir milis gücünü meydana getirmek olduğu Balkan Savaşından sonra kurulan "Batı Trakya Cumhuriyeti" olayında ortaya çıkmıştır. Böylece, başta Talât bey olmak üzere merkezi umuminin partinin illegal uzvu kadar bir milis gücüne de gereksinim duyduğuna inandıkları ve örgütledikleri öğrenilmiştir.

Şimdi şu soruyu sorabiliriz. Meşrutiyetin ilanından Abdüthamid'in devrilmesine kadar uzanan dönemde Talât beyin bilgi ve deneyim dağarına kattığı noktalar nelerdir? Bunların bilinmesi kendisinin gelecekteki davranışlarının açıklanması yönünden de yararlı olacaktır:

(a) Örgütün, her zaman, hangi koşullar altında olursa olsun (buna iktidarda bulunma durumu da dahildir) "yeraltında" kalması gerekecek bir bölüme sahip olması zorunludur. Böylece örgüte yapı itibarıyla bir elâstikiyet sağlanacak, karşı hareketlerde ve tehlikeli durumlarda anahtar niteliğindeki liderlerle birlikte yeraltına girilerek savaşıma "illegal" bcyutlarda devam edilecektir.

(b) Örgütün yeraltına girdiği dönemlerde savaşım için gerekli para ve silah önceden, iktidara sahip bulunduğu ya da ortamın rahat bulunduğu dönemlerde sağlanacaktır.

(c) Ordu ile ilişkiler hiç bir zaman yitirilmeyecektir. Bu iliş-

kilerin iki yüzü bulunacaktır. Birinci yüzde siyasal parti olarak ordunun her kademesinden kilit kişiler kazanılacaktır. İkinci yüzde ise bu kilit kişilerden önemli bulunanlar cemiyetin gizli olan kısmına aktarılacaktır.

(d) Adı ne olursa olsun bir milis gücünün oluşturulmasına ve sürekli bir biçimde el altında bulundurulmasına gayret edilecektir. Böyle bir gücün "illegal" savaşım sırasındaki yeri hiç bir şekilde yadsınamaz.

(e) Siyasal parti olarak toplumun değişik katmanlarıyla olan ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği gibi, gençlik üzerinde ayrıntılı bir çalışmanın da yapılması şarttır. Ayrıca, İttihad ve Terakki'nin zorunlu olarak Türk ulusçuluğu doğrultusundaki ideolojik silahlanmasının tamamlanması gerekmektedir. Cemiyet Türk ulusçu hareketinin bir mabedi haline getirilmelidir... Siyasal davranıştan, toplumsal ahlâka kadar cemiyetin böyle bir ideolojik yapılanmaya gereksinimi açıktır.

Görüldüğü gibi meşrutiyetin ilk dokuz ayındaki deneyimin getirdiği ve stratejik diye adlandırabileceğimiz hususlar öyle gözardı edilebilecek noktalar değildir. Türk toplumunun ve devletinin yeniden biçimlenmesinde bu deneyim ve bilgi doğarı doğrultusundaki uygulamaların etkisini bugün bile hissettiğimizi söyleyebiliriz.

2

Sultan Reşad'ın tahta çıktıktan sonra kendisine usulen istifasını sunan Sadrazam Tefvik Paşa'yı yeniden sadaret mevkiine getirmesi, eskilerin deyimi ile o mevklde ipka eylemesi, İttihad ve Terakki'yi şaşırttı. Karşı devrim süresince, bir küçük bölümünü alıntı halinde sunduğumuz, çeşitli telgraflarla Tefvik Paşa kabinesinin yasal olmadığı, hemen çekilmesi gerektiği, İttihad ve Terakki tarafından ileri sürülmüştü. Şimdi yeni padişahın (bir yanlışlık eseri de olsa) onu tekrar sadarete getirmesi ilk sadaretinin de yasal olduğu sanısını vereceği için cemiyet çok müşkül durumda kalacaktı. Mahmut Kemal İnol «Son sadrazamlar» adlı yapıtında Tefvik Paşanın cemiyet ta-

rafından hemen istifaya davet edildiğini söyleyerek şu bilgiyi vermektedir: " Tefvik Paşa makamı sadarete ipka edildikten az müddet sonra Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza bey istifa teklif edip, padişah ise kılıç alayına kadar alsun kendini bırakmamalarını ifade eylediğinden bu hususda nasıl hareket edilmek icap edeceğine dair Meclisi Vükelada cereyan eden müzakere üzerine sadaret mektupçusu Ali Fuad bey Meclis-i Mebusan'a gönderilerek reis vekillerinden biriyle Babiâli'ye gelmesi ve birlikte görüşülüp istifa hakkında bir karar verilmesi tebliğ ettirildikte Ahmet Rıza bey "Tevfik Paşa kabinesinin istifa edeceğini söylemiştir. Hâla istifa etmediler meb'uslar bekliyorlar. Benim işim var gidemem" dedi. O sırada gelen Talât bey "Tevfik Paşa 31 Mart vakasında hakikaten memlekete hizmet etti. Fakat taşrada galeyân ziyade olduğundan kabinesinin istifası zarurî görünüyör. Ben gider kendileriyle görüşürüm dediğinden Ali Fuad bey müddetle keyfiyeti heyeti vükelaya anlattı. Müteakiben Talât bey, diğer ikinci reis Aristidi Paşa ile gelip heyetle görüşerek istifaya karar verildi". Görüldüğü üzere padişahın kılıç alayına kadar kalmasını arzu etmesine karşın meclis, özellikle cemiyet Tefvik Paşanın istifasında ısrarlıdır. Bu arada Ahmet Rıza beyin gereksiz bir kibirle (ki siyaset dünyasında böylesine kibirlere pek yer yoktur) Tefvik Paşanın yanına bir daha gidemeyeceğini söylemesine rağmen Talât bey bu görevi üstleniyor. Böylece iktidardaki grubun gerçek liderinin kim olduğu noktasında kamu oyuna ve çevreye fikir verme açısından bir olumlu adım daha atıyor. Aristidi Paşanın onun yanında Meclis-i Vükelaya gitmesi sadece bir protokol sorunu dur. Bu durum Talât beyin konumu konusunda kimseyi şaşırtmamalıdır.

Tevfik Paşanın yerine Sadarete 31 Mart olaylarıyla istifa ettirilmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa tekrar getirilmiştir. Tefvik Paşanın sonradan anlattıklarına göre istifasını: Sultan Resad'a takdim ettiği sırada Sadarete tekrar Hüseyin Hilmi Paşanın getirilmesinin doğru olacağını söylemesi üzerine padişah bundan yana pek görünmemiştir. Tefvik Paşa, Hüseyin Hilmi Paşanın padişahın arzusu hilafına tekrar Sadarete getirilmesinin İttihad ve Terakkî'nin baskısı ile mümkün olduğu ka-

nısını da beslemektedir. Temelde bu kanı yanlış da sayılmaz. İttihat ve Terakki açısından Hüseyin Hilmi Paşanın Sadarete tayininden iki amaç güdülmekteydi. Birincisi 31 Mart alayının yasa dışı bir olay olduğunu vurgulamak, eski sadrazamı tekrar tayin ettirerek günümüz deyiimiyle filmi koptuğu yerden sürdürmek. İkinci amaç ise Hüseyin Hilmi Paşa kanalıyla kendi iktidarlarını pekiştirmektir. Nitekim paşanın bu sadaretinde İttihat ve Terakki'nin genç liderlerinin birer ikişer kabineye girdiklerini görmekteyiz. Bu durum muhalifler tarafından olumsuz bir biçimde sergilenmiştir. Örneğin M. Selahaddin "Bildiklerimiz" adlı yapıtında Hüseyin Hilmi Paşanın yeni sadaretini şöyle tanımlamaktadır:

"... Hüseyin Hilmi Paşa, bu kerre kabinesini rüesayı ittiha-
dın en mühim erkanından teşkil eyieddiği ve Yıldız Sarayının
yağması, binlerce mazlûminin katl ve nefyi, envai mezalim ve
itisafat icrası, Sultan Abdülhamid han hazretlerinin bankalar-
daki nukudî mevcudiyesinin zaptı, Dersaadette yangınlar ih-
dâsı ve sair güne hadisatı cinaîye ve şekavetkârane ikâi bu
kabine zamanında vaki olduğundan Hüseyin Hilmi Paşanın bu
cûretkâr ve cinayetkôr kabinesine dahi caniler kabinesi adı
verilebilir" Bu suçlamaların bir çoğu karşı gruplarca sürekli
bir biçimde yapılmış, hatta günümüzde bile sürdürülmüştür.
Ne var ki tüm bu eleştiriler içersinde doğru olan tek nokta, da-
ha önce de değindiğimiz gibi, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin
temelde bir İttihat ve Terakki kabinesi olduğudur.

Talât beyin ilk bakanlığı da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi-
ne tesadüf eder. 1909 yılı Ağustos ayının ilk günlerinde, ken-
disi İngiltere'de resmî bir gezide iken, Hüseyin Hilmi Paşa ka-
binesine Dahiliye Nazırı olarak atandı. Talât beyin politika
yaşamında iki bakanlığı üzerine aldığı görülmüştür: Dahiliye ve
Posta Telgraf nezaretleri. Bunların ikisi de hem örgütlenme,
hem de iletişim ağının denetim altında tutulabilmesi açısından
önemli mevkillerdir. Talât beyin bu iki nezaret üzerindeki et-
kisi bakan olmadığı dönemlerde de kendini hissettirmiştir.
Özellikle dahiliye nezaretine kendisi tayin edilmediği durum-
larda cemiyetin güveneceği, daha açıkcası Talât beyin seçtiği
kişiler atanmıştır. Talât beyin Dahiliye nezareti gibi bir yere

getirilmesi, onu, kamu oyu önünde ve muhalifleri nazarında daha da öne çıkarmış, cemiyetteki yönetici ve etkili durumu belirginleşmişti. Hüseyin Cahit beyin Talât'ın bakanlığındaki ilk günlerine ilişkin anılarını aynen alarak durumu okuyucularımız açısından daha bir aydınlatmış olacağız konusundayız. H. Cahit şöyle yazmaktadır :

"İç işleri bakanlığı en zor görevlerden biriydi. Bizim eski "deney görmüş" paşalarımızın, sadrazamlarımızın bile iç işlerinde hiç bir iş göremedikleri göze çarpıyordu. Bu kadar güç bir yük altına giren Talât kimdi? Karşıt olanlar eski bir telgraf memuru olan Talât'a karşı bulunmaktan, bir çok dedikodular çıkarmaktan geri durmamışlardı. Üstelik bilgisizliğinden ve okuma-yazma bilmezliğinden bile söz edecek kadar insafsızlıkta ileri gitmişlerdi.

Tanin'e yazmak için yeni İçişleri Bakanıyla görüşmeğe gittiğimde bunları hatırlıyorum. Talât'ın İçişleri Bakanlığını başaracağına doğrusu benim de şüphem vardı. O eski gelecek hepimizin ruhuna işlemiş denebilirdi. İçişleri görevinde hiç bulunmamış, devlet işlerine bütünüyle yabancı kalmış, yüksek bir öğrenim görmemiş bu deneysiz telgrafçı, koca imparatorluğun İçişleri Bakanlığında ne yapabiliirdi.

Yeni İçişleri Bakanının odasına girdim. O, yerini yadırgamış bir durumda masada oturuyordu. Gülerek karşılayarak hemen şakaya başladı. Ben bazı şeyler sordukça, "canım uydur, uydur yaz" diye karşılık veriyordu. Odacı içeri girdi. Rum patriğinin ziyarete geldiğini haber verdi. Talât yüzüme baktı. Sıkıldığı belliydi. Hemen anladım. Bizim orada yüzleşmemizin uygun düşmeyeceğini düşünüyordu. Tanin, Rumların gözünde bir kâbus etkisi yapıyordu. En ufak bir şeyden bir sorun yaratmak ve çaban başı koparmak isteyen Rumların belki bu görüşmeden de bir sorun çıkarmaları olanağı vardı. Ayağa kalktım, Talât "şu içeriki odaya geç" dedi.

Burası özel bir odaydı. Oturdum beklemeye başladım. Ama patrik efendi sözü uzatıyordu ki epeyce vakit geçtiği halde Talât beni çağırılmıyordu. İşim vardı. Odanın koridora açılan kapısından çıkıp gitmek istedim, kilitliydi. Hapsedilmiş kaldığım odada gezinmeğe başladım, sinirlenmiştim. Bu kadar

uzun ne konuşuyorlar diye bakanın odasına açılan kapıya yaklaştım. Kozmidi'nin kalın sesi geliyordu. Patriğe tercümanlık için arkadaşlık yaptığı şüphesizdi. Patriğin İçişleri Bakanını ziyareti bazı işlemlerden yakınma maksadına dayandığı anlaşılıyordu. Doğal olarak merak ettim ve ilgiyle dinledim. Rum patriği Rumca söylüyor, Kozmidi Türkçeye çeviriyordu. Patriğin adını şimdi hatırlamıyorum ama güçlü ve mantıklı bir adam olduğu anlaşılıyordu. Konuşmayı dinlerken bazı yerlerde sanki heyecana kapılıyordum. Patrik İçişleri Bakanını güç durumda bırakabilecek biçimde sıkıştırıyordu. Talât'ın nasıl karşılık vereceğini bilmeyerek üzülüyordum. Ama Talât bütün bu zorlukların içinden çok ustaca bir manevra ile sıyrılıp çıkınca rahat bir nefes alıyordum. Bundan sonra yeni İçişleri Bakanına karşı içimde çok derin bir güven duydum. Konuşma bittikten sonra Talât'ın gülerken elini sıktım ve kutladım."

Hüseyin Cahit'in parti düşüncesiyle yan tuttuğu sanısına kapılınabilir. Ne varki İttihat ve Terakki'nin bu örgüt ustası, İçişleri Bakanlığında, özellikle örgütlenme açısından etkisi günümüze kadar uzanan bir dizi dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bunların başında il meclisleri ve il bütçeleri konusunda yapılan çalışmalar gelmektedir. 1915-16 yıllarında yayınlanan iki cildlik kitapta yapılan tüm bu çalışmalar il temelinde ve ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Ne yazık ki günlük politika çatışmaları arasında idari reform açısından yapılmış olan bu önemli katkılar gözardı edilmiş ve hatırlanmaz olmuştur.

Talât beyin İçişleri Bakanı olduğu dönemde iç yönetim ala-bildiğine bozuktu. Arnavutluk, Dersim, Yemen'de çeşitli karışıklıklar birbirini izliyordu. Bunlara karşı devletin kolluk güçleri yetersiz kalmaktaydı. Bütün bu olayların kolaylıkla ve imparatorluğun genel çıkarları doğrultusunda çözümlenmesi mümkün değildi. Bu konuda Talât'ın genel bir hayıflanması vardı. O da cemiyetin iktidarı geç almasıydı. Ona göre yönetimi ele geçirme açısından bu kadar geç kalınmasaydı bu tip iç karışıklıklar önlenebilirdi. Nitekim bunu Le Temps'in muhabiri M. Jean Rodés'e şöyle açıklamıştır:

"Yalnız bir şeye yeriniyorum. Oda, vaktiyle işlerin yönetimini ele almamaklığımızdır. Çünkü böyle yapsaydık, irtica ola-

yı yapılmayacaktı. Ama dünyaya karşı kendimizin bir çıkar düşüncesiyle hareket etmediğimizi göstermek istiyorduk.”

Talât beyin bu yargısı başta kendisi olmak üzere bir çok İttihat önderi için geçerlidir. Hüseyin Cahit'in deyiimiyle Merkezi Umumi üyelerinin büyük bir bölümü Hristiyan keşişlerine benzetilebilirdi. Dünya nimetlerine sırt çevirmiş, yalnız yurt sorunlarına yönelik çabalarıyla, birbirlerine “kardeş” diye hitap ederek, yönetimi sürdürmeğe çalışıyorlardı. Talât beyin çeşitli örneklerle anlatılan paradan, maldan yoksun yaşamı bunun en somut örneklerinden biridir. Ne var ki salt keşişlik ve özveri sorunların çözümü için yeterli değildi. Ülkeyi dışardan ve içerden saran bir dizi sorunun kaynağını görmek, bunların çözümü için geçerli ve bilimsel kalıcılığı olan önerileri oluşturmak ve yaşama geçirmek, yapılması gereken buydu. Bunların yapılabilmesi de bir çok ön koşulun varlığına, ve hepsinin de ötesinde ilkel bir politikanın izlenmesine bağlıydı. İttihat önderlerinde ve Talât beyde, belki de, en büyük noksanlık buydu... Yalnız unutmamamız gereken bir nokta vardır, bu soydiklarımız öğrenim kurumlarını bitirmekle elde edilecek yetenekler değildir. Politika denilen olguyu gerçek yüzüyle görmek, bu konuda deneyim ve bilgi dağarını pekiştirmeye bağlı olan niteliklerdir bu söylediklerimiz.

Talât bey 12 Aralık 1326 da (25 Aralık 1910), Meclis-i Mebusan'da, kolera salgını nedeniyle görevlendirilen doktorlara verilecek tahsisatla ilgili bir tartışma sırasında Biga milletvekili Dr. Arif İsmet bey tarafından ağır bir şekilde eleştirildi. o günkü zabıtlara göre tartışma şu yönde gelişmişti.

“Arif İsmet beyin tenkitleri karşısında, Talât bey oturduğu yerden “Yalan söylüyorsun” diye bağırıldı.

Arif İsmet bey — Yalanı sen söylüyorsun. Yalan söylemek istiyorsun. Lakin daha öğrenememişsin.

Talât bey — Senin mahiyetin malûm. Dolandırıcı.

Arif İsmet bey — Benim mahiyetimi herkes bilir. Senin de alnın açıksa çık söyle. Mahiyetini ispat et. Bugüne kadar nâmusuyla yaşamış olan bir adamı sen kolay kolay lekeleyemezsin. Dolandırıcı edepsiz sensin. Rezil sensin. Ötekini tahkir, berikini terzil. Bu ne demek? Demek ki bu memlekette Meşrutiyet yoktur; tahakküm vardır.”

Bu sözler üzerine Meclis-i Mebusan'daki muhalifler Talât beye ağır küfürlerle saldırdılar. Rels'in çabalarıyla tartışma daha da büyümeden önlendi. Ne var ki muhalefetin bu kere İttihad ve Terakki'nin bağrında büyümeğe başladığı görülüyordu. Nitekim Meclis-i Mebusan'daki bu tartışmadan sonra "Genç Türk" adlı bir gazetede Talât beye çok ağır bir eleştiri yazısı yayınlanmıştı. Gazeteyi bugün sağlamak mümkün olmamış, ama yazının bazı bölümleri diğer kaynaklardan elde edilmiştir. Yazı Dahiliye Nazırı Talât efendiye hitabıyla başlamaktadır. "Siz milleti igfal ediyorsunuz" sözleriyle konuya girilip, Talât beyin siyasi yaşamındaki hataları birbir sayılarak şu satırlara yer verilmiştir :

"Artık yeter. Millet, o sizin nazırlığınızdan beri istihlâf ettiğiniz millet bundan fazlasına mütehammil değildir. Bu memleketin ahvali dahiliyesi pek perişan hâldedir. Bunu sizde itiraf edersiniz ki, siyaseti dahiliyesi, mihver-i lâyıkında deveran etmeyen bir millet payidar olamaz."

"... İstibdat nazırları ucuz kurtuldu. Fakat bir gün olup millet sizden hakiki bir hesap isterse eminim ki bunu açık bir yüzle veremeyeceksiniz. Çünkü siz milletin umuru dahiliyesini idare etmiyorsunuz, adeta milleti igfal ediyorsunuz".

Bu yazının çıkışından az sonra, 1911 yılının ilk ayı içerisinde Talât bey Dahiliye Nazırlığı görevinden istifa etti. Bunu yapılan eleştirileri haklı bulduğu ve onlara yenik düştüğü için yaptığı izlenimini edinirsek hatalı oluruz. Talât beyin istifasındaki gerçek neden cemiyet içerisinde büyüyen muhalefetin denetimini sağlamak ve cemiyeti muhaliflerin eline teslim etmemek için gerekli etkin çalışmalarını yapacak zamanı bulmaktı. Aksi takdirde, görünen oyd ki muhalif gruplar ilk kongrede İttihad ve Terakki merkezi umumisini ele geçirebilirlerdi. Yani örgüt içerden fethedilmiş olurdu. Buna, örgütü kuran ve bu günlere getiren Talât beyin izin vermesi beklenmezdi.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra 10 Ocak 1910 da Hakkı Paşa hükümeti iktidara geldi. Bu hükümetin önemli özelliği İttihat ve Terakki üyelerinin daha fazla sayıda bakanlık almış olmasıydı. Talât bey Dahiliye, Cavid bey Maliye Bakanlıklarında kaldıkları gibi, Milli Eğitim Bakanlığına İsmail Hakkı bey, Evkaf Nezaretine Niğde Mebusu Hayri bey getirilmişti. Şeyhülislamlığa da ayân üyesi Musa Kazım efendi getirilmişti ki bu zat uzun süreler İttihat ve Terakki'nin en güvendiği Şeyhülislam olarak görev yapmıştır.

Hakkı Paşanın Sadareti Meclis-i Mebusan içerisinde ve dışarsında muhalefetin güçlendiği bir dönemdir. Özellikle "Saday-ı Hak" gazetesinin baş yazarı Ahmet Samim'in 9-10 Haziran gecesi öldürülmesi varolan hükümete, dolayısıyla cemiyete karşı muhalefeti daha da yükseltti. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde de önemli bir grup bu muhalefet hareketini destekliyordu. Nitekim 1911 yılı başlarında o güne kadar olan muhalefet hareketlerinin en güçlüsü İttihad-ı ve Terakki'nin meclis grubu içerisinde boy gösterdi. "Hizb-i Cedit" adıyla anılan bu grupta melâmi tarikatı mensubu Miralay Sadık beyle Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi efendi başı çekmekteydi. Özellikle Mecdi efendinin Meclis içerisindeki etkinliği büyüktü. "Hizb-i Cedit" grubu 23 Nisanda 10 maddelik bir program yayınladı. Bu programın temel ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür :

— Mebusların iş görmeleri ve çeşitli imtiyazların çıkarılmasıyla bizzat uğraşmaları yasaklanmalıdır.

— Fırka mebuslarından birinin nazır olabilmesi gizli oyla ve 2/3 gibi yüksek bir çoğunluğa bağlanmalıdır.

— Ahlâk ve dini terbiyenin behemehal korunması; iktisat ve eğitimle ilgili gelişmeler ihtiyaçlarla sınırlandırılmalıdır.

— Kuvvetler arasında (üç kuvvet kastedilmektedir) dengeyi sağlamak amacıyla hilafet ve saltanat'ın geleneksel haklarından bazıları Kanun-i Esasi hükümleri içerisinde yeniden yer almalıdır.

— Gizli maksadı olan cemiyetlere müsaade olunmamalıdır.

Bu program bütünüyle mevcut merkezi umumiye, özellikle de Talât bey ve arkadaşlarını hedef almaktaydı. Talât bey daha öncede değindiğimiz tartışma ve onu izleyen yazıdan sonra 1911 yılının başlarında Dahiliye Nazırlığından ayrılarak sadece parti başkanı kalmayı yeğledi. Ne var ki Talât İbeyin tüm çabaları parti içersindeki muhalefeti engellemeye yetmiyordu. Bu arada Miralay Sadık kanalıyla ordu içersinde de önemli bir karşıt grubun oluşturulduğu söylentileri yayılmaya başlamıştı. Gerek cemiyet, gerekse padişah, Mahmut Şevket Paşa'ya (Harbiye Nazırı) Miralay Sadık'ın İstanbuldan uzaklaştırılmasını söyledilerse de Paşa buna yanaşmadı, olayı "suhuletle" çözeceğini söyledi. Bu ve buna benzer durumlar İttihat ve Terakki ile Mahmut Şevket Paşanın arasını açmağa başladı. Diğer yandan Almanya ve Avusturya'nın desteğiyle Paşanın bir darbe yapacağı, rivayet olarak da olsa, ortalıkta dolaşmağa başlamıştı. Durum her geçen gün cemiyetin aleyhine geliyordu. İstanbul ara seçiminin bir oy farkla yitilmesi tehlike çanlarını çaldıran son darbe oldu. Bundan sonra yapılacak tek şey iktidarda olduğu süre içersinde bir seçim yapılarak. Meclis-i Mebusan'da çoğunluğun mutlak bir biçimde sağlanması ve muhalefetin ezilmesi idi. Seçimlerin yenilenebilmesi içinse anayasanın 35 nci maddesinin değiştirilmesi gerekiyordu. Bu noktada İttihadçılar, Kamil Paşanın muhalefette olmasına dayanıp Said Paşanın engin deneyimlerinden yararlanarak sorunu çözmek yolunu tercih ettiler. İtalyanların Trablusgarp'e çıkması bu konuda onlara önemli bir fırsat verdi. Said Paşanın sadrazomluğunun İttihat ve Terakki'nin merkezi umumisince istenmediği konusunda değişik kaynaklarda bazı bilgiler yer almakta ise de bunun pek doğru olmadığı eldeki bulgulardan anlaşılmaktadır. Şöyleki, Mahmut Şevket Paşaya karşı deneyimli bir sadrazamdan yararlanılmasıyla Harbiye Nazırının gücünün kısıtlanması mümkün olabilecekti. Öte yandan İttihat ve Terakki'nin adeta can düşmanı olan Kamil Paşanın sadrazamlığından Said Paşaninki yeğ tutulabilirdi. Bir başka faktörde Trablusgarp'to meydana gelebilecek bir yenilginin sorumluluğu da böylece cemiyetin sırtından atılabilirdi. 1911 yılındaki bu gelişmelerin Talât bey ve arkadaşları açısın-

dan, günlük diyebileceğimiz öyküsü ise bize daha ayrıntılı bilgi verebilecek niteliktedir. Basından ve anılardan bu bilgileri kolaylıkla çıkarabilmekteyiz.

4

Ocak 1911. Talât bey, Mahmut Şevket Paşayla uzun bir görüşme yaparak sıkıyönetimin uzatılması konusunda düşün birliğine varıyorlar. Bu arada Talât bey sadrazamı da aynı konuda ikna ederek Mahmut Şevket ile sadaret arasındaki gerilimi, hiç olmazsa bir süre geriye bırakmayı başardı. Ayın sonunda ise resmen istifa etti. Sadrazam kendisini caydırmak için çok çalıştıysa da Talât bey ayrılmakta kararlı, yerine Halil beyin getirilmesini istiyor. Sadrazam da bu konuda aynı düşüncede. Böylece Talât beyin istifasına rağmen İttihat ve Terakki'nin hükümet içersindeki etkinliği sürebilecek.

Basında muhalefet hızlanmış durumda. Bu arada bazı gazeteler hükümetin ya da cemiyetin resmi organı olabilmek için önemli paralar istemeğe başlıyorlar. Örneğin Mart ayı ortalarına doğru (1911) Sabah gazetesi imtiyaz sahibi Mihran böyle bir teklifi Talât beye yaptı. Hatta kendisine belirli bir miktar para sağlanabilirse Ahmet Rasim, Miralay Sadık, Kellekyan gibi yazarların işine son vereceğini de ileri sürdü.

Nisan ayında muhalefetin büyümesi kuşkuLANILACAK düzeye ulaştı. "Hizb-i Cedid" in ortaya çıkmasından sonra Nisan 1911 de bazı bakanlar istifoya karar verdiler. Ne var ki bu konuda kararlarını yaşama geçirmeleri kolay olmadı. Özellikle Sadrazamla bir konuşma zemininin yaratılması güçleşmiş durumda. Diğer yandan basında bir hükümet bunalımının doğmak üzere olduğuna ilişkin haberler yoğunluk kazanıyor. Nihayet İttihat ve Terakki'ye bağlı bakanlar Sadrazam'ı konağında yakalayıp işifalarını sunabiliyorlar. Bu arada Cavid beyle Hakkı Paşa arasında yer yer sertleşen bir tartışma vuku bulmuştur. Tartışmanın temel konusu Sadrazamında istifa etmesi gereğidir. İttihat ve Terakki artık, kimlerden oluşursa olsun bir Hakkı Paşa hükümetini desteklemeyecektir. Bu du-

rum kendisine açık bir biçimde ifade edilir. Bu noktada Cavid beyin Sadrazama söylediği şu sözler ilginçtir: "...takip edilen tarzı hareketi muvafık bulmadığımızı, kendisinin nazarında şahsının hiç ehemmiyeti olmayan Talât gibi mukarrer revalüsyonların fikrine tabi olduğunu, Talât nazarında Hakkı Paşa ölmüş, Cavid mahvolmuş bunlar vakai adiyeden bulunduğunu helbuki bizim Hakkı Paşaya daima muhtaç olacağımızı...", Görüldüğü gibi Cavid Beyin Sadrazamın istifasını istemesi onun Talât'ın çizgisinde olduğu izleniminden kaynaklanmaktadır. Cavid beyin bazı nitelermeleri Talât beyin kişiliğini belirlemede bize yardımcı olabilecek karakterdedir. Şöyle ki: bir kere Talât bey kendisine bile önem vermeyen bir devrimcidir. Amacı doğrultusunda kendisi de dahil olmak üzere hiç kimseye acımaz. Bu nitelme doğrudur, Talât beyin özelliklerini ortaya koymağa çalışan bir çok yandaş ve karşıtı yazarlar ya da kişiler tarafından açıklıkla sergilenmiştir.

Nisan'da Mahmut Şevket Paşa, Talât ve Hacı Adil beyle konuşarak istifa etmekten söz ediyor. Talât bey partisinin güvenini teyid edince bu isteğinden vazgeçiyor. Günler geçtikçe parti içersindeki en yakın arkadaşlar bile birbirlerinden şikâyet etmeğe başlıyorlar. Özellikle şikâyet edilen Cavid bey, Talât ve Mithat Şükrü, Habib beyin evinde Topçu Ziya ve Galip ve daha bir kaç subayla konuştuklarında bu genç subaylar Cavid bey ve onunla birlikte olan bir kaç üyeyi eleştiriyorlar. Talât bey ise bu eleştiriler karşısında acık bir tavır almıyor. Bütün bu gelişmelere rağmen birbirlerini eleştiren kişilerin aralarındaki ilişki sürmekte ve partinin geleceği konusunda ciddi boyutlara ulaşan temaları sürdürmektedir.

Ağustos ayında artık İttihat ve Terakki önde gelenleri Hakkı Paşanın istifa ettirilmesini ciddi olarak düşünmeğe başlıyorlar. Eldeki en geçerli öneri Mahmut Şevket Paşanın katılacağı (Harbiye nazırı olarak) bir Hacı Adil bey hükümeti. Sadrazam olarak Hacı Adil beyin düşünülebilmesi cemiyetin kesin biçimde iktidara oturmak istemesinin bir kanıtı sayılabilir. Eğer Hacı Adil beyin kuracağı kabineye M. Şevket Paşa girmeyecek olursa, başka bir Harbiye Nazırının bulunması gerekecek ki cemiyet bundan da çekinmiyor. Bu konu Ağustos 1911

ayının bir çok günlerini işgal ediyor. Sonuçta olayın partinin kurultayından sonraya bırakılmasına ve Meclis-i Mebusan'ın kurultaydan sonraki ilk toplantısında tekrar düşünülmesine karar veriliyor.

Eylül ayı içerisinde Sadrazamla görüşenler onun her geçen gün kötümserliğe gömüldüğünü görüyorlardı. Dış ve iç olayların ağırlığı, İttihad ve Terakki ile olan sürtüşmeler Hakkı Paşayı, tüm umudlarını yitirmiş olarak kendi kaderi içerisine gömmekteydi.

Hakkı Paşa cemiyetin çökmekte olduğuna ilişkin bir inanca da sahip görünmektedir. Zorlaşan uluslararası durum ve cemiyetin bu çöküntüsü karşısında bir Kamil Paşa hükümetinin kaçınılmaz olduğuna ilişkin bir yargıyı da acıkça söylemeğe başlamıştır. Eylül 1911 ayı hem İttihat ve Terakki kongresinin yapıldığı, hem de Trablusgarp sorununun gündeme geldiği bir aydır. İttihad ve Terakki kurultayında merkezi umumi gene eski kadrosu ile iş başında kalmış, bu arada meclisin kısa sürede fesih edilerek seçimlere geçilmesinin kaçınılmaz olduğu yargısı da pekişmiştir.

İtalya'nın sudan bir notayı uluslararası kurallara uyma amacıyla verdikten sonra Trablusgarp (bugünkü Libya) ya karşı saldırıya geçmesi, o eyaleti istila etmek arzusunu ortaya çıkarması ülkede genel bir galeyana neden oldu. Hakkı paşa bu son olay karşısında şaşkındı. İtalya'ya karşı İmparatorluğun hiç bir biçimde savaşamayacağı kanısında bulunduğu için yerini direnme yanlısı Sait Paşaya bıraktı. Mitingler ve benzeri gösteriler İttihat ve Terakki açısından bir yeriden derlenme fırsatı yarattı. Genç İttihad'çı subayların gönüllü olarak Trablusgarp'e gitmeleri, orada bir avuç asker ve yetersiz araçlarla başarılı bir savunma savaşını sürdürmeleri ülkeyi düşünenin, devleti kurtarma amacını taşıyanın cemiyetten başka bir kurum olmadığı kanısının yaygınlaşmasına neden oldu. Bu o günlerin koşulları içerisinde haksız bir kanıda değildi. Diğer yandan Selânik'teki işçi hareketi İtalya'nın davranışını genel bir paylaşım savaşının habercilerinden biri olarak niteleyip grev ve gösteriler biçiminde bu olayı kınamış, enternasyali de bu kınama eyleminin içine sürüklemeye başlamıştı. Ne

var ki Osmanlı hükümetinin başındakiler bu paylaşım savaşı kavramını anlayamadıkları gibi, hâlâ İngiltere ve Almanya gibi düveli muazzamanın arasındaki denge oyunları ile İtalya'nın yola getirileceğini düşünmekteydiler. İngilterenin arabuluculuğu geç kaldınız deyimiyle red etmesinin paylaşım da İtalya'yı yanına almak isteğini yansıttığını bile anlamayacak durumda bir dışişleri örgütü bulunmaktaydı.

Bu arada Ekim ayında Karasu'nun ilginç bir girişiminden bile meded umulduğunu gösterecek bir gelişme oldu. Daha doğrusu fısıltı halinde yayıldı : "Karasu ve Talât bey, Grand Orient mason locasını tüm dünyaya şubeler biçiminde yayarak, her ülkede (kuşkusuz başta Düvel-i Muazzama olmak üzere) Osmanlıdan yana bir lobinin oluşturulmasını ciddi biçimde düşünmekteymişler.» Bu söylentinin gerçeklik payı bilinmemekte. Yalnız Cavid bey Karasu'nun böyle bir girişimden kendisine söz ettiğini yazmaktadır. Mamafih bu girişimin sadece düşün düzeyinde kaldığı, gerçekleşmediği biliniyor. Zaten çok utopik ve anlamsız bir girişim niteliğindeydi.

Gene Ekim ayında partinin ileri gelenleri değişik evlerde toplantılar yaparak durumun ciddiyeti karşısında alınacak tedbirleri görüşmeğe başlamışlardır. Örneğin 18 Ekim 1911'de Nuruosmaniye İttihad ve Terakki klubünde toplanarak Mahmut Şevket Paşanın artık kabine içersinde muhafaza edilmemesi gerektiği tartışılmıştır. Bu toplantıda Talât, Dr. Nazım, Mithat Şükrü, Hacı Adil, Kara Kemal, Ahmet Nesimi ve Hüseyin zâde Ali bey bulunmuştur. Bu toplantının bitiminden sonra saat 11'de Talât, Hacı Adil, Mithat Şükrü ve Cavid bey, Hayri beyin (Niğde milletvekili) evine giderek daha iki-üç saat süreyle aynı sorunun değişik yönleri konusunda düşünce alış-verişini sürdürmüşlerdir. Grubun genel kanısı Mahmut Şevket'in muhalefet safhına geçeceği ve bir Kamil Paşa hükümetinde görev alabileceği noktasında birleşmektedir.

Üç gün sonra Hacı Âdil beyin padişah ile olan konuşması konusunda fikir almak için Cavid bey'in evinde toplanılıyor. Toplantıda Talât, Hacı Adil, Celal, Hayri, Dr. Nazım, Eyüp Sabri, Ahmet Nesimi ve Şükrü bey'ler bulunmaktadır. Hacı Âdil bey

padişah ile konuşmasından edindiği bilgileri belirli noktalar çevresinde toplayarak şöyle yansıtıyor :

— Padişah'ın Hakkı Paşa hakkında "Gördün mü o sefil adamı" biçiminde konuşması bir takım kişiler tarafından doldurulduğunu göstermektedir.

— Padişah kendisi dışında hanedana mensup bütün kişilerin Kamil Paşanın sadaretini istediğini vurgulamıştır.

— Velihtın kendi aleyhindeki konuşmalarından uzun uzun şikayet etmiştir.

Bu konuşmadan anlaşıldığına göre padişahın Kamil Paşaya karşı olan durumuna güvenilemez, bu direnç muhalefet tarafından kısa sürede kırılabilir, hele Mahmut Şevket'de Kamil Paşadan yana tavır alırsa yapacak hiç bir şey kalamaz. Çünkü Padişah Mahmut Şevket Paşadan ciddi bir biçimde ürkmektedir. Ay sonunda Zührip evinde bir ziyafet vererek anasını gayri müslime ile bir andlaşmaya varılmasını açık bir biçimde teklif ediyor. Zührip efendinin «anasını gayri müslime» diye tanımladığı grupların başında (en azından kendi ilgisi açısından) ermeniler gelmektedir. Ziyafette Talât, Hüseyin Cahit, Cavid, Hakkı, Necmettin Molla bey'lerle Pastırmacıyan, Vartkes, Vramıyan ve Malumyan efendiler bulunmaktaydılar.

Kasımdan itibaren seçimlerin yenilenebilmesi için anayasanın 35. inci maddesinin padişaha daha geniş yetki verecek biçimde düzenlenmesine ilişkin tartışmalar gündeme gelmiştir. Talât bey bu konuda Meclis-i Mebusanda sözü geçen kişilerle, merkez-i umumi üyelerinin aydınlatılması ve değişikliğe inandırılması için var gücüyle çalışmaktadır. Son parti kurultayı kararları da aynı doğrultudadır.

Bu arada muhalif basında Sadık bey'in ilginç bir iddiasının yer aldığı görülmektedir. Şöyleki Sadık bey Farmasonluğun iki kısım olduğunu İttihatçıların İtalyan, Hürriyet ve İtilafçıların ise İngiliz masonu olduğunu söylemekteydi. Böylece Hürriyet ve İtilaf İttihatçıları Trablusgarp'e spirdiran bir ülkenin locasına bağlı olmakla suçladığı gibi, Hürriyet ve İtilaf'a da uluslararası alanda İngiliz desteğini sağlamak istemektedir.

Said Paşanın yeni kabineyi kurması kesinleşince bu kerede merkezi umumi ve diğer ileri gelen üyeler arasında bu ka-

bineye girip girmeme konusu tartışılmağa başlanmıştır. Mithat Şükrü ve Ahmet Nesimi beyler, Talât beyin kabineye girmesini istemiyorlar. Nedenlerini iki noktada toplamak mümkün: ülke içersinde meydana getireceği olumsuz etki ve cemiyet üyeleri arasında yaratacağı "ihtirasat". Özellikle bu ikinci nokta onlar için çok önemliydi. Belli olan bir şey Talât beyin gücünün kırılması için üyeler arasında gizli bir kampanyanın başladığıdır. Ne var ki Said Paşa açık bir biçimde Talât beysiz bir kabineyi oluşturmayaacağını cemiyete bildirmiştir. Böylece yaşlı ve deneyimli sadrazam İttihat ve Terakki'nin nabzını elinde hissetmek istemektedir. Toplantılar ve tartışmalar sonunda Hacı Adil beyin Dahiliye nezaretine, Talât beyin Posta ve Cavid beyin de Nafia nezaretlerine gelmelerine karar verildi. Bu arada yaklaşan seçimlerin yönetimi (Çünkü artık meclis-i mebusanını feshi kesinleşmiştir) yönünden genel merkezin Selânik'ten İstanbul'a getirilmesi istenmektedir. Bu konunun tartışılması çok sert oldu. Hacı Adil bey, Dr. Nazım ve Cavid bey böyle bir değişikliğin karşısında idiler. Genel Merkezin İstanbul'a getirilmesi düşüncesinin önderliğini ise Talât bey yapıyordu. Bunun nedeni çok açıktı. Genel merkez Selânik'te kaldığı müddetçe örgütün denetimi konusunda Talât bey bir çok güçlülükle karşılaşacak, belkide bu denetimi, dolayısıyla parti içersindeki etkinliğini yitirecekti. Oysa İttihad ve Terakki hem cemiyet, hem de parti olarak Talât beyin herşeyiydi. Cavid beyin deyiimiyle «mukarrer bir revolusyoner» olarak Talât beyin başka türlü düşünmesi beklenemezdi. Bu arada üyeler arasında Hacı Adil bey ile Talât bey kabineye girmezse seçimler yitilir düşüncesi de (belkide amaçlı olarak) yayılmakta idi.

Cavid bey her zamanki kronik karşıtlığını korumağa devam etmektedir. Notları arasında yeni kabinenin tam bir kesmekeş olduğuna dair satırlar bulunmaktadır. Bu arada seçim kampanyası da ilerlemektedir. Talât bey Rum patriği ile görüşerek Rum klüplerinin cemiyeti desteklemesini istediğinde patriğin tutumu ilginç, ne olumlu ne de olumsuz bir yanıt vermiyor. Belli ki bu konuda kararlı değiller, belkide karşı bir eğilimin güçlülüğünün farkındalar. Museviler ise cemiyeti destekleme de kararlı bir tutum içinde görünmekte. Hahambaşı ile Talât beyin görüşmesinden bu çıkıyor ortaya.

İttihadcıların bu arada ilginç yöntemlere de başvurdukları görülmektedir. Örneğin Selânik Bankasının müşterileri arasında İttihad ve Terakki lehine bir baskı grubu oluştunması açıkça istenmiştir. Bu arada Reji müdürlüyeti İttihad ve Terakkinin seçim kampanyası için paraya ihtiyacı varsa Paris merkezinin bu konuda her türlü desteği göstermesi için kendisine yetki verdiğini bildirmiştir. Reji müdürü kampanya için 8-10 bin liraya kadar verebileceklerini de eklemekte kusur etmemiştir.

Kampanyanın baş konuşmacısının Cavid bey olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi zaman zaman günde iki üç klüpte konuşarak İttihad ve Terakki'nin genel politikasını ve yapmak istediği işleri anlatmaktadır. Bu arada işçi klüplerinde sosyalizm aleyhine konuşmayı da ihmal etmemektedir. Diğer yandan değişik illerde adayların etnik nitelikleri de tartışmalara, hatta cemiyetten uzaklaşmalara neden olacak gibi görünmektedir. Örneğin Talât beye gelen heyetlerin söylediklerine bakılırsa Üsküp'ten iki Bulgarın mı yoksa iki Sırbın mı aday gösterilmesi gerektiği önemli boyutlara ulaşan bir çekişme haline gelmiş durumdadır. Cavid beyin bir başka görevi de kampanya için ilişkide bulunduğu çeşitli mali çevrelerle, bankalardan para derlemektir. Bunda da hayli başarılı olduğu anılarından anlaşılmaktadır.

Basın haberlerinden, anılardan aldığımız bilgiler 1912 seçimlerinin İttihat ve Terakki için çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa muhalefetin birleşik partisi görünümünde olan "Hürriyet-i İtilâf" için de seçimler aynı derecede önemliydi. Tarihimizde 1912 seçimleri ciddi izler bırakan bir seçim olarak yer almıştır.

5

1912 seçimi Osmanlı tarihinde en şiddetli kampanyanın geçtiği, mücadelenin görülmemiş düzeye ulaştığı seçimdir. Bir çokları bu seçimi «sopalı» seçim olarak da adlandırmaktadır. Yalnız bu biçimdeki bir nitelemenin yerinde olup olmadığı noktasını daha sonra ele alacağımız için şimdilik üzerinde durma-

yacağız. 1912 seçiminin şiddetli bir mücadele ortamında geçmesinin temel nedeni muhalefetin tek cephe halinde seçime girmesidir.

İttihat ve Terakki cemiyetine yönelik muhalefet «Hizbi Cedid» grubunun oluşması ile görülür hale gelmişti. Başlangıçta parti içinde bir grup olarak ortaya çıkan bu topluluğun kısa sürede partileşeceği açıktı. O sıralarda «Hizbi Cedid» grubunun yanısıra (Meclis-i Mebusanda) üyelerinin büyük bir kısmının arap olduğu "Mütedil Hürriyetperverân Fırkası" ile gerici unsurlardan meydana gelen "Ahali Fırkası" mevcuttu. Bu partiler ile diğer karşıt unsurlar yeni kurulan "Hürriyet ve İtilâf" partisinin çatısı altında birleştiler. Partinin ismi böyle bir "blok"laşmayı yansıtmaktaydı. Hürriyet sözcüğünün anlamı açıktı, "İtilâf" ise birleşme, anlaşma anlamına gelmekteydi. Bir anlamda muhalefet müttefikleri biçiminde de bu sözcüğü yorumlamamız mümkün. Parti bir yandan aşırı dinci unsurlar tarafından arkalanırken, diğer taraftan ayrılıkçı hareketlere yönelik etnik gruplar, azınlıklar, "İttihad ve Terakki"den bir çıkar sağlayamayanların da desteğini sağlamıştı. Başta şehzade Vahdettin olmak üzere, saraya mensup bazı kişiler de partiyi tutuyorlardı. Bunların da arkalaması sonucu partinin genel başkanlığına Damat Ferit Paşa seçildi. Miralay Sadık da onun yardımcısı olarak görev aldı. Gümölcineli diye bilinen ve Ahali Fırkası başkanlığını yapmakta olan İsmail Hakkı bey'de bir anlama Sadık bey'in yardımcısı gibi çalışıyordu. Parti uyguladığı muhalefet politikası ile kısa süre içerisinde kamu oyunda önemli düzeylere ulaşan yandaşlar sağladı. Bunların bir bölümü 31 Mart karşı devriminin artıkları olan gerici ve tutuculardı. Ama asıl büyük bölüm Rum, Ermeni, Arap vb. gibi Osmanlı İmparatorluğundan kısa süre içerisinde ayrılmayı hesaplayan, kendilerine özgü bir ulusal hareketi sürdüren gruplara mensup olanlardı. Örneğin Rum "Meşrutiyet klübü" bütün gücüyle bu yeni partiyi destekliyordu. Partinin tüzük ve programı da sözü edilen ayrılıkçı ve liberal unsurları hoşnut edecek cinstendi. Örneğin parti bazı vilayetler için millî eğitim, tarım, bayındırlık vb. gibi konularda bütünüyle bağımsız, özerk yönetimi kabul etmekteydi. Bu yöreler sadece savunma ve dış işlerinde devlete bağlı olacaklar-

di. Ekonomide Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge oluşu nun temel nedeni olan kapitülasyonlara karşı en küçük bir eleş tiri yöneltmediği gibi zımnen bu kurum korunuyordu. Bu tavrın fırkanın dış desteğe olan gereksiniminden kaynaklandığı açıktı.

Parti tam anlamıyla bir karmaşa yuvası olarak çalışıyordu. Çeşitli yetkili kurumlarında görev alanların hem düşünsel, hem de toplumsal niteliği, parti konusunda bir güven duygusunun aklı başında insanlarda yer etmemesine yetecek ölçüdeydi. Bu na karşın özgürlüğe susamış, bu arada ekonomik güçlükleri hic bir zaman çözülmemiş yığınlarla, liberal iyi niyetli aydın lar partinin İttihad ve Terakki'ye yönelik savaşımına yer yer fiilen katılıyorlardı. Bunlara en çarpıcı örnek olarak Tefvîk Fik ret gösterilebilir.

Partinin ve yöneticilerinin kişilikleri ile genel doğ rultusu hakkındaki en çarpıcı bilgileri Dr. Rıza Nur vermekte dir. Dr. Rıza Nur "Hürriyet-i İtlâf nasıl, doğdu, nasıl öldü" adlı yapıtında bu konuda akla hayale gelmeyecek şeyleri en küçük ayrıntısına kadar anlatmakta, çeşitli suçlamaları parti yönetici lerine yöneltmektedir.

Partinin tek amacı vardır: ne pahasına olursa olsun İttihad ve Terakki iktidarına son vermek. Bu konuda Dr. Rıza Nur'un Hüseyin Cahit'e yaptığı bir konuşmayı onlatın bölüm sözünü et tiğimiz hedefi açıkca ortaya koymaktadır:

"Partinin kuruluşunun ertesi günü hiç selomlaşmadığımız halde Hüseyin Cohit bey Mecliste yanıma geldi.

Yüzü heyecandan saman gibi sararmıştı. Benden Fırkanın ne olduğunu, maksadını sordu, Ben de :

— Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetle rini bir yere topladık. Size müthiş bir darbe-i helâk indirece ğiz. Maksadımız sizi iktidar mevkiinden atmaktır, dedim. Ce vap verdi.

— İyi ama içinde mutâassıp, dindar, hoca, hristiyan, ca hil, âlim ve muhtelif siyasi fikirde adam var. Nasıl olur? Hani sen "Meclis-i Mebusan'da fırkalar" namındaki eserinde, bizi; bir cinsten olmayan "amalgamé" diye vasıflandırıyordun. Biz den dürüst iş çıkmayacağını iddia edliyordun. Ya bu sizin ki?

— Evet hakkın var,
diye mukabele ettim. Ve şunları söyledim :

— Sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o günü fırkayı dağıtacağız. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkûmdur. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Hürriyet-i İtilâf çeşitli çıkarları açısından İttihad ve Terakki'yi devirmek isteyenlerden oluşmuştu. Kuşkusuz böyle bir amaç yönelik siyasi parti olamazdı, yalnız bir intikam şirketi düşünülebilirdi. Nitekim bu parti tarihte iki önemli görev yaptı: bunlardan birincisi Balkan bozgununu hazırlamaktır, diğeri ise Sevr andlaşmasını imzalamak.

İttihat ve Terakki bir yandan, Dr. Rıza Nur'un sözleriyle açıklanan muhalefetin ölüm isteyen baskısını en azına indirmek, diğeryandan Trablusgarp ve Yemen de her gün ciddiyetini arttıran olayları daha radikal diyebileceğimiz bir çözüme kavuşturmak amacıyla hareket serbestliğine ihtiyaç duyuyordu. Bu ise seçimlerin yenilenmesi ve Meclis'te çoğunluğun sağlanmasıyla mümkündü. İşte bu koşullar altında seçime gidilmesine karar verildi. Ne var ki bu kararın yaşama geçirilebilmesi için meclisin feshedilmesi gerekiyordu. Bunun da sağlanması ancak anayasadaki 35. maddenin değişmesiyle mümkündü. 35. maddenin değişmesine ilişkin karar partinin Selânik'teki kongresinin yedinci maddesinde yer almıştı. Bu madde aynen şöyleydi :

“Kanun-i esasinin muaddel 35. maddesi (Vükela ile heyet-i mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyet-i ara ile ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdilli yahut müceddeden ve üç ay zarfında intihap olunmak üzere Heyet-i mebusanın feshi hukuk-i padişahi cümlesinden-dir) suretiyle tadili teklif edilecek ve Meclis'in feshinde heyet-i âyanın muvafakati şartı muteber olmayacaktır.” 35. maddenin değişikliği ile istenilen Meclis-i Mebusan'ın feshi konusunda âyan'ın yorum yetkisinin kısıtlanması, bu arada Padişaha daha bir yetki verilmesidir. Bunu İttihad ve Terakki uygun gördüğü anda seçimlere gidebilmek için istemekteydi.

Bu değişiklik tasarısı 3 Ocak 1912 de Meclise sunuldu. Muhalefet önergenin konuşulmasını engellemek için Meclise gir-

medi, ünlü deyiimiyle "obstrüksion"a başvurdu. Bunun üzerine hükümet uzun bir istifaneme ile bu hareketi kendisine karşı güvensizlik olarak yorumladı. Padişah yeniden Spid Paşayı sadarete getirdi. O da tekrar eski değişiklik önergesini meclise sundu. Bu kere muhalefet engelleme yapamayacağını, bunun gene güvensizlik kabul edilerek istifa nedeni sayılacağını dolayısıyla meclisin feshinin kolaylaşacağını düşünerek müzakerelere girmeğe karar verdi, tartışmalar başladı. Tartışmalarda, muhalefet, bilhassa azınlıklara bağlı milletvekilleri en şiddetli eleştirileri yapıyorlardı. Meclis-i Mebusanın o döneme ilişkin tutanaklarında yapılan tartışmaların şiddeti ve sertliği bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bir kaç örneğin burada yer alması hem muhalefetin gücünü ve yönünü gösterme açısından, hem de Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu durumu sergilemesi yönünden yararlı olacaktır.

Priştine milletvekili Hasan Bey değişiklik önerisine karşı çıkarken şunları öne sürmektedir :

"Eğer sizler yine kanunsuzlukta devam edecek ve bu olacak dersenz, biliniz ki her kuvvetin üzerinde olan kanun, bir gün sizden davacı olacak ve yine o kanun muhaliflerin bile rikkatini celbedecek bir surette sizleri ezecektir, ona şüphe etmemelisiniz ve o kanunsuzluğun devamı ile bu memleketin felaket girdabının dibine doğru yuvarlandığını ve o hal devam ettikçe bugün taddil etmek istediğimiz kanunun bile tatbik yerini bulamayacağımızdan hakkıyla korkulur....» bu sözler üzerine Mecliste şu tartışma başlar:

Talât bey (Ankara) — Türklerin en büyük kabahati ittihat etmemeleridir. Eğer Türkler ittihat etseydi.... (gürültüler)

Sabri Efendi (Tokat) — İttihat nam-ı kazibi adı altında toplanan çete bu ittihadı mani oldu. (şiddetli gürültüler)

Salim efendi (Karahisarısahip) — Çete nerede, burıda.... (Şiddetli gürültüler)

Mecdi bey (Karesi) — Böyle müzakere mi olur reis bey. (Gürültüler)

İsmail Hakkı bey (Bağdat) — Çetenin kim olduğunu söylemezlerse, çetenin kimlerden olduğunu tasrih eylemezlerse en alçak, en adi adamlardır. Namuslu adamlarsa söylesinler.

Reis — Sabri efendiye ihtar ediyorum, efendim. Nedir bu asabiyet rica ederim. Meclisin şanına, haysiyetine nakise getiriyorsunuz. 35. maddenin zararlı ya da faydalı olduğuna dair bir şey söylenmiyor. Yalnız partilerden bahsolunuyor. Rica ederim efendim. (Gürültüler).

Salim efendi (Karahisarısahip) — Reis bey bu parti 120, 130 kişiden mürekkeptir. Bu namuslu adamlar çeteciliği kabuf etmezler. Ya sözünü geri alsın veyahut nizamname-i dahiliyi tatbik edin. Bu kadar da olmaz. Adam bunu yiyemez. Çete diyor yahû...

Boşa efendi (Serfiçe) — Çete, heyet demektir. Eşkiya çetesi dese o vakit fenadır.

Salim efendi (Karahisar) — O tabirle söyledi. Sözünü geri alsın veyahut nizamname-i dahili icra edilsin.

Reis — Nizamname-i dahiliyi icra ettim. "ihtar" eyledim, efendim. Tekerrürü halinde "takbih" muamelesini tatbik edeceğim.

İsmail Hakkı bey (Bağdat) — Alemin namusuna tecavüz ettikleri gibi Meclisin namusunu da mahvediyorlar (gürültü)

Reis — Bu gibi sözleri söyleyenler adab-ı münazaraya riayet etmelidirler (Hasan bey'e hitaben) Siz de milliyeti bırakın, rica ederim.

Hasan bey (Priştine) — Aman efendim. Milliyet meselesi ama, ben Türklere karşı hissiyatımı herhalde burada söylemiyim. Çünkü beyefendi, hissiyatımı, Seyit bey başka türlü telakki etmek istiyorlar.

Reis — Onu bilfiil gösterin.

Hasan bey (devamla) — Söylediklerim kavli değil, fiili ve kalbidir. Yani Türklerin sertac-ı iptihâcımız olduğunu söylemekle beraber Türklerin de ol suretle diğer akvama riayet etmesini ve o suretle bilmesini söylemekle iktifa edeceğim. Daha ziyade izah etmeğliğim arzu edilmiyorsa pekâlâ, asıl sadece geliyorum.

Mecdi efendi (Karesi) — Biz Meclis'e ayak basınca akıl dışarı çıkıyor."

Homa milletvekili Zührevi efendi de 35. madde ile yapılmak istenen değişikliğe yönelik şunu söylüyor :

"Hükümdarın elinde namütenahi, hudutsuz haklar varker bu devlet mağlubiyetten mağlubiyete düştü. Rumeliden yavaş yavaş ricata mecbur oldu. Bosna-Hersek'i bıraktı. Şarki Rume- liyi terke mecbur oldu. Koca Mısır işgali askeriyeğe uğradı. Şimdi bir buhran var diyorlar. Biz bunun olup olmadığını tes- limde mecburiyetimiz yoktur. Efendiler, bir Trablusgarp vilayeti bu devletin elinden gidiyor. Bütün mensup olduğumuz arap kavmi kanlı gözyaşları döküyor.

İsmail Hakkı bey (Bağdat) — Yalnız onlar değil, bütün Os- manlılar, hatta bütün islamlar kanlı gözyaşları döküyor.

Şükrü el-Aseli bey (Şam) — Satan dökmüyor (gürültüler)

İsmail Hakkı bey (Bağdat) — Sarih söyleyin de anlayalım.

Şükrü el-Aseli bey (Şam) — Anlayanlar anlar.

Ali Cenani bey (Halep) — Onu söyleyen haltetmiş.

Reis — Hayır. Öyle şey yok.

İsmail Hakkı bey (Bağdat) — Biraz sarih söylemeniz icap eder.

Şükrü el-Aseli bey (Şam) — Hep şu meseleyi kapatmak için.

Abdülhamid Zührevi efendi (Hama) — Şimdi bu meselede bu devletin aczi nümayan oluyor. Bu devlet, ne ordu, ne erzak, ne zahire sevkedebildi. İyi dinliyor musunuz? Bu devlet işte bu hale gelince, tabileri olan milletlerin ümitleri kesiliyor. Bunu her- kes anlamalı. Bunu söylemekten hiçbirisi kaçmamalı. Trablus- garp bugün gidiyorsa yarın Suriyemiz, Hicazımız, Irakımızın gitmesinde korkumuz olmasından bizi kim menedebilir?"

Görüldüğü gibi Zührevi efendi açık bir biçimde imparator- luğun dağılmakta olduğunu ve Arap ulusunun da ergeç ayrılı- cağını üstü kapalı bir tehdit anlamında ortaya atmaktadır.

Aynı madde konusunda söz alanlar arasında olan Vartkes efendi için Celal Bayar şu sözlerle ilginç bir yargıya varmak- tadır: "Vartkes efendi, parti disiplini içinde yetişmiş, prensip sahibi, sosyalist bir milletvekiliydi. Bu vesile ile söylediği nutuk, bugün için dahi, parti ahlâkı bakımından önemlidir, diyebilirim". Celal Bayar'ın bile böylesine övdüğü bu konuşmanın önemli bö- lümleri şöyledir:

"Efendiler, bendeniz 35. maddeye sırf bir prensip nokta- sından bakacağım. Bence 35. madde sırf hakimiyet-i milliyenin kuvvetidir. Bu hakimiyet-i milliye ve milletin seçtiği Meclis, ne

kadar kuvvetli olursa ben o milleti de o kadar kuvvetli addederim. Acaba bu tekliften milletin hukuku zarar görür mü, görmez mi?"

Biz maddeyi iki sene evvel müzakere ettiğimiz vakit te, bazıları, kanatlerine göre lehine, bazıları aleyhine söylediler.

Lehte söyleyenlerin bazıları şimdi aleyhinedir. Aleyhinde olanlarda şimdi lehindedirler. Zaten bu bizim Meclis'in en büyük kusurlarından biridir. Hiç kimse devamlı bir prensip sahibi olmadı. Sağda olan sola, solda olan sağa geçer.

Sait efendi (Üsküp) — Bazısı da ortada kalır.

Vartkes efendi (devamlı) — Evet, bazısı da ortada kalır. Ve zannederim ki ortada kalanlar asıl prensip sahipleridir. Bence bu madde kabul olunmasın. Meclis on defa fesh olsun razıyım. Benim prensibim böyledir. 35. maddeyi koyduğunuz vakit iki nokta vardı. Abdülhomid gibilerden, bugünde yarın da korkarız, iki noktanın birincisi bu idi. İkincisi de, bir kısım âyanın millet tarafından seçileceği meselesi.....

..... Bu maddeyi tadil etmekten ziyade bu maddenin kusura olan noktasını yani âyanın, millet tarafından seçileceği noktasını icra ettirmeğe çalışalım.

Sait Paşa hazretleri, neden dolayı bu maddeyi tadil etmek fikrine geldi? Bendeniz asla süizan etmiyorum. Bence, onun fikri şudur: Meclisin atıl bir surette çalışmakta olduğunu mebusların muharebe zamanında yekdiğeri ile boşuşup, uğraşmakto bulunduğu ve milletin faydasını düşünmediklerini gördü. Ve bunun üzerine bu meclisi fesh etmeyi düşündü. Madem ki hükümet, milletin kendi ekseriyetiyle, kendi namıyla idare olunuyor, milletin reyine yeniden müracaat etmeyi münasip gördü. Bu bence tabii bir haktır.

Sait Paşa düşündü ki mesuliyet kendi omuzlorındadır. Mevkii iktidarda bulunan İttihat ve Terakki kabinesidir, partisidir. Mesuliyet onların elindedir. Ve böyle harp zamanında, mesuliyet kendi başlarında olduğu halde, başkaları bırakmıyorlar ki kendileri çalışsınlar, ileri gitsinler. Bunun üzerine Meclis'in feshini, 35. maddenin tadilinde buldu. Ama kendi içtihadı ne kadar yanlışır, doğrudur orası kendisine aittir. Fakat ben Sait Paşa-

nın fikrinde değilim. Bu hallerin sebepleri, biz mebusların siyasi terbiyemiz olmamasındandır. Birincisi bizde parti yoktur.

İsmail Hakkı bey (Bağdat) — Şimdi sabit olduğu vechile...

Vartkes efendi (devamlı) — Avrupa fikri ile anlaşılan partiler bizde yok. Avrupa'da bir adam meb'us seçildiği zaman, kendi seçmenlerinin huzurunda nasıl bir program takip edeceğini arz ediyor. Ve milleti de onu seçiyor.

Efendiler, ibtida 180-200 kişi İttihat ve Terakki'nin programını, milletin huzurunda müdafaa ettiler. O, vakit, hepsi biz İttihat Partisinin namzetleriyiz diye ilan ettiler. Ve hepsi de, İttihat ve Terakki programını müdafaa edeceğiz ve millete onunla hizmet edeceğiz dediler. Bugün bakınız, İttihat ve Terakki azası 220 den 110 tane kaldı. Yarısı bilmem ne sebeplerden rücu etti, geri döndü.

Boşa efendi (Serfiçe) — Zaten program yoktu.

Vartkes efendi (devamlı) — Ben Erzurum'dan secildiğim vakit, İttihat ve Terakkinin oraya programı geldi. "Bunu kabul ediyor musunuz" dediler. Ben de Taşnasuyun partisinin programını gösterdim, ve "Bu programla beni seçerseniz seçiniz dedim". Eğer bizde Avrupa fikriyle teşekkül etmiş, mevki-i iktidara gelmiş bir fırka olsaydı, 220 mevcutla mevkii iktidara gelen o parti Meclis fesholuncaya kadar iktidarda kalırdı. Şimdi yeni bir Hürriyet ve İtilâf partisi ortaya çıktı.

Efendiler, daha unutmudık, yazıları bile kurumadı. Birbirine müboyin, birbirine zıt iki parti bir gün zarfında birleşmişler. Bunu gazetelerde gördük. Böyle parti teşkil olunur mu? Daha dün Gümölcine mebusu İsmail bey başka şey söylüyordu, Lütfi Fikri bey başka şey söylüyordu, Rıza Tevfik bey başka söz söylüyordu. Sabri efendi de başka söylüyordu. Bir gece zarfında bunlar ne oldu da birleştiler, prensiplerini bertaraf ederek birleştiler.

Rıza Tevfik bey (Edirne) — Sonra sana anlatırım, kulağına söylerim.

Hasan bey (Pristine) — Hakikatte itilâf oldu.

Vartkes efendi (devamlı) — İhtimal diyeceksiniz ki, git-tikçe efkâr terakki ettiğinden, fikirler ilerlediğinden iki yoldan gittiler, birleştiler. Eğer, bu parti namına, zat-ı şahaneye giden-

ler Padişaha ayrı ayrı içtihadlar üzerine müracaat etmeseydiler ben buna inanmıyacaktım.

Sabri efendi (Takat) — Tahrif edildi.

Vartkes efendi (devamla) — Ben onu asla kabul etmem. Kendiniz müracaat ederek, şimdi iddia ettiğiniz tahrifi tashih etmeliydiniz. Zat-ı şahane tarafından size emrolunan şeylere, ben sosyalist olduğum halde riayet ederim. Hatta şurada, kürsüde Hürriyet ve İtilâf taraftarlarından bazıları 35. maddenin tadili aleyhinde olduklarını ve bazıları da müphem bir surette: "Biz hükümdarın hukukunun tevsiline, genişletilmesine taraftarız ama işte böyle bir takım mahzurlar var" dediler. Böyle müphem bir şeyde sözleri birbirine uymayan bir partiye, Avrupa fikri ile teşekkül etmiş bir parti nazarıyla bakılmaz.

Efendiler, evvela İttihad ve Terakki Fırkası bir program yaptı. Ve bu program epeyce liberal bir programdı. İnkılâptan hemen sonra teşekkül eden böyle bir partinin daha ileriye gitmesini hepimiz temenni ediyorduk. Halbuki sonra bir "Hizb-i cedit" meselesi ortaya çıktı. Ve dışardan bir takım zevat çıktılar, İttihad ve Terakkiyi tazyik ettiler. Bunun üzerine İttihad ve Terakki'de programından rücu etti, geri döndü. Bunu ben, inkılâptan doğmuş bir parti için ayıp addederim. Biz o partiden büyük şeyler bekliyorduk.

Umumunuza söylüyorum : Eğer biz hakiki prensip adamları isek ayırmız yoktur. Meclis'te bulunan iki parti dahi millet tarafından seçilmelidir. Bu partilerin mensupları milletin kusurlarını tashih etmeye, milleti idare, taassupları izole eylemeye ve milleti münevver kılmaya memurdurlar.

Halbuki efendiler, iki partinin gazetelerde neşriyatını gör-dünüz. Onlar, böyle yopmadılar. Bunlar milletin taassubunu tahrik ve milleti bu gibi şeylere teşvik etmekten geri durmadılar."

Vartkes Efendi sözlerine bu doğrultuda bir kaç bilgi daha vererek devam ettikten sonra yeni partinin üyelerine dönerek şunları ekledi :

«Siz, dün birleştiniz. Bugün mevkii iktidara geçmek istiyorsunuz. Siz Avrupada'ki gibi bir muhalefet yapmadınız, bir opposition negative (menfi muhalefet) yaptınız.

İşte efendiler böyle yanlış teşkil ve idare olunmuş fırkalar-dan dolayıdır ki, daima mecliste böyle çirkin haller vukubulu-yor ve Sait Paşa hazretleri isiaha ne kadar çalışsalar ve ne yapsalar siyasi terbiyemiz olmadığından yine böyle olacak. Ve bizden sonra gelecekte de yine böyle olacaktır.

Efendiler kabineye kusur buluyoruz. Bir suyun menbâ bu-lanık olduğu vakit ondan berrak su beklemek zannederim ki mantığa aykırı bir harekettir.

İki aydan beri bizim kesilmek istenen ayağımızı, yani Trob-lusgarp'i hangimiz düşündük?... İtalya da sosyalistler bile mu-harebenin aleyhinde bulundukları halde seslerini çıkarmıyorlar. Onların muhalif partileri yok mudur?...

Efendiler gerçi İtalyan sosyalistleri muharebeyi istemezler. Bununla beraber muharebe de İtalyanın mağlup olmasını hiç istemezler"

"..... Ben Meclis'in feshini istiyorum. Fakat 35. madde tadil olunmamak şartıyla istiyorum. Ben diyorum ki kimse meşrutie-te darbe vuramaz. Daha dün bize Meşrutiyeti getirenler bugün meşrutiyete darbe vursunlar... Onlar tarihin nazarında kazan-dıkları bu şerefi böyle (coup d'état) hükümet darbesi ile kay-betmezler. Menfaatî şohsiye için bu "coup d'état" ile milleti tehyic etmeyelim, millete korku vermeyelim. Eğer hakikaten va-tanperver isek bu Meclis'te milleti heyecano düşürmekten, mil-letin içinde ittifaksızlık yaratmaktan vazgeçelim. Başka bir şey yapmıyoruz. Gidelim efendiler. Millet başkalarını seçsin, gön-dersin (olkışlar)".

Şimdi birde muhalefet portisinin sözcüleri ile hükümet söz-cüsünün 35. madde değişikliğine ilişkin söylediklerine bakalım. Muhalefet, yani "Hürriyet-i İtilâf" adına Tokat Milletvekili Sab-ri efendi şunları söylemiştir :

".....Ben tadil için dört sebep buldum :

Birinci sebep : 35. maddenin tadiliyle hükümetin takviye edileceği hakkındaki iddialar yanlıştır. Ne olacak? Hükümet bizi istediği zaman kovacak. Hükümetin kuvvetlenmesi, Meclis'in feshe iktidar kazanması değildir. Dahile ve harice karşı meşru bir idare temin eylemektir.

.... Hükumete karşı cansız böyle bir meclisin, millete bir

yük olmasına meydan verilmemeliydi. Meclis çoktan feshedilmeliydi. Şimdi de hükümet, meclis'in canlandığını görünce feshetmek kâğıdı.

.... Tadil sebeplerinden ikincisi : Avrupa kanunlarında olduğu gibi diyorlar. Bizimkini onlara benzetmek, bizim için geri dönmektir. Malum olduğu üzere bizde feshin sabıkası vardır.

Diyanlar ki Meclis'e fazla hukuk verilirse istibdat olurmuş. Halbuki şimdiye kadar Meclis Hükümet'e karşı hiçbir istibdat göstermemiştir, ekseriyetini kaybetmiş bir hükümet böyle bir yükün altına giremez. Bu memleketi kurtarmak için değil kendilerini kurtarmak içindir.

Üçüncü sebep kuvvetler muvazenesi imiş. Bendeniz bu suretle gelecek tevazüne müvazene yokluğu diyeceğim. Zat-ı şahanenin hukuku Meclis'in hukukundan noksan mı? Meclis kabine nasbedemez. Zat-ı şahane nasbeder ve çıkan kanunlar hakkında da hakk-ı tasdikı vardır. Zat-ı şahanenin Meclis'i feshetmesi kuvve-i kanuniye reisi sıfatıyla. Bu sebeple âyan ile müşaveresi lazım gelir.

Hükümetin maksadı, kanunun Meclis'ce reddedilmesidir. Bu suretle Meclis'i feshetme vesile olsun demek istiyorlar.

..... Asıl tevazünü muhtel olan ve fazla kuvveti hâmil bulunan neresidir biliyor musunuz Gizli kuvvet. İşte hukuk-u saltanatı tevsî hakkını, haddizatında, Zat-ı Hazreti Padişahının istimal etmeyeceğini, bundan evvel söylenen sözlerden anlıyorsunuzdur. Hakikatte, bu kuvveti, yeni payitahtın merkez-i umumiyesi istimal edecek."

Bu nokta da Çankırı milletvekili Tevfik Efendi,

"Hoca gizli kuvvetten maksadınız molûmdur.. Acık söyleyiniz. Sarığınıza düşen vazife budur"" diye yerinden boğınır.

Sabri efendi (devamla) — Bendeniz büyük bir şey söylemiyorum. Gizli bir kuvvet dedim. Eğer öyle bir gizli kuvvet yoksa, bir şey anlaşılmaz. Demek ki bununla bir şey anlaşıyor. Demek ki bir şey varmış.

Hülâsa efendiler, Meclisimize teklif edilen şu 35. maddenin tadilini kabul etsek ne yapmış olacağız? Meclisin feshini kolay bir hale getireceğiz. 93 Meclis-i Mebusanı dağıtılmıştı, fesholunmuştu. Felakete maruz olmuştu. Mebuslar mağdur ol-

muşlardı. Bu sefer ki fesihden mebusların bir kısmının hissesine büyücek bir âr ve hicap kaydolunacaktır. Yani baltanın sapı içindedir.”

Hükümet adına eleştirileri cevaplandırmak ve 35. madde-nin değişikliğini savunma görevi Bağdat Milletvekili İsmail Hakkı Bey ile Emrullah Efendiye verilmişti. Emrullah Efendi Vartkes efendi ile Hoca Sabri efendi'nin konuşmaları üzerinde durarak şu yanıtları verdi :

“Bu kürsüye Sabri efendiden evvel Vortkes efendi çıkmıştı. Vartkes efendi tadil teklifinin aleyhinde bulundu. Fakat pek mantıklı hareket etti. Çünkü buraya çıktığı vakit evvelâ “Ben sosyalistim” dedi. Sosyalizmin nazariyesini kabul edince bu teklifin aleyhinde bulunmak tabiidir. Sosyalizmin gayesi, hükümetin siyasi vazifesini çoğaltmak aynı zamanda selahiyet ve iktidarını azaltmaktır.”

“Kanun-i Esasi'nin bir kanun-i semavi gibi bir harfinin bile değiştirilemeyeceğini söyleyen Sabri Efendi'ye soracağım; acaba bu fikirleri tadilden evvelki Kanun-ı Esasi ile tadil edildikten sonraki Kanun-i Esasi'den hangisi hakkındadır? Kendileri vaktiyle Kanun-i Esasi encümeninde idiler ve en ziyade tadil taraftarı bulunuyorlardı.”

“.... Kanun-i Esasi'de tadil edilecek maddeler vardır. Me-sele kuva-i devletin teşkili ve kuva-i beyindeki münasebatın teminidir. Burada tadil mümkündür. İki kuvvet beyinde, teşrii kuvvet ve icrai kuvvet arasında müvazene lazımdır. Sabri efendi bunun bir parti meselesi olduğunu söyledi. Meclis-i Mebusanda ekseriyet kayboluyor dedi. Bunları muvakkaten kabul ediyorum. Fakat sorarım: parti, devlet reisine fesih hakkı vermekle yerinde nasıl kalır. Hükümdar fesih hakkını istimal edecek olursa kime müracaat edecek, millete değil mi?

Ama siz, bu millet bunu yapamaz. Millet bir takım tesirler altındadır dersiniz, bu millete töhmet isnad etmek demektir. Bu söylenemez.

Hükümetin elinde yegâne silah, icrai ve teşrii kuvvetlerin reisi olan hükümdarın, devlet işlerine müdahalesini temin edecek şey, fesih hakkıdır. Şayet millet bu fesih hakkının kullanılması bir fenalık görececek olursa, yeni mebuslar gönderir. Eğer

hükümeti beğenmezse hükümetin aleyhinde olan mebusları gönderir, işi bitirir. Bu fesih hakkı öyle meşru bir haktır ki buna kimse ilişemez ve ilişmemek lazımdır.”

Tartışmaların yeterliliğine ilişkin önerge okunduktan sonra oya başvuruldu. Toplam 234 oydan 125 kabul, 105 red ve 4 oyunda çekimser çıktığı görüldü. Böylece anayasa değişikliği için gerekli 2/3 çoğunluk elde edilemediği için değişiklik önergesi reddedilmiş oldu. Bu durumda gene 35. maddenin istediği koşullar yerine geldiği için Sait Paşa bu oylamanın sonuçlarını güvence sorunu yaptı ve âyân'don gelen olumlu mütalaa üzerine Meclis-i Mebusan Padişah tarafından fesih edildi. Fesih tarihi 18 Ocak 1912 idi.

35. maddede istenilen değişiklik sağlanamasa bile İttihad ve Terakki amacına ulaşmış ve Meclis-i Mebusan'ın feshini sağlamıştı. Bundan sonra yapılacak iş, parti açısından seçimlerin her ne pahasına olursa olsun kazanılmasıydı. 1912 seçimleri bu koşullar altında yapıldı.

6

Muhalefet seçimlere büyük bir saldırı ile girdi. Tevfik Fikret, otuz beşinci maddenin reddedilmesinden sonra Meclis'in feshini ve seçim kampanyası sırasında İttihatçıların uyguladıkları baskıları protesto amacıyla ünlü “Doksan beşe doğru” adlı şiirini yazdı. Meclisin feshiyle 1295 de Abdülhomid'in o dönemdeki Meclis-i Mebusanı fesh etmesi orosındaki bir paralellik kuruluyordu bu şiirde.

Uygulanan seçim sistemi iktidarda bulunan partinin bir çok haksız ve yasa dışı müdahaleleri yapmasına ortam hazırlayacak nitelikteydi. Seçim iki dereceli olarak yapılıyordu. Önce ikinci seçmenler seçiliyor, sonra bunlar ilin ya da kaza merkeziniir belirli bir yerinde toplanarak milletvekillerini seçiyorlardı. Açık ki ikinci seçmenlerin çoğunluğunu elde eden parti milletvekilliklerini de kazanmış olmaktaydı. Seçimlerin yönetiminin “Heyet-i teftişîye” denilen ve bürokrasinin üst yöneticilerinden oluşan bir kurul tarafından üstlenilmesi de iktidarda bulunan siyasi parti

lehine bir takım girişimlerin yapılmasına imkan hazırlamaktaydı. Seçimler yönünden bir başka sakınca da seçim günlerinin hemen her idarî bölünüş için farklı oluşuydu. Yani seçim süresi belirli bir gün değildi, bir koç aydı. Nitekim diyelim ki Basra vilayetinde seçimler sonuçlandığı zaman Ankara'da ya da Manastır'da devam edebiliyordu. Bu da iktidar portisinin ilk sonuçlara göre diğer yörelerde kendi çıkarı doğrultusunda bir takım tedbirleri almasını sağlıyordu. Kısacası seçim sisteminin yapısı iktidar lehine bir çok olonakları ortaya çıkarabilecek nitelikteydi. İktidar da bundan yararlanmasını biliyordu. Ayrıca kolluk güçlerinin ve bürokrasinin iktidar yanında ağırlığını koyması, istenmeyen bir çok baskının da görülmesine neden olabilmekteydi. Nitekim 1912 seçimlerinde Dr. Rıza Tevfik'in dövülerek yaralanması bu tip baskıların somut bir örneği olarak yıllarca öne sürülmüştür. Hatta Tevfik Fikret bu konuda şu şiiri yazmıştır :

Yegane Filozofumuz

— Rıza Tevfik için —

*Yazık! Dediklerim en sonra çıktı: gayet galiz
O muhteşem, lekesiz ceçhe-i deruhsani
o levh-i irfanı
sonunda kanlara garketti... Bari, ey hunriz
hakikatin o şefik parçasında fecr-engiz
olan şetare-i handan-i karşısında utan!
Hayır, güneşlere toprak ve hakka taşfar
atan çocukların onu görmez...
Döğün zavalı vatan.*

İttihad ve Terakki seçim işlerini dahiliye nazırı Hacı Âdil ve Posta Nazırı Talât bey vasıtasıyla yönetiyordu. Bütün yük Talât beyin üzerindeydi. Kampanya için gerekli parasal kaynakları daha öncede sözünü ettiğimiz gibi Cavid bey sağlamaktaydı. Talât beyin aday olduğu Edirne'de bile kampanyaya fiilen konuşma yaparak katıldığı görülmedi. Edimeye Covid bey'le gitti ve Sulton Selim camii'nin arka avlusunda Cavid bey uzun bir konuşma yaptı. Bu orada Talât bey Edirne'de etkili olabilecek eşraf ve ileri gelenlerle gerekli ilişkileri kurup, tedbirlerini almaktaydı. Seçim kampanyasında İttihad ve Terakki,

iktidar partisi olmanın olanaklarını temel atma merasimleriyle de kullanıyordu. Bunlardan en büyük yankıyı uyandıranı yeni Selânik garının temel atma törenidir. Bu törende başta Cavid bey olmak üzere bir çok İttihat ileri geleni konuşma yapmıştır.

Muhalefet ise, yapısı gereği, toplumun geleneksel duygularını sömürerek oy alma çabasıydı. Bu konuda gerçekten ilginç örneklere de rastlanmıştır. Mesela Celal Bayar'ın anlattıklarına göre 35 inci maddenin değiştirilmesine yönelik istek

(30 gün oruç + 5 vakit namaz = 35. madde) şeklinde yorumlanıyor ve bu değişim isteğiyle İttihatçıların aslında oruç ve beş vakit namaz gibi islamın temel koşullarını kaldırmak istedikleri cami, cami yayılıyordu. Bu konuda verilen bir vaaz ay-
nen şu içerikteydi :

"Nemrut Aleyhillane'nin beynine sinek kaçmış... Hikmet-i Hüda beynini yemeğe başlamış... Herif sineği ürkütmek ve bu sayede ıstırabını dindirmek için başına tokmakla vurdurmaktarı başka çare bulamamış.

Nemrud'un uğradığı bu cezaya İttihat'çılar fazlasıyla iyiyktir.

— Heriflerin vurmali kafasına".

Köylerde, bucaklarda, hatta taşra illerinin çeşitli mahallelerinde yürütülen bu ve buna benzer propagandaların yanısıra İtilâfçı gazeteler de İttihad ve Terakki'nin o güne kadar uyguladığı politikayı eleştiriyorlardı. Bunların en akla yakın ve sağ duyu ürünü olanların yayınlandığı "Vazife" adlı dönemsel yayında yer alan eleştirilerin toplandığı başlıca noktalar şunlardı :

"1 — Orduyu alet-i siyaset ittihaz etmeğe yeltenmek ve zabitanın bir kısmının siyasetle işigalini teşvik etmek.....

2 — Metefdat-ı vicdaniyeyi propagandaya alet etmek ve muhalifleri kimlerden teşkil etmiş bulunursa bulunsun dinsiz ve ahlaksız gibi göstermek,

3 — Memurin-i idarenin kanun haricindeki muamelesine karışmak ve hatta bazen zahir olmak ve mesela mutasarrıfların çeteler teşkiline ve valilerin muttasıl sopa atmalarına kail olmak.

4 — Hemen bilumum ehemmiyetli memuriyetleri, mürteşi ve mücrim dahi olsa cemiyet taraftanna hasretmek.”

Kuşkusuz bu konuda muhalefetin haklı olduğu noktalar çoktu. Ne var ki böylesine haklı eleştirilerin yanı sıra, gene Celal Bayar'ın değindiği Ulu Cami'de vaaz veren Hürriyet hoca adlı birinin “Mikrop yoktur. Kolera hastalığına karşı tedbir almalı demekle dinsizler Allahın takdirine karşı koyuyorlar” demeğe kadar varan olumsuz propagandalarda yapılmaktaydı.

İşte 1912 seçimleri bu ve buna benzer koşullar içersinde, İttihad ve Terakki'nin akıl almaz baskıları altında geçti. Sonuçta seçimi İttihad ve Terakki büyük bir çoğunlukla kazandı. 13 Nisan 1912 de yeni meclis açıldı. Artık bu Meclis'te muhalefet yoktu. İlk iş olarak anayasanın ünlü 35. maddesi istenilen doğrultuda değiştirildi. Fakat muhalıfsız olan bu meclisi büyük sürprizler bekliyordu.

7

Sina Akşin 31 Mart olayından sonra 1912 seçimlerine kadar geçen döneme İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı adını vermektedir. Bu nitelemenin tartışmasını burada yapmayacağız. Bu dönemde acık olan, İttihad ve Terakki'nin gerek kabine-leri bağımsız bir biçimde oluşturmak, gerekse kendi programını noksansız uygulayabilme açısından tam bir hareket serbestliğine sahip olduğu söylenemez. Ne var ki İttihat ve Terakki önderlerinin de böyle bir şeyi istedikleri kuşkuludur. Yalnız son dönemde Hakkı Paşa kobinesi yerine Hacı Âdil Bey kabinesini tartışmaya başlamalarına bakarak iktidara, kendi programlarını uygulayacak biçimde gelmenin zamanı geldiğine ilişkin kanıların güçlendiğini söyleyebiliriz. İttihat ve Terakkinin bu dönemde karşılaştığı sorunlar çok çeşitlidir. Bunların çözümlerinde genellikle başarısızlığa uğradığı da görülmektedir. Bu başarısızlığın temel nedeni program ve parti politikası açısından ilkesiz oluştur. 1908 de, meşrutiyetin ilanından sonra geçen dönem içerisinde cemiyetin gerek gizli örgüt, gerekse siyasal parti olarak karşılaştığı olaylar karşısındaki tavır ve kararlarına baktığı-

mızda, bir rüzgârın önünde sürüklenen yaprak örneği ilkesiz bir çırpınışı görürüz. Bir gün alınan bir kararın tam zıddı bir eğilim ertesi günü karşımıza çıkabilmektedir. Bunun nedeni ise lider kadrosunun iyi niyet ve (bir anlamda) yiğitlikten ötede siyaset bilimiyle uzak ya da yakından ilişkili olmamasıdır. Talât beyi bütünüyle bunların dışında tutmamız söz konusu olamaz. Yalnız bir noktada, örgüte bağlanma, onsuz hiç bir şeyin başarılamayacağını bilme ve bundan ötürüde her türlü koşula hazırlanmış bir örgüt oluşturma yönünden Talât beyin arkadaşlarına göre daha önde ve daha inançlı olduğu ortadadır. Söz konusu dönem, partiye ve cemiyete egemen olan bu ilkesizliği bir ölçüde giderecek deneyimlerle bilgi birikimini de sağlamıştır. Bu da inkâr edilemeyecek bir noktadır. 1912 seçimlerine girildiği sıralarda artık Talât bey ve parti bazı konularda çok açık düşüncelere sahip olma durumundaydı. Bunları, özellikle Talât bey açısından sıralamak mümkündür.

(a) Örgütün ikili yapısı kesin bir biçimde korunmalıdır. Parlamento'da örgütün siyasi kanadı temsil edilecektir. Örgütün gizli yönü ise bu siyasi yapının gerisinde onu destekleyen hatta bir anlamda irdelleyen bir kurum olarak güclenip yaşatılacak, örgüt görünen ve görünmeyen kısımlarıyla aynen bir ayzberg'e benzeyecektir. Talât bey bu ikili yapıya yönelik tüm eleştirilere karşı koymağa karardır. İttihat ve Terakki kongrelerinde, özellikle 12. kongrede parti grubu ile merkezi umumi ve ona bağlı cemiyet diye adlandırılan gizli bölüm farklılığının kaldırılmasına ilişkin eleştirilere karşı koyduğu gibi, kendi yaklaşımının kongre tarafından da desteklenmesini sağlamıştır. Muhalefetin ve saltanata bağlı bazı grupların, onların da yanısıra eski bürokratların iktidar yolundaki engellemeleri, partinin çoğunlukta olduğu zaman bile bu çoğunluğuna güvenememesi olgusu, Talât beyi bu tip bir örgütlenmenin gerçekleştirilip, devam ettirilmesi düşüncesine götürmüştür. 220 milletvekili ile girilen 1908 meclis-i mebusanında partiye sadık gözükken milletvekili sayısının 110'a kadar düşmesi de Talât beyin örgütü elinde tutma amacıyla öngördüğü ikili yapının gereğini kanıtlamaktadır.

(b) İttihat ve Terakki içersinde Talât bey kadar örgüte

bağlı, onu herşeyi kabul eden, tüm yaşamını örgüte adayan bir başka önderi bulmak mümkün değildir. Evlenmesine rağmen örgüt gene Talât beyin tek yuvası, eşi ve hatta çocuğu olma durumunu korumuştur. Bunda kendisini haklı bulmamak mümkün değildir. Çünkü Edirne’de küçük ve yükselme olanağı sınırlı bir posta - telgraf katibinin Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek düzeyindeki yerlere kadar gelmesi, nazır olması, iktidarı bir yerde yönetecek güce erişmesi ancak örgüt sayesinde mümkün olmuştur. Örgütsüz Talât bey sıfırdır. Bunu çok iyi bildiği için İttihad ve Terakki cemiyeti Talât’ın herşeyiydi diye onu yargılayanları haklı çıkartacak biçimde bu bağlılığı sürdürmüştür.

(c) Devleti kurtarmak ya da onarmanın temelinde ekonomik güçlenmenin yattığı tüm açıklığı ile öğrenilmiştir. Ekonomik güçlenme ise ekonomik bağımsızlığın sağlanması ile mümkün olacaktır. Bu konuda da artık cemiyet ve Talât beyin kuşkusu yoktur. Bunun için Osmanlı İmparatorluğunu yıllar boyunca kemiren kapitülasyonlara karşıdır. Bunların kaldırılması yanısıra, Osmanlı ulusal girişimcilerinin desteklenmesi düşüncesi de parti ve Talât bey yönünden ağırlık kazanmağa başlamıştır. Ne var ki ekonomi bilgisi sınırlıdır. Bu konuda en deneyimli ve bilgili olan Cavid beye tüm yetkiler verilmiştir. İttihat ve Terakki’nin şu ya da bu şekilde hükümet üzerinde etkili olduğu veya yönetimi bütünüyle ele geçirdiği dönemlerde iktisadi politikanın en etkin düzenleyicisi olarak Cavid beyi görmekteyiz. Cavid beyin iktisat anlayışı liberaldir. Serbest rekabet, ticaret serbestisi ve özel girişimciliğin desteklenmesi gibi ilkeler onun gözünde vazgeçilmez ekonomi ilkeleridir. Yalnız bunlara ekonomik bağımsızlığın sağlanamayacağı da sezilenmektedir. Nitekim “Milli İktisat” düşüncesinin köklenmesi de gene İttihad ve Terakki’nin ideolojik eğilimleriyle bağımlı olarok mümkün olabilmektedir. Diğer yandan ekonomide bağımsızlıktan yana olmanın tek başına bu bağımsızlığı sağlayamadığı da ortadaydı. Devletin gereksinimlerinin karşılanması için finansman kaynaklarının bulunması söz konusu olduğunda gene tek çözüm yolu olarak dış borçlanma akla gelmekteydi. Gerçi bu borçlanmanın geçici bir süre devam edeceği, vergi politikasında yapılacak düzen-

lemelerden sonra devlet gelirlerinin artırılması, ulusal zenginliğin yükseltilmesi neticesinde borçlanmanın azalacağı ve bir gün gelip bütünüyle terk edileceği bir amaç, ya da umud olarak söyleniyorsa da bu umudun yaşama geçeceği günün gelmesi de pek olası görülüyordu. Ekonomide dışa bağımlılık; yabancı sermaye, dış borçlanma, Düyun-u Umumiye yönetimi, yabancı bankaların yurt içinde kurduğu finans tekelleri vb. çeşitli yollardan sürüyor; Cavid bey ve arkadaşlarının yapabildiği ise bunlar arasında çeşitli kararlı dengeler kurarak günlük gereksinimleri karşılamadan öteye gitmiyordu. Kısacası ne cemiyetin, ne de önderlerin bu konuda kesin ve ilkel politikaları yoktu. Her şey sözde kalmaktaydı. Yalnız bu arada boşlayan Türkçülük akımının kendine özgü, ulusalcı olarak nitelenebilecek bir devletçi iktisat politikasını oluşturmağa başladığı da gözden kaçmamaktaydı. "Milli İktisat" politikası bu akımın somut örneği olarak görülebilirdi.

(d) Dış politika açısından tam bir çıkmaza saplanılmıştı. Meşrutiyetin ilanından sonra peşpeşe gelen Bulgaristan bağımsızlığı, Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından alınması, Girid'ni Yunanistan'a katılması, Trablusgarp müdahalesi artık Avrupa dengesinin değişmekte olduğunu Talât bey ve arkadaşlarına sezdirmişti. Yeni bir paylaşım savaşına doğru gidiliyordu. Bu olaylar, paylaşım savaşı öncesi yapılan bir nev'i "pehlivan peşrevi" şeklinde düşünülebilirdi. Osmanlı İmparatorluğunun dış politika ilkesi ne olacaktı. İşte bu konuda cemiyetin açık bir kararı başlangıçta pek yoktu. Fakat İngiltere ile Rusya'nın birlikte hareket etmeğe başlaması, Avrupa'da Almanya ile Avusturya - Macaristan birleşmesine karşı kesin bir tavır almaları politikacıları zor durumda bırakmaktaydı. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki geleneksel isteklerine o güne kadar ancak İngiltere'nin Akdeniz politikasının arkasına sığınarak karşı konulabilmişti. Bundan ötürü Tanzimattan beri İngiltere Osmanlı İmparatorluğunun doğal müttefiki olarak düşünülüyordu. Oysa bu yeni durum artık güvenilen bu doğal müttefikin İmparatorluğu parçalama zamanı geldiğine karar verdiğini göstermekteydi. Buna karşı Almanya'nın tutumu Genç Türk iktidarına karşı daha farklıydı. Almanya İmparatorluğunun Orta-

doğuya doğru yeni etki alanları kazanması ancak Osmanlı İmparatorluğunu yanına almakla mümkündü. Böylece cemiyetin ileri gelenleri için İngiliz - Çarlık bağlaşıklığına karşı sığınacak tek yer kalmıştı: Almanya. Gerçi bunu yaparken İngiltere'ye ve Çarlık Rusyasına karşı açık bir tavır alınmak istenmiyorsa da, eskilerin ünlü deyimiyle "hini hacette" bu devletlere kürkü pahalya mal etmek için Almanya'ya yanaşılabilceği de gözönünde tutuluyordu. Bu yeni dış politika dengesi 1908 - 1912 arasındaki dönemde belli belirsiz kendini Babıâli'ye kabul ettirmiş, hatta bu doğrultuda bazı adımlar da atılmıştı. Bilhassa Mahmut Şevket Paşa döneminde Alman askeri yardımının ve teknik danışmanlığının geliştirilerek Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi çalışmalarına başlanması bunun tipik örneklerinden biridir.

(e) İç politikada da önemli sorunlar başgöstermeğe başlamıştı. Meşrutiyetin ilanı ile son bulacağı sanılan dış müdahaleler devam etmiştir. Makedonya ıslahatına ek olarak doğu illerinde Ermenilerin yaşadığı yörelerde de bazı ıslahatın yapılması teklifleri başta İngiltere olmak üzere büyük devletler tarafından ileri sürülmekteydi. Bu konudaki baskılar öylesine artmıştı ki, doğu illerindeki valilerin yanına birer yabancı danışmanın verilmesi bile düşünülme düzeyine gelmişti. Emperyalizmin Osmanlı İmparatorluğu içindeki uluslar ve azınlıklar aracılığı ile sergilemekte olduğu oyunların hâlâ ya farkına varılmıyor ya da farkına varılmasına rağmen karşı kanacak güç bulunamıyordu. Doğu illerindeki Ermeni azınlığının kışkırtılması 1850 den sonra bu yöredeki Amerikan misyon örgütleriyle başlatılmıştır. Van'dan Haçin'e kadar bu misyon örgütleri kolejler açarak, yani eğitim kurumları aracılığı ile Ermeni azınlığını kışkırtmak ve Osmanlı yönetimi aleyhine kullanma yolunda azımsanmayacak bir yol almışlardı. Bu yolun alınmasında mevcut Osmanlı yönetiminin anlamsız politikası da destekleyici bir rol oynamıştır. Abdülhamid ve ondan sonrakilerin sert ve kışkırtıcı davranışları misyonların ve onlara bağlı kolejlerin nihai amaçlarına yağ sürmüştür. Ermeni azınlığının kışkırtılması hiç bir zaman ulusal bağımsızlık hareketi boyutuna ulaşamamıştır. Çünkü bu azınlığın yaşadığı illerde çoğunluk müslüman

halkın elindeydi. Rumelideki Bulgar, Rum, Sırp ve Ulah bağımsızlık hareketlerinden farklı bir durum vardı ortada. Sözü ettiğimiz bu yörelerde yaşayan gayri müslim halklar belli bir çoğunluğa sahiptiler ve ulusal bağımsızlık hareketlerini emperyalizmin kışkırtması doğrultusunda yürütebiliyorlardı. Oysa Ermeniler azınlıkta olduğu için onların ancak isteyebilecekleri azınlık haklarının sağlanmasıydı ki meşrutiyetin ilanından sonra büyük ölçüde bu hakların güvence altına alındığı görülmektedir. Vartkes efendi'nin 35. maddenin tadili konusundaki konuşması da bu konuda ne kadar yol alındığını göstermektedir. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak ve Ortadoğuda kendi çıkarları doğrultusunda yeni dengeler kurmak isteyen emperyalist güçler Rumeliden sonra Anadolu ve Arabistanda da ayrılıkçı hareketleri desteklemeğe başlamışlardır. Arap, Ermeni, Filistin halklarının çeşitli başkaldırıları bunun somut örneğidir. İttihat ve Terakki ise bunlara karşı başlangıçta ki «Osmanlı ulusçuluğu» adı altındaki birleştirici politikasını kısa sürede terketme zorunda kalmış, onun yerine Türk ulusal hareketinin temsilcisi olarak bu doğrultuda bir ideolojinin geliştirilmesine yönelmiştir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçuro vb. gibi düşün adamlarının düşünsel düzeydeki katkılarının yanı sıra Türk Ocakları örgütü vasıtasıyla da genç kuşaklar ve aydınlar Türklük bilinci çevresinde yeni derlenişin içersine sokulmağa çalışılmıştır. İttihad ve Terakki'nin bu ideolojik yanı onun belki de en başarılı yanını oluşturmuştur. Kuşkusuz bir yandan Türk ulusal hareketinin ideolojik temellerini atıp, bunun politik temsilcisi olma iddiasında bulunulurken, diğer yandan da Korosu, Hollaçyan vb. gibi değişik din ve etnik gruplardan kişileri aynı çatı altında birleştirmeğe çalışmak çelişkiydi. Bu çelişki gerek İttihat iktidarı döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde çeşitli görünümelerde kendini göstermiştir. Talât bey işin bu ideolojik yanıyla çok ilgilenmemekteydi. Hatta zaman zaman Ziya Gökalp ve arkadaşlarını hayalcilikle de suçlar görüldüğü olmuştur. O bir onlonda tom bir halklar birliğinden yana idi. Fakat devletin dağılma aşamasında ulusçu hareketlerin oynadığı rolü de görmezlikten gelemiyordu. Bunun için Türk Ocakları çevresindeki ideolojik hareketi benimsemese bile devleti

kurtormağa ve onormaya yönelik politikanın bir parçası kabul ederek destekliyordu.

Talât bey ulusçu politikanın gereğine belkide en fazla Bolkan savaşının yitilmesinden sonra, özellikle Edirne'nin kaybıyla inandı. Ayrıca Türk Ocakları aracılığı ile genç kuşaklar ve aydınlar arasında yeni bir bilinçlenme ortaya çıkıyordu. O güne kadar ikinci sınıf bir grup olarak muamele gören Türk çoğunluğu gerçek yerini alıyor ve Türk ulusçu hareketi, yakın gelecekteki Türk ulusal bağımsızlık savaşının kaynaklarını oluştuyordu. Kuşkusuz o dönemde bu böylesine açık bir biçimde görülemezdi. Ne ki 1908-1912 arasında İttihad ve Terakki acısından en kolıcı çalışma Türk ulusal hareketinin beslenmesi ve örgütlenmesi yönünden başarılmıştır. Muhalefetin emperyalistler tarafından arkalanan kozmopolit yapısı da İttihad ve Terakki'nin Türk ulusçu hareketine dört elle sarılma nedenlerinden biri olmuştur. Talât bey geniş hoşgörüsü, halklar arasında birliği sağlamayı amaçlayan davranışları ile Türk ulusçu hareketinin en büyük denge unsuruydu. Ama İmparatorluğun, en azından müslüman halkın çoğunluğunun bulunduğu yörelerde yaşamasının da bu harekete bağlı olduğunu gözden ırak tutamıyordu.

(f) Gayri müslim azınlıkların sürekli ayrılıktan yana olan çabaları müslüman halkın birliğini Osmanlı İmparatorluğu açısından daha da zorunlu hale getirmişti. İmparatorluğu yıkmak isteyen emperyalizmin zaman zaman tutucu çevrelerinde desteği ile karşı hareketlere girişmesi Talât bey'in batıyı öykünen dönüşümler konusunda bir ölçüde çekimser tavır almasına neden oldu. Yazının değiştirilmesinden, kadınların giyimine kadar hızlı bir değişimden yana hiç bir zaman olmadı. Gerek yaşamında izlediği çizgi ile gerekse aldığı kararlarla müslüman toplumun inançlarını büyük ölçüde zedelemeyecek, onu karşısına almayacak, böylece yığınlarla dialogunu kurabilecek bir yol izlemeğe çalıştı. Başardı, başaramadı bu nokta ayrı bir konu ama Enver ya da İttihat'ın diğer gençleri kadar değişimden yana değildi. Tobii eğer kılık, kıyafet vb. gibi değişimler ciddi bir değişim sayılırsa, Talât, Cavid beyin deyimıyla bir «mukarrer revolüsyoner» yani «kararlı bir devrimci»ydi. Bu nokta-

nın üzerinde durmak ve de düşünmek gerekir. Onu İttihadçıların diğer liderlerinden ayıran temel noktalardan biri de budur.

1908- 1912 dönemi gerek İttihat ve Terakki'nin genel doğrultusuna gerekse Talât beyin düşünce ve eylemlerine böylesine önemli yaklaşımları getirdi. Selânik'in "Beş çınar" parkında kurulan bu cemiyet, iktidarı alan bir siyasî örgüt olarak bazı konularda kuruluşundan daha farklı düşünmeğe başlamıştı. Koşullar bu değişimi zorunlu kılıyordu.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

«haklıdır üzölse de Eşref bey
o günden bugüne
(yani dersaadet/rumî 1335)

ne tabanca kaldı ne bayrak
ne Cumayıbâlâ'ya osmanlı bir kar yağıyor
ne serez'de mevlevî tekkesi
o müslüman ışığı
bin yıllık görkemli ney

ne üsküp ne köprülü ne tikveş
iç köprülerini 'lahzada' yakarak
bir yıldırım düşmüş adeta gönlüne

'muazzam' bir kılıç gibi
devlerin kullandığı
elektrik yeşili ve çıplak

kirpiklerinde yangın isî
avuçları'acımasız kara
ağzında sırtlan nefesi
etrafı bütün leş»

Attilâ ilhon

D Ü Ş Ü Ş

1

1912 seçimleriyle Meclis-i Mebusanda sağlanan salt çoğunluğun İttihat ve Terakkinin yönetimine belirli bir rahatlığı getireceğine inanılıyordu. Ne var ki sorunlar tüm ciddiyetiyle ağırlıklarını duyurmakta idiler. Nitekim Meclis-i Mebusanın açılış töreninin yapıldığı gün İtalyan donanmasının Çanakkale boğazında Kumkale istihkamlarını bombardıman ettiği haberi de gelmişti. İtalyanlar Trablusgarp'ta M. Kemal, Enver ve Fethi gibi yiğit subayların önderliğinde örgütlenen savunmayı yaramayınca ve belirli bir zafer kazanamayınca savaşı bir deniz muharebesi biçimine dönüştürmeyi yeğlediler. Beyrutu bombardıman edip, liman ağzında bir gemiyi batırarak bu liman kentinin faaliyetlerini engellediler; ayrıca Adalar denizinde de her an yeni sorunlar çıkaracak girişimlere başladılar. İşte Çanakkale istihkamlarının bombardıman edilmesi bu girişimlerden biriydi. Bu savaşı kendi lehimize çevirebilmek için her şeyden önce Ege ve Akdenizde deniz gücü açısından belirli bir etkinliğe erişmek zorunluluğu vardı. Böylece İtalyan donanmasının Adaları ve hatta Anadoluyu hedef alan taarruzları önlenebilirdi. Öte yandan Trablusgarp'ta başarılı bir direnişi sürdüren küçük kuvvetlerin ikmali de bir sorundu. Eldeki deniz ulaşım araçları ile bu ikmalin yeterince yapılabilmesi mümkün olmadığı gibi, İtalyan deniz üstünlüğü de aksamalara neden olmaktaydı. Açıkçası hükümet İtalya ile olan savaşta sıkışık bir duruma girmişti. Bu arada Trablusgarp'ta Mısır örneği bir yönetim tarzı verilmesi yani İtalyanlara, Mısırda İngilizlere tanınan biçimde bazı ayrıcalıkların tanınması kabul edilse bile bu konuda başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerden hiçbiri arabuluculuğa yanaşmıyordu. Bununda nedeni gelecek paylaşım savaşında İtalyanları kendi yanlarına çekme gayretiydi. İtalya ile

olan ilişkilerde böyle bir çıkmazın içine girmiş hükümetin başında bir de Arnavudluk isyanı vardı. Arnavudlukta yönetimden hoşnut olmayan grupların çıkardığı isyan genişlemekteydi, İsmail Kemal ve arkadaşlarının seçimlerdeki yenilgisi bu ayaklanmayı daha da büyütmüştü. Bu arada Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşanın, Rumelide imparatorluğun dayanabileceği bu tek müslüman topluma karşı çok sert bir bastırma hareketine girmesi de hoşnudsuzluğu arttırmıştı. Açık olarak görünen şey Rumelinin ağır ağır değil hızla imparatorluğun elleri arasından koymakta bulunduğuydı. Ekonomik sorunlara bu gibi dış ve iç bunalımlarında eklenmesiyle, Meclisi Mebusonda çoğunluğa sahip olan İttihat ve Terakki güç durumunda kalmıştı. Ayrıca ordu içersinde de cemiyete yönelik bazı kalkışmaların örgütlendiği haberleri geliyordu. Özellikle Miralay Sadık ve arkadaşlarının Monastır yöresindeki girişimleri aynen 1908 temmuz günlerini andıran boyutlara erişmişti. Başlangıçta Miralay Sadık'ı İstanbul'dan uzaklaştırmayan, onu "suhuletle" yola getireceğini ileri süren M. Şevket Paşa sonra böyle bir tedbire başvurduğunda artık iş işten geçmişti. Manastır'daki genç subayların Selânik merkezine karşı 1908 günlerinden beri sürüp gelen "iğbirarları", o yöredeki devinimlerin kaynaklığını yapmıştı.

Başlangıçta İttihat ve Terokkiye, onun liderlerine sorun Mahmut Şevket Paşa sorunu olarak göründü. Talât bey ve arkadaşlarının M. Şevket Paşaya yönelik eleştirileri ya da başka bir deyimle kaygıları şöyle özetlenebilir :

i — Ordu içersinde Miralay Sadık ve benzeri subayların başlattıkları muhalefet hareketini, kışkırtmaları, zamanında engellememesi.

ii — Ordudan politikayı söküp atacağım savıyla İttihatçı subaylara yönelik bir baskı hareketine girmesi.

iii — Arnavudluk olaylarını beklediği şekilde ılımlı tedbirlerle çözmeyip adeta aleve gaz dökercesine bir sertliğe başvurması, Arnavutluk kalkışmasını içinden çıkılmaz hale getirmesi.

Kuşkusuz bütün bunlara eklenen, belkide hepsinin önünde yer alması gereken bir başka neden daha vardı. Bu da, öncede değindiğimiz gibi Mahmut Şevket Paşanın kendi adına bir

“coup d'état” yani “darbe-i hükümet” yapma olasılığının gittikçe güçlenmesiydi. Almanya ve Avusturya gibi paylaşım savaşının bir tarafında yer alan güçlerinde el altından böyle bir darbeyi desteklemekte oldukları, en azından meydana gelmesi halinde aralamaktan geri kalmayacaklarına ilişkin söylentiler de yaygınlaşmıştı. Bütün bu nedenler İttihad ve Terakkinin Meclis-i Mebusanda böylesine ezici bir çoğunluğu sağladıktan sonra Mahmut Şevket Paşa sorununu kendi istekleri doğrultusunda çözmenin zamanının geldiğini gösteriyordu. Nitekim gelişmelerde bu yöndeydi.

Seçimlerin kazanılmasından sonra Meclis Başkanlığı meselesi ortaya atıldı. Ahmet Rıza Bey'in başkanlığı düşünülemezdi. Aradan geçen yıllar onunla cemiyet yönetimi arasında büyük buz dağları oluşturmuştu. Bu nedenle önce anun âyanlığa atanması gerçekleştirildi. Talât bey'in Meclis-i Mebusan başkanlığından söz edilmesi bu sırada güçlendi. Meclis-i Mebusan başkanlığı gibi protokol olarak önde, fakat parti yönetimi açısından ikinci derece soyulabilecek bir göreve Talât beyin gelmek istemesi beklenemezdi. Bu gibi söylentileri çıkarıcılar onun parti içerisindeki etkenliğini engellemeğe çalıştılar. Siyasal yaşamda bu tip engellemeler sık sık görülen olaylardır. Fakat Said paşa bu duruma karşı çıktı. Said Paşa Talât bey gibi örgütün ayrılmaz bütünü haline gelmiş olan bir kişinin Meclis Başkanlığından ziyade kabinede yer alması gerektiğini söyledi. Bu noktada Said Paşanın kendi düşüncesi doğrultusunda mı bunu söylediği, yoksa Talât Paşanın telkinlerinin de rol oynayıp oynamadığı bilinmemektedir. Yalnız deneyimli bir sadrazam olan Said Paşanın Meclis çoğunluğunun nabzını elinde tutan bir kişiyi yanında görmek istemesini beklememiz gerekir. Bu nedenle kendisinin doğrudan doğruya bu düşünceyle hareket ettiğini kabul edebiliriz. Said Paşa bu orada Hacı Âdil beyin riyasete geçmesini de istemiştir. Bu da geleceğin sadrazamı olarak bir kaç ay önce üzerinde durulmuş olan bir kişiyi, zayıfta olsa bir rakibi, ikinci plana atmak için düşünülmüş bir öneri olabilir. Tüm bu tartışmalara karşın Halil bey (Menteşe) Meclis-i Mebusan başkanı olarak seçilmiş, sorunda böylece çözümlenmiştir. Ne var ki bu çözüm bir başka sorunu ortaya çı-

kardı. Selânik Valisi Hüseyin Kâzım bey, Halil beyin Meclisi mebusan başkanlığına seçildiğini öğrendikten hemen sonra, çok ağır ithamlarla dolu bir mektupla istifasını verdi. Hatta Talât bey kendisini telgraf başına çağırdığı halde gelmeyi reddetti. Bu arada sadece istifa ile yetinmeyen Hüseyin Kâzım bey, çevre mutasarrıf ve kaymakamlarını da toplayıp, onların da istifalarını istemiş, Selânikteki İttihat ve Terakki örgütünün de kendisine katılmasını (bir anlamda) sağlamıştı. Merkezi umumideki kişiler gece yarısı saat 3'e kadar telgraf başında Selânikle iletişim kurmağa çalıştılar. Sorun kısmen olsun yatıştırıldı.

Bu durum parti içi yönetimin bazı zaafıan okduğunu da ortaya koyuyordu. Nitekim bu olaydan iki gün sonra merkezi umuminin azalarının büyük bir çoğunluğu Cavid beyin evinde toplanarak parti içi sorunları tartıştı. Herkesin genel ve ortak bir düşüncesi vardı: bu yönetim biçiminde gerekli düzeltmeler yapılmayacak olursa, yani her şey bu haliyle kalacak olursa partinin kısa sürede dejenere olması kaçınılmazdır. Parti üyelerinin iç ve dış etkilerden çok çabuk tesir altında kaldıkları, bunun da parti örgütünün disiplinsiz ve inancsız oluşundan ileri geldiği söylendi. Bazı merkezi umumî üyeleri "baş yok, idare yok" sözleriyle düşüncelerini sert bir biçimde dile getirdiler.

Bu arada, özellikle Çanakkale boğazı istihkamlarının topa tutulması ve boğaz girişinin İtalyan donanması tarafından denetim altına alınması Sait Paşa'yı iyice yıldırma benzemektedir. Artış savaşın anlamsızlığından, en kısa zamanda devletlere uygun bir barış için başvurmak gerektiğinden söz etmektedir. 20 Mayıs gecesi bu durumu tartışmak üzere merkezi umumî gene Cavid beyin evinde toplandığı zaman Sait paşanın istifasının partiye nelere mal olabileceği tartışıldı. Şu anda istifa etmemesinin uygun olacağı noktasında düşün birliğine varıldı. Ne var ki parti savaşa da devam etmek istiyordu. Çünkü Trablusgarp topraklarında İtalyanlar açık ve kesin bir başarı sağlamamışlardı. Savaşın biraz daha sürmesi halinde donanmalarının da yorgun düşeceği, en azından İtalyanın böylesine masraflı ve amacına ulaşmayan bir savaşı sürdüremeyeceğini anlayacağı noktasında birleşildi. Bu durumda Sait Paşanın ikinca edilmesi gerekiyordu. Tüm gayretlere karşın Sait Paşa barış

isteğinde ve dolayısıyla istifada ısrar ederse yerine yeni bir kabinenin oluşturulması konusunun da ele alınması gerektiğinin gözden ırak tutulmaması ortadaydı. Bu karar üzerine Sadrazama merkezi umuminin bu kararını bildirecek heyet seçildi. Sadrazam uzun bir konuşmadan sonra 15 günlük bir düşünme süresi istedi. Bunun bile bir fayda olduğu konusunda merkezi umumide genel bir kanı vardı. Artık sorunların çözümleri böylesine kısa dönemli olmağa başlamıştı.

Bu olayın ertesi gece Cavid beyin evinde Sadrazam Said paşa'da dahil olmak üzere Emrullah, Talât, Mithat Şükrü, Ahmet Nesimi, Ziya, Hayri, Dr. Nazım beyler toplanılıyor. Bu kere konu yeni meclisin 35. madde değişikliğini ele almasıdır. Hallaçyanın bu konu aleyhine etkin bir propagandaya giriştiği söyleniyor. Sait Paşa ile Talât bey hükümetin bu konuda ısrar etmesinin hakkı olduğunu ileri sürüyorlar. Nitekim sonuçta Meclis ve hükümet bu değişiklikte karar kılmışlardır.

Haziranın ilk haftasında Hakkı Paşanın verdiği bir yemekte hazır bulunan Tarsuslu bir fabrikatör, Mısır'da nazır olan eniştesinden aldığı bilgiye göre İngiltere ve müttefiklerinin Türkiye'nin taksimine ilişkin planlar yaptıklarını Talât beye açıkça söylüyor. Yapacak hiç bir şey olmadığı için sadece dinlemekle yetiniliyor. Talât bey daha sonra bunu arkadaşlarına naklederken devletlerin en büyük zaafının olaylar karşısında birşey yapamadan, kaderin akıntısına kapılıp gitmek olduğunu acı acı tekrarlamıştır... Talât bey de, sorunların gelişimi karşısında, zaman zaman umudsuzluk izleri görüldüğünde bu "kadercilik" yaklaşımı egemen olmaktadır.

Savaş etkisini her alanda göstermeğe başlamıştır. Ekonomik koşullar gittikçe bozulmaktadır. Tek çare olarak bir savaş vergisinin alınması üzerinde duruluyor. Meclisi Mebusandaki tartışmalarda vergiye büyük bir itiraz yükselmiyor. Araziden alınmaması, memurlardan biraz daha fazla kesinti yapılması gibi sudan birtakım itirazlar ya da önerilerle yetiniliyor. Bu arada diğer vergi ve benzeri resimlere zam yapılmaması da öne sürülüyor.

Hariciye Nazırının evinde yapılan bir toplantıda savaşın tüm boyutları, bir iç kabine tartışması biçiminde ele alınıyor. Toplantıda Harbiye, Bahriye, Dahiliye nazırlarıyla Talât bey, Prens

Sait Halim Paşa, Erkanı Harbiye reis vekili, reisi sanısı ve erkânı harp zabiti Cevad beyler bulunmaktadır. Konuşmaların genel gidişinden askerlerin morallerinin çok bozuk olduğu ortaya çıkıyor; toplantı kısa bir süre sonra kabinenin askerlerden hesap sorma toplantısına dönüşüyor ki istenen bu değildir. Durumun çok kritik olduğu her haliyle ortaya çıkmaktadır. Ne yapılabilirdi? İşte bu sırada Mahmut Şevket Paşanın istifa ettirilmesi gündeme daha ciddi boyutlarda gelir.

Hariciye Nazırının evindeki toplantıdan sonra (Haziran sonu, 1912) Talât ve Hacı Âdil beyler Harbiye Nezaretine, M. Şevket Paşaya gittiler. Ne ki konuların açık bir biçimde tartışılmadığı anlaşılıyor. Sonradan Talât beyin çevresine yansıttığına göre Mahmut Şevket Paşa üstü kapalı bir biçimde istifa edebileceğinden söz etmiş. Bu kerede yerine kimin tayin edilmesi gerektiği konusu ortaya geliyor. İlk aday Nazım Paşa. Nitekim Temmuzun ilk haftasının sonunda Asım beyin evinde Talât bey, Covid bey ve Nazım Paşa toplanıyorlar. Toplantının amacı Nazım Paşaya Harbiye Nezaretinin kabul ettirilmesidir. Fakat Asım beyin sözü karıştıran ve gereksiz uzatan tavırları sonucu toplantı uzadıkça uzuyor. Sonuçta Nazım Paşanın Said Paşa ile pek çalışmak istemediği ortaya çıkıyor. Ancak yeni bir kabinenin oluşturulması durumunda gelip, görev alabileceğini söylüyor. Garip bir biçimde Asım beyde ondan yana çıkıyor. Anlaşılan odur ki Nazım Paşa Harbiye Nazırlığını değil, onunla birlikte Sadrazamlığı da istemektedir. Fakat bunu açıkça ortaya atmadığı için işi çeşitli nedenlerle uzatmayı yeğlemektedir. Said Paşanın istifasının mümkün olamayacağını, hatta günün koşulları içersinde imkânsız olduğunu Nazım Paşaya Talât bey anlatmaya çalışır. Neticede belirli bir noktaya varılmadan toplantı biter. Tam Talât beyle Covid beyin paşadan ayrılacağı sırada bu kere paşa Harbiye Nazırını istifa ettiremeyeceklerini ortaya otar. Bu Talât bey için bulunmaz bir fırsattır, "istifa ettirsek gelir misiniz?" diye sorar. Buna açık bir yanıt alamaz. Covid bey günlüğünde, eğer Mahmut Şevket Paşa istifa ederse Nazım Paşanın Harbiye nezaretini kabul edeceğine dair kendisinde (duygusal da olsa) bir kanı uyandığını söyler.

Olayların bu noktasında merkezi umumi'nin Nazım Paşanın Harbiye nezaretine atanmasına karşı olduğu ortaya çıkıyor. Bu durumda Talât beyin kimden ve nasıl bir yetki alarak Tarabyaya gidip, Nazım Paşa ile görüşüp bir önce sözü edilen toplantıyı istediği pek açık değil. Ya merkezi umumide bir karar değişikliği oldu ya da Talât bey, nasıl olsa merkezi umumiyi yanıma alırım kanısıyla tek başına bu ilişkiyi kurdu. Her ne biçimde olursa olsun işlerin gittikçe karıştığı ortadadır.

Rumi 26 Haziran 1328 (9 Temmuz 1912) salı günü Meclisi Mebusanda toplanan merkezi umumi kesin olarak Mahmut Şevket Paşanın istifasına karar verdi. Eğer istifa etmezse le-vazım reisi İsmail Hakkı Paşanın bazı işlemlerinden dolayı Meclise bir gen sorunun verilmesi olasılığının kuvvetli olduğu kendisine bildirilecek. Hacı Adil bey ve Hüseyin Nuri durumu kendisiyle konuşuyorlar. O da istifa etmeğe karar veriyor. Akşam Said Paşanın yanında Asım, Talât, Hacı Âdli, Covid beyler ile Hurşit Paşa toplantı halindeyken M. Şevket Paşa istifasını Sadrazama takdim ediyor. Nazım Paşanın görevi kabulüne kadar Hurşit Paşanın Harbiye nezaretine vekalet etmesi de gene aynı toplantıda kararlaştırılıyor. Böylece M. Şevket Paşa sorunu beklendiğinden de kolaylıkla çözümlenmiş almaktadır. Ne var ki yerine yapılacak atamadan dolayı ortaya çıkacak sorun hiç de aynı kolaylıkla çözümlenemeyecektir.

2

Merkezi Umumi ile Talât Paşa arasında Nazım Paşanın harbiye nezareti konusunda önemli bir düşün ayrılığı ortaya çıkmıştı. Merkezi umumi, anlaşıldığı kadarıyla Nazım Paşaya güvenmiyordu. 13 Temmuz 1912 Cuma günü kandil dolayısıyla Saraya gidildiğinde Sadrazam Said Paşa, Talât, Asım, Covid beylerle Hurşit Paşayı yanına çağırarak bir süre görüşmüştür. Anlaşıldığına göre Nazım Paşa dün Sait Paşayı sadorette ziyaretle görevi kabul etmeden önce askeri durumu öğrenmem gerek, bunun için bazı dosyaları incelememe müsaade edilmesi biçiminde bir isteğini iletmış. Sait Paşa gereğinin yapılmasını Ta-

İât beyden rica edince, Asım beyin evinde Harbiye Nezaretine vekalet eden Hurşit Paşa da hazır olduğu halde bir toplantının yapılması, ondan sonrâ da Harbiye nezaretine gidilerek uygun görülen dosyalar üzerinde inceleme yapılması yolu kabul edildi. Bu karar merkezi umumiyi daha da kızdırmıştı. Özellikle Nazım Paşanın Talât ve Cavid beylerle görüştüğü gece Mahir Said ve Lütfi Fikri ile de toplandığının öğrenilmesi Talât beyi çok güç durumda bırakmıştı. Nazım Paşanın Harbiye nezareti üzerinde ısrar edemeyeceğini artık iyice biliyordu. Ama paşayı hangi bahaneyle atlatacağı konusunda da bir fikri yoktu.

Nazım Paşa gerekli gördüğü dosyalar üzerinde incelemelerini yaptıktan sonra Said Paşaya uzun bir teklif listesi verdi. Meclis-i Vükelada Sadrazam bu listeyi açıklayınca Nazım Paşanın kolaylıkla kabul edilemeyecek bir dizi istekte bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

— Affı-ı umuminin (genel af) ilanı ile en kısa zamanda İdare-i Orfiye (sıkı yönetim)nin kaldırılması.

— Arnavutluk konusunda isyancıların bazı tekliflerinin ele alınıp üzerlerinde düşünülmesi. Bu konuda alınacak tedbirlerde istediği hareket serbestliğinin kendisine tanınması.

— Harbiye nezareti ile başkumandanlığın kendi üzerinde toplanması. Yani iki makamında kendisine verilmesi.

Nazım Paşa bu isteklerini yazılı bir biçimde takdim ettikten sonra imzalamıştı. İttihat ve TeTrakki ise buna karşı, Manastırda 1908 benzeri dağa çıkmak eğilimi gösteren, bu konuda girişimlerde bulunan zabitlerin cezalandırılması, İmparatorluğun yönetiminde siyasi ademi merkezîyet anlamına gelecek andiaşmalara girilmemesi, subayların politika ile uğraşmaması, ordunun gençleştirilmesi konusundaki düşüncelerini ve isteklerini yansıtmış ve eldeki bilgilere göre Nazım Paşa bunların çoğuna olumlu yanıtlar vermiş, kabul etmişti. Fakat durumun merkezi umumide görüşülmesi sırasında başkumandanlık ile Harbiye nezaretinin aynı kişi üzerinde toplanmasının sakıncaları üzerinde durularak bu teklifin kabul edilmemesi gerektiği kararlaştırılınca Nazım Paşa da Harbiye nezaretini kabul etmiyor. Bu durum karşısında Harbiye nezareti o sırada İzmir’de bulunan Abdullah Paşaya öneriliyor. Ne ki o da bu göreve böyle bir za-

manda istenilen ölçüde yerine getiremeyeceği mazereti ile atanmayı istemiyor. Böylece Mahmut Şevket Paşanın istifa ettirilmesi ile boşalan Harbiye nezaretine kimse atanamaz hale geliyor... Geride sadece Mahmut Muhtar Paşa kalıyordu.

15 Temmuz sabahı Talât beyin evinde Mahmut Muhtar Paşa ile görüşülüyor. Kendisinin ileri sürdüğü koşulların bir çağında bir andlaşma sağlanıyor. Örneğin Manastıra, Kosova'ya paşa bizzat giderek aralardaki durumu görüp, mümkün olabildiğince yumuşak tedbirlerle çözüm arayacak; bu arada Manastırda zabıtlarla görüşüp ne istediklerini öğrenecek, hemen sert inzibatı tedbirlere gitmeden onları da "nasihat" vb. gibi uygun yollarla kışlarına ve emir —kumanda zincirine tekrar bağlayacaktır. Bütün bu temaslarda karşı taraf isteklerinde ve kalkışmada direnirse şiddetle tüm ayaklanmalar bastırılacaktır. Bu arada Arnavudların güvendiği Avionyalı Ferid Paşanın başkanlığında bir "Heyet-i nasiha"nın da oluşturulup o yörelere gönderilebileceği konuşulmuştu. Mahmut Muhtar Paşa nezaret kendisinden önce Nazım Paşaya önerildiği için, tamamen bir nezaket kuralına uymak amacıyla onunla görüşüp, nezareti kabul edeceğini bildiriyor. Böylece sorunun çözümlendiği izlenimi ediniliyor. Ne ki Mahmut Muhtar Paşa Nazım Paşa ile görüştüktan sonra tüm önerilerinden ve anlaşılan noktalardan cayarak aynı Nazım Paşanın isteklerini sadrazama getiriyor. Arada tek bir fark vardır, o da başkumandanlığı istememekte oluşudur.

İttihat ve Terakki her yönden sıkıştığının farkına vardığı için Mahmut Muhtar Paşanın tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu kere de Hurşit Paşanın istifası patlak veriyor. Oysa bir gün önce Sadrazam iç ve dış konularda Meclisi mebusanda uzun bir konuşma yaparak ezici bir çoğunlukla güven oyu almış durumdadır. Ama Hurşit Paşanın istifası üzerine o da sadarettten ayrılma eğilimi gösteriyor. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerine "Bana binbaşıda olsa bir Harbiye Nazırı bulun ayrılmıyayım" dediği de söylenmektedir. Said Paşanın sadarettten ayrılmaması için Talât ve Hacı Âdil beyler çok ısrar edip, kendisine çeşitli güvenceler vennelerine rağmen bu istifanın önünü alamamışlardır.

Yeni sadrazamın tayini beklenirken, istifanın yapıldığı gü-

nün akşamı Bahriye nazırı Said Paşayı görerek iki zabitin Erkanı Harbiye, Şura-i askeriye ve Hurşit Paşaya ait olmak üzere Padişaha verilmek için bir bildiri bıraktıklarını, bildiride Meclis-i Mebusana yönelik ağır sözlerle bir Kamil Paşa hükümetinin istendiğini bildiriyor. Belli ki ordunun içersindeki muhalif gruplar (Halaskârân) ile Nazım Paşa ve diğerleri arasında açık olmasa da belirli bir temas var. Nitekim Cavid bey gün-lüğünde olayların gelişimini anlattıktan sonra şu yargılara yer vermektedir :

«... Bir blöfün kurbanı olduk. Bizimle hem his ve hem fikir olmayan ve olamayan adamlarla teşriki mesai etmenin cezasını çektik: Mahmut Şevket, Hurşit ve Asım... Elimizde kuvve-i teşriye varken bizden bir heyet yapamadık. Hep nîm tedbirlerimiz ne netice vermişse bu defaki hareketimizde aynı neticeyi verdi...».

Said Paşa huzura çıktığında padişah “niçin istifa ettiniz, size itimadları vardı” demesiyle bir müddet başını önüne eğip düşündükten sonra “onların bana itimadları vardı ama benim onlara itimadım yoktu” yanıtını vermiştir. Paşanın sadareten istifası konusunda Lütfi Simavi, eski şeyhülislamlardan Cemalettin efendi çeşitli nedenler ileri sürmektedirler. Bunların gerçeklik payı konusunda kesin bir bilgi sahibi değiliz. Said Paşanın cak güvendiği ve bazı sırlarını bile açtığı İbnülemin M. Kemal İnal da bu konuda açık bir neden ileri sürememektedir. Paşanın anılarında ise zaten bu konu açıklık kazanmamış durumdadır. Şurası açıktır ki Said Paşa İttihat ve Terakkinin aksine İtalyanlarla olan savaşın devam ettirilmesinden yana değildir. Bu konuda cemiyetin yetkili kurullarına sözünü geçiremediği için istifayı bir anlamda tek çıkar yol olarak görmüştür. Olayın asıl kişiyi şaşırtan noktası Mecliste büyük bir çoğunluğa sahip olan İttihat ve Terakki’nin daha böyle bir çoğunluğa sahip değilken düşündüğü kendi kabinesini kurma yolunda hiç bir girişimde bulunmamış oluşudur. Oysa Talât, Hacı Adil ya da Said Halim pekala o günlerde sadaret makamına atanıp, bütün unsurlarıyla tam bir İttihat kabinesi kurabilirlerdi. Özellikle Talât bey açısından, İktidar olmanın böylesine yakınına geldikten sonra bu fırsatın değerlendirilememesi açıklanamaz. Bu noktadan bazı

nedenler ileri sürülebilir. Bunların başında kuşkusuz o sırada merkezi umumi ile Talât beyin arasında görülen düşün ayrılığı gelmektedir. Nazım Paşanın Harbiye nezaretine tayinini engelleyen bu olmuştur. Bu olay merkezi umumi üyeleri arasında içten içe bir iktidar çekişmesinin varlığını göstermektedir. Diğer yandan, özellikle Manastırda, üçüncü orduda başlayan küçük kalkışma olayları Talât beyi ürkütmüş olabilir. Bunların ezilebilmesi için etkin ve namı olan bir sadrazam ile harbiye nazırına gereksinim duyması da yadırganmayacak bir nedendir. Bütün bunlara eklenebilecek daha bir dizi sebep de ortaya atılabilir. Ama bugün görülen odur ki, Meclis-i Mebusan'da ezici bir çoğunluğa sahip olmasına ve hükümete güven oyu vermesine karşın İttihat ve Terakki bir anda kabinesini istifa etmiş olarak görmüştür. İlk anda bundan dehşete düştüğü de söylene-
mez. Çünkü Meclisteki çoğunluğu var olduktan sonra istemediği bir hükümete daima red oyu verebilecektir. Böyle bir güce sahip olduktan sonra ülkenin içinde bulunduğu sorunların ağırlığı altında ezeceği bir muhalefeti, bir an olsun iktidar yapmanın bazı faydalarıda yok değildir. Kuşkusuz bu da bir politika stratejisidir. Ama ne sonuç vereceği belli olmayan bir stratejidir. Talât beyin o anda böyle bir düşünceyi izlediğine dair çeşitli işaretlerde vardır.

3

Sait Paşa'nın Talât'a ya da cemiyetin ileri gelenlerinden birine söylediği "Bana binbaşıda olsa bir Harbiye Nazırı bulun, yoksa istifa etmek durumundayım" sözü üzerinde bir kere duralım. Olayları izlemeye bu noktadan tekrar başlayalım. Talât bey Said Paşa'nın İttihat ve Terakki'yi arkalıyormuş gibi gözüken bu sözlerinin arkasındaki ince alayın farkındaydı. Said Paşa bir yerde "Harbiye Nazırı olacak bir binbaşısı bile bulacak gücünüz kalmadı" demek istiyordu. Görünüm gerçekten de böyleydi. Seçimlerdeki olayların bire bin katılarak büyütülmesi, Hürriyet-i İtilâf tarafından başlatılan muhalefetin toplumda yaygınlaşması sonuç vermişti. Çeşitli toplum katmanlarındaki

bu huzursuzluk ekonomik sorunların çözülmemesinden gelen nedenlerle daha da artırıyordu. Öte yandan Trablusgarp savaşının askeri yönden Derne ve yöresinde kazanılan başarılar ve yapılan yiğitçe savunmalara karşın halkı bıktıracak bir düzeye gelmesi, başarının nihai zaferi getirmekten uzak bulunuşu cemiyetin prestijini sarsmaktaydı. Bütün bunların farkında olan Talât bey bir başka şeyin de farkındaydı, o da cemiyetin "illegal"e kolaylıkla kayabileceği olan gizli yapısının gücüydü. Bir takım eski bürokrat ve politikacılara dayanarak iktidara gelmenin, temelde, kesin bir "cemiyet kabinesine" yol açacağını hesaplamaktaydı. 1912'nin o günlerine kadar artık tüm ülkede öğrenilen bazı gerçekler vardı. Bunların başında maliye ve ekonomik işlerde Cavlı beyin deneyimi, Dahiliye ve Posta nezaretlerinde Talât ya da onun güvendiği kişilerin örgütleyici niteliği geliyordu. Cemiyet kilit noktaları zaten elinde tutmaktaydı. Talât beyin inancına göre bir kaç valinin ya da mutasarrıfın değiştirilmesiyle yeni gelecek iktidarlar ülkeye egemen olamazlardı. Sadece olduklarını zannederlerdi.

Dış olayların İmparatorluğun aleyhine gelişmekte olduğunu hiç bir şeyden haberi olmayan sıradan vatandaşlar bile farketmekteydiler. Tanzimattan beri İngiltere'ye dayanarak dış dengelerini sağlayan devletin yeniden aynı ülkeye dayanabilmesi için bir Kamil Paşa kabinesine gereksinim olduğu bunun için ileri sürülmekteydi. Muhalif çevrelerin yaydığı, hatta ciddi ve aydın kişilerin gazetelerde başmakale olarak yayınladıkları düşünceye göre İngiltere İttihadçıları sevmiyordu. İttihat başta olduğu müddetçe ülkenin başına gelmedik dert kalmayacaktı. İngiltere ise bu dertler gelip İmparatorluğu çıkmazlar içersine sürüklerken elini bile kıpırdatmayacaktı, çünkü İttihat ve Terakki iktidarı vardı. Ama bu iktidarın yerine Kamil Paşa gibi İngiliz kralının yakın dostu olan bir kişi iktidara gelirse o zaman işler değişirdi. Trablusgarp'te, diğer dış sorunlar da Osmanlı İmparatorluğunun çıkarları doğrultusunda çözümlenebilirdi. Çünkü İngiltere gene —eskiden olduğu gibi— Osmanlı'yı arkalayacaktı. Bu arada Kamil Paşanın İngiliz kralı ile olan dostluğu konusunda çeşitli rivayetler, hikayeler abartılarak halk arasında yayılıyordu. Mısır'ı ziyaret eden İngiliz kralının, yatın-

da verdiği bir çay'da Kamil Paşayı kraliçe ile oturduğu arka-sında da kendisinin ayakta durduğu bir resim elden ele dolaş-maktaydı.

Talât bir Kamil Paşa hkumetine kesiri biçimde kar-şıydı. Bu yaşlı politika kurdunun İttihat ve Terakki'ye olon ki-nini yakından bildiği için, iktidara geldiği andan itibaren cem-iyetin Abdülhamid'in mutlakiyetçi iktidar döneminden daha sert bir mücadele verme durumunda kalacağını tahmin ediyordu. Bu bakımdan Kamil Paşanın dışında birisinin kuracağı kobineye ilk nazarda pek karşı değildi. Hatta İttihat ve Terakki'nin dışında kurulacak böyle bir hükümetin kısa bir gelecekte kaçınılmaz grlen bir dizi i ve dış bunalımı yüklenmesi, böylece yıpran-ması işine de geliyordu.

Bütün bu ve bunlara benzer düşüncelerini (açıkça) kimse-ye söylemediği biliniyor. Ama İttihat ve Terakki grubunu bu yolda hazırlamağa çalıştığı ortada. Çünkü Sait Paşanın istifa edeceği görünüyordu. En azından bu eski siyaset kurduyla cemiyet arasında ilişkiler eskisi kadar sıkı değildi. O halde ya-pılacak tek şey son günlerde çok sözü edilen, devletin say-gın ve deneyimli kişilerden kurulacak tarafsız nitelikli bir kabi-nenin iş başına gelmesine yeşil ışık yakmaktı. Nasıl olsa böyle bir kabinenin denetimi gene İttihat ve Terakki'nin elinde olacak-tı. Çünkü Meclis-i Mebusan'daki çoğunluk bu partinin elin-deydi. Ayrıca böyle bir kabinenin kuruluşuna yeşil ışık yakmak, hatta ona güven oyu vermekle muhalefetin eskiden beri işle-diği "İttihatçılar iktidar aşığıdır, onu kimseye bırakmak iste-mezler" sözünün geçerli olmadığı da kanıtlanmış olacaktı. Bütün bu düşünceler genel strateji açısından doğruydı. Ne var-ki Talât ve arkadaşlarının hesaba katmadığı bazı noktalar vardı : padişaha yönelik aşırı güven ve dış glerle muhalefet arasındaki ilişkilerin çapının kmsenmesi. Tahtını cemiyetin çalışmalarına borçlu olon Sultan Reşad'ın İttihat ve Terakkiye karşı bir komploya alet olmayacağı düşünülüyordu. Oysa hesap-lar hiç de beklendiği gibi çıkmadı.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi bu koşullarda kuruldu. Kabinedeki tanınmış, yaşlı politikacılardan ötürü bu hkme-te gazeteler ve kamu oyu hemen «Büyük Kabine» adını yakış-

tırdılar. Aslında kabinenin büyüklüğü sadece üyelerinin yaş ortalamasının neredeyse 65'in üstünde olmasından ileri geliyordu. Yoksa deneyimli ve bilgili diye bilinen bu kişilerin yapabilecekleri bir marifet yoktu. Deneyimleri ve bilgileri sadece sözde idi. Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa kabinedeydi. Kamil Paşanın kabinede olması İttihat ve Terakki'yi ürküttysede kendi yandaşları olarak kabul ettikleri Hüseyin Hilmi Paşanın varlığını bir güvence olarak kabul ettiler. Meclis-i Mebusanda yapılan ve önemli ölçüde eleştiriyle uyarıyı da içeren konuşmalardan sonra "Büyük Kabine"ye İttihat ve Terakki'nin milletvekilleri güven oyu verdiler. Verdiler ama bundan da kısa sürede pişman oldular.

Kabine genel olarak İttihatçılara karşı bir yapıdaydı. İçlerinde cemiyete karşı sert tebibirlerin alınmasından yana olanlar çoğunlukta idi. Ne var ki Gazi Ahmet Muhtar Paşa böyle bir sertlikten yana değildi. O ılımlı bir sadaret görevi yaparak sorunları çözebileceğini düşünüyordu. Hatta Kamil Paşanın ilerde sert bir yol izleyeceğini söyleyenlere, onu böyle bir durumda acımasızca "bir limon gibi sıkacağını" da söylemekten çekinmiyordu. Ne yazık ki "limon gibi sıkılan" Gazi Ahmet Muhtar Paşa oldu.

Hürriyet-i İtilâf yandaşları seçimlerde hile yapıldığını söyleyerek Meclisin feshedilip, yeniden seçimlere gidilmesi konusunda, hem kamu oyunda, hem de siyasi çevrelerde baskılarını her gün artırıyorlardı. Öte yandan ordu içinde, Miralay Sadık beyin arkolaması ve kıskırtmalarıyla oluşan, kendilerine "Hâ-laskâran zabıtlar" adını veren bir grubun da baskısı artıyordu. Bu grup çeşitli bildiriler yayınlıyor, bunları yerine göre Sadrazam'a, yerine görede Padişah katına kadar yansıtıyorlardı. Bildirilerde sürekli işlenen tema "Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi"ydi. Bu bildirilerden birinde Meclis-i Mebusan'dan "Fındıklı'da toplanan tiyatro kumpanyası" biçiminde söz ediliyordu. Muhalefetin baskısı sonunda âyandan Meclisin feshi için yorum alındı. Bu yorumu ünlü Narodikyan efendi sağladı. Narodikyan efendinin yorumuna göre (ki âyan bu yoruma aynen katılmıştı) 1912 seçimleriyle oluşan meclis, eski meclisin tamamlanmamış süresini tamamladıktan sonra geçerliliğini yitire-

cekti. 1908 de toplanan Meclis-i Mebusan'ın yasal olan dört yıllık süreside sona erdiği için 1912 seçimleri sonucu oluşan Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması gerekir ve yeni seçimlerle yeni meclis oluşturulmalıdır. Bu yorumun onaylanması üzerine Padişah Meclis-i Mebusan'ı feshetti. Meclis Başkanı Hafîl beyin gayretleri bir fayda vermedi. İttihat ve Terakki milletvekillerinin boşalttığı salonda, ancak bir kaç milletvekilinin bulunduğu bir gruba, Gazi Muhtar Paşa, üç ay içerisinde yeni seçimlerin yapılması koşuluyla Meclis-i Mebusan'ın feshedildiğini bildirdi. Bundan sonrada İttihat ve Terakki grubunun Meclis salonlarında her hangi bir toplantı yapmalarını engellemek için Meclisin kapıları kilitlendi... Böylece İttihat ve Terakki aklına bile getirmedığı bir darbeyi birkaç gün önce güven oyu verdiği kabineden yiyordu.

Talât bey için bu büyük bir dersti. Siyaset alanında kişilere güvenilemeyeceğini, tek güvencenin denetimi altında tutabileceği örgüt olduğunu bir kere daha ve acı bir biçimde görüyordu. Bu durum onu da bir ölçüde opportunist bir tutuma sürüklemekteydi. Şöyleki örgüt için artık yapmayacağı yoktu. Kendi elleri icersinde yoğurabileceği, yönlendirebileceği, amaçta birlik olmuş, disiplinli bir örgütü gerçekleştirmek için her türlü ödünü vermeğe hazırды. İttihat ve Terakki'nin "Cemiyet-i Hafî'ye" diye suçlanan o gizli bölümünün görev başına çağrılacağı günler yaklaşıyordu. Buna hazır olmak, örgütü de hazırlamak zorunluydu. Gazi Ahmet Muhtar Paşanın yumuşak yaklaşımına kanmamak gerekirdi. Asıl korkulacak faktör Kamil Paşaydı. Acık olan Gazi'nin kabinesinin uzun ömürlü olmayacağı, bir Kamil Paşa hükümetine hazır olunmasıydı. Bu arada yasal görünümü de yitirmemek gerekiyordu. Bir çok üyenin ısrarla ileri sürdükleri seçimlerin boykot edilmesi fikri yanlıştı. Seçimlerden korkulmadığını cemiyet göstermeli ve seçimlere katılmalıydı. Ama Kamil Paşanın buna fırsat vereceğini beklemek yanlış olurdu. "Onun için biz seçime hazır olalım da, Kamil Paşa engellesin. Seçimden kimin korktuğu böylece iyice açığa çıksın." Böyle düşünüyordu Talât bey...

Cemiyetin yeni bir mücadeleye girebilecek mali gücü de pek yoktu. Para sağlama görevi gene Cavid beye düştü. Notlarında bu konuyla ilgili şu satırları okumaktayız : "M. Huguenin'le cemiyete para istikrazı için görüştüm. Kaşamızda 500 liradan fazla paramız yok. Gazeteler ise 100 bin lirayı bankalardan çektiğimizi utanmadan yazıyorlar." Bu nokta pek anlaşılır değil. Çünkü Talât beyin genel politikası gereği örgütün gizli bölümünün bir miktar parası olması gerekirdi. Belkide meclisin feshi işleminin beklenmedik bir anda gelmesi bu sıkıntının nedeni olabilir. Açık olan şu ki Osmanlı Bankasından ya da benzeri bir finans kurumundan borç aranmaktadır.

Talât bey, kabinenin kuruluşundan ve güven oyu alışından az sonra Hüseyin Hilmi Paşayı gece evinde ziyaret ediyor. Üç saata yakın görüşüyorlar. H. Hilmi Paşa sertlik yanlılarının ergeç egemen olacakları düşüncesini koruyor. Kendisinin sonuna kadar İttihat ve Terakki'nin yanında varsayılması gerektiğini kerelerce tekrarlıyor. Bu arada meclisin feshedilmesinin kaçınılmaz olduğunu da Talât beye cıtlatıyor. Bunu duyunca Talât bey, H. Hilmi Paşaya kendisinin başkanlığında bir kabinenin kurulması doğrultusunda hemen çalışmaların başlamasını öneriyor. O ise daha vakit gelmedi diye sudan ve pek de geçerli görülmeyen nedenlerle itiraz ediyor. Hatta bu arada sadaret kendisine tevcih edilirse memleketi terketme pahasına da olsa pek kabul etme eğiliminde olmadığını da eklemeyi ihmal etmiyor.

Meclisin feshinin akabinde Talât Selânik'e gitmeğe karar veriyor. Böylece İstanbul'da kalarak kapana kısılmayı beklemenin anlamsız olacağı düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Kararını ani verdiği şuradan belli ki, Cavid beye hareketini telgrafıla bildiriyor, o trene son dakikada zorla yetişiyor. Yolculuk süresince durumu ikisi gözden geçiriyorlar. Bu arada akşama doğru trenin durduğu küçük bir istasyonda, kimin gönderdiği anlaşılmayan bir kurmay subay gelerek Edirne'de trenden inmemelerini hatta mümkünse pencerelerde filanda gözükmemelerini söylüyor. Talât bey buna bir anlam veremiyor. Nitekim

Edirne'den geçerken önemli ve dikkate değer bir olayda olmu-
yor.

ârtesi günü öğleden sonra Selânik'e geliyor. İstasyonda vali Hüseyin Kazım bey ve cemiyete mensup bir grup arkadaşı tarafından karşılanan Talât bey o akşam küpte durumu enine boyuna tahlil eden bir konuşma yapıyor. Söyledikleri, muhalefetin ne yapıp yapıp Gazi'nin bugünkü kabinesini devirip, yerine Kamil Paşayı getireceğini, Kamil Paşanın ise cemiyete karşı çok sert bir şekilde sindirme hareketine girişebileceğini, buna karşı hazır olmak durumunda bulunulduğunu vurgulayan bir yaklaşımı içeriyor. Bu arada uluslararası duruma da değiniyor. İngiltere'nin artık kesin bir biçimde Osmanlı İmparatorluğunu karşısına aldığı "Bera-i Malûmat" etmekten geri kalmıyor. Böylece İngiltere'nin politikası ile Kamil Paşa arasında bir bağintıyı açık olarak sergilemese bile ima etmiş olmaktadır.

Vali Hüseyin Kazım beyin tüm kırgınlığına rağmen istasyon'da Talât beyi karşılaması İstanbul'un hemen dikkatini çekiyor. Merkezi umumi azalannın teker teker Selânik'e gitmeleri, o yörede bir hareketin başlatılacağı sanısını verdiğinden sıkı yönetim tekrar ilan edilerek Vali Hüseyin Kazım beyde İstanbul'a çağrılıyor. Böylece İstanbul'daki hükümetin artık Selânik ve orada toplanmağa başlayan İttihat ve Terakki'nin merkezi umumisine iyi gözle bakmadığı ortaya çıkıyor.

İttihad ve Terakki merkezi umumisi sıkıyönetim ilanına karşı geniş bir imza kampanyası açmağa karar veriyor. Dayandığı tek nokta: muhalefetin bundan önceki hükümeti sıkıyönetimi uzatmakla suçladığı, oysa kendilerinin de bir ay bile geçmeden yeniden sıkıyönetim ilan ettikleri, bu kere sıkıyönetimin yasal bir kuruluş olan İttihat ve Terakki'ye yönelik olduğu bundan ötürü de kınanması gerektiği biçiminde özetlenebilir. Nitekim imza kampanyası beklendiği şekilde hızlı bir katılımı sağlamadı. Başlangıçta 250 kişi imza verdikleri halde sonra bu sayı 70'e iniyor. İmza verenlerin ve de İmzalarında ısrar edenlerin çoğunluğu genç subaylar, Selânik'teki ilk günler gerçekten Talât ve arkadaşlarında umutsuzluk yaratacak bir şekilde geçiyor. Bu durumu "Ne cemiyette İttihad, ne orduda

vifak, ne halkta emniyet ve cesaret" biçiminde özetliyor merkezi umumi. Doğrusu, 1906'ların heyecanına oranla düşündürücü bir umud kırıklığı var.

Arnavutluk'taki isyanın genişlemesi, olayların bütün Rumeli'yi tehdit edecek bir hal alması üzerine, durum hakkında bilgi vermek ve İstanbul'un amacını yakından öğrenmek için Rahmi bey İstanbul'a gönderiliyor ve Hüseyin Hilmi Paşa ile konuşması isteniyor. Olayların hızlı bir biçimde gelişmesi başlangıçtaki umudsuzluğun yerini bir güvene terketmesi sonucunu veriyor. Çünkü Arnavutların Üsküb'e girişi ve bunu izleyen olaylar orduda ve halk arasında mevcut hükumete karşı bir tepkinin doğmasına neden oluyor. Dolayısıyla cemiyet ağır da olsa eski itibarını elde etmeğe başlıyor.

Sıkı yönetimin çeşitli ihtarlarına ve emirlerine rağmen merkez-i umumi İttihat ve Terakki mektebinde, gece ve gündüz, sürekli bir biçimde toplanmağa devam ediyor. Bu arada okulun çevresinde bu toplantıları izleyen bazı hafiyeler ve meraklı (!) kişiler geziyorsa da, daha ileri giden her hangi bir hareket görülüyor. Tartışma konusu genellikle seçimlere katılıp katılmama çevresinde dönüyor. Dr. Nazım, Cavid ve Mithat Şükrü beyler katılmamasın düşüncesindeler, Talât, Ziya ve Hayri beyler ise katılmadan yana. Her iki tarafında kendisine göre haklı yönleri var. Katılmamasın diyenler, Meclis-i Mebusan'ın feshe dilmesini yasa dışı niteledikten sonra, seçimlere katılırsak bu fesih olayını dolanlı da olsa onaylamış sayılırız, demektedirler. Talât bey ise Meclis-i Mebusan'ın feshine ilişkin yasa dışı olma savını seçimlere katılma ile ilgilendirilmemesi gerektiğini ısrarla ileri sürmektedir. Ona göre seçimlere katılma İttihat ve Terakki'nin her koşul altında milletin huzuruna çıkabileceğini, alınının akıyla hesap verebileceğini kanıtlama bakımından önemlidir. Tüm bu tartışmalara karşın merkez-i umumi kesin bir karar veremiyor ve nihai karar 12. kongreye bırakılıyor. Kongrede Talât beyi hedef alan köklü tartışmalara karşın sonuçta onun düşüncesi egemen oluyor ve katılma kararı veriliyor.

Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra İttihat ve Terakki'deki dağınıklık o boyutlara ulaşıyor ki, Hüseyin Cahit "Tanin" gazetesini kapatıyor. Bunun nedeni konusunda da ilginç sayılabile-

cek bir yanıtı var : “Neyi savunacağımı, ne doğrultuda gidileceğini bilemiyorum” biçiminde özetlenebilecek bu düşünce doğrusu bir gazeteciye yakışacak şey değil. Neyse seçime katılma kararı verilince Tanin’de yeniden çıkmağa başlıyor. Tanin’in kapalı olduğu sürece aradaki boşluğu kapatabilmek amacıyla Cavid bey’in başkanlığında bir grup Selânik’te “Türkeli” adında bir gazete çıkarmağa başlıyorlar. Böylece İttihat ve Terakkinin kamu oyuna yönelik sesi kısılmamış oluyor.

Balkanlarda savaş kokusunun yükselmeğe başlaması İttihat ve Terakki’yi iyice tedirgin etmiştir. Bu arada Hüseyin Hilmi Paşanın istifası alarm zillerinin çalması için son uyarı niteliğindedir. Bu istifa üzerine Talât bey acele İstanbul’a dönerek H. Hilmi Paşa ile görüşüyor. Paşa, Kamil Paşa için ağza alınamayacak niteliklemlerle dolu suçlamalarda bulunuyor. Edepsizlik, eşeklik gibi sözcükler kullandığı en hafif ve edepli sözcükler. Bu arada Gazi Ahmet Muhtar Paşanın da aptallığına değinmeden edemiyor. Bu konuşma kabine üyelerinin birbirine düştüğünü açık bir biçimde göstermektedir. Talât İstanbul’daki temaslarını sürdürürken, Huguenin (Deutsche Bank) adına hiç bir karşılık ve güvence aramaksızın cemiyete borç veriyor. Bu işi Cavid bey anılarında “Büyük bir eseri insaniyet ve muhabbet” olarak nitelemekten geri kalmıyor.

Balkanlardaki karışıklık kaçınılmaz bir biçimde savaşa doğru gidişini göstermektedir. Balkan devletleri arasında kurulan ittifak bu durumu gözler önüne sermektedir. Aranan bir fırsattır. Bu fırsatında Balkan devletlerince nasıl olsa bulunaacağı ortadadır. Olaylar böylesine gelişirken Mahmut Muhtar Paşa Talât beyi arayarak Beyoğlu’nda Saffet beyin evinde buluşmayı telif eder. Bu ilginç bir haberdir. Gazi Ahmet Muhtar Paşanın oğlu Talât beyle ne konuşacaktır? Saffet beyin evindeki toplantıda M. Muhtar’ın buluşmadaki amacı ortaya çıkar. M. Muhtar, Kamil ve Nazım Paşaların savaştan yana gözüktüklerini, Gazi Ahmet Muhtarla kendisini kabineden atarak Kamil Paşanın başkanlığında bir yeni kabine kurma düşüncesinde olduklarını, eğer İttihat ve Terakki barışçı bir tavır alırsa Gazi, Kamil ve Nazım Paşayı kabineden atarak İttihatçıların güveneceği kişileri hükumete alabileceğini söyler. Doğrusu

bu şaşırtıcı haber karşısında Talât beyin yanıtı, sanırız M. Muhtar için daha da şaşırtıcı olmuştur. Talât bey İttihat ve Terakki'nin Rumeliyi elden çıkaracak bir barışı istemediğini, ölünecekse savaşarak ölmenin yeğ tutulduğunu, bunun için barıştan yana bir tavır alınamayacağını söyledikten sonra, sözlerini şu koşullarda Kamil Paşanın sadarete gelmesi bizce mültezem (gereklidir) diye bitiriyor. Kuşkusuz Talât bey Kamil Paşanın sadareti bizce gereklidir derken ona güvendiğinden değil, onu böylece kısa sürede saf dışı edeceğinden, Rumeliyi satan Sadrazam olarak teşhir edebileceğinden ötürü bu sözcükleri kullanıyor. Ayrıca yılların getirdiği deneyle Talât bey Kamil Paşanın savaşçı bir yapıda olmadığını, savaşı istemesinin sırf Gazi Ahmet Muhtar Paşayı kabine dışı bırakmak için bulunmuş bir bahane olduğunu da anlıyor.

İttihat ve Terakki böylece hem savaşın, hem de Kamil Paşa hükümetinin çok yakın olduğunu anlamıştır. Belki de bunu tüm bayutlarıyla anlayan sadece Talât beydir. Sonraki gelişmeler bu ikinci yargının daha doğru olduğunu göstermiştir.

5

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sait Paşanın istifası üzerine 22 Temmuz 1912'de Sadrazam oldu. Sadarete atanmasına ilişkin Hattı Hümayında şu noktalara özellikle yer verilmişti :

«Bazı mahallerde, hususiyle Arnavutluk'ta hoşnutsuzluğa, şikayete ve müşkülât çıkmasına sebep olan işleri vekiller heyetince tahkik ederek kanun ve adalete aykırı hallerin ortadan kaldırılmasına, umumi efkârın tatminine yarayarak kanuni tedbirlerinin alınmasına, memleketimizin selâmeti, manevi ve maddi bakımdan ilerlemesi, kanuni esasî hükümlerine ve Meşrutiyet icaplarına ziyadesiyle riayete bağlı bulunduğundan vekiller heyetinin bu yolda dahi çalışmalarını vatanperverliklerinden beklerim.»

Dikkat edilirse Hattı Hümayında dış politikaya ilişkin belirli bir öneri yoktur. En önemli sorun olarak Arnavutluk olayları

kabul edilmektedir. Zaten Sait Paşa hükümetinin devrilmesi sırasında muhalefetin oynadığı rol ve gücün kaynağında bu olaylardı. Kabinenin kuruluşu anından itibaren istifalarda başlamıştır. Dahiliye nezaretine atanan eski Sadrazamlardan Avlonyalı Ferid Paşa bu nezareti istememiştir. Bunun üzerine Dahiliye nezaretine Daniş beyin tayin edilmesi teklif edilince Sultan Reşad şaşırarak başkatibi Ali Fuat beye "Git, Sadrazam paşaya söyle, ya Hüseyin Hilmi Paşayı, veya Ferid Paşayı kandırıp bunlardan birisini tasvibimize arzetsin" demiştir. Ali Fuat Bey'in bu haberi Sadrazama götürmesi üzerine Gazi tam bir aczi gösteren şu yanıtı vermiştir:

"Padişahımızın hakları var, fakat ne yapayım. Hepsi birer birer çekiliyorlar. Dün akşam da Hüseyin Hilmi Paşa istifa etti, veda edip gitti.

Memurlardan kime teklif etsem kabul etmiyor. Çünkü nazırığı devamlı ve gelecekleri için emniyetli bulmuyorlar.

Ferid Paşaya gelince, biliyorsunuz kabineye girmekten çekindi. Dahiliye nazırı olmak istemedi. Önce reddettiği bir görevi yeni teklif etsem kabul eder mi, bilmem. Efendimiz kendisini çağırıp kesin bir emirle kabul ettirebilirse memnun olurum."

"...Bu istifalar hep benim çekilmekliğim için yapılıyor. Halbuki diğerleride istifa etseler yerlerine adam bulup boşluklarını dolduracağım. Yine ben işime devam edeceğim." Sonra Padişah tarafından Ferid Paşaya gönderilen Ali Fuat bey andan da affını istirham eden bir yanıt alır. Aslında Arnavut olan Ferid Paşa Arnavutların bir Kamil Paşa hükümeti istediklerini bildiği için Gazi'nin hükümetinde yer almak istememekteydi.

Bu koşullar altında oluşan bir kabinenin ne yaklaşan Balkan savaşına ilişkin ön tedbirleri alması, ne de yurt içinde gerekli ıslahatı yapması beklenebilirdi. Gazi'nin kabinesi, kendisinin de belirttiği gibi, bir geçiş kabinesiydi. Asıl amaç Kamil Paşanın Sadarete getirilmesiydi. Muhalefet, hatta emperyalizm zaman zaman açık bir biçimde bu arzularını dile getiriyorlardı. Talât beyin de artan telaşı ve gerekli önlemleri almağa çalışan çabaları bu nedene dayanıyordu.

Balkan hükümetlerinin büyük devletlere dayanarak ve Berlin anlaşması hükümlerini de işin içine katarak vermiş ol-

dukları nota üzerine ÷lkede genel bir galeyana havası esti. İstanbul'da mitingler yapıldı. Bunların ilki Ekim (1912) ayının birinci günü Darülfünun (Üniversite) talebeleri tarafından yapıldı. Üniversiteden, Darülfünun bayrağı önde olmak üzere yürüyüşe geçen öğrencilerin içinde bazı gazeteciler de bulunmaktaydı. Yürüyüş kolu Babıâli'ye yaklaştıkça çevreden buna katılanlar oluyordu. Babıâli önüne gelince kapıların kapalı olduğu görüldü. Parmaklıklardan atlanarak avluya girildi ve Sadrazamı isteriz diye tempolu bir biçimde bağırılmaya başlandı. Bu sırada Hâlas-kâr grubundan Rosinyol Hüsnü beyin kumandasındaki bir askeri kıta gelerek nümayişçileri dağıtmak için süngü taktı. Bu öğrenciler arasındaki heyecanı daha da artırdı. "Bizler yurtsever gençleriz, Balkan hükümetlerinin bu kendini bilmez davranışına karşı hükümetimizin tavrını öğrenmek istiyoruz, hiç insan kendi evlâtlarına silah çeker mi?" sözleri arasında asker yumuşatıldı. Bu sırada Sadrazam hâlâ kapı önüne çıkmamıştı. Bir haberci ile öğrencilerin içlerinden bir grup seçerek, temsilci şeklinde içeriye göndermeleri istendi. Buna göstericiler karşı çıktı. "Elebaşdır diye tevkif edecekler kimse gidemez sadrazamın kendisi gelsin" diye bir yanıt verildi. Gene kimse görünmeyince bu kere "korkaklar, bunlar korkuyorlar, padişaha gidelim" sesleri kalabalıktan yükselmeye başladı. Göstericiler saraya gitmek üzere harekete geçtikleri sırada Mahmut Muhtar Paşa çıkarak: "Ben cebin değilim" diye söze başladı. Kendisinin Bahriye nazırı olmasına karşın savaşta bir koldunun başında cepheye gitmekten çekinmeyeceğini sözlerine ekledi. Mahmut Muhtar Paşa bu konuşmayı yaparken Sadrazam da kapı önüne çıkarak onun sözünü kesti. Sadrazam söze başlayacağı sırada göstericiler "Berlin andlaşmasının 23. maddesi çoktan tarihe karışmıştır. Onun yeniden hortlmasını kabul edemeyiz. Siz Rumeli'nin elden çıkmasına yol açıyorsunuz. Milli menfaatleri, milli şerefi korumanızı istiyoruz" şeklinde seslerini yükselttiler. Gazi olayları kısaca anlattıktan sonra, "Bize inanınız, politikayı ve harbi biliriz." biçiminde yumuşak sözlerle göstericileri dağılmaya ikna edeceği sırada Aka Gündüz (Enis Avni) bağırarak "Paşa hazretleri biz de sizin gibi Gazi olmak istiyoruz. Kararınız harp mi, yoksa..." sözleriyle

başlayan çok heyecanlı bir nutuk verince Gazi Ahmet Muhtar Paşa kalabalığa dönerek "Harp" diye cevap verdi. Sonraları Divan-ı Âli'deki yargılanması sırasında bu mitingin İttihat ve Terakki tarafından kışkırtılan gençler tarafından yapıldığını söyleyecektir. Gerçi öğrenci ve göstericiler arasında İttihatçı tanıyan kişiler varsa da, gösteri bütünüyle halkın olaylar karşısında duyduğu üzüntünün doğal bir tepkisiydi. Nitekim aynı günün sabahı İttihat ve Terakki bir bildiri yayınlayarak bu zor günler de hükümete güçlük çıkartmanın yararlı olmayacağını, zamanın birlik zamanı olduğunu ilan etmişti. Merkezi umuminin bu bildirisi'ndeki en önemli bölüm şöyle noktalanmaktaydı:

"Baikan hükümetlerinin harp ilan etmelerine karşı bu gaili zamanda merkez-i umumi, hükümetle olan ihtilâfını unutarak muzaheret mesleki tokibe karar vermiş olduğundan bütün İttihat ve Terakki evlatlarını, bu vatan vazifesinin fedakârlıkla ifasına davet eder." Bu bildiri bir genelle biçiminde bütün örgüte ve klüplere telgraflarla bildirilmişti.

İstanbul'daki heyecan sürüyordu. Darülfünun öğrencilerinin padişaha kadar uzanan bir başka gösterisinden sonra iktidarda bulunan Hürriyet-i İtilâf partisi ve İttihat ve Terakki, ayrı ayrı, Sultanahmet meydanında birer miting düzenlediler. Hürriyet-i İtilâf'ın mitinginin adı müzaheret mitingiydi. Bu gösteri ile halkın hükümete destek olduğu gösterilecekti. Fırka bu mitingi bir yerde kuvvet gösterisi olarak da kabul ediyordu. Onun için seçkin bir konuşmacılar listesi oluşturmuştu. Bu listeye göre o gün Sultanahmet'teki mitingte şu kişiler konuşacaktı :

Gümülcineli İsmail bey
Dr. Rıza Nur

Ali Kemal
Miran Kelekyon
Davut Efendi Dermosyan
Fuat Şükrü bey
Derviş Hima bey
Şair Hüseyin Kâmi bey
Şefik Esat bey

İsmail Hakkı Paşa
Boşo efendi
Hoca Şükrü efendi
Dağvarıyan efendi

İbnülemin M. Kemal bey'inde yapıtında sık sık alıntılar yaptığı Şair Hüseyin Kâmi beyin okuduğu "Destan-ı Harp" adlı şiir büyük alkışlarla karşılandı, Şiir şöyle bitiyordu :

Aldanma bizim sabrımıza, çünkü kızarsak
Birden bire dünyayı yakan dūd-ı nihânız
İtham edemez Avrupa artık bizi, zirâ
Nâ-muktedir-i zapt-ı inân ü heyecanız.
Biz bendesiyiz Hazreti Sultan Reşad'ın
Şahınşayh-i devrân'la dahi hem galeyanız..

Bundan sonra göstericiler Beyoğlu'na geçdiler. İngiliz elçi liği önünde "Osmanlıların ötedenberi büyük İngiliz milletine karşı samimi duygularla bağlı olduğu" açık bir biçimde söylenildikten sonra, bu kerre de, Hariciye Nazırı Narodokyan efendinin evi önünde toplanıldı. Nozır lehinde uzun gösterilerde bulunuldu. Narodokyan efendi de kalabalığa şu sözlerle yanıt verdi : "Bugünkü kabine Balkanlara karşı milli şeref ve hoysiyeti muhafazada azimlidir"... Gösteri sarayın önünde "Padişahım çok yaşa" nidalarıyla son buldu. Göstericilerden bir grubu huzuruna kabul eden Sultan Reşod, Hüseyin Kâmi'nin şiirini birde kendinden dinleyerek, iltifatlar etti.

İttihat ve Terakki'nin mitingi daha kalabalık ve Cavid beyin deyimiyle "Gigantesque"di. Bu miting de, Talât beyin örgüt disiplini ve anlayışı bütün açıklığıyla sergilenmiştir. Gençler Türk Ocaklarının bayrakları altında muntazam bir biçimde yürüyerek gösteri meydanına gelmişlerdir. Bunların yanı sıra esnaf birlikleri, işçi klüpleri vb. gibi çeşitli toplum katmanlarındaki İttihat örgütleride disiplinli bir şekilde meydanı doldurmuşlardı. Konuşmacılar eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi, âyan'dan Besarya, eski mebuslardan Übeydullah, Emanoilidis ve Agop Boyacıyan'dı. Konuşmalar bittikten sonra kürsüye çıkan Talât bey parti anlaşmazlıklarının kaldırılıp elbirliği ile o günkü hükumete destek olunmasını teklif etmiş, bu teklif bulunanların sürekli teza-

hüratı ile kabul edildikten sonra göstericiler Fatih türbesine kadar yürümüşlerdir. Bu mitinge katılanların büyük bir bölümü akşamüstü saraya giderek padişah ve savaş lehine büyük tezahüratta bulunmuşlardır.

Böylece Balkan devletlerinin vermiş oldukları notalara karşı parti farkı gözetmeksizin büyük bir savaş desteği ortaya çıkmıştı. Bunun en somut örneklerinden birini "Sabah" gazetesinin yayınladığı yazıda bulmaktayız :

"Büyük şairimiz, büyük vatanperverimiz Namık Kemal merhum "Tuna elden giderse vatan elden gider" demişti. Tâli bir felaket, devrinde Tuna'yı elimizden çıkardı. Vatan değil, fakat vatanın rahatı elden gitti. Balkanların rahatı, Avrupa'nın rahatı Tuna'nın hudut olmasına bağlı olduğunu 30 senelik vak'alar ispat ediyor.

Osmanlı devletinin tabii hududu Tuna hattıdır. Tabii hududumuzu alacağız. Arş Osmanlılar Tuna hattına!

Arkadaşlar harbi alkışlayalım
Osmanlı demek asker demektir.
Yaşasın ordu, yaşasın harp."

Gazi Ahmet Muhtar Paşanın "Büyük kabinesi" kendi isteği dışında, ama çaresiz olarak Balkan savaşına böyle girdi. Ne ki Osmanlı aydını da bu büyük oyun içindeki emperyalist tuzakını göremiyordu. Düvel'i Muazzama diye nitelediği devletlerin iyi niyetine güvenme gafletini gösteriyordu.

B O Z G U N

1

Savaş çıgııklarının arkası kesilmeden yükselmesine karşın hükümet bu konuda acele bir karar vermek istemiyordu. Bu sırada Balkan bunalımıyla yakından ilgilenen Avrupa basını en önde gelen muhabirlerini İstanbul'a göndermekteydi. Bunların verdikleri haberlere göre Balkan devletlerinin Osmanlı ordusunu yenmesine imkân yoktu. Bu savaş Osmanlıların Balkanlardaki gücünü ve konumunu sağlamlaştıran bir sonuca varabilirdi. Bundan büyük devletlerde korkmaktaydılar. Açık ve kapalı olarak Osmanlı hükümetine şu noktayı vurguluyorlardı. Savaşın sonu ne olursa olsun Balkanlardaki statükonun bozulmasına asla izin veremezlerdi. 1897 Yunan savaşının sonu anımsanınca bu devletlerinde bir Osmanlı zaferinden kuşku duymakta oldukları ortaya çıkar.

Bütün bu iyimser yorumlara rağmen Gazi Ahmet Muhtar kabinesi savaş ilanı sorumluluğunu yüklenmek istemiyordu. O günlerde Dışışleri bakanı olan Narodokyan Efendi bu davranışı şu gerekçeyle açıklamaktaydı :

"Avrupa umumi efkârı barış dostudur, anlaşmazlıkları sulh yoluyla halletmek ister. Avrupalı devletlerin, Avrupalı sulh cemiyetinin hakkımızdaki iyi nazar ve teveccühlerini kaybetmemek için savaş ilanı sorumluluğunun düşmanlara bırakılması doğru olur." Kuşkusuz Dışışleri Bakanının bu gerekçesinde Harbiye nezaretinin hazırlıkları tamamlamak için zaman kazanma isteği de vardı. Çünkü çok yakın bir tarihte gene Dışışleri Bakanı Narodonkyan Efendinin önerisi ve verdiği güvence üzerine 120 bine yakın asker terhis edilmişti, bunların yeniden derlenmesi ve savaşa hazır hale getirilmesi zaman alacaktı. Düşmanların sınırlara saldırması üzerine Harbiye Nazırı Nazım Paşa bakanlar kurulunda şu açıklamayı yaptı : "Trakya'daki asker sayısı is-

tenilen dereceyi bulmuştur. Hazırlıklar yeter bir raddeye gelmiştir. Düşmana vakit bırakılmaksızın taarruza geçmek askerlik bakımından doğru olacaktır. Derhal harp ilan edilmelidir". Bunun üzerine kabine Orduyu Hümayuna saldırılara karşı silahla direnme emrini 16 Ekim 1912 de verdi ve 17 Ekim 1912 de resmi savaşın ilk günü oldu. Bakanlar Kurulunun 17 Ekim tarihiyle yayınladığı ve 18 Ekim tarihli gazetelerde yer alan resmi bildirisi ise aynen şöyleydi :

"Devlet-i Aliyye'nin muhafaza ve idamesine sâyi olduğu mesleki müsalemet pervaneye (barışçı tutuma) karşı Bulgaristan ve Sırbistan hükümeti tarafından umumi seferberliğe kıyam ile hudud-u Osmaniyyeye kuva-yı askeriye sevk ve cem ve bütün hudud boyundaki kulelerimize ve sair mevkilere hergün taarruz olunması ve Hükümet-i seniyyenin dahili işlerine müdahaleye ve kabule şâyân olmayan namakul müddeiyata kalkışılması Saltanat-ı seniyye ile Bulgar ve Sırp hükümetleri beyinde sulhün devamını derece-i istihaleye getirdiğinden Bulgaristan ve Sırbistan elçileriyle maiyetlerinin pasaportlarını alıp Memalik-i Osmaniye'den uzaklaşmaya müsaraat etmeleri zımnında Hariciye Nezaret-i celilesinden mezkûr elçilere dün tebligat icra edilmiş ve gerek Sırbistanın devam etmekte olan taarruz ve tecavüzlerine müstânenbillah (tanrının yardımıyla) mukabele olunması için Ordu-yı Hümayûna evamiri lazime verilmiştir". Bu bildiri bile açık bir savaş ilanı değildir. Kıscası kabine mecbur olduğu için bu savaşa sürüklendiği izlenimini vermek için sonuna kadar savaş ilanında kaçınmıştır. Dikkat edilirse ilk taarruz Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ tarafından yapılmıştır. Yunanistanın bunlara katılması daha sonradır. Bu katılma konusunda Venizelos'un krala "Majeste ya tacınız, ya harp" dediği rivayet olunur.

Le Matin Gazetesi yazarlarından Stephan Lausann savaş başında Türk ordusunun durumunu şöyle anlatıyordu.

"Bütün savaşlar iki büyük işleme icine alır. Önce yığınak, yani askerin toplanması, silahlandırılması ve donatımı ve naklidir. Bunu yaptıktan sonra savaş açarak düşman ordularıyla çarpışmaktır. Galip olan taraf bu iki işlemi noksansız yerine getiren taraftır.

Lakin Türkiye bizim için şu olağanüstü durumu gösterdi ki, birinci işlemi sür'atı intizam ve usûl dairesinde yapmış, ve hiç olmazsa şimdiye kadar Osmanlı askeri tarihinde görülmemiş düzenli bir biçimde bu işi başarmışken savaş kendisi için tam bir felâket olmuştur.

İki hafta içersinde her gün sabahdan akşama kadar 15 bin kişi Asya'dan Avrupaya geçiyordu. Bir kısmı trenlerle Haydarpaşa garına getiriliyor, oradan küçük vapurlarla İstanbuldan Sirkeciye geçirilerek her gün hareket eden otuz trenden birine ibindiriliyordu. Bir kısmı İzmit Körfezi başlangıcında durduruluyor, oradan vapurlarla Yeşilköy'e götürülüyordu. Hepsisi tepeclen tırnağa kadar iyi giyinmişti. Her erin sırtında sıcak bir kaput, boynunda dolanmış bir başlık, göğsünde parlak sarı renkte bir fişeklik, kolunda son sistem bir mawzer, yanında gözlere çarpan bir kasatura vardı. Türkler savaşa bu kadar düzenli surette giden asker görmemişlerdi. Bir potin düğmesinin dahi eksik olmadığı hemen hemen iddia edilebilirdi.

Herkese hakkını vermelidir. Jön Türkler (İttihat ve Terakkî) hakkında ne denirse densin, şurasını teslim etmelidir ki yığının ilk haftası içinde 250 bin erin donatımı —Türk askeri tarihinde görülmemiş bir hadise— onların Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın himmeti ile olmuştur...". Diğer gözlemcilerde Türk ordusunun Balkan harbine bir çok noksanlarını gidermiş bir şekilde girdiğini söylemektedirler. Örneğin bir hesaba göre sadece doğu ordusunun elinde bulunan top sayısı Bulgar ordusunun toplam top sayısından fazlaydı... Ve bu ordu bir kaç hafta içersinde tarihinin en büyük yenilgisine uğradı. Donatımı noksansız olduğu görülen bu ordunun erleri, subayları cepheye aç kaldı. Yaralılar hastanelerde yaralarının bakımından önce ekmek istediler. Oysa İstanbuldan un, pirinç vb. gibi maddeler cepheye akıyordu. Ama bu unu ekmek yapacak tesisat kitarlarda bulunmuyordu. Balkan faciâsının askeri nedenleri üzerinde durmak bizim görevimiz değil. Ama orduya sokulan politika, özellikle Gazi hükümeti zamanında değerli kumandanlarla genç subayların İttihatçı oldukları için ya da sadece bu kâni beslendiğinden ötürü görevlerinden alınması ya da Anadolu ve ülkenin diğer yörelerine sürülmesi... Bütün bu nedenlerin sa-

vaşın yönetiminde etkin olduğu söylenebilir. Selânik gibi bir kent'in tek bir silah atılmadan Yunanlılara teslimi başka türlü açıklanamaz. Üstelik kentle birlikte daha kullanılmamış, yüzden fazla topta düşman ordusuna bırakılmıştı. Savaşın ilk iki haftası içerisinde Batı Ordusu ile Doğu Ordusunun ilişkisi keşilmiş bulunuyordu. Kırkkilise (Kırklareli) Bulgarların eline geçmişti. Edirne muhasara edilmiş, kahramanca direnmeğe başlamıştı. Lüleburgaz savaşı için yabancı yorumcuların şu yargısı savaş hakkında belkide verilebilecek en doğru yargıdır: "Lüleburgaz savaşı dörtgün sürdü. Harbin sonucu belli oldu. Savaşı Türkler kaybetti. Çünkü askerin ekmeği, başkumandanın telgrafı yoktu".

Ordunun yönetimi konusunda Bayar'ın söylediği şu sözler dikkate değerdir: "Eski iktidar, Müşir Ahmet İzzet paşanın anlattığı savaş planlarının yanı sıra, seferberlik zamanında derhal uygulanacak tafsilatlı mükemmel bir iase ve levazım planı hazırlamış, zamanı gelince açıp kullanılmak üzere gizli kasaya koymuştu.

Daha sonra yapılan hükûmet değişikliğinde, (Babâli baskınından sonra olsa gerek) işten uzaklaştırılmış olan eski uzman subaylar tekrar yerlerini aldıkları vakit kasayı açmışlar "planlara el sürülmediğini" derin bir hayret ve esefle görmüşlerdir."

Bozgun'un tüm sorumluluğu Gazi Ahmet Muhtar Paşa üzerine yüklenilerek, Hürriyet-i İtilâf için içinden sıyrılmak istedi ve Şehüislam Cemalettin Efendi, ve Âyan reisi Avlonyalı Ferid Paşa vasıtasıyla paşanın istifa ettirilmesi gereğini Sultan Reşad'a yansıttılar. O da eğer kendisini kandırabilirseniz ben istifasını kabul ederim biçiminde tavrını açıklayınca Sadrazam üzerinde bir baskı kuruldu, Avlonyalı Ferid Paşa kendisiyle köşkünde görüştü ve istifaya ikna etti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa istifasında şu noktaları belirtmekteydi :

"Sadareti kabul ederek teşkil ettiğim kabinedeki vükela ile şimdiye kadar velev bir meselede zahiren aramızda bir ihtilâf çıkmayarak hep ittifak ile temşiyet-i umur edilmiştir.

Bu acizinin dünyaca bilinen elli altı senelik askerî hayatının ve safiyet-i kalbiyemin bağdaşamıyacağı ve tahammül edemeyeceği bazı haller görülmüş ve işitilmiş olmakla beraber

şimdiye kadar sebat ile hizmetimde fütûr getirmedim. Bundan sonrası için kabine erkânının birbirine uygun düşüncede olmasını takdir ettiğimden sadareten affımı ricaya mecbur oldum". İstifa tarihi 29 ekim 1912 dir. Böylece 99 günlük bir sadareten sonra kendisinin deyimi ile Kamil Paşa tarafından "su-yu çıkarılmış bir limon gibi" bir kenara atılıyor ve yerine siyaset uzmanı olduğu için kendisinden büyük "kerâmetler" beklenen, İngiliz kralının has dostu Kamil Paşa atanıyordu. Yaptığı olumsuz işlerden ötürü bilinmesinde yarar olduğu kanısıyla Kamil Paşa kabinesinin üyelerinin önemlilerini aşağıda yansıtıyoruz :

Cemalettin Efendi : Şeyhülislam

Nazım Paşa : Harbiye Nazırı

G. Narodokyan Efendi : Hariciye Nazırı

Ahmet Reşit bey (Rey) : Dahiliye Nazırı

Damat Şerif Paşa : Maarif Nazırı

Mosoroş Kikik bey : Posta-Telgraf Nazırı

Ferik Salih Paşa : Bahriye Nazır Vekili.

Böylece Hürriyet-i İtilâf fırkasında somut bir biçimde toplanan muhalefet tam anlamıyla iktidara geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra İttihatçılara yönelik sert bir bastırma hareketinin yapılacağından kimse kuşku duymuyordu. Balkan savaşının askeri ve toplumsal yıkıntısı üzerinde durmayan bu hükümet, tüm suçları "afaki" bir biçimde eski iktidara yani İttihat ve Terakkî'nin sırtına atarak, amansız bir ittihatçı avını başlatıyordu. Bu avın ayrıntılarını anlatmadan önce, Balkan savaşının yazılan, "Harp tarihiyle" ilgili bölümlerinin arkasındaki toplumsal yıkımdan da biraz söz etmek gerekir. Savaşın en küçük askeri hareketi bile yazılı hale getirildiği halde, bu savaşın belkide en büyük sonucu olan bu toplumsal depremden hiç bir yerde ayrıntılı ve doyurucu bir şekilde söz edilmemiştir. Kuşkusuz bu ayrı bir incelemenin işidir. Ama bir kaç nokta ile bu deprem burada açığa çıkarılmalıdır ki, bundan sonraki siyasal gelişmeler daha bir anlamlı biçimde yorumlanabilsin.

Bir toplumsal depremi, mümkün olan boyutlarıyla bir kaç fırça darbesinde yansıtmak hiç de kolay iş değildir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı «memâliki» sayılan “koca Rumeli” bir kaç haftada elden çıkıyordu. Silah atmadan, biriki küçük direnişten sonra akıl almaz bir panikle elden gidiyordu. Sonbaharın yağmuru ile bir bataklık haline gelmiş çamurlu yollarıyla Trakya, İstanbula yönelmiş binlerce göçmeni sırtlamıştı. O günlerin korkunç manzarasını hiç bir kalemin fotoğraflar kadar çarpıcı anlatabileceği düşünülemez. Ahmet Cevad’ın “Kırmızı Siyah Kitap, 1328 faciası” adıyla bilinen yapıtında, “İllustration” vb. gibi resimli dergilerde yer alan resimler, bir belgesel film açıklığıyla gözler önüne sermektedir bu dramı. Bizim de yapabileceğimiz bu fotoğraflara bakarak yansıtmaktır gördüklerimizi.

Balkan savaşında somutlaşan koca bir devletin çöküşünün en güzel anlatımı Belgrad kalesinde, esir Türk kumandanı Fuat beyin, bir tabure üzerinde, başı elleri arasında toprağa, onun derinliklerine bakarken çekilmiş resmidir. Uzakta şapkalı bir kaç yabancı gazeteci uzaydan gelen bir yaratıcasına seyretmektedir onu. Bir batışın bundan daha somut çizgilerle simgelenişi görülemez sanırım. Doğuya giden trenlere binmek için birbirini ezen kalabalıklar istasyonları doldurmuştu. Asker, sivil karışık bir yığın halindedir bu kalabalıklar. Gelen trenlerde yer olup olmadığına bakmaksızın vagonlara saldırılmakta, bulunan küçük bir ayak koyacak yere ulaşmak o anda en büyük mutluluk sayılmaktaydı. Herkes taşıyacağı eşyasını sırtına vurmuştu. Ondan fazlasını götüremezdi. Topraklar, evler, evlerin içinde bir ömür geçirilen anılarla dolu kanapeler, sedirler, yük-lükler hep geride bırakılıyordu. Düşmanın önünden kaçarken candan başka düşünülecek bir şey yoktu, olamazdı da.

Tren yolları böylesine dolu, hep bir yöne koşarak kaçmağa çalışan yığınlarla dolu iken, Trakya’daki bakımsız karayolları da araba ve insanlardan oluşan bir sel çukuru haline gelmişti. Ordunun gereksinimi için bu yollar artık kullanılamıyordu. Günlerce yağın yağmurlardan çamur diz boyuna ulaşmıştı. Gören bu

yağmurun sanki yıllar boyu yağdığını sonırdı. Kağıt, tekerleği kink olduğu için kırınaplarla bağlanmış küçük yük arabaları, elde mevcut her çeşit hayvanın koşulduğu bu araçlar eşya ve insanları; doğuyo, dohá doğuya iniltileniyle konşık taşıyorlardı. Bir resimde arabanın tekerleğinin yarısını görüyoruz. Yer alabilirdi; e, akıl almaz, tonımlanamaz bir çamur yığını. İnsan şaşırıyor böylesine bir çamur deryasında tekerlekler nasıl dönüyor diye... Oysa dönüyor. Dönüyor ki bu resim çekilmiş. O yarım tekerleğin arkasında bir kadın. Ayakları çıplak, şolvarı dizine kadar çekilmiş. Başka türlü yürünemez bu çamur denizinde. Başında siyah çizgili beyaz bir örtü. Kucığında belki bir, belki bir buçuk yaşında bir çocuk; onunda başı örtülü, bir takım bezlerle sarınmış. Anociğı korumak istiyor soğuktan. Bu açık. Çocuk belki ağlıyor, belki de ağlamasını yeni kesmiş, dudakları bükük, ileri doğru bakıyor. Annenin, çocuğun gözlerinden bir şey sezilmiyor, umudsuzları mı, belli değil. Acılarının yükü altında, soğukta, yağmurda sadece önlerindeki ilk sıcak menzili düşünür gibi bir halleri var. Belki onu da düşünmüyorlar, geleneksel koderciliğin tül örtüsüne bürünmüşler öylesine gidiyorlar. Kim bilir?

Gene bir başka tren istasyonu. Vagonların üstünde bile bir karış yer kalmamış bir tren duruyor. Ona koşanlar var. Ama geride, köşede yere çökmüş iki kadın ve üç çocuk yerlerinden bile kırıdamamışlar. Binemeyeceklerini görmüşler. Beyaz başörtülü, mantolu kadının kucığında kundakdo olduğu seziyen bir küçük. Yere çökmüş çorşoflı kadının yanında sonbaharın yağmur ve dondurucu soğuğuna karşı bir basma entariden başka giysisi olmayan küçük bir kız çocuğu. Dönmüş kendi resmini çekene bakıyor. Belki de yaşamında gördüğü ilk fotoğrafçı. İnsanlar, insanlar; sırtlarda denkler, yükler, daha başka şeyler... Ve ağızına kadar dolu bir tren. Binmek olanaksız. Umud yok.

Bu insanların gittiği yer: Dersaadet... Yani Osmanlının başkenti. Orada ne bulacaklar belli değil; göç ondan sonrada Anadolu içlerine doğru devam edecek mi, o da belli değil. Sirkeci istasyonunun çevresi, Cağaloğlu yokuşu göçmen arabalarıyla dolu. Ara yollar, İstanbul'un her köşesi oç, yolino-

yak, soğuktan korunacak yerleri olmayan göçmenlerle dolmuş. Bunlar nerede barındırılabilir? Açlıklar nasıl giderilebilir? O günlerin temel sorunlarından biri de bu. Yaralı askerleri bile "Ekmek" diye inleyen bir ordu ve onun bıraktığı topraklardan gelen, gene ekmek ve de ev diyen insanlar. İstanbul Osmanlı başkenti olalı böylesine çarpıcı bir biçimde savaşın dehşetini yaşamamıştı. Düşman Çotolco'dodur. Akşamları, sakin ve rüzgarlı gecelerde top sesleri duyulmaktadır. Göçmen arabaları, çamileri dağduran bu yığınlar İstanbulluya da kendi geleceğini haber veren yapıdodur. Yarın, Çatalca cephesindeki bir çöküntü sırayı İstanbul'a getirecek. Lüleburgaz'da dört gün dayanan ordu, Çatalca'da ne yapabilir? Bilinmiyor. Ama göçmenler gelecek korkusunu insan yüreklerine okıtıyor. Kumandonla başladık balkon depreminin resmini çizmeğe, bir er'le de bitirelim. Bir dinlenme anını; gösterir bu resim. Atlar, ağaç oltalarında yerdens bir lokma yiyecek aramaktadır. Önde bir siper gibi boyu boyunca uzanan bir hendek. Hendeğin hemen kenarında başını sırtında torbosına dayamış, kucağında beyaz bezden bir kütük çikin, belkide azık çikini olan, tüfeğini dizlerine dayomış uyuyan bir Osmanlı askeri. Yılgın, yarınından emin olmayan, savaşın tüm yıkımını uykusuyla simgeleyen bir asker...

Osmanlı İmparatorluğu için sonun başlangıcıdır Balkon savaşı. Bu savaş sadece asker yaşamamıştır, tüm halk göçerek, yayın organlarında okuyarak, evlâtlarını göndererek yaşamıştır. Rumelide, serhat boylarındaki Osmanlı toplumunun o korkunç göçmen olma rüyası şimdi bütün imparatorluk için söz konusudur. Acı oma düşündürücü bir bitiş. Bu bitiş, hâlâ düveli muazzamanın arkolomasiyla otlatacağımız konusunda olan, kime hizmet ettiği ise bütün yaşamı boyunca meçhul kalmış bir sadrazam... Emperyalizm ben varım, ben senin canını istiyorum derken; bu can alıcı vampirden beni kurtar diye inliyen bir kabine...

Balkan savaşının başlaması ile birlikte Talât bey orduya M. Sai adıyla, gönüllü olarak katıldı. Ne var ki cephede, yani

kıt'alarda hizmet görmesine izin verilmedi. Bu konuda söylen-tiler çeşitli. Kimisi, Edirne'de kumandan olan Şükrü Paşa'nın "Seni, hemen yarın, Edirne'nin ortasında idam ettirmemi istemiyorsan, bugünderi tezl yok çek git buradan Talât bey oğlum. Sen ki sabık dahiliye nazırınsın, sen ki Edirne'ye vatanseverlik göstermek için er rütbesiyle gelmişsin... ve senki bana yardımcı olmak yerine orduyu ifsad ediyor, askere dövüşmemesini telkine çalışıyorsun. Çek git buradan. İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara getirmek için başka yerlerde çalış. Unutuyorsun ki ben politikacı değil, askerim. Ama sen ve arkadaşların elimizde kalan şu son serhad şehrini de politika uğruna kaybettirmek istiyorsanız, o halde kazanmak istediğiniz nedir? Selimiye ki Rumeli'de cedlerimizln mühürüdür. Sen bu mabedi dinamitleyip berhava etmemi söylüyorsun. Gözünü vatan ve ordu sevgisi değil, politika bürümüş. İktidar için orduya bile acı-mıyorsunuz. Sana Edirne kumandanı Şükrü Paşa olarak emre-diyorum. Hemen şimdi Edirneyi terkedecek ve İstanbula gide-cekisin. Yoksa istemeye istemeye seni, yani İttihat ve Terakki'nin dahiliye nazırını asacak veya kurşuna dizdireceğim" sözle-riyle kendisini İstanbula geri gönderdiğini söylemektedir. Yu-kardaki sözlerin gözden geçirilmesi, büyük bir bölümünün Hür-riyet ve İtilâf partisinin propaganda ürünü olduğunu ortaya ko-yar. Talât beyin Edirne'ye bir er olarak gitmesi, hem kendi lehi-ne, hemde İttihat ve Terakki adına önemli bir girişimdir. Bu girişimin sonucunda kazanılacak prestijin ne pahasına olursa olsun engellenmesi gereklidir. Bu açıdan Talât beyin Edirne'de, hele kıt'a hizmetinde kalması sakıncalı görülmüştür.

Kimisi de Talât beyin Şükrü Paşa ile Edirnedeki diğer ka-rargâh subayları tarafından «Senin görevin burada değil. İstan-bula git ve bu bilgisiz ve aciz adamlardan bizi kurtar. Bunun için çalış» dediklerini söylemektedir. Bu da buram buram İttl-hat ve Terakki düşüncesi doğrultusunda bir söylentidir. Sanırız ki Talât beyin Edirne de tutulmak istenmemesinin nedeni ikisi-nin ortası bir şeydir. En basitinden orada kalması dönemin ik-tidarınca sakıncalı görülmüştür. Öte yandan İttihat ve Terakki merkezi umumisinin de bu eylemi onaylamadığına ilişkin ka-nılar vardır. Çünkü bir er olan Talât beyin acımasız bir politik

mücadelenin yapıldığı günlerde kim vurduya getirilerek öldürülmesi olasılığı kuvvetlidir. Bu da İttihat ve Terakki'nin kolayca üstesinden gelemeyeceği bir kayıp olur... Çavid beyin günlüğünde bu konuda şunları okumaktayız :

“Talât bu sabah Edirne'den avdet etti. İzzet veya Aziz bey (Maliye Nazırının kardeşi), İsmail ve Şükrü paşa isimlerindeki kumandanlar kendisini fırka'da (tümende) istihdam etmek, taburlarda bulundurmamak istemişler. Talât harp etmek için geldiğini eğer 'siyaset propagandası yapacağından korkuyorlarsa buna tenezzül etmeyeceğini söylemiş. Ses çıkaramamışlar. Fakat sonra bedeli verilmiş olduğu buradan bildirilince gönüllü sıfatıyla hizmet etmek isterse İstanbul'a gelmesini tebliğ etmişler. O da zaruri gelmiş. Fakat Nazım Paşaya gidip kumandanlara söylediği sözleri tekrar ederek taburunı avdet için müsaade almış.

Talât ordunun maneviyâtının gayet iyi olduğunu, kendi taburundaki zabitanında şayanı emniyet bulunduğunu söylüyor ve muharebeye gitmesinin pek ziyade hüsn-ü tesir hasıl ettiğinden bunun izole edilmemesi lazım geleceği fikrinde bulunuyor. Arkadaşlarının da bu suretle ikna etmiş. Tabii buna karşı ses çıkaramadık. Ademi memnuniyetimizi söylemekle iktifa ettik. Kendisine bir suikast yapılacağına, tecavüz edileceğine kat'iyen ihtimal vermiyor”. Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri Talât beyin Edirne'ye gitmesinden pek hoşnut değiller. Onun varlığına ergeç İstanbul'da gereksinim duyulacağına inanılıyor. Zor günlerde sarılınan bir kurtarıcı gibi görülüyor.

Bu arada savaş hiç de olumlu bir yönde gelişmemektedir. Halk arasında çeşitli söylentiler yayılmakta, bunların önünün alınması da mümkün olmamaktadır. Özellikle Nazım Paşanın özel yaşamı bu dedikoduların merkezini teşkil etmektedir. Kendisinin her akşam geç vakte kadar Tokatlıyanda sohbet edip, içmesi... sonra Henriette denilen bir kadının o günlerde çok meşhur olan umumhanesine giderek sabahlara kadar kalması sıradan insanların bile konuştuğu bir konu olmuş durumda. Savaşın yılgınlığı bu tip söylentilerin oranını da artırır.

Ekimin yirmisinden sonra savaşın Osmanlılar aleyhine ge-

liştiğine ilişkin haberler İstanbula gelmeğe başlıyor. Gerçi yayın organları sıkı yönetimin sansüründen ötürü bu haberleri halka bildirmiyorlarsa da söylentiler bine bin katılarak yayılmaktadır. Özellikle üst düzeydeki bürokratlar, siyasiler vb. gibi gibi kişiler bu tip haberleri yabancı gazetelerden, klüplerdeki sohbetlerden öğrenebilmekteydiler. Kırkkilise'nin (Kırklareli) Bulgar ordusu tarafından işgal edildiği kesinleşince İttihat ve Terakki merkezi umumi bir toplantı yapmak ve bazı kararlar almak gereğini duydu. Tartışmalar sonunda Hafız Hakkı'nın Mahmut Şevket Paşaya, Cavid beyle Said Paşanın (Said Halim Paşa) da Velihta giderek endişelerini bildirmeleri, hatta onları uyarmaları kararına varıldı. Bu temasların sonucu hiçde umud verici olmadı. Şöyleki Mahmut Şevket Paşa durumun çok kötü olduğunu, padişah bile istese sorumluluk yüklenemeyeceğini açıkça söylemiş. Ne var ki söylediği bir başka söz gelecek konusunda biraz cesaret verici nitelikte. Mahmut Şevket Paşa padişahın istemesiyle bile sorumluluk yüklenemeyeceğini söylemesine karşın "Bir tezohürü umumi neticesinde ancak cemiyetin de desteğiyle gelebileceğini" de ima etmekten çekinmemiş. Bunun anlamı daha sonra anlaşılacaktır.

Olayların hızla gelişimi bakanlar kurulunu da rahatsız etmiş görünüyor. Nitekim, Ekim 25 de Hüseyin Hilmi Paşa ve Mahmut Şevket Paşanın da davetli olduğu bir toplantının yapılması kararı veriliyor. Bu toplantıda Soderazım savaştaki ağır yenilgiyi ve içinde bulunulan bunalımı şu dört nedene bağlayan bir konuşma yapıyor :

1 — On yıldan beri subayların politikayla uğraşmaları onların askeri eğitimi ihmal etmeleri, çağdaş gelişmeleri izleyememeleri sonucunu vermiştir.

2 — Orduda yeterli subay bulunmamaktadır.

3 — Savaş sırasında erzak ve levazım iyi bir biçimde dağıtılmamış, açlık ve cephanе sıkıntısı yenilgilere yol açmıştır.

4 — Kumandanlar iyi secilmemiştir.

Bu konuşmaya Mahmut Şevket Paşa sert bir biçimde yanıt vermek istediğinde, yararı yok anlamına bir işaretle Hüseyin Hilmi Paşa kendisini engelliyor.

Bakanlar kurulu böylesine suçlamalarla uğraşa dursun bozgunun etkileri iyice yaygınlaşmaktadır. Bu noktada gene Cavid beyin günlüğüne dönerek o günlere ilişkin şu feryadı akuyalım: "Zavallı memleket fakat kütle yine sakin, yine cansız". Bir çok durumda aydınlarımızın başvurduğu bir yakınmadır bu.

Ülkenin mali durumunda bir savaşın yükünü kaldıramayacak biçimde bozulmaktadır. Parasal kaynaklar hemen hemen tükenmiştir. Para sıkıntısı o düzeye ulaşmıştır ki hükümet adliyedeki emanet paralara, eytam sandıklarındaki fonlara, Ziraat Bankasındaki paralara el koymakta. Bunlarında yeteceği kuşku.

Gazi Ahmet Muhtar hükümetinin daha fazla sürmeyeceği belli. Yerine ise herkes Kamil Paşanın geleceğini söylüyor. Hafız Hakkı Beyin İbri nendenle anlattığı şu anı bu bakımdan ilginçtir. Kendisi savaşa gideceği için Padişaha veda etmeğe gitmiş, huzura kabul olunmuş. Zat-ı şahane Kamil Paşayı sadrazam atadığını, memleketi ondan başka kurtaracak kimsenin bulunmadığını kendisine söylediklerini anlatmış. Hafız Hakkı bey öyle sözünü sakınan kimselerden olmadığı için, memleketin içinde bulunduğu durumu olanca açıklığı ile padişaha sergiledikten sonra, Kamil Paşanın söyledikleri gibi yeteneklere sahip bir kişi olmadığını, eninde sonunda Rumeliyi vereceğini söylemiş. Padişahı vermeyeceğini, bu kanuda söz aldığını ekleyince, Hafız Hakkı'da "Öyle bir tarzda verirlerki siz verildiğinin farkında bile olmazsınız. Ekonomi derler, başka bir şey derler ama sonunda memleket elden çıkar" yanıtını vermiş. Bu yanıt üzerine padişahın tepkisi ise çok dikkat çekici: "Şu ekonomi kelimesini bileyim". Padişahı ile, sadrazamı ile, nazırlarıyla böylesine bir bozgun ve bilgisizliğin yaşandığı bir ülkede Rumeli nasıl olsun elden gitmesin... O güne kadar durduğuna şaşılır.

Kamil Paşanın sadaret alayının yapıldığı gün Talât beyin Alman elçisiyle konuştuğu, kendisine bir çok vaodde bulunduğu gibi bir söylenti yayılır. Oysa Talât bey a sırada hâlâ Edirnededir. Bu söylenti karşısında en gerçekçi tepkiyi Kant Ostrog, Rus elçisine, "Talât" bey savaş alanındadır, böyle bir mülakat söz konusu olamaz diye yaptığı açıklamayla gösterir,

Kamil Paşanın sadarete gelmesi Talât beyi telaşlandırmıştır. Onun için artık Edirmede kalmasının ne vatan, ne de parti açısından bir yararı olmadığına inanır ve geri döner. Arkadaşlarına, kendisinin katıldığı kadarıyla, savaşan askerin ruhsal durumunun çok bozuk ve genel bir korkunun herkese egemen olduğunu anlatmaktadır. İşin ilginç yönünün dayanışma duygusunun (ki geleneksel olarak Türk askerinde bulunan bir duygudur diye de açıklama yapmaktadır) bile yitirildiğini, hem hükümete, hem de kumandanlara güvenilmediği için bu “halet-i ruhlye”nin doğduğunu da söyleyen Talât bey bu durumun, bir çözüme ulaşmak amacıyla üst makamlara duyurulması düşüncesindedir. Merkezi umumi bu düşünceler doğrultusunda hemen toplanarak Talât beyle Sait Halim Paşanın Kamil Paşaya gidip durumu açıklamaları kararını verir. Onları dinleyen Kamil Paşa, fazla bir tepki göstermediği gibi teşekkür dahi etmeden durum hakkında kendisinin de bilgisi olduğunu, bu koşullar altında savaşa devam etmenin olanaksızlığını gözönünde tutarak bazı devletlerden tavassutta bulunmaları için istekte bulunduğunu söylemekle yetinir. Bu konuşmadan sonra Talât bey Mahmut Şevket Paşaya da giderek durum hakkında bilgi veriyor. O da kendisine hükümet tarafından bir toplantı için davet geldiğini ama kendisinin gitmek istemediğini söylüyor. Bu Talât beyi şaşırtıyor, bu günlerde hükümet ile ilişkilerinin ne pahasına olursa olsun kesilmemesi gerektiğine paşayı inandırıyor. O da toplantıya gidiyor. Ne var ki toplantıda dişe dokunan bir karar alınamadığı için, M. Şevket Paşada bir kaç sıradan öneriyi tekrarlamakla yetiniyor.

Talât beyle Covid bey durumu bir kerede Veliht’a açıklamak için giderlerken yolda muhalefetin ileri gelenlerinden Gümülcineliye rastladıklarında Talât bey kendisine doğru giderek konuşmak ister. Covid bey onu engellemek isterse de başaramaz. Talât bey gayet soğukkanlı bir tavırla merkezi umuminin aldığı kararları ve ilgililere iletmek için görevlendirilen kişileri, onların temaşlarını anlatır. Gümülcineli gayet küstah bir tavırla bunlar ikinci derecedeki adamlardır. Ne istiyorsanız bizzat kendiniz söyleyin deyince, Talât beyde iki fırka arasındaki çekişmelerin bir kenara bırakılarak zor günler için gerekli bir daya-

nişmanın gösterilmesini söyler. Gümölcineli buna sadece gülmekle yanıt verir.

Kamil Paşanın sadaretinin ilk belirtileri kasım ortasında görülür. İttihatçı liderler izlenmeğe, olur olmadık biçimlerde rahatsız edilmeğe başlanırlar.

Örneğin 10 kasım sabahı bir takım siviller gelerek Talât'ı alırlar. Güya Sait Paşa (eski sadrazam) Karasu'nun yazıhanesine gelecekmış, orada konuşulacaktı. Oysa uzun beklemelerden sonra Said Paşa gözükmez. Bu gibi denemeler Talât beyin ve diğer merkezi umumi üyelerinin dikkatini çekecek kadar yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Bu olaydan sonra Tanin kapatılır. Kapanma kararında, Tanin matbaasında, Tanin yazı kurulu tarafından değişik adlarla gazete çıkarılmasının da yasaklandığına dair bir hüküm de yer almaktadır. Böylece eskiden olduğu gibi Tanin kapatılınca "Renin", "Cenin" vb. gibi değişik adlarla gazetenin yayınlanmasına olanak kalmamıştır. Kapanma nedeni de Mahmut Şevket Paşa ile ilgili bir haberdir.

Olayların hızlı gelişimi üzerine gece Cavid beyin evinde toplanan merkezi umumi Talât bey ile Hacı Âdil beyin son bir kere daha Kamil Paşayla görüşmelerine karar verir.

Görüşme tam anlamıyla bir sağırlar diyalogu biçiminde geçer. Talât bu günlerde tarafların birbirlerine olan husumetlerini bir kenara bırakarak, birlikte çalışmak zorunda olduklarını, bu açıdan İttihad ve Terakki'nin elinden geleni yapmaya hazır olduğunu, hele cemiyetin ihtilâl yapacaktır diye çıkartılan söylentilerle hiç bir ilgisi olmadığını, bu konuda istenen güvencenin verilebileceğini açık bir biçimde Kamil Paşaya söyler. Bunları dinleyen sadrazam, komitenin ihtilâlinde filan korkmadığını, İstanbulu vereceğine ilişkin söylentilerin asılsız olduğunu, ibende, padişahta burada ölecektir diyerek vurgular. Başlangıçta savaşa büyük devletlerin Balkanlarda statükonun her pahasına korunacağına ilişkin sözleri üzerine girildiğini, ama sonradan her şeyin "ehli salıp" görünümü aldığını ilave eder. Talât beyin, miralay Sodık'ın ve Eyüp Sabri'nin meşrutiyetten önce yararlı hizmetler yaptığını kabul edebileceğini ama sonradan hiç bir olumlu çalışmalarına rastlanmadığını ileri sürer.

Talât bir kere daha İttihat ve Terakki'nin Hürriyet-i İtilâfla barışmak istediğini, buna ilişkin görüşimlerde bulunulduğunu, Sadrazamın kişilere güvenmesi gerektiğini kuşkuyla bir yere varılamayacağını, ayrıca iki asker olan Mahmut Şevket Paşa ile Nazım Paşanın aralarının bulunmasının ülke yararına olacağını açıklıyor. Kamil Paşa bu sözler karşısında müstehzi bir tavırla "size emniyet etmişim ne çıkar, siz iki - üç kişisiniz, kimse sizi dinlemez. Nazım Paşa ile Mahmut Şevket Paşada barışsınlar, bundan bana ne" diye konuştuktan sonra "Biz İttihat ve Terakki ile Hürriyet-i İtilâf'ı barıştıramadık. Hem Hürriyet-i İtilâf herşeyden vazgeçmiş. Ne parti, ne de başka türlü bir faaliyet yapmayacakmış" diye de bir eklemede bulunuyor. Yanından çıkarken Talât'ın arasına sizi böyle taciz edeceğiz şeklindeki sözlerine gayet kaba ve Talât'ın yüzüne bakmaksızın "Ne çıkar? Ne fayda, ne fayda?" diye, ıslık gibi bir sesle, söylenircesine cevap veriyor. Kamil Paşa hükümeti ile İttihat ve Terakki'nin anlaşamayacağı iböylece ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim ertesi günü gazetelerde Hürriyet-i İtilâf'ın tüm klüplerini kapattığı, parti faaliyetlerini tatil ettiğine dair bir bildirisi çıkar. Bu İttihat ve Terakki'nin kapatılması için önemli bir gerektedir. Kamil Paşanın dünkü konuşmasında söyledikleri bu kapatmadan haberi olduğu kanısını uyandırmaktaydı.

Gelişmelerin bu noktasında, yani kasım ayının ortasında Veliâht'tan Talât beye gelen bir telgrafta kendisiyle görüşmek isteği izhar edilmiştir. Talât bey bu davete uyararak gittiğinde, veliaht Mahmut Şevket Paşa ile üç saat konuştuğunu, konuşmadon kendisinin Rumeliyi savunma umudunu hâlâ taşıdığı izlenimini edindiğini, Kamil Paşa hükümeti düşüp Mahmut Şevket Paşa hükümeti gelecek olursa, Hakkı Paşanın Hariciye Nazırlığı, Mahmut Şevket'inde hem sadrazamlık hem de Harbiye Nazırlığını uhdesinde toplamayı konusunda kendisinin ne düşündüğünü soruyor. Talât bey bu konuşmanın kendisini bazı açıklamalarda bulunması isteğiyle yapıldığı izlenimini edindiği için gayet koçamak yanıtlarla yetiniyor.

Aynı gün durum merkezi umumi'de görüşülürken bir sivil polis gelerek, polis müdürünün emriyle toplantıları dinlemekle görevli ildüğünü söyleyip, toplantıda da bulunuyor. Artık cemi-

yet üyelerinin sıkıştırılması açık bir biçimde yapılmaya başlanmıştır. Hüseyin Cahit arkadaşlarıyla konuşurken Avrupaya gitmekten bahsedince Talât bey "Saklanmaya evet, ama yurt dışına koçmaya hayır" biçiminde bir yanıt verir.

Clayların hızı artmıştır. İttihat ve Terakki merkezi umuminin polis tarafından denetlenme isteğinin ertesi günü gazetelerde çıkan bir ilanla "gönüllülerin 24 saat zarfında merkez kumandanlığına müracaat etmeleri" istenmişti. Bu açık bir biçimde Talât beyi amaçlayan bir ilandı. Merkez-i umuminin toplanabilen üyeleri Talât beyin kesin bir şekilde saklanmasına karar veriyorlar. Hüseyin Cahit ve Cavid beyler bir kolayını bulup yurt dışına çıkıyorlar. Bu arada hükümet tüm siyasi parti klüplerinin kapatılmasını ve faaliyetlerine son vermesini isteyen bir emir yayınlıyor. Dahiliye Nazırı Reşit bey ve ona bağlı muhalifler ise acımasız bir İttihatçı avına başlıyorlar. Artık gün, İttihat ve Terakkî'nin o suyun altındaki ünlü illegal yapısının gücünü göstermesi günüdür. Bu başarılabilir mi? Kamil Paşa bu kere İttihad'ın kökünün kazındığından pek emirdir. "Selânik gitti. Kökleri kurudu" demektedir. Cavid bey günlüğünde gene sık sık düştüğü umudsuzluğunu yansıtan şu satırlara yer vermektedir: "Rumelisiz bir Türkiye, Selâniksiz bir Osmanlı İmparatorluğu bana ne inanılmaz, ne tahammül edilmez bir şey geliyor"... Talât ise İstanbul'da, saklandığı yerde yarınları hazırlamakla uğraşmaktadır.

Kamil Paşa'nın sadarete geçmesi ve Reşit beyin anti-ittihatçı bir tutumla Dahiliye nazırlığı görevini üstlenmesinden sonra İstanbul'da ve ülkenin diğer yerlerinde ciddi boyutlara kadar uzanan bir İttihatçı avı başlatıldı. Cahit, Cavid vb. gibi bazı İttihatçılar yurt dışına çıktılar. Bunlara yoğun bir karamsarlık egemendir. Bu karamsarlığı ve umutsuzluğu Cavid beyin günlüğünde bulmak mümkündür. Bu zor günler Talât bey ile diğer önderler ya da ileri gelenler arasındaki temel farkı daha bir açık ortaya koydu. Talât bey "Saklanmaya evet, ama yurt

dışına kaçmaya,, hayır derken bu karakterini tüm açıklığı ile ortaya koymuştu. Gerçektende Talât bey en zor günlerde örgütünün başında olmak gibi bir tutumu sürdürmek kararındaydı. Nitekim hemen her yerde arandığı günlerde dahi İstanbul'da saklandı. Koşullara göre bir evden, bir başkasına, bir dosttan, bir diğerine dolaşarak, arkasında iz bırakmama çabası içinde örgütle de ilişkisini kesmeden bu kaçma ve saklanma işini sürdürüyordu. Bu arada Nazım Paşa vb. gibi hükümetin ileri gelenleriyle de temas etmeye gayret ediyordu. Talât bey için umudsuzluk diye bir sözcük yoktu. Zor günlere göre koşullar gözden geçirilir, ne yapmak gerekirse o yolda zorunlu girişimlere göz kırpmadan başvurulurdu. Bu yapısı örgütü kendisine daha da bağladı. Onun önderliği, bileğin hakkıyla ele geçirilmiş, örgütü koruyan, geliştiren ve iktidara getirme yolları arayan bir stratejiden geçmiştir. Sürekli olarak kendisine sorduğu "Ne yapmalı" sorusu ve buna anın koşulları içerisinde verdiği yanıtlar doğrultusundaki savaşımı örgüt tarafından tartışmasız bir lider olarak kabul edilmesine nedendir. Zor günlerde kaçan, ama iktidarı paylaşmada ortaya çıkan kişilere karşı örgütün daima bir kuşkusu olmuştur. Olmasa bile zor günlerde kendisini bırakmayanlarla onları eşit tutmamıştır. Talât beye çoğu kere "diktatör" derler, bu suçlama onun örgüte sahip olma yolundaki tutumundan ileri gelir. Muhafiflerin bir kusur olarak öne sürdüğü "Onun için herşey cemiyetti, bu uğurda yapmayacağı yoktur" suçlaması aslında onun en büyük meziyetiydi. Gene karşıtlarınca daima bir eleştiril olarak kullanılan "Opportunizm"i de örgüt açısından yararlı sonuçlar vermiştir. Örgüt kendisine böylesine sahip çıkan bir kişiyi yadsıma durumlarında ise buna izin vermemiştir.

Onun bu yapısını ve yılmak bilmeyen çalışma tarzını Cahit ve Cavid beylere yazdığı mektuplardan da öğrenebiliriz. Bu mektuplar ve notlar İttihatçı avının en yoğun olduğu ve Rumeli'nin verilme pazarlıklarının barış masasında yapıldığı günlerde yazılmıştır.

Cavid beyin günlüğünün Aralık 1912 ayına ait sayfalarında şu notlara rastlamaktayız :

"Talât'tan Cahit (Hüseyin Cahit Yakın) e gelen bir mek-

tufta bizim için üç şık olduğunu, biri ihtilâl yaparak bu alçak hükümeti devirmek, ikinci ahvale nlgahan ve muntazır olmak, üçüncüsü anlaşmak. Fakat bunlardan birincisinin tehlikeden âri olmadığı, ser'i ve kat'i bir muvaffakiyetle yapılmak lazım geldiği cihetle pratik olmadığı; ikincisi vatani izmihlale sürükleyeceği, binaenaleyh üçüncüyü tercih ve ihtiyarın zaruri olduğu bildiriliyor. Nazım Paşa son meselede mertlik göstermiş. Kendisi aslen fena adam değilmiş. Fenalığa da, iyiliğe de temayül ettirilmiş. Binaenaleyh onunla anlaşmaya teşebbüs etmişler. İstanbul'da tehlike yokmuş. Gidilebilirmiş".

"Cahit Talât'a bir cevap yazarak kendisiyle hem fikir olmadığını, tam bir İttihat ve Terakki hükümeti teşkil edilmesi, tamamen gençlerin iktidara gelmesi veyahut bitaraf kalınması fikrinde olduğunu ve Tanin'i çıkartmayacağını bildirdi."

Cahit beyin yanıtındaki kolayca kaçma, ama bu arada dağrudan sapılmadığı izlenimini de uyandırma gayreti açıkça görülüyor. Bir yerde, olanaksızlığın getirdiği ham hayalci bir yılgınlık sonucu oluşan önerilerdir yaptıkları. Yurt dışından olursa sadece ve yalnız İttihat iktidarı olsun önerisini yapmak, gazinoda hariçten gazel okumağa benzer. Güvenlik içersinde bunu söyledilerinde, iktidar uğraşı ve savaşını bizzat yaptığında engelleri görürsün. Sanki Talât bey anlaşmak düşüncesini ortaya atarken nihai amaca ihanet ediyormuş gibi suçlanıyor. İstanbul'da bir yandan saklanmak, diğer yandan örgütün moralini üst düzeyde tutmak, onunda ötesinde bir şeyler yapma çırpınını içinde olan bir lider, örgütünü ve onun son gücünü ham hayaller için tehlikeye atamaz. Zaten Talât'ın anlaşma derken kastettiği Kamil Paşa ve kabinedeki Reşit bey gibi azılı muhaliflerle anlaşmaya oturma değildir. Nazım Paşa gibi kendi yönüne çekebileceği kişilerle bir pazarlığa oturmaktır. Zaten anlaşma yapabilmek için kişinin elinde bir pazarlık gücü bulunması gerekir. Gönül İsterdiki Hüseyin Cahit mutlak bir İttihat kabinesinden söz ederken bunun nasıl sağlanacağını da söylesin. Nitekim bu konuda bir düşüncesi olmadığı, Talât beyin fazla tehlike yok dönebilirsiniz önerisine verdiği yanıtta görölmektedir. Yapabileceği tek savaşının yolunu da Tanin'i kapatmakla ve çıkartmayacağını söylemekle tıkamış bulunmaktadır. Siyasi

mücadelede böylesine yılgınlıklara, hatta mutlakçılığa yer yoktur. İktidara yerine göre uzlaşmalarla, yerine göre açık savaşlarla, yerine göre demokratik yollar (tabii bu yollar açıksa) kullanılarak gidilir. Hedef İktidardır. Yolu her zaman tartışılabilir. Talât beyin politik örgüt ve savaşım anlayışı böyledir. Nitekim daha sonra Hüseyin Cahit'e ve Cavid beye gönderdiği kartların içeriğinden de bu yöntem açığa çıkmaktadır. Hüseyin Cahit'e gönderdiği kartta : "Nazım Paşa ile Sait Halim Paşayla birlikte görüştük (saklanan birisi için bu az cesaret değildir). Esaslarda tamamıyla muvafık kaldık. İtikadımca ser'i, kat'i ve pratik yol budur. Fethi'nin (Okyar), Enver'in Harbiye nezaretini bugün bizim ordu çekemez. Biz mallarımızı biliriz. Enver, Cemal, Fethi, bütün arkadaşlar harp taraftarındırlar. Nazım ve İzzet Paşaları ikna ederlerse her şey yapılacaktır. Siz orda hayalet ile meşgul olmayarak hemen avdet ediniz."

Cavid beye yazdıkları da şöyle : "Orada düşünülenler burada kabili tatbik değildir. Pek iyi olur, birkaç gün İstanbul'a gel. İstersen yine avdet et. Bence hiç bir tehlike yoktur ve gelmeniz ihvan üzerinde pek iyi tesiredecektir."

Bu iki kart herşeyi apaçık ortaya sermektedir. Yurt dışından yurda yönelik siyasi mücadele vermenin kolaylığı yanında hayalciliği ve sonuç getiremeyeceği kartların içeriğinden tüm çıplaklığı ile anlaşılmaktadır. Talât beyin gelin, gelişiniz dostlar (burada örgüt demek istiyor) üzerinde iyi tesir yapacaktır demesine rağmen ne Hüseyin Cahit'in ne de Cavid beyin dönmeğe niyetleri yoktur. Talât bey gerçi savaşımını bildiği doğrultuda vermektedir, onların yurda dönmemesi bir şeyi değiştirmeyecektir. Bu açık olarak belli olmaktadır, ama genede örgüt arkadaşlarına mücadeleye yurt içinde devam etmeleri öğüdünü vermekten geri kalmamaktadır.

Talât beyin Ocak 1913 başında yazdığı son mektup ayrıntılı olarak kendi düşüncelerini ve olayların gelişme doğrultusunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle mektubun bütününe aynen buraya alıyoruz :

"Hakki, Cavid, Cahit bey kardeşlerime,

Her ikinizin mektuplarına da bugüne kadar cevap yazmadım. Yazmak için ne vaktim, ne de hâsıl olmuş bir netice

vardı. İşte bugün oldukça vazih ve muayyen bir vaziyet hasıl olduğundan size hesap vermeyi muvafık gördüm.

Nazım Paşaya biz değil o bize temayül etmişti. Ben de, öyle bir zamanda ki onu hüsnü telakki etmek ve ondan memleket ve vatan hesabına istifade etmek mümkün göründü. Çünkü başka bir şey yapmak bizim için kabil değildi. O muhavereleri aynen değilse de kısmen size yazdım.

Biz Nazım Paşayı harbe teşvik etmek ve harpte erkânı harp Reisi İzzet Paşayı bizim Enver, Fethi, Cemal ve Hakkı (Hafız) ları ve hatta mümkünse M. Şevket Paşayı kullanarak ve bir taraftan da bütün milleti galeyana getirerek namusu milliyi kurtarmak gayesini takip ediyorduk. Nazım Paşa ise harbi tahrik etmemek ve zoruret hasıl olursa o vakit kabineyi yıkarak huzur dairesinde hareket etmek ve aksi halde sulhu Kamil Paşaya terketmek fikrinde devam ediyordu. Biz kendisini ve rüfekasını harbe teşvik için elden geleni yaptık ve ondan kat'ı ümid edince Mahmut Şevket Paşaya, İzzet Paşaya ve hatta bizim Enverlere, Fethilere müracaat ettik ve herşeyi göze aldık. Ve yıkmak tertibatını da yüzde yüz tahtı temine aldık. Neticede ne Mahmut Şevket Paşada, ne de İzzet Paşada cüret gördük. O halde ötedenberi tasavvur ettiğimiz fedal kabineyi düşündük. Merkezi umuminin burada bulunan azalarıyla Enver, Fethi, Cemal, Hakkı, Halil, Abdülkadir beyleri, hatta bunlardan bazılarını telgrafla celbederek cemettik. Bu içtimada ariz-i amik düşünüldü. Bir gece sabaha kadar münakaşa devam etti. Seb-namemiz :

1 — Tekrar harp etmek ve kazanmak kabil mi?

2 — Kabil olduğuna göre, nasıl bir kabine teşkil etmek lazımdır? Tekrar ediyorum yıkmak için her türlü tedbir alınmıştı.

Netice (gayet, gayet mahremdir) - Kuvei mevaideye göre harp etmek yani harbin avdetini müteakip Çatalca hattı müdafaasını yarmak veyahut başka tür manevralar yapmak kabil olmadığı anlaşıldı, ve ibinaenaleyh yıkmak için tertip edilen bütün istihzarat durduruldu ki bu da efrad üzerinde pek fena tesir etti.

Kabinenin o sırada vaziyetine gelince (Nazım Paşadan

menkul) Evkaf nazırı Ziya Paşa mademki harp edemiyoruz, mademki Edimeyi veremiyoruz, mademki para bulmak kabil olmuyor, o halde bı vaziyetten memleketi kurtarmak için istifa etmeliğimiz lazımsa biz Edime meselesinde pek ileri gittik avdet kabil olamaz ve belki gelecek diğer bir kabine Edirne'yi verir ve memleketi bu müşkül vaziyetten kurtarır suretinde bir teklifte bulunuyor. Buna Arif Hikmet Paşa, Narodakyan, Şerif Paşa ve Reşit iştirak ederler. Kamil Paşa bir Meclis-i meşveret akdini teklif eder. Diğerleri bundan da bir istifade hasıl olamayacağını, sözü daha ziyade ayağa düşürerek memlekete daha büyük felaket açılacağını beyan ederler. Bu malûmat üzerine cereyan eden münakaşa neticesinde de madem ki tekrar harp imkansızdır, o halde bu kabineyi düşürmek ve neticede aynı müsalahayı yapmak, ölmek üzere olan bu eşhası tekrar diriltmek olacağından müttefikân mevaddı atıyeye karar verdik :

1 — Neticeyi müsalahaya kadar kabine meselesi ile meşgul olmamak ve şayet kabine istifa ederse menfi teşebbüsatla Arnavud Ferid (Avlanyolu) veya Reşit (Rey) gibi mıyız eşhasın gelmesine mani olmak. Nazım Paşa kabine teşekkülüne memur olursa hiç bir taahhüt altına ve hatta kabinesine girmemek.

2 — Netice-i müsalâhada ordu bittabi bu ahvalin müsebbiblerinin cezasını talep edecek ki (bu da hazırlanmıştır) o da kabine demektir. O hareketle bizim tertibatı birleştirerek kabineyi düşürmek ve Cavit'in, Cahid'in arzu ettikleri şekilde gelip memleketi mukadder ise yaşatmaya çalışmak ve bunun için şimdiden hazırlanmak.

İşte şu neticeye göre sizin orada kalmanız artık pek manasız ve sırf izzeti nefis ve şahsi düşünmek olur ki buna sizin hamiyetiniz, izzeti nefsiniz, hatta inatlarınız manidir. Buraya gelmenizde nefsiniz içinde bir tehlike görmüyorum. Olsada ehemmiyet vermem ya fakat yok. İşte bu kadar. Gözlerinizden öper, selam ederim.

Cahid'e :

Cavid belki Brüksel'e gitmiştir. Bu mektubumu okuduk-

tan ve mütalâaatını ilave ettikten sonra Cavid'e, Hakkı'ya gönder ve bittabii artık burada görüşürüz”.

Bu mektubun yazıldığı tarihe bakılırsa Babıâli baskının-
dan bir kaç gün öncesine, bilemediniz bir hafta evveline tesadüf ettiği görülür. Oysa Talât bey kabineyi devirmeye yönelik bir hareketten bahsettikten sonra, savaşa tekrar başlanamayacağı için bundan vazgeçildiğini vurgulamaktadır. Oysa baskın kararının mektubun yazıldığı sırada verilmiş olması gerekir. Talât beyin mektubunda söz ettiği toplantı ya ilk toplantıdır (ki bu toplantıda Enver bulunmuyordu), ya da baskın kararını gizlemek için böyle bir dil kullanmaktadır. Çünkü son anda savaşın devamına karar verilip kabinenin devrilmesine girilmez. Kuşkusuz bunların hepsi çeşitli yönlerde oluşturulan kurgulardır. Ne var ki ister hükümeti devirme kararından önce, ister sonra (onu gizleme amacıyla) yazılmış olsun, Talât beydeki savaşım azmini ve kararlılığı gösteren bir mektuptur; bunun içinde önemli bir belge niteliğindedir. Oysa Talât beyin sürekli dönen ısrarlarına karşı (ki bu ısrarlar da biraz anlamlıdır) Cavit beyin günlüğüne düştüğü şu satırlar onun “halet-i ruhiye”sinin çok iyi açıklamaktadır: “Fakat bu sözler bizi hiç ikna edemedi ve hiç birimizde avdet cesareti olmadı. Esasen ben kendi hesabıma bu halde hayat-ı siyasiyeden büsbütün çekilmeye karar vermiş olduğumdan bu sözlerden hiç müteessir olmadım”... Bir yerde politik yaşamdan çekilme kararına kadar uzanan yılmamlık, diğer yandan iktidara gelmenin çeşitli bileşimlerini arayan, bu konuda en uygun strateji konusunda sürekli bir çaba sarfeden, yılmayan, umud dolu, politikayı yaşamsal bir hava gibi teneffüs eden Talât bey. Onu örgüt ustası yapan da bu niteliğidir zaten.

B A S K I N

1

“Babiâli Baskını” diye bilinen hükümet darbesi, planlanması ve uygulanışı açısından aklın zor kabul edebileceği ölçüde cüretkâr, adeta bir macera diye adlandırılabilcek bir girişimdir. Bugünün bilgi sayar olanaklarını kullanarak baskının başarı şansını hesaplamak isteseydik, herhalde bulacağımız olasılık böyle bir eyleme girişmemizi engelleyecek kadar küçük olacaktı. Bir zamanların ünlü televizyon dizisi olan “Görevimiz Tehlike”deki olayları andıran bir gelişimi vardır. Gerçektende bir imkansız olay başarılmış ve yolu üzerindeki tehlikelerin hiçbirine aldırılmayarak, tam anlamıyla bir can pazarı biçiminde düzenlenen bu baskın sonuçlandırılmıştır. Bunda iki kişinin payı büyüktür : Örgütlenme yönünden Talât bey ve olayı akıl almaz cesaretiyle sürükleyen Enver bey. Kuşkusuz İttihat ve Terakki cemiyetinin gözü pek militanlarını da bu arada hesaba katmak durumundayız. Zaten böylesine bir militan güce sahip olmasaydı cemiyetin bu baskını başarıyla sonuçlandırması, ve iktidarı alması mümkün olamazdı. Daha sonra Mahmut Şevket Paşanın ökdürülüşüne ilişkin komployu incelerken göreceğiz ki militan güce sahip olmayan ve siyasal örgüt olarak belirli bir düzeye erişemeyen grupların herhangi bir komployu başarıyla sonuçlandırması mümkün değildir. Yapabilecekleri ibireysel bir kaç terör bilemediniz bir önemli suikast’tır. Ama iktidarı değiştirmeye varacak bir sonucu bunlarla almak mümkün değildir. Babiâli baskının başarısında şarısın payı yok mudur? Kuşkusuz her olayda olduğu gibi, bu olayda da olasılıklar söz konusuydu. Girişim bu olasılıkların varlığına karşı gerçekleştirilmiştir. Olasılık ise bugün bazı yazarlarca şans olarak niteleniyor. İşte bu nitelenmeye katılmak mümkün değildir. Olasılık bir matematiksel yaklaşımdır. Her zaman gözönünde bulundurulması gerekir. Ör-

neğin çok ağır bir kalp hastalığında kalp nakli yapıldıktan sonra hastanın yaşama olasılığı hesaplanabilir, ameliyatın başarı olasılığı hesaplanabilir, ama bu bir oran bulmadan öteye gitmez. Ameliyat başarı ile sonuçlanırsa bu demek değildir ki aynı koşullar altında yapılacak bir başka ameliyatında başarı olasılığı birinciye benzeyecektir. İşte bunun için Babiâli baskını birçok kere, aynı koşullar altında yinelememiz mümkün olabilseydi başarı olasılığının çok düşük olduğu somut olarak da kanıtlanabilirdi. İttihat ve Terakki cüretkâr planı ve o planı uygulayan mîlitan üyeleri sayesinde çok düşük bir olasılığı gerçekleştirmiştir. Bu açıdan siyasi tarihte Babiâli baskını önemli ve yeri olan bir deneyimdir. İncelenmesi, çeşitli faktörleriyle değerlendirilmesi, ve ondan gerekli bilgi ve tecrübe kazanımlarının sağlanmasında yarar vardır.

Böylesine küçük bir olasılığa karşın baskının başarısının nedenleri acaba nasıl sıralanabilir ya da başka bir deyimle bu başarıyı hangi nedenlere bağlamamız mümkündür. Bu baskında İttihat ve Terakki'nin daha doğrusu merkezi umumi denilen çekirdeğinin başarısını sağlayan faktörleri şöyle sıralamak mümkündür :

i — Kamil Paşa hükümetinin ve muhalefetin bütün baskı ve yıldırımlarına karşın örgütün ayakta tutulabilmesi. Belkide başarının en büyük faktörü bu olgu olmuştur. Ayakta duran örgüt, illegal'de olsa faaliyetlerini sürdürmüş, kendine bağlı yan örgütlerle ilişkisine devam etmiş, bu yan örgütler içerisinde zaman zaman yasal eylemlere bile girişmiştir . Böylece bir siyasal örgütün hem önemli anlarda illegal'e dönüşmesinin önemi ortaya çıkmış, hem de siyasal örgütlerin kendi amaçları doğrultusunda yan örgütlerle olan ilişkilerini pekiştirmesinin ne derece yararlı olduğu kanıtlanmıştır.

ii — İkinci faktör olarak İttihat ve Terakki önderlerinin örgütün nabzını sürekli bir biçimde denetim altında tutmaları ve tabandaki üyelerin güvenini kazanacak gözüpekliği göstermeleri söylenebilir. Bu nokta özellikle Talât, Enver, Cemal, Sapançalı Hakkı, Ömer Naci vb. leri için çok açıktır. Partinin fiili önderi olan Talât beyin en zor durumlarda, hatta yaşamının söz konusu olduğu hallerde bile yurt dışına kaçmayıp örgütün ba-

şında savaşımını sürdürmek için İstanbul'da kaldığını hatırlamamız bu baskındaki başarının sırlarından en önemlisini öğrenmemizi sağlayacaktır. İstanbul'da kalışı, örgütle ilişkilerini kesmemesi, örgütü her zaman diri tutması hiç bir zaman serüvenci boyutlara girmemiştir. Yani İstanbul'da kalmıştır ama karşıt güçlerin eline düşmemiştir. Düşmemek için tüm gayretini sarfetmiştir. Gereksiz bir babayiğitlik gösterisi arkasında teslimiyetçi bir biçimde kendini feda etme değildir onun ki. Aslında Talât beyin o günlerde karşıt güçlerin eline geçmesi halinde İttihat ve Terakki bir siyasal amaçlı örgüt olmaktan çıkar, serüvenci bir dizi militanın bireysel ya da toplu terörle amaçlarını gerçekleştirmek istediği, sonunda yenilgisi kesin olan bir topluluk haline dönüşürdü.

Talât'ın varlığı örgütün sonuna kadar bir siyasal örgüt olarak ayakta kalmasını da sağlamıştır. Kuşkusuz Talât varlığı ile örgüt içersindeki eşgüdümü sağlayan kişiydi.

iii — Talât'ın her şeyden önce iktidara gelmeyi istemesi gene siyasi bir önder olarak bu baskında önemli bir rol oynamıştır. Baskından evvel daha öncede değindiği gibi, bir dizi pazarlığa girilmişdir. Bütün bu pazarlıklardaki temel motif iktidara bir ucundan el atmaktır. Bu yapıldıktan sonra gerisi gelecektir. Eski deneyimlerin değerlendirilmesi, hataların hangi noktalarda yoğunlaştığının saptanması bu konuda Talât ve arkadaşlarına yapacakları hareketlerde neye, nasıl dikkat etmeleri gerektiğini göstermiştir. İktidara gelmek siyasal amaçların gerçekleştirilmesi için zorunludur. Siyasal amoclar ise ekonomik ve toplumsal modelleri içerir. Yani ekonomik ve toplumsal modellerin uygulanabilmesi için siyasal olarak iktidara erişilmesi gereklidir. Belki çeşitli yanlış değerlendirmelere dayanmış olsa da Talât beyin ve İttihat ve Terakki'nin ekonomik-toplumsal bazı modelleri vardı. Siyasal iktidar bunun için isteniyordu. Zaten başka amaçla istenen siyasal iktidarın anlamı yoktur ve de uzun ömürlü olamaz.

İktidar kuşkusuz bir siyasal örgüt açısından tek başına bulunduğu zaman dayumludur. Ne ki bu sağlanamadığı zaman iktidara giden yollar çeşitli anlamda dar ve geniş cephelerin kurulmasıyla da açılabilir. Nitekim baskından sonraki Mahmut

Şevket Paşa hükümetinde Talât'ın bulunmaması istenildiğinde buna evet denilmiştir.

iv — Baskın planının hazırlanması çok dikkatli bir durum değerlendirme çalışması üzerine oturtulmuştur. Bu değerlendirmede önce iç ve dış dinamiklerin son durumları gerçekçi bir biçimde çözümlenmiştir. Örneğin Bulgaristan'ın Selânik ve Manastır'dan ötürü eninde sonunda Yunanistan ve Sırp'larla bir çatışmaya gireceği belli oluyordu. Cemiyetin ordu içindeki üyeleri Çatalca'da sürüp giden mütareke görüşmelerinde sadece Bulgarların olumlu bir tavır aldıklarını görmüşler, Yunan ve Sırp delegeleriyle Karadağ'ın bu konuda Bulgarlar kadar istekli olmadıklarını sezmışlerdi. Londra'daki barış konferansında da Balkanlı bağlaşıkların kendi aralarında paylaşıma yönelik anlaşmazlıkları ağır da olsa su üzerine çıkıyordu. Bu durumun getirdiği bir gerçek vardı. Eğer Balkanlarda, bağlaşıklar paylaşımından ötürü birbirlerine düşecek olurlarsa bundan yararlanılabildi. Ne var ki bu yararlananın İttihat ve Terakki hükümeti olmasında büyük fayda bulunmaktaydı. Aksi takdirde yararlanma anındaki hükümetin sağlayacağı prestij İttihat ve Terakki'yi zor durumda bırakabilirdi. Bu iktidara gelmede acele edilmesi gereğini ortaya kokuyordu. Ayrıca Kamil Paşa hükümeti iktidarda kalacak olursa, bu kerede paylaşım anlaşmazlıkları çıktığında Kamil Paşa gelenekselımız politikasıyla bundan yararlanmayı bilmeyecekti ki bu da ülke açısından büyük bir kayıp demektir. Görüldüğü gibi her iki halde de cemiyetin iktidara gelmesi zorunluydu. Bu geciktirilmemesi gereken bir noktaydı. Ayrıca gerek Çatalca'daki mütareke görüşmeleri, gerekse Londra barış toplantısının gelişimi Kamil Paşanın Rumeli'yi elden çıkarmak üzere olduğunu ortaya koyuyordu. Bu ihtiyarın, bazılarına göre politikanın ustası pirinin, barış için o anda veremeyeceği bir ödün yoktu. Kamu oyu bu konuda çok tedirgindi. Aydınlar, çeşitli meslek gruplarındaki kişiler bu tedirginliği dile getiren yazılar yazıyor, demeçler veriyorlardı.

Kimsenin Edirne'yi de içeren bir ödüne izin vermesi beklene mezdi. Oysa Kamil Paşa hükümeti Edirne'yi dışta bırakan Midye - Enez hattını Avrupa hududu kabul eden bir tutum içindeydi. Bundan yararlanarak kamu oyu İttihat ve Terakki lehine

kullanılabilirdi. Yapılacak hareketin ulusun isteği üzerine yapıldığı izlenimiyle kamu oyunun desteği de sağlandı. Gerçi kamu oyunun bütünüyle bu politikanın ne kadar içinde bulunduğu kuşkuyla bir durum idiyse de gene ona hareketin içersinde yer vermek, hareketin haklılaştırılması yönünden zarurluluktı. Diğer yandan ordu içersindeki genç subayların san durumdan, özellikle mütareke ve barış koşullarından memnun olmadığı açıktı. Bunların yapılacak bir harekette cemiyet yanına çekilmesi kolaylıkla mümkün olabilirdi. Bütün bunları gözönünde tutan bir durum muhakemesi en uygun anın gelmekte olduğunu ve baskının yapılmasının bir gereklilik halinde ortaya çıktığını gösteriyordu.

V — İttihat ve Terakki'nin merkezi umumisi planı hazırlarken eyleme yığınsal bir görünüm verilmesini de gözönünde tutmuştur. Böylece gerçek payı yüksek olmasa da cemiyetin yığınlarla birlikte hareket ettiği izlenimi verileceği gibi, yığınlar üzerinde de kendilerinin önemsendiği sanısını veren psikolojik bir etki yaratılmış olacaktı.

Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki merkezi umumisinin kilit adamları, başta Talât bey olmak üzere Aralık 1912'nin sonu itibarıyla gerçekçi bir durum değerlendirmesi yapmışlar, özellikle siyasal açıdan objektif koşulların noksansız varlığını saptamışlar, örgütün de hazırlanmasını tamamlayarak kendilerinin "ihtilâl" diye adlandırdıkları "Darbe-i hükümete" karar vermişlerdir. Ne ki bu kararın alınması sırasında da Talât bey bazı güçlüklerle karşılaşmıştır.

2

Talât bey böyle bir harekete, Kamil Paşanın sadrazam olusundan ve İttihat - Terakki kanadından gelen tüm dayanışma önerilerini reddettikten sonra karar vermiştir. Bunun zaman ve koşullar açısından oluşmasını beklerken, ön yoklamalarını da yapmayı ihmal etmemiştir. Örneğin Bursa'ya yaptığı ziyarette ilişki kunduğu Bursa İttihat ve Terakki klübü önderlerinden olan Celal (Bayar) beye yakında bir harekete gireceklerini, bunun

için İstanbul'dan gelecek haber ve emirlere hazır olmalarını, haber gelir gelmez üç kişi alarak İstanbul'a gelmelerini söylemiştir. Bu da hareket açısından Talât beyin kararlı olduğunu göstermiştir. Nitekim sonra Bursa'ya haber gidince Celal bey ve bir arkadaşı İstanbul'a gelmişler. Ne ki burada Meserret Otelinde kalan Celal bey bir kaç gün bekledikten sonra Mümtaz (Enver beyin yaveri) beyden hareketin tehir olunduğu, Bursa'ya dönerek haberi beklemelerinin istendiğini öğrenmiştir. Buna göre Celal beyin İstanbul'a gelişi baskınla ilgili ilk toplantının yapılmasından önceye rastlamaktadır. Bilindiği gibi bu toplantıda, Fethi (Okyar) beyin muhalefetinden ötürü kesin bir karar alınamamıştı.

Talât bey hükümeti devirmek için karar verdikten sonra buru genişletilmiş bir merkez-i umumi toplantısında da onaylatmak için, böyle bir toplantıyı cemiyetin eski ve güvenilir üyelerinden Beşezade Emin beyin Zeyrek'teki evinde düzenliyor. İlk toplantıya Enver bey yetişememiştir. O sırada İzmir'te bulunan Hurşit Paşanın kurmayı arasında yer alan Enver bey trenle İstanbul'a gelmiş, ne var ki Haydarpaşa'da son vapuru kaçırdığı için karşıya geçememiştir. (İstanbul'da sıkı yönetim olduğundan ötürü Asya ve Avrupa arasında belli bir saatten sonra her türlü aracın geçişi yasaklanmıştır.) Bu nedenle Enver beyin yetişemediği toplantıya şu kişiler katılmıştır: Prans Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı bey, Binbaşı Fethi (Okyar) bey, Mithat Şükrü, Yarbay Cemal bey, Dr. Nazım, Kara Kemal, Mustafa Necip.

En büyük desteği Enver beyden göreceğini düşünen Talât bey onun toplantıya gelmediğini görünce baskın konusunda biraz "ihtiyatlı" dil kullanarak bazı açıklamalar yapmıştır. İlk sözü alan Fethi bey hükümeti devirme düşüncesine karşı çıkarak şunları söylemiştir :

"Henüz sulh olmamıştır. Tehlikeli günler yaşıyoruz. Herkes hükümetin hatası yüzünden memleketin bu duruma düştüğüne inanmış olsa bile bu sırada hükümeti devirmek, iktidar sondayesi peşinde koşmak demektir. İç ve dışa böyle bir zân vermek doğru değildir. Hem iktidarı ele alsak bile ne yapabiliriz, Bence Edirne geri alınamaz. Ordunun bugünkü perişan ve

harap halinde bir iş görülemez. Artık ihtilâl metodlarıyla çalışmaktan vazgeçelim. Meşrutiyete layık, meşruti partiler gibi çalışalım. Bugünkü hükümet sulhu imza etsin... İster istemez halkın gözünden düşecek, bize kuvvet kazandıracaktır. Bekleyelim."

Fethi beyin bu sözleri dikkat edilecek olursa Talât beyin mektubundaki yazdıklarına uymaktadır. Bu söz konusu mektubun ilk toplantıdan sonra yazıldığı izlenimini vermektedir. Ama gene de biz mektup konusunda diğer kaygılarımızı sürdürmekteyiz. Her neyse, toplantıya hakim olan hava Fethi beyin düşüncelerinin doğrultusundadır. Özellikle Ziya Gökalp, Sait Halim Paşa gibi bir oranda ılımlı kişiler Fethi beyin düşüncelerini arkaalamışlardır. Talât mümkün olduğu kadar dikkatli bir dille hükümeti devirmenin gereğini savunmuşsa da, fazla ısrar da etmemiş, toplantının bir karar almadan dağılmasını sağlamayı yeğlemiştir. Böyle bir kararsızlık içinde gerekçe hazırladı. Yakında "Saltanat Şurası" adı altında büyük bir toplantı yapılacaktır. Bu şuradan çıkacak karara göre hareket etmek en uygunu olacaktır... Talât bey göstermelik bir niteliği olan bu Şura'dan "sadre şifa veren" hiç bir kararın çıkmayacağını bilmesine karşın bu öneriyi yaparak en azından ikinci toplantı olacağını sağlamayı düşünüyordu. Nitekim de bulunanlar bu doğrultuda bir karar vererek dağıldılar Ertesi günü İstanbul yakasına geçen Enver bey, Talât beyi bularak konu üzerinde uzun uzun tartıştılar. Enver beyde Talât bey gibi düşünüyordu. Beklenen en uygun zaman gelmişti. Hükümetin elinde bütün hareket olanaklarını almak gerekiyordu. Balkanlarda, paylaşımından doğacak yeni bir savaşta Osmanlı ordusunun en azından Edirne'yi kurtarma olasılığı yüksekti. Böylece Talât ve Enver beyler anlaşınca, iş ikinci toplantının yapılmasına kaldı. İkinci toplantı gene aynı yerde on gün sonra yapıldı. Bu toplantıda görev yeri Gelibolu'ya giden Fethi bey yoktu. İlk sözü Enver bey aldı ve sözüne şöyle başladı :

"Geçen defaki iktidarınızda konuşulanları hayretle haber aldım. Ben fazla konuşmaya ihtiyaç görmüyorum. Yalnız sizlerden şunu öğrenmek istiyorum. İktidardaki hükümetin memleket meselelerinde başarı sağlayacağına emin misiniz? Eğer

emin iseniz mesele yoktur. Beyhude bir araya gelip, konuşma yalım.”

Enver beyin bu açık sorusu karşısında toplantıdakileri hepsi “Emin değiliz” yanıtını verdiler. Bunun üzerine Enver bey “O halde arkadaşlar neye duruyoruz? Hemen hükümeti devrelim” dedi. Artık karar verilmiş sayılırdı. Talât bey bunun üzerine baskın planının ayrıntılarını açıkladı. Bu arada “Kâbineyi kim kuracaktır” sözü ortaya atılınca Talât bey hiç düşünmeden Mahmut Şevket Paşa yanıtını verdi. Mahmut Şevket Paşanın Harbiye nezaretinden istifası için çalışan Talât beyin böyle bir harekette onu Sadrazam yapmak istemesi, iktidara ulaşmak için ne oranda özveride bulunabileceğini, örgütün geleceği açısından uygun gördüğü herşeyi yapmaktan çekinmeyeceğini gösteriyordu.

Hareket tam anlamıyla bir baskın biçiminde düzenlenmişti. Tarih olarak 23 Ocak Perşembe günü saat 15 seçilmişti. Çünkü bu saatte devletlerin verdikleri notaya verilecek yanıt son biçimini alacaktı. Bakanlar kurulunun önemli üyelerinin, özellikle Sadrazamın makamda bulunacağı biliniyordu. Baskın sırasında Babiâli’de muhafız kıtası olarak bulunan Uşak taburunun herhangi bir harekette bulunmaması sağlanmıştı. Zaten bu taburun başındaki subayların önemli bir bölümü cemiyet üyesiydi.

Olaya yığinsal bir gösteri havası vermek için baskın saatından önce Enver, Yakup, Cemil, Kara Kemal vb. gibi önderlerin güvendiği subay ve siviller Babiâli çevresindeki kahvehane vb. gibi yerlerde toplanacaklar ve bir işaretle Sadaret binası önündeki yerlerini alacaklardı. Daha önceden bastırılacak bir bildiri bu sırada halka, basına, elçiliklere dağıtılacaktı. Ömer Naci Babiâli çevresindeki sivilleri gösteriye katmak için Nafia nezareti ve Babiâli önünde heyecanlı söylevler verecekti. Hareketi asıl yapacak olan grup bugünkü “Cumhuriyet,” gazetesinin bulunduğu yerden hareket edecek olan Enver bey ve arkadaşlarıydı. Bunlar Babilîye girerek Kamil Paşanın istifasını sağlayıp, saraya götürecekler, yerine Mahmut Şevket Paşanın Sadarete atandığına dair Hattı Hümayunu alacaklardı. Baskın sırasında İstanbulda, iç ve dış haberleşmeyi kesme görevi Ka-

ra Kemale verilmişti. Kara Kemal tam saat üçde Babiâli'nin ülke içi ve dışı tüm bağlantılarını kesecekti. Bunu büyük postahane binasındaki sisteme el koymakla sağlayacaktı. Zaten Talât beyin posta nazırlığı döneminde buraya çok güvenilir kişiler yerleştirilmişti. Ayrıca Kara Kemal'de eski posta memuru olarak buraya egemendi. Hareketin başarıya ulaştığı anda Talât bey İçişleri Bakanlığı vekâletine haiz olarak tüm illere durumu bildiren telgraflar çekecek, ülke içinde duruma hakim olacaktı. Azmi bey ise polis müdüriyetine el koyacaktı. Bütün bu noktalar en küçük ayrıntısına kadar hesaplanmıştı. İç planın söylenilen gün noksansız uygulanmasına kalıyordu.

3

Planın en zor gerçekleşen bölümü Mahmut Şevket Paşanın sadareti kabul etmesi oldu. Ona durumu anlatıp, sadareti kabul ettiğine dair sözü alacak kişiler kendisinin güvendiği cemiyet üyelerinden seçilmişti. Bunlar Mithat Paşanın oğlu Ali Haydar Mithat, Mithat Şükrü ve İsmail Hakkı beylerdi. Ali Haydar Mithat bey kendisine verilen emir doğrultusunda diğerlerinden daha önce Paşanın Üsküdar Şemsi Paşadaki konağına gitti. Kendisine durumu yansıtarak şunları söyledi :

“Yarın veya öbür gün, Sarayda bir toplantı olacak ve Edirne'nin Bulgarlara teslimi lehinde karar alınacak, sınır Midye - Enez hattı olacak; bu durum kat'i bir safhaya girmeden önce mutlaka Kamil Paşa kabinesini düşürmek lazımdır. Size karşı umumun hürmet ve muhabbeti var. Sadareti kabul bir hizmet olacaktır.”

Mahmut Şevket Paşanın tepkisi beklenenden de sert oldu. Ali Haydar Mithat beye Boğaz'daki akıntıyı göstererek : “Sizin bana tavsiyeniz şudur: Bu akıntıya kendini at... Harbi kazanmak için hiç bir ümidim yoktur. Yüzde kırk ümidim olsa hiç tereddüt etmez, kendimi ortaya atardım. Bırakınız bu adamlar sarayda toplansınlar, Edirne'yi Bulgarlara vermek yolunda kararlarını versinler. Biz, kararı gördükten sonra hadiselerin göstereceği şartlar içinde harekete geçer, o zaman bahsettiğiniz

tecrübeyi yaparız. Bana söylediğiniz taşkın fikirler hep Enver beyin kafasından çıkıyor. Çok rica ederim şimdi gidiniz, Enver bey'i görünüz: bu dakikada bir hükümet darbesi yapmak kadar hata olmaz deyiniz."

Ali Haydar Mithat bey Paşanın bu sözlerini ancak ertesi günü Enver beye yansıtabildi. Enver bey şu yanıtı verdi: "Ben, Mahmut Şevket Paşanın fikrinde değilim. Harbi kazanmak konusunda yüzde seksen ümidim vardır. Hükümet darbesi içinde herşey hazırlanmıştır. Bundan dönmek imkânsızdır. Mahmut Şevket Paşanın sadaretine de kat'i surette karar verilmiştir. Bunu kabul edip etmemek için bahis konusu olacak bir şey yoktur." Enver'in bu tutumu Talât bey ile darbe açısından kesin olarak planlarını değiştirmemek düşüncesinde olduklarını gösteriyordu. Bu kere de M. Şevket Paşaya arkadaşları arasında yumuşaklığı ve nezaketi ile ün yapmış olan Mithat Şükrü bey gönderildi. Kendisi anılarında bunu şöyle anlatmaktadır:

"Merkez-i umumi Mahmut Şevket Paşa ile görüşmeye beni memur etti. Paşanın Üsküdar'daki evine gittim. Enver beyin Babıâli'ye bir baskın tertip edeceğini haber verdim. Paşa çok mütereddit görünüyor, bu çok tehlikeli bir iş... teşebbüs muvaffak olmazsa sanu bizim için çok vahim olur, diyordu.

Kendisine teminat verdim. Bütün hazırlıkların tamam olduğunu, hiç bir şeyin tesadüfe bırakılmadığını, Kamil Paşayı istifaya davet ederek kendisinin sadaret makamına getirilmesinin partice kararlaştırıldığını anlattım. Mahmut Şevket Paşa, oda içinde parlak çizmelerinin mahmuzlarını şakırdatarak doluyor, "Ya bir aksilik çıkarsa? Ya ummadık beklenmedik bir hadise ile karşı karşıya kalınırsa" diye söyleniyordu. Ben alınan tertibatı durmadan tekrarlıyordum, Mahmut Şevket Paşa nihayet "Allah muvaffakiyet ihsan buyursun" dedi ve Sadrazamlığı kabul ettiğini söyledi." Bundan sonra iş eylemin yapılmasına kalıyordu.

23 Ocak Perşembe günü saat 13'den itibaren Talât bey ve Sapıncalı Hakkı birlikte son hazırlıkları denetlediler. Babıâli çevresinde toplanma merkezi olarak tesbit edilmiş olan kahvehane, gazino, otel salonu gibi yerleri gözden geçirdiler. Baskına bulunacak olan militanların gelip gelmediğine baktılar, Görü-

nüşe göre söylendiği ölçüde bir kalabalık yoktu. Beklenenden daha az katılım vardı. Dışarda soğuk ve yağmur vardı. Ama, içce ve sızım sızım yağın bir yağmurdur bu. Havanın bu kötü koşullarına rağmen Talât ve Sapançalı Hakkı sürekli olarak çevrede dolaştılar. Talât beyin tanınmaktan korku duymaması dikkati çekmekteydi. Ne ki alınan ön tedbirlerin gereği olarak cemiyete bağlı subaylar Babılı çevresindeki devriyeleri hemen hemen kaldırmışlardı. Fakat Talât bey için gene de tehlike vardı. Eski Dahiliye nazırını bir gören bulundabilirdi. Buna rağmen iki arkadaş denetimlerini aralıksız sürdürdüler. Saat ikiye geçmişti. Eylemden dönmek imkansızdı. Zaten o sıralarda Kara Kemal Postahane'de Babîlî'nin dış bağlantılarını kesmeğe başlamıştı bile. Talât elindeki yetersiz kâğıda rağmen rest diyen bir oyuncu gibi, "Hakkı vakit geldi, haber ver gelsinler" dedi. Sapançalı Hakkı yukarıya, Enver, Cemal, Yakup Cemil ve ciğerlerini beklediği yere doğru hızla gitmeğe başladı. Talât bey de Babîlî'nin karşısındaki bir binanın sundurmaya benzer çıkıntısı altında, mümkün olduğu kadar yüzünü gizleyerek durup beklemeğe başladı.

Sapançalı Hakkı'dan tamamdır, hareket ediniz haberini alınca Enver bey kendisi için hazırlanan beyaz bir ata binerek Babîlî'ye doğru yürüyüşe başladı. Atın çevresinde İzmitli Müm-taz, Filibelî Hilmi beyler korumaya memur kişiler olarak yürüyorlardı. İşte Talât bey için en sıkıntılı ve kuşkulu an o dakikada başladı. Köşeden, şimdi İran konsoloshanesinin bulunduğu yerden Enver'i at üzerinde gelirken gördü. Oysa ortada istenilen kalabalık yoktu. En güvenilir kişiler bile gelmemişlerdi. Tam bu anda çevre yollardan Mithat Şükrü, Yakup Cemil, Mustafa Necip'in kendisine doğru geldiklerini gördü. Bu biraz içini rahatlattı. Ama militan olarak istenilen kalabalık toplanmamıştı. Talât bey bu endişeler içinde kıvrılırken Enver bey de ortalıkta beklenenden az kişiyi görünce şaşırmıştı. Ne var ki tam bu sırada Ömer Naci'nin ateşli söylevi imdada yetişti. Nafia nezaretinin merdivenleri üzerinde bütün gücüyle şöyle bağırıyordu : "Vatanadaşlar! Hükümet Edirne'yi terk ediyor, şu dakikada {Babîlî'yi göstererek} burada notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmeyecektir. İttihat ve Terakki

buna asla müsaade etmeyecektir. Yaşasın millet, yaşasın İttihat ve Terakki." Bu sözleri işitenler Ömer Naci'nin çevresinde toplanıyorlardı. O ise şöyle devam ediyordu : "İşte hürriyet mücadehisi Enver bey Babiâli'ye yürüyor; işte kapının önünde arkadaşlarımız yüzlerce sivil ve subay ellerinde tabanca içeri girmeğe hazırlanıyor. Onlarla birlik olunuz. Bu acizler idaresinde son veriniz. Halk Babiâli önünde toplanmıştı. İstenilen kalabalığa erişilmişti. Tam bu sırada Sadareti korumağa görevli Uşak taburunun bahçede silah çattığı görüldü. Bu kere de Ömer Naci onlara seslendi: "Evlâtlar! Elinizdeki silahları millet size kullanmak için vermiştir. Düşman Çatalca'dadır. Mübarek vatanı çiğneye çiğneye oraya kadar gelmiştir. Biz milli şerefi, milli namusu korumak, mukaddes aile yurdumuzu kurtarmak istiyoruz. Siz başka türlü düşünüyorsanız işte sinem açıktır. Ateş ediniz"... Böylece Ömer Naci'nin yüreklere heyecan veren söylevleriyle Babiâli'nin bahçesine girilmiş, sonra dış kapılar kapatılmıştır. Dış kapının ötesinde ise büyük bir kalabalık avludaki beyaz at üstündeki Enver'i, al sancakları, İttihad'ın ileri gelenlerini heyecanla seyrediyorlardı.

Enver atından indi. Yanında Yakup Cemil, Mümtaz, Sapançalı Hakkı, Mustafa Necip, Hilmi beyler olduğu halde Sadaret dairesine doğru yöneldi. Onları Talât bey, Mithat Şükrü izliyordu. Sapançalı Hakkı ile Yakup Cemil'in görevleri yolu açmak, bir yerde Enver ve Talât'a gerektiği anda fedallik yapmaktı. Sadaret kapısının önünde nöbet tutan askerler, hafif bir hareket yapınca Sapançalı Hakkı olanca gücüyle "Selam dur!" diye bağırdı. Ne olduğunu şaşırان askerler bu subayın emrine uyararak Enver ve arkadaşlarına selam durdular. Böylece İttihat ve Terakki'nin darbeyi yapacak önderleri tam bir baskın tarzında Sadaret binasına girmiş oluyorlardı.

Olayın içerden görünüşünü ise Ali Fuat (Türk geldi) şöyle hikaye etmektedir : "Meclisin (Şura-i Saltanat) ertesi günü Zat-ı Şahane, nezdinde Şehzade Abdülmecit efendi olduğu halde

beni çağırır. Ordunun galeyan halinde olduğuna dair bir binbaşı tarafından Catalco'dan Şehzadeye takdim olunan telgrafnameyi tevdil ederek, "Babiâli'de Sadrazama gösterip, acele tayakkuz tedbirlerinin alınmasını" irade etti.

Abdûlmecid efendi vekiller heyetince verilecek cevabi nota müsveddesini (Tebliğden önce bir kere de biz görelim, bir mütalaamız alursa beyan edelim) demiş olduğundan bu babda da Sadrazamın fikrinin alınmasını irade etti. Otomobile binip Babiâli'ye gittim, vekillerin yemek yiyip meclis salonuna avdetle yeniden müzakereye başlamış olduklarını söylediler ve geldiğimi Sadrazama haber verdiler. Bir çeyrek kadar intizordan sonra Sadrazam gelerek makamına oturdu. Ben de pencere önünde bulunan yandaki koltuğa oturdum. Evvela nota müsveddesi hakkında şifahi iradei tebliğ ettikte Sadrazam bunun yapılmasının kabul olamayacağını bildirdi. Daha sonra telgrafnameyi vererek «Mütalaa buyurunda onun hakkındaki iradei seniyyeyi de tebliğ edeyim» dedim. Kendisi telgrafnameyi okurken dışardan bir gürültü işitildi. Başımı pencereye çevirince önlerinde irili, ufaklı çocuklar olduğu halde sarıklı sarıksız bir takım insanların tekbir olarak Babiâli'ye gelmekte olduklarını gördüm. Sadrazama:

— Bugün miting mi var? Ellerin bayraklarla birçok adamlar Babiâli'ye doğru geliyor dedim.

— Öyle bir şey yok.

Diyerek telgrafnameyi okumaya devam etti. Fakat gürültü gittikçe artıyordu. Başımı çevirip de baktığımda "İçeri girmek üzere parmaklıkları tırmanıyorlar, parmaklıkları aşıyorlar" deyince;

— Haber veriniz de kapıları kapatsınlar... dedi.

Düşündüm ki bunların erbabı kıyom olduklarına şüphe yok; iptida Sadrazamın odasına hücum edecekleri de muhakkak... Şu halde durmak nefsimce büyük tehlikeyi mucip... Hemen haber vermek bahanesiyle oradan çıktım; aradaki odada kapı ağaları ve hademeler toplanıp "Bu başımıza gelenler nedir?" diye ağlaşıyordu.

Dışarıdaki büyük sofada şangır şungur camlar kırılıyor, silahlar atılıyor. Deniz tarafındaki elçi odasına gittim; ora-

do Maliye Nazırı Abdurrahman efendi, Telgraf ve Posta Nâzırı Mosoros Kikis Bey ile Deutsche Bank direktörleri ve Akrâba sefareti baş tercümanı avans müzakeresiyle meşgul olurlardı.

Mosoros Kikis bey : «— Ah madam şimdi Paris'de bu vakti duyarsa benim için kim bilir ne kadar telaş eder» diyor.

Odaya girince bir köşeye sığınarak hâlin neticesine intâzamlıydı. Sofoda daha şiddetli silah sesi ve «ay» diye bir feryadı işitildi. Odacılar gelip Harbiye Nazırı Nazım Paşanın vurduklarını haber verdiler...»

Enver ve arkadaşları içeri girince salondaki gürültüye kulakları dolmuş bir komiser kalabalığı görünce silahını ateşlemişti. Silah sesini duyan Yaver Nafiz bey dışarıya fırlayarak silahı sarıldı, ama Mustafa Necip kendisini hemen orada vurdu. Çünkü Nafiz bey ölürken son gücüyle tabancasını ateşleyerek Mustafa Necip beyi vurdu. Sonraları Talât bey buna (Nafiz) üzüldüğünü söyleyecektir. Çünkü Mustafa Necip daha kuru günlerinden itibaren İttihat ve Terakkinin üyesi ve Talât beyin de yakın arkadaşıydı.

Gürültüler üzerine büyük salona çıkan Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Enver bey ve arkadaşlarını görünce, «Ne oluyor? Aklınızca Sadareti mi basmağa geldiniz, haddinizi biliniz» diye onları azarlayınca Yakup Cemil tabancasını Nazım Paşanın başına kağına yönelterek onu vurdu. Enver bey bunu beklemiyordu. «Ne yaptın Yakup, bu cinayete ne lüzum vardı?» deyince Yakup Cemil gayet soğukkanlı bir şekilde “Bu adamlara başka türlü laf anlatılmazkız” yanıtını verdi. Olanlar Talât beyi hem şaşkınlıkla hemde üzmüştü. Birden “Arkadaşlar böyle olmayacak. Eğer bu hal devam ederse ben yokum, her şeyi bırakır giderim” diye bağırdı. Bu sözlerin etkisi görüldü ve tabancalar susmuştu. Bu orada Talât bey oradaki odacılara gayet sert bir biçimde Sadrazamın nerede olduğunu sordu. Odacının biri korkutmuş bir şekilde parmağıyla odayı işaret etti. Odaya girince Enver ve Talât Sadrazamdan istifa etmesini istediler. Bu sözleri işitmemiş görünen Kamil Paşa yukardan olarak onlara niye gittiklerini sordu. Bunun üzerine Enver bey nazik bir sesle haklarını ve askerinin galeyana halinde olduğunu, kendisinin sadareti

çekilmesini istediklerini söylemeğe başladı. Kamil Paşa bu durumda yaptıkları hareketin ülkeye ve millete zarar vereceğine dair bir kaç söz söylétmeğe çalışır. Bunları Enver bey, biraz da çekingen bir tavırla dinlemeğe başlayınca Talât bey birden bağıır : "İstifa, İstifa". Bunun üzerine Kamil Paşa istifasını yazar. İstifada "Cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine" deyimini yer almaktadır. Tam anlamıyla bir siyaset adamı olan Talât bey bu deyimini yeterli bulmaz "Hayır ahali kelimesini de ilave edeceksin" der. Böylece hareketin yalnız askerlerin değil, halkın da katılımıyla yapıldığını vurgular. En azından bu görünümü korumak ister.

İstifayı alan Enver bey Sapançalı Hakkı'yı Talât beyin yanına bırakarak Yakup sen benimle gel diyerek, kapının önünde biriken halka şunları söyler : "Kamil Paşa istifa eyledi. Şimdi saraya gidiyorum. Zat-ı Şahaneye molumat arzedeceğim. Milletir, hukukunu savunmaya müktedir bir hükümet teşkil olunacaktır"... Sonra Şeyhülislam Cemalettin Efendinin otomobili ile saraya gider.

5

Enver bey, Yakup Cemil ile birlikte hızla saraya gittiler. Bu arada Talât bey Sapançalı Hakkı'nın yardımıyla Babıâli'de, sadaret birası içersinde düzeni sağlamakla meşguldu. Kamil Paşa ve o sırada sadarete bulunan nazırlar bulundukları yerde gözaltına olındılar. Boskina katılan Azmi beyin görevi polis müdürlüğünü işgal ve kolluk hizmetlerini denetim altına almaktı. Kendisine Sudi bey yardım ediyordu. Azmi bey ve arkadaşları Polis Müdürlüğüne gittikleri anda kendilerini "İçeri giremezsiniz, yasaktır" diyen bir kamiser karşıladı. Ne ki sadareti başarıyla basmış olan bu kişiler için komiserin silahını almak ve etkisiz hale getirmek sorun olmadı. Bu işlemden sonra Polis Müdürü Cafer İlhami beyin bulunduğu yere giden Azmi bey : "Millet namına hükümeti deviren İttihat ve Terakki emriyle polis müdürlüğüne tayin olundum. Makomınızı bono terk edeceksiniz", dedi. Cafer İlhami

beyin tepkisi umulandan yumuşak oldu. Hemen makamını göstererek "Buyurun efendim, tebrik ederim, muvaffakiyetler dilerim" diyerek görevi Azmi beye devretti. Böylece belirli bir direnmenin beklendiği en önemli yerlerden biri teslim alınmıştı. Bundan sonra Azmi bey elindeki kolluk güçleriyle İstanbul'un asayişini yakından denetlemeye ve baskından sonra her hangi bir hareketin olmamasını sağlamak için gerekli tertipleri olmağa başladı.

Sultan Reşat olayı biraz da memnuniyetle karşıladı. Gerçi yaşlı Sultanın büyük bir güçlük çıkartmayacağı bekleniyordu, ama bu memnuniyeti ilginçti. Oysa İttihat ve Terakki'nin bunu da hesaba katması gerekirdi. Bilindiği gibi Balkan Savaşının başlamasından az sonra eski padişah Selânik'ten İstanbul'a getirilmişti. Abdülhamit'in Kamil Paşa, Cemalettin Efendi gibi mevcut kabinenin ileri gelenleriyle yakınlığını bilen Sultan Reşat, Kamil Paşanın ilk fırsatta kendi yerine gene kardeşini getireceğinden kuşkulanağa başlamıştı. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin yaptığı darbe onun da işine gelmiş, bu kuşku-ları kalkmıştı.

Enver bey Padişahın huzuruna girdiğinde Sulton Reşat'ın ilk sözü "Hayırlı olsun oğlum" demek olmuştu. Bu söz üzerine Enver bey çok saygılı biçimde merkezi umumi tarafından önceden kararlaştırılan ilkeler çevresinde, padişahın elini öpüp şu sözleri söyledi

"Şevketmeab! Kamil Paşa kabinesi, memleketi perişan etmiştir. Bugün halkın isyanı karşısında istifa etmiştir. İstifanemesini takdim ediyorum. Müsaade-i Şahaneleri olursa yerine Mahmut Şevket Paşa kulunuzun tayinini ahâli ve ordu namına istirhom ediyorum. Hükümet kuruluncaya kadar Dahiliye Nezareti işlerine vekil olarak Talât beyin bakmasının, ordu başkumandanlık vekâletine Müşir İzzet Paşanın getirilmesinin münasip olacağını takdirlerine arz ediyorum."

Padişah tüm bu önerileri kabul ettikten sonra gerekli işlemlerin yapılmasını Başmabeyinci ile başkatip'e emretti. Bazı kaynaklar Sultan Reşat'ın Enver beye "Allah sizden razı olsun bu adamlardan beni kurtardınız" dediklerini yazmaktadırlar. Gene bir bölüm kaynağa göre de Enver beyi dikkatle dinleyen Padişah "Mahzuz oldum" demiştir.

Enver bey bu temasını sonuçlandırırken Talât beyde Dahiliye Nazırı Vekili imzasıyla bütün vilayetlere ve idari merkezlere şu telgrafı çekiyordu :

"Nota üzerine Kâmil Paşa kabinesi Edirne vilayetini kâmil ve Akdeniz adalarını kısmen düşmana terke karar vermiş ve Mabeyin-i Hümayünü melûkane de Meclis-i Milli namı altında münhasıran Şûra-yı Devlet azasından ve bazı rüesayı memurından bir meclis-i meşveret teşkil ederek ictihaz eylediği karara onların muvaffakatini cebren bilistihşâl hukuk-ı mukaddese-i milliyeye tecavüz eylemiştir. Bundan galeyana gelen halk Babıâli önünde nümâyişler icra etmesi üzerine kabine istifâ ettiğinden yeni kabine teşekkül edinceye kadar Dahiliye nezareti umurunu müstâinen bitevîki taâla bairade-i seniye vekâleten deruhte eyledim. Hukuk-u mukaddese-i memleket kemâl-i azm ile müdafaa edileceği beyan ve harbin avdeti ihtimaline binen halkın muavenet-i maddiye ve mâneviyeye teşviki tâvsiye olunur".

Burada Talât beyin örgütündeki etkinliği anlatmak için Celal (Bayar) beyin bir anısını yansıtmakta yarar olacaktır: "Saltanat şurasının toplandığının ertesi günü akşamı (23 Ocak 1913) tarihinde işimden ayrılmış akşamüstü evime giderken, telgrafhaneden çıkan bir memur hızlı adımlarla yanıma yaklaştı. Sevinç içinde cebinden bir kağıt çıkarttı bana okuttu. Bu Dahiliye Nazırı Vekili Talât imzalı bir telgrafın suretiydi (Yukarıda yer alan telgraf). Gözlüklü Avni dediğimiz bu telgrafçı arkadaş verdiği haberi tamamlamış olmak için yavaş sesle : "İstanbul telgrafhanesi galiba bizimkilerden Kemâl bey (Kara Kemal) ve arkadaşlarının işgali altındadır, dedi ve yonımdan uzaklaştı." Milli mücadele günlerinde posta ve telgraf memurlarının ulusal bağımsızlık hareketini desteklemelerine kadar uzanan bir örgütlenmenin küçük bir örneğidir bu. Baskın yapıldığı anda iki nokta : İletişim merkezi (Telgrafhone) ve Dahiliye Nezareti derhal denetim altına alınmıştır. Zaten bu örgütlerde cemiyet köklü bir biçimde yerleştirilmiştir. Bu nedenle de sözünü ettiğimiz denetim altına alma olayı kolaylıkla yapılabilmiştir. İşte örgüt budur.

Bütün bunlar olurken Mahmut Şevket Paşa Üsküdar'daki

konağında gelişmelerin sonucunu bekliyordu. Yanında cemiyet namına İsmail Hakkı bey bulunmaktaydı. Enver bey Padişah iradesini alır almaz onlara telefon etti. Telefon sesini duyan paşa kendisi açmadı, İsmail Hakkı beye "siz bakınız" diyerek bir işaret yaptı. Böylece iyi ya da kötü ilk haberi kendisi almak istemiyordu. Belkide heyecanını yenemeyerek yersiz bir söz sarfetmekten çekiniyordu. İsmail Hakkı bey ile Enver bey arasında şu konuşma geçti:

- Orası neresi.
— Mahmut Şevket Paşanın konağı, siz kimsiniz.
— Enver....
— Sen misin Enver, Ne oldu?
— Herşey tamam. İyi geçti. Paşa Hazretleri saraya teşrif buyursunlar.
— Nereden telefon ediyorsun?
— Saraydan, fakat derhal Babıâliye döneceğim.
— Biraz malûmat veremez misin?..
— Bir saniye bile vaktim yok... Hilmi bey yolda, onu dinlersiniz."

Dahiliye Nezareti vekili olarak bütün illere ve yönetim merkezlerine telgraflar, Kemal Bey'in yönetimindeki telgrafhaneden çekilirken; Talât bey Atina Elçisi Muhtar beyi elçiliklere göndererek durumdan onları da haberdar kıldı. İngiliz Elçisinin "Bu durum savaşın devamı anlamınamıdır?" şeklindeki sorusuna Muhtar bey, "Hükümet değişikliğinin mutlaka savaş anlamına gelmeyeceği" şeklinde çok esnek bir yanıt verdi. Kuşkusuz İttihat ve Terakki'nin elçiliklere vermek istediği "mal ve can güvenliğine yönelik teminatı". Çünkü Balkan savaşı sırasında büyük devletlerin elçiliklerini korumak amacıyla her ülke bir savaş gemisiyle, bir miktar silahlı kuvveti İstanbul'a göndermişti. Gerçi bu gemi ve askerler görünümde sadece elçiliklere ve yabancılarla yapılacak bir tecavüz karşısında kullanılmak için getirilmişlerdi. Ama küçük bir kıskırtmanın ya da sudan bir gerekçenin bunların yersiz bir müdahalesine yol açması beklenebilirdi. Muhtar Beyin asıl görevi elçilikleri bu yönden aydınlatmak, olayın yabancılarla yönelik olmadığı, Osmanlıların bir iç işi olduğunu vurgulamaktı. Ne var ki büyük devletler arasında Osmanlı im-

paratorluğunun paylaşım biçimi ve etki alanı olarak kullanılma doğrultusunda anlaşmazlıkların bulunması söz konusu güçlerin darbecilere karşı gelmesini zaten olanaksız kılmaktaydı. Ama gene tedbirde kusur edilmemeliydi.

İttihat ve Terakki'nin başarılı baskını düzenleyen önderleri bu uğraşlar içersindeyken, Babîâlî'nin önü bir ana-baba gününe dönmüştü. Büyük bir kalabalık hemen her gördüğünü "Yaşasın ordu, yaşasın millet, yaşasın İttihat ve Terakki" avazlarıyla alkışlıyordu. Polis müdürlüğüne el koyan Azmi beyin gönderdiği polisler bu kalabalığı teskin etmede güçlük çekiyorlardı. Kalabalığın kolay kolay dağılacağı da yoktu. Bu sırada Babrâli'ye yanında Başmabeyinci Hurşit ve Başkatip Ali Fuat beyler olduğu halde gelmekte olan Enver bey ve arkadaşları kalabalıktan yol bulup geçemiyorlardı. Enver bey bir ara çaresiz kalarak yüksek sesle halka hitap etti : "Padişahımız, Şevketmeap Efendimiz, Kamil Paşanın istifasını kabul buyurdular, hükümetin teşkiline Mahmut Şevket Paşayı memur ettiler. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa hazretleri az sonra teşrif edeceklerdir.

Vatandaşlarım şimdi sizden yeni hükümete itimat etmenizi, sükûnetle dağılmanızı rica ediyorum..." Bu sözler üzerine kalabalığın bir bölümü dağılmakla birlikte, çoğunluk yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşayı beklemeğe başladı.

Sadrazam, elinde fermanı, saray arabasıyla Babrâli'ye gelirken arağa güçlkle yol alıyordu. Arabanın çevresini saran halk sürekli olarak :

"Çok yaşa.... Hareket ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa, çok yaşa... Ordumuzu kurtar... Edirneyi isteriz" diye bağırıyordu. Yeni Sadrazam Babrâli kapısının önünde Talât, Enver, Cemal beyler tarafından karşılandı. Sadaret binasının büyük salonuna girilince Mahmut Şevket Paşa, Cemal beye dönerek "Oğlum Cemal bey, İstanbul muhafızlığını üzerine al... bütün yetkilerini serbestçe kullan, İstanbulun asayiş ve emniyetini koru." Böylece Cemal bey "İstanbul muhafızı" bugünkü deyimiyle merkez kumandanı oluyordu. Bu İttihat ve Terakki açısından çok önemli bir görevdi. Bir yandan Polis Müdürü Azmi bey, diğer yandan İstanbul muhafızı Cemal bey cemiyet adına başkenti avuçlarına alıyorlardı.... Kuşkusuz asıl alan cemiyetti.

Mahmut Şevket Paşanın yeni kabinesi şu isimlerden oluşuyordu :

Saârazam ve Harbiye Nazırı : Mahmut Şevket Paşa
Hariciye Nazırı Vekili : Eski Atina Elçisi Muhtar bey
Şûra-ı Devlet Reisi : Prens Sait Halim Paşa
Dahiliye Nazırı : Hacı Âdil bey
Bahriye Nazırı : Çürüksulu Mahmut Paşa
Adliye Nazırı : Eski İstanbul Valisi İbrahim bey
Maliye Nazırı : Rifat bey
Nafia Nazırı : Beserya Efendi
Evkaf Nazırı : Hayri bey
Posta ve Telgraf Nazırı : Oskan efendi
Maarif Nazırı : Şükrü bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı : Celâl bey

Hariciye Nezaretine Hakkı Paşa getirilmek istendiği için c mevkî vekaletle bırakılmıştı. Sonra Hakkı bey görevi kabul etmeyince Sait Halim Paşa Hariciye Nazırı olarak atandı. Bu kabine listesinde dikkati çeken nokta Talât beyin bulunmamasıdır. Çoğu yazar iburî Mahmut Şevket Paşa ile Talât beyin aralarının bazuk olmasına bağlamışlardır. Bundaki gerçek payı büyüktür. Ancak darbe yapan bir heyetin içinde ve hatta en önünde bulunan, bu uğurda belkide canını ortaya koyan bir kişinin istemesine rağmen nazır olamaması düşünülemez. Aslında Talât bey de bu aşamada hiç bir nezareti istemiyordu. Örgütün yeniden, yasal düzeyde dirilişini düzenlemek, iktidarı partisinin başında pekiştirmek onun anlayışına daha uygun düşüyordu. Üstelik Dahiliye nezaretine en güvendiği kişilerden birisini Hacı Âdil beyi getirmişti. Onu bekleyen görev örgütün lideri olarak "restorasyon" dönemini kazasız olarak atlatabilmektir. Bunda da ne kadar haklı olduğu sonra ortaya çıkacaktı.

Ertesi günkü bütün gazeteler Babıâli baskınına halkın ve ordunun elele yapmış olduğu "hayırlı" bir hareket olarak nitelerken, geniş biçimde İttihat ve Terakki'nin halka hitaben yayınladığı bildiriye yer veriyorlardı. Bu bildiri, darbenin nede-nini açıklıyor ve bunu bir genel ayaklanma, halkın isteği doğrultusunda gerçekleşen bir eylem olarak tanımlıyordu.

"Babîlî Baskını" bir tek kişinin ısrarı ve bir de onu destekliyen gözüpek bir 'avuç milton tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tek kişi, yaşamının her döneminde siyasal savaşımı bir yana itmemiş, son nefesine kadar siyasetin içinde kalmış, iktidar mücadelesini kendisine bayrak yapmış Talât beydir. Politikanın çamurlara batırıldığı bir ülkede ona gerçek yerini böylesine veren bir başka kişiyi bulmak o günde, bu günde 'pek nadirdir. Talât bey belki yüksek okullarda siyaset biliminin çeşitli kuramlarını okumamıştı, ama pratiğiyle bu bilime belkide önemli deneyimler ve bulgular kazandırmıştır. Kurduğu örgüt Jakobin'lerden beri gelişen "Devrimci örgüt" modeline uygundu. Bugün İttihat ve Terakki üzerinde inceleme yapanlar onun örgüt yapısındaki devrimci çekirdeği gördüklerinde şaşırılmaktadırlar. Bu çekirdeğin siyaset bilimini iyi bilen, bu konuda pratik ve kuramsal deneyimleri olan kişiler tarafından yapıldığı izlenimini edinirler ki bir yerde haklıdırlar, ama haksız oldukları noktada bu örgütü kuran ve yürüten kişinin ya da kişilerin kuramsal bir temele sahip olmamalarından kaynaklanır. Böyle bir kuramsal temelin varlığını savunmak kuşkusuz yanlıştır. Ama deneyime gelince, işte bu noktada bir önceki yargı sahipleri haklıdırlar. Gerçekten de Talât bey ve arkadaşları "Devrimci siyasal pratiğin" içinde yuğrulmuşlardır. Bu onların yapısında vardır. Kuşkusuz kendiliğinden ortaya çıkmamıştır, ama içinde bulundukları, yetiştikleri koşullar onlara bu deneyimi kazandırmıştır.

"Babîlî baskını" işte böyle bir devrimci pratiğin yeni bir aşamasıdır, bir başka denemesidir. Bu deneyimde başarıyı mümkün kılan koşullara daha öncede değinmiştik. Şimdi, baskının tüm öyküsünü sergiledikten sonra bunları daha öz biçimde yineleyelim. Böyle bir deneyim: Çok iyi bir gizli örgüte, örgüt üyeleri arasında ölümü bile gülerek karşılayacak bir dayanışmaya, gözüpek ve kararlı önderlere, üyelerle önderler arasında kardeşten de öte bir güven ve yakınlığa dayanır. Başarı da bunların payı açıktır.

Bu noktada İttihat ve Terakki'nin, biraz da kayırcı

bir tavırla Tolât beye moledeceğimiz, bir özlemine dikkatleri çekmek isteriz. İttihat ve Terakki kurulduğundan itibaren halkın, o günün deyimiyle “ahali”nin temsilcisi olmak istemiştir. Bunun özlemini duymuştur. “Ahali” onun için dayanılabilecek tek noktadır. Ne var ki bu nokta her zaman İttihat ve Terakki’ye beklediği desteği verememiştir. Onu çoğu kez kendi yaşamını değiştirmek isteyen bir “mubassır”, bir “ceberrut” tabiatlı öğretmen olarak görmüştür. Öğretmen ne kadar iyi niyetli olursa olsun gene de halkın isteğini yansıtmaz, kendi isteğini onun kenallıyla yansıtmaya çalışır. Bundan ötürüdür ki, İttihatçıların o pek sevdikleri, Talât beyin bütün davranışlarıyla bir parçası olduğunu vurgulamaya çalıştığı “ahali” onlarla borışık olmamıştır. Bunu, toplumdaki katmanların belirgin olmamasına, İttihat ve Terakki’nin bir “blok” partisi olmak istemesine rağmen gerek anlamda böyle bir “blok”un ne oluşmasını ne de işlemini sağlayamadığını boğlayanlar çıkmaktadır. Hepsinin bir ölçüde hakkı vardır. Talât bey bütün yaşamı boyunca içinden çıkmasıyla övündüğü “ahali’si ile tam bir ilişki kuramamıştır. “Ahali”siz politika yapmağa bundan ötürü mecbur olmuştur. Ama eninde sonunda “Ahali”ye mecbur olacağını da hissetmiştir. Bundan ötürü de yaptığı bütün hareketleri onun adına yapmak arzusunu taşımıştır. Halk için, halka rağmen, halksız bir yönetim... Zor bir formüldür bu. Ama Osmanlı İmparatorluğu gibi despotik bir yönetimin mirasını taşıyan toplumlarda en yaygın yönetim tarzı budur. Toplumdaki katmanların kendi sorunlarına sahip olduğu, yani bir başka deyişle kendi kaderlerini gene kendileri çizdiği zaman özlenilene yani “ahali” ile birlikte politika yapma olgusuna varılır.

Babîli baskınının her aşamasında İttihat ve Terakki yaptığı işin “ahali” adına yapıldığını vurgulama çobasındadır. Komil Paşa istifanamesine sadece ordu tarafından, istifaya zorlandığını ihsas eden bir sözcük eklediğinde Talât bey “Ahali, ahali” diye boşuna bağırmamıştır. Sultan Reşad’a adeta tek mil verircesine İttihat ve Terakki’nin darbesini ve isteklerini anlatan Enver beyde bunların “ahali”nin arzusu olduğunu eklemeyi ihmal etmemiştir. Talât beyin Dahiliye Nazır vekili olarak tüm yurttaki yönetim merkezlerine çektiği telgrafta da İttihad

ve Terakki'den daha çok "ahali"nin Bobıâli önündeki nümayişi üzerine Kamil Paşanın istifa ettiği bildirilmektedir. Nihayet cemiyetin yayınladığı bildiride de "ahali"nin istekleri doğrultusunda yürüyen İttihat ve Terakki ile ordunun bu işi yapmak durumunda kaldığı anlatılmaktadır... "Ahali"nin arzusu ile bir şeyi yapmak. Bir politikacının örgütünü, eylemlerini doyayacak bir toplum katına, bir yığına otan gereksinimini böylesine acı ama açık bir biçimde ortaya koyan bir başka tümce zor bulunur. "Ahali"ye dayanmak her siyaset adamının rüyasıdır. Ama gerçekleştirmek, hele Osmanlı toplumu gibi "despatik" bir politik yapıya sahip olan toplumlarda öylesine zordur ki... Aydının, politikacının, sıradan vatandaşın, nihayet tüm ülkenin siyasal dramına kaynaklık eder bu olgu.

ZOR GÜNLER VE DEVLET TERÖRÜ

1

Tolât bey, Dahiliye Nezaretinde Hacı Âdil gibi güvenilir bir arkadaşı aracılığı ile örgütsel etkinliğini sürdürebiliyordu. Zaten Baskından sonra temel sorun İttihat ve Terakki örgütünün yeniden düzenlenmesi çevresinde toplanmaktaydı. Kamil Paşa hükümeti sırasında örgütün büyük bölümü (buna su yüzündeki bölümü de diyebiliriz) merkezle ilişkisini yitirmişti. Gerçi gizli bölümle olan ilişkiler, daha öncede değindiğimiz gibi, canlı tutulmaktaydı. Bunun en somut örneği de Babıâli baskınındaki başarıydı. Fakat İttihat ve Terakki klüplerinin kapatılması bunlara bağlı üyelerin siyasal çalışmalar konusunda yeterli bilgi edinememesine neden olmuştu. Bu da en azından örgütün bir kısmını dağınık bir biçime dönüştürdü. Şimdi ilk iş olarak örgütün bir siyasal kuruluş olarak çekirdeği ve yan kurumlarıyla yeriden diriltilmesi, düzenlenmesi ve yarınlara daha bir bağlı hale getirecek şekilde ideolojik beslenmesi gerekiyordu. Tolât bey bunların başarılammaması halinde bu kere zor koşullar altında ulaşılan iktidarın her an kaybedilebileceğinin farkındaydı. Bunun içinde örgüt çalışmalarına bütünüyle kendini verdi. Mamefih örgütü denetim altında tutabildiği ölçüde kabine üzerinde de etkinliği büyüyordu. Bu noktada ihmal edilemeyecek bir yarar olarak düşünölmeliydi.

Örgütün, özellikle taşra klüplerinin yeniden derlenmesi yanısıra bir başka önemli sorunda Babıâli baskını sırasında büyük yararlılıkları görölen Yakup Cemil, Sapancıâli Hakkı vb. gibi fedai diye nitelenen militanların örgüt içinde yaratabilecekleri etkinliğin sınırlandırılmasıydı. Bu fedai militanlar, yaptıkları hizmetin bir ödünü olarak örgüt içersinde, bilhassa merkezi umumiye daha fazla rol oynamak, daha etkin bir konuma gelmek istiyorlardı. Militan olmalarının ötesinde siyasi bilinçlenme aç-

sından istenilen düzeye erişememiş bu kişilerin fedakarlığı konusunda kimsenin kuşkusu olmasa da, örgüte egemen olmaları halinde, onu yeni serüvenlere (istenmeyen) sürüklemelerinden de korkuluyordu. Bu endişenin haksız olduğu da söylenemezdi. Örgüte zor günlerinde canları pahasına hizmet verenlerin, birazda psikolojik nedenlerin dürtüsüyle yapacakları davranışların üyeler arasında sürtüşmelere, hatta örgütün kliklere (fraksiyonlara) ayrılarak parçalanmasına da neden olması beklenebilirdi. Talât beyin baskından sonraki günlerde en büyük sorunu bu militanların parti içindeki (örgüt açısından istenmeyen) kıpırdanmalarının nasıl önlenebileceği noktasında yoğunlaşmıştı. Bunların genelde asker oluşları, ilişkide bulundukları Cemal, Enver ve Fethi gibi genç subayları birbirine karşı kullanma eğilimlerini de gündeme getirebilirdi. Bütün bunları gözönünde tuttuğu zaman, Talât bey için iki noktanın önemi daha bir ortaya çıkıyordu :

i — Merkezi umumi ve cemiyet içersinde ki tartışmaların dışarıya sızması kesinlikle önlenmeliydi. Cemiyet ve merkezi umumi üyelerinin birbirlerine karşı yönelttikleri sert eleştiriler, bir ailedeki gibi, cemiyetin salonlarında kalmalı dış dünyaya yansımamalıydı. Bu noktadaki titizliğin, gelecekte, yararlı sonuçları görülecekti.

ii — Sözü edilen ve cemiyete verdikleri yarar tartışma konusu bile edilmemesi gereken ama iktidarda da silahlarını kınlarına sokmayan militanları yoğun bir biçimde meşgul edecek yeni uğraş alanları bulunmalıydı.

Örgüt sorunlarının böylesine ciddi boyutlara ulaştığı bir dönemde kabine dışında kalarak örgütle yakından ilgilenme olanağı bulan Talât bey açısından bulunduğu konum bir yerde bulunmaz nimet cinsindendi.

Talât bey örgüte ilişkin sorunlarla yakından ilgilenir ve üyelerden, çeşitli klüp ya da şubelerden gelen sorunları çözme çabası içersinde bulunurken, Cavit bey dışarda ve zaman zaman yurt içinde ülkenin parasal meseleleriyle ilgileniyor, yeni borç kaynakları bulma çabasına kendisini vermiş görünüyordu. Öte yandan genç kurmaylar, başta Enver ve Fethi bey olmak üzere Edirne fatihliğinin ulvi heyecanına kendile-

rini yaptırmışlardı. Böylesine üst düzeyde, temiz, vatanseverce amaçlar yanında örgütün pis işlerine kimse elini bulaştırmak istemiyordu. Onlar kendilerini ulusa adanmış kişiler olmayı yeğliyorlardı. Örgütün zaman zaman dedikoduları celbedecek kadar kirli işlerine bulaşmak akıllarının köşesinden geçmediği gibi böyle işlerle uğraşmayı kendi çaplarındaki kişiler yönünden bir "zül" kabul ediyorlardı. Talât bey onların böyle düşüncelerinden memnundu. Çünkü deneyimleri sayesinde biliyordu ki onların kirli, ayrıntı ve uğraşmaya bile değmez diye niteledikleri bu uğraş yani örgütün ayakta tutulması gayreti siyasal yaşamın en önemli ögesidir. Onun kendine bırakılması, bu uğraşda yalnız kalınması, kendi yönünden daha öncede altını çizdiğimiz gibi bulunmaz bir fırsattır. Yalnız bu kişilerin örgüt sorunlarından böylesine uzakta kalmalarının getireceği başka sorunları da düşündükçe üzülmemesi elde edildi. Talât bey için baskından sonra tek gerçek vardı : Cemiyetin iktidarda oluşu. Binaenaleyh onun iktidarda sürekli bir biçimde kalabilmesi için her şeyin, noksansız yapılması şarttı.

2

Babıâli baskını Kamil Paşa hükümetinin Edirne'yi Bulgaristan'a bıraktığı nedeniyle yapılmıştı. O gün Babıâli önünde Enver bey ve Mahmut Şevket Paşayı cılgınca alkışlayan kalabalık bir tek şey istiyordu; "Edirnemizi kurtarın". Bu belgi İttihat ve Terakki merkezi umumisinin de kabul ettiği bir ilke idi. Darbe bunun için yapılmıştı. Bunun da ötesinde İttihat ve Terakki'nin siyasal geleceği de bu "taahhüt"ün yerine getirilmesine bağlıydı. Bütün bu faktörler büyük devletlerin Edirne'nin terkedilmesine ilişkin 17 Ocak 1917 tarihli notasına verilecek cevabın ana noktalarını belirledi. Bu cevap 30 Ocak günü devletlerin temsilcilerine ulaştırıldı. Nota'da Edirne ve Ege adalarıyla ilgili şu noktalara yer verilmişti :

"Edirne tam bir müslüman şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkentidir. Onun terkedileceği sözünün bile ortaya çıkması bütün memlekette heyecan yaratmaya sebep olur. Ni-

tekim böyle bir heyecan daha önceki hükümeti çekilmek zorunda bırakmıştır. Bununla beraber son bir barış ve uysalık gösterisinde bulunmuş olmak için Osmanlı hükümeti Edirne şehrinin Meriç'in sağ kıyısına düşen kısmını bırakabilir.

Ege adalarına gelince : Çanakkale'ye yakınları dolayısıyla Boğaz'ın emniyeti ve korunması bakımından son derece önemlidir. Diğerleri de Anadolu'nun çok yakın birer parçasıdır, ayrılamazlar. Ayrıldıkları takdirde birer fesad ocağı olurlar. Anadolu kıyılarında durum Makedonya'nın haline döner. Bu yönleri gözönünde tutmak şartıyla adaların mukadderatının tayini işi takdirlerine bırakılabilir."

Notaya verilen yanıtın bundan sonraki bölümü İttihat ve Terakki'nin yeni politikasını simgelemek açısından önemlidir. Verilen yanıtı göre bu gibi özverileri yapacak olan Osmanlı hükümeti gümrük özgürlüğünü, mali ve iktisadi bağımsızlığı, serbest hukuk esasına dayalı ticaret anlaşmaları yapabilme hakkını, Türkiye'deki yabancılarında yurttaşlar gibi vergi vermelerini, bu koşullar yerine getirilinceye kadar gümrük resimlerinin % 4 artmasını, yabancı postahanelerin kaldırılmasını ısrarla istemekte, ve kapitülasyonların kaldırılacağı konusunda büyük devletlerden kesin bir vaad talep etmektedir. Tarihlerimizde 30 Ocak yanıtının daima birinci bölümü söz edilmiştir. Oysa yeni hükümet ekonomik bağımsızlığın varılması gereken tek amaç olduğunu, yarı-sömürge olmaktan kurtulma zamanının geldiğini, eğer Rumeli terkedilecekse ancak bu ödünler karşısında bunun yapılması gerektiğini ortaya koymuştur ki, bu durum o güne kadar Osmanlı hükümetlerinin taleplerinde görülmeeyen bir yaklaşım tarzıdır. Anadolu çekirdeğine dayalı, müslüman bir Osmanlı çoğunluğunun yaşadığı yeni devlete doğru giden ilk adımdır bu yanıt. Gerçi sadece kâğıt üzerinde kalmıştır ama, Türk aydınlarının gelecekte varmak istedikleri noktayı da bir yerde açıkça sergilemiştir.

Nota verildiği sıralarda Bulgarlar Çatalca cephesinde tarazuza geçtiler. Bu arada sarılmış bulunan Edirne'yi de ağır bir top ateşi altında tutmağa başladılar. Çatalca'daki savaş dört gün sürdü. Bu dört günlük savaş sırasında Bulgarların verdiği kayıp savaşın başından beri verdiklerine denkti. Kısa-

cası Cotalca'dan daha ileriye gitmelerinin mümkün olmadığı böylece anlaşılmıştı. Çatalca'daki bu başarılı savunma örneği ordunun savaşma gücünün arttığını göstermekteydi. Ama gene de Mahmut Şevket Paşa ve Genelkurmay Başkanı olan İzzet Paşa bir ileri hareketin tehlikeli olacağını söyleyerek, barışın bir an evvel yapılmasından yana görünüyorlardı. Bütün koşulların aleyhte gözükmesine rağmen Edirne'nin kurtarılması konusunda imanlı bir ısrarı iki kişi de görmekteyiz: Talât bey ve Enver bey. Talât bey bunu hem bir Edirneli olarak, hem de cemiyetin prestijli açısından vazgeçilmez bir koşul biçiminde ele olmaktaydı. Enver bey ise genç yaşta fatih olma sevdasında olan romantik bir genç subay gibi meseleye bakıyordu. Talât bey İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde, halkın heyecanını üst düzeyde tutacak ve maddi katkılarını sağlayacak "Milli Mudafaa Cemiyeti"ni kurdurmuş, ordunun işesi ve diğer gereksinimlerini halkın gönüllü bağışlarıyla sağlamağa çalışıyordu. Muhaliflerin çıkardıkları çeşitli söylentilere karşı bu cemiyetin Çatalca savunması sırasında ve daha sonra ordu ikmaline ilişkin bazı sorunların çözümü açısından büyük katkıları olmuştur. En azından o pek sevdiği ve arzularını yapmağa çalıştığı "ahali"nin böylece canlı tutulması sağlanıyordu.

Sadrazamın ve Genelkurmay Başkanının ikircikli tutumuna rağmen sarılmış bulunan Edirne'yi kurtarmak için yeni bir girişimde bulunulmasına karar verildi. Bu girişimin temel planı şöyle özetlenebilirdi. Bolayır'da bulunan ve Fethi beyin kurmay başkanlığını yaptığı kuvvetler Bolayır'dan taarruza geçtikleri sırada, Hurşit Paşanın 10. kolordusundan bir tûmende Enver bey kumandasında Şarköy'e çıkarılacaktı. İki ateş arasında kalan Bulgarların böylece geriletilerek Edirne koridorunun açılması ve Edirne'de kahramanca kenti savunan Şükrü Paşa kumandasındaki kuvvetlere erişilmesi mümkün olacaktı. Bu başarının elde edilmesi halinde, Çatalca'daki Bulgar ordusu da gerileri Türk kuvvetleri tarafından kapatıldığı için müşkül durumda kalacak ve hükumete barış konferansındaki pazarlığında önemli bir koz kazandırılmış bulunulacaktı. Kâğıt üzerinde çok güzel görünen bu plan başarıya ulaşmadı. Çünkü plan herşeyden önce Şarköy'e çıkartma yapacak kuvvetlerle

Bolayır grubu arasında sağlam bir eşgüdümü gerektiriyordu. İşte bu eşgüdüm kurulamadı. Bolayır grubunun taarruzundan çok sonra Enver beyin tümeni Şarköy'e ulaşabildi. Doğal olarak harekâtın baskın niteliği ortadan kalktı. Bolayır grubu tek başına sürdürdüğü saldırısında yengi sağlayamadı. Şarköy grubu ise Bolayır grubunun etkin bir katılımı olmadan zaten bir şey yapamazdı. Bu olayın sonraki yansımaları çeşitli söylentilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bazıları Fethi beyin, Enver beyin prestijini kırmak için Bolayır grubunu erken saldırıya geçirdiğini söylerken, bir başka grupta çıkartmada kullanılan Şirket-i Hayriye'ye ait gemilerin zamanlamayı gerçekleştirecek hıza sahip olmadıklarını, bir başka deyişle bu hız hesabı katılmadan zamanlamanın yapıldığını ileri sürmektedir. Nedenleri ne olursa olsun bu küçük çaplı hareket başarısızlığa uğramış ve Edirne'nin kurtulma umutları suya düşmüştür. Basında ise harekâtla ilgili haberler başlangıçta heyecanla yansıtılırken sonraları küçük ve önemsiz bir resmi bildiriyle olay geiştirilmiştir. Ne ki Mahmut Şevket Paşa artık Edirne'nin daha fazla dayanamayacağı için barış görüşmelerinin yeniden yapılması konusunda isteğinde haklı çıkmıştı.

Bakanlar kurulunda savaş yanlıları ile barış yanlıları arasında tartışmalar çok sert geçti. Dahiliye Nazırı Hacı Adil beyle, Maarif Nazırı Şükrü bey, bir yerde merkezi umuminin de düşüncesini yansıtarak "Barışın zamanı gelmemiştir" diyorlardı. Sadrazam ise "Zamanı geçmiştir" diyerek savaşı bırakmanın gereğini vurguluyordu. İttihat ve Terakki'nin barış halinde durumu çok kritik bir hal alacaktı. Çünkü Babıâli baskını Edirne'nin verilmeyeceği ilkesi doğrultusunda yapılmıştı. Oysa şimdi Edirne'den vazgeçiliyordu. Genç subaylar da Sadrazam ve Genelkurmay Başkanının barışçı tutumunu eleştiriyorlardı. Hafız Hakkı bey ordunun, özellikle kumanda heyetinin gençleştirilmemesinden ötürü bu sonucun alındığını ısrarla söylediği gibi, bu düşüncesini "Tanin" gazetesinde de yazdı. Genelkurmay başkanı bu yazı üzerine Tanin'in kapanmasını istedi. Cemal beyin yapacak bir şeyi yoktu. Gazeteyi kapattı. Her tarafta büyük bir heyecan vardı. Halkın galeyana gelmesi ve başkentte istenmeyen olayların çıkmasını engellemek üzere bazı

askeri birliklerin İstanbul'a getirilmesi yoluna gidildi. Sonuçta Sadrazam ve Genelkurmay Başkanının istekleri doğrultusunda bir 'barış için büyük devletlere başvurulması' kararlaştırıldı. Büyük devletlerin verdikleri karara göre barışın ana çizgileri şöyle olacaktı :

"Trakya'da Osmanlı - Bulgar sınırı Midye - Enez arasında çekilen düz çizgi olacaktı. Girit Yunanistan'a bırakılacaktı. Diğer Yunan işgali altındaki Ege adaları hakkında son kararı bu büyük devletler verecekti. "Harp tazminatı" diye bir şey söz konusu olmayacaktı."

Kabine bu teklifleri kabul etti, ve 31 Martta bunu büyük devletlerin temsilcilerine bildirdi. Böylece yeniden mütareke oldu. Londra barış görüşmeleri sonunda 30 Mayıs 1913 de barış imzalandı. Londra barışının imzalanması İttihat ve Terakki açısından bir yenilgi olarak kabul ediliyordu. Bir kere barış konusunda acele edilmişti. Çünkü gelen haberlere göre Balkan devletleri arasında her an bir paylaşım savaşının çıkması beklenmekteydi. Aralık sonundan beri bu durumu gösteren bir çok gösterge ve olay vardı. Çatalca'dan daha ileri gitmeyeceği belli olan bir Bulgar ordusunun karşısında bir kaç ay daha beklenebilir ve çıkması büyük bir olasılık dahilinde olan yeni Balkan paylaşımına hazır olmak üzere ordu yeniden düzenlenir ve bu fırsat çıktığı anda yararlanılabilirdi. Ne ki Mahmut Şevket Paşa ile İzzet Paşanın ordu hakkındaki olumsuz görüşleri (savaşma gücünün ve moralinin kalmadığına inonmaktaydılar) bu barışın aceleye getirilerek imzalanması sonucu ortaya çıkardı. Sözünü tutamayan İttihat ve Terakki ise iktidarını koruyabilmek için zorunlu olarak baskı yöntemlerine yönelme ile karşı karşıya kaldı. Çünkü muhalefetin eline büyük bir koz verilmisti. onun ise bunu kullanmaması diye bir şey düşünülemezdi..

Bu kere İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefet hareketi, saltanat aileside karışmıştı. Balkan savaşı sırasında saltanat ailesi içersinde, özellikle üç Şehzade arasında büyük bir çekişme

menin varlığı gözlerden kaçmıyordu. Bunlar Yusuf İzzettin, Vahdettin ve Mecit efendilerdi. Yusuf İzzettin Veliâht'tı. Babası Abdülaziz döneminde iyi yetiştirilmiş, küçük yaştan beri gerek asker, gerekse halk arasında tavırlarıyla konuşma tarzıyla bir hayli taraftar bulmuştu. Fakat zamanla kendisinde bazı ruhsal dengesizlikler görülmeye başlanmıştı. Bu dengesizlikler iki noktada etrafında aşırı endişe biçiminde kendisini göstermekteydi: Veliâht'lığının iptal edilmesi ve kendisinin kanser olduğu evhamı. Sık sık cemiyet üyelerinden ileri gelenlere hâlâ veliâht olup olmadığını sorarak bu endişelerinin herkesçe bilinmesine de yol açmıştı. Veliâht'ın ruh sağlığı hem cemiyetin yetkililerini, hem de halkı düşündürmekteydi. Muhalif çevreler ise bu durumdan alabildiğine yararlanıyorlar, olur olmadık hikayeler uydurarak, bire bin katarak Veliâht'ın durumunu daha tehlikeli boyutlara getiriyorlardı. Yusuf İzzettin efendinin merkezi umumi'nin yaptığı olağan toplantılardan bile kuşkulananarak ziyaretine gelen kişilere son toplantıda veliâht'lığın kaldırıldı değil mi, bana doğruyu söyleyin diyerek evhamlanması günlük hareketlerinden biri haline gelmişti. Bir keresinde Dr. Bahattin Şakir beye kanser olup olmadığını sorduğunda Bahaattin bey kendisine her türlü güvenceyi vererek kanser olmadığını anlatmış, ama bu kere Yusuf İzzettin efendi "Aç ağzını da tüküreyim" demiştir. Böyle bir teklif karşısında B. Şokir bey doğal olarak şaşırınca bu kere de "gördün mü kanser değilsem tükürmeme izin verirdin, korkmazdın" demeye başlamıştır. Veliâht'ın bu durumu karşısında, bir bunalım halinde intihar etmesinden korkulmuştu. Sonunda alınan bütün tedbirlere rağmen bu acı son geldi.

Veliâht Yusuf İzzettin efendinin bu ruh yapısına karşın ikinci veliâht Vahdettin efendi de İttihat ve Terakki'ye karşı, onu devirmek için, en azılı muhaliflerle işbirliği yapacak nitelikte biriydi. Osmanlı hanedan hukukunda ikinci veliâht'lık diye bir kurumun olmamasına karşın çeşitli baskı ve oyunlarla kendini ikinci veliâht olarak kabul ve ilan ettirmişti. Sultan Reşad'a karşıydı. Onu ve İttihat ve Terakki'yi devirmeye yönelik bütün komploların içersinde gözüküyordu. Oysa Osmanlı tarihinde şehzahelerin açık bir biçimde politika yapmaları gelenekten

değildi. Vahdettin efendi bu geleneği bozmuş ve Hürriyet-i İtilâf ile yakın ilişkiler kurarak politikanın içine girmişti. Bu durum İttihat ve Terakki'nin organlarınca biliniyor ve kendisine çeşitli kanallardan uyarılar yapılıyordu. Ama bu uyarılara karşın Vahdettin efendi davranışlarından asla vazgeçmiyordu.

Mecit efendi ise Balkan savaşının en kritik günlerinde, Çatalca savunmasının dorukta olduğu bir dönemde Cavid beye "Sultan M. Reşad zayıf bir adamdır. Tahttan indirilerek yerine İzzettin efendinin getirilmesini" önermiştir. Cavid bey bu teklif karşısında çok şaşmıştır. Bunun asla düşünülmendiğini ve düşünülmemesi gerektiğini uygun bir dille Mecit efendiye anlatmaya çalışmıştır. Ne var ki Mecit efendi bu kere de "İttihat ve Terakki'nin Sultan Reşad'ın zayıflığından yararlanarak Cumhuriyet ilan etme düşüncesinde olduğunu" yaymağa başlamıştır. Bir keresinde Mahmut Şevket Paşa bunu Yusuf İzzettin efendiye sert bir biçimde yalanlamak zorunda kalmıştır.

Muhalefet şehzadelerin ve hatta bir yerde padişahın durumlarından yararlanarak İttihat ve Terakkiye yönelik büyük bir komploya girmiş ve bu komploya saltanat mensuplarını da karıştırmaktan çekinmemiştir. Gerçi bu komplo nun ilham perisi İttihat ve Terakki'nin "Babiâli Baskını"dır ama, hazırlık ondan çok daha yaygın olarak düşünülmüştür. Olayın çekirdeğinde Halâskâran grubuna bağlı bir iki sergerde bulunmakla beraber, siyasi amaç olarak Hürriyet-i İtilâf'ın iktidarı söz konusuydu. Saltanat ailesine mensup bazı kişiler, eski politikacılar açık ya da kapalı komplo nun içinde yer almaktaydılar. Vurucu araçlar işlerini bitirdikten sonra onlar sahneye çıkacaklardı. Yalnız bütün bu komplo planını hazırlayanların farketmedikleri tek şey İttihat ve Terakki'nin böyle bir olaya karşı hazır oluşu ve İstanbul Muhafızı Cemal beyle, polis müdürü Azmi beyin meselenin ilk örgütlenişinden beri bazı şeyleri sezmiş bulunmalarıdır.

Komploda iki aşama söz konusuydu. Birinci aşamada ana vurucu timler anahtar niteliğindeki hedeflere saldırıp, bunları saf dışı bırakacaklardı. Bu hedefler başta Mahmut Şevket Paşa olmak üzere, Talât bey, Karasu vb. gibi bir çok İttihatçı liderdi. Bunların öldürülmesinden sonra hok "şeriat isteriz" fer-

yatlarıyla ayaklandırılıp Babîâlî'ye gidilerek hükumete el konulacaktı. Bu eylem sırasında dış güçlerinde yardımı sağlanmış bulunuyordu.

O günlerde İstânbul muhafızı olan Cemal Paşa komplo planını şöyle anlatmaktadır: “Evvela İttihat ve Terakki'nin mühim şahısları aleyhine bir suikast yaptıktan ve bu suretle memleketi hükumetsiz bıraktıktan sonra, zat-ı şahane üzerine yapılacak tesirlerle Müşir Şakir Paşayı sadaret kaymakamlığına (Sadrazam vekilliğine) tayin ettirmek ve onun başkanlığı altında bir geçici kabine yaparak üç gün, üç gece İttihat ve Terakki'nin bütün fertleri aleyhine katliam tertip etmek ve sonra kabineyi Kamil Paşanın veyahut Prens Sabahattin beyin reisliği altında teşkil eylemek hususlarına karar verilmiştir...”

Cemal beyin bundan sonra söyledikleri daha da dikkat çekici : “Müşir Şakir Paşanın sadaret kaymakamlığını —maksadı bilerek— kabul edeceği ve zat-ı şahaneye tesirler icra edecek zatlar arasında pek büyük makamları işgal eden bazı zatların da bulunacağı hakikati vardı. O zaman, şöyle düşündüm :

Maddi mevkileri bu derecelerde büyük olan şu zatlar aleyhine takibat icrasına kalkışmak, işi pek ileriye götürmek olur...

Bu düşünceme Sadrazam ve Dahiliye Nazırı da iştirak ettiklerinden vazifeli olanların bu suretle dikkat nazarları çekilerek maksadı temin ettim.” Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki'ye yönelik toplu bir kırım, öngören komploya saltanat ailesinden önemli kişiler de dahil bulunmaktaydı. Olayın böylesine büyütülmesi cemiyete karşı yaygın bir hareketin varlığını kamu oyu önünde sergileyeceği için sınırlı bir tutuklama kampanyası ile işi geçiştirmek, bu arada İttihat ve Terakki'nin her zamankinden daha güçlü olduğu kanısını içerde ve dışarda uyandırmak amaca daha uygundu. Gene bilinmektedir ki komplonun varlığından Cemal bey ve diğer İttihat ve Terakki önderleri haberdardılar. O sıralarda Kalikratya (Kumburgaz) da bulunan Kuşçubaşı Eşref ve arkadaşlarından oluşan gönüllüler ve Enver beyin güçleri hemen suikasttan sonra İstanbul'a getirilerek gerekli güvenlik tedbirleri alınmıştı.

Komplocuların en büyük hedefi Mahmut Şevket Paşaydı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Bir kere Paşa 31 Mart olayının bastırılmasından beri sürekli olarak cemiyete hizmet eden bir kumandan ve devlet adamı olarak niteleniyordu. Öte yandan Sadrazam olduğu için o günkü iktidarın kilit taşı olarak biliniyordu. Bu kilit taşını oynatmak hem kabineyi çökertmek, hem de cemiyetin ordu ile olan üst düzeydeki bağlantılarının kesilmesi demekti. En azından olayı tertipleyenler böyle düşünüyorlardı. Mahmut Şevket Paşa ile aynı anda Talât, Cemal ve diğer İttihatçı önderlerin öldürülmesi sonucu ortaya çıkacak şaşkınlık ve heyecan anından yararlanarak iktidara el koymak kolaylaşacak ve ilk üç gün içerisinde 31 Martta başarılamayan İttihatçı kıyımı gerçekleştirilecekti. Plan gerçekten de acımasız, kıyıcı ve ustaca hazırlanmıştı. Ne var ki, böylesine ayrıntılı bir komponun yaşama noksansız geçirilebilmesi küçük bir katiller çetesinin değil, etkin ve yaygın bir örgütün başarabileceği işti. Bu nokta hesaba katılamamış, mevki hırsı, kişisel garazlar vb. glbl motiflerin harekete geçirdiği bir kiralık katiller çetesinin olayı çözümleyebileceği ,sonra bunun üzerine ellerini kirltmeyen muhalefet önderlerinin gelip oturacağı düşünülüyordu. Bu siyasal kavgalarda hesaba katılmaması gereken bir eylem tarzıdır. Eylemler inançlı militanlar tarafından yapıldığı sürece başarıya ulaşabilir. Babiâli baskının tüm olumsuz koşullara rağmen başarısı bundan ileri gelmektedir. Celal Bayar'ın kitabında da belirttiği gibi taşra örgütleri dahi bu konuda alarma geçirilmişti. Yani sorun bir kaç tane gözüpek katil tarafından düzenlenmiyordu. Düzenleyenler, uygulayanlar kalkala işin içindeydiler. Oysa Hürriyet-i İtilâf da toplanan muhalefet güçlerinin hazırladığı planın görünümdeki mükemmelliğine karşın en zayıf noktası bir örgütün, inançlı kişilerin, davaya baş koyan siyasal bilinç sahibi kişilerin bu işi düzenlememiş oluşuydu.

Cemal bey, Azmi bey ve diğer kolluk gücü ile istihbarat kurumlarına bağlı kişilerin elindeki bilgiler komponun önceden sezildiğini ortaya koymuştu. Hatta saltanat ailesinden Tu-

nuslu Hayrettin zade Damat Salih Paşa'ya Cemal bey üstü kapalı olarak "bazı şeyler duyduğunu" cıtlatmış ve kendisinin bu işin dışında kalmasını öğütlemişti. Buna karşın Damat Salih Paşa gayet küstah bir tarzda Cemal beyi yanıtlamış, bir bakıma "Ne yapacaksan yap, Hodri meydan" dercesine bir tavır takınmıştı.

Gene komponun düzenleyicilerinden Dr. Nihat Reşat (Belger) beyinde ikili bir rol oynadığı ileri sürülmektedir. Cemal bey anılarında Doktorun bu ikili oyununu şöyle anlatmaktadır:

"Doktor bir gün anlaşma müzakereleri için (muhafelele bir anlaşma zemini arıyordu) Talât beye belli bir saatte randevu vermişti. Aynı günde ve Talât beye ayırdığı zamanından iki saat önce bizlerin aleyhine suikast etmeleri kararlaştırılmış olan şahıslarla randevulaşmıştı. Suikast arkadaşları ile müzakerenin cereyan tarzından pek memnun olan doktor bir tebesümle :

— Haydi bakalım, şimdi de Talât ibeyle anlaşma müzakeresine... demişti.

Bu müzakereyi Talât beyin bir adamına aynen gösterdim. O zaman şüphesi kalmadı. Fakat tam kendisini yakalatacağım sırada takiplerden şüphelenmiş olduğunu sandığım Doktor Nihat Reşat kaçmağa muvaffak oldu."

Diğer yandan komponun tetik çeken elleri olan Çerkez Kazım ve Pertev Tevfik ise bir yandan o sıralarda Paris'te alan ve bir Mısır prensesiyle evli bulunan Şerif Paşa, diğer yandan Damat Salih Paşa ile (bir rivayete göre) İngilizlerden maddi ve manevi destek görmüşlerdir. Suikast planı hazırlandıktan sonra Romanya'da bulunan Çerkez Kazım ve Pertev Tevfik, Şerif Paşadan istedikleri miktarda para gelmediği için İstanbul'da Damat Salih Paşaya başvurmuşlardı. Daha doğrusu Kazım Romanya'da kalmış, Pertev Tevfik bu ilişkiyi kurmak için İstanbul'a gelmişti. Önce Prens Sabahattin'e başvuran Pertev Tevfik ondan red cevabı alınca "Kabahat bizdeki sizin gibi korkaklara başvurduk", diyerek Damat Salih ibeye gitmiştir. Bazı kaynaklar bu ilişkinin Muhip bey tarafından kurulduğunu söylemektedir. Önemli olan ilişkinin kimin kurduğu değil, Damat Salih Paşanın parayı vermiş olmasıdır. Damat Salih Paşa Muhip

beyi ya da gelen kişiyi ve yapılan planları dinledikten sonra bir zarf çıkartarak şimdilik bunu kabul ediniz demiştir. Bu şimdilik sözü gelecekte de yeni ödemelerin yapılacağı vadini taşıyordu. Damat Salih beyden istedikleri parayı alan Muhip bey Çengelköy'de Vahdettin ile de görüşmüştür. Bu durum, o sıralarda köşkü gözaltında tutan Cemal beyin hafiyeleri tarafından da teyid edilmiştir. Muhip bey bu temaslarını bitirdikten sonra Romanya'ya telgraf çekerek gelmelerini istemiştir. Cemal bey anılarında "Suikastten bir hafta önce Köstence'den avdet etmiş ve Fitz Maurice (İngiliz elçiliği tercümanı) ile Binbaşı Tyrrel'in himayesi altında vapurdan çıkarılmış olan Yüzbaşı Kazım (Çerkez)....." demektedir. Böylece komploda açık olmaso da İngilizlerin bir desteği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca komplo sırasında yabancı elçiliklere ve duayen'e verilmek üzere hazırlanan aşağıdaki bildiri de dış güçlere ne ölçüde dayanıldığını ortaya koymaktadır:

"... Bir tabur serseri ile idare olunan hükümet-i hazırayı ezip, kırmak için tertip etmiş olduğumuz planları herçi bâdabâd mevki-i fiile getirmeğe karar verdik.

Asayişin muhafazası için, sefirlerin karaya asakiri bahriye ihracını emir etmeleri, gerek Avrupa ve gerek umumun menfaati iktizasındandır.

Efendimize şununda arzına cüreyyab oluyoruz ki tarafımızdan İmparatorluğun menfaati için kabul olunan bu hareketin icrası zımında vuku bulırcak hic bir hadiseden mesul olmayaçağımız gibi, vukubulan teklifimizin düveli muazzama tarafından lütfen nazarı itibara alınacağını ümit ederiz. İhtilâl komitesi."

Kısacası komployu düzenleyenler, daha evvel varlıklarına işaret ettiğimiz, elciliklerin korunması için getirilmiş olan gemilerden İstanbul'a asker çıkartılmasını yani İstanbul'un düveli muazzama tarafından işgal edilmesini açıkça istemektedirler. Bu yaklaşım komplocuların dış desteğe ne oranda gereksinim duyduklarını göstermektedir.

Mahmut Şevket Paşaya suikastın yapıldığı 15 Haziran 1913 Çarşamba günü Cemal bey Harbiye Nezaretine giderek Paşaya: "Bugünlerde bazı suikastlardan bahsolunduğunu, belki yarın,

öbörgün bunu önlemek amacıyla bazı tevkifler yapmak zorunda kalacağını, başkentte emniyet ve asayişin korunması için her türlü tedbirleri almışsa da, ayrı ayrı şahıslara yapılacak suikastlara karşı tamamen önleyici tedbirler bulmak mümkün olmadığından kendilerinin de bu yolda uyanık davranmalarının uygun olacağını ve refakatindeki yaverlere de bu yolda ve özel surette direktif verdiğini" bilgi olarak bildirdi. Bu bilgi üzerine Paşanın tepkisi "Adam sen de... İş olacağını varır. Ne yapalım? Elhükmül-lillah." sözlerinde belirdi...

Paşanın günlük yaşamı bir program dahilinde sürmekteydi. Harbiye nezaretinden çıkışı ve Babiâli'ye gidişi de bu programa göre öğleye yakın, alafranga saat 11 dolaylarında olurdu. Bu nedenle kendisine yapılacak bir saldırının zamanlaması kolaylıkla yapılabilirdi. Harbiye nezareti bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu binaydı. Paşa her zaman olduğu gibi saat 11 dolaylarında nezaretten ayrıldı. Dış kapıda mutad merasimle uğurlandı. Beyazıt Meydanından sola doğru kıvrılan otomobili Divanyoluna girdi. Bu yolun Gedikpaşa yokuşu başına rastlayan bölümünde bulunan bir medrese yolu iyice daraltılmaktaydı, bu noktada yolu bir cenaze kalabalığı kesmişti. Paşanın arabası saygı göstermek için bir ara durdu ya da yolu kesildiği için durmak zorunda kaldı. İşte tam bu sırada arabanın penceresinden uzanan bir el Paşanın üzerine ateş etti. Paşa yanında oturan Başyaveri Eşref beyin üzerine yığıldı. Paşanın vurulduğunu gören Eşref bey tabancasını çekerek arabadan dışarı fırladı ve katilleri kovalamağa başladı. Bu orada Paşanın arabasını saran kalabalık içinde bulunan katillerden bir bölümü arabaya saldırarak orta sandalyede oturan deniz teğmeni yaver İbrahim efendiylı öldürdüğü gibi, zaten kanlar içinde arabanın koltuğuna yığılmış olan paşanın üzerine bir kaç el daha ateş ettiler. Katillerden bir bölümü köşede bekleyen ve çalışmakta olan bir otomobile binerek hızla kaçtılar. Bir bölümü ise çevreye dağıldı. Çevreye dağılanlar arasında sadece Topal Tevfik yakalanabildi.

Paşanın öldürülmüş olduğu hemen Harbiye nezaretinin üçüncü katında bulunmakta olan Cemal beye duyuruldu. Asker ve polis alarma geçirildi. İstanbul'un her yanında katiller aran-

mağa başlandı. Paşanın ölümü İttihat ve Terakki merkezi umu-
misinde de büyük bir heyecan ve telaş uyandırdı. Bu komplo-
nun cemiyete ve onun iktidarına karşı olduğu çok açıktı. Talât
beyin ilk tepkisi “Su testisi su yolunda kırılır” şeklinde oldu.
Sonraları bu tepkideki soğukkanlı yaklaşımı onun da komploda
dahli olduğu biçimindeki dedikoduların yayılmasına neden oldu.
Oysa Talât bey aynı yargıyı kendisi için de kerelerce tekrarla-
mış, hatta eşine her zaman “Ben yatağında ölmeyeceğim” de-
miştir. İçinde bulundukları ortamda bu gibi olayların her zo-
man beklenebileceğini anlatmak için sarfedilmiş bir sözdür o-
nunki. Fakat Mahmut Şevket Paşa ile Talât bey arasındaki sür-
tüşmeyi bilenler bir önce değindiğimiz, dedikodudan başka bir
gerçek payı olmayan yakıştırmayı yapmışlardır.

Cemiyetteki heyecanın getirdiği panik havasından gene ilk
kurtulan Talât bey oldu, ülkenin o anda Sadrazamsız kalması-
nın ne oranda tehlikeli olabileceğini tahmin ettiği için derha! Hariciye Nazırı Sait Halim Paşanın Sadaret kaymakamlığını pa-
dişahın onayına arz etmek için gerekli girişimlerin yapılmasını
sağladı ve bu yolda iradeyi elde etti. Böylece İttihat ve Terakki
açısından önemli ilk adım atılmış ve hükümetin devamı sağlan-
mıştı. Bundan sonra iş büyük çapta başkentteki asayişin ve
düzenin sağlanmasına kalıyordu. Bu da yakın yerlerde bulunan
başta Enver bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi cemiyetin güvendiği
kişilerin kumandasındaki güçlerden bir bölümünü geçici de olsa
İstanbul’a getirmekle sağlandı. Bu tedbirlerin alınmasından son-
ra Paşanın cenaze töreninin ölümünün ertesi günü yapılacağı
ilan edildi. Bu bir yerde İttihat ve Terakki’nin muhalefete karşı
bir güç gösterisi olacaktı. Çünkü katillerin büyük bir bölümü-
nün yakalanamadığı bir dönemde görkemli bir cena-
ze töreninde çıkacak olayların denetim altına alınamaması o-
lumsuz gelişmelere yol açabileceği gibi, İstanbul’daki yabancı ge-
milerden gönderilecek büyük devletlere bağlı askerlerin de
kenti işgal etmelerine neden olabilirdi. Bütün bu tehlikelere
rağmen cenaze töreninin yapılmasında ısrar edildi.

Tören çok görkemli oldu. 150 binin üstünde bir kalabalığın
törene katıldığı görüldü. Halk coşkun bir biçimde Paşanın ar-
kasından gözyaşı döküyordu. Törene katılan yabancı askeri

ataşelerden birine ait şu izlenimleri Cemal beyin anılarında okumaktayız:

"Suikastın ertesi günü hiç tereddüt etmeden böyle bir cenaze töreni tertip etmek henüz katiller yakalanmadığı bir sırada bütün yabancı devletlerin elçilerini ve özellikle deniz kuvvetleri kumandanlarını bu daracık yerde toplamak medenî bir cesaret olduğu kadar aldıkları tedbirlerden emin olduklarının ifadesidir. Şu anda ihtilalcilerden biri, bir el bombası kullanarak içimizden bir veya bir kaçını hatta hafif surette yaralamış olsa, Osmanlı kentinin hemen savaş gemilerimizin mürettebatı tarafından işgal olunacağı tabiidir. Nitekim buna ait tedbirler görüşülmüş ve gerekli emirler verilmiştir. Fakat bir vak'a olmuyor. İşte biz buradayız. Bir kaç güne kadar katiller ve onları himaye edenler yakalanırsa, bu başarı, bizim burada fazla bir kalabalık olduğumuzu gösterecek, yabancı donanmanın İstanbulu terk etmesini, Boğaz'ın içinde tabii halin avdetini sağlamış olacaktır.»

Cenaze törenine katılan Kuşçubaşı Eşref'te anılarında o günü şöyle anlatmaktadır:

"..... Enver merkezi Kalikratya (Kumburgaz) da bulunan onuncu kolordunun kurmay başkanıydı. Mümtaz bey'de emir subayı idi. Sabaha karşı Mümtaz telaşla çadırıma geldi beni uyandırdı !

"Enver bey tek başına İstanbul'a gitti. Mahmut Şevket Paşa vurulmuş, hükümette devrilmiş..." dedi.

Heyecan içinde kalktık. Memleketin çilesi ne idi? Kalikratya merkez kumandanı Sakıllı Aziz beyin temin ettiği bir vapura en seçkin 500 kişilik bir kuvveti yerleştirerek yola çıktık. Topkapı'nın Hünkâr iskelesine yanaştık. Mümtaz beyi deniz kenarındaki sevkiyat merkezinin telefonuyla İstanbul Muhafızı Cemal beyle temasa getirdim. Cemal bey gelişimizden çok memnun oldu.

Muhafızlıkta Cemal ve Enver beyle buluştuk. Mahmut Şevket Paşanın şehadetine dair tafsilatı dinledim. Katillerin muhakkak ele geçmesi şart olmuştu. Başkent'te heyecan son hadini bulmuştu....

.... Cenazede Şehzade Vahdettin'in kayınbiraderi Miralay

Zeki yanıma geldi. Hadiseyi ondan da dinledim. Garip ve telaşlı bir hali vardı. Bana :

— Katillerin yakalanması ile siz mi meşgul olacaksınız? diye o anda sebebini kavrayamadığım bir soru sordu.

Muhafızlığa avdetimde Cemal bey katillerin listesini verdi.. Bir göz attım. Yüzbaşı Çerkez Kazım, Şoför Abdurrahman, Çerkez Ziya, kardeşi Hakkı, Deniz subaylarından Şevki, Küçükmustafapaşalı Nazmi, Teğmen Mehmet Ali, Şoför yardımcısı Kâmil ve yakalanmış olan Topal Tefvik. Bunlar fiili kadro olarak görünüyordu. "Bunların dışında Cemal beyin elindeki listede daha bir çok kişi tertibin içersinde göründüklerinden ötürü bulunmaktaydı.".... Cemal bey bilgi verirken orada bulunan Talât bey hiç söze karışmadan bizi dinliyordu. Ben Cemal beye veda ederken o da kalktı: "Ben de çıkıyorum. Sizi arabamla istediğiniz yere götüreyim" dedi. Arabada başka bir kimsenin işitemeyeceği kadar yavaş sesle: "Eşref bey, elimizdeki listede Prens Sabahattin beyinde ismi vardır. Cemal bey bu listedekilerin hepsinin idam edileceği kanaatında, ve kararında. Bilirsiniz Sabahattin bey böyle kanlı işlere karışmaz. Prensiplerinin dışındadır. Onu örkütmek ve bu sırada İstanbul'dan uzaklaştırmak lazımdır" dedi...." Böylece Talât beyin gönderdiği haber üzerine Avrupaya kaçan Sabahattin bey idamdan kurtuldu. Cemal beyin bu fırsattan yararlanarak muhaliflerin aleyhine büyük yıldırma kampanyası açacağı belliydi? Cemiyette ayrıca böyle bir yıldırmanın yararına inanıyordu. Talât bey tüm bu yıldırma harekâtı sırasında bazı suçsuz kişilerin de canı yanması için sınırlı bir denge rolü oynamak niyetindeydi, bunu da Sabahattin bey olayında görüldüğü gibi gerçekleştiriyordu.

Cenaze töreninin arkasından büyük bir muhalif avı başlatıldı. Komploda parmağı olan herkes ya tutuklanıyor ya da çeşitli yollardan yurt dışına kaçarak canını kurtarmağa çalışıyordu. Komploda rolü büyük olan Damat Salih paşanın tutuklanması büyük bir olay oldu. Çünkü bu kişi bir kere saltanat aile-

sine mensuptu, öte yandan Tunuslu Hayrettin Paşanın oğlu olması nedeniyle Fransanın koruması altına alınabilirdi. Buna rağmen, sudan bir bahane ile Merkez kumandanlığına getirilerek tutuklandı, Kuşkusuz bu tutuklamanın arkasından saraya kadar yansıyan çeşitli yakınmalar, hatta kurtarılması konusunda padişahın aralanmasının istenmesine varan dilekler ortaya çıktı. Prens Sabahattin, Abdurrahman ve onlar gibi bir kaç kişi bir kolayını bulup yurt dışına çıkabildiler.

Komploda baş rolü oynayan Çerkez Kazım ve arkadaşlarının saklandıkları ev bir tesadüf eseri öğrenildi. Bilindiği gibi Topal Tefvik adlı katil olay günü yakalanmıştı. Polisteki sorgulamasında arkadaşlarının isimlerini teker teker söylediği için, onun verdiği isimlerin aranmasına geçildi. Bunlardan Hakkı Beyoğlunda yakalandı. Karakola götürülürken çamaşırlarını almak bahanesiyle Çerkez Kazım ve arkadaşlarının saklandığı Pire Mehmet sokağındaki eve ugramak istedi maksadı arkadaşlarına haber vermektir. Evden elinde paket olmadan çıktığını gören polisler kuşkulandılar ve evi sandılar. Eve girmek istediklerinde ev sahibi olan bir madam: "Bu ev yabancı mülkiyetindedir, izin almadan giremezsiniz." dedi. Ev sahibi İngiliz yurttaş olduğu için izninde İngiltere elçiliğinden alınması gerekiyordu. Elçiliğe başvurulduğu halde aradan bir gün geçmesine karşın olumlu ya da olumsuz bir yanıt alınamadı. Ev sahibi tüm ısrarlara rağmen kapıyı açmıyordu. Bunun üzerine Cemal bey bütün sorumluluğu üzerine alarak kapının kırılarak içeri girilmesini emretti. İşte bu yapıldığı zaman üst katlardan ateş açıldı. Bu ateş altında evdekilerin teslim alınması mümkün olamazdı. Zaten bir kaç polis memuru yaralanmış bulunuyordu. Pire Mehmet sokağında tam anlamıyla bir sokak savaşı görünümü vardı. Bu arada Cemal bey, Kazım'ın eski arkadaşları olan Kuşçubaşı Eşref, Mümtaz, Yakup Cemil ve Hacı Sami'yide olay yerine gönderdi. Bunlardan Yakup ve Hacı Sami beyler kapıyı tuttular, Eşref ve Mümtaz beylerde dama çıktılar. Damdan içeriye girilebilmesi için çatının bir bölümünün yıkılması gerekti. Bu yıkma işlemi yapılırken içerden sürekli olarak yukarıya ateş ediliyordu. Nihayet uygun bir delik açılınca, Mümtaz bey yukardan seslendi : "Kazım, ben yabancı değilim, Müm-

tazım, yanımda Eşref var, ateşi kesinizde konuşalım". Kazım "Bu berbat vaziyette ne söyleyeceksin Mümtaz" dedi. Bunun üzerine Mümtaz bey, "Sizi teslim almağa geldik, boşuna kan dökülmesin, karşı koymaktan vazgeçin" şeklinde karşılık verince, içerdekiler kendi aralarında bir süre tartıştılar. Sonra tekrar Kazım beyin sesi işitildi: "Pekâlâ... Size teslim oluyorum. Fakat rica ederim bizi kimseye tahkir ettirmeyiniz" diyordu. Kendilerine istedikleri güvence verildikten sonra evde bulunanlar teslim oldular. Böylece komplonun birinci derecedeki sorumluları tutulmuş oluyordu.

Ele geçen ve geçmeyen bütün komplocular Remzi Paşanın başkanlığındaki sıkı yönetim mahkemesince yargılandılar. Şerif Paşa, Prens Sabahattin, Gümülcineli İsmail Hakkı, Eski Dahiliye Nazırı Reşit (Rey) bey, Kemal Mithat bey, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki bey (Vahdettinin kayınbiraderi), Nazmi paşa oğlu Abdurrahman, Emekli jandarma kumandanı Mehmet bey, Kovaklı Mustafa gıyablarında idama mahkum oldular. Damat Salih Paşa, Polis siyasi kısım müdürü Muhip, Miralay Fuat, Yüzbaşı Çerkez Kazım, Topal Tevfik, Hasan Kaptanoğlu, Ziya ve kardeşi Hakkı, Teğmen Mehmet Ali, Abdullah Safa, Şoför Cevad ve Jandarma Kemal'de yüzlerine karşı asılarak ölüm cezasına çarptılar. Damat Salih Paşanın asılmaması için, babasının Tunuslu olmasından ötürü, Fransa sert bir dille ihtarda bulundu... Bütün aracılarla ve dış ülkelerin baskılarına karşı idam kararında ısrar edildi. Bu arada saray adeta İttihat ve Terakkiye karşı oyaklanmış gibiydi. Hatta Sultan Reşad'ın bu idam hükmünü imzalamak istemediği de söyleniyordu. Ne ki bu konuda Cemal bey anılarında şu bilgiyi vermektedir: "Padişah'ın idam hükmünü tasdik etmek istemediğine ve zorlamak için benim Talât beyle birlikte Saray-ı Hümayuna gitmiş bulunduğumuza dair olan dedikodular tamamen hakikata aykırıdır. Bir gün Saray-ı Hümayuna sunulan sadaret tezkeresiyle ilişkileri, aynı günde yüksek tasdiğe iktiran etmiş olduğu halde Babıâli'ye iade edilmiştir". Burada Cemal beyin verdiği bilgilerin doğruluğuna güven gerekmektedir. Çünkü hem kendisi o günlerde olayların kaynağında birinci derecede görevli olarak bulunuyordu, hem de komplonun eninde sonunda Sultan Reşad'ın tahtına kadar uzanmasından ötürü padişahın kendisine yöne-

lik bir komponun suçlularını, vелеv ki hanedana mensup bir damad'da olsa affetmesi beklenemezdi.

Mahmut Şevket Paşanın öldürölmesinden sonra Sadaret mevkiini boş bırakmamak için Sait Halim Paşa sadaret makamılığına getirölerek, kabine aynen görevde tutulmuştu. Pa-dışahın isteğı (eldeki kaynaklardan anlaşıldığına göre) o gün-lerde Viyanada Büyük Elçi olarak bulunan Hüseyin Hilmi Pa-şaya sadareti vermek, Sait Halim Paşayı ise gene Hariciye Ne-zaretinde tutmaktı. Fakat Sait Halim Paşa böyle bir çözümö kabul edemeyeceğini ve Hüseyin Hilmi Paşa ile çalışamayaca-ğını baş mabeyinci vasıtasıyla kendisine bildirince bu kere Sa-daret aslen Sait Halim Paşaya tevcih olundu. İşin temelinde İttihat ve Terakk'nin böyle bir çözümö istemiş olabileceğini de hesaba katmak gerekir. Sait Halim Paşa sadrazam olunca, 1908 den beri ilk defa olarak İttihat ve Terakki kendi öz kabinesini kurmak olanağına kavuşmuş oluyordu. Son olaylar da İt-tihat ve Terakki'yi tam anlamıyla iktidara gelmeğe zorladığı için Sait Halim Paşanın itirazının kendi düşüncesinden çok merkezi umuminin eğilimini yansıttığını kabul edebiliriz.

Yeni sadrazam hariciye nezaretini kendi üzerinde tuttu. Bir önceki kabinede Şura-ı Devlet Reisi olarak bulunan eski sadra-zamlardan Sait Paşayı âyon reisliğine atatarak ondan boşalan yere meclis-i mebusan reisi Halil beyi getirdi. Değışen diğєr ba-kanlar ise şunlardı : Dahiliye Nezaretine Talât bey, Harbiye Ne-zaretine Genelkurmay Başkanlığı üstünde kalmak üzere Ahmet İzzet Paşa, Nafia nezaretine Berlin Büyük Elçisi Osman Nizami Paşa, Ticaret ve Ziraat nazırlığına da Süleyman Bostani Efendi. Böylece İttihat ve Terakki kurulduğundan beri ilk kez kendi isteğı doğrultusunda bir kabine kurmuş oluyordu. Ülkenin iç denetimi bütünüyle cemiyetin eline geçmiş, muhalefet bir da-ha canlanamayacak şekilde ezilmişti...

Yeni kabinenin kuruluşu sırasında merkezi umumi içersin-de bazı anlaşmazlıkların varlığı da ötedenberi çeşitli belgelerde

yer almaktadır. Merkezi umumi üyeleri arasındaki herhangi bir anlaşmazlık daima kapalı kapılar arkasında kaldığı, yani parti bu konuda hiç bir zaman iç tartışmaları dışarı vuran bir yapıya sahip olmadığı için çıkarılan söylentilerde dedikodudan öteye gitmemektedir. Yalnız Cavit beyin günlüğünde, 4 Haziran 1329 (17 Haziran 1913) tarihiyle şu notu okumaktayız: "Hakkı'dan Cahit'e (Hüseyin Cahit) gelen mektupta kabinenin sureti teşekkülü hakkında malumat var. İhtirazatı davet eder diye Cemal ve Fethi'nin girmesine razı olmamışlar. Talât'la benim behemahal bulunmaklığım tekarrür etmiş. Fakat bir defada Rifat Bey'e teklif edeceklermiş. Talât'ın girmesine arkadaşların bir kısmı itiraz etmiş (Bunlar özellikle genç militanlar). Talât'ın canı sıkılmış kat'iyyen girmeyeceğini söylemiş. Sonra aynı arkadaşların bizzat müracaat ve talepleri üzerine dahil olmaya razı olmuş."

«.... Talât, Rifat Paşayı Hariciye nezaretini kabule ikna etmekteki için bana bir telgraf göndermiş. Rifat Paşa gitmemekte musır, sebep olarakta en ziyade kabinedeki bir kısım arkadaşla geçinememeyi gösteriyor ki haklıdır".

Bu koşullar altında İttihat ve Terakki ilk kez kendi hükümetini kurmuş olmaktadır. Parti, üyelerinin kendi aralarında ki bir takım kişisel sürtüşmeleri gündeme getirerek görevden kaçmaları siyasal disiplinle ters orantılı bir görünümdür. Ne var ki bu tip sürtüşmeler bütün gayretlere rağmen Cemiyet yönetimine egemen olanlar arasında eksik olmamıştır. Yalnız, kol kırılır yen içinde kalır örneği bunların dışarıya sızması daima engellenmiş ve parti sarsılmaz bir bütün olarak ayakta durduğunu her koşul altında kanıtlamıştır. İşin ilginç yanı bu sürtüşmelere konu olan ya da yaratan kişiler de bunlar; dışarda pek anlatmamışlar ve parti üyeleri arasındaki dayanışma ve işbirliği bozucu davranışlardan kaçınmışlardır. Hüseyin Cahit'in bir fırsatında yazdığı gibi bu dayanışma ve birlik görünümü İttihat ve Terakki'nin en büyük özelliğidir. Birbirleriyle kavgalı olan üyeler bile gereğinde cemiyet üyelerinin kullandığı «kardeşim» sözcüğünü içten bir biçimde kullanmayı sürdürmüşlerdir.

Muhalefetin susturulmuş olmasına karşın yeni kabineyi

bekleyen önemli sorunlar vardı. Bunlardan birincisi dış ilişkilerle yönelikti. İttihat ve Terakki darbe yaparken kamu oyununa Edirne'yi Bulgarlara bırakmayacağına ilişkin açık bir söz vermişti. Ama sonradan imzaladığı Londra barış antlaşması bu sözün gerçekleşmesini engellediği gibi tam tersi bir durumun da ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu durumun en kısa zamanda giderilmesi zorunluydu. Yalnız nasıl bir yöntemle giderilebileceği konusunda ne kabine, ne de cemiyet üyelerinin açık bir fikri yoktu. Öte yandan ekonomik sorunlar savaşında etkisiyle boyutlarını ve ağırlıklarını daha da büyümüşlerdi. Cavid bey bu konulara bir çözüm bulabilmek, devletin acil gereksinimi olarak ortaya çıkan bazı kredileri sağlamak amacıyla dış ülkelerde, özellikle Fransada temaslar yapıyor, uğraşıyordu. Ne var ki sorun sadece dış para olanaklarının yaratılması değildi. İçerde de ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenleyecek bir dizi reformun yapılması zorunluydu. Geride kalan dört yıl içerisinde elde edilen deneyler İttihat ve Terakki'ye nelerin yapılması gerektiğini göstermişti. Kısacası yeni kabinenin karşılaştığı sorunlar büyüktü ve bunların çözülmemesi halinde, o anda yatışmış ve sindirilmiş gibi görülen muhalefet büyük bir toplumsal karşı koyma halini alabilirdi.

İşte bu sırada Balkanlarda, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşımına ilişkin anlaşmazlıklar tırmanmaya başladı. Özellikle Bulgaristan yıllardan beri düşlediği, bütün Makedon-yayı içeren, Ege denizine açılan Büyük Bulgaristan rüyasını gerçekleştirmek üzere olduğu kanısına kapılarak bu paylaşım anlaşmazlığını adeta körüklüyordu. Nitekim Sırbiston ve Yunanistana karşı 3 Temmuz 1913 de ani bir saldırıya geçti. Bu arada Bulgaristanın Balkanlardaki dengeyi bozacak biçimde genişlemesini endişeyle izleyen Romanya'da Bulgaristana karşı savaş açtı. Böylece Bulgaristan iki ateş arasında kaldı ve Yunanistan ile Sırbistan'a yönelik ilk saldırısı da başarıya ulaşmadığı için bütün cephelerde yenilmeye başladı.

II. Balkan savaşı Osmanlı hükümetinin önüne yeni bir fırsatı çıkarıyordu. Bundan nasıl faydalanılabileceği düşünülmeye başlandı. Talât bey kesin olarak ordunun bir saldırıyla Edirneye kadar bütün Doğu Trakya'yı alarak, Avrupa sı-

nının İstanbulu koruyacak bir güventik kuşağına kadar uzatılmasından yonaydı. Ayrıca bunun için bir gerekçe de vardı. Bulgaristan yapılan barış anlaşmasına karşın, ordularını Midye - Enez hattına çekmemişti. Fakat kabine içersinde bunun bir macera olacağını söyleyenler olduğu gibi Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı olan Ahmet İzzet Paşa'da harekâtın başarısı konusunda kuşkuluydu. Ordunun üst yönetimindeki bu İkcirkikli tavra rağmen Enver, Fethi vb. gibi genç subaylar gün geçirmeden Bulgaristana saldırılması niyetindeydi. Netekim cep-hede bulunan milisler hükümetin ve kumandanlığın açık izni olmadan saldırılarına başlamışlardı bile. Bu milis saldırılarında Te-kirdağ Muratlı, Çorlu kurtarılmıştı. Bu başarılar da genç su-bayların ve Talât beyin cesâretini ve umudunu arttırmaktaydı.

Talât beyin kanısına göre "Bir kere ordumuz Edirne'ye gir-sin, ondan sonra bizi oradan kimse çıkaramaz"dı. Kabinedeki ü-yelerin büyük bir kısmı ise savaştan çok yorgun düşmüş bir ordunun "kılıç artıkları" ile bu işin başarılamayacağı, başanl-sa bile büyük devletlerin buna izin vermeyecekleri şeklinde dü-şünmekteydiler. Kuşçubaşı Eşref beyin kumandasındaki milisler-le, Enver bey kuvvetlerinin, kolordu kumandanı Hurşit Paşanın örtülü izniyle yaptıkları başarılı saldırı ve bunun sonucu Te-kirdağ gibi önemli bir kentin kurtarılması kabinede bir umud ışığının doğmasına neden olmuştu. Fakat Harbiye Nazırı Ah-met İzzet Paşa bir saldırının başlatılabilmesi için paraya ge-reksinim olduğunu söylüyordu. İzzet Paşanın bu sözleri üze-rine Talât bey, Reji müdürü Weill ile görüşerek, reji imtiyazının uzatılmasına karşın 1.5 milyon Osmanlı lirası sağladı. Böylece Genelkurmay Başkanının itirazlarından en önemlisi giderildi.

İstanbul'da bu gibi tedbirler alınırken Enver beyde ordu-daki hazırlıkların bir saldırıya geçecek şekilde bitirilmesini söy-leyerek İstanbul'a gitti. O da kabine üyeleri ve merkez umumi üzerinde baskı yapılması için çalışmayı düşünmekteydi. Ka-bine üyeleri ikiye ayrılmıştı. Edirne'yi geri almak için bir askerî harekâtın başlatılmasını isteyenlerin başında Talât bey geliyordu. Sadrazam Sait Halim Paşa, Şeyhülislam Esad efendi ve Adliye Nazırı Hayri bey de kendisini desteklemekteydi. Böyle bir harekâta karşı olanlar ise Şura-yı Devlet Başkanı Halil bey

ile Evkâf Nazırı idi. Ne var ki Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da açık bir tavır almaktan çekiniyor, olumsuz bir sonuçtan korktuğu için ikircikli bir biçimde yansız kolmağa çalışıyor, ama her haliyle karşı olduğunu da sezdiriyordu. Bu koşullar altında ordunun paraya olan gereksinimini dile getirdi. Talât beyin bunu reji kanalıyla çözmesi üzerine artık kabinenin bir karara varacağı sanılırken Bakanlar Kurulunda çoğunluk gene harekâta karşı bir tavır takındı. Bu durum üzerine Talât bey merkezi umumi'den aldığı güçle karşıt bakanların evlerine teker teker heyetler gönderdi. Mithat Şükrü, Cemal beyin içinde bulunduğu bu heyetler bakanlara nasıl bir fırsatın kaçınılmakta olduğunu, partinin en yüksek organının saldırı kararı aldığını dilleri döndüğünce anlattılar, ola ki bazı anılarda yer aldığı gibi tehdidi de bir ikna silahı gibi kullandılar. Ama bu konuda kesin bir belge yok. Ertesi günü Bakanlar Kurulu toplandığında çoğunluk saldırı lehinde oy kullandı. Kurul kararını Talât bey bizzat kendisi padişaha götürerek irade-yi imzalattı.

Edirne'ye karşı ordunun yürüyüşe geçeceği büyük devletlere bir nota ile bildirildi. Buna neden gerek duyulduğu pek açık değildir. Çünkü bu devletlerin böyle bir harekâta karşı olacağı bilinmektaydı. Buna rağmen saldırı ve ilerî yürüyüş emrinin bildirilmesi sadece politik bir uyarımı, yoksa bu devletlerin Osmanlılar lehine bir müdahalesinin beklendiğini mi gösterdiği pek anlaşılmasamaktadır. Nitekim devletlerin tepkisi (İtolya dışındaydı) olumsuzdur. Hatta bu devletler Babilî üzerine baskı yapmağa başlamışlardır.

İstanbul'dan dönen Enver bey memnundu. Ağır bir apandisit krizi geçirmesine rağmen ordunun saldırısına katılmaktan geri kaimadı. Ordu büyük bir direnişe rastlamadan doğu Trakya'yı Meriç ırmağına kadar kurtardı. Fethi bey kumandasında ki kuvvetler Kırkkilise (Kırklareli) yi kurtarıken, 21 Temmuz 1913 de Enver bey kumandasındaki kuvvetler de Edirne'ye girdiler. Böylece İttihat ve Terakki'nin Babilî baskını yaparken kamu oyuna söz verdiği nokta gerçekleşmişti. Şimdi askeri bir saldırı ile kurtarılan bu toprakların boş masasında korunması için zorunlu çabaların harcanmasına sıra gelmişti. İşin bu yönü askeri yönünden daha zordu. Nitekim Edirne'nin kur-

tuluşundan sonra, Edirne Valiliğine otanan Hacı Adil beyle birlikte Edirne'ye gelen Talât beyin İstanbul'a dönerken Selimiye camiine bakarak, "Seni bir kere daha görmek bana nasip olacak mı Sultun Selim" diye ağlodığı Ali Fuat (Türkgeldi) bey tarafından anlatılır.

Edirne'nin kurtarılmasından sonra Kuşçubaşı Eşref beyin kumandasındaki millis güçlerinin Kırcaali ve Batı Trakya'ya yönelik harekâtı devam etmiştir. Bu eylemler açık bir biçimde hükümet tarafından desteklenmiyordu ama çeşitli yollardan eylemlerin sürmesi için belli bir arkolama da yapılıyordu.

Bu arkalamanın temel nedeni Edirne'ye yönelik barış konuşmalarında bir pazarlık unsurunun kazanılmak istenmesiydi.

Kuşçubaşı anılarında bir önce sözünü ettiğimiz arkalamaya ilişkin şu bilgiyi vermektedir:

"Talât vaziyetin ehemmiyetine mebni gelmiş, Vali Hacı Adil bey, Enver bey, Fırka kurmay başkanı Nuri (Canker) bey Ortaköy hükümet konağındalar. Ben de vardım yanlarına. Talât beyin ilk sözü :

— Buyurun gozi-i muhterem. Hakikaten bir gaza icad eyledin ki Allahı razı ettin. Bizleri memnun ve mesrur kıldın. Fakat..... deyip "Rusları kızdırdın" cümlesini yavaşça kulağıma söylerken boynumun sargılarını gördü. Hayretle, "yaralımısın" diye sordu. Anlattım. "Geçmiş olsun" dedikten sonra, hal ve hatır ve arkadaşlarımı sorduktan sonra yine Talât bey :

— Eşref bey siz fazlasıyla vazife-i mukaddesenizi yaptınız. Sizden ricamız ve askerce başkumandan vekâletinin de emirleri ve kolordumuzun da muvaffakati ile dönmeniz "maslahat" emri ve icabıdır dedikten sonra dönüp Enver beye :

— Siz de talimatınızı veriniz dedi.

Enver bey yanıma yanaştı ve beni biraz açığa çekti, orada diğerlerinin işitemeyeceği bir sesle konuşmağa başladık. Enver sordu :

— Nasıl Eşref dayonabilecek misin?

— Allah utandırmosın dediğimde gözleri doldu Enverciğin.

— Mamafih Ruslar ileri gidiyorlar, İngilizler de surat asıyorlar, muahadeyi bozdunuz diyorlar.

— Efendim atın bizim üstümüze. İcapederse bu mesuliyeti

tamamen üzerimize alırsız, merak etmeyiniz diye teminat verdim.

Talât bey :

— Enstantané görüştünüz. Hayırısı olsun, diye gülerek «bu tamam» demek istedi...

Bu konuşmadan sonra Kolordudan bazı subayları (bunların içersinde Süleyman Askeri, Fatihli Lütü, Manastırlı Halim, İskeçeli Arif, Topçu İhsan vb. vardır) alarak Batı Trakya'daki ileri harekate devam edildi. Çete savaşlarıyla Batı Trakya kurtarıldı. Gümülcüne Başkent olarak «Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi» kuruldu. Görünüşte bu, yöre halkının bağımsız çabaları ile oluşmuş, bir yeni devletti.

Bu devlet bırakılsaydı uzun yıllar yaşardı biçiminde çeşitli "spekülasyon"lar yapılmıştır. Kuşkusuz bu biçimdeki tartışmaların hiç bir dayanağı yoktur. Bu küçük devlet Osmanlı hükümetinin gizli desteğiyle, sırf bir pazarlık unsuru olarak oluşturulmuştu. Bu amaca da erişildi. Örneğin Yunanistan bu hükümeti tanımayı kabul etti. Böylece hem Bulgaristana, hem de Osmanlı hükümetine karşı güçsüz, yani istediği zaman alt edebileceği bir devletçisi kendi amaçlarına göre kullanmak niyetindeydi. Unutmayalım ki yapay olarak kurulan devletlerin yaşama şansı, çevresindeki ülkelerle büyük devletlerin politikasına bağlıdır. O günün koşulları içersinde Batı Trakyanın Osmanlı hükümeti tarafından ilhâk edilmesi büyük devletlerce kolay kabul edilebilecek bir şey değildi. Özetlersek Talât bey ve arkadaşlarının düşündüğü gibi bu küçük bağımsız devlet Edirne ve Meriç batısındaki 30 - 40 kilometrelik bir toprağın yeniden Osmanlılarda kalmasını sağlamıştır.

Edirne'nin geri alınmasından sonra büyük devletlerin karşı koymaları uzun sürmemiş. Bunların içinden en fazla direnen Çarlık hükümeti olmuş, o da bu direnişini fiili bir desteğe dönüştüremeyeceğini görünce Bulgarların barış konuşmalarına katılmalarını istemiştir.

Batı Trakya hükümetini yaratan millisleri oradan çekilmeğe razı etmek kolay olmamıştır. Cemal bey, Enver bey ayrı ayrı Kuşçubaşı ile görüştüktan sonra Talât beyde Merkez-i Umumi'de kendisine şunları söylemiştir:

“Bu günkü devlet adamlarının duygu ve vatanseverlik bakımından sıfırın altında olmadıklarını son olaylar dolayısıyla gözünüzle gördünüz. Bundan sonra, geçici bir süre için s k nete ihtiyacımız var. İngiltere’de inşa edilmekte olan dretnotlarımız elimize geçsin... Bekleyelim, kuvvetlenelim. Yunanlılarla hallededeğimiz meseleler vardır. Sizin başarıınız bize yalnız Edirne’yi değil Bulgar dostluğunu da kazandırmıştır. Belki ittifakını da. Silahlarınızı saklayacaksınız. Bugün için söz kalemin ve diplomasinindir. Batı Trakya umumi selametimiz namına Bulgarlara bırakılmıştır. Maalesef teslim olunacaktır. Hükümetin kararı kesindir”.

Eşref beyin artık yapacak ve diyecek birşeyi kalmamıştı. Batı Trakya görevini yapmıştı, şimdi de teslim olarak son görevini yerine getirmeliydi.

Bulgaristanla İstanbul’da yapılan barış konuşmaları sonucunda 29 Eylül 1913’te barış imzalandı. Bu görüşmelerde Talât bey Osmanlı heyetine başkanlık ediyordu. Osmanlı Heyetinde askeri danışman olarak Cemal bey (İstanbul muhafızı) ve geç bir kurmay olan İsmet bey (İnönü) bulunmaktaydı. Bu İsmet beyin ilk diploması deneyimiydi... Artık barış d neml açılmıştı. Ama bu, Talât beyin Kuşcubaşına söylediği gibi geçici bir barıştı. Hazırlanmak, Yunanlılarla görülecek hesabı bitirmek, yeniden güçlü bir Osmanlı Devletini oluşturmak için gerekli olan süre için katlanılan bir barıştı...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

*"Sieber 'paşa' anlatır durur
bu 'mülk'ün' parçalanmasını içi götürmüyor
hah hah hah
ne yapıp yapıp
'yekpare muhafaza edilmeliymiş'
hah hah hah*

*bır 'lokma-yı şahane'de yutabilmesi için
kayser hazretlerinin*

*.....
sabah ezanları köyden köye yayılıyor
hey gidi hey
'mülk' sözde osmanlı'nın ama*

*alaman'ın elinden
ingiliz alıyor"*

Attilâ İlhan

DEVLETİ KURTARMA ve YAŞATABİLME

1

Talât beyin Kuşçubaşı Eşref'e söylediği sözlerden birisi çok önemlidir : "Süreye gereksinimimiz var" biçiminde vurgulamıştı Talât bey. Ama bu süre sıradan bir süre değildir, devletin bütün aygıt ve kurumlarıyla yeniden örgütlenmesine yetecek bir süredir. Kuşkusuz bu sürenin bir ya da iki yıl gibi kısa olması da düşünülemez. Böyle bir yeniden örgütlenmeyi sağlayacak süre on yıllarla ölçülür. Üstelik bu süre boyunca bir savaşın olmaması da gerekir. Yani barış bu sürenin ayrılmaz bir parçasıdır. Barışsız kazanılmış bir süre amaca yeterli olan ve istenen süre değildir. Barış... Bu sözcük o dönem aydınları için, halk için adeta sihirli bir kelimedir. Bu kelime bütün özelemlerin en başında gelen bir isteği yansıtmaktadır. Ölmeyen evlâtlar ,yıkılmayan yuvalar, göç etmeyen aileler demektir barış. Ama bunu sağlamak acaba Osmanlı devletinin elindedir? Bu konuda kolaylıkla 'evet' diyebilmek mümkün değildir. Dış olaylar ve Osmanlı imparatorluğunun paylaşımını amaçlayan emperyalist ortamda Osmanlı'nın barışı içten istemesi neye yarar? Bu sorunun yanıtı zaten kısa sürede, olayların akışı içerisinde görülecektir.

Devlet aygıt ve kurumlarının yeniden örgütlenmesi yıllardır Osmanlının amacıdır. İslahat denilen dönemin başladığı günden beri Osmanlı aydını ,yetkili ve etkili yöneticisi hep bu yeniden örgütlenmeyi istemiştir. Bu örgütlenmenin yönü kanusundaki düşüncelerde belirli bir ayrılık vardır. Bütün yenilgileri ve bozgunları, toplumsal yozluğu eski kurum ve törelerin terk edilmesinde bulan, bir anlamda tutucu diyebileceğimiz çevreler eskiye dönüş şeklinde özetlenebilecek bir ıslahatın yapılmasından yanaydılar. Öte yandan batı Avrupa'daki hızlı gelişmeleri

görüşte, Osmanlı ülkesinin gericeliğini bu yöredeki sanayi ülkeleriyle karşılaştıranlar ise ıslahat önerilerini “batıllaşma” diye tanımladığımız yönde geliştiriyorlardı. Devletin yönetiminde etkili olan genç aydınlar bu batıllaşma hareketinin başını çekmekteydiler. Bunlar Osmanlıların geri kalmışlığının temel nedeni olarak ekonomik geriliği görüyorlar, ekonomik alanda atılımların yapılabilmesi için batıda olduğu gibi sanayileşme ve ticaretin geliştirilmesi yönünde bir dizi girişimin gerçekleştirilmesini tek çözüm yolu kabul ediyorlardı. Kapitalist bir toplum olmak bunların idealiydi. Bu idealin yaşama geçirilmesi halinde hem siyasal özgürlükler ileri toplumlar düzeyine çıkarılabilecek, yani demokrasi işletilebilecek, hem de iktisadi güçsüzlüğün getirdiği bir dizi sorunun üstesinden gelinebilecekti. İttihat ve Terakki temel düşünceleri itibarıyla buna inanıyordu. Kapitalistleşmenin yöntemi konusunda farklı düşüncelerin olmasına karşın, son çözümlemede istenilen üretim biçimi konusunda üyeler ve önderler arasında hiç bir fark yoktu. Talât beyin de ekonomi konularında farklı bir düşünceye sahip olduğuna ilişkin en küçük bir bilgi mevcut değildir. Kendisinin Kara Kemal’le Esnaf ve Zanaatkârın örgütlenmesi açısından ortak hareket etmesi, mesleki temsile inanan bir kişi olmasından ötürü değil, İttihat ve Terakki içerisinde başat konuma geçmeğe başlayan askeri kanada karşı sivil kanadın dengeyi sağlayabilmesi amaçlıdır. Zaten iktisadi konularda Talât, partinin bağımsızlık ve iktisadi güçlenme açısından benimsediği genel ilkeler dışında fazla bir bilgiye sahip olmadığı gibi, bu sorunların çözümünü de sürekli bir şekilde Cavid beye bırakmıştır. Onun önderliği döneminde parti içi işbölümünde iktisadi konulardan sorumlu kişi daima Cavid beydir.

Bulgarlarla barışın yapıldığı sırada, Osmanlı İmparatorluğunun tek güçlü siyasal örgütü olarak ortada kalan İttihat ve Terakki’nin kısa sürede çözmek durumunda kaldığı bir dizi mesele vardı. Bunların temelinde ise açık bir biçimde sezilen «İmparatorluğun bir paylaşım süreci içersine girdiği» olgusu yatmaktaydı. Rumeli şu ya da bu biçimde elden çıkmıştı. Ama büyük devletlerin yani emperyalist’lerin Osmanlı İmparatorluğu ile hesapları bitmemişti. İmparatorluğun Asya toprakları da yeni

bir paylaşma konu olabilecek değerdeydi. Bu paylaşımı uluslararası dengeler üzerinde oynanabilecek oyunlarla 10- 15 yıl geciktirmek mümkündü. Ama ondan sonra paylaşım ağısı kaçınılmaz bir biçimde devleti yönetenlerin karşısına çıkacaktı. İşte bu dönemde iktidarda bulunan Osmanlı yöneticilerinin "Hayır" ya da "Dur" diyebilecek bir güce erişmiş bulunmaları gerekiyordu. Bu ise ekonomik ve toplumsal ilerlemeye bağlıydı. Bağımsızlığını (her anlamda) sağlamış, güçlü bir toplumun paylaşma yönelik isteklere «hayır» diyebilmesi, hatta bu uğurda anti-empyrist bir savaşım vermesi olasılığı çok daha yüksekti. İttihat ve Terakki'nin önderleri, özellikle Talât bey ve merkezi umuminin bir çok üyesi zamana karşı böyle bir yarışa çıkmışlardı. Onların istediği zamanın kazanılmasıydı. Bu zamanı kazanabilmek için, yerine göre inanç ve ilkelerine ters düşen bazı kararları almaları, özveride bulunmaları gerekebilirdi. Her halleriyle bundan da çekinmediklerini gösteren bir tutum içindeydiler.

Balkan barışının başladığı Eylül 1913 de ülkenin içinde bulunduğu durumun kısada olsa bir tanımı istenseydi şunlar söylenebilirdi. Devletin sınırları daralmıştı. Rumeli bütünüyle elden gitmişti. Oysa bu yöre İmparatorluğun en ileri bölgesiydi. Geriye kalan Anadolu, Suriye, Irak ve Arap yarımadası ise iktisadi açıdan çok geri kalmış bir yapıdaydı. Bu bölgenin yolu, sanayii, ve diğer bayındırlık olanakları bulunmamaktaydı. Halk, yani büyük yığınlar devletin yıllar boyu süren tek yönlü sömürsünden ötürü merkezi hükümete karşı bir anlamda küskün, cahil ve yoksuldur. Bu yığınlara dayanarak büyük atılımların yapılması olanaksız görülmektedir. En azından Osmanlı aydını böylesine bir bedbinlik içersindedir. Yığınların doğruları farkedebilmesi için kısa sürede eğitilmesi ve çağdaş gelişimlerin doğrultusunda ileri bir düzeye kavuşturulması zorunludur. Bu ise bir inanç işi olduğu kadar, ekonomik olanak işidir. Oysa bütün bu ve bunlardan türetilebilecek sorunların çözümü sadece devletten beklenmektedir. Bu konuda da kimseyi suçlamamak gerekmektedir, çünkü yüzyıllar boyu Osmanlı toplumu merkezi otorite tarafından bu yönde koşullandırılmıştır. Peki devlet ne yapmalıdır? Bu problemlerin çözümlenebilmesi açısından devletin uygu-

lamada kullanacağı bir model var mıdır? İşte bu noktada da bir yoklukla karşılaşırız. İktidarın, yani İttihat ve Terakki'nin belirgin bir modeli bulunmamaktadır. Yalnız 1913 de yapılan genel kongresince kabul edilen bir program bize (tam olmasa da) merkezi umuminin ve önderlerin kafasındaki model konusunda yaklaşık bir fikir verebilmektedir.

Yirminci yüzyılın başında, özellikle Selânik'in nisbeten 'sivil' olan yapısı içerisinde çekirdekleşen Türk özgürlük hareketinin bütün önderleri açısından, Selânik ve onun toplumsal yapısı örnek alınması gereken değerdedir. Bu önderlerin Talât beyden Mustafa Kemal'e kadar yoğun bir Selânik özlemi içerisinde yaşadıkları bilinmektedir. Sözler ve davranışlar zaman zaman bu özlemi açığa çıkartmaktadır. Aslında bu olgu, özlem olmanın da ötesindedir. Nitekim iktidara geldikleri ya da etkin bir görev aldıkları zaman bu genç önderler, aydınlar, daima Selânik'i öykünen modeller çevresinde dolaşmışlardır. Selânik onlar için Osmanlı İmparatorluğunun varması gereken hedeftir. Ülkenin diğer kentlerinin ve yörelerinin oraya benzemesi hepsi için yaşama geçirilmesi gereken bir "rüya"dır. Ne yazık ki böylesine bağlanılan, adeta bir hedef kent haline getirilen Selânik genç aydınların iktidara yürüdükleri yılların daha başında yitirilmişdir. Cavid beyin günlüğünün bir yerinde vurguladığı gibi onun yitirilmesi, meşrutiyetçi hareketin savaşçılarına onulmaz bir acıdır. "Selânik"siz bir Osmanlı İmparatorluğu, bu ne imkansız bir şey... Düşünmesi bile insanı ürpertiyor" diyen bu kuşaklar, onu her zaman gelişme modelleri içerisinde bir örnek olay gibi düşünmekten kendilerini alamamışlardır. Avrupa'yı, gelişmiş ülkeleri görmeden de onlar için Selânik gelişmenin timsallydi... Keşke "sivil topluma" ulaşabilmenin bir örneği olabilseydi. Ne var ki bu konu örnek almalarla çözümlenebilecek bir denklem değildi.

Bir önce İttihat ve Terakki açısından gelişmeye yönelik benimsenmiş bir modeli açık - seçik ortaya koyamayaçağımızı değinmiş; yalnız bu konuda 1913 İttihat ve Terakki kongresinin bize biraz ışık verebileceğini söylemiştik. Bu kongre 20 Eylül 1913 de (yani Edirne'nin kurtuluşu ve barışın belirgin bir hale gelmesinden sonra) toplanmıştır. Açılış nutku Fet-

hi (Okyar) bey tarafından okunmuştur. Nutukta genel hatlarıyla geçen yılın olayları, özellikle Babiâli baskınına kadar geçen olaylar ve cemiyetin bu darbeden sonra izlediği politika açıklanıyordu. Kamil Paşa hükümeti «kinci (bir hükümet) biçiminde nitelenmekteydi. Muhalifler ise «Devletin gençler tarafından yönetilmesine karşı koymakla, bunu hazmedememek»le suçlanmaktaydı. Söylevde «İmparatorluğa ekonomik canlılık kazandıracak yeni kanunlara, ticare ve endüstrinin geliştirilmesi için tarım kooperatiflerine, banka ve benzeri kuruluşlara ihtiyaç olduğu» vurgulanmaktaydı. Bu arada eğitim sorununun önceliğine değinilerek, din yönünden de şu düşünceye yer veriliyordu : "İslamlığın yozlaşmasının önüne geçmek ve çağdaş dünya ile aynı düzeye getirilmesi" için çalışmaların başlatılması. Daha sonra da dil konusunda şunlar söyleniyordu : "Osmanlı hükümeti, İmparatorluğu meydana getiren çeşitli unsurların ilerlemesini ve gelişmesini istediğine göre, iç siyasetinin temeli olarak mahalli dillerin okullarda, mahkemelerde, bürokraside kullanılmasını benimsemeli ve devlet memurlarını seçerken, gidecekleri bölgelerin dillerini bilip bilmedikleri hesaba katılmalıdır". Özellikle nutukta yer alan bu son nokta İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe ağırlık veren ideolojik dokusuna ters düşmektedir. Ne var ki dış güçlerin (Düvel-i muazzama) Asya topraklarında girişecekleri ayrılıkçı propagandaları daha başından engelleme amacıyla bu ilkeye yer verildiğini kabul etmek durumundayız. Nitekim "Yerel yönetimlere ilişkin çıkarılan" yeni yasa'da bu doğrultuda bazı hükümleri içermekteydi. Bu kongrede atılan bir adım da İttihat ve Terakki'ye tam bir siyasi parti hüviyetinin verilmek istenmesidir. Örgütlenmenin bu doğrultuda değişmesi gerektiğine Fethi bey açılış nutkunda açık bir biçimde değinmiştir. Fakat bu yeni örgütlenmeye karşın cemiyet gizli yanını sürdürmüştür. Muhalefetin büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olmasından ötürü böyle bir girişimde bulunulmuş olmasına karşın, gene de "Teşkilat-ı Mahsusa" ve ona bağlı başka yan kuruluşlar biçiminde cemiyete bağlı bir gizli örgüt korunmuştur. Hatta Talât bey, olayı daha da genişletmek ve etkinleştirmek için mason örgütüne benzer bir örgütün kurulup kurulamayacağını bile düşünmüş, yakın dostlarıyla tartışmıştır.

Kongrede onaylanan yeni programın amacının "ekonomik bağımsızlığına kavuşmuş, iktisadi açıdan güçlü bir Osmanlı Devletini yaratma" biçiminde özetlemek mümkündür. Kongreden sonra Meşrutiyet düşüncesine bağlılığı vurgulamak, İttihat ve Terakki'nin demokratik yaşama biçimine olan saygısını göstermek için seçimler yenilenmiştir. 1913-1914 seçimleri genellikle İttihat ve Terakki'nin üstünlüğü içerisinde geçmiştir. Gerçekte İttihatçıların karşısında ciddi bir muhalefet partisi yoktu. Ama ülkedeki azınlıklar, bilhassa Ermeni, Rum ve Arap toplulukları seçimleri bir pazarlık vesilesi haline getirmek istemişlerdir. Nitekim 30 Ekim 1913'de toplanan Ermeni patrikhanesine bağlı yetkililer Ermeni azınlığının nüfusa göre oranlı bir biçimde mecliste temsil edilmesini istedi. Bunu bir önerge ile Dahiliye Nezaretine bildirdi. Önergenin içeriği iki milyona yakın Ermeni nüfus için eninimum 20 milletvekilliğinin garanti edilmesini ister biçimde düzenlenmişti. Dahiliye Nazırı bu konuyu bir nayasa değışikliğı gerektirdiğini söyleyerek geçıştirmek istediye de, gayrı resmi olarak dostlarına "Çarlık Rusyada şu kadar milyon Ermeni var ama Duma'da sadece bir milletvekilleri bulunuyor" yanıtını verdi. Talât bey bu yanıtı verirken özellikle son günlerde doğu illerinde Rusların artan baskısını karşılama amacını da gütmektedir. Ermenilerin bu teklifini Rumların benzer bir önerisi izledi. Bu istekler karşısında hükümetin kesin tavrı olumsuzdu. Bunu 11 Aralık Tanin'in başyazısında bulmaktayız. Bu başyazıda "Eğer imparatorluk içerisinde her topluluk Meclisteki temsilcilerini kendileri seçerse (ki istekler arasında bu da bulunmaktaydı), anayasanın anlamı kalmayacağından memleket bir konfederasyon haline gelir, Ermeniler, Rumlar, Türkler, Araplar için ayrı ayrı meclislerin kurulması, her topluluğun kendi programı olması gerekir" denmekteydi. Ermeni ve Rumların artan baskıları, hatta bu doğrultudaki dış müdahalelerin örtülü olarak sürmesi sonucunda İttihat ve Terakki kendi adayları arasında belli sayıda Ermeni ve Rum'un yer almasını kabul etti. Neticede Ermenilerin 16 milletvekilliğı alması, Rumların İstanbul'dan üç milletvekili çıkartmak istekleri onaylandı. Böylece acık bir muhalefet partisi olmamasına karşın a-

zınlıkların kendi programları doğrultusunda çalışacaklarından kuşku duyulmayan bir gruba sahip oldukları yeni meclis oluştu. Bu meclis'te görünümde İttihat ve Terakki egemen siyasal gruptu, ama gene de istenilen tek ses, tek yürek sağlanamamıştı. Kuşkusuz yeni dönemin bazı sorunları da meclisin bu yapısından kaynaklanabilecekti.

Ekonomik durum da parlak değildi. Savaşın verdiği yıkıntı ülkenin her yanında devam ettiği gibi, yüzbinlere ulaşan göçmenlerin yarattığı sorunlarda bu yıkıntıya yeni boyutlar eklemekteydi. Maaşlar bile muntazam ödenememekteydi. Kısa vadeli avanslarla hazinenin gereksinimi karşılanıyordu. Cavid bey bütün çabalarıyla dışarda istikraz yani borçlanma olanakları aramaktaydı. Her borçlanma ise iktisadi bağımsızlık açısından yeni engelleri gündeme getiriyordu. Cavid beyin büyük çabaları sonucunda önemli bir borçlanma Fransa ile yapılabildi ve bu borçlanmaya ilişkin tahviller Nisan 1914 de Paris Borsasında işlem görmeğe başladı. Bu, ülkede, bilhassa iktidardakiler arasında büyük bir sevinç yarattı. Parasal kaynakların böylesine kıt olmasına karşın silahlanma doğrultusunda önemli harcamaların yapılmasından çekinilmiyordu. Cavid beyin günlüğünde bu konudaki yakınmaları bilhassa yeni zırhlı gemilerin ismarlanması konusundaki girişimlere karşı koyma boyutuna ulaşıyordu. Bu arada gene Cavid beyin gayretleri sonucunda ülke içersindeki devlet gelirlerinin yükselmesi sağlanmıştı. Rumeli gibi zengin bir yörenin elden çıkmasına karşı böylesine bir artış uygulanan vergi toplama yöntemlerindeki ıslahata bağlanabilir. Ama bütün bu gayretlere rağmen ekonomik sorunlar, özellikle halkın yoksulluğu açısından ciddi bir adımın atıldığı da söylenemez.

Ekonomik sorunlara çözümler aranırken partinin ileri gelenleri arasında da bazı çekişmelerin varlığı gözlenmektedir. Ne var ki bu çekişmeler hiç bir zaman, sonraları yazılan bazı kitaplardaki boyutlara ulaşmamıştır. Örneğin Enver'in Harbiye Nazırlığı konusunda ileri sürülen Talât - Enver çekişmesi hiç de söylenidliği gibi değildi. Kuşkusuz Talât bey genç subayların Harbiye nezaretini ele geçirme yönündeki ıhtıraşlarını bilmekteydi. Nitekim daha öncede değindiğimiz bir mektubunda En-

ver ve Fethi'nin Harbiye Nazırlığının kolaylıkla "tolere" edilemeyeceğine de değinmişti. Ama bu Enver'in Harbiye nezaretine kesinlikle karşı olduğu anlamına alınmamalıdır. Bir kere Talât bey orduda geniş ölçekli bir gençleştirmenin yapılmasından yanaydı. Oysa Ahmet İzzet Paşa (dönemin Harbiye Nazırı) bunu pek istemiyordu. Bunda İzzet Paşanın bir ölçüde kendi arkadaşlarının hukukunu korumaya yönelik duygusallığının rolü olabilir. Ama böylesine kritik bir aşamada, iktidarda bulunanlar açısından, duygusallığa ödün verilemez. Nitekim Talât bey'de Ahmet İzzet Paşa'ya böyle bir ödünü vermemiştir. Kendisine gençleştirmeye yönelik öneriyi desteklemesini söylemiş, buna açık bir biçimde karşı olan Ahmet İzzet Paşada Ocak 1914 başında Harbiye Nazırlığı ve Başkumandanlıktan istifa etmiştir. Yerine Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki başarılarından ötürü altı yıl kıdem alarak Ferikliğe yükseltilen Enver Paşa getirilmiştir. Cemal beyde aynı biçimde terfi ettirilerek önce Nafia nezareti vekaletine, sonra da Bahriye Nazırlığına atanmıştır. Enver Paşanın Harbiye nezaretine gelişinin haftası içerisinde de orduda yaşlı ve yeteneksiz subayları hedef alan büyük ölçekli tasviye hareketi başlatılmıştır. Bu tasfiyede en büyük gerekçe Balkan savaşındaki yenilgidir. O sıralarda Türkiye'ye gelmiş olan Alman askeri heyetinin de desteğiyle ordunun gençleştirilmesi, yeniden örgütlenmesi ve eğitimi yönünde hızlı bir çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmanın kısa sürede meyvaları da alınmıştır. Enver ve Cemal beyin Harbiye ve Bahriye nezaretlerine getirilmesine karşı en büyük muhalefet adağını meydana getirebilecek olan Fethi beyde, Sofya'ya Büyük Elçilik görevi ile gönderilmiş, yanına da ataşemiliter olarak Mustafa Kemal verilmiştir.

Talât beyin bazı yazarların söylediği gibi Enver ve Cemal'e karşı olması bir yana, onların bakan olmaları sonucu ordunun denetim altına alınmasından ötürü bir güven duyduğu da kuşkusuzdur. Böylece Mahmut Şevket Paşanın bakanlığı sırasında patlak veren Halaskâr Zabitler olayı gibi karşıt grupların ordu içinde yuvalanması sona ermiş olacaktı. Diğer yandan ordunun alt kademelerle bir ölçüde politika dışında tutulabilecekleri oma, bütünüyle ordu İttihat ve Terakki'yi destekleyen bir

ağır top olmağa devam edecekti. Bu formül yani alt kademenin bağımsız, bireysel politik davranışlardan arıtılması (ki buna ordunun politika dışında tutulması gibi bir ad verilmekteydi) buna karşın emir-kumanda zinciri içerisinde bütünüyle siyasete ağırlığını (kuşkusuz belli bir görüş, yani İttihat ve Terakki lehine) koyması uzun süre geçerliliğini korumuştur.

İttihat ve Terakki içerisinde ağırlığı büyüyen ordunun karşısına sivilleri koyabilmek; hani Babiâli baskınında öne sürülen «ahali»yi de katabilmek için Talât bey cemiyetin dünya görüşü paralelinde yan örgütlerin oluşturulmasına ağırlık vermiş, bu konuyla ilglienmeyi bütünüyle Kara Kemal beye bırakmıştır. Kara Kemal bey esnaf ve zanaatkârları Osmanlının eski toplumsal yapısının gereklerine uyumlu bir biçimde, ôhilik kurumunun genel ilkelerini çağdaşlaştırarak, etkin bir şekilde örgütlemiştir. Bu örgütlerin etkinliği Milli Mücadele’de, Anadolu harekâtı sırasında kendini hissettirdiği gibi, ondan sonra da, yani Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Böylece Kemal beyin yapmış olduğı bu çalışma ile partinin sivil kanadı da ordu kanadına denk olmasa bile zama nzaman bu dengeyi sağlayacak pazarlık gücünü Talât beye verecek düzeye gelmiştir. Ayrıca Enver ve Cemal gibi partinin önde gelen liderleri de kendi çalışmalarının dışında Talât beyin yönetimine genelde pek karşı olmamışlardır. 1914 den sonra artık İttihat ve Terakki ile Talât bey özdeş hale gelmişti. Bunun en somut örneğı de kendisine parti üyelerince “Büyük Efendi” denmesidir. Kara Kemal’de “Küçük Efendi” olarak anılmaktaydı. İç sorunların böylesine kıs-kıvrak bağladığı İttihat ve Terakki, bu bağlantılara karşın elinden geldiğince ekonomik bağımsızlığına kavuşmuş güçlü bir devleti kurmak için zaman kazanmağa çalışıyordu... Sina Akşin’in belirttiğı gibi yaptığı zamana karşı bir yarıştı. Bunu kazanabilmek içinde yerine göre, kendince zararsız gördüğü ya da ilerde düzeltmeyi umud ettiğı tavizler vermekten de kaçınmıyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde belirleyici koşul olarak daima dış dinamikler karşımıza çıkmıştır. Bundan ötürü dış dinamikler konusunda ayağı yere basan bir durum muhakemesi yapmadan, İmparatorluğun gelecekteki konumu üzerinde bir şey söyleyebilmek hiç bir iktidar için mümkün değildi. Kuşkusuz anti-emperyalist bir savaşı ne pahasına olursa olsun göze alan ilkeli bir siyasal grup için bu söylediğim yargı geçerli olmayabilir. Yalnız kabul etmemiz gerekir ki tüm inançlı tutumlarına karşın İttihat ve Terakki böylesine ilkeli bir siyasal kurum olarak kabul edilemez. Bundan ötürüde bağımsız (her anlamda), demokratik ve refaha erişmiş ileri bir toplum yaratabilmek için büyük devletler arasındaki dengeye ilişkin sorunlara dayanmaktan vazgeçememiştir. Bütün umudunu o gün geçerli olan ve İmparatorluğu kısıvrak bağlayan dış dengelerin değişmesi ve kullanılabilecek bir yeni şekle bürünmesi idi.

Osmanlı İmparatorluğu dünyanın bir paylaşım savaşına gitmekte olduğunu hissediyordu. Fakat bu savaşın önlenileceğine dair bir güvene de sahipti. Savaş ister önlensin, ister önlenemesin paylaşım bölgelerinin başında Osmanlı İmparatorluğu gelmekteydi. Suriye, Irak, Lübnan, Arap yarımadası İngiltere, Fransa ve hatta Almanyanın göz diktiği yörelerdi. Bu yöreler hem Orta ve Uzak Asya yollarının denetimi açısından hemde gittikçe önemli artan petrol kaynağı olma yönünden önde geliyordu. Diğer yandan Erzurum, Ağrı, Van, Siirt, Bitlis yöreleri de Çarlık Rusyasının denetimine verilmiş görünüyordu. İttihat ve Terakki önderleri bu paylaşımдан haberdirdiler, çünkü bu doğrultuda çeşitli baskılarla karşılaşmaya başlamışlardı. Bu tip baskıları Rumeli'den bildikleri için her ıslahat önerisinin sonunun nereye varacağını kestirmeleri kolay olmaktaydı. Yalnız İmparatorluğun Asya toprakları özellikle Anadolu ile Rumeli arasında önemli bir fark vardı. O da bu topraklardaki hristiyanların Rumeli'nin bir çok yöresinde olduğu gibi çoğunlukta bulunmamalarıydı. Buna rağmen büyük devletler Ermeni azınlığın yaşadığı doğu illerinde Makedonyadakine benzer bir ayrı-

calıklı yönetim istemeğe başladılar. Bu illerde kendilerinin onayı ile atanacak bir yabancı uyruklu genel vali, onun yanısıra bürokrasinin bir çok kademesinde hristiyan yurtdaşların görevlendirilmesini, gene bu iliere mahsus özel bir kolluk gücünün yaratılmasını ve bu kolluk gücünde hristiyanlara da görev verilmesini kumandasının ise doğrudan doğruya genel valiye bağlı olmasını istiyorlardı. Bu teklifler açık bir biçimde Osmanlı İmparatorluğunun bölgedeki egemenlik haklarına karşı tedbirlerdi. Osmanlı yönetiminden bağımsız bir kolluk gücünün kurulması istemi ise yörenin özerkliğine doğru atılmış bir adım olarak düşünülebilirdi. Doğu illerinin böyle bir yönetime kavuşturulması açısından Çarlık Rusyasının baskısı büyüktü. Ayrıca Çarlık hükümeti bu yörede kendi izni olmadan demiryolu yapımı ya da yapım imtiyazının verilmesine de karşıydı. İttihat ve Terakki bu konularda orta yolu izlemeğe çalıştı. Bu isteklere bütünüyle karşı olmadı, çünkü bunun yeni sorunlar yaratacağını, bu sorunlarında ihtiyacı olan zamanı kısıtlayacağını düşünüyordu. Ayrıca Boğazlar ve Doğu Anadolu'da Çarlık hükümetinin bu yayılmacı siyasetinin eninde sonunda İngilterenin Orta Doğu'daki çıkarlarına ters düşeceğini, bunun da Osmanlı hükümetine yeni hareket olanakları yaratacağını varsayıyorlardı. Geçmişteki deneyimler böylesine dengeciliğe yönelik varsayımların yapılmasına izin vermekte ise de, gelecekteki gelişmelerin bu varsayımı gerçekleştirmemesi halinde Osmanlılar paylaşımı kendi istekleriyle kabul etmiş olacaktı. Gerçi İttihat ve Terakki iktidarının ideolojik yapısının böyle bir paylaşım müsaade etmesini düşünmek doğru olamazdı, ama 1913-1914 yıllarında verilen tavizlerin bu yönde olduğunu da inkâr etmek mümkün değildir. Talât bey Dahiliye Nazırı olarak hazırlattığı bir geçici yasa ile valilerin üzerine bir genel müfettişlik kurumunu getirdi. Doğu illeri iki genel müfettişliğe bağlandı ve genel müfettişlerin (büyük devletlerin istekleri doğrultusunda yabancı olması kabul ediliyordu. Nitekim İskandinav ülkelerinden iki genel müfettişin ataması da yapıldı. Fakat büyük paylaşım savaşının başlaması genel müfettişlerin görevlerini sona erdirdi.

Öte yandan Arap ulusal hareketi de gene aynı dönemde

hızlanmıştı. Beyrutta adeta bağımsız bir Lübnan'ın öncüsü olarak resmi dilin Arapça olması, eğitim ve diğer faaliyetlerde arapçanın kullanılması gibi bir takım girişimler yapıldı. Ama sonra İttihat ve Terakki iktidarıyla Arap milletvekillerinin kendi aralarında anlaşmaları bu hareketlerin büyümesini engelledi. Ne var ki yabancı güçlerin yani emperyalizmin Arap ulusal hareketini de kendi çıkarları açısından kullanmak isteği böylece açığa çıkmıştı. Ayrıca Ege denizinde Yunanistanla mevcut adalar sorunu Batı Anadolu'yu kapsayacak biçimde genişlemek eğilimini gösteriyordu. Diğer yandan İngiltere ile İtalya'da Anadolu'nun güney-batı yörelerindeki çıkar alanları yönünden anlaşmış görünüyordular. Bütün bunların yanısıra boğazlar sorunu tüm boyutlarıyla sürmekteydi. Ortada dolaşan çeşitli söylentilere göre İngiltere ve Çarlık hükümetleri Boğazlar konusunda, özellikle İstanbul'un Çarlık Rusyaya verilmesi açısından tam bir anlaşmaya varmışlardı.

Özetlediğimiz durum, dış gelişmelerin bağımsız bir Osmanlı devletinin yaşama olanaklarını her geçen gün azalttığını ortaya koyduğu gibi, paylaşımında yaklaştığını kanıtlamaktaydı. Bu koşullar altında mevcut hükümetin yapabileceği tek şey paylaşımı mümkün olduğu kadar geciktirmek, kazanılan zamanı güçlenme ve pazarlık payını arttırma yolunda kullanmaktı. Diğer yandan, varolabilmek için, hatta kendi ölüsünü pahalıya satabilmek için ölümcül bir kumar oynamayı da düşünmesi olasıydı. Bunu paylaşım savaşını yapacak olan taraflardan birinin yanında savaşçı girmek biçiminde yorumlayabiliriz. Böylece oynanacak kumar, "Ya tutarsa" hesabı ölümcül bir kumardı. Ama çaresiz kalınca böylesine kumarlarda oynanabilirdi.

3

Zaman kazanmanın bir yolu gelecekte uygulanmayacağı umudunu beslediğiniz bazı tavizleri vermekse, yaşamının bir yolu da iç ve dış ittifaklar aramaktır. Nitekim Edirne'nin kuruluşundan sonra Batı Trakya'da kurulan ve kalaylıkla Osmanlı İmparatorluğuna katılabilecek olan bağımsız devletin Bulgaris-

tana terk edilmesi de böyle bir ittifak, yandaş aramak arzusundan ileri gelmiştir. Talât bey ve onun gibi düşünen bir grup Bulgaristanla olan hesaplaşmanın bittiği kanısındadır. Oysa Yunanistan'la hiç bir sorun çözülememiştir. Adalar ve Selânik'in acısı büyüktür. Edirne'den sonra yüzyıllar boyu Türk egemenliği altında yaşamış, hatta Selânik'de somutlaştığı gibi Rum çoğunluğa bile sahip olmayan bu yörelerin tekrar Osmanlı İmparatorluğuna kazandırılması gerekmektedir. Talât bey bunun tek çözüm yolunun Balkan savaşından Osmanlı devleti gibi onuru kırılmış olarak çıkan Bulgaristanla bir ittifak anlaşmasında olduğuna inanmaktadır. İstanbul'da barış görüşmeleri sırasında bu konuda önemli sayılabilecek bazı girişimlerde de bulunmuştur. Bu girişimleri ve Talât beyin bu konuya verdiği önemi Cavid beyin günlüğünde yer alan notlarda da görmekteyiz. Bu notların konumuzla ilgili bölümleri şöyledir: "10 Eylül 1329 (23 Eylül 1913)... Baron Wangenheim'i ziyaret ettim...

..... Edirne meselesinden bahsettik. Bunu Talât'ın mı, Sadrazamın mı, Yoksa Halil'in mi idare etmiş olduğunu sordu. Talât olmasaydı. Edirne zaptedilemezdi dedim. Bu meselenin fevkalade 'magistralemen' idare olunduğunu ve 'coup de maitre' teşkil ettiğini söyledi. Hakikaten Talât'ın bu kadar zeki olup olmadığını sordu. Bende bunun üzerine zekâsından, vatanperverliğinden, akli seliminden kemâlî harerelte bahsettim".

"..... Gece Talât'la ahvâli hazırâ-i siyasiye hakkında görüştük. Ermeni ve Adalar meseleleri hakkında süferadan vukubulan istidlatımdan kendisini haberdâr ettim. Ermenilerle kendisi de iptidai Zöhrap ve sonra Hallaçyan vasıtasıyla görüşmeye teşebbüs etmiş. Zöhrab'a efkâr ve mütaleatını söylemiş ise de bir cevap alamamış. Hallaçyanı tavsit eylemesi üzerine aldığı cevapta Ermenilerin kontrol meselesinde musır olduklarına mübeyyin imiş."

"Adalar meselesinde Talât'ın fikri adaları cebren almak merkezindedir. Bunun içinde bir gemi tedarikinde isticâl ediyor."

"... Sonra Talât gayet mahrem olarak Bulgar meselesinden bahsetti. Bulgarlar ittifak teklifinde bulunmuşlar. Sadrazam buna mütemayil değilmiş. Âtlîye talik etmek istemiş. Sonra, Ta-

İlât'ın ısrarı üzerine Bulgarlar eğer bizimle birleşmeyecek olursanız nihayet Bulgaristan bu halde devam etmeyecek. Rusların kucağına atılmak mecburiyetinde kalacaktır, demişler. Sadrazam Cemal beyi memur etmiş. Savoff ve Cemal bey askeri ittifakın bütün nikatını konuşmak üzere imişler. Bulgarlarla Arnavutlar arasında bir İttifakın mevcudiyeti melhuz imiş. Bulgarlar Selânik ve Manastırı aldıkları takdirde Manastırı Arnavutluğa vermek, Selânik'i muhafaza etmek, Gümülcine ve galiba Drama sancaklarını bize iade etmek hususunda razı olduktan başka, Yunanla muharebe takdirinde bize Gümülcine'den geçit vermeğe de muvaffakat ediyorlarmış.

Talât buna taraftar. Gayet hafi kalmak şartıyla bende taraftar bulundum. Vükelanın dahi haberdar olmamasını, Sadrazam ve Harbiye Nazırından başka kimsenin bilmemesini söyledim. O da bu fikirde.

Yunanın bugünkü vaziyetine karşı bizim için bundan başka bir tarzı hareket yoktur. Talât Arnavutlarla da tesisi münasebata taraftar.”

“15 Eylül 1329 (28 Eylül 1913)

Bu sabah Talât uğradı. Bulgarlarla behemahal ticaret mukavelesi müzakeratına girişmek lüzumundan söz ediyor. Bulgarlar ittifak-ı siyasiyi bunun altına gizlemek istedikleri için, Talât ben Avrupa'ya gidince tehir edilmek üzere hemen başlamayı zaruri görüyor.

Heyet-i vükeladan bahsettik. İzzet Paşa (Harbiye Nazırı) Mahmut Paşanın bahriyede matlup olan terakkiyi vücuda getiremeyeceğini söylüyormuş ve Mahmut Paşanın Nafiaya geçmesini, Talât'ın veya benim Bahriyeye memur olmaklığımı münasip görüyormuş. Talât Bahriye asker için olduğu cihetle Cemal'i geçirmeyi teklif etmiş, benimde mutlaka Maliyeye geçmekliğimi söylemiş. Ben Talât'a Nafia'ya geçmekliğimi tercih ettiğimi, Rifat beyi Maliyeden çekmenin muvafık olmayacağını söyledim. Talât buna ehemmiyet vermiyor. Rifat beyi âyan yapıp çekeceğini söylüyor...”

“22 Eylül 1329 (5 Ekim 1913). Gece Bulgarlara Talât bey tarafından verilen ziyafette bulundum. Naçoviç, Savoff ve Toşef'le görüştüm. Naçoviç otuz senelik emellerinin nihayet ha-

kikat olduğundan, Bulgaristan'ı herkes aldattığı halde Türklerden Şovalresk (şovalye gibi) muamele gördüklerinden söz etti..."

"27 Eylül 1329 (10 Ekim 1913). Gece Talât'la birlikte idik. Talât Rumeli için kont'tan pek ziyade emin. Para meselesi halledilecek olursa her tarafın ateşe verilebileceğini ve muvaffakiyetin pek kat'i aldığını söylüyor. Bulgarlarla henüz bir şey imza edilmemiş, fakat herşey hazırmış. Mukavelenin müddeti on-oniki yıl olacakmış. Ben bunu az gördüm tezyid etmelerini söyledim..."

...Sonra Talât'la Victoria'ya de gittik. Adalar hakkında ne suretle çalışması lazım geldiğini söyledik. Talât, Rodos'un dahi Midilli ve Sakız'a mukabil Rumiara verilmesine taraftar değil."

"6 Teşrinievvel 1329 (19 Ekim 1913). Talât'la hele bugün biraz uzunca görüşebildik:

1 — Yunan meselesi hakkında kendisini benimle hem fikir buldum. Hemen bitirilmesini, vakıf meselesinde concession yapılarak sulhün imzalanmasını istiyor.

2 — Bulgar meselesi hakkında verdiği izahata nazaran mukavele-i askeriye ihzar edilmiş. Krala gönderilmiş... Kral çarşamba günü iade ediyormuş. Müddet on sene olarak kararlaştırılmış. Her iki senede bir mukavelede revizyon yapılacaktı. Selânik'i Avusturya'nın işgali bir faraziyeden ibaret. Selânik'te muhtariyet teessüs ettiği takdirde bizim Mesta'ya kadar gitmemiz şart kılınmış.

3 — İtalya'dan Livarno tezgahları müdürü gelmiş. Altı torpido sipariş etmek şartıyla San Marco zırhlısını İtalya hükümetinden alınabileceğini söylemiş. İstikraz anlaşması kesinleşinceye kadar bu haber duyulmamalı.

4 — Ermeni meselesi hakkında görüştük. Talât hususi olarak Graws'e müracaat edip Kürdistan müfettişi umumiliğini teklif etmiş. Fakat İngiltere hükümeti muvaffakat etmeyeceğini Marling vasıtasıyla bildirmiş.

Bu halde Osmanlı müfettişi umumiler tayin edip Avrupa'yı "fait accompli" karşısında bırakmaktan başka çare kalmıyor. Talât'ta bu fikirde. Fakat iş yürümüyor..."

"21 Teşrinievvel 1329 (2 Kasım 1913). Berlin. ...Talât'tan

iki telgraf aldım (Birinde Düyunu Umumiye ile ilgili bir sorun var)... Diğeri daha mühim, Sadrazamın evinde encümeni vüela içtima ederek Brezilya'nın Armstrong tezgahlarındaki büyük zırhlısını (3 milyon Osmanlı lirası) almağa karar vermişler. Diğer taraftan İtalya'nın San Marco zırhlısını ve altı torpidoyu da iki milyona karip bir meblağ mukabilinde alacaklarmış... Nerede satılık bir gemi çıkarsa Yunan almasın diye biz alacaksak biz bir harp kaybetmiş olacağız, Yunan da bir harp kazanmış olacaktır.”

Cavid beyin bu notları Talât beyin halet-i ruhiyesi konusunda yaklaşık da olsa bir fikir verebilmektedir. Açık alan Rumeli'nin yitirilmesi bir türlü hazmedilememiştir. O dönemin bir çok marş ve şarkısında söylendiği gibi «intikam» isteği buram buram her davranışta kokmaktadır. Bulgaristan'la bir askerî anlaşma peşinde koşulması bu intikam için önemli ve gerekli bir adım olarak düşünülmektedir. Ne var ki sonra Bulgarlar bu anlaşmayı imzalamada konusunda çok tereddüt göstermişler, hatta Dimotaka'da Talât beyin de katılmasıyla Bulgar başbakanı ile gizli bir görüşme bile yapılmıştır. Rumeli'deki hedef açık bir biçimde Yunanistan'dır. En azından (Selânk'ten vazgeçildiği anlaşıyor) Batı Trakya ve Adaların tekrar geri alınması düşünülüyor. Bunun için gerekli hazırlıklar bitirilince bütün Balkanların ateşe verileceği de çekinilmeden söyleniyor. Bu arada hazırlıkların sessiz ve kuşku uyandırmadan sürdürülmesi için (her halde geçici olması düşüncesiyle) Yunanlılarla barış anlaşmasının imzalanması da öngörülmekte...

Balkanlar yeni bir paylaşımaya yol açacak savaşı beklerken dünyayı ateşe verecek olan büyük savaşın kokularının alınmamış olmasına imkan yok. Talât beyin çeşitli konuşmaları ve başka ittifoklar peşinde koşması bunun farkedildiği izlenimini vermektedir... Fakat Balkanlardaki gelişmede belki bu büyük savaşın içinde düşünülmüştür.

Dış sorunların böylesine yüklü ve bir "intikam,, isteğinin doruğa çıktığı sözünü ettiğimiz dönemde, içerde de önceki bölümde belirttiğimiz çeşitli sorunlar ve bunların başında doğu illerinin yönetimi konusunda büyük devletlerin baskısı artmak tadır. Ermenilerin Osmanlı yönetiminin tekliflerine karşı nasıl

bir direnç içinde aldıkları Zöhrap ve Hallaçyan'ın Dahiliye Nazırı Talât beyle olan konuşmalarından da açığa çıkmaktadır. Öteyandan Osmanlıların genel müfettişlikler kurarak büyük devletleri bir olup bitti karşısında bırakmak isteği de açık bir şekil almıştır. Nitekim Osmanlı Dahiliye nezaretinin bu doğrultudaki çalışmaları bir sanuca ulaşmış, fakat savaşın başlaması genel müfettişlerin yönetimini uzun ömürlü kılmamıştır. Osmanlı doğu illerinin yönetimi konusunda büyük devletlerin Makedonya'daki kadar rahat olmadıkları açıktır. Ermeniler ve diğer hristiyan "anasır"ın azınlıkta bulunması bu zorluğun temel nedenidir.

Dikkati çekmesi gereken nokta bütün bu zorluklara karşın Talât beyin gelecekteki başarıya olan sarsılmaz inancıdır. Bu inanç ve umud, İttihat ve Terakki'nin bir çok merkezi umumi azasında da mevcuttu. Onlar devletin yeniden kurulacağına bütün aygıtlarıyla etkin bir biçimde işletileceğine sanuna kadar inanmışlar, kendileri yapmasa bile gelecek kuşaklar, ya da kendilerinden sonra gelecekler için bu yolu ocmağa çalışmışlardır.

4

Talât bey ve arkadaşları Rumeli'nin yeniden paylaşımı konusunda Bulgaristan'ı yandaş olarak alıp, Yunanistan'la kozlarını paylaşmak isterlerken ve bu konuda silohtanma çalışmalarına bile başlarken Avrupa ve bütün dünyada o güne kadar görülmemiş bir paylaşım savaşının da çıkmak üzere olduğunu hissediyorlardı. En azından bu konuda habersiz değillerdi. Ne ki savaşın tarihi konusunda biraz iyimserdiler. Yani bir kaç yıl içinde bu savaşın patlayacağını düşünmüyorlardı. Bunu varsaymıyorlardı da diyebiliriz. Fakat, bu varsayımlarına karşın büyük devletler arasında Osmanlı hükümetine yandaş aramaya da devam ediyorlardı. Eski Sadrazam Hakkı Paşanın Londra'da, Cavid ve Cemal beylerin Fransa'da nihayet Talât beyin Çarlık hükümeti nezdinde bu gibi girişimlerini görmekteyiz. Ne yazık ki bu girişimlerin hepsi belli bir umudun ötesine gitmemiş ve koca Osmanlı İmparatorluğu paylaşım savaşının kokusu dört

bir yanı sormoğa başladığı sıralarda kendisini alabildiğine yalnız hissetmeğe başlamıştır. Büyük devletlere yönelik, özellikle İngiltere ve müttefiklerine yapılan tekliflerden en umudlu sonuçlar beklenen Talât beyin Çarlık Rusya'daki görüşmeleridir. Çar Karadeniz kıyılarında ki yazlık sarayına gittiğinde, Karadeniz'in güney yakasındaki Osmanlı hükümetinin geleneksel bir haşgeldin töreni anlamında Çarı ziyarete heyetler gönderdiği bilinmektedir. 1914 baharında da bu görev Talât bey ve Ahmet İzzet Paşa'ya verilmişti. Heyet Başkanı Talât beydi.

Osmanlı Heyetinin hareketinden önce İngiliz Dışişleri Bakanlığı Çar hükümetine gönderdiği bir raporda Osmanlıların girişimlerinden olumsuz bir dille bahsederek Çar hükümetinin İngiltere'ye danışmadan bir tavır almaması istenmişti. Bu rapor konusunda Dışişleri Bakanı Sazanof Çara da bilgi verdiğinden, Talât beyi ve Osmanlı heyetini kabul ettiği zaman Çar kendilerine şunları söylemişti :

"Majeste Sultan'ın gösterdiği nazik jestten çok duygulandım. Kendilerine ve milletine karşı sevgi besliyorum; daima ilerlemelerini ve başarılarını dilerim. Türkiye'den beklediğim yalnız bir şey vardır. O da, sınırları içinde dışarının etkisinden kurtulmuş, bağımsız ve hür olarak yaşamasıdır. Türkiye ancak bu şekilde yaşarsa iki memleket arasındaki dostluk kuvvet bulabilir." Bu sözleriyle Çar Türkiye'de bulunan ve ordunun yeniden düzenlenmesiyle yakından ilgilenen Alman askeri uzmanlarının varlığına değinmekteydi. Talât bey ve heyetin diğer üyeleri bu sözlere kesin bir yanıt vermemişler ve alacak gönüllü, mütevazı davranışlarıyla bu kanuları tartışmaya yetkili olmadıklarını ima etmişlerdi. Osmanlı heyeti Rusya'dan ayrılmadan önce Ertuğrul yatında bir veda yemeği düzenlemişti. Bu yemekte Talât bey Sazanof'a bir fırsatını bularak Osmanlı ve Çar hükümetleri arasında bir ittifak olasılığının var olup olmadığını, Osmanlıların böyle bir yakınlaşmaya hazır olduklarını söylemiştir. Sazanof bu teklife yanıt vermekten çekinerek olayın daha önce niçin ayrıntılı konuşulmadığını sormuştur. Talât beyde amacının sadece kendisinin kişisel düşüncesini öğrenmek olduğunu söyleyince, Sazanof şu yanıtı vermiştir :

"Madem ki öyledir. Üç güne kadar elcimiz İstanbul'a dö-

necektir. Bu önemli mesele için ortam hazırlansın, uyduğu-muz noktaları da elçimiz bana bildirsın ...Ben de ona göre bir karara varırım. Her halde meseleyi esas itibarıyla reddetmiyorum.”

Sazanof, bir kaç gün sonra Duma’da yaptığı konuşma-da Osmanlıların bir anlaşmadan yana oldukları izlenimini edindiğini açıkça söylemiştir. Talât beyde İstanbul’a döndüğünde gerek Çar ile gerekse Sazanof’la yaptığı konuşmalardan umud-la söz etmiştir. Bundan sonra İttihat ve Terakki önderleri bir süre Çarlık hükümeti ile bir anlaşma zemini aramışlar, hatta bu arayışa Enver beyde katılmıştır. Ne yazık ki bir olumlu sonuca ulaşamamıştır. Bu da zaten beklenmesi gereken bir noktaydı. Çünkü İngiltere ve Çarlık Rusya paylaşılacak en büyük lokma olarak Osmanlı ülkesini görüyorlardı ve bu lokmayı kendi yandaşları arasına alarak yiyemeyeceklerini de biliyorlardı... Osmanlı hükümetinin bütün çabaları böylece suya düştü. Bu çabaların arasında Cavid beyin Winston Churchill’e yazdığı kişisel mektupta vardır. Cavid bey İstanbul’u ziyareti sırasında tanıdığı o zamanın Bahriye Nazırı W Churchill’e yazdığı mektuba “Türkiye’ye ve genç Türklere samimi muhabbet beslediğinizi ibilirim. Buna güvenerek size önemli bir meseleden bahsetmek isterim” diye başlamaktadır. Sonra da şu noktaya ağırlık vermektedir :

“Son hadiseler, İngiltere’ye olan dostluğumuzu yüksek bir mevkie çıkarmak için ortam hazırlamıştır. Almanya, Avusturya, İtalya itilâf zümresine mensup bir devletin bize tecavüzü, millet üzerinde derin tesirler bırakmış ve bizi bu zümreden uzaklaştırmıştır. Türkiye’de İngiliz dostluğuna taraftar devlet adamları, İngiltere’de Türkiye taraflısı alanlarla birleşerek bu münasip fırsattan faydalanmalıdırlar.

Sizin İngiltere’de önemli bir mevkiiniz vardır. Siyasi dost-larınız üzerinde mühim bir nüfuza sahip bulunuyorsunuz. Bu nüfuzunuzu dostluğumuzun yeniden ihyası için kullanmak isteriz.

Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak kurmak zamanı gelmiştir. Buna dair şahsi mütalaanızı lütfen bana bildiriniz. Bu mütalaanın şahsi ve gizli kalacağını ilaveye lüzum görmüyorum.

Gereken ortamı hazırlamak üzere sizden resmi teklif karşısında kalırsam kendimi bahtiyar sayacağım...”

Churchill bu mektuba verdiği yanıtta, gayet dikkatli seçilmiş sözcüklerle böyle bir ittifakın olanaksızlığını vurgulamıştır. Mektup 19 Kasım 1911 de yazılmıştır. Yani İtalya'nın Trablus-garp'e saldırısı döneminde bu girişim yapılmış bulunmaktadır. Nitekim Churchill de yazdığı cevapta bu savaşa değinerek şunları belirtmektedir:

“... Ne çareki tarafsızlığımızı ilân etmiş bulunuyoruz Bugünkü mücadeleniz esefle karşılanacak bir hadise olmakla beraber, tarafsızlık kararımız kesindir. Bunu bozacak ve politikamızın yolunu değiştirecek yeni kararlar vermemiz beklenmemelidir. Bu cihetle size verebileceğimiz cevap şu olacaktır. Bu sırada taahhütler altına giremeyiz, siyasetimizi değiştiremeyiz”.

Bu yanıt İngiltere'nin açık isteklerini bir yerde yansıtmaktadır. Bu isteklerin başında o güne kadar Almanya ile Avusturya - Macaristan çizgisinde yer alan İtalya'nın yandaşlığını kazanmak ve gelecekteki paylaşım savaşında Almanya'yı bir müttefikten mahrum etmek gelmektedir. Ayrıca İngiltere'nin gündeminde Osmanlı İmparatorluğunun paylaşımı yer almıştır. Bunu değiştirecek çok önemli bir olay meydana gelmedikçe İngiltere'den Osmanlılar lehine bir tavır alması beklenemez. Ne yazık ki Osmanlı Dışişleri örgütü bu durumu, özellikle İtalya savaş sırasında İngiltere'nin niçin tarafsız kaldığı olgusunu önceden kestirememiş ve gelişmeler konusunda ayağı yere basan bir stratejinin saptanmasını sağlayacak bir bilgi birikimi sağlayamamıştır. Olaylara daima geleneksel dostluklar vb. gibi emperyalizmin ancak amaçlarını elverdiği sürece kullandığı duygusal ilişkiler doğrultusunda bakılmıştır. Nitekim Churchill anılarında Cavid beyin mektubundan söz ederek şu notu düşmektedir: “Cavid beyden bir mektup aldım. İttihat ve Terakki adına İngiltere'ye İttifak teklif ediyordu. Derhal Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'i buldum. Mektupta yazılanları kendisine bildirdim. Fakat Türkiye İtalya ile o sıralarda savaş halinde bulunuyordu. Düşünülecek diğer bir takım siyasi noktalar vardı. Evvelce, kendi kanaatıma göre yazdığım mektuba yeni bir şey eklememe müsaade edilmedi.”

Churchill anılarında açık bir biçimde "Düşünülecek diğer bir takım siyasi noktalar vardı" derken bizim bir önce değindiğimiz İtalya'nın yandaşlığını kazanma ve Osmanlı İmparatorluğunun paylaşımında açık bir biçimde taraf teşkil etmeyi ince bir biçimde kastetmektedir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin bütün girişimlerine karşın İngiltere ve bağlaşıklarından hiç bir olumlu yanıt alınamamıştır. İngiltere ve Fransa işin başında kesin yanıtlarla böyle bir ittifakın alamayacağını söylerken, Çarlık hükümeti bir süre Osmanlıları oyalayıcı ön konuşmalara girişmiş ve sonunda o da böyle bir ittifakın olamayacağını yaptığı taleplerle açıkca duyurmuştur. Bu koşullar Osmanlı İmparatorluğunu başlaması (zamanlama dışında) kaçınılmaz gibi görünen bir paylaşım savaşında yalnız bırakmıştı. Ama bu yalnızlık etkin bir yansızlık politikasının da uygulanmasına olanak vermeyecek biçimdeydi. Çünkü paylaşılacak büyük lokma Osmanlı topraklarıydı... Nitekim Ağa Han'ın yaptığı girişimler sonucu vardığı şu yargı da bunu kanıtlamaktadır: "Bununla beraber Tevfik Paşa (O dönemde Londra'da çeşitli diplomatik görevlerle bulunan eski Sadrazam) daha ilk baştan Türkiye'nin tarafsız kalmasının, harbin sonunda kimseyi memnun etmeyeceğini, kendi saflarında dövüşmesini isterlerse netice almada daha başarılı olacağımızı bildirmişti. Rusya'nın Türkiye'yi müttefiklere katılmış görmeğe hiç bir zaman razı olmayacağına kani olduğunu; bunun, ister kuzey-doğuda Erzurum'a doğru veya Karadeniz'in güneyinde olsun, Türkiye'nin zararına genişleme hülyalarına son vermek demek olacağını ilave etmişti. Bu görüşleri mahrem olarak Lord Kitchener'e açıkladım, bir kaç saat sonra müttefiklerin Türkiye'yi kendi saflarında harbe girmiş görmek istemediklerini bildirdi."

İşte bu yalnızlık, uluslararası planda tek başına kalma ve kendisi için verilecek kararları elini bile kıpırdatmadan bekleme zarurluluğu Osmanlı İmparatorluğunun genç yöneticilerini Almanya ile bir anlaşmaya doğru itmiştir. Bu anlaşmanın sağ-

lanması da kolay olmamıştır. Zorluklar hem Almanya, hem de içindeki politik tutumlardan kaynaklanmıştır. Almanya'dan gelen zorluk böyle bir anlaşmanın kendisine çekemeyeceği kadar ağır bir yük yükleyeceği kuşkusundan ileri gelmekteydi. Alman yöneticileri açısından Osmanlı İmparatorluğunun getireceği sorunlar savaş sırasında Almanya'nın zaman zaman elini kolunu bağlayacak nitelikte olabilecekti. İstanbul'daki Alman Büyükelçisinin kanısı bu yönde olduğu gibi, Alman Dışişleri Bakanlığı ve hükümetin ileri gelenleri de aynı doğrultuda düşünmekteydiler. Sadece Kayzer böyle bir ittifak anlaşmasından yanaydı. Bu anlaşma Çarlık Rusya'nın ve İngiltere'nin ihmal edilemeyecek kadar önemli bir kuvveti Osmanlı sınırlarında tutması sonucunu verecekti ki bu da Almanya'ya batıda ve doğu cephesinde büyük bir hareket serbestliği sağlayacaktı.

İçerdeki zorluklar ise Osmanlı yöneticileri arasında Tanzimattan beri kendisini gösteren İngiltere ve Fransa yanlısı tutumdan doğuyordu. Bilindiği üzere Âli Paşa ve Keçecizade Fuat Paşaların iktidarlarından beri Osmanlı İmparatorluğu için İngiliz yandaşlığı vazgeçilmez bir dış politika ilkesi haline gelmişti. Bundaki temel neden ise Orta Doğu'daki İngiliz - Çarlık Rusya çıkar çekişmesinin verdiği denge oyunları olanağının kolaylıkla kullanılmasıdır. Oysa bu kere, yani 1908 den sonra Osmanlı Devletinin karşısında İngiltere ve Çarlık Rusya bağlaşıklığı bulunmaktaydı. Bu durum dış politikada geleneksel dengeli işlemlerin yapılmasına imkan vermiyordu. Fakat yurt içinde geleneksel İngiliz ve Fransız yandaşı olan politikacıları bunu anlatmak olanağı yoktu. Onlar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun İngiltere ile bir ittifak anlaşmasına bağlı olduğuna inanmaktaydılar. Ama olaylar, bir öncede altını çizdiğimiz, gibi, böyle bir anlaşmanın söz konusu olamayacağını ortaya koydu. Bu durum da tarafsız kalmakta mümkün değildi. Çünkü savaşın çıkması anında İngiltere Rusya'ya yönelik ulaşımı sağlayabilmek için boğazların açılmasını, hatta kendi denetimi altına verilmesini isteyecekti, buna hayır dediği zamanda zorla bu isteğini yerine getirebilecekti. Yani Osmanlıların İngiltere-Çarlık Rusya ittifakına karşı tarafsız kalması mümkün değildi. Onun karşısında yer almaları yaşamsal bir olgu olarak orta-

ya çıkmıştı. Bu durum, içerde, İngiliz ve Fransız yanlılarını bir ölçüde ikna etmiştir. Ama bir ölçüde diyoruz çünkü savaşın patlak vermesinden sonra bunların bir kısmının hükümetten ayrılmaları İngiltere ve Fransa'ya karşı yürütülecek bir savaşı sorumluluğuna katılmak istemediklerini göstermektedir.

Almanya ile ittifak görüşmeleri önce çok az kişinin bilgisi dahilinde yürütülmüştür. Kabine üyelerinin büyük bir bölümü bu anlaşmadan ancak imzalanmasından sonra haberdar edilmişler, bu durumda bile içeriği konusunda tam bir bilgi sahibi olmamışlardır. İc kabine diyebileceğimiz Sait Halim Paşa, Talât bey, Enver Paşa ve Cemal Paşa ile bir ölçüde Halil bey gelişmelerden bilgi sahibi idiler. Osmanlı - Alman ittifakı gizli anlaşmaların ülkeyi nerelere sürükleyebileceğine en güzel örneklerinden biridir. Kamu oyunun bilgisi dışında olması bir yana, kabine üyelerinin önemli bir bölümünün dahi haberdar olmadığı bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğunu ölümcül bir savaşa sürüklemişti. Şimdi denilebilir ki, bir önce anlatılanlara göre zaten İmparatorluk böyle bir savaşa kendi isteği olmadan da sürüklenecekti, o zaman anlaşmanın gizliliğinin ne önemi vardı. İmparatorluğun bu savaşa, hem de Almanya yandaşı olarak katılması kaçınılmaz gözüküyordu. Bundan ötürü Almanya ile yapılan ittifak anlaşması zorunlu bir olgudur. Ama bu anlaşmanın içeriğinin, Osmanlı İmparatorluğunu bütünüyle bağlayıcı olmaktan daha çok onun çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi açısından, en azından kabinenin ve Meclis-i Mebusan'ın tartışmasına açık hale getirilmesi yararlıydı. İşte gizlilik bu yararın ortadan kalkmasını doğurmuş ve anlaşmanın ilerde sık sık eleştirilecek bir takım ağır hükümlere sahip olması sonucunu vermiştir. Gizli anlaşmaların yarar ve zararları konusunda yapılacak bir araştırmada sanırız önde gelen örneklerden biri de bu anlaşmadır.

İttihat ve Terakki önderleri anlaşmanın kotarılması sırasında çok mutludurlar. Bunu sakın bir tabiata sahip olan Sait Halim Paşa da bile görmekteyiz. Nitekim Paşa bir gün Başkatip Ali Fuat beye (Saray Başkatibi) "Size bir sır vereceğim, Almanya bizi ittifakına kabul etti... Yunanistan bile bizimle anlaşma imzalamak istemiyordu" diyerek sevincini or-

taya koymuştur. Bu sözlerdeki acılık iç burkucudur... Yunanistan'ın bile anlaşmaya yanaşmadığı yalnız Osmanlı İmparatorluğu... Ölüme mahkum edilmiş. Hatta ölüırken bile namusuyla dövüşmesi istenmeyen bir devlet. Sonunda dövüşerek can verme olanağı bulduğu için seviniyor. Talât beyin söylediği gibi "Almanya savaşı kazanmış olsaydı, bu kere de o bizi köleleştirmek isteyecekti" tümcesi bu trajik gelişimi çok güzel sergilemektedir.

PAYLAŞIM SAVAŞI

1

Avrupa Napolyon'un Waterloo'da yenilmesinden sonra, Viyana andlaşmasıyla yeni statüko'ya kavuşmuştur. Bu statüko ulusların sanayi devriminden olabildiğince yararlanmasını, Fransız devrimi ile sarsılan toplumsal dengenin, devrimin kurumlarının da etkisiyle yeniden kurulmasını sağlayacak bir politika seçeneğiydi. Nitekim 19. yüzyıl boyunca bu dengenin bozulmadığını, bir kaç olay dışında Viyana Avrupa'sının sürdüğünü görmekteyiz. Bir ölçüde sürekli bir barış havasında İngiltere, Fransa, Benelüks ülkeleri gibi ekonomik olarak gelişmiş ve belirli bir sermaye birikimine sahip ülkeler sanayi devriminin getirdiği büyük kapitalist atılımı bu dönemde gerçekleştirmişlerdir. Ne var ki 1850 den sonra iki önemli olayın gündeme geldiğini görmekteyiz. Bunlardan birincisi Ortacağdaki sömürgecilik anlayışının yeni bir biçime dönüşmesidir. Buna kapitalizmin emperyalist aşamasının ilk belirtileri de diyebiliriz. 19. yüzyılın ikinci yarısında güçlenen tekелci eğilimler bu emperyalist aşama içersinde önemli bir ivmeyi gerçekleştirdi. Özellikle Alman Birliğinin kuruluması ve 1870 de Almanya'nın Fransa önünde yadsınmıyacak bir başarı kazanması dünyadaki çıkar alanlarının yeniden paylaşımının gereğini ortaya koydu. Bu paylaşımda şu üç noktaya dikkat edilmekteydi. Ürünler için yeni pazarların bulunması, sanayi üretimine gerekli ucuz ham madde alanlarının sağlanması, sermaye birikiminin güvenceli bir biçimde yatırılmasına uygun yatırım bölgelerinin denetimi. İşte bu üç amacın, ülke tekellerine ve dolayısıyla bunların denetimindeki ulusal hükumetiere en büyüklenmiş düzeyde bir çıkar sağlaması için ciddi bir paylaşımın yeniden yapılması gerekiyordu. Bu paylaşım konusunda kapita-

list gelişmesi çok hızlı ve o ölçüde de yeni olan Almanya aceleliydi. Çünkü kendi pazarıyla sınırlı bir hareket alanına sahipti. Gerek ürünlerini satabilmek, gerekse üretilebilmek için yeni alanlara gereksinimi yaşamsal düzeydeydi. Öte yandan kapitalist klübün eski üyeleri olan İngiltere, A.B.D., Fransa vb. leri ise Almanya'nın bu isteklerinin doğrudan doğruya kendi çıkarlarını tehdit ettiğini görüyorlardı. İşte 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ağır bir biçimde ortaya çıkan Almanya ve Almanya'nın karşısında olanlar şeklinde özetleyebileceğimiz bağlaşıklık ulus grupları, yeni paylaşım savaşının ilk habercileriydi. Çünkü bu iki grubun arasında bir savaş olmadan paylaşım sağlanamazdı. Eğer bu savaş paylaşımı tarafların sadece birinin kapitalist gelişimini engelleyecek biçimde sonuçlanacak olursa, bu kere de yeni bir paylaşım savaşı kaçınılmaz hale gelecekti. Kısacası gelişmiş ülkelerin tekelci ve emperyalist aşamaya varmaları bir paylaşım savaşını kaçınılmaz olarak gündeme getirmişti. Osmanlı ülkesinin ise bu paylaşımında yeri yoktu. Çünkü daha öncede kerelerce vurguladığımız gibi paylaşılmak istenen yörelerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu Ortadoğu ve çevresiydi.

19. yüzyıl boyunca kendini önce hissettiren ve sonrada açık bir biçimde ortaya çıkan ikinci önemli olgu da işçi sınıfının güçlenmesi, ekonomik ve siyasal savaşımına başlamasıdır. İşçi sınıfının öncelikli savaşımı ekonomik nitelikliydi. Sendika vb. gibi örgütleriyle ekonomik haklarını genişletmek, sosyal haklarını güvence altına almak için büyük bir mücadeleye girmişti. Sendika vb. gibi örgütlerin kurulması başlangıçta dönemin egemen hükümetleri tarafından yasaklanmış olmasına karşın, ağırlaşan ekonomik ve toplumsal koşullar bu örgütleri önce kendiliğinden oluşturuyor, sonrada savaşımın gelişmesi belirli bir temele oturmalarını sağlıyordu. Bütün Avrupa'yı sarsan 1832 ve 1848 işçi kalkışmaları ekonomik ve toplumsal hakların elde edilmesine yönelik savaşımına yeni bir boyutunda eklenmesini gündeme getirmişti. Bu boyut siyasal savaşım olarak özetlenebilir.

Sanayileşmenin başlangıç evresinde, işçi sınıfının sömürsünü amaçlayan ağır çalışma koşullarına karşı sürdürülen eko-

nomik savaşının sonuçlanabilmesi için bir yandan kendi öz örgütlerinde toplanmanın önemini işçilere öğrettiği gibi, diğer yandan da bu örgütlerin sadece ekonomik amaçlı bir savaşımı başarıya ulaştırabilmesinin siyasal savaşım ile birlikte mümkün olabileceğini ortaya koymuştu. 1832 ve 1848 bu siyasal savaşımın ilk işaret taşlarıydı. Kuşkusuz siyasal savaşım açısından bütün Avrupa'yı sarsan olay 1870 deki Paris Komünü olayıdır. Bu olayın başarısızlığının çözülmesi siyasal savaşımın ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Bunların yanı sıra sosyalist düşüncenin gelişmesi. Utopik nitelikli sosyalizmden bilimsel sosyalizme uzanan bu gelişmeyle birlikte uluslararası bir örgütün kurulması, işçi hareketine ulusal sınır tanımayan bir nitelik kazandırmıştı. Nitekim 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiği zaman bir yandan sosyalist düşüncenin en parlak ürünleri ekonomi ve toplumbilim alanlarında boy gösterirken, diğer yandan işçi sınıfının siyasal örgütleri de yasal veya yasa dışı biçimlerde kendilerini göstermekte, bunun da ötesinde etkinliklerini duyurmaktadırlar. Gelişmiş sanayi ülkelerinde işçi sınıfının bu sağlıklı devriminin geçirilmesi için dünyanın, gelişmiş ülkelerin çıkarlarını artırıcı yönde yenden paylaşımının gerçekleştirilmesi zorunlu hale gelmişti. Yalnız bu noktada hemen eklememiz gerek ki işçi sınıfı ve onun siyasal örgütleri bu savaşı hiç bir zaman onaylamamaktaydılar. Ulusal ve uluslararası örgütler aracılığıyla savaşın ancak kapitalistlerin çıkarlarını pekiştiren ve de yükselten bir olay olduğunu, savaştan en büyük zararı ise işçi sınıfının gördüğünü anlatmaya çalışıyorlardı. Bu konuda en etkin savaşımıcılardan birisi de Fransız sosyalist hareketinin öncülerinden sayılan Jaurés'di. Fakat, bu arada bir savaş kaçınılmaz hale gelince işçi hareketinin bundan nasıl yararlanması gerektiği de inceleniyordu.

Dünya kaçınılmaz bir biçimde paylaşım savaşına doğru yönelirken, Osmanlı İmparatorluğu da bu savaşın yanında sessiz ya da başka bir deyimle tarafsız kalamayacağını farketmişti. Çünkü taraflardan hangisi kazanırsa kazansın Osmanlı İmparatorluğunun yeniden paylaşımı kaçınılmaz bir şekilde ortaya konacaktı. Bu durumda yapılabilecek en doğru hareket

“ölünecekse savaşarak ölmek” sözünde özetlenebilirdi. Bu da yandaş aramak ve onunla birlikte savaşa girmekti. Daha öncede değindiğimiz gibi Osmanlı hükümetinin tüm çabasına rağmen İngiltere ve yandaşları onu birliklerine kabul etmediler. Sonuçta Almanya’dan başka ittifak yapacak grup kalmadı. Zaten yapılacak bir çözümlemede de Osmanlı İmparatorluğunun tek çaresinin bu olduğu çeşitli şekillerde ortaya konmuştur. Bunu Mustafa Kemal, 10 Ekim 1919 da Sivas’tan dönemin Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta açık bir biçimde sergilemektedir. Telgrafın ikinci bölümünde aynen şunlar söylenmektedir:

“Gayrikabili tamir felaket ve netayici elimeye müncer olduğundan bugün milletin ademi memnuniyetini celbeden Harbi Umumiye iştirak etmemek elbette son derece şayanı arzu idi. Fakat buna imkânı maddi mevcut değildi. Çünkü ademi iştirak müsellah bir bitarafılığı yani boğazların mesdud bulundurulmasını icap ettiriyordu. Halbuki vatanımızın mevkii coğrafisi, İstanbul’un vaziyeti sevkülceyşisi Rusların İtilaf Hükümetleri yanında ahz-ı mevki etmiş olması bizim seyirci kalmamıza asla müsait değildi. Bundan başka müsellah bir bitaraflığın idamesi için paramız, silahımız, sanayimiz, hülasa lazım olan vesaitimiz mevcut değildi. İtilaf Devletlerinin, bilhassa İngilizlerin para vermemesinden sarfınazar gemilerimizi zapt ve milletin dışından tırnağından arttırarak biriktirdiği inşaatı bahriyeye ait yedi milyon liramızı da gaspetmeleri ve Düveli İtilafiyenin ilanı harple beraber bizim harbe duhülümüzden daha dört ay evvel tamamen Hükümeti Osmaniye zararına bir Ermenistan Cumhuriyeti teşkiline karar verdiklerini ilan etmiş olmaları ve hatta Bolşeviklerin neşrettiği gizli muahedattan anlaşıldığına göre İstanbul’un Carlık Rusya’sına vadedilmiş olması harbe itilaf devletleri aleyhine girmekliğin gayrikabili içtişap olduğunu gösterir delaili vazihadandır. Bir de İngiltere ve Fransa’nın kendisine İstanbul’u vadeyledikleri Rusya dururken Balkan Harbi meş’umundan sonra hiçbir kıymetli askeriye ve mevcudiyeti milliye atfeylemedikleri milletimlzi, kendilerine İltihak eylemeyi farzetsek bile, tercih edeceğini tasavvur eylemek elbette doğru olmaz. Harbe girmekliğimizi bir cinayet te-

lâkki etmek ve koça bir milleti dört beş kişinin bazıçesi olacak derkede addeylemek fikrimizce lehlimizde bir faideyl muclp olmak şöyle dursun, bilâkis sakıt Ferit Paşanın Paris'te Avrupa'dan merhamet dilenmek efkârı sakımanesi ile serdeylediği beyanâtı zeliânesine Clemencesu'nun vermiş olduğu hakaretâlût cevabın maazallah bir kere daha işitilmesine sebeb olabilir. Blnanaleh merdane bir surette hakikati söylemek ve kahramança harbeden bu koça milletin mağlubiyetin netaylci zarurlyesine katlanmakla beraber hareketinln cinayet telakki ve bu yüzden ittiham ve tecziye edilmesini kabul etmemek en salim ve en hayırlı bir prensip telakki olunabilir.....". Görüldüğü gibi bu mektubunda Mustafa Kemal Osmanlı İmparatorluğunun taraflardan birinin yanında savaşma özgürlüğüne bile sahip olmadığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu düşüncelerin Milli Mücadele'nin başlama aşamasında, o günün koşulları gözönünde tutularak ileri sürüldüğü söylenebilir, ne var ki buna paralel bir düşünceyi Mustafa Kemal Yunus Nadi Bey'e de nakletmiştir. 26 Şubat 1943 günü Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir başyazısında Y. Nadi "Bu harbe katılmakla İttihat ve Terakki fena mı yaptı? Bu soru cevabını rahmetli Büyük Atatürk şöyle vermiştir: Türkiye geçen büyük harbe behemehal iştirak etmeliydi, ve iştirak şeklide ancak devletin yürüdüğü yolda olabilirdi. Harbe giriş zamanı, orduların sevk ve idaresi gibi bazı hususlar münakaşa olunabilse bile prensipte yanlış yoktur" ...Bilindiği gibi uzun yıllar resmi tarih kitaplarında ve Hürriyet-i İtilâfçı çevrelerde İttihatçı üç büyüklerin (Enver, Cemal ve Talat Paşalar) devleti bir maceraya ittikleri yazılmış, söylenmiş ve işlenmiştir. Mustafa Kemal'in çok açık bir biçimde ortaya koyduğu gibi, o günün koşulları içersinde y yapılacak başka bir şey yok ,izlenecek değişik bir yol bulunmuyor idi. Savaşa giriş zamanının tesbiti konusunda da fazla bir şey söylenemez. Çünkü Osmanlı hükümeti bu savaşa girmemek için, en azından hazırlıklarını tamamladıktan sonra girmek için çok direnmiştir. Nitekim savaş Temmuz 1914 de başladığı halde Osmanlı İmparatorluğunun resmen savaşa girmesi 29 Ekim 1914 dür. Yani dört aylık bir direnme söz konusudur. Yavuz zırhlısının yol açtığı Güney Rus-

ya sahillerinin bombalanması olayı olmasaydı bile, 1915 yılı başında İngiliz donanmasının Çanakkale boğazını geçmek için yaptığı girişim Osmanlıları savaşa sürükleyecekti ya da savaş o anda Osmanlılar için bitmiş olacaktı. Bitmiş olacaktı, çünkü boğazı geçen İtilâf donanması, fiilen Osmanlı başkentini denetim altına alacak ve istediği doğrultuda çalışan bir hükumeti işbaşına getirmekte gecikmeyecekti. Bu bir yerde savaşmadan yenilmek demektir.

2

Osmanlı - Alman bağlaşması 2 Ağustos 1914'de, yani Avusturya - Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanından sonra İstanbul'da Sadrazam Said Halim Paşa ile Alman Büyükelçisi Vangenhaym tarafından imzalanır. Bu anlaşmanın temel maddeleri şöyle sıralanabilir :

1 — Äkl o iki devlet Avusturya - Macaristan'la Sırbistan arasında bu anda mevcut olan ihtilâfta tam bir tarafsızlık muhafaza-ı taahhüt ederler.

2 — Şayet Rusya fiili askeri tedbirlerle işe karışır ve bu suretle Almanya için Avusturya - Macaristan hakkında bağlaşma hükümlerini yürürlüğe koyacak olay, savaşa katılma mecburiyeti husule getirirse bu Türkiye içinde meriyete girecektir.

3 — Harp olursa Almanya askeri heyetini Türkiye emrinde bırakacaktır. Türkiye dahi işbu askeri heyete, Harbiye Nazırı hazretleriyle askerî heyet reisi hazretleri arasında doğrudan doğruya kararlaştırılmış olduğu gibi, ordunun sevk-ü idaresinde fiili bir nüfuz temin edecektir.

4 — Almanya Osmanlı arazisi tehdit altına düştüğü takdirde onu icap ederse silahla muhafazayı taahhüt eder.

5 — İki İmparatorluğu bugünkü ihtilâfın husule getirebileceği milletlerarası ihtilâtlardan vikaye için akdedilmiş olan anlaşma isimleri yukarıda geçen murahhaslar tarafından imza edilir edilmez mer'iyete girecektir ve aynı müteakib taahhütlerle 31 Aralık 1918'e kadar yürürlükte kalacaktır.

6 — Yüksek âkit taraflardan birince yukarda anılan işbu müddet bitmeden evvel hükümsüz ilan edilmezse işbu muahade yeniden beş senelik bir müddet için yürürlükte kalacaktır.

7 — İşbu muahade Şevketî Osmanlı Padişahı ve Haşmetli Almanya İmparatoru - Prusya Kralı tarafından tasdik edilecektir. Tasdiknameler imzadan itibaren bir ay zarfında teati edilecektir.

8 — İşbu andlaşma mahrem kalacaktır, ve ancak iki yüksek tarafın muvafakatıyla ilan olunabilecektir.

Bu andlaşmaya ilke itibarıyla karşı olanların sık sık ileri sürdükleri nokta ittifaka ilişkin karşılıklı taahhütlere savaşın ilanından sonra girildiğidir. Bu nokta üzerindeki tartışmalar günümüze kadar uzanmıştı. Almanya ile ittifakın kaçınılmaz olduğu noktasında, savaşa girme yanlısı olmayan Cavid bey bile Talât, Enver ve Sadrazam Sait Halim'le aynı düşüncededir. Ne ki onların savına göre Osmanlı İmparatorluğu, daha geçerli bir deyimle o dönemin hükümeti bu andlaşmayı Almanya fiilen savaşa girdikten sonra imzalamıştır. Talât bey bunu reddetmektedir. Örneğin anılarında bu konuyla ilgili şunları ileri sürmektedir :

"...Sadrazam Sait Halim Paşa bir gün sefir Von Wangenheim'in Almanya'nın Türkiye ile müsavî şartlar altında bir ittifak aktetmek istediğini kendisine açmış olduğunu bize bildirmek üzere Enver Paşayı, Halil beyi ve beni yanına çağırdı. Bizim noktai nazarlarımızı sordu. Hepimiz şu kanaatte idik ki, mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi ve Türkiye ancak ilim, sanat, sanayi ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyeti ve terakkisini temin edebilirdi.....

.....İttifak nihayet muayyen bir şekil aldı ve anlaşma sadrazam ile Von Wangenheim tarafından imzalandı. Aynı şekilde Avusturya sefiri ile de bir anlaşma yapılarak imza edildi. Bundan kabinenin mühim şahsiyetleri de haberdar edildi. Bundan az sonra Almanya ile Rusya arasında harp patladı. Anlaşmaya göre derhal harbe girmemiz icap ediyordu. Sadrazam derhal harbe girmek niyetinde olmadığı için her iki sefiride oy alıyor-

du. Ben ve arkadaşlarımın bazıları ise, bu hâli memleketimizin menfaatlerine uygun bulmuyorduk; çünkü bir tarafta yapmış olduğumuz bir anlaşmayı ihlâl ediyor, diğer taraftan ise Almanya'ya karşı sempatiimizi açığa vurmakla tarafsızlığımızı suistimal etmiş oluyorduk. Bu suretle her iki devlet grubu da gayri memnun idiler...

.....Nazırlar heyetinin bir toplantısında sefirlere (Almanya ve Avusturya elçilerine) Bulgaristan ve Romanya'nın durumları anlaşılmadan Türkiye'nin derhal harbe iştirak etmesinin gerek müttefiklerin gerek Türkiye'nin menfaatlerine aykırı olacağının bildirilmesine ve Bulgaristan'ı elde etmek hususunda çalışmak lazım geldiğine ikna edilmesi icap ettiğine karar verildi."

Tâlat Paşa anılarının bu bölümünde Osmanlı İmparatorluğunun çözümsüz bir sorunla karşı karşıya kalışını basit ve içten bir anlatıyla ortaya koymaktadır. Yapılan anlaşmanın tarihi sadece ayrıntıda kalan bir tartışma konusudur. Diyelim ki anlaşma Almanya'nın Rusya ile savaşa başlamasından sonra imzalanmıştır. Acaba bu koşulların bilinmesi halinde söz konusu, anlaşmadan vaz mı geçilecekti? Böyle bir sorunun yanıtı hayırdır. Nitekim Mustafa Kemal durumu tüm açıklığı ile ortaya koymuştur. Söz konusu anlaşma Almanya'nın savaşa girmesinden önce ya da sonra imzalanmış olsa da sonuç değişmeyecektir. Yani Osmanlı İmparatorluğu en azından çarpışarak paylaşılmak için Almanya ve bağlaşıkları yanında savaşa girecekti. Kuşkusuz eğer elini bile kaldırmadan, teslimiyetçi bir tavırla paylaşmayı kabul ederse savaştan katabilirdi. Bunu ise o dönemin iktidarını oluşturan Genç Türk yöneticilerinin hiç biri kabul edemezdi.

Ama, gene de savaşa girmeden önce dört aylık bir süre içersinde hükümet hazırlıklarını tamamlamayı yeğledi. Avrupa'da savaşın patlak vermesiyle birlikte Osmanlı hükümetide seferberlik ilan etti. Yapılan açıklamalara göre "Müsellah" bir tarafsızlık için gerekli olan bir işlemdi bu seferberlik. O zamana kadar alışılmamış bir yöntemle, duvarlara asılan ilanlarla kamu oyuna bildirilmişti seferberlik. Başta İstanbul'lular olmak üzere sabahın erken saatlarından itibaren başlıca cadde ve meydanların uygun duvarlarını süsleyen bu ilanları gören

Osmanlılar bir hayli sarsılmışlar ama, gene de heyecanla göreve koşmuşlardı. Ne var ki askerlik şubelerinde işlemlerin istenilen hızda bitirilememesinden ötürü, kendilerine söylendiği gibi üç günlük yiyecekleri ile gelen yükümlüler şube önlerinde aç kalmaya, bunun sonucu daha işin başında bir umudsuzluğa yuvarlanmaya başladılar. Bu sırada gene seferberlik gereği bazı ham maddelere ve araçlara hükümet el koyunca fırınların önünde büyük kalabalıklar oluştu, tramvaylar normal seferlerinden daha az sıklıkta işlemeğe başladığı için İstanbul ve diğer tramvaya sahip kentlerde ulaşım bütünüyle aksadı. Öte yandan bazı fırsatçılar ise başta zorunlu gereksinim maddeleri olmak üzere yaşamsal malları piyasadan toplamağa başladıkları için fiyatlar da yükseldi. Borsada özellikle altın üzerine yapılan işlemler önemli ölçüde arttı. Hükümet bütün gücüyle bu gibi spekülasyon eylem ve işlemlerin önünü almağa çalıştıysa da pek başarılı olamadı. Daha savaşa girmeden, seferberlik denilen hazırlanma aşamasında bile büyük aksamalar ortaya çıkmıştı. Ne var ki kısa sürede bu aksamaların bir bölümü önleildi, spekülasyonlara büyük cezalar verilmek istendi, fakat bütün iyi niyetli girişimler noksanların bütünüyle önlenmesine yetmedi. Özellikle Balkan savaşının yenilgisinin kamu oyu üzerinde yarattığı olumsuz etki ve Genç Türk hükümetinin kendine bağlı aygıt ve kurumlarla yagmağa çalıştığı ulusal bilinç bu zorlukların aşılmasında yararlı oldu. Bilhassa aydın kuşaklar türlü zorluğa rağmen vatan emrine seve seve koşuyorlar ve zorluklara aldırmadan her türlü engeli aşmaya çalışıyorlardı. Bostancı dolaylarındaki yedek subay okulunun o günlerdeki heyecanlı ve umud dolu havası bir çok romana bile konu olmuştur.

Savaş İttihad ve Terakki hükümetine yepyeni bir olanağı verdi. Buna ekonomik bağımsızlık deneyimi de diye bilirsiniz. Almanya ile yapılan anlaşmadan sonra, savaşın bütün Avrupa kıtasını sarması üzerine Osmanlı Hükümeti tek taraflı olarak o güne dek bir ekonomik bağ biçiminde ellerini kollarını bağlayan, devletin iktisadi politikasının ulusun çıkarları doğrultusunda oluşturulmasını engelleyen kapitülasyonları kaldırdı. Bu Talât Bey ve arkadaşlarının Selânik'teki ilk örgütlenme gün-

lerinden beri düşlerinde dahi görmedikleri bir olaydı ve de gerçekleşmişti. Kapitülasyonların kaldırılmasına İngiltere ve bağlaşıkları fazla bir direnç göstermediler, çünkü onlar Osmanlı İmparatorluğu ile savaş sonunda kesin bir hesaplaşmaya oturmayı zaten planlıyorlardı. Savaş günlerinde yapılan böylesine tek yönlü bir hareketin süreklilik kazanabilmesi ise ancak Osmanlı İmparatorluğunun bu savaştan kesin bir başarı ile çıkmasını, bunun da ötesinde iktisadi gelişme yolunda önemli adımlar atmasını gerektirirdi ki, İtilâf Devletlerine göre Osmanlıların böyle bir gelişmeyi sağlamaları beklenemezdi. Almanya bu korordan en çok rahatsız olan ülke oldu, ama gene de yandaş Osmanlı hükümetinin bu kararına fazla karşı çıkmadı. Böylece Genç Türk aydınlarının yıllordır üzerinde düşündükleri ve aşmak için çeşitli öneriler alıştırıp gene de başarıya ulaşamadıkları bir alanda sınırlı da olsa başarı kazanılmış, görünüşte ekonomik bağımsızlık gerçekleşmişti. Nitekim savaş yılları sırasında genellikle "Milli İktisat" diye adlandırılan akımın doğrultusunda bazı önemli ekonomik kararlar alındığı gibi, sanayileşme ve banka sorunları konusunda da ciddi girişimleri görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesinden önceki dört ay içerisinde bütün gayreti (dış politika açısından) Bulgaristanı kendi yanına çekmek ve savaş hazırlıklarını tamamlamak biçiminde özetlenebilir. Bulgaristanı ittifako çekebilmek için Talât bey ve Halil bey Sofya'ya giderek Bulgar yetkilileri ile gerekli temasları yapmışlardı. Bulgarlar acele karar vermek istemiyorlardı. Özellikle Bulgaristandaki Rus yanlılarının bir karşı hareketinden korkuluyordu. Yıllar boyunca Pon-slavist bir politika izleyen Bulgaristan hükümeti için Almanya ve Türkiyenin yanında Rusyaya karşı savaşa girmek, kolayca hoşgörülecek bir eylem kabul edilmiyordu. Bunun içinde Bulgar yetkilileri bir ittifaktan yana olmakla beraber, Rus yanlılarının yoğun eleştirilerinden de çekiniyorlardı. Ne var ki Balkan savaşında Yunanlıların Selânik ve dolayları, Sırplarında Makedonya için yaptıkları oldu bitti Bulgar hükümetini Almanya ve Türkiye yandaşlığına itmekteydi. Büyük Bulgaristan rüyasına ancak bu şekilde erişilebilecekti. Bu arada kuzey komşuları olan Romanyanın

do Alman yandaşları arasında olmasını istiyorlardı. Böylece kuzey sınırlarını güvence altına alabileceklerini hesaplamaktaydılar. Bunu sağlayabilmek için Talât beyle Halil bey Romanyaya gittiler. Yunonistanla adalar sorunu üzerine yapılacak bir toplantı bu ziyaretin görünümdeki nedeniydi. Nitekim Yunanistanla istenilen anlaşma sağlanamadı, zaten gerçekleşmesi de beklenmiyordu. Talât ve Halil beyler gezilerindeki temel nedeni gündeme getirdiklerinde Romenlerin çekimser kaldıklarını gördüler. Romenler kendilerinin küçük bir devlet olduklarını taraflardan birinin yanına geçerlerse bir iki gün içinde başkentlerinin bile düşman eline geçebileceğini ileri sürerek sadece tarafsızlık garantisini veriyorlardı. Kuşkusuz böyle bir garanti Bulgaristan için yeterli değildi. Olayların bu aşamasında Goben ve Breslau'ın Çanakkale boğazını geçerek Türkiye'ye sığınması ortaya çıktı.

Bu iki geminin Almanlar tarafından Osmanlıları savaşa zorlamak için kasıtlı bir biçimde Çanakkale'ye sığındıkları ileri sürülmüştür. Bu da kolaylıkla kanıtlanamayacak bir iddiadır. Çünkü bu iki gemi önce İtalyan limonlarında bulunuyordu. İtalya tarafsız kalıpta gemilerin karasularını belirli bir süre içerisinde terketmelerini isteyince Goben ve arkadaşı Breslau Akdenize açılmak durumunda kaldılar. Cebellitarık İngiliz deniz kuvvetleri tarafından kapatılmıştı. Bu noktadan kaçma ve Alman donanmasına katılma olanakları bulunmuyordu. Akdeniz'de gidebilecekleri tek yer Almanya ile yandaş olan Osmanlı karasularıydı. Zaten peşlerindeki İngiliz donanmasında gemileri bu yöne doğru adeta itmekteydi. Nitekim gemiler Çanakkale boğazını geçtikleri zaman durumdan bakanlar kuruluunu bilgilendiren Enver Paşa sözlerine «Bir aqlumuz oldu» tümcesiyle başlamıştır. Gemilerin Osmanlı karasularına ve özellikle bir iç deniz olan Marmara'ya girmeleri savaşa girmemek için bir çeşit direnme gösteren Osmanlı hükümetini zor duruma düşürmüştü. Çünkü eğer tarafsızlık iddiasında ısrar edilirse bu gemilerin silahdan arıtılması gerekirdi ki ne Almanya ile yapılan anlaşma, ne de Osmanlı deniz gücü böyle bir silahdan arındırma işlemine olanak veriyordu. Geriye tek bir yol kalıyordu, o da gemilerin satın alınması ve Türk bayrağı çekilmesi. Kabine de bu

yolu seçti. Talât bey anılarında bu olayı şöyle anlatmaktadır :

“Bazı nazırlar ile Sadrazam «Göben» ve «Breslau»’un bitarafılık kaidelerine tevfikân ya 48 saat içinde Çanakkale bağazından çıkmalarını ve yahut silah ve toplarını teslim etmeleri lüzumuna kani idiler. Toplanmış bulunduğumuz odaya tekrar gelen Sait Halim Paşa Wangenheim’in bu teklife son derece öfkeli olduğunu ve müttefik sıfatıyla böyle bir harekete hakkımız olmadığı kanaatinde bulunduğunu söylediğini bildirdi. Bunu yine uzun müzakereler takip etti ve neticede Wangenheim’e karşı kullanılacak lisan ve Türkiye’yi derhal harbe sokmamak için başvurulması lazım gelen vasıta ve çareler hakkında bir karara varıldı. Sadrazam bu haberi bizzat bildirmek istemedi. Halil bey ve ben sefirin bulunduğu salona giderek kendisine tereddütlerimizi izah ettik. Wangenheim fevkalâde heyecanlı idi ve yüzünü ter kaplamıştı. O anda Halil beyin aklına gemileri satın almak geldi ve Wangenheim’e bunu teklif etti. Bazı tereddütlerden sonra Wangenheim bu teklifi kabul etti. Gemilerin satışı bir gösterişten ibaret olmayıp hakikattir”. Özellikle bu son cümle üzerinde Talât bey ısrarla durmaktadır. Bu olayında ortaya koyduğu gibi Talât bey ve arkadaşlarından bozularının ısrarına rağmen sadrazam ile kabinenin bir bölüm üyesi savaşa karşıdır. Hatta izlenen yolun Almanya ile yapılan anlaşmaya uymadığını, Türkiye’nin çıkarlarının da anlaşma doğrultusunda olduğunu yineleyen Talât beyi Sait Halim Paşa savaş yanlısı olmakla suçlamıştı. Ne ki o günlerde ülkede hemen hemen aydınların büyük çoğunluğu bu savaşa zaman yitirmeden girilmesinden yanaydı. Almanyanın savaşı yltirebileceği düşünülmüyordu. Batı cephesinde ve Doğuda kazanılan başarılar Türkiye’de herkes tarafından gıpta ile izleniyor, savaşa girmeden geçirilen her günün savaş sonu paylaşımda Osmanlıları zor durumda bırakacağı zannediliyordu. Talât bey o günlerde Osmanlı kamu oyundaki bu eğilimi şöyle yansıtmaktadır: “... Bütün Osmanlılar Türkiye’nin yenilmeyen bir Almanya ve Avusturya birliğinde mevcudiyet ve istiklâlini muhafaza edeceğine kani idiler..... Padişah, Veliht, âyân ve mebusan meclisleri, subaylar, halk ve memurlar harbe girmekle memleketin kurtarılmış olduğuna inanıyorlardı”. İşte bütün bir İmparatorluk sa-

vaşa doğru gidip - gitmemek konusunda böylesine ıbir bölüğü ile inançlı, bir bölüğü ile de ikircikli durumdaydı. Ama inançlıların ağır bastığını söylemekte de yarar vardır. Talât beyde bu inançlılar arasındaydı.

3

Savaşa giden günleri Cavid bey günlüğünde, kendi endişelerini de dile getirerek anlatmaktadır :

"3 Ağustos 1914... Bu sabah moratoryom kanununu imza ettirmek üzere sadrazamın konağına gittiğim vakit Weber'i oda da bekler buldum. Sadrazam İslîca! ile bir şeyler yazıyordu. Enver, Talât, Halil orada idiler. Ahvalde bir fevkalâde'lik hissettirdim. Talât'tan sebebini sordum, Yemin ettik diyerek söylemedi. Bu cevaba hayret ettim. Ve derhal kendisine yoksa Almanya ile ittifak mı ediyorsunuz dedim.

Biraz sonra Sadrazam yazdığı kâğıdı zarfa koyarak Weber'e verdi. Bizde Sadrazamın yanına girdik. Kimseye ifşa etmeyeceğimize dair yemin ettik..."

"...Sadrazamın yanında münakaşayı uzatmadım. Bu muahade Halil, Talât ve Enver arasında dört beş gündürberi malûm olduğu ve bir kaç gece beni ve Cemal'i haberdar etmeksizin Yeniköyde (Sadrazamın yalısında) toplanıp müzakere ettikleri halde bizi uzakta bırakmış olmalarına fevkalâde canım sıkıldı. Ahvâlin nezaketi olmasaydı buna derhal bir istifa ile cevap vercektim..."

"Akşam Talât bize geldi. Birlikte Enver'e gittik. Gerek evde, gerek yolda kendisine yapılan muamelonin memleket için nasıl bir vehamet teşkil ettiğini, pek ziyade korkmakta olduğunu, Almanların bizi müsellâhan müdafaa edeceğine dair olan kayıt ve şartın hayali bir şeyden ibaret kalacağını anlattım..."

"...Talât sözlerini ağzında yutuyordu. Bundan muahadenin imza edildiğini, fakat bana derhal söyleyecek olursa istifa ile cevap vermem korkusuyla tereddüt ettiğini anladım."

"...Enver'in evinin önünde otomobilden inerken: «Ne ya-

palım bu iş oldu bitti, Sadrazam imza etti, mukadderatı dedi. Ben de bu mukadderat ile sürüklenmem cevabını verdim. Beni evvelden haberdar, etmediklerine dair bir söz söylemedim”.

“...Enver’de Halil ve Cemal’de vardı. Cemal’inde yapılan muameleden canı sıkılmış. İstifadan bahsetti. Fakat zannetmem ki pek samimi olsun. Onu teskin ettik. Enver’in evinde yapılan şeyin mahiyetinden bahsettik. Talât’a söylediğim sözleri orada da tekrar ettim, ...ve ne Talât, ne de Halil’in imzasına karar verdikleri muahadenin monasını tamamen anlamadıklarını gördüm.”

“...Sonra Sadrazam’ın evine gittik. Talât benim itirazatımı söyledi ve tadilat yapılması lüzumundan bahsetti. Sadrazam da «Tabii ama bunu bana bırakınız» cevabını verdi. Sadrazam’ın cevabı karşısında ben o kadar asabileştim ki, söz söylemeğe lüzum görmedim, uzaktan Talât’a dudaklarımı yummakla cevap verdim...”.

“14 Ağustos 1914... Sadrazamda içtima. Enver ateşe atılmaya müheyya. Ve zannedirim ki içimizde mesleğine en sadık o. Ya batmak, ya çıkmak istiyor... Talât’ta eski şevk ve ateşten eser yok, Halil beyde keza, Sadrazamı ise büsbütün kazandım”.

“6 Eylül 1914... Gece Sadrazam’da dine’de idik. Gnadiyef, Tachef de arada idiler. Sadrazam, Talât ve ben görüştük. Talât’a açıkça fikrimi söyledim, Sadrazam da ekser noktalarını teyid etti. Bulgarların yürümeyeceklerine emin olduğumu; Almanlarla yürümek, onların işini görmek için bir sebep olmadığını; Rusya ile harbetmekte şimdilik hiç bir fayda görmediğimi söyledim. Talât to Enver gibi harbetmek fikrinde. Hatta Bulgar yürümese bile yürüyecek”.

“20 Eylül 1914... Gece Şeyhülislam Efendinin dairesinde merkezi umumi azaları da dahil oldukları halde ben, Cemal, Enver, Talât, İbrahim bey içtima ettik... Maksat aramızdaki ihtilâfi mevzubahis etmekte. Bir çok imalarda bulundular. Ben hiçbirine cevap vermedim. Enver açıktan açığa bizi muahaze edencesine. Cemal’i ve beni bahsetti. Güya biz yürümek fikrinde bulunuyarmışuz diye Bulgarlar yürümüyormuş...”.

“Enver behemehâl bizi yürütmek isteyen Almanların fikrin-

de. Âtiyi hiç düşünmüyor. Donanmanın çıkmasından (Karadenize) bahsedildi, Avusturya səfiri bugün Talât'a Avusturya Hariciye Nazırı namına, Romanya'ya karşı nümayiş olarak donanmanın çıkmasından bahsetmiş. Cemal ne Bulgaristanın, ne de Romanyanın donanmamızdan korkmayacağını, bundan dolayı meslek değiştirmeyeceklerini söyledi. Talât Köstenceye asker çıkartmaklığımızdan bahsetti. Cemal buna cevaben Bulgarların İstanbula yürüyebleceğini pek güzel açıkladı..."

"...Souchan (Yavuz'un Alman kumandanı) maiyetindekilere Karadeniz'e çıktıkları vakit herhangi bir Rus gemisine tesadüf edecek olurlarsa topa tutmalarını emretmiş. Cemal cumartesi günü (bir önceki gün) bu emirden Enver'i haberdar etmiş".

"27 Eylül 1914... Sadrazam'da içtima ettik. Enver yine Rus donanmasının Karadeniz'e çıkmış olduğunu vesile ederek bizim donanmanın çıkması lüzumundan bahsetti. Herkes buna cesaret edilmemesinden yana. Talât bile müttefik".

Cavid'in günlüğü kabine ve merkezi umumi üyelerinin içinde ibulundukları ruhsal durumu, sınırlı da olsa, açığa çıkartmaktadır. Bir bölüm, bunların başında Cavid bey gelmektedir, kesin bir biçimde Almanlardan yana savaşa girilmesine karşıdır. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Örneğin: bağlı bulunulan mason locasının tutumu, sürekli ilişki halinde alınan finans çevreleri vb. gibi etkenler Cavid beyin tutumunu belirlemektedir. Ayrıca kültürel yapısının da Fransa ve İngiltereye karşı bir hareketin doğru olmayacağı kanısını ona vermiş olması düşünülmelidir. Merkezi umumi ve kabine üyelerinin ne Almanlarla yapılan ittifak anlaşmasında, ne de bunun sonucu olarak savaşa girmede kesin bir davranış birliğine sahip olmamaları bir yana, bazı tereddütlerin Talât gibi bu işten yana olan kişilerde de görüldüğü açıktır. Gerçi bu tereddütler konusunda tek tanışımız Cavid beydir. Onunda kendisinin ne aranda haklı olduğunu kanıtlamak için böyle yazmış olması olasıdır. Ama, gene de bazı tereddütlerin varlığını kabul edebiliriz. Talât gibi işin bütün yönlerini tartmağa çalışan birisi için böyle bir davranışı doğal da kabul etmemiz gerekir.

Talât bey, bir yerde uzak görüşlülüğü nedeniyle de Alman yandaşlığını kaçınılmaz bir olgu olarak kabul etmiştir. Mustafa

Kemal’inde çok güzel bir biçimde açıkladığı gibi o günün koşullarında bu yaklaşım doğrudur. Nitekim Talât’ın Cavid’e söylediği “Mukadderat” sözcüğü tutumunun bu yönünü çok iyi sergilemektedir. Savaşın sonu da Talât savaşa girişi “Fatalité” yani kader olarak nitelmiştir. Bu trajik bir kaddedir. Ondan kaçılmaz. Talât beyde bu düşünce çok başattır. Belki de bütün iyi niyetli çabalarına karşın devleti istedikleri yörengeye oturtamamanın verdiği bir sonucu bu durumdur. Çünkü çabalarının sonuçsuz kalmasını emperyalizmin çıkarları açısından çözümleme alışkanlığına ya da bunu yapacak bir bilgi birikimine sahip olmayan Talât gibi kişilerin tüm gelişmeleri kader’e bağlamaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktur. Böylece kendi güçsüzlüklerini, savaşmalarının çıkmaz bir noktaya gidişini gönül rahatlığı ile yorumlamak olanağına da kavuşmuş olmaktadırlar. Enver olaya ne ölçüde «şövalyeci» bir tutumla, geleceğin ünlü serdarı alma rüyaları içinde bakıyorsa, Talât’ta sezgilerinin uyarısı ile kaderci bir yaklaşımla son çırpını ve savaşımı Türkeye yarışır bir biçimde yapmak açısından savaşı istiyordu. Bir de onu istemeden yapmanın vereceği yıkımı Balkan savaşında gördüğü için, nasıl olsa girilecek bir savaşı, önceden açık alınıla kabul etmenin vereceği morali de yeğliyor denilebilir. Talât ve Enver’in dışındaki merkezi umumi üyeleri, hatta Cemal bey bile bir yerde akıntıya kapılanların çaresizliği içinde görünmektedirler. Sadrazamı da bu gruba koymak mümkündür. Açık bir biçimde ortadadır ki kimse konuşmanın, belli belirsiz karşı koymanın ötesinde alayları yorumlamak ve onlara karşı kesin tavırlar alma konusunda Talât ve Enver kadar açık değildir; hatta bir yerde herşeyi kaderci bir boyun eğişle kabul etmekte Talât beyi de geride bırakan bir tutum içersindedirler.

Savaş, (bir anlamda) beklenmeyen bir anda geldi. Ama geleceği de nasıl olsa biliniyordu. Beklenmeyen bir anda gelmesinin temel nedeni hükümet yöneticilerinin denetimi dışında oluşmasıdır. Yavuz ve Midilli adlarını alan iki Alman gemisinin ka-

tılmasıyla güçlenen Osmanlı Donanmasının manevra amacıya da olsa Karadenize çıkması yasaklanmıştı. Daha doğrusu Cemal bey, Sadrazam ve kabinenin diğer üyeleri tarafından engellenmişti. Hatta bir söylentiye göre Bahriye ve Harbiye nazırlarının açık emri olmadan boğazdan çıkmaları halinde Kavaklardaki istihkamlar tarafından gerekirse ateşle durdurulmaları da emredilmişti. İşte bütün bu önlemlere karşın donanma bu iki büyük savaş gemisinin de katılımıyla, Amiral Souchon'un kumandasında 1914 Kurban Bayramı arifesinde Karadeniz'e çıktı. Boğazdan bir resmi geçit yaparcasına geçen bu gemileri başta Sadrazam olmak üzere kimsenin görmemesine olanak yoktur. Nereye gittikleri sorulduğunda, boğaz ağzında atış talimi yapacakları söylenmişti. Neden olarak da Marmara'nın böyle sine atış talimleri için uygun olmadığı ileri sürülmüştü.

İstanbuldaki yetkililer Güney Rusya sahillерinin bombardıman edildiğini bayramın birinci günü öğrendiler. Bu haber hem şaşkınlık, hem de sevinç yarattı. Sevinenler arasında Padişahın da bulunduğu söylenmektedir. O gün geleneksel bayram tebriki merasimine Sadrazam Said Halim Paşa gelmedi. Rahatsızlığını öne sürdü. Aslında kendisine bir "emri vâki" yapıldığı zannıyla istifa etmek istiyordu. Padişahın huzurundaki merasimden sonra başta Talât bey olmak üzere bütün kabine üyeleri Yeniköydeki yalıya gittiler. Said Halim Paşa durumdan üzgündü. Açık bir şekilde istifa edeceğini, sadrazamdan habersiz böyle eylemlere girişilen bir yerde hükümet başkanı olarak kalmanın onlamı olmadığını söyledi. Talât bey ve diğerleri buna bir çözüm bulunacağını söyleyerek istifasını geri aldirdılar. Fakat yapılan bu saldırının nasıl bir özürü bulunabilirdi. Derhal büyük devletlerin ve Çarlık Rusyanın elçileri ile ilişki kurulma yoluna gidildi. Osmanlı devletinin bu yanlışlıktan ötürü özür dileyeceği ve uluslararası bir heyet tarafından tesbit edilecek zararın ödeneceği kendilerine bildirildi. Fakat artık olayların böylesine gelişimlerle önu alınamazdı. Nitekim bütün bu gelişimlere devletlerin verdiği yanıt bir dizi ağır koşulun yerine getirilmesi halinde savaş haline geçilmeyeceğini söylemekten ibaret kaldı. Bu koşulların hiç bir egemen devlet tarafından kabul edilmesi söz konusu olamazdı. Nitekim bu girişimler yapılırken boşa Rusya

olmak üzere İtilâf devletlerinin elçileri de Osmanlı hükümetinden pasaportlarını talep ediyorlardı.

Durum yeniden bir kabine toplantısında gözden geçirildi. Bu toplantıyı Talât bey anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Arife gününde, Karadeniz dononmasıyla Amiral Souchon arasında bir muharebe vuku bulduğunu ve “Göben”in Rus sahillerini bombardıman ettiği haberini aldık. Sadrazam bu darbeden son derece heyecanlandı ve ertesi günkü bayram merasimine iştirak etmeyeceğini bana tahriren bildirdi.

Bu hadiseden hiç birimiz daha önceden malûmattar değildik. Fakat herkes gibi bende Enver Paşanın haberi olduğuna kani idim. Bayram günü Meclis-i Mebusan reisi Halil beyin evinde toplandık. Ben Enver Paşaya epeyce hücum ettimse de hiç haberi olmadığını yeminle temin etti. hadisede artık harbi bir emri vaki haline getirmişti. Sadrazam istifasını verdi. Bu vaziyeti daha aylarca uzatacağına kani idi. Fakat kat’i karar verme zamanı artık gelmişti. Bayramın üçüncü günü sadrazamın evindeydik, nazırların ekserisi derhal harbe girmeye taraftar görünmüyorlardı. Mevcut vaziyeti muhafaza etmeye çalışılmasına karar verildi. İtilâf devletleri sefirleri ise, mevcut vaziyetin idamesini şu şartın tahakkukuna bağlıyorlardı: Alman askeri heyetinin ve bütün zabitanı ile birlikte “Göben”in hudut haricine çıkarılması. Bu şartları yerine getirebilmek hükümetin kudret ve iktidarı dahilinde değildi. Bundan başka orkadaşlardan bazıları müttefiklerimizin ısrar etmeleri halinde derhal harbe girilmesine taraftardılar. Sadrazam bir karar vermek mecburiyetinde kaldı ve neticede harp haline geçmemizi tercih etti. Cavid de dahil olmak üzere diğer nazırlar istifalarını verdiler.”

Uluslararası politika alanında kesin bir yan tutmanın getireceği acı ve kaçınılmaz sonucu bu olayda görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu kendi bilgisi dışında bir savaşa sürüklenmiştir. Bu savaşa neden olan gemiyi ve askeri uzmanlar heyetini ise ülke sınırları dışına çıkarabilecek iktidardan yoksun olduğu da dönemin egemen siyasal örgütünün en sorumlu yerinde bulunan kişi tarafından itiraf edilmektedir. Bu, bağımsızlık iddiasında olan bir devletin karşılaşılabileceği en çarpıcı durumdur. Böylece bağımsızlığını ve gelişmesini bir başka gelişmiş

ülkeye bağlamanın diyeti ödenmektedir. Talât beyi kaderden söz ettiren belkide bu çaresizlik olmaktadır. Ülkelerin kendi kaderlerine egemen olmaları sanırız ki Talât bey gibi iyi niyetli politikacıları "mukadderat"ın ağından kurtaracaktır.

5

Savaşın ilk iki yılında Talât bey Dahiliye Nazırlığı ve zaman zaman da Covid'ten boşalan yerin doldurulması amacıyla Maliye Nazır vekilliği yaptı. Aslında Cavid bey istifa etmesine karşın gene de mali konularda en yetkili kişi olarak çalışıyor, özellikle Almanya ve Avusturya ile olan mali ilişkileri düzenliyordu. Savaşın finansmanı bu dönemin temel konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla bir yandan Alman kredisinin kullanılma biçimi, diğer yandan da hükümetin elini kolunu bağlayan bir kurum haline gelmiş olan Osmanlı Bankası yerine yeni bir bankanın, emisyon göreviyle de yükümlü olarak kurulması gündemin ana maddesini oluşturmaktaydı.

Talât beyi uğraştıran bir başka konuda azınlıkların, özellikle Ermenilerin yurt içersindeki yıkıcı faaliyetleri olmuştur. Bu konudaki tedbirleri ve niçin alındıklarını bir sonraki bölümde göreceğiz. Kendisinin de anılarında belirttiği gibi savaşın ilk iki yılı içersinde Osmanlı vatandaşları tüm yokluklara ve diğer sorunlara şevkle göğüs gerdi. Bunda savaşın uzun sürmeyeceğine ilişkin propagandanın da etkisi vardı. Sankamış ve Kanal savaşlarındaki başarısızlıkları örten Çanakkale ve Kutülâmere zaferleri halkın moralini yükseltmişti. Özellikle Çanakkale başarısı Balkan savaşının ağır yenilgisinin çöküntüsünü yaşayan yığınlara bir umud kaynağı olmuştur. Talât beyinde bu zaferden sonra geleceğe yönelik inancı artmıştı. Çanakkale başarısının yaşandığı günlerdeki coşkun neşesini eşi Hayriye hanımı anılarında ısrarla vurgulamaktadır. Bu zaferden sonra Edirnekapı şehitliğini padişahla birlikte ziyaretindeki ağlamasını da Ali Fuat (Türk geldi) bey dile getirmektedir. Savaş Talât beyin duygusal diye niteleyebileceğimiz iniş-çıkışlarla dolu bir ruh haline sahip olduğunu da ortaya çıkardı. Bilhassa yığınların cek-

tiği sıkıntılar onu yakından tedirgin etmekte, yaşamında onlardan farklı bir yol izlemeye çalışmaktaydı. Elindeki olanaklara karşın çok mütevazı bir yaşama sahipti. Değişik kişilerin anılarında anlattığı gibi birikmiş bir serveti olmadığı gibi, çoğu ke-re elinde ve avucunda bulunan bir kaç değerli eşyayı satarak geçimini sağlıyordu. "Serkl Doryan" ve Adadaki klüpte geçirdiği bir kaç akşam üstünün dışında tek tutkusu avdı. Küçük-çekmece dolaylarındaki çiftliğinde ava çıkar ve ata binerdi. Zaman zaman bu çiftlikte atış talimleri yaptığı da görülmekteydi.

Savaş yılları boyunca Talât beyi ilgilendiren konulardan biride partinin örgütlenmesine ilişkin sorunlar olmuştur. Askerlerin, bilhassa Enver Paşanın Teşkilat-ı Mahsusa kanalı ile parti içersinde kurmuş olduğu ağırlığı dengelemek amacıyla Kara Kemal'in esnaf derneklerini örgütlemesine daha da öncelik verdirdi. Böylece parti içersinde asker ve sivil kanadlar arasında kendi isteği doğrultusunda bir dengelemenin yapılabileceğine inanmaktaydı. Askerlerin savaştan ötürü kazanmış oldukları prestij ve önceliğin gelecekte yeni sorunlar yaratmasını engellemek istiyordu. Nitekim bu yöndeki çalışmaları sodareti döneminde daha da arttı.

T E H C İ R

1

Tehcir olayı Çarlık ordularıyla işbirliği yapan, İngiltere ve Fransa ile birlikte A.B.D. tarafından da bağımsız bir devlet kuracakları konusunda cesaretlendirilen Ermenilerin Osmanlı ülkesi içersinde karışıklık çıkarmamaları, cephede savaşan orduların gerilerinde düşmanco hareketlere girişmemeleri için cephenin daha gerilerine, özellikle İmparatorluğun güney yörelerine gönderilmeleri yani göçe mecbur tutulmaları karardır. Bu karar Osmanlı hükümeti tarafından alınmış ve uygulama sorumluluğu o dönemde Dohiliye Nazırı olan Talât beye bırakılmıştı. Talât bey bu kararın alınması gerçeklerini anılarında bütün açıklığı ile anlatmıştır. Bu bir yerde genel anlamlı bir savunma belgesidir. Bizde Talât beyin anılarındaki en önemli bölümleri aynen oktaracağız.

"17 Ağustos 1914 de yani seferberlikten bir kaç gün sonra Enderunlu müslümanlar taarruza uğramış, paraları çalınmış ve içlerinden bir çoğu da öldürülmüştür. Aynı gün istimval yapmakta olan bazı jandarma subayları üzerine ateş edilmiş ve Maraş yolu üzerinde Beşanlı köyünden bir çok müslümanlar öldürülmüştür. Günlerce süren takipten sonra bu haydutlardan altmış beşi, üzerlerinde bir çok bomba, dinamit, martin ve gıras tüfekleri olduğu halde yakalanabilmiştir.

Bir müddet için sükunet teessüs ettikten sonra, müteakip senenin kanusani ayında isyan harekâtı yeniden canlanmıştır; bu seferki taarruzlar doğrudan doğruya Osmanlı memurlarının ikametgahlarına ve jandarma kıt'alarına karşı yapılmıştır.

Zeytun'da Hınçak komitesi reisi Çakıroğlu Patos'un reisliği altında yapılan toplantıda hükümet konağına hücum edilerek cephanenin ele geçirilmesine, bütün memurların aile efradıyla

birlikte öldürülmesine ve telgraf hatlarının tahribine karar verilmiştir. Tahrikçiler başka başka evlerde oturduklarından ve işarrette vaktinde verilmediğinden bu korkunç komplo icra edilmeden önce öğrenilmiştir.

1915 de Zeytun Ermenileri, Maraş'tan Zeytun'daki jandarmalara cephane gönderildiğini haber almışlar; cephane nakliyatını soymak üzere yollara gizlenmişler fakat nakliyat başka bir yoldan yapıldığı için bu niyetlerini tatbik edememişlerdir. Bunun üzerine on yedi kişiden ibaret bir jandarma koluna hücumla altısını öldürüp ikisini yaralamışlardır. Bundan başka Zeytun ile Maraş arasındaki telgraf hatlarını tahrip ederek bu suretle bu yollarda hakimiyeti elde etmişlerdir.

27 Şubat 1915 de Maraş vali muavini sükûneti lade için Zeytun'a gelmiştir. Gece devriye ile birlikte şehirde dolaşırken asiler tarafından öldürülmüştür. Ertesi günü askerlik şubesine giden bir müslüman öldürülmüştür.....

.....Bitlis, Erzurum, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara ve Van vilayetlerinde komite kezaîk merkezler teşkil etmişti. Bunlar daha harp başlamadan önce teşkilâtlarını kurmuş ve komitenin emirleri dairesinde harekete geçmeğe hazırlanmışlardı.

VAN : Harp ilânını müteakip Rus orduları Ermeni gönüllülerle birlikte hücumla geçtikleri zaman Van'daki Ermeni halkının durumu değişti. Bazılarının memur ve askerlere hücum etmek üzere birleşmiş olmalarına rağmen, müessir bir harekette bulunabilmeleri için zaman lazımdı. Muhtelif kısımlara gönderilen emirler Ruslarla birlikte harekete geçilebilmesi için Ruslar gelinceye kadar beklemenin zarurî olduğu yolunda idi. Derhal harekete geçilmesi çok kan dökülmesine sebebiyet verecek, karla kaplı yollar ise Rusların çabuk ilerlemelerine imkân vermeyecekti. Rus subayları ile yapılan anlaşmalar mucibince Ruslar hududa tecavüz eder etmez, Ermenilerin Ruslara iltica edeceği açıkça itiraf ediliyordu. Bu yeni anlaşmalardan haberdar olmayan bazı Ermeni köylüleri, Kadı İsmail efendi ile bir kaç jandarmayı öldürerek telgraf hatlarını kesmişlerdir.....

Kendilerini müdafaa maksadıyla, iki müslüman köyü arasında bulunan köylerdeki Ermeniler, Ermenilerle meskun yer-

lere taşınmış ve ihtilale hazırlanmaya başlamıştır. Genç Ermeniler esaslı noktaları işgal ederken komitenin diğer azaları silah altına davet ediliyordu. Bitlis, Van ve Şatak arasındaki telgraf hatları tahrip edilmiş, hükümet merkezleri taarruza uğramış ve iki kişi öldürülmüştü. Köylerde ise müslüman halkı öldürmeye teşebbüs ediliyordu.

Yalnız Van şehrinde isyan eden Ermenilerin sayısı beş bini geçiyordu ve hepsi de en yeni silahlarla teçhiz edilmişti. Bunlar mevkilerini son hadde kadar mudafaa ediyorlardı. Şehirdeki hükümet konağını, askeri müesseseleri, Düyunu umumiye binasını, Osmanlı Bankası şubesini ve diğer binaları tahrip etmiş ve müslüman mahallelerini ateşe verdiler. Yedi yüz kadar asi Van müstahkem mevkiini el bombalarıyla uçurmuştur. Bu isyan hareketleri Nisan ayına kadar devam etmiştir. Nisan ortalarına doğru asgari dörder yüz kişilik Ermeni çeteleri Rus zabıtlarının kumandasında hududu geçmeye başlamıştır. Yapılan çarpışmalar neticesinde "Müstakil Ermenistan" ibarelerini taşıyan bayraklar ve "İntikam" kelimelerini havi levhalar ele geçirilmiştir.

İZMİT VE ADAPAZARI : Rusların Harekle'yi bombaladıkları anda Ermeniler birdenbire hattı hareketlerini değiştirmiş ve düşman lehine casusluk yapmağa ve memleket içinde tahrikatta bulunmağa başlamışlardır. Ermeniler tarafından hükümet merkezi civarında bu gibi hareketler umud etmeyen hükümet tahkikat yaptıрмаğa mecbur kalmıştır. Bu esnada Adapazarı'nda binlerce bomba, mavzer ve gıras tüfekleri, jandarma üniformaları ve bomba imaline mahsus makine ve âletler bulunmuştur. Araştırmalar İzmit'e kadar teşmil edilmiş ve burada da yüzlerce silah ele geçirilmiştir. Tevkif olunan komite reisleri bu silahların Rus askerleri Sakarya mansabına varır varmaz Türkiye dahilinde kargaşalık çıkarmak ve Osmanlı ordusunun mukavemetini kırmak maksadıyla toplanmış olduklarını söylemişlerdir. Bu plan meşrutiyetin ilanını müteakip çizilmiştir. Bursa gibi, İzmit ve civarı ve bilhassa Bahçecik civarı isyan hareketlerinin merkezi olarak seçilmiştir.

Asilerin reisleri plânlarının keşfedilmiş olduğunu öğrenir öğrenmez çeteler teşkil etmiş ve bunları Yalova'ya göndermiş-

tır. Daha sonra İzmitteki işçi grupları bu çetelerle birleşmiş ve bir çok müslüman öldürülmüştür.

BURSA VİLAYETİ : İzmit hareketlerinden sonra Bursa isyana başlamış ve müslümanlara karşı taarruz edilmiştir. Bu yüzden Osmanlı ordu idaresi kuvvetlerinin mühim bir kısmını buralarda sabit tutmağa mecbur kalmıştır.

ADANA VİLAYETİ : Bu vilayetteki teşkilât en ince teferruati-no kodur işlenmişti. Harp ile birlikte burada da isyan hareketleri başlamıştır. Bu vilayet Suriye ve Irak hattı üzerinde bulundugundan Ermeniler İtilâf devletleri lehine casus olarak ehemmiyetli rol oynamışlardır. Bunlar itilâf devletleri donanması lehine casusluk yapmış ve lüzumunda düşmanlarla birleşmişlerdir.

SAMSUN VE İZMİR VİLAYETLERİ : İzmir'de pek çok dinamit bulunmuştur. Samsundaki isyan hareketi doğrudan doğruya İzmir murahhası tarafından idare edilmiştir. Bir Ermeni kilisesinde pek çok silah ve fıçılar dolusu dinamit bulunmuştur.

URFA HAREKETİ : Diğer yerlerde olduğu gibi burada da plan Rusların toarruzu halinde Türk ordusunun ricatını önlemek ve Osmanlı orduları ilerlediği takdirde memlekette isyan çıkartmaktan ibaretti. Komiteci Ermeniler buraya kadar gelmiş ve diğer Ermenileri isyana teşvik etmişlerdi..... Urfa'daki Ermeni mahallesi beş yüz evden ibarettir. Bütün bu evler taştan yapılmış, kuyu ve yeraltı mahzenlerle sahiptir. Komite isyandan evvel herkesin vazifesini tayin etmiş ve kendilerine bildirmişti. Asiler gıda maddelerinin tedariki için icap eden tedbirleri dahi almışlardı. Bu esnada hükümet 1894 lüleri silah altına çağırmış, aynı zamanda Kırmuş'da isyan çıkararak 6 - 19 ağustos 1915 de Urfa'ya do sırayet etmiştir.

Urfa isyanı iyice tetkik edilecek olursa, bilhassa bu şehrin Ermeniler tarafından en mühim bir merkez olarak seçilmiş olduğu görülür. Fakat bu işte İngiliz, Fransız, ve Rusların da büyük yardımları olmuştur. Bodrumlar ve soir yerler cephane ve silahlarla doldurulmuş, dokuz on hafta idare edecek kadar gıda maddeleri stok edilmiştir. Ermeniler İtilâf devletleri konsoloslarından geniş mikyasta muavenet görmüşlerdir. Amerikan misyonerleri, meselâ misyoner Leslie bayrak ve giyim eş-

yası vermek suretiyle yardımda bulunmuştur. Muvaffakiyetlerinden emin olan Ermeniler, Osmanlı kuvvetlerine karşı harekete geçmekte tereddüt etmemişlerdir. Sonradan zehir içmek suretiyle intihar eden mezkur misyoner bırakmış olduğu evrakında hareketlerinden yalnız kendisinin mesul olduğunu ve ermeni isyanına iştirak etmiş olmayıp beraber sürüklenmiş olduğunu yazmaktadır.

ŞARKİ KARAHİSAR HAREKETİ : Trabzon ve Erzurum vilayetleriyle hem hudut olan Korahisar sancağı, Sivas vilayeti Ermeni komiteleri için ehemmiyetli bir üs rolü oynuyordu. Seferberlikten sonra Seponil nomi altında bir ruhani bütün viloyeti dolayarak halkı silahlı isyana teşvik ediyordu. 2 - 15 Haziran 1915 de Ermeni mahallesinde siloh araması yapan polisler öldürüldü. Aynı zamanda telgraf telleri kesilmek suretiyle Korahisarın diğer yerlerle olan muhoberesi kesildi. Müslüman ahali bir gün ve bir gece kurşun ve bomba toarruzlarına maruz kaldıktan sonra Ermeniler reisleriyle birlikte geniş mikyasta müdofaa hazırlıkları yapmış olan Korahisar kolesine çekildiler. Burada pek çok cephane ve gıda maddeleri stok edilmişti. Buradan bütün şehir ateşe verildi. Yalnız yüz ev kadar kurtulabildi... Bu isyan hareketi sırasında ikisi subay olmak üzere seksen dört asker öldürüldü. Sivil ohaliden de otuz kişi ölmüş, yirmi kişi yaralanmıştır.

YOZGAT (BOĞAZLIYAN) HADİSELERİ : Takriben altmış silahlı Ermeni, Boğazlıyan mıntıkasındaki Çakmak köyüne taarruz etmiştir. Bir çok Ermeni çeteleri Ankara civarındaki Yekno ormanlarında gizlenmiş ve takriben üç yüz kişilik Ermeni çeteleri isyan hareketlerini Çolak Ali köyüne kadar getirmiştir. Yozgat'ın Kumkuyu köyünden diğer üç yüz veya ziyade haydut civardaki müslüman köylerini yokmuşlar ve 15 Eylül 1915 de asker ,jandarma ve polis kıtalarını hücum etmişlerdir.

Memleket dahilinde umumi isyan üzerine ordu idaresi təciri her yerde tatbika başlamıştır. Bunun üzerine her iki kuvvetler orasında hakiki bir dahili harp şeklini olon şiddetli çarpışma ve doğuşlar başlamıştır. Türk askerleri ve halkı Ermenilerin Türk nüfusunu ortadan kaldırma niyeti bulunduğu ve Türk devletinin istiklâline son vermek için Ruslarla birleşmiş

olduğuna kâni idiler. Anadolunun muhtelif yerlerinde sevkıyat başlayınca bu İstanbuldaki Ermeniler arasında ve bilhassa komitelerde fevkalâde heyecanı mucip oldu. Ermeni komitelerinin idare merkezi yani dış teşkilâtın dimağı İstanbulda bulunuyordu. Bu şehir aynı zamanda bütün askeri hareketlerinde merkezi idi. Binaenaleyh umumi karargâh evvelemirde İstanbulda bir isyan hareketi imkânını önlemek ve bağazların müdafaasını teşkilâtlandırmak üzere emri altında olan polis müdüriyetine komite işleriyle uğraşan herkesi tevkif etmek ve örfi idare mıntıkası dışına götürmek emrini vermiştir. Bu emir verilir verilmez polis müdürü beni haberdar etti. Mevzubahis şahısların bir kısmı Kafkasyalı idi; hepsi bir gecede tevkif olunarak Konya'ya gönderildiler. Sonradan gönderilen tahkikat komisyonu tarafından bunların, kendilerini Ankara'ya divanı harbe götürmekte olan jandarmalar tarafından vuruldukları tesbit edilmiştir. Bunun üzerine bu jandarmalar divanı harbe verilmiş ve muhtelif cezalarla ve hatta ölüm cezasına mahkum edilmişlerdir.

Vortkes Efendiye müteaddit defalar İstanbullu terketmesini tavsiye ve hatta kendisine nakdi yardım vadettim. Bundan ailesi dahi haberdardır. Fakat kendisi gitmedi. Sonradan İstanbuldaki komite teşkilatında olduğu için yerini terkedemediği anlaşıldı.”.

“Gerek resmi tahkikat dosyalarında ve gerek intihap dairelerinden gelen mebusların verdiği malumattan anlaşılıyor ki, vicdansız, ohlâksız ve adi bazı kimseler vaziyetten şahsen istifade etmek istemişler ve bu gibiler bir çok cinayetlerin işlenmesinde amil olmuştur. Umumi valiler ve valiler mesuliyet korkusuyla hadiseleri mümkün olduğu kadar ehemmiyetsiz göstermeğe ve kabahati kısmen Kürt ohaliye yüklemiştir. Mebusların verdiği malumât cidden feci idi. Bir çok geceler uyku uyuyamadım. Bir taraftan sivil makamlara icap eden tedbirleri almaları için emir verdim, diğer taraftan askeri makamlardan failleri cezalandırmak ve ohaliyi korumak üzere kıtalar göndermelerini şiddetle talep ettim. Bundan başka devletin en yüksek mercilerinden temyiz mahkemesi ve devlet şurâsı azalarından ve ceza mahkemeleri reislerinden dört tahkikat komisyonu teşkil edip Anadoluya gönderdim. Bu komisyonlar bir

çok memurları azlederek mahalli divanı harplere verdiler. Taltikat zabıtlarının bir sureti komisyonlar tarafından Babıâliye verildi; bu suret hazine-i evrakta mahfuzdur.

Gerek tehcirler ve gerek isyan yüzünden Ermeniler çok zarar vermiştir. Bunu itiraf etmek lazımdır, fakat şark vilayetlerindeki müslümanların da Ermeni vatandaşlarımız yüzünden aynı miktarda ziyata uğradıkları bir vakıdır.

Rusların Van'ı, Bitlis'i, Muş'u ve Erzurum'u işgali sırasında yapılan ve bizzat Ruslar tarafından itiraf olunan zulüm ve cinayetler o derece vahşicesine yapılmıştı ki, müslüman halk artık ikometgohlarında kalmıya cesaret edemeyerek aç ve çıplak olarak hicrete başlamıştır. Bu suretle hicret eden müslümanlardan altı yüz bin kişi ölmüştür. Ermeni fırkacıları tarafından kendi programları lehine istismar edilen ve bütün mesuliyeti hükümete yükletilmek istenen bu Ermeni meselesi izah ettiğim şekilde cereyan etmiştir.

Esas itibarıyla askeri bir ihtiyat tedbirinden başka bir şey olmayan tehcir, vicdansız ve seciyesiz insanların elinde bir facio şeklini almıştır. Maksadım bu hareketlerin çirkinliğini gizlemek değildir. Sadece bu hadiselerden dolayı bütün hükümeti ve İttihat ve Terakki komitesi idare merkezini ve bu işle hiç bir alakası olmayan âzalarını itham etmenin haksızlık ve keyfi hareket olduğunu söylemek istiyorum. İttihat ve Terakki komitesi azaları Ermenilere karşı yapılan hareketlerden dolayı son derece müteessirdirler ve daima bu hadiseleri önlemek üzere hükümet üzerinde müessir olmaya çalıştılar.”.

“Bazı faillerin divanı harpler tarafından mahkum edildikleri iddialarına karşı ihtilâl sırasında İrlandada bir çok İrlandalıyı kendi eliyle öldürmüş olan bir İngiliz subayının İngiliz divanı harbi tarafından mecnun olduğu esbabı mucibesiyile serbest bırakıldığını, keza katil Jaucas'ın jüri tarafından beraat ettirildiğini zikretmek kifayet eder. Belki bazı Türk divanı harpleri karar verirken şahsi hislerine kopılmışlardır. Buna mukabil hükümetin bu faillerin harpten sonra daha sıkı bir takibe maruz tutulacaklarına dair bir kararı vardır. Ben sevkleri sırasında Ermenilere yapılan muameleleri tamamiyle itiraf ve hadiseleri oldukları gibi nakletmek cesaretini gösterdim. Hakikati

söylemek cesaretini göstermek ve Ermenilerin müslümanlara yapmış olduğu cinayet ve zulümleri adil bir şekilde itiraf etmek sırası şimdi hasımlarımızdadır. Bu keyfi muameleler bir çak eserlerde mevzu bahis olmuşsa da Ermenilerinkinden henüz hiç bahsedilmiştir. Bundan iki netice çıkmaktadır: ya itilâf devletleri müslümanların hristiyanlar tarafından öldürülebileceği hususunda propogandacılar hak veriyor, yani müslümanların kanının haklı olarak aktığını kabul ediyor, yahut da fırsatçılar tarafından siyasi menfaat temini maksadıyla işlenmiş cinayetleri haklı buluyorlar. Mütarekeden sonra da bu maksatlarını Jön Türkleri takip etmek suretiyle ispat etmişlerdir. Bu Jön Türkler arasında Ermenilerin tehciri pleyhine rey vermiş, hatta Ermenilere yapılan zulüm karşısında gözyaşı dökmüş ve buna rağmen Malta'ya gönderilerek orada hapsedilmiş olan komite azaları da vardır. Diğer taraftan, öldürülmüş olan yüz binlerce müslümanın bir kısmını kendi eliyle katletmiş olan General namı altında Ermeni murahası olarak Londra'da ve Paris'te hürmetle karşılanmıştır. Ancak yukarıda çıkardığımız neticeler kabul odilmek şartıyla insaniyetperver İngiliz ve Fransızların bu kanlı elleri nasıl sıktıklarını anlamak mümkündür".

2

Osmanlı İmparatorluğundaki değişik etnik gruplarda olduğu gibi Ermeni topluluğunun savaşımı da emperyalist ülkelerin istedikleri doğrultuda düzenlenmiş ve gelişmiştir. Rumelinin imparatorluğun elinden çıkış süresi içerisinde İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya ile Avusturya - Macaristan kendi çıkarları doğrultusunda etkin bir rol oynamışlardır. Balkan savaşı ile Rumelinin paylaşımı sona erdirildikten sonra emperyalizm gözlerini Orta Doğuya dikmiştir. Orta Doğudaki çıkarlarını savunacak bir uydu devlet, daha başka bir deyişle islam olmayan bir devletin yaratılması gereği bu noktada ön plana çıkmıştır. Bu devlet ise ya Filistin dolaylarında oluşturulacak bir yapay İsrail ya da Doğu Anadolu'da, Ortadoğunun kuzey yönünü Çarlık Rusyanın

sonra da Balşevik Rusyanın nüfuzuna karşı koyacak bir tampon ülke, Ermenistan olacaktı. Kuşkusuz ikisinin birlikte var olması en uygun çözümdü.

Ermenilerin Doğu Anadolu'da belirli bir nüfusa sahip oldukları bilinmekteyse de bu nüfus hiç bir zaman müslüman nüfusa göre çoğunlukta olmamıştı. Yani Ermeniler kendi yurtları olarak gösterdikleri bu yörelerde 19. yüzyılın ikinci yarısında azınlıkta bulunuyorlardı. Bu koşullar altında talepleri ancak azınlık hakları yönünde olabilirdi ki bunlarda zaten Osmanlı İmparatorluğunda tanınmıştı. Kendi kiliseleri, buna bağlı örgütlenmeleri, kültürlerini özgürce geliştirebilecekleri okulları buluyordu. Yayın organları vardı. Yani azınlık hakları açısından Ermenilerin büyük bir şikayeti olmaması gerekmekteydi. Buna rağmen İttihat ve Terakki hükümetinin egemen olduğu dönemde, örneğin 1914 seçimleri sırasında adeta eşit temsil hakkı istemeğe kadar işi götürmüşlerdi. Öte yandan Balkan savaşından sonra gündeme getirilen Doğu Anadolu'ya yönelik reform önerilerinde sivil ve askeri yönetimde Ermenilere müslümanlarla eşit temsil hakkının sağlanması da istenmekteydi ki, azınlıkta olan bir halk için bu demokratik olmanın da ötesinde bir istektir.

Osmanlı yönetimi olayın emperyalist yönden bir çözümlemesini hiç bir zaman yapmamıştır. Daima Ermenilerin ya da diğer halkların müslümanlara yaptıkları zulüm ve kıyımları dile getiren bir savunma biçimini yeğleyen bu yönetim, "Ehli salıp" duygusunun oğır bastığı karşı hücumlar karşısında, savunmada başarısız sonuçlar alamamıştır. Ortadoğu olayının tarihi gelişimi açısından bir "ehl-i salıp" yaklaşımıyla ele alındığı farke edilememiştir. Farkedildiğinde bu kerede en az karşıtlar kadar şoven ve bağnaz bir yaklaşım içinde sovaşım verme tercih edilmektedir. Emperyalizme ve onun çıkarlarına bağnaz bir biçimde hizmet eden Ermeni partilerinin, komitelerinin ve onlara bağlı sıradan Ermenilerin yaptıkları hatayı gözler önüne sermek yolu tercih edilmediği içinde yıllar boyunca misyonerleriyle, okullarıyla bu yörede adeta bir kışkırtıcılık görevi yapan A.B.D. İngiltere ve şimdi de İsrail çıkarlarının Ermeni kışkırtıcılığındaki yerini saptamakta güçlük çekilmektedir. Ayrıca kamu oyu da ola-

yı bu yönde çözümleyecek bilgi birikimi ile donatılmamıştır. Emperyalizm, müslüman ortadoğuda ancak ve ancak müslüman olmayan yapay devletlerle köprübaşlarını kurabilirdi. Nitekim de Birinci dünya savaşından sonra aynı yönde çalışmış, uğraşlarının meyvalarını İsrail'i yaratmakla elde etmiştir. Tarihi olaylar çok iyi değerlendirilmelidir. Şöyle ki Filistin'de ki yahudi kolonizasyonunun başlamasıyla Ermeni özgürlük hareketinde başlar. Bu ikisindeki paralellik gözden kaçırılmamalıdır. Günümüzde, Ortadoğuda müslüman ülkeler içersinde bir odacık gibi yaşayan İsrail'in günden güne zor duruma girdiği açıktır. İsrail'in bölgedeki yalnızlığının Mısır vb. gibi bazı Arap ülkelerinin kısa dönemli yandaşlığı ile gidermek mümkün değildir. Ortadoğuda İsrail yalnız kalmamalıdır. Bunun ise tek gerçek çözümü müslüman olmayan, emperyalizme hizmet edebilecek bir yeni devletin bölgede kurulmasıdır. Bu da ancak Ermenistan olabilir. Bölgede yaratılacak yapay Ermenistan, İsrail ve onunda ötesinde emperyalizmin çıkarlarından başka bir işe yaramayacaktır. Bu görülüp, kamu oyu aydınlatıldığı anda Ermeni Özgürlük hareketinin temel dayanakları ortadan kendiliğinden kalacaktır.

İttihat ve Terakki olayı bu yönleriyle görememiştir. İçinde bulunduğu koşullar da görmesine imkân vermemekteydi. Bir yondan koca İmparatorluğu yaşatma savaşı verilirken, diğer yandan iktidar olmanın gerektirdiği çeşitli ittifaklara girme zorunluluğu İttihat ve Terakki'yi bağlamıştı. Buna rağmen Talât bey Berlinde, bir anlamda eylemlerini savunma amacıyla yazdığı anılarında Ermenistan yaratma düşüncesiyle bölgeyi paylaşmak isteyen Çarlık Rusya, Amerika, İngiltere ve Fransa'nın olaylardaki rolünü sergilemeğe çalışmaktadır.

Talât bey olayları, batıdaki bir devlet adamından beklenmeyecek bir dürüstlükte açıklamaktadır. Aynı dürüstlüğü ne toplu kıyımlar yapan Alman hükümetleri, ne Vietnam'da adeta bir soykırım yürüten ABD yetkilileri, ne de aynı yörede benzer bir kıyıcılıkla sömürge yönetimlerini sürdüren Fransa devlet adamlarında görebilmekteyiz. Yalnız Talât bey aynı içten davranışı, öldürülen müslümanlar için beklerken emperyalizmin acımasızlığından habersiz görünmektedir. Zaten Talât bey ve

arkadaşlarının bağımsız bir yeni devlet yaratmaya çalışırken iyi tahlil edemedikleri tek şey emperyalizmin bölgedeki gerçek konumu ve istekleridir. Ne yazık ki emperyalist faaliyetlerin ayağı yere basan bir çözümlemesini yapamayan politikacıların gelişmekte olan ülkelerdeki iyi niyetleri sadece boşa giden çabalardan ibaret kalır. Bu Talât beyin döneminde olduğu gibi, bugünde böyledir.

' S A D R A Z A M

1

Sait Halim Paşanın içine kapanık ve durağan diyebileceğimiz tutumu ile İttihat ve Terakki merkezi umumiisi arasındaki görüş ayrılıkları 1915 yılının sonlarına doğru iyice açığa çıkmıştı. Öncelikle bazı bakanların değiştirilmek istenmesi, bu sırada Hariciye Nazırlığı görevinin Sadrazamdan alınma doğrultusundaki merkezi umuminin isteği bu anlaşmazlığın büyüme nedenlerinin başında gelmekteydi. Savaş kaşulları ve bazı bakanlıklara güvenilecek adam bulma konusunda sadaret ile cemiyet arasındaki görüş farklılığı bir çok nezaretin vekâletle yönetilmesi sanucunu vermişti. 1915 yılı sonunda «Meclis-i Vükelada» yedi bakan bulunmaktaydı. Bunlardan Nafia Nazırı Abbas Halim, Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi dışında hepsi ikiyeşer bakanlığı yürütmekteydiler. Örneğin : Sait Halim Paşa Hariciye, Şeyhülislam Hayri Efendi Evkaf, Harbiye Nazırı Enver Paşa Bahriye, Dahiliye Nazırı Talât bey Maliye, Adliye Nazırı İbrahim bey Şuray-ı Devlet, Maarif Nazırı Şükrü bey de Posta Telgraf nezaretlerine vekâlet ediyorlardı. Halil beyin Hariciye nezaretine asaleten atanması ile Bakanlar Kurulundaki sorunlara bir çözüm bulunamadı. Bakanlar arasındaki istifalar sürdü. Bunların bir bölümü merkezi umumi içersindeki sürüşmelerden, güç gösterisinden kaynaklandığı gibi bir bölümü de ülkenin içinde bulunduğu dar boğazın ağırlığının getirdiği duygulardan ötürü ortaya çıkmaktaydı. Şeyhülislam Hayri efendi istifa nedenini Ali Fuat beye şöyle açıklamıştır : “Aman Başkâtip bey, sizden rica ederim Zat-ı Şahaneyi gücendirmeden beni şu müşkülden kurtarınız... Geçen gün Enver Paşanın yalısının arkasındaki köşkte vermiş olduğu ziyafette siz de hazırınız; gördüğünüz o masraflar, o ihtişamlar neyle oluyor; ben artık onlarla birlikte bulunamam.”

Bakanlar arasındaki istifalar hakkında Cavit bey de şunları söylemektedir: "Bugün Şeyhülislam istifa etmiş. Halil'in Adliye nezaretine vekâleten tayinini kendisine rağmen yapılmış bir muamele gibi telâkki ettiğinden ve kabinede yapılan tebeddülünden haberdar edilmediğinden muğber alarak çekilmiş. Vuku bulan müracaatları, ricaları kabul etmeyerek fikrinde ısrar etmiş.

Bu buhranı tevlide ne sebep vardı? Anlamadım. Güya kâpî-tülasyonların ilgası dolayısıyla yapılacak ıslahat meyanında tevhid-i kaza meselesi de varmış. Fakat tevhid-i kazanın arzu alunan bir şekli mutlak ve kat'isi pek çok zamana mütevakıftır. Bunun için kavanini medeniyenin ihzarına ihtiyac vardır ki seneler sürer. Halil Beyin Adliyeye geçeceği evvelden Şeyhülislam'a söylenebilirdi. Daima Talât beyin aldı bitti politikası ve bu siyasete herkesi itaat ettirmek arzusu.

İbrahim beyin çekilmesine sebep de, kendi hikâye ettiğine göre, bir gece merkezi umumide adliyenin ıslahı için Halil beyin riyaseti altında bir komisyon teşkili mevzu-u bahis olması imiş. Adliye Nazırı dururken Hariciye Nazırının riyaseti altında ıslahat-ı adliye teşebbüsü tabii haizî garabet olmaktan hali değildi. Bu fikir dermeyan edilir edilmez İbrahim bey istifa edeceğini söylemiş. Sonra muvakkaten bundan sarfınazar edilmiş. Sonra da mesele tekrar mevzu-u bahis edilince o da istifasını vermiş"... Bu gözlemler ve anılar bakanlar arasında da bir uymun kolmadığını, özellikle Sadrazam Said Halim Paşanın tom bir güçsüzlük örneği haline geldiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Şeyhülislamlığa Musa Kazım efendinin önerilmesi üzerine, Padişah bu kişi hakkında mason olduğuna ilişkin bir çok mektup aldığını ileri sürerek bir başkasının kendisine önerilmesini istediğinde merkezi umumi ve Talât beyin ısrarları karşısında bu itirazını yaşama geçiremez, Musa Kazım efendinin Şeyhülislamlığa atanmasını onaylar. Bir başka örnekte eski Şeyhülislam Hayri beyin âyanlığa atanmasını Talât beyin "Kendisinin beş yüz lira parçası vardır, bir kaç deneyelim, sonra karar veririz" diyerek engellemesidir. Bu alaylar Sadrazamın sadece bir "kukla" ya da "görünüm"den ibaret olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim alayların birbirini izleyerek gelişmesi Said Halim Paşanın istifasını kaçınılmaz hale getirecektir.

Hükümetin değişeceği söylentileri 1916 yılının son günlerinde ortaya atılır. Talât bey hükümet içindeki son gelişmeleri Cavid beye 29 Aralık 1916 daki görüşmeleri sırasında tüm ayrıntıları ile anlatır. Sorunun perde arkasındaki görünümü, bu arada Talât beyin sadrazamlığa yönelik tutumunu öğrenme açısından gene en güvenilir diyebileceğimiz kaynak Cavid beyin günlüğüdür. Bu günlükte Talât beyle olan konuşma şunları ortaya koymaktadır. Sait Halim Paşanın Sadrazamlıktan düşürülmesi, daha doğru deyimle istifası kararlaştırılınca yeni sadrazam adayı olarak Halil beyin ismi öne atılmış. Bunu Cavid bey Talât beyin bütün seçenekleri tıkamak ve kendisini tek aday bırakmak için başvurduğu ustaca bir oyun şeklinde anlatmaktadır. Halil beyin sadareti Enver Paşa karşı çıkmış. Talât'ın Sadrazamlığını da o önermiş. Bu noktada başka kaynaklar önerinin Kara Kemal beyden geldiğini, Enver Paşanın da desteklediğini söylemektedirler. Bizce her ikisi arasında önemli sayılabilecek bir fark yoktur. Şöyleki Halil beyin adaylığının ortaya atılması zaten Enver Paşayı Talât beyin sadaretini onaylaması için yapılmış bir düzenlemedir, böylece Enver Paşaya Talât beyin sadareti dışındaki seçeneklerin kendisine uygun olmadığı, olamayacağı hissettirilmiştir. Çünkü gerek Enver, gerekse Cemal Paşanın Merkezi Umumi içersinde seçilecek bir Sadrazam olarak Talât beyden başkasını onaylamaları beklenemezdi. Talât bey sadaret konusunu bu şekilde Cavid beye açtıktan sonra Maliye Nazırı olmasını teklif eder. Cavid bey evet ya da hayır anlamına gelecek açık bir yanıt vermez. Buna karşın Canpulat'ın Dahiliye, Hüseyin Cahit'in de Maarif Vekaletine getirilmelerini önerir. Talât bey Dahiliye'yi gene kendi üzerinde tutmak istediğini söyler, Hüseyin Cahit'in de Meclis-i Mebusan reisiğine getirilmesinin düşünüldüğünü açıklar. Talât bey H. Cahit'i Maarife getirmek konusunda fazla istekli değildir. Bunun temel nedeni H. Cahit beyin bu bakanlığı ancak latın harflerinin kabulü amacıyla üstleneceğini bildirmesidir. Talât bey savaşın en sıkışık anında böyle bir dönüşümün yapılmasından yana değildir. Dönüşüme karşı olmadığını, ama böyle sarsıcı dönüşümlerin ancak zaferden sonra gerçekleştirilebileceğini ileri sürer.

Cavid bey, bazı ekonomik sorunların çözümü için Berlin'e

gittiğinde Talât beyden bir telgraf alır. Telgrafta Sait Halim'in istifa ettiğini, kendisinin Sadaret'e getirileceğini, bu durumda Maliye Bakanlığını üstlenmesini bildiren Talât bu son konuda ısrarlıda olduğunu belirtmekteydi.

Aradan bir kaç gün geçtikten sonra H. Cahit'ten de bir mektup alan Cavid bey yeni kabinenin teşkili konusundaki son gelişmeleri öğrenir. H. Cahit kabine dışında kaldığını bildirdikten sonra, Talât bey siz Maliyeyi kabul etmezseniz o da sadareti kabul etmeyecek demektir. Cavid beye göre Talât beyin bu davranışı sadece blöftür. Bunu şöyle günlüğüne geçirir: "Talât beyin kabine teşkilinden imtina ettiğini de inanmayarak okudum. Talât bey her kim için olursa olsun bunu yapacak adam değildir. Bugün kazanamadığımı yarın kazanırım der ve işe başlar." Bu yargıyı Cavid bey Talât beyi bir yerde "küçümseme" amacıyla ortaya atmaktadır. Ama inançlı bir siyaset adamının sahip olması gereken niteliklere bakıldığında Talât beyin yaklaşımının hiç de bir kenara bırakılacak, hatta aşağılanacak özde olmadığı açıktır. Hüseyin Cahit beyin mektubu Sait Halim Paşanın istifası ve ondan sonraki gelişmelere de ışık tutacak bilgilere sahiptir. Mektubun tarihi 6 şubat 1917 dir. Aşağıya aynen aldığımız bölümü konumuza ışık tutmaktadır:

"Çarşamba akşamı (31 Ocak 1917) Meclis-i Umumi (İttihat ve Terakki'nin üst yönetim organı) için toplanmış vakit Sadrazam Paşa gelmedi. Talât bey, "Söz Mithat (Genel Sekreter) beyindir" dedi. O da söze başladı. Kendisini o gün Sadrazam Paşa çağırtmış, istifa edeceğini söylemiş. Sebeb-i istifa için ortada muayyen bir madde yok. Yalnız umumi şikayetler. Bunun üzerine müzakere cereyan etti. Evvelâ mahal olmadığına karar verildi. Saniyen Talât beyin kabine teşkil etmesi tensip alındı. Ertesi sabah Mithat gidip resmî bir ısrar ricasından sonra istifasının takdiminin bu güne talikini rica ettik."

Bir gün sonra H. Cahit bey Talât beyle bir konuşma yapar ve Halil beyin Hariciyede kalmamasının doğru olacağını, onun asıl yerinin Adliye Nazırlığı olduğunu ısrarla anlatmağa çalışır. H. Cahit'in bu konuşmasını Talât bey şöyle yanıtlar:

"Ben hariciyeye evvelâ seni düşündüm. Fakat kabineye Ca-

vid de girecek, sen de gireceksin. Bahusus Hariciye nezaretine sen geleceksin. Bu, Almanları pek müteessir etmesin, sui tesir yapmasın diye tereddüt ettim. Enver de böyle düşünüyor. Onun için seni Nafia Nezaretine tensip ettim.” Tolât bey kendi düşüncesini böyle açıklamasından sonra H. Cahit “Latin harflerini kabul ettirmek için Maarif Nazırlığını isterim, ancak siz bu düşüncede değilsiniz. O olmayınca Dahiliyeyi uygun görürüm, çünkü bir çok nezaretin işleri oraya bağlıdır. Hariciye’ye Cavid’i getir. Maliyeye müsteşar Arslan efendi olmak üzere ya sen gel ya başka birini bulalım.” Bu önerinin Talât tarafından kabul edilmeyeceğini H. Cahit niteliğinde ibirinin kestirmemesine imkan yoktur. Nitekim Talât, H. Cahit’in önerisini ustalıkla, “İşler çok bozuk, müteessir olursun, hep Enver’le karşı karşıya gelirsın, sana ocırım” demek suretiyle reddeder.

Cuma sabahı Talât bey H. Cahit’i evine çağırır. Hükümet konusu bir kere daha tartışılır. H. Cahit “Hariciyede Halil kalırsa Cavid Maliyeyi kabul etmez, sormadan girişimde bulunursan bir buhran çıkabilir” diye üstü kapalı bir uyarıyı da ortaya atar. Görülen odur ki Merkezi Umumi üyeleri arasında hükumete girecek kişiler konusunda açığa çıkmasa da, sınırlı bir düşün ayrılığının varlığı Talât beyin rahatsız etmektedir. Nitekim 2 Şubat 1917 gecesı Talât beyle, H. Cahit Kızılay sergisinde buluştukları zaman, Talât bey : “Dün müşkülattan o kadar sıkıldım ki edeto ağloyocaktım. Hep senden çıkıyor, seni kabineye mutlaka almak istiyorum. Şu Nafıa’yı kabul et iş bitsin” diyerek içinde bulunduğu durumu yansıtmak istemiştir. Sonuçta 4 Şubat 1917 günü kabine kurulur. Tolât beye vezâret rütbesiyle sadoret makamının tevcih edildiğine ilişkin Hattı Hümayûn aynen şöyledir :

“Veziri meali semirin Mehmet Talât Paşa

Mehmet Sait Paşanın eshabı sıhhiyiden dolayı vuku-ı istifasına ve sizin mücerrep olan ehliyet ve liyakatinize binaen mesnedi sadoret, rütbei samiyel vezâretle uhdenize tevcih ve meşihati Islâmiyye, Musa Kâzım efendi uhdesinde ibka edilmiş, teşkil olunan heyeti cedideyi vükelâ dahi tasdiki hümayunumuza iktiran eylemiştir. Halû zamanın ehemmiyet ve nezaketi cümlece malûm olduğundan devletimizin selâmeti hâliye ve

âtiyesinin temin ve memleketimizin esbabı saadet ve terakkiyatının istikmalı için heyeti vükelamızla bilittihad sarfı ma hasık gayret eylemeniz reviiyet ve hamiiyeti müsellemenizden muntozardır. Hemen Cenabı Hak, selâmeti mülkü milleti emrinde masruf olacak mesaii hayriyenizi tevflkatı ilohiyesine mokrun buyursun, âmin bihürmeti seyyidil mürselin.

11 Rebiülâhır 1335 22 Kânun-ı sani 1332 Mehmet Reşad”

Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa, halk tarafından seçilmiş bir milletvekili Sadrazam oluyordu. Edirne’de orta-alt gelir grubuna giren mütevazı bir ailenin oğlu, Posta-Telgraf müdürüyetinde memur, devrimci eylemlerin içinde yuğrulmuş, örgüt ustası Talât bey, Vezoret rütbesiyle yani Paşa olarak bu görevine başlamaktaaydı.

2

Talât Paşanın kabinesinde Dahiliye nezareti gene kendi üzerinde bırakılmıştı. Maliye Nezareti vekâletini de, Bayur’un deyimiyle “ne olur ne olmaz Cavid bir aksilik yapar” diye kendisinde tutmuştu. Hârbiye ve Bahriye nezarehleri Enver ve Cemal Paşalara verilmişti. Şüro-ı Devlete Halil, Harciyeye Ahmet Nesimi, Maarife Şükrü, Ticarete Mustafa Şeref, Nafiaya Ali Münif, Posta-Telgrafa da Haşım beyler getirilmişti. Cavid bey, kendi ifadesine göre Talât beyin hatırını kıromadığı için Maliye Bakanlığını 17 Şubatta yoyınlanan bir irade ile kabul eder. Böylece 1908 den beri ilk defa olarak İttihat ve Terakki’nin tüm yapısını yansıtan bir kabine oluşturulmuş olur. Talât Paşanın sadaret’i Almany’a’nın İngiltere ve Fransa’ya yönelik amansız denizaltı savaşına başladığı bir döneme rastladığı için kamu oyu tarafından büyük umudlorla karşılanmıştır.

Talât Paşa hükümetinin programını 15 Şubatta Meclisi Mebusanda okumuştur. Programın ana noktaları, kendi sözleriyle şöyle belirlenebilir :

“İki seneyi müteceviz bir zamandan beri müthiş bir harbin bütün mesaibini çeken ve horb-i sabıkın bütün zilletlerini şerefli bir surette silen ve tarihin edvarı hamasetine yeni zafer-

ler, yeni şahametler ilavesiyle fitret-i cengaverane ve vatan perveranesini bir kere daha ispat eyleyen milletin fedekârlığına istinad ile işe başlıyoruz (Şiddetli alkışlar).

Taahhüt ettiğimiz mesuliyetin ağırlığını tamamiyle müdrikiz. Öteden beri müşkülât-ı dahiliye içinde yuvarlanan memleketimiz Trablusgarp ve Balkan harplerinden tamamiyle yorgun ve uzun bir sulha muhtaç bir halde çıkar çıkmaz zuhur eden şu hâlb-i umumi esnasında şimdiye kadar tarihimizin hic bir devresinde görülmemiş derecede büyük bir fedakârlık ibraz etmeye, bütün varlığı ile san zerre-i kudretine kadar gayret eylemiye mecbur bir vaziyette girdi."

Bu giriş cümleleriyle Talât Paşa, savaşa giriş nedenlerine değinmeden olayı Osmanlı Devleti için bir varlık sorunu olduğunu vurgulayan bir yaklaşımı tercih ettiğini göstermektedir. Bundan sonra Çanakkale zaferine değinen Paşa, İstanbul'un daima Türk kalacağını sonsuz bir inançla haykırır. Bu sırada savaşın ötesinde İttihat ve Terakki hükümetlerinin toplumda yapmayı göze aldıkları dönüşümlere de şöyle yer verir :

"Efendiler, biliyoruz ki Avrupa medeniyeti ile gayet sıkı bir temasa giren, Düvel-i merkeziye ile hayat ve mamat yolunda bir rabıta-ı ittifakiye akdeden milletimiz, asr-ı hazırın icabatı zaruriye ve medeniyesine karşı lâkayt kalamaz. Harpte muzafferiyet temin-i hayat için vatana ne kadar lazımsa, ıslahat ve teceddüt yolunda muvaffakiyette o kadar lazımdır. Biz bu yolda kemali azm ile gayeye doğru yürüyeceğiz (Alkışlar). Fakat bu kadar büyük bir buhran esnasında siyaseti dahiliyece derin ve esaslı icraat ve inkılâbata imkân alamayacağı cihetle şimdiki halde mesaimizi hal-i harbin dahilinde tevlid ettiği müşkülâtı ızaileye hasredeceğiz. Her ferd-i Osmaninin Kanun-i Esasi ile bahş alunan kaffe-i hukuktan istifadesini temin etmek ve memlekette kanunu hakim kılmak en büyük emelimizdir (Alkışlar)".

Dikkat edilirse Talât Paşa program konuşmasının bu bölümünde "Temin-i Hayat" ile savaştaki başarı arasında birebir bir ilişki kurmaktadır. Dağrusuda budur. Bu savaş, Osmanlı İmparatorluğunun yaşamını sürdürme yolunda gecmesi zorunlu olduğu bir dar geçittir. Başarısızlık anında devletin yaşamını sür-

dürmesi zor olacaktır, hatta yeni bir savaşım biçimini gerekli kılacaktır.

Talât Paşa o günlerde yığınların temel meselesi haline gelen işe sarunu ile ilgili olarak da şunları söylemektedir :

“Riyasetini tekrar deruhte ettiğim işe Umumi Heyeti yalnız hıububât ile değil memleketin ihtiyacı umumiyesi ile iştiğal edecektir. İnşallah kariben âsar-ı fiiliyesi meşhud olur.” Nutkun bu bölümünde bütün mecliste yürekten “İnşallah” sözlerinin yükseldiği görülmüştür.

Hükümet programında adliyeye yönelik dönüşümlere de değinildikten sonra ekonami ve maliye alanında izlenecek politika açısından şu ilkeler sergilenmiştir:

“Siyaset-i iktisadiyemiz zırratta memleketimizin kabiliyet-i müstesnasından bilûmum vesaitle istifade etmek, zırrat ve sanayide ecnebi sermayesiyle ilim ve irfan ve sanatını yerli sermayeler ve mesai ile mecz ve tevhid edecek tarzda bir cereyanı sınavi vücuda getirmek ve bu suretle bir âtiyi iktisadi teminine çalışmak olacaktır.”

“...Müttefik memleketlerle bîtaraf devletlerin erbabı sermaye ve sanatı tarafından vücade getirilmek istenecek teşebbüsât-ı mühimme-i sınaie ve nafia nezd-i hükumette mazharı kabul ve revac alacak ve bu teşebbüslerin süratle netaici müessire vermesi için hükümet her türlü muavenet ve teslihatı ibrâz edecektir. Ba’d-el-harp memleketimizin bir kuvve-i nâmiye yaşayabilmesi ve harbin açacağı rahneleri kapatabilmek istidadını iktisap eylemesi mesail-i iktisadiyede böyle geniş nazarlı bir siyaset takibine vâbeste olduğu kanaatindeyiz.”

“Diğer taraftan ba’d-el-harp bizi harice arz-ı ihtiyac etmeye mümkün olduğu kadar az mecbur edecek bir bütçenin masraf ve irad sütunlarında yapılacak tenkihât ve zammıyatı şimdiden dür-u düraz düşünerek harbi takip edecek alan müşkül ve buhranlı senelere esbab-ı mudafaasız girmemek olacaktır...”

Talât beyin bu kanuşmasında savaş sonrasının ekonomik güçlüklerine önemli bir yer ayrılmıştır. İttihat ve Terakki devletin devamı açısından savaştan başarı ile çıkılmasını nasıl zorunlu görüyorsa, iktisadi bağımsızlık konusunda da dış ülkelerden alınan borçların mümkün olduğu kadar azaltılması, hat-

ta borçlanmanın bütününü geride bırakılmasını aynı ölçüde istiyordu. Talât Paşanın gerek program nutku, gerekse daha sonra çeşitli vesilelerle vermiş olduğu demeçler, yaptığı açıklamalar bu doğrultudadır. Talât Paşa Osmanlı İmparatorluğunun en zor günlerinde sadareti kabul etmiş ve bütün gayretiyle bu zorlukların giderilmesi için çalışmıştı. Zaman zaman umudu doruğa ulaşmış ama ne care ki sonunda savaştan yenilgiyle çıkılmasından başka bir carenin kalmadığını da kabul etmek durumunda kalmıştır.

Sadrazamlığından önceki günlerde Talât bey ordu ile cemiyet arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesini çok iyi yapmıştır. Sait Halim Paşanın istifasının yaklaştığı günlerde Talât beyin çözmek zorunda kaldığı temel sorun cemiyetin ordu kanadının bir Sadrazam adayı olup olmadığıydı. Bir kere Enver ve Cemal Paşaların birbirlerini atlatmaları mümkün görülüyordu. Bu durumda her ikisinin de kabul edeceği bir başka Paşanın (yani asker kökenli birinin) Sadrazamlığını kabulden başka careleri yoktu. Ordudaki emir-komuta zincirine bağlılık geleneğinden ötürü Enver Paşanın ancak ve ancak çok üst düzeyde birinin Sadrazamlığını yeğlemesi beklenirdi. Böyle birinin kendisinin başkumandan vekilliğini sarsacağını hesap eden Enver Paşa zorunlu bir şekilde yakın parti arkadaşlarından birini sadarette görmeyi tercih edecekti.

Talât Paşa bu konumu çok iyi değerlendirdi. Kendi Sadrazamlığını Enver'e (en azından) onaylatarak ordudan gelebilecek itirazları önledi. Fakat örgüte egemen olma ve hükümetteki kalıcılık açısından İttihat ve Terakki Merkezi Umumiisi içindeki ordu faktörünü de en aza indirmek gerekiyordu. İşte bu açıdan Talât beyin dayanmak istediği güç Meclis-i Mebusan'dı. Çünkü bu kurulda partinin politikası adeta tek ses halinde onaylanmaktaydı. Ayrıca Meclisin iç ve dış dünyada, özellikle yığınlar üzerindeki sivil görünümü de bazı olanakları ortaya koymaktaydı. Örneğin, hükümetin alması halinde sarun çıkabilecek bir çok kararı meclise onaylatarak yaşama geçirmek daha akla uygundu. Meclisi Mebusan ve onunda ötesinde Merkezi Umumi Talât Paşanın dayanmayı düşündüğü iki güçtü. Kuşkusuz bunlardan Merkezi Umumi daha bir önde geliyordu. Çünkü mer-

kezi umumiye, karar alma sürecinde, egemen olduğunda hem parti örgütüne, hem de Meclis-i Mebusana hakim olmak daha kolay gözüküyordu.

Talât Paşa yaşamı boyunca İttihat ve Terakki'nin vazgeçilmez bir uzvu olarak bütün üyelerce, hatta ülkece kabul edilmişti. Hatta cemiyet dendiği zaman Talât Paşanın ismi, bir yerde eş anlamlı sözcükler örneği, hemen akla geliyordu. Dahiliye Nazırlığı ve diğer üst yönetim görevleri süresince de bu durumu güçlendirmişti. Ayrıca İttihat ve Terakki içerisinde hemen her işin altından çıkan yapısı, zorluklar karşısında sürekli çözüm arayan kişiliği onun liderliğini yadsınmaz hale getiren öğelerdi. Ne var ki sadaret makamı gibi o güne kadar daima asker ya da sivil seçkin bürokratlar, ve Osmanlı aristokrasinin üyelerinin atandığı bir mevkiye eğitimi yeterli düzeyde görülmeyen Talât beyin getirilmesi kamu oyunca kolay kabul edilebilecek bir çözüm değildi. Talât Paşa için asıl zorluk bu noktadaydı. Vani iktidarının cemiyet kadar kamu oyunca da teslim edilmesi zorunluluğu vardı. Cemiyet içerisinde, Enver ve Cemal Paşaları karşıya almadığı sürece bu iktidarın tonınması kolaydı. Hatta "haris" diye tanımlanabilecek bazı üyelerin zor günlerde sorunların altında kalarak prestij yitirmesi için Talât Paşayı öne sürmeleri düşünülebilirdi... Fakat kamu oyunun onu kabul etmesi... Sanırız Talât Paşayı sadareti süresince uğraştıran bir çok sorunun başında bu gelmekteydi.

Halka ters düşmemek, onun içinden çıktığını her vesile ile sergilemek ve bunlara benzer bir dizi yaklaşım Talât beyin sadarette vazgeçmediği davranış tarzlarını oluşturmuştur. İstanbul halkının yediği kara ekmekten başkasını evine sokmadan, herkesin büyük bir yağmaya girdiği dönemde Sadrazam olduğu halde borçla geçimini zorla sağlayabilmek, sık sık halkın arasında görülmek, savaşın en güç günlerinde yığınların geleneksel davranışlarına ters düşmeden bazı dönüşümleri yapmaya çalışmak... Bütün bunlar Talât Paşanın davranış ilkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama, tüm gayretlerine rağmen dostu kadar düşmanı da vardı. Özellikle muhalifler her vesile ile ona saldırıyorlardı. Hicivler, eğitimi küçümseyen yazılar vb. gibi bir çok şey kulaktan kulağa yayılıyordu. Kuşkusuz muhalifler

kadar, o güne değin iktidara bir ucundan tutunan ve kendilerini çok bilgili sanan aydınlar da onunla ince ince alay etmekteydi. Yakın parti arkadaşlarından Cavid beyin günlüğünde onu küçük gören satırlara rastlamak her zaman mümkündür. Yemek yemesi ve laubali tavırlarından ev içinde gecelikle dolaşmasına kadar bir dizi davranışı eleştiri konusu olabilmekteydi.

Talât Paşanın muhalifleri ve hatta yandaşları tarafından eleştirilen bu davranışları ve karakteri onun Sadrazamlıktaki başarisinin da kaynağını oluşturdur. Sadrazam Talât Paşa bu mevkiide de eski, sıradan küçük adam eğilimlerini bırakmadı. Örneğin ısrarlara rağmen Nişantaşı'ndaki Sadrazam konağına taşınmadı. Ayosofya'daki eski evinde oturmayı sürdürdü. Merkezi Umumi ile yakın ilişkisini kesmedi. Çevresindekileri sabırla dinlemeyi her zaman ciddiye aldı. Bir yabancı gazetecinin, Merkezi Umumide onu çeviren ve ellerindeki dilekçeleri vermek isteyen halka karşı tutumundan uzun uzun bahsettiğini bilmekteyiz. Talât Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun gördüğü en halka yakın Sadrazam olarak tarihteki yerini aldı. Günümüz yaklaşımları açısından da tom anlamıyla çağdaş bir politikacıydı. Yığınlarla iletişimi, konuşması, güven verici haşgörsü ile Osmanlıların alışmadığı bir yönetici idi. Acı olan böyle bir kişiliğe sahip olan Talât Paşanın Osmanlı İmparatorluğunun ölüm çanlarının her yandan işitilmeğe başladığı günlerde iktidara gelmesidir. Gerçi iktidara geldiğinde Almanya ve bağlaşıklarının son zafere ulaşacakları tartışmasız bir biçimde kabul ediliyordu... İnsanları, İttihat ve Terakki'yi belkide savaşın ilk günlerinden daha fazla bir umud sarmıştı. Hele bu umud fırtınası Brest-Litovks anlaşmasının imzalandığı günlerde daha da büyümüş-tü. Ama çok sürmedi... Belkide en umulmayacak günde sön-dü.

Unutmayalım ki Meclis-i Mebusanda hükümet programını okuduktan sonra basın organlarındaki yankılar hemen hemen bütünüyle Talât Paşadan yana idi. Örneğin Ahmet Ağooğlu (Agayef) program nutkunun ertesi günü "Tercümanı Hakikat" te şunları yazıyordu :

"Dün yeni kabine, Sadrazam Paşa hazretleri başta, meclise dahil olur olmaz mecliste bir alkış tufanı koptu... Çünkü meclis

ilk defa olarak karşısında mazisi, faaliyeti, fazail-i zatiyesi, ef-kâr ve âmâli ile devri lâhiki bilhakkın temsil eden bir zatın taht-ı riyasetinde teşekkül etmiş olan bir heyet görüyordu.”

3

Tolât Paşanın Sadrozamlığı zamanında, savaşın zor koşullarına rağmen bir dizi toplumsal ve kültürel dönüşümün gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir :

a) Hukukta birliği sağlayabilmek için yeni ve çağdaş yasaların getirilmesini öngören dönüşümler. Özellikle kapitülasyonların kalkmasından sonra çağdaş ticari ilişkileri kapsayacak yeni bir düzenlemenin gereği ortaya çıkmaktaydı. Borçlar ve Ticaret yasaları olunca bu tip düzenlemelerin yapılabilmesi için bir komisyon kurulmuş, bu orada bazı yasalar konunun gücünde kararnamelerle değiştirilmiştir. Bunlar arasında evlilik kurumu içersinde kadınlara yeni haklar tanıyan ve eski şer’i düzenlemelere göre ileri sayılabilecek “Hukuk-u Aile” kararnamesi anılmaya değer.

b) Şeriye mahkemelerinin meşihatton ayrılıp Adliye Nezaretine bağlanması. Bununla Osmanlı hukukunda, Tanzimattan sonra gelişmeye başlayan ikilemin ortadan kaldırılması öngörülmekteydi. Cumhuriyet dönemindeki adli dönüşümün bir anlamda başlangıcını teşkil eden bu karar, dönemine göre, Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal ve siyasal yapısı da gözönünde tutulduğunda hayli cüretkâr sayılabilirdi.

c) Devletin ve toplumsal kurumların laikleştirilmesi açısından atılan bir başka önemli adımda medreselerin Şeyhülislamlığa bağlanmasıdır. 2 Nisan 1917 de yürürlüğe giren bu yasaya göre dini eğitim belirli kurallara bağlanıyordu. Yasanın temel ilkeleri şunlardı :

1— Bütün medreseler Şeyhülislamlığa bağlıdır ve yeniden medrese açmak onun yetkisi içindedir.

2 — İstanbul’daki medreseler Dor-ül-Hilâfet-ül Âliyye adı altında birleştirilmiştir.

3 — Dor-ül Hilâfet-ül Âliyye Medresesi, iptido horic, ip-

tida dahil ve sahn olmak üzere üç aşamada eğitim yapar. Bunların üstünde bir de yüksek düzeyde eğitim veren Medrese-i Süleymaniye'yi içerir.

4 — Üç dereceli medresede eğitim üçer yıldır ve eğitim programları Şeyhülislamlik tarafından düzenlendiği gibi eğitimin yürütülmesi de bu kurumun denetimi altında yapılacaktır. Taşra medreseleri de benzer biçimde örgütlenerek Şeyhülislamlığa bağlanacaktır.

5 — Üç dereceli medreseilerin yatılı öğrenci sayısı 1917-18 yılı için 1350 olarak tesbit edilmiştir. İlerki yıllarda bu sayı gereksinimlere uyumlu olarak Şeyhülislamlik tarafından belirtenecektir.

Ders programlarında da önemli değişiklikler yapılmıştı. Örneğin iptida haric programında şu dersler bulunmaktadır: Din bilgisi, Türkçe, Farsça, Osmanlı ve İslâm tarihi, Matematik, doğa ve sağlık bilimleri, coğrafya, yazı-ımla, yurt ve hukuk bilgisi, jimnastik. Bunlara ek olarak Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusca'dan biride yabancı dil olarak seçilecektir. Medreselerin bu aşamasını bitirenler köy imamlığına atanabileceklerdi...

İptida dahil programında, iptida haric'e ek olarak şu konular konmuştu: Hadis, Fıkıh, kelâm, mantık, Türk kitabet ve edebiyatı, genel tarih, cebir ve astronomi, kimya, fizik ve başta işaret edilen yabancı dillerden biri. Bu aşamayı başarı ile bitirenler ise kitaplık müdürlüğü, nümune okullarında din dersi öğretmenliği gibi görevler alabileceklerdi.

Üst düzeydeki medrese eğitimde ise sosyoloji, felsefe vb. gibi konulara daha fazla ağırlık verilmekteydi. Bu programların içeriği göstermektedir ki yapılan düzenleme sonucunda medreselere, bugünkü İmam-Hatip Okulları niteliği kazandırılmak istenmiştir.

d) Milâdi takvimin kabulü konusundaki girişimler: Talât Paşanın Sadrazamlığının ilk işlerinden biri bu konuyla yakından ilgilenmek olmuştur. Meclis-i Mebusanda kabul gören bu tasarı âyan'da önemli değişikliklere uğrama tehlikesi ile karşılaşsaydı miladi takvim 1917 Şubatında kabul edilmiş olacaktı. Tasarının Meclis-i Mebusanda görüşülmesi sırasında Talât Paşa öneriyi şöyle savunmuştur:

"Efendiler, takvim meselesini Meclis-i âlinize arz ettiğimiz zaman biz yalnız bir ciheti nazarı dikkate almıştık. O da muamelâtı umumiyede mevcut olan tesevvüşü izale etmek idi ve meseleyi a noktai nazardan tetkik ettik. Tetkik ettiğimiz zaman Rumi takvimle Efrenci takvim arasındaki münasebeti, farkı aradık ve anladık ki Rumi takvimi kabul edildiği zaman Rusya selâri tesir yapmış, Rumi takvimi kabul ettirmiş (Ortodoks ve Katolik kiliselerinin Miladi takvim üzerindeki anlaşmazlıklarının doğurduğu 13 günlük farkın bu takvimde korunmasından ötürü olacak) ve o vakit Efrenci takvimi kabul etmek pek mümkünmüş. Şu halde biz bugün müstakilen düşünmekte olduğumuz cihetle, dedik ki efrenci takvimi alıyoruz"... Ne var ki gerek Meclis-i Mebusan'da gerekse âyan'da bu konu üzerinde büyük tartışmalar koptu. Sonuçta Rumi yıllar değiştirilmedi, fakat Rumi ayıla Milâdi ay arasındaki 13 günlük fark giderildi. Yani sadece bin dokuzlu yılların telâffuz edilmesi engellendi. Bu sonuç her iki meclisteki tartışmalar gözönünde tutulursa gerçekten başarı sayılmalıdır.

Bütün bu yenilikler, özellikle, tutucu çevreleri rahatsız etmekteydi. Savaş koşulları, sıkı yönetimin yakından izlemesinin yarattığı hava bütün bu hoşnutsuzlukların su yüzüne çıkmasını engellemekteydi. Ne var ki işe sorunlarından ötürü Enver Paşa ile Talât beyin arasının açılması, bunun da yanın-da Cemal Paşanın açıktan açığa Talât Paşaya karşı cephe alması, yapılan yeniliklerden rahatsız olan tutucu gruplara cesaret verdi. Hatta bazılarına göre Cemal Paşa, bir yerde de Enver Paşa bu hoşnutsuzluktan Talât'ı devirmek ve bir askeri diktatör-yayı kurmak için yararlanmak istemişlerdir.

Buna karşı Talât Paşanın aldığı en önemli ve etkin önlem aydın grupların kendisini desteklemesini sağlamasıdır. Bunu, basın organları üzerindeki sıkı denetimi kaldırma, basına sınırlı da olsa bir özgürlük tanıma, sürgündeki Refik Halit gibi bazı muhalif yazarların İstanbul'a gelmesine izin verme, hatta bunların yazı yazmalarına olanaklar yaratma şeklinde gerçekleştirmiştir. Bu arada Refik Halit'in İttihat ve Terakki yarı resmi organı olan "Yeni Mecmua"da yazması

Talât Paşanın hoşgörüsünün ne boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Talât Paşanın aydınları arkalamasının ve onları "Kara kuvvet" diye tanımladığı "tutuculara karşı ideolojik bir silah biçiminde kullanmasının en somut örneği 1918'deki basın ziyafetindeki konuşmalardır.

Bu ziyafette dönemin "Matbuat Cemiyeti Reisi" olan Hüseyin Cahit bey bir konuşma yapar. ısrarla şu noktayı vurgular:

"Hep birlikte hükümetle beraber memleketin en büyük düşmanına, fikir irticasına karşı mücadele edelim."

Bu ziyafetteki konuşmaların yankısı İstanbul basınında büyük olmuştur. "Yeni Mecmua'da Necmettin Sadık (Sadak) düşünsel irticadan bahsederek buna karşı uyanık olmanın gereğini vurgular ve Talât Paşanın ziyafette yaptığı konuşmaya değinerek şunlar yazar: "...O da (Talât Paşa) matbuatın bu memleketteki ağır vazifesini takdir ediyor, ehemmiyetini görüyor; matbuatın ancak hürriyet ile yaşayabileceğini, matbuatın vazifesini, ancak hür iken, istediğini, fena ve iyi gördüğü şeyleri serbestçe yazarsa hakkıyla ifa edebileceğini, o da pek âlâ kabul ediyordu ve «İstinatgâhımız» ancak matbuat olabilir, diyordu. Fakat bir şeyden korkuyordu. «Talât Paşanın korktuğu şeyi» Hüseyin Cahit bey yaptığı konuşmayla anlatır. Necmettin Sadık'ın yazısına göre Hüseyin Cahit şu noktaları belirtmiştir: "Hükümetle matbuatı o akşamdan itibaren elele vermiş birer dost yaptı. Muazzez cellatların fikriyatımızı deşen neşterlerini artık kısa tutacaklarını vaaddetti. Bir şarta bağladı: fikir irticasına, bu irticanın amili olan kara kuvvete karşı gelmekte bütün gazeteciler, memleketin bütün düşünenleri müttefik olmalıyız.

Memlekette züppelikte bir mazarrat, bir tehlikedir. Fakat artık yavaş yavaş ortadan kalkan, kendi kendine eriyen bir mazarrat, belki sadece menfi bir tehlikedir. Matbuat kara kuvvetin elinde bir oyuncak olduğundan itibaren korkunç karanlıklar içinde kalmak feci bir zarurettir"..

Fakat "Yeni Mecmua" ve onun yazarlarının hücum ettikleri sadece kara tehlike değildir. Sovyet ihtilâli ile gündeme gelen kıvılcık tehlikede aynı ölçüde saldırıya uğramaktadır. Kara ve kı-

zıl tehlike Türk düşün yaşamının daima dikkat etmesi ve onlara karşı tüm basının "müttefikân" cephe alması gereken ılık düşmandır. Böylece düşün yaşamına verilen özgürlüğün sınırları da belirlenmiş olmaktadır. "Yeni Mecma"da **Diya Gökalp** "İki Tehlike" başlıklı yazısında kara tehlikenin isteklerini şöyle yansıtmaktadır.

"Kara tehlikenin en esaslı gayesi acaba ne olabilir? Şüphesiz Tanzimat ne faydalı yenilikler getirmişse hepsini lağvederek yeniden kurun-u vustaya (ortaçağa) dönmek". Kara tehlikenin amacını böyle belirleyen Gökalp, bu tehlikenin "mekki-i iktidara" gelmesi halinde neler yapabileceğini yedi madde de özetlemektedir :

1 — Halka yeniden "riayet" denecek, vatandaşlık hakkı yalnız "bendegân" da olacak. Köyler yeniden "dirlik", memuriyetler "arpalık" yapılacak. Bunların başına da bendegân'dan bir zâdegan sınıfı geçirilecek.

2 — Vilayetler eski eyalet biçimine sokulup başlarına "Düsturu mükerrer" mahiyetinde vezirler geçirilecek, yani ülke yazılı kanunlar yerine "canlı düsturlar"la yönetilecek.

3 — Meclisin yetkileri saraya verilip, yurdun yüksek siyaseti saray hademesiyle yürütülecek.

4 — "Millet ordudan ibarettir" diyerek, orduyu eski yeniçeri ve sipahi ocaklarına çevirip Tanzimatın ruhu olan Nizam-ı Cedid ortadan kaldırılacak.

5 — Adliye teşkilatını kaldırarak Tanzimattan önceki divanlarla mahkemeler yeniden kurulacak.

6 — Dar-üfünün kaldırılarak onun yerine eski eğitim sistemi getirilecek.

7 — Tanzimatın sonra oluşan yeni edebiyat ve tanzimat bir kalemde terkedilerek, eski yığınlardan uzak divan edebiyatına ve geri kültüre dönülecek.

Bunları sıralayan Gökalp, şu noktayı da yazısına ekler :

"Benim endişelerimi, vahimenin doğurduğu asılsız hayaller suretinde tefsir edenler bulunabilir. Fakat ben de bu gâbillerini mazicilerin neşriyatını görmemekle itham ederim. Bir milletin mütefekkirleri, tehlikeyi ta başlangıcında görerek ona karşı mücadeleyle hazırlanmalıdır. Biz ister tanzimatçı, ister milliyetçi

olalım, bu vatani ve milli tehlike karşısında lâkayd kalır, yahut mücahade için birleşmezsek vazifemizi ifa etmemiş oluruz”.

Hikmet Bayur Gökalp'in bu yazısının içten olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre hükümetin denetimi altında bulunan sansürün Gökalp'in değindiği gerici basını susturması işten bile değildir, bu o güne kadar yapılmayıp ta birden yapılmaya kalkılıyorsa bir nedeni olmalıdır. Bayur bunu Paşaların (Enver ve Cemal) bazı kuşkulu girişimlerine bağlamaktadır. Bu konu açık değildir. Bir öncede değindiğimiz gibi sadece bazı dedikodu ve sezgilerden oluşan bir kuşku olduğu sonisini vermektedir. Fakat “Yeni Mecmua”nın bu açıktan hücumunun bazı çevrelerde uyandırdığı tepkiyi hafifletmek için, gene İttihat ve Terakki'nin ünlü kalemlerinden olan İsmail Müştak şu düşünceleri içeren bir yazıyı yayınlamak zorunda kalmıştır. Yazı 28 Mart 1918 tarihli “Sabah” gazetesinde yer almıştır :

“Mesele biraz daha ta'mik edilirse görülür ki Ziya beyin işaretiyle vücade gelen bu hareket-i kıyam, filhakıka vücudu ve tehlikesi anlaşılan düşmana karşı yapılmış bir seferberlikten ziyade, mefruz bir düşmana, daha doğrusu bir ihtimale karşı tertip olunmuş bir manevra mahiyetindedir. Her halde biz şimdilik ortada bir düşman görmediğimizi itirafa mecburuz. Vakıo Darülfünun'un teşkilatı hazırısı bazı taraflarca düçar-ı itiraz oldu. Ancak bu hiç bir vakit düşmanın hareketi sayılmaz; olsa olsa bir içtihadıdır. Bu içtihadı bizim yapacağımız şey kendi vesaitimizle mukabele ederek meseleyi ilim sahasından uzaklaştırmaktır”.

Bu yazı Talât Paşa ve yandaşlarının kara tehlike çanları çalorak başlattıkları kampanya konusunda biraz daha dikkatli olmak gereğini duyduklarını göstermektedir. Bu dikkat belkide Enver ve Cemal paşaların eleştiri ya da şikâyetlerinden kaynaklanmış olabilir. Fakat, iki tehlikeyi konu eden yazı, iktidarların aydınlar konusunda sürekli olarak işledikleri ideolojik bir yaklaşım veya aygıt yerine geçmiş, günümüze kadar kullanılmıştır. Bunun sonucu gericiliğin tanımı da sadece islamcı, tutucu, geleneklerine bağlı grupları içerir bir biçimde yapılmıştır.

Talât Paşanın hükümet ve Merkezî Umumi içersinde kendi

lehlne bir dengeyi aluşturmak, bu amaçla aydınları yanına çekmek için başvurduğu basın özgürlüğünü sınırlı da olsa tanıma politikası kısa sürede kamu oyununda, o güne kadar su yüzüne çıkamayan şikayetlerin de basına yansıması biçiminde kendini göstermiştir. Basında ihtikâra, karaborsaya, savaş zenginlerine karşı amansız bir hücum başlamıştır. İlerde değineceğimiz gibi Vahdettin'in tahta çıkmasından sonra Talât Paşanın ikinci defa sadarete getirilmesine ilişkin Hattı hümayun'un içeriği basın özgürlüğü noktasında daha ileri bir adımın atılmasına neden olmuştu. Örneğin 18 Ağustos 1918 tarihli İkdam gazetesinde "Hürriyetleri hzmetmeliyiz" başlıklı yazıda şu düşünceler ileri sürülmektedir :

"Mademki hkmet kanun devrini iftitahını cidden arzu ediyor, matbuatı divon-ı harplerden kurtarıp mahakimi adliyenin doire-i hüküm ve nüfuzuna idhol etmelidir. Gazete kapamak kuvvetten çok ocze delâlet eder. Bir kere matbuatın esasını takrir edersek artık hiç bir kuvvet bunu yerinden skemez". Bu yazı o güne kadar basında grlen eleştirilerin belkide en sertiydi. Diğer yandan Savaşın sonuna yaklaşıldığının hissedilmesi (A.B.D.'nin savaşa girmesi bu kaniyı yaratmaktaydı), İttihat ve Terakki'nin savaştan sonra önemli bir güç kaybına uğrayacağı inancı eleştirilerin dozunu da artırıyordu. Fakat kabul edilmesi gereken bir noktada Talât Paşanın basınla ilişkilerini çok iyi yönlendirmesi, yazılanlara karşın kendi nazırlarından daha hoş-grl davranmasıydı.

Sovyet Devriminin yorumlanmasındaki zorluklar, kuzey komşumuzdaki olayların çarpıcılığı da basını etkilemiş, bundan İttihat ve Terakki adına nasıl yararlanılabileceğinin hesapları bile yapılmaya başlanmıştı. İttihat ve Terakki'nin bir asker - sivil aydınlar klübü olduğu konusundaki sürekli nitelemelerin, hatta Talât Paşanın kendi iktidarlarını kapalı kapılar arkasında «İstibdadı mnevveran» biçiminde nitelemesi, bu parti yanlılarının bir seçkinler edebiyatı yapmalarına neden oldu. Bu yaklaşıma bozan İttihotı olmayan yazarlar da katıldı. Örneğin Celal Nuri, Sovyet Devrimi örneğini ele alarak, 27 Nisan 1918 gnl "ti" gazetesinde şu düşünceleri ileri sürüyordu : "Rus devrimi bize iki kazanç sağladı :

1 — Karadeniz’de ve sınırlarımız boyunca varlığımızı tehdit eden ve kendi varlığını bizim yok olmamızda arayan güçlü bir heyeti ortadan kaldırdı.

2 — Bütün dünya ile birlikte bize bir ibret dersi verdi. Bütün anlaşılan anarşinin yıkımların en büyüğü olduğudur. Halk cocuktur vasi ister, bir ülkeye seçkinler ve büyükler gerek, çünkü bunların varlığı halkı ve onun rahatını korur. Halkı seviyorsa seçkinleri koruyalım”.

Böylece İttihat ve Terakki’nin sonra da onu izleyen siyasi kuruluşların seçkinlere ilişkin temel savları basın aracılığı ile ağır ağır gündeme getiriliyordu. Bu düşüncede olanlar için halkçılık, halkın yararını gene onun namına düşünmek ve korumak biçiminde özetlenebilmekteydi. 1908 den beri gelişen olaylar siyasi alanda aydınların dışında belirli bir işlevin peşinde koşan grupların yokluğunu ya da zayıflığını ortaya koymuştu. Talât Paşanın yıllarca «ahali» diye cemiyetin yaptığı tüm girişimlerin altında aradığı ya da yerleştirmeye çalıştığı o büyük yığının hemen hiç bir şeyle ilgisi olmadığı, sadece kendi yaşamını ve onu sağlayacak küçük çıkarlarını düşündüğü bu süre zarfında bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştı. Bu gerçek, İttihatçı olsun olmasın, bütün Osmanlı aydınlarınca tesbit edilmiş ve sonunda «ahali» diye yüceltilen yığın bir sürü mesabesine indirgenerek, onun gene kendi yararına nasıl güdülebileceği araştırılmaya başlanmıştır. Sovyet devrimi sırasında olup bitenlerde halk denen yığınlardan ürkmek için yeterli kanıt sağlamıştı. Necmettin Sadık’ın «Bolşevik Tehlikesi» başlığı ile «Yeni Mecmuo»’da yazdığı yazıda söz konusu yığınların her değeri tahrip etmekte ne denli usta olduğu çok çarpıcı sözcükler arkasına sığınarak anlatılmağa çalışılmaktadır. Hatta Sovyet devrimi bilimi yıkan, onun yuvası olan «Dorülfünun»o düşman bir eylem şeklinde sergilenmiştir. Talât Paşanın sadareti döneminde sınırlı da olsa sağladığı basın özgürlüğü, bir yerde onun da canını sıkacak eleştirileri gün yüzüne çıkarırken, diğer yandan da bir önce değindiğimiz örneklerde görüldüğü gibi seçkinler propaganda yapıp İttihatçıların ekmeğine yağ sürmekteydi.

Ekonomik sorunlar Talât Paşayı belkide diğer sorunların çoğundan fazla düşündürmüş ve uğroştırmıştır. Askeri konular

kendi bilgi ve yetki olonunun dışında kaldığı için gerek dahiliye nazırlığı sırasında, gerekse sadareti döneminde ekonomik olaylar daima önde olmuştur. Zaten savaşı bir ülke açısından bundan doğal bir şeyde düşünülemezdi. O günlerde başlıbaşına bir sorun teşkil eden işe meselesi, vagon ticareti, savaş zenginliği gibi konuları bir yana bırakırsak (bunlar bir sonra ele alınacaktır) ekonomik konuların başında savaşın finansmanı gelmekteydi. Gerçi bu konuda Almanyadan alınan borçlar önemli bir yer işgal etmişse de, bu borçların kullanılması sırasında ve diğer işlemler için yeni bir bankaya olan gereksinim ortaya çıkmıştı. Bir ulusal bankanın oluşturulması, kooperatif hareketinin güçlendirilmesi, iç borçlanma Talât bey döneminin önde gelen ekonomik sorunları ve olaylarıdır. Bunları belirli bir sıra içinde kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

a) Ulusal Banka sorunu : Osmanlı Bankasının, yani bir yabancı bankanın ulusal ekonomisi açısından yarattığı sorunların her geçen gün büyümesi, savaş sırasında bu bankanın sanki düşmanlar adına çalışıyormuşçasına bazı davranışları benimsemesi bir «millî» bankanın kurulması gereğini hükümete ve İttihat ve Terakki çevrelerine duyurmuştu. Böyle bir bankanın kurulması için başta Tanin olmak üzere (Kuşkusuz cemiyetin yeşil ışık yokmasıyla) bütün basında geniş bir kampanya başlatıldı. 1916 yılının son oylarında başlayan bu kampanya 1917 başında artık geri dönülemeyecek bir noktaya gelmişti. İttihat ve Terakki bu bankanın kurulabilmesi için tüm olanakları yorulmaz bir inadla araştırıyordu. Bu yolda vilayetlere gönderilen genelge bizzat Ziya Gökalp tarafından kaleme alınmıştı. Bu genelgede savaşın ilanı ile birlikte iki türlü kapitülasyonla savaşıldığına değiniliyordu. Siyasal kapitülasyonlar hükümetin «yerinde ve cesur» bir kararıyla kalkmıştı. Sosyal kapitülasyonlar ise ancak ulusun bilinçli bir savaşımı ile ortadan kalkabilirdi. Bu savaşımın birinci aşaması ise iktisadi bağımsızlığın elde edilmesi idi. Böylece ülke hem siyasal bağımsızlığına tam anlamıyla kavuşmuş olacak, hem de kültürel baskıları yırtıp atabilecekti. Bunları belirten genelge daha sonra iktisadi kapitülasyonların kaldırılması açısından en önemli adımın bir «Millî Banka»nın kurulmasıyla atılacağını vurgulayarak bu konuda yapılan girişime

tüm örgütün katılmasını ve vatandaşları bu yolda uyararak onların kurulan Bankanın sermayesinden pay almaya özendirilmesini istiyordu. «Osmanlı İtibar-ı Milli» bankasının 400.000 pay senedinin satışı için kayıtlar 1917 yılı başında açıldı. Pay senedleri onar liralıktı. Kayıt sırasında pay senedinin yarısı, yani beş lira ödeniyordu. Böylece Banka sermayesinin yarısı, yani iki milyon lira ilk adımda sağlanmış olacaktı. Padişah ilk 200 pay senedini bizzat alarak o günün deyimiyle millete «numune-i imtisal» oluyordu. Fakat savaş ve halkın ekonomik güçlükleri pay senedlerinin satışının beklendiği hızda gerçekleştirilmesini engelledi. Nitekim senedlerin satışının son gününde 147 bin pay senedinin satılmadığı görülmüştü. Ne var ki bu sırada sadaret'e gelen Talât Paşa ve Maliye Nazırının gayret ve çabalarıyla bu senedlerin devlet tarafından satın alınması sağlandı. Bunun için bir de özel yasa çıkarıldı. Öte yandan Şubat ayı sonlarına doğru çıkarılan bir başka yasayla da bankaya bir çok ayrıcalıklar tanındı. Böylece 11 Mart 1917 de kuruluşunu tamamlayan banka bir çok ayrıcalıklara sahip, ilk defa tüm işlemlerin Türkçe yapıldığı ulusal nitelikli bir finans kurumu özelliğinde çalışmalarına başladı. Talât Paşanın sadrazamlığının ilk günleri bu bankanın oluşumuna ilişkin son engellerin de ortadan kaldırılması uğraşısıyla geçmiştir. Sonuçta Türk ulusal bankacılığı açısından sonraları da izlenecek bir model ortaya konmuştur.

b) Kooperatifçilik : Savaşın getirdiği, zorunluluklar bu alanda önce tüketim kooperatiflerinin oluşmasını gerekli kıldı. Talât Paşa'nın maliye nezaretine vekâlet ettiği 1916 yılında, onunda teşvikiyle tüm ülkeye yaygın bir memur kooperatifleri zincirinin oluşturulmasına başlandı. Başkentteki bir çok bakanlık ve onlara bağlı kuruluşlarda bu tip kooperatifler kurulup etkinleştirilmeğe çalışıldı. Ne var ki memur kooperatifçiliği çabalarını taşraya yaymak mümkün olmadı. Buna karşın, özellikle Ahmet Cevat (Emre)'nin öncülüğü ve gayretleriyle İstanbul bir çok semtinde mahalle tüketim kooperatifleri meydana getirildi. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin güvenilir kişisi Kara Kemal bey şu kooperatifleri örgütledi : Milli Sultanahmet Kooperatif şirketi, Milli Bağazıcı Kooperatif şirketi, Milli Fatih Koope-

ratif şirketi, Milli Şehzadebaşı Kooperatif şirketi. Şirketlerin ortak sayısı 2 - 3 bin arasında oynamaktaydı. Hisse senodlarının değeri ise 2.5 lira dolayında bulunuyordu. Bütün bu kooperatif şirketler semtlerin ve belli kurumlarda çalışanların gereksinimlerini karşılayacak maddeleri ucuza tedarik etmeğe çalışıyorlar, en azından bu amaçla kurulmuş bulunuyorlardı. Sonraları üretim kooperatifleri de göndeme girmiştir. Tekin Alp yeni ekonomik düzene ilişkin bir makalesinde tüketim ve üretim kooperatiflerinin ülke ekonomisine getirdikleri refahı (iyimler diyebileceğimiz bir dilde) göklere çıkartmaktadır. Kuşkusuz kooperatif şirketlerin ekonomik açıdan, o dönemde, böyle bir refahı sağladıkları söylenemez. Ama bu yolla Türk halkının bir kesiminin ekonomik anlamda örgütlenmeyi öğrendiklerinde yadsınmaz. Talât Paşa ve onun yönetimindeki İttihat ve Terakki hükümeti ile merkezi umumisi ülkede kooperatifçilik akımının düşünceden yaşama geçirilmesi için ciddi adımların atılmasını sağlamışlardır.

c) Ulusal borçlanma ya da o günkü adıyla "Milli İstikraz". "Milli İstikraz" Osmanlı İmparatorluğunda devletin doğrudan doğruya halka giderek yaptığı ilk borçlanmadır. Bütün koşulları açısından klasik bir «İç Borçlanma»dır bu, ne var ki savaş içinde bulunulması ve borç senedlerine yoğun bir eğilimin sağlanması amacıyla olaya "milli" bir yön verilmiştir. Borçlanmayla ilgili yasa 3 Nisan 1918 de çıktı. Bütün basında "Milli İstikraz" ile ilgili propaganda yazıları yayınlanmaya başlandı. Tanin, Vakit, Sabah, Tasvir-i Efkâr bu işin öncülüğünü yapıyordu. Borçlanmayı öven röportajlar, kısa fıkralar vb. gibi haber-yorum niteliğindeki bölümler de yayın organlarında ağırlıklı biçimde yer almaktaydı.

Tanin Gazetesinin Talât Paşayla yapmış olduğu röportajda Sadrazam şu noktalara ağırlık veriyordu :

"Osmanlılar memleketin holâs ve teâlîsi için harpte kanını feda ettiği gibi bu işte de uhdesine terettüp edecek hamiyet ve fedakârlığı gösterecektir" Paşaya göre bütün Osmanlı vatandaşları bu emr-i millîye uymalıydılar. Hatta bu düşüncesini şu sözleriyle de pekiştirmektedir :

"Memleketi hür ve mes'ud, yüksek ve müstakil olmayan in-

sanlara paraları ne bir saadet, ne de bir refah ve huzur verebilir”.

Ekonomide, o güne dek Osmanlı ülkesinde alışlagelmeyen bir "milli"leşme sürecine girilmişti. Banka, kooperatif, iç borçlanma gibi bir takım tedbirler alınıyor, yığınlar "milli" refah için yeni yükümlülüklerin altına sokuluyordu. Bu girişimlerin değişik noktaları eleştirilebilirdi ama ilk defa Türk ulusunu, ulus bilinciyle yüklemekte oldukları da inkâr edilemezdi. Savaşın sonu ne olursa olsun, yığınlar yepyeni bir "ulusçu" oluşumun içine girmeğe başlamışlar ve yeni bir devleti yaratmak için kapılar aralanmıştı.

5

Birinci dünya savaşı boyunca Osmanlı hükümetlerini yakından ilgilendiren sorunların belkide en başında "iaşe" meselesi gelmiştir. Özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerin beslenmesi, ana gıda maddelerinin dağıtımı bu sorunun temelini teşkil etmiştir. İaşe ile ilgili sorunlar daha savaş başlamadan ortaya çıkmıştır. Şöyleki 14 Temmuz 1914 de Avusturya - Macaristan arasında savaş patlayıp tüm Avrupa'ya yayılmak tehlikesini gösterince Osmanlı hükümeti de seferberlik ilan etmişti. Seferberliğin ilanı ile birlikte bazı mallara "Tekâlifî Harbiye" olarak ordu tarafından el konulmuştu. Bu durum başta ekmek üzere bir çok temel tüketim malının piyasadan çekilmesi ne neden olmuş ve başkent halkı fırınların, bakkalların önünde uzun kuyruklar meydana getirmiş, bu kuyruklarda kavgalar olmuş, kısacası devlet savaşa girmeden bir iaşe sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun beklenmesi gerekirdi. Çünkü tüketim maddeleri açısından bile büyük ölçüde dışa bağımlı olan İstanbul gibi bir başkent'in dış ticaret kanalları tıkanınca mal kıtlıklarının başlaması doğaldır. Olağanüstii en küçük bir olayın bile İstanbulda çeşitli malların kıtlığını yaratacağını deneyimleriyle bilen tüccarların en tabii davranışı da bu malların stoklanması ve gelecekte spekülâtif kazançlarda kullanılması biçiminde kendini gösterecektir. Bundan ötürü Türkiye'de yıllardır böyle

spekülatif amaçlı ticari faaliyetler etkinliklerini korumuşlardır. İkinci dünya savaşına girilmemesine karşın benzer olaylara gence rastlanmıştır.

İstanbulda özellikle ekmeklik buğday sıkıntısı başgösterince, o günlerde Romanya'da bulunan Talât beyin aracılığı ile bir miktar buğday bu ülkeden satın alınmıştır. Ne var ki bu buğdayın dağıtımı konusunda hükümetle Belediye arasında ciddi sirtüşmeler çıkmıştır. Bunun üzerine İstanbulun temel gıda maddeleri, özellikle buğday açısından beslenmesi konusu Kara Kemal beyin denetim ve yönetiminde oluşturulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'ye verilmiştir. Bu kuruluş bütünüyle İttihat ve Terakki'nin girişimiyle oluşturulmuştu. Yani bir siyasi teşekkül belkide Türkiye'de ilk defa iktisadi faaliyete de girişiyordu. Bunun nedeni İttihatçıların kendileri dışındaki kuruluşlara pek güvenmemeleri, ayrıca kendilerine bağlı alan esnaf cemiyetlerini bu yolla desteklemek istemeleridir. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye Anadolu tüccarlarıyla bağlantılar yaparak İstanbul'un un sorununu çözmeğe çalışmıştır. Sonraları bu kuruluş, sermayesinin bir bölümünü sağlayarak Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi'ni kurmuş ve kendi işlerinin bir kısmını buna devretmiştir.

Heyet-i Mahsusayı Ticariye zamanla gaz, şeker ve diğer tüketim mallarının tedarik ve dağıtım işlerine de el atmıştır. Dağıtım özellikle Kara Kemal beyin büyük bir ustalikle örgütlediği esnaf cemiyetleri aracılığı ile yapıliyordu. Ne var ki zamanla Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin işlevleri ve kârları üzerine büyük söylentiler ortalıkta dolaşmaya başladı. 1916 da toplanan İttihat ve Terakki kongresinde bu iddialar enine boyuna tartışıldı, hatta bir komisyon marifetiyle bu kurumun faaliyet ve hesapları denetlendi. Kara Kemal bey kongrede uzun bir açıklama yaptığı gibi, Tanin gazetesinde günlerce süren "İşe Meselesi" başlıklı bir röportaj haber de yayınlandı. Kara Kemal beyin Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin faaliyetlerine ilişkin İttihat ve Terakki kongresinde yaptığı açıklamanın önemli bölümleri şöyleydi:

"Bu muamele-i Ticariyye ve tevziyyeye müdahaleden maksat kasd-ı ticaret olmayıp memleketin temin-i ihtiyacı olmuş

tur. Harbî hazırn ehemmiyet-i mevzu'u faaliyetinden istifade edilebilecek kuvâ-ı mevcudenin bir hedef-i müşterek ve muayyene tevcihini emr ediyordu".

«.....Evvelcede ibir nebze bahsedildiği üzere muamelât-ı vakıranın nef'i yalnız keyfiyet-i işeye ve itidâl-i fiyata münhasır kalmamıştır. Muamelenin tarafımızdan deruhte edilmesi bütün hat boyunda bulunan Anadolu tüccarının bu işe teşriki iki mühim netice vermiştir. Birisi tahşidâtı evveliyeye hitam bulupta tüccara vagon itasına mübâşeret edildiği esnada Anadolu'da 20 nihayet 25 paraya düşmüş olan zahire fiyatında vagon almağa muvaffak olan pek mahdud tüccar sevk edebildiği zahireyi 60, 70 paraya kadar satarak az bir maldan külli istifadeler temin etmiş ve buna mukabil mesârifi istihsalıyesine bile tekâbül etmeyecek bir fiyatla malını elden çıkarmağa mecbur olan zürra mutazarrır olmuştur.

20 paradan vehleten 44 bilâhare 55 paraya kadar tarafımızdan iblağ edilen zahire fiyatı Anadolu zürro ve tüccarı için büyük bir vüs'at ve inbisat bahsetmiş olduğundan o dakikadan itibaren her tarafta mühim mikyasta yakazet-i ticariye başlamıştır.

Dün İstanbul piyasasına bigâne olan bir takım tüccarın bugün kısmen şirketler teşkil ve tesis, kısmende başlı başına hareket ederek teşebbüsâtı cesime-i ticariyelerini ve İstanbul piyasasında haiz oldukları mevki-i göstermekle iftihar ve bir takım tufan-ı itiraz içinde vuku bulan mesai ve metaibimizin caize-i maneviyyesini bu suretle iktitâf ediyoruz".

"...Anadolu'nun ve binnetice memleketimizin ahvâl-i iktisadiyyesiyle temas eden ibize bir takım hakikatler öğretmiş ve hakiki kurtuluşun yolunu göstermiş idi".

«... Cihan terakkiyâtının herşeyde bir teşkilât ve rehnumâya medyun olduğunu unutmamak lâzım gelir. Devr-i kadimin harrâbi-i idaresi bu teşkilâta düşman olmuş ve meşrutiyet idaresi ise gâvail-i dahilliyeye ve hariciyyeden başını kaldırarak memleketin evâmil-i esasiyyesinden olan içtimai ve iktisadi teşkilâta vakit ve imkân bulamamış idi.

Binaenaleyh saha-i faaliyetimizde teşkilât-ı iktisadiyyeye başlamak fikri derhal zihnimize tebâdür etti.

Kuvvetli sermayelerin milletlerin rehâkar elleri olduğunu ilim ve tecrübe isbatta devam ediyor. Bizde elimizde terâküm eden sermaye ile memleketin âtiyi iktisadisini vaz'edecek alan şirketlerden bazılarının tesisini düşündük. Ankara - Konya hatları üzerinde bulunan mahaller ile tesis edilen münasebâtın tarafeyne bahşettiği emniyet nısıf sermayesi bizim nısıf sermaye Anadolu tüccarı tarafından vaz olunmak üzere 200.000 liralık bir şirketin, Anadolu Mahsülât Şirketinin bâis-i vücudu oldu. Bu şirketin dahil ve hariçte gördüğü itibar ve rağbet Kantariye ve Ekmekçiler şirketlerinin dahi peyderpey tesisine sebep olmuştur."

"Bu şirketleri tamamen manidâr etmek ve bahsolunan teşkilât-ı iktisadiyenin kuvvetli bir esasını vaz'eylemek için yapılacak şey teşebbüsât-ı mezkure-i ticariyyeden hasıl olan temettuat için bir banka teşkil eylemektir".

"Yukarda bahsedilen şirketlere mevzu sermayenin yekünü 233.100 lira olup elde senedin, nakden ve aynen bulunan malın mecmu kıymeti ise 400.000 liraki elde mevcut malın kıymeti hakikiyesi de dahil edildiği takdirde cem'an 300.000 lira kadar meblağ teşkil edeceğine ve şirketlere mevzu paranın bu sene mamul-ü kavi olan temettü-ü dahil lâakal 100.000 liraya baliğ olacağına göre eliyem 400.000 lira mevcut demek olup bu sermayenin esas ittihaziyle ve ahâlinin temini iştirâkiyle 1 milyon liralık bir bankanın hemen tesisine ibtidar olunabilir".

Görüldüğü gibi bu kuruluşların faaliyetlerinden ötürü cemiyetin elinde önemli bir sermaye birikmiş olmaktadır. Bir yandan ülkede tüccar ve iş adamı yetiştirme gibi bir amaç güdülürken, diğer yandan da siyasi teşekkül olarak cemiyet önemli bir ekonomik kaynağa sahip olmuş bulunmaktadır. Bir siyasi teşekkülün ekonomik gücü, o günün koşulları içerisinde önemli bir faktördür ve bu faktörün etkileri kurtuluş savaşının ilk atılımlarının finansmanında bile kendini hissettirmiştir.

Önderlerin siyasi portilerini ekonomik güce kavuşturmak istemeleri Cumhuriyet döneminde de kendini hissettirmiştir. Atatürk'ün İş bankasındaki paylarını CHP ye bırakması bu doğrultuda alınmış çok somut bir karardır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşulları içerisinde doğal olarak sınıf partisi niteliğinde olmayan siyasi teşekküllerin ekonomik kaynak arama ve bulduk-

ları kaynakları sürekli hale getirme çabalarını bir yerde gerekli bir davranış biçiminde yorumlamak doğru olacaktır.

Bu tartışmalardan sonra İaşe sorununun çözümünün tekrar belediyelere bırakılması gündeme gelmiştir. Bu arada İsmail Canpulat'ın İstanbul belediye başkanı olması bu kararın alınmasını çabuklaştırmıştır. İaşe işlerinin emanetlere yani belediyelere terkedilmesinden sonra onlara satın almalar konusunda kullanma amacıyla avansda açılmıştır.

Bu tedbir de sorunların çözülmesinde yararlı olamayınca Alman İaşe örgütünü örnek alan yeni bir İaşe teşkilâtı meydana getirilmek istenmiştir. 21 Şubat 1917 de Tasvir-i Efkâr gazetesi sadrazam Talât Paşanın bu yeni teşkilâtın niteliğine ilişkin şu beyanatını yayınlamıştır:

"Biz bugünkü teşkilâtımızın esasını geçen seneden beri vaz'etmiş ve daha o vakit işe başlayarak Almanya'da bilhassa İaşe meselesiyle meşgul olmuş erbâb-ı ihtisaston bir zâtı buraya celp etmiş idik. Bu mütehasısın vücuduyla beraber bizde de Almanyadakine müşabih teşkilât vücuda getirildi".

Bu İaşe örgütünde ülke çeşitli İaşe bölgelerine ayrılıyordu. Merkez İaşe örgütü yurt dışından yapılacak genel alımları yapıyor ve bunların bölgelere dağıtımını sağlıyordu. İttihat ve Terakki'nin yeni İaşe örgütü üzerindeki denetimi sürmekteydi. Örneğin en önemli İaşe bölgesi olan İstanbulu da kapsayan birinci bölgenin başına cemiyetin İstanbul murohhası Karp Kemal bey getirilmişti.

Bu yeni örgüt, malların piyasadan çekilmemesi için narh koymaktan elinden geldiğince çekinmekteydi. Bu konuda Sadrazam Talât Paşanın Âyan'da yaptığı konuşma önemlidir. Talât Paşa bu konuşmasında narh yönetiminin sakıncalarına şöyle değinmekteydi:

"İaşe komisyonu halkın yemekliğe mahsus ihtiyacını tehvîne sarf-ı mesai etmekle beraber son zamanlarda fazlaca meydana alan ihtikârı da izale esbabını düşünmektedir. Hükümet bittâbi intikâra bigâne kalamaz. Başka memleketlerde buna karşı ittihaz edilen tedabır alelekser mahzurlu neticeler verdiğinden biz bunun için ayrıca bir teşkilât yapmayı ve bu teşkilât ile İaşe komisyonunun iştigal etmesini müvafık bulduk. Mesele

haddi zâtında tasavvur edildiği kadar basit olmayıp erzağa ve hâvacı zaruriyyeye narh koymak suretiyle ihtikâra galebe edileceği doğru değildir. Öyle olsa idi hükûmet ihtiyaçtan madûd olan erzağı tayin ve bunlara narh vaz'ederek işin içinden çıkarırdı. Halbuki her memlekette bittecrûbe sabit olmuş hakayıktandır ki bu kabil eşyadan hangisine narh konulacak olursa piyasadaki mevcudu derhal kaldırıyor; halk temin-i ihtiyaç esbâbından mahrum kalıyor. Fazla olarak bu erzak el altından gizlice ve daha fazla fiyatla satılmaya devam ediyor."

Talât Paşanın narh konusundaki bu konuşması bir deneyin ürünüdür. Açık olan şudur ki, bir ürünün fiyatına narh konulduğu zaman bunun o fiyattan satılmasını sağlayabilmek ancak kamu kurumlarının elinde bu maldan yeteri oranında bulunmasıyla mümkündür. Ancak bu koşul yerine getirildiğinde narh fiyatının bir anlamı olur, zaten o zaman bu fiyata narh fiyatı da denemez, olsa olsa "tanzim fiyatı" adı verilebilir. Cumhuriyet döneminde, günümüze kadar çeşitli darlık dönemlerinde paşanın bu sözlerini haklı çıkaracak bir çok olay gözlenmiş, yaşanmıştır.

İaşe örgütü kurulduğunda, birinci bölgenin başında bulunan Kemal Bey, kamu oyuna yapacağı işler hakkında şu bilgiyi veriyordu (İkdam, 28 Temmuz 1917) :

"Her türlü maaş eshâbına sekiz, on kalemden aşağı olmamak ve mecmuu 300 kuruşu geçmemek üzere muntazaman her ay erzak vereceğim. Vereceğim erzak, pirinç, bulgur, gaz, şeker, sabun, petrol, zeytinyağı, kahve vesairedir. Maaş sahibi olsun olmasın işi bozuk ve bu galâya kesesi mütehammil olmayanlara yardım etmekte bulunan aşhanelere dahi muavenet ederek bu teşkilâtı 200.000 kişiyi iâşe edecek bir kudrete mâlik kılacağım. Bundan başka ekmek ve şeker tevziatına dahi muntazaman devam olunacaktır."

Dar gelirlilere, özellikle memur vb. gibi maaşlılara yönelik bu iâşe programları ikinci dünya savaşında da, aşağı yukarı Kara Kemal'in yaklaşımına uygun bir şekilde uygulanmıştır. Birinci dünya savaşı sırasında büyük, gürültüler koparan ve eleştiriler yöneltilen iâşe meselesi ile ona getirilen çözümler Türk devlet yönetimine önemli deneyimleri de kazandırmıştır.

Talât - Enver arasında 1917 yılı ortalarında başlayan çekiş-

mede ordu levazım dairesinin politikasındaki aksok noktaları aşamayan Talât Paşanın bir ölçüde savaşımdan vazgeçmesi neticesinde, işe işleri orduya bırakıldı. Bu durumu Hikmet Boyur Talât'ın kesin yenilgisi olarak sergiler. Oysa bunu kesin bir yenilgiden ziyade ordu levazım dairesi başkanını aşamayan Sadrazamın tüm günahı Harbiye Nezaretine yüklemek için bulmuş olduğu bir çeşit strateji olarak da yorumlamak mümkündür.

Sonunda Talât Paşanın beklediği noktaya gelindi. Ordu da bütün gücünü kullandığı halde işe sorununun altından kolkamodığı gibi vagon ticareti vb. gibi pis işlere boğazına kadar bottu. Artık yurdun her yerinde, özellikle büyük kentlerde ve boş kentte aklın alamayacağı boyutlara ulaşan bir ihtikâr ve karaborsa fırtınası esiyordu. Dahiliye nezaretine vekâlet eden Talât Paşanın da arkalomasıyla polis İstanbul'da bir dizi baskınlar düzenleyerek istif edilmiş malları ortaya çıkarmağa başladı. Artık ihtikârla omansız ve de acımasız bir mücadelenin yapılmasının zamanı gelmişti. Nitekim bu savaşımının genel ilkelerini belirlemek ve yürütmek için "Men'i ihtikâr Komisyonu" kuruldu. Bu komisyonun başkanı Sadrazam ve Dahiliye Nazır vekili Talât Paşaydı. Komisyonun diğer üyeleri ise şunlardı : Meclis-i Mebusan birinci reis vekili Hüseyin Cahit, Dahiliye Nezareti Hukuk müşaviri Osman bey, İttihat ve Terakki merkezi umumi üyelerinden Dr. Nazım ve Rasuhi beyler.

Talât Paşa bu ihtikârı engelleme komisyonunun başına geçerken bir yerde ordunun işe işlerini düzenlerken yapmış olduğu suistimal v.b. gibi çeşitli usulsüzlükleri ortaya çıkarmayı da düşünüyordu. Bu komisyonun 27 Mayıs 1917 de yayınladığı bildiride şu noktalara değinilmekteydi :

"Memleket müthiş düşmanlara karşı üç seneye yakın bir müddetten beri kahramanâne harp ediyor, hudutlarda ve ecnebi topraklarda namus ve hayatı vatani muhafaza azmiyle uğraşan kahromanların gösterdikleri fedekârlıklardan beklenen semerelerin tamamen İktitâf edilebilmesi ve şanlı bir sulhün teminine imkân hasıl olması memleket dahilinde kalan vatandaşların da her birinin şu ân-ı mühimmi tarihide herkese terettüp eden vazifeyi bihakkin idrak etmesine ve vatanın esbabı mü-

dafaasını tezyid ve takviye edecek surette çalışmasına mütevakkıf olduğu şüphesizdir.

Halbuki son zamanlarda muamelât-ı ticariye moatteessüf cirkın ve gayri kâbul-i tecviz bir şekil almış ve bazı hâvaicin fiyatı bir sebebi meşrua müstenid olmaksızın son derece artmıştır."

"..... Memleketimizde bir takım insafsız muhtekirler sırf ve tamah sevgiyle fiyat-ı eşyayı kat kat artırocak yolda muamelâta kalkışmışlardır. O suretteki aynı malın değil bir ay, bir hafta, bir gün içinde bir kaç kere fiyatında tereffû husule geldiği görülmüştür..... Memleketin şu müşkül zamanında menfaati zatiye uğrunda fiyat-ı eşyayı böyle yükseltmeye kalkmak vatana hıyanetten başka bir şey değildir. İşte erbab-ı ticaret ve yesâr içinde halkın tahammülü ile istihzah eder gibi bu yolda muamelâtı ihtikâriyyeye teşebbüs eden vicdansızları artık ezmek vazifesi geldiğini gören hükümet men'i ihtikâr hakkında dün gördüğünüz kanunu neşrettiği gibi konunun tatbikiyle bilhassa meşgul olmak üzere de komisyonumuzu teşkil etti."

Bu bir hayli sert olan girişten sonra bildiride alınan önlemlere ilişkin bilgiler verilmektedir. Ne var ki bu komisyonun da çalışmaları istenilen sonucu vermemiştir. Malın kıt olması, üretim alanlarıyla kentler bilhassa İstanbul arasında istenilen düzeye ulaşan bir ulaşım olanağının bulunmaması nedeniyle ihtikâr, karaborsa vb. gibi alışlagelen gayrimeşru faaliyetler devam etti.

1918 yılında, Vahdettinin tahta çıkması sırasında Talât Paşa orduya karşı (bu konuda) bir başarı kazanarak İaşe nezaretinin kurulmasını gerçekleştirmişti. Bu nezarete gene Korâ Kemal bey getirildi. Ne var ki silah bırakışımının bu atamadan bir kaç ay sonra olması söz konusu bakanlığın çalışmalarını kesti sonra da bu bakanlık kaldırıldı

İhtikâr, karaborsa ve bunların yarattığı savaş zenginliği savaşın son yıllarında basında da sert yazıların çıkmasına neden olmaktaydı. Başlangıçta bu yazılar doğrudan doğruya "muhtekir"leri hedef alırken, Talât Paşanın sağladığı özgürlük havasının sonucu olarak hükümete yönelik eleştirilerde arttı. Bunlardan bazı çarpıcı örnekleri vererek sorunun erişmiş bulundu-

ğu boyutlar hakkında bir fikir edinilmesini sağlamak istiyoruz.

13 Ağustos 1917 günlü Tasvir-i Efkâr'da Yunus Nadi "Yeni Zenginler Meselesi" başlıklı yazısında şunlara değinmektedir :

"Vakıa içimizde bu yeni zenginleri hayat-ı iktisadiyede dahi vücub-u hâkimiyeti muhtelifünfih olmayan unsur-u aslinin saha-i ticorette ilelemeğe başladığının delil addedenler de bulunuyor. Fakat bizim fikrimizce böyle düşünenler külliyyen hatâ ediyorlar..."

"Binoenoleyh bu gibi zenginlerin zuhuru, bizde, Balkan harbinden sonra başlamış olan ve harb-i umumi ile tevakkufa uğrayan faaliyet-i ticariyeyi, bazılarımızın zannı gibi yeniden ihya etmemiş, bilâkis bu adamlar namuskârane şekli ticareti ifnâ suretiyle inkişaf-ı iktisadimize pek müessir darbeler vurmuş ve bu suretle mevcudiyetleri memleket için hakiki bir dert, bir ceriha hükmünü almıştır".

2 Mayıs 1918 tarihli "Yeni Mecmua" da Refik Halit "Harp Zengini" başlığı altında bu konudaki en sert yazılardan birini yayınlıyordu :

"Ezi daima iğrendiren, üzen, ürküten, bazen de öldüren iki mesele: harp zengini, tifüslü bit... Harp zenginlerinin kasalarına ne kadar kâr girerse, bizim de her ay biraz daha sararıp salan kanımızdan o kadar kırmızı küreyvat eksiliyor, onlar defterlerindeki fiyat faslında ne kadar harp ameliyatı yaparsa bizim soframızdaki yemeklerden de o kadar tahr etmek icap ediyor, onların kapatmaları ne kadar fazla giyinip kuşanırsa, bizimde çoluk çocuklarımızın o kadar yolunup soyunması lazım geliyor... Hani, bir boşka ağacın dalında, bir başka havanın sırtında büyüüp yaşayan zararlı fidanlar, böcekler vardır. Asıl bedeni günden güne zaafa düşürüp körletirler, harp zengininin ticareti böyle... Kuvveti topraktan değil benim sırtımdan çekiyor, havanın feyzini değil benim iliğimi emiyor, yağmur suyuyla değil göz yaşıyla yetişiyor... Frenginin ilacı civa, uyuzun kükürt olduğu gibi bununki de sulh". "Yeni Mecmua"nın yazı işleri İttihat ve Terakkinin merkezi umumisi içersinde kençilerine tahsis edilen bir odada çalışmaktadır. Refik Halit'in

böyle bir eleştiriyi yükseltebilmesi için Talât Paşanın açık ya da kapalı izni olması şarttır. Anlaşılyorki olanlar, sadrazamında cür'ânı sıkılmaktadır. Zaten bugüne kadar her vesile ile çeşitli yayın organlarında anlatılanlara bakılırsa kendisi halkın çektiği bu sıkıntılan yakından bilen, onların yediği ekmeği, yemeği kendi sofrasının düzeni için rehber seçen bir yapıdadır. Ama bu iyi niyetli "tevazu" gösterisi sorunların çözümü için yeterli olmamaktadır. İlgi çeken nokta Refik Halid'in "sulh" sözcüğünün, dertlerin sona ermesini sağlayacak tek ilaç biçiminde gündeme getirmesidir. Anlaşılan odurki 1918 yılının sonbohan yaklaştıkça aydınlık arasında da bir barış isteği yer etmekte, etkisini arttırmaktadır.

21 Ağustos 1918 tarihli "Tercüman-ı Hakikat"ın başyazısında Ağaoğlu Ahmet konuya daha da açık değinmektedir :

"Maateessüf öteden beri temadi edip gelen suistimaller hakkında efkârı âmmeyi tenvir ve bu gibi yolsuzlukların takririni men için hakikatin etrafıyla tamiki lüzumundan bahsetmiş ve bu münasebetsizliklerde selahiyattar bazı makamların dahil ve tesiri varsa bunun da enzar-ı âmmeye vaz'ı hususunda ısrar etmişdik..."

"... Bu meseleler için sütunlarca yazı yazılmış, günlerce söz söylenilmiş olmasına rağmen neşter daima yaranın kenarına sürülmüş hiç bir zaman en mühim noktaya, can alacak yere basılmamıştır. Memleketimizdeki vaziyet-i iktisadiye dünyanın hiç bir yerinde görülmemiş bir şekil aldı ise bunun şüphe edilemez ki bir çok amilleri ve sebebleri vardır. Bugün kimsenin meçhulü olmayan bir hakikat da bu âmillerin ve sebeblerin en başlıcaları nüfuz ve iktidarı ellerinde bulunduran, bu sayede memleketin muomelât-ı iktisadiye ve ticariyesine hâkim olan bazı makamların keyfi hareketlerinden, şahsi muamelelerinden tevellüt etmiştir".

Artık hedef açık bir biçimde hükümettir, bunun arkasında cemiyet gelmektedir. Nitekim İttihat ve Terakki hükümetinin istifasından sonra üzerinde en fazla konuşulan konu ihtikâr, savaş zenginleri ve vagon ticareti olmuştur. Savaş zenginleri için bir yosa taslağı hazırlanmış olmasına karşın Meclislerden geçmesi bir türlü sağlanamamıştır. Bunun nedeni biraz da sa-

vaş zenginliğinin bir anlamda ilk sermaye birikimini sağladığına olan inançtır. Cavid beyin 1917 bütçe takdim nutkunda da böyle bir kanı dile getirilmiştir. Bazı gazetelerde de bu paralelde yazılar ve incelemeler yayınlanmıştır. Mütareke döneminde bu yasa İttihatçıları izlemek ve onların mal varlıklarına el koymak amacıyla çıkarılmış, pek de uygulanamamıştır.

Talât Paşa Berlinde, bir nev'i savunma belgesi olarak yazdığı anılarında değindiğimiz konular için şunları ileri sürmektedir:

“Suiistimalleri müsbet şekilde meydana çıkan subaylar ibret nümunesi olarak ve cezalandırılmak üzere Harbiye nezaretine teslim ediliyor; fakat bütün şikayet ve ricalar ise neticesiz kalıyordu. İsmail Hakkı Paşa (Ordu levazım reisi) kendi odamlarına son derece geniş selohiyetler vermişti ve bütün kudretini öyle harekete geçirmişti ki, sivil makamlar tarafından ileri sürülen iddialar neticesiz kalıyordu.

Maalesef böyle bu zihniyetler nezaretin başka kısımlarına da sirayet etmişti. Filhakika şahsi menfaat ve maksatları istihdaf eden şikayetlerde yapılıyordu; fakat nezaret prensip olarak - haklı veya haksız olsun - her türlü şikayetiye karşı alâkasız kalıyordu.

Kumandanlar hakkında ve bilhassa levazım amiri İsmail Hakkı Paşa hakkında Enver Paşaya sık sık şikayetler vaki oluyordu. Enver Paşa harp devamınca İsmail Hakkı Paşaya şiddetle ihtiyacı olduğunu ve İsmail Hakkı paşa olmaksızın ordunun işe edilemeyeceğini ve binaenaleyh harbe devam etmenin imkansızlaşacağı cevabını veriyordu; şikayette ısrar edilmesi halinde istifa etmekle tehdit edliyordu.”

“Anadoluda nakil vasıtaları tamamen gayri kâfi idi. Yegâne seri nakil vasıtası Konya-Bağdat demiryolu idi. Bununda lokomotif ve vagonları yetmiyordu. İyi araba ve vagon bulunmadığından hemen tekmil nakliyatın deve, eşek, veya kağınılarla yapılması icap ediyordu. Büyük ısrarlardan sonra Alman ordu idaresi nihayet bazı nakil malzemesi ve vagon teslim etti. Ancak bu vagonlarının bir kısmının kendi ihtiyaçlarına tahsis şart koşulmuştu. O sırada bu şartı reddetmeye imkân yoktu.”

“İhtiyaçları olan maddeleri satın almak üzere, Almanya ve Avusturya bir satın alma şirketi tesis etmişlerdi. Fiyatların daimi olarak yükselişinin böyle bir şirket tesisini zaruri kıldığı iddia ediliyordu. Bu tedbirler bir dereceye kadar haklı olmakla beraber komisyonlar tarafından yapılan insafsızca muameleler bir çok şikayetlerin yükselmesine ve meclis-i mebusanda da bazı istihzalara sebebiyet verdi.”

“Almanyanın verdiği nakil vasıtalarına rağmen demiryolları ordunun ihtiyacı olan cephane ve gıda maddelerinin nakline yetmiyordu ve tüccarlarada hiç bir vagon tahsis edilemiyordu Diğer taraftan lehine kabul edilen şart mucibince satın alma şirketi kendi emrine tahsis edilmiş vagonlarla kendi mallarını muntazaman nakledebiliyordu. Satın alma şirketi bu suretle memlekette yegâne alıcı vaziyetine girmişti ve her malı arzu ettiği fiyatla satın alabiliyor ve memleket piyasalarına nüfuz edebiliyordu. Memlekette milli banka ve zirai kredi müesseseleri bulunmadığından hükûmet bu tarz satın almaya mani olacak kudrette değildi. Alınan bütün tedbirler neticesiz kalıyor ve sadece büyük suistimallere meydan veriyordu. Cephane ve gıda maddeleri naklinden tasarruf edilen vagonların sayısı haftada iki üçü gecmiyordu. Bunlar da tabli olarak ne Adana’daki pamukların, ne de Ankara’daki yünlerin taşınmasına yetmiyordu. Aynı zamanda imtiyaz ve iltimaslarda başladı. Vagonlar satın alıyor ve satılıyor. İki vagon için müsaade almış kimselerin binlerce liralık menfaat sağladıkları söyleniyordu. Meselâ para temin ve gizliden gizliye ticaret yaptığını öğrendiğim için vazifesine nihayet verdiğim (.....) valisi (.....) bey, Enver Paşaya müracaat ederek acınacak halini anlatmış ve kendisine yardım edilmesini istemişti. Vali meşrutiyetten evvel, Enver Paşa ile dosttu. Eski dostluk icabı olarak kendisine bir veya iki vagon için izin verildi. Derhal kendisinin bu vagonlar sayesinde beş bin lira menfaat temin ettiği şayi oldu.”

“..... İsmail Hakkı Paşa (Ordu levazım Müdürü) bir tarof-tan müfrit gayretkeşliği sayesinde halkı eziyor, diğer taraftan ise himaye ettiği kimseleri ihsanlara gark ediyordu.”

“..... Her harpte Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor vatandaşlar ise insanca zayıf verdikten başka fakr ve za-

rurete düşüyorlardı. Bu itibarla vatandaşları ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek lüzumu görüldü. Bu tedbir sayesinde köylünün büyük mikyasta himaye görmesine ve Anadolu'da milli şirketler tarafından idare edildiği için milli bir servet teşkil eden servet teraküm etmesine rağmen, usulü dairesinde cereyan etmeyen ve normal şekilde tatbik edilemeyen bu teşebbüsler bir çok itiraz ve tenkitlere meydan vermiştir. Esnaf cemiyetleri alicenap bir şekilde ve milli maksatlarla kurulmuştu. Bu cemiyetlerin reisleri baba şefkatiyle çalışıyor ve hiç biri kendisi için en ufak bir menfaat teminini bile düşünmüyordu. Bu kadar muhabbet ve bu kadar iyi bir maksatla kurulmuş olan bir eserin halkın da itimadını kazanması için lüzumlu olan sağlam temelin yaratılmamış olması ne kadar yazıktır. Vatandaşlara refah temin etmek prensibini müessislerinin dolayısıyla bile olsa hiç bir menfaat düşünmemeleri takviye ediyordu. Fakat sonraları aynı prensip sayesinde bazı şahsiyetlerin yakın akrabaları ve dostları ticaretle hiçbir münasebetle alakaları olmadığı halde büyük servet elde ettiler ve bu da halkın bütün itimadını sarstı."

Talât Paşa ve arkadaşlarının iyi niyetlerinden kuşkulananlar mümkün değildir. Hepsinin sonları ve geride bıraktıkları şöyle bir düşünülecek olursa ihtikâr, vagon ticareti gibi olaylardan hiçbirinin çıkar sağlamadığı kolaylıkla görülecektir. Hatta Talât Paşa'nın çok yakındığı ordu levazım dairesi başkanı Topal İsmail Hakkı Paşa bile ömrünün son günlerini büyük sıkıntı içerisinde geçirmiştir. Bütün İttihat ve Terakki ileri gelenleri (belki bir kaçını dışta tutabiliriz) yaptıkları girişimlerin hepsinde milli tüccar ve sanayici tipini yaratabilme gayreti içersindedirler. Cavid bey her fırsatta bunu vurgulodığı gibi, Talât Paşada anılarında bunu ima etmektedir. Ne yazık ki milli burjuvanın serada yetişir gibi ortaya çıkmadığının farkında olamamışlardır. Hoşgörülü gayretleri bir kaç kişinin, ya da küçük bir grubun servetine servet katmış ama ne milli tüccarı, ne de milli sanayiciyi ortaya çıkartmamıştır. İktisadı bilmemek, fakat daha da önemlisi yönettikleri ülkenin toplumsal ve ekonomik koşulları konusunda gerçekçi bir değerlendirmeyi yapamamak bu sonucu getirmiştir. Savaşılacak, hücum edilecek konular, düş-

manlar, tam anlamıyla yerinde seçilmemiştir. Bir yandan emperyalizmin sömürsünden şikayet edilirken, öte yandan emperyalistlerin bir bölümü ile kolkola savaşa girilmiştir. Halkın refahı ve mutluluğu için bir biçimde gözettileri ana sorun olmasına karşın, buna, halkın kendisine ve isterlerine rağmen ulaşmağa çalışmışlardır. Toplumun sivilleşme sürecini yavaşlatmak konusunda affedilmeyecek hatalar yapmışlardır. Bütün bunları isteyerek değil, halk adına, ulus adına, bağımsızlık adına inanarak yapmışlardır. Bunun içinde yaşamlarında hataları kadar dramatik ve göz yaşartıcı olmuştur.

BUNALIMLAR DÖNEMİNDE TEK UMUD

1

Talât Paşa'nın sadrazamlık dönemini bir bunalımlar dönemi olarak nitelendirmek hiç de hatalı olmayacaktır. Bir yandan ilerleyen savaş yıllarının toplumda meydana getirdiği büyük moral yıkıntısı ve yoksulluk; diğer yandan ekonomik zorluklar ve bunların ancak günlük önlemlerle geçirilmesi; askerin, halkın "iaşesi" konusunda her gün büyüyen sorunlar bu bunalımın ilk akla gelen noktalarıdır. Bunların bir dağ örneği büyüyüp, yığıldığı bir dönemde devletin en sorumlu mevkiine gelebilmek ancak bir şeyler yapmayı planlayan yürekli ve inançlı kişilerin işidir, Talât Paşa da, kendisine yüklenen hata payı ne olursa olsun, böylesine bir programa sahip yürekli politikacılardan biridir. Ne çare ki koşullar onun programını noksansız yürütmesi ne değil, bir ölçüde, çok küçük bir ölçüde yürütmesi ne bile izin vermemektedir. Buna rağmen o hiç bir şekilde yılmaz. Dışarda kalanlar için böyle bir sorumluluğu neden yüklediği anlaşılmaz, ama örgüt ve örgütün geleceğine, yapacağı işlere inananlar için her davranışının bir nedeni bulunabilir.

Paşayı yılğın ve inançlarını, umudunu yitirmiş olarak pek gören olmamıştır. Böyle anları pek kısa sürmüş, savaşıma başlamak için kısa bir soluk ona yeterli olmuştur. Umudsuzluk Talât Paşanın sözlüğünde bulunmayan bir kelimedir. İnançlı siyaset adamlarının tipik bir davranış örneğidir bu hali. Ne ki bazı durumlarda umudu doruya ulaşmıştır. Çanakkale savaşındaki başarı bu anlardan biridir. Kuşkusuz siyasal programını başarılı bir sona doğru götürdüğüne inandığı anlarda da bu umud yükselmiştir. İşte bu anlardan biri de Sovyet hükümetiyle Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Brest-Litavsk barışıdır. Bu barış Talât Paşa ve arkadaşlarının geleceğe olan

inançlarını pekiştiren ve savaşın başarı ile, en azından kesin bir yenilgiyle bitmeyeceğine ilişkin varsayımlarını doruğa ulaştıran bir olaydır. Daha sonraları Talât Paşanın anılarında da açık bir biçimde ortaya kanulduğu gibi Osmanlı hükümetinin ve onu elinde tutan İttihat ve Terakki liderlerinin inançlarına göre savaşta taraflardan birinin kesin bir yenilgisi beklenemedi; bundan ötürüde barış için yapılacak pazarlıkta Almanya'nın başlağı olmanın yararları bulunmaktaydı. Gerçekten de A.B.D.'nin savaşa girmesine kadar bu varsayımı doğrulayacak bir dizi olay olmuş, özellikle 1917 yılında Fransız ordusunun moral çöküntüsü bu olayların başını çekmişti.

Şurası açıktır ki Sovyet Devriminin oluşumunda Boğazların Osmanlı kuvvetleri tarafından başarılı bir biçimde savunulmasının da rolü vardır. Böylece Batı Avrupa'daki başlaşklar ile tüm ulaşım yolları kesilmiş olan Çarlık Rusya savaşın getirdiği ekonomik ve toplumsal yıkımın hızlandığı bir alan haline gelmişti. Nitekim 1917 yılının mart ayından itibaren peşpeşe gelen iki büyük toplumsal dalga çarlık düzenini yıkmış ve Bolşevikler 7 - 8 Kasım 1917 gecesi iktidara gelmişlerdi. 8 Kasımda Lenin Smolni'de toplanan sovyetler kongresine ünlü uluslararası barış bildirgesini okumuştur. Bu bildirge sonra Sovyet komiserler kurulunun aynen uygulamaya çalışacağı bir ilke haline gelecektir. Lenin'in Sovyetler Kongresinde okuduğu bildirgenin önemli bölümünü şöyle aktarabiliriz :

"İşçi ve köylü hükümeti adil ve demokratik bir barış için savaşı bütün uluslara ve onların hükümetlerine başvurur, Toprak ilhaki ve savaş tazminatı olmamalıdır. Toprak ilhaki sözüyle Avrupada veya deniz aşırı ülkelerde yabancı ulusların boyunduruk altına alınması, yahut tutsak durumunda tutulması anlaşılmalıdır. Sovyet hükümeti şunu bildirir ki bu koşulları bir ultiatom gibi ileri sürmemekte olup, önerilecek başka bir koşulu da incelemeye hazırdır.

..... Sovyet hükümeti gizli diplomasiyi bütünüyle ortadan kaldırarak 7 Kasım 1917 ye kadar imzalanmış olan bütün gizli andlaşmaları açıklamaya karar vermiştir. Bu ndlaşmalarda Rus kapitalistlerinin yararına olan ve Çarlık Rusya tarafından baş-

ka ulusların boyunduruk altında tutulmasını sağlayan bütün hükümler koşulsuz olarak yok sayılmıştır.....

..... Barış görüşmelerine başlayabilmek için zaman gecirmeksizin silah bırakılmasının yapılmasını ve bunun elden geldiği ölçüde en az üç oy sürmesini öneriyoruz. İşçi ve köylü hükümeti bu önerisini, aynı zamanda bütün savaşan hükümetlerle uluslara ve en ileri ülkeler olan İngiltere, Fransa ve Almanyanın bilinçli işçilerine sunuyor, çünkü biliyoruz ki barış işini başarıya götürmek ve soyulmakta olan çalışan yığınları her türlü sömürden kurtarmak için bize en büyük yardımcı onlar olacaktır.”

Bu bildirgenin yayınlanmasından kısa bir süre sonra 24 Kasım 1917 de Sovyet hükümeti o güne kadar Çorlık Rusyanın da taraf olduğu gizli andlaşmaları yayınlamağa başlamıştır. Bu andlaşmaların yayınlanması özellikle Osmanlı yöneticilerinin emperyalizmin emelleri konusunda daha da açık bir bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır.

2

Sovyet Hükümetinin silah bırakışımı ile barış önerisi, Horiciye nazırı Ahmet Nesimi tarafından 3 Aralık 1917 de Meclis-i Mebusan'a açıklandı. Nesimi Osmanlı hükümetinin savaşa girişi ve savaşın genel gidişi üzerine bazı bilgiler verdikten sonra şunları söylemiştir:

“... Rusya’da hâdis olan vekaiye geliyorum. Bu memlekette zuhur eden inkılâbın yeni ve pek mühim bir safhasına şahit oluyoruz. Lenin ve Troçki imzolarıyla hemen müzakerâtı sulhiyeye ibtidor edilmek üzere bir mütareke teklifi önünde bulunduk. Gerek biz ve gerek müttefiklerimiz, selâhiyettâr Rus murahosları karşısında bulunmak şartıyla gerek mütareke-i umumiye, gerek sulh müzakeratına hazır olduğumuzu bildirdik (Şidetli alkışlar) ve murahosalarımızı tayin eyledik. Eski Çar hükümetinin, Rusların temayülât-ı hürriyetperveranesini takim ve imha etmek için memleketimizde eskiden beri takip eylediği fütühatcuyone siyasetini red eden ve müttefikleriyle akdetmiş ol-

duğu muahedeleri müteneffirane takbih ve ilan eyleyen ve bu suretle haysiyeti milliyemize, tomaniyeti mülkiyemize, istiklâl ve hakimiyetimizi riayetkâr olmak arzusunu izhar eyleyen bugünkü Rus hükümetiyle gerek mütareke-i umumiye ve gerek sulh müzakerotına girişmeye moni hiç bir şey yoktur (şiddetli alkışlar). Bizim gibi uzun seneler ısıahat sahasında kemal-i sükun ile çalışmıyo muhtaç olan Rusıyo ile, bu müsalemetperver Rusya ile gerek siyasi, gerek iktisadi en iyi münasebetli hemcivariyi idame etmememize bir sebep kalmamıştır. Rusya bize karşı göstereceği muholeset ve samimiyyetin mukabilini bizden görecektir (bravo sedaları); aynı hissiyat ile mütehassis olduğunu tahmin ettiğimiz Rusyanın murahaslariyla mütareke-i umumiye ve sulh müzakeratının arzumuz veçhile yakın bir zamanda bir neticeyi filliyye iktiran edeceğine ziyadesiyle ümitvarım" (Şiddetli alkışlar).

1917 yılının sonlarında, savaştan her yönüyle yorgun düşmüş imparatorluğun, özellikle doğu cephesinde önemii bir rahatlığı getirecek olan barışa dört elle sarılması doğaldır. Ne ki dönemin milletvekilleri bu konuda aynı doğrultuyu korumaktadırlar. Özellikle barışa evet derken bu barışın, savaşa başlarken güdülen amaçlara uygun olmasını istemektedirler. Salah Cıncoz gibi bütün yaşamı İstanbulun rahat ortamında geçmiş olan kişiler için "her koşul altında bir barış" imzalanması doğru olacaktır. Nitekim Ahmet Nesimi beyin konuşmasından sonra söz alan Salah Cıncoz bu düşüncesini açıkça belirtmiştir. Fakat diğer milletvekilleri barışta, savaşa girerken amaç alınan ilkelere erişilmesini istemektedirler. Bunlar içerisinde Sinop milletvekili Hasan Fehmi efendinin konuşmasında ileri sürdüğü düşünceler, dönemin koşullarına göre ilginçtir. Hasan Fehmi beyin konuşmasının ana hatları şöyledir:

"Ben öyle diyorum ki, Rusya ile münasebatımız hal-i sulha müncer olacaktır. Çünkü Rusyanın başında büyük bir taç vardı. O taç bütün dünyayı yed-i vahidde bir idare altında bulundurmak azim ve emelinde idi ve bu programın icrasında sabit bulunuyordu ve bunu bütün aksay-ı şarkın, Japonya'sına kadar dayatmış olduğunu gördük. Çarlık Rusya bütün dünyayı yed-i istilasına olmak istiyordu. Fakat bu gün o çorizm, o isti-

la kafalı kuvvet yıkıldı. Bunu yalnız biz değil bütün beşeriyet memnuniyetle selamlar ve alkışlar. Bugün Rusyanın zimamı idaresini elinde tutan.bır hükümet çıkıyor ve yüksek sesle diyor ki : "Bugüne kadar takip edilen ve beşeriyet için muzır olan program ve gayeyi ben kabul etmiyorum. Çar sandalyasında ben oturuyorum." Bu yeni hükümet programını da açık bir lisanla söylüyor ve diyor ki "Herkes bugüne kadar yara almıştır, artık yaralarını sarmak üzere herkes evine gitsin ve sizde evinize gidiniz. Saniyen müteselsilen gasp ve gart suretinde yed-i vahitte içtima eden geniş araziye de taksim etmek benim programım icabetındandır, salisen medeniyeti, tarihi, lisanı, edebiyatı müsait olan her millete lazım gelen hürriyeti vereceğim" diyor. Bu program ki dört sene muharebeden sonra ortaya atılıyor ve bu cazibedâr program ile ortaya çıkan bir hükümet ne kadar zayıf görünsede fiiliyat itibarıyla dünyanın en kuvvetli hükümetidir. Çünkü bu program o kadar cazibedardır ki, bahusus dört sene harpten sonra bu kuvvete, bu programa karşı hiç kimse mukavemet edemeyecektir."

İttihat ve Terakki liderlerinin Kasım ve Aralık 1917 de Rusya'da olanlar tam anlamıyla değerlendirebildiklerini söylemek biraz güçtür. Sovyet devrimini nasıl yorumlayacaklarını tam bilememektedirler. Ziya Gökalp ve onun Üniversitedeki asistanı olan Necmettin Sadık (Sadak) beylerin bolşevik ve kızıl tehlikeden söz eden yazıları 1918 ortalarında Yeni Mecmuada yer almıştır. Aralık 1917 de ise olay, sınırlı bir barışı gündeme getirdiği için önemlidir. Nitekim İttihat ve Terakki önde gelenlerinin olayları yorumlamoda çektikleri zorluğu Salah Cimcoz'un Ahmet Nesimi'nin bir önce değindiğimiz konuşmasından sonra yaptığı konuşmada da görülmektedir. Salah Cimcoz her ne pahasına olursa olsun barışın yapılmasından yana bir dizi geçerli saydığı nedeni sıraladıktan sonra şunları da söylemektedir :

"Pek iyi biliyoruz efendim ki Fransa inkılab-ı keblri hukuku beşer esasatı üzerine yeni bir usul-ü idare tesis ettiği zaman, o zaman ki kuvve-i intişariye ve siraiyesi bugünküne nisbeten pek geri olduğu halde, yirmi sene içinde Avrupa hükumatında hukuk-u beşer esasatı üzerine bir takım idareler

teessüs etmeğe başladı ve halk onları yavaş yavaş kabul etmişti. Şimdi bugün tahakkuk ediyor ki 1793 inkılabı 20-30 sene içinde efkâr-ı umumiyyeyi böyle bir tahavvüle uğratırsa, kuvve-i intişariyesi gayet kuvvetli olan bugünkü yirminci asırda zannetmeyiniz ki bu çok uzun sürecektir. Emin olunuz ki 15-20 sene sonra dünya şeklini değiştirecektir. Onun içindir ki hükümet bugün Rusyanın tahovvûlatına, Almanya'nın tebeddûlatına bakarak şimdiden bu hazırlığı görmek mecburiyetindedir. Bugün Lenin sulh istiyor, Almanya kabul ediyor. Diğerleri de kabul ediyor ve bizim de kabul ettiğimizi Nazır beyefendi söylediler. Bizde bu teklifi kemal-i memnuniyetle selamlarız, efendim. Çünkü sulha doğru gidiyoruz...”.

Salah Cimcoz'un bu konuşmasında dikkati çeken noktaların başında Fransız devriminden söz ederken “1793 inkılâbı” sözcüklerini kullanmış olmasıdır. Bu yaklaşım o dönem Osmanlı ayânlarının, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin bu devrimin Jakoben egemenliği dönemine ne ölçüde önem verdiklerini göstermektedir. 1793 gerçekten Fransız devrimine damgasını vurmuş olan hareketin tarihidir. Osmanlı aydını için Fransız inkılâbı denilince 1793 anlaşılmaktadır. Öte yandan barışa olan özlemi Cimcoz kısa oma içten bir biçimde vurgulanmaktadır. Nihayet Sovyet devrimi konusunda, onu 1793 ile bir tutan, yankılarının dünyayı değiştireceğini söyleyen tutumuna rağmen belirli bir şaşkınlığın izlerine de konuşmada rastlamaktayız. Bu İttihat ve Terakki merkezi umumisinin de tavrıdır. Onlarda Sovyet devrimini nasıl yorumlayacaklarını bilememektedirler. Yalnız, Turan'a yönelik ideolojik siyasalarının bir ölçüde gerçekleşebileceğine dair bir umudları da vardır. Nitekim Nesimi'nin konuşmasından sonra söz alan milletvekilleri savaş amaçlarından söz ederken bir yerde de bu siyasaya işaret etmek istemişlerdir. Daha sonra Ziya Gökalp ve arkadaşlarının «Yeni Mecmuâ»da yayınladıkları yazılarında da Çarlık boyunduruğundaki Türklerin kurtuluşundan sık sık söz edilmiştir. Ama Brest-Litovks barış görüşmelerinin arifesinde bu tip düşünceler daha tüm açıklıklarıyla kendilerini göstermemiş bulunmaktaydı. Hariciye Nazırının konuşmalarından sonra söz alan milletvekillerinin sözlerine, o günlerde Tanin gibi yarı resmi yayın or-

ganlarında yayınlanan makalelere bakılacak olursa Osmanlı hükümeti barış görüşmelerini başarıyla sonuçlandırmak açısından müttefiklerine aşırı diyebileceğimiz ölçüde güvenip, dayanmaktadır.

3

Osmanlı hükümeti açısından Sovyetlerle yapılacak barış görüşmesi, savaş sonundaki barış toplantılarının bir nev'i provası niteliğindedir. Bu yaklaşımdan ötürü bağlaşıkların bu görüşmelerde ortak bir politika gütmelerini, hatta görüşmeleri birlikte geliştirip, sonuçlandırmalarını istemektedirler. Bu birlikte davranış, Osmanlı yetkililerinde ötedenberi varolan savaş alanında kazanılanı barış masasında yitirmek kaygusundan da ileri gelmektedir. Bu kaygu Osmanlı Dışişlerinin ve ileri gelenlerinin adeta temel korkusu haline gelmiştir. Bu nedenle Brest-Litovks'a gitmeden önce bağlaşıklarla temaslara girilmiştir. Bu ilk temasların en önemlisi Berlin'de Alman Dışişleri Bakanı ile Osmanlı Büyükelçisi Hakkı Paşa arasında geçmiştir.

Talât Paşa barış görüşmelerine bağlaşıkların ortak olarak oturmasını istiyordu. Balkan savaşındaki büyük devletlerin tutumu, hatta onun da ötesinde 1897 Yunan savaşı deneyimi Osmanlı hükümet adamlarının aklından çıkmıyordu. Berlin'de ileri sürülen noktalardan birincisi bağlaşıklar içersinde savaş süresince toprak yitiren tek devletin Osmanlı İmparatorluğu oluşu ve bu yitirilen toprakların ortak amaç için yapılan savaş sırasında kaybedildiği, dolayısıyla da gene ortak olarak barış masasında savunulması gerektiği biçiminde özetlenebilir. Almanlar ise buna karşıdırlar. Bağlaşıkların hepsinin aynı devletlerle savaş halinde olmadıklarını, ilerde nihai barış konuşmaları sırasında, örneğin Portekiz'le savaş halinde olmayan Osmanlı devletinin bu ülkeyle barış masasına oturmasının söz konusu olamayacağını, bu bakımdan görüşmelerin her devlet tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yürütülmesi, sonuçta ise imzanın ortak olarak atılmasını ileri sürerek Osmanlı yaklaşımını temelden reddetmektedirler.

Almanların bu davranış ve eğilimi Osmanlı hükümetini çok zor duruma düşürmektedir. Nitekim Hakkı Paşanın Alman Dışişleri Bakanlığının görüşlerini bildiren raporu karşısında Ahmet Nesimi bey hükümetinin görüşlerini şu noktalar çevresinde ısrarla dile getirmiştir :

"Ayrı ayrı barış görüşmelerinde bulunmak çok sakıncalıdır, çünkü :

1 — Düşman ve bağlaşıklarıyla aramızda ödün sorunu bulunmaktadır ki, ayrı görüşme yoluna gidilirse çözümlenmesi çok zordur ve karışıklık doğurabilir

2 — Toprak durumu : dört bağlaşıklık orasında ülkesinin önemli kısımları düşman eline düşen bir biz varız (Hicaz, Irak, Filistin ve Doğu Anadolu illeri).

Bundan başka Boğozlar ve kapitülasyonlar gibi bir dizi sorun gene sadece Osmanlı ülkesinin üzerindedir. Tüm bu noktalardan ötürü diğer bağlaşıkların Osmanlı hükümetine barış görüşmeleri sırasında açık bir destek vermeleri gerekir. Bu do ancak ve ancak görüşmelerin ortak bir gündemle yürütülmesi halinde mümkündür." Ne var ki bu noktalar Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından tekrar reddedilir, ayrıca Osmanlı Devletinin Berlin'de bulunan elçisi Hakkı Paşada Alman dışişlerinin görüşüne benzer bir tavır içine girmeye başlamıştır. Bunun üzerine, Osmanlı hükümetinin görüşünü yerinde savunmak üzere Ahmet Nesimi bey Berlin'e gider. Ahmet Nesimi bey ile Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann arasındaki görüşmelerde Almanlar aynı noktada direnirler. Bunun üzerine Ahmet Nesimi'de belirli bir başarı elde edemez ve görüşmeleri ayrı olarak yürütmek zorunluluğu doğduğunu bir telle İstanbul'a bildirir ve hazırlıkların ona göre yopilmasını ister.

Ahmet Nesimi'nin çaresizliği de gösteren teli üzerine toplanan Bakanlar Kurulu konuyu derinliğine inceler. Bu toplantı sırasında Tolât Paşanın ve diğer ileri gelenlerin tüm endişesi görüşmeler de Osmanlıların yalnız bırakılmasıdır. Bunun için Ahmet Nesimi beyin tüm açıklığı ile belirtmesine karşın eski görüşte ısrar edilmesine karar verilir. Sonuç 22 Aralık 1917 tarihli bir telgrafla Ahmet Nesimi beye bildirilir. Bu telgrafta önce şu nokta vurgulanmaktadır :

"Almanya'nın birlikte görüşülmesini kabul ettiği meseleler en mühimleri ise de, ilerde öbür düşmanlarla yapılacak görüşmelerde ne gibi meselelerle karşılaşacağımız şimdiden kestirilemez. O vakit müttefiklerimizin muavenetinden mahrum kalırsak durumumuz kötü olur. Bütün sulh müzakeratında, muharebede olduğu gibi, işbirliği yapmamızı Zimmermann Hariciye Nazırı iken kabul etmişti, şimdi Kühlmann bundan niye dönüyor. Onun bu davranışını muahede-i esasiyemizin ruhu ve münasebetimizin istinad ettiği hulûs ve sadakatle kabil-i telif görmüyoruz".

Daha sonra ise Osmanlı hükümetinin istekleri dört temel halinde özetlenmektedir:

1 — Görüşmelerin hep birlikte yapılmasında direnilmesi ve sonuç vermezse özel konuların komisyonlarda ilgililer arasında çözümlenmesi, ancak görüşmelerde ortak sorun gibi hep birlikte savunulması ilkesinin ileri sürülmesi. Kabul edilmezse önerimizde direndiğimiz hususunda sakınca ileri sürülmesi ve ilerisi için bir güvence elde etmek koşulu ile görüşmelere ortak sorunlardan başlanması...

2 — Almanya ve Avusturya toprak kazancı elde ederlerse bizde elde etmeliyiz. Bu konuyu barış görüşmeleri sırasında birlikte savunmayı bize karşı yükümlenmiş bulunuyorlar. Olmadığı takdirde bu kere de kaybımızın borçlarımızdan indirme yaparak karşılanması yoluna gidilmesi istenecektir. Ne var ki bu konu bağlaşıklar ticaret andiaşmaları yoluyla benzer çıkarlar sağladıkları takdirde de ileri sürülüp, savunulmalıdır.

3 — Almanya ve Avusturya'nın işgal ederek elde tuttuğu topraklar boşaltılmadan önce Rusların işgal ettikleri Osmanlı topraklarını boşaltmaları sağlanmalıdır.

4 — Şahsi tazminat sorunu da Osmanlılar için önemlidir. Yurdun büyük bir bölümü ortak çıkarlar uğrunda savaşıırken düşman eline düştü. Bunun için bu yöre halklarının uğradığı zararların düşmanlar tarafından üstlenilmesi konusunda bağlaşıkların desteğinin sağlanması zorunludur.

Osmanlı hükümetinin bu gayret ve çırpınmalarına rağmen Brest-Litovsk'daki barış görüşmeleri Almanlarla Osmanlılar arasında kesin ve geçerli bir andlaşma zemini sağlanmadan

başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı hükümeti zaman zaman kendi sorunlarını yalnız başına çözmeğe çalıştı ve açık olarak kabul etmek gerekir ki bunda da ibelli bir başarı çizgisine erişti.

Barış görüşmelerinin ilk evresi 20 Aralık 1917 de Brest-Litovsk'da başladı. Başlaşıkları Dışişleri Bakanları temsil ediyordu, Sovyet heyetine ise Joffe başkanlık etmekteydi. Sovyetlerin barış teklifleri altı madde altında toplanmıştı. Bu altı madde içerikleri açısından şöyle özetlenebilir :

1 — Savaş sırasında ele geçirilmiş ülkelerin onları işgal eden devletler topraklarına katılması kesin olarak onaylanmayacaktır. İşgalci güçlerin bu topraklardaki birlikleri geri çekileceklerdir.

2 — Savaş sırasında çeşitli nedenlerle siyasal bağımsızlıklarını yitirmiş olan ülkelere bağımsızlıkları iade edilecektir.

3 — Savaştan önce bağımsız olmayan ulusların referandumla hangi ülkeye bağlanacakları ya da bağımsız bir devlet oluşturacakları kararlaştırılacaktır. Yani bu uluslar kendi kaderlerini kendileri tayin edecektir. Bu referandumlar tam bir özgürlük ve güvence ortamı içerisinde yapıldığı gibi, daha önce bu ülkelerden kaçmış olanların da referanduma katılmaları sağlanacaktır.

4 — Azınlıkların, kendi kültürlerini geliştirme hakları da dahil olmak üzere tüm hakları güvence altına alınmış bir biçimde tanınacaktır.

5 — Hiç bir şekilde savaş ödeneği istenmeyecek, savaş sırasında zorla alınmış olanlar iade edilecektir. Çarpışmalar sırasında zarar görenlerin tüm zararları devletlerin ortak olarak kuracakları bir fon tarafından karşılanacaktır.

6 — Sömürgeler sorunu 1 ve 4 üncü maddelere uyumlu bir biçimde çözümlenecektir.

Sovyetlerin bu önerileri savaşan ulusların halkları arasında büyük bir yankı uyandırdı. Zaten öneriler çeşitli yayın organları aracılığı ile bütün dünyaya yansıtılmıştı. Genelinde adil

ve ulusların haklarına «riayetkâr» bir barış önerisi paketi alan bu teklifleri reddetmek kolay değildi, böyle bir davranışın barış özlemi içinde bekleyen ülke halkları üzerinde olumsuz etkileri olacaktı. Bu durumun da dayatılı baskısıyla bağlaşıklar genelde bu teklifleri onayladılar. Bu onaylama sırasında savaştıkları diğer ülke haklarına yönelik bir propaganda fırsatını da kaçırmadılar. Dört bağlaşıklık devletin Sovyet önerilerine verdikleri yanıtın giriş bölümünde şu düşünceler yer almaktaydı :

“Müttefikler bir an önce adil bir barışa kavuşmayı istemektedirler. Bunu her fırsatta kerelerce ifade etmişlerdir. Rus heyetinin ortaya koyduğu ilkeler bu açıdan temel hareket noktası olarak ele alınabilir. Dört müttefik devlet derhal yapılacak, top rak ilhakı olmayan ve tazminat içermeyen, bütün savaşanlar için adilane olacak bir barışı onaylıyorlar ve ülkeler ele geçirmek için savaşı bir gün bile uzatmayı düşünmüyorlar. Ancak şu nu belirtmek gerekir ki savaşan devletlerin tümü hiç bir gizli art niyete sahip olmadan bu şekildeki bir barışa katılacaklarını kısa bir zaman içersinde açıklamalıdır. Bu yapılmadığı takdirde Sovyet önerilerinin pratik hiç bir değeri olamaz, bunlar gerçekleşemez. Bundan dolayıdır ki müttefikler batılılarında bu tarz bir barışı onaylıyacakları kanısına varmadan istenilen ilkeler doğrultusunda yüklenmelerde bulunamazlar...”

Bu giriş bölümü göstermektedir ki müttefikler Sovyet önerileri karşısında, özellikle kendi kamu aylarına yönelik sorumlulukları bakımından zor duruma düşmüşlerdir. Bunun içinde önerileri reddedememişler, fakat batılı müttefiklerin kabulü sağlanmadığı takdirde bunların geçerliliğinin tartışılabilir olabileceğine de değinmişlerdir. Böylece «emperyalizm» suçlamasını sırtlarından attıkları gibi, Sovyet önerilerini de değişik bir şekilde geçersiz olarak niteleyebilmişlerdir. Ne var ki Sovyet barış önerileri böylesine kaçamak yollarla çürütülecek kadar güçsüz ve etkisiz değildi. Bilhassa yıllardan beri yarı sömürge olmanın ağır koşulları altında yaşayan ve bu boyunduruğu sırtlarından fırlatıp atmak isteyen Osmanlı aydınları bakımından bu altı maddelik öneri, özlenen yeni bir dünyanın müjdecisi gibiydi. Söz konusu önerilerin bir propaganda aracı gibi kulla-

nılmak için yapıldığı biçimindeki iddialar da pek taraftar bulmaktaydı.

Dört müttefik devlet bir önce değindiğimiz, bir yerde çok politik ve ustaca düzenlenmiş diye tanımlayabileceğimiz gırlışten sonra altı maddelik öneriye şu doğrultuda bir yanıt vermiştir:

1 — Müttefikler işgal ettikleri toprakları kendi ülkelerine katmayı düşünmemektedirler.

2 — Müttefikler savaş sırasında bağımsızlığını kaybetmiş hiç bir ulusu kendi boyundurukları altında tutmak niyetinde değillerdir.

3 — Bağımsız bir devlet oluşturmayan ulusal toplulukların hangi devletle birlikte yaşayacakları konusu uluslararası anlaşmalarla değil, gerektiği zaman her devletin bu topluluklarla kendi anayasaları gereğince yapacakları görüşmeler doğrultusunda, yani o devletin anayasası uyarınca çözümlenecektir.

4 — Azınlık haklarının tanınması, her ulusun kendi kaderini tayin hakkı ile birlikte düşünülmelidir. Bu konuda müttefik devletlerin anayasaları yeteri açıklığa kavuşmuş ve gerekli güvenceler sağlanmıştır.

5 — Müttefikler savaş tazminatı ya da savaş giderlerinin ödettirilmesi gibi bir düşünceye sahip değillerdir. Yalnız savaş esirlerinin beslenme ve bakımı için yapılan harcamalar ile uluslararası savaş kurallarını çiğneyerek yapılan hasarların ödettirilmesi yolunu da açık tutmak isterler. Ayrıca kişisel zararların karşılanması için kurulması önerilen uluslararası fon ancak savaşan diğer ülkelerin de katılmasıyla yaşama geçebilir.

6 — Müttefikler arasında sömürgesi olan tek devlet Almanya'dır. Onların Almanya'ya geri verilmesi Almanya'nın temel isteklerinin bir tanesidir. Bu konuda referandum uygulanması düşünülemez...

Verilen yanıt genel hatlarıyla savaşın sona ermesinden ve toprak işgalinden vazgeçmeyi kabul etmekle beraber azınlıklar konusunda son sözü bunların yaşadıkları ülkelerin anayasasına bırakmaktadır. Bu nokta özellikle Osmanlı hükümetinin istekleri doğrultusunda bir karardır. Çünkü ülkesinde geniş azınlık gruplarına sahip olan tek ülke belkide Osmanlı devletidir. Di-

ğer yandon Almanya da sömürgeleri üzerinde her hangi bir taviz vermeğe yanaşmayacağını açıkça belirtmiştir.

Bu yanıt karşısında Sovyetlerin davranışı olumludur. Gerçi bazı "ihtirazi kayıtlar"ı ileri sürmekle birlikte temelde görüşmelere başlama konusunda hiç bir engelin kalmadığını bildirmişlerdir. Fakat bu arada diğer savaşan ülkelerin yani batılı müttefiklerinde bir yanıt vermesini beklemeyi önererek, bu konuda on günlük bir aranın verilmesini de istemişlerdir. İlike olarak bu aranın verilmesi kabul edildiğinden, barış toplantısının birinci bölümü böylece sona ermiştir. Ne var ki batılıların Sovyetlerin ilkeleri dahilinde bir barışa yanaşmayacakları kısa sürede anlaşılır. Böylece toplantının ikinci dönemi başlar. Osmanlı heyetine bu ikinci dönemde bizzat Sadrazam Talât Paşa başkanlık etmektedir.

Talât Paşa Brest-Litovsk'a hükümetin ve merkezi umuminin geniş yetkileriyle donanmış olarak gelmiştir. Fakat ilk günlerde edildiği izlenimler toplantıya tam bir karmaşanın egemen olduğudur. Bu izlenimini 12 Ocak 1918 de İstanbul'a çektiği bir teld şöyle anlatır:

"Üç gündür Alman, Avusturya ve Ruslar özel toplantılar yapıyorlar, tartışma konusu Rusya topraklarında yapılacak referandumların Almanların bu toprakları terketmesinden önce mi yoksa sonra mı yapılmasıdır. Bu yüzden de işler gecikiyor. Arada bir genel toplantı da yapıldı. Ukranyalılarla ayrıca barış görüşmeleri yapılması ve bağımsızlıklarının andlaşmaya ek bir madde ile tanınması kabul edildi. Ruslar bugünkü Ukranya hükümetinin ora ulusunu temsil edip etmediğini bilmediklerinden ötürü bazı sakinçaların var olduğunu ileri sürdüler ve bu durumun gözönünde tutularak onlarla görüşülmesini kabul ettiler."...

Bu açıklamanın da gösterdiği gibi Talât Paşa yapılan görüşmelerin Osmanlılar açısından dişe dokunur bir sonuç getirmemesinden, klasik deyiimiyle adeta akıntıya kürek çekilmesinden yakınmaktadır. Oysa işin uzun tartışmalara tahammülü yoktur. Nitekim Brest-Litavsk'da bu tartışmalar yapılırken, Lenin ve Stalin'ın imzaladıkları bir bildiri Pravda gazetesinde yer alır.

Bu bildiride Doğu Anadolu'daki Ermenilere yönelik bazı öneriler yer almaktadır. Bu bildirinin temel maddeleri şöyledir:

1 — Türk Ermenistanı sınırlarından asker birliklerinin kaçacak çekilmesi ve vakit geçirilmeden bir Ermeni milisi kurularak o yörede mal ve can güvenliğinin sağlanması.

2 — Yöreye yakın bölgelere sığınmış olan Ermenilerin eski yurtlarına dönmelerinin sağlanması.

3 — Savaşın başından beri Türk hükümeti tarafından göçerleştirilmiş olan Ermenilerin de eski yerlerine dönmelerinin gerçekleştirilmesi.

4 — Demokratik ilkelere göre seçilmiş milletvekillerinden kurulmuş geçici bir Ermeni ulusol hükümetinin oluşturulması. Bunun koşulları Osmanlılarla barış görüşmeleri sırasında oluşturulacaktır.

5 — Ermeni topraklarının yabancı birliklerce boşaltılması için bir karma komisyonun kurulması.

Bu bildiri Osmanlı barış heyetini sarsmıştır. Özellikle Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kurulması düşüncesi yıllarca karşı koydukları bir yaklaşım olduğu halde aynı noktanın Brest-Litovsk'daki görüşmelere başlarken tekrar ileri sürülmesi umutların bir onda sarsılması sonucunu vermiştir. Osmanlı heyetinin bu bildiri üzerine Sovyet yetkilileri ile görüşme gereğini duyması sonucu Horiciye Nazırı Ahmet Nesimi bey ile Troçki arasında bir toplantı yapılır. Bu toplantıda görüşülenler Tolât Paşa tarafından İstanbul'a şu noktalar çerçevesinde özetlenerek bildirilmiştir :

«Ahmet Nesimi bey : Ermeniler silahlandırıldıktan sonra o yörelere egemen olacaklar ve çoğunlukta olan müslümanları ezecek ve kıracoklardır. Bunun sorumluluğu doğrudan doğruya bugünkü Rus Cumhuriyetine ait olacaktır. Rusya'nın olmayan bir ülke halkını silahlandırarak bağımsızlığa kışkırtmanız, Rus devriminin Brest-Litovsk'da savunduğunuz ilkelerine uymaz. Savaşta ele geçirilen toprakların boşaltılması olgusu birbirine bağlıdır. Ruslar bu yola gitmekle bize karşı düşmanca davranmış olurlar, barışı güçleştirir hattâ tehlikeye düşürürler. Yapmak istediğiniz olup bitti çok üzücü sonuçlar doğurabilir.

Troçki : Ermenileri silahlı Kürtlere karşı kendilerini koruyup-

bilmeleri için silahlandırdık. Böylelikle Kürtler birşey yapamıyacaklarını anlayınca onlarla iyi geçinmek zorunda kalacaklar. Toptan, yığınsal öldürmeler konusunda beni uyardığınız için teşekkür ederim.

Ahmet Nesimi : Savaştan beri o bölgede durum değişmiştir. Artık Kürtler Ermenilere bir şey yapmazlar ve hükümet de onlara karşı iyi düşünceler beslemektedir.

Troçki : İstanbul'la ilgili olarak Çor hükümetinin yapmış olduğu andlaşmaları ilk olarak ben teptim ve bu yüzden Fransa'dan çıkarıldım. Türkiye'ye karşı dostum ancak belirli ilkelerden ayrılamam. Aynı ilkeleri daha ağır koşullarla, yani işgal ordusu çekilmeden Kurland ve öbür yerlerde uygulamak istiyorlar. Kafkasya'da bir çok hükümet kurulmak üzere ise de bunların hiçbirini uygulamadık ve Kafkas ordusu denetimimiz altındadır”.

Ahmet Nesimi bey ile Troçki arasındaki görüşmeyi böylece özetledikten sonra Talât Paşa durumla ilgili kendi görüşlerini şu noktalar çevresinde toplamaktadır:

“Bolşevikler Ermenileri silahlandırdıktan sonra çekileceklerdir, ona göre hazırlanalım”.

“Troçki, Almanlar bir takım adlar altında toprak ilhak etmek istediklerinden, 28 Ocakta geri gelmek üzere, Petersburg'a gitmek istiyor. Dönüşünde ya Alman isteklerini onaylayacak veya yeni bir öneri paketi getirecek. Çernin (Avusturya Dışişleri Bakanı) biteviye Kühmann'ı sıkıştırıyor ve bir an önce barış istiyor. Troçki geri geldikten sonra Çernin feryada başlar, Şimdilik biz seyirciyiz ve Almanlara karşı kesin bir dil kullanmayı çıkarlarımıza uygun bulmuyoruz”.

Talât Paşanın Avusturya'nın sıkışık durumundan yararlanmak istediğini ve bunun için de barış pazarlığının Avusturya ile Almanya arasında yapılmasını yeğlediğini bu sözleriyle anlıyoruz. Ayrıca Troçki'nin Almanların niyetlerinden kuşulanmakta haklı olduğu da sonra meydana çıkacak olaylarla kanıtlanacaktır. Acı olan nokta Ruslara karşı doğu cephesinde kanlı savaşlarla yüzbinlerce şehit veren bir ülkenin başbakanı olarak Talât Paşanın Almanlara karşı kesin bir dil kullanmak istemediğini açıkça söylemesi. Bunun ana nedeni ekonomik bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Çünkü aynı dönemde Alman-

lardan alınacak yeni borcun tartışmaları da Cavid bey tarafından yürütölmekte idi.

Brest-Litovsk'taki görüşmelere ara verildiği sırada Galip Kemali (Söylemezoğlu) bey Osmanlı temsilcisi olarak Petersburg'da bulunmaktaydı. Talât Paşa Enver beyle yaptığı teİgraf görüşmesinden sonra Ahmet Nesimi bey aracılığı ile ona şu talimatı verir:

"Buroca her türlü teşebbüsata tevessül edilmiş ise de en kestirme yolu Rus ahali-i islamiyesini tahrik ve teşvik ile feriyatlarını temin etmekte görüyoruz. Kazan'da bir islam kongresinin hal-i içtimoda bulunduğunu işitmiştik. Yusuf Akçura bey yahut diğer bir vasıta ile bu vakaiden kongreyi ve bütün müslümanları haberdar ederek gazeteler ile islam kanının dökölmesine mani olmalarını temine kemal-i ihtiyotla çalışınız. Ve teşebbüsatinızdan buraya da malûmat veriniz. Troçki tekrar avdet etmek üzere bu akşam hareket etti. Orada bulunduğı müddetce cereyan edecek vakaiden de bize malûmat veriniz".

Talât Paşanın telaşı Doğı Anadolu illerinin Rus orduları tarafından boşatılarak bir «emr-i vaki» biçiminde Ermeni milislerine teslim edilmesidir. Bu takdirde yörede çok kan döküleceğinden kuşku yoktur. Kazan'daki islam kongresinin bu konuda bilgi sahibi kılınmasını istemesi Sovyet hükümetinin içerden baskı ile böyle bir harekete girişmemesini sağlama amacını gütmektedir. Söylemezoğlu, Talât Paşaya 21 Ocak tarihli bir mektupla şu bilgileri verir:

"Ufa'da müteşekkil müslüman kongresine buradaki Tatar cemiyeti vasıtasıyla haber isaline teşebbüs kılındığı gibi. Rusya'da münteşir müslüman matbuatı tarafından dahi keyfiyet layık olduğı ehemmiyetle kabul edilmiş, hattâ mülga meclisi müessesanın müslüman azası tarafından doğrudan doğruya hükümeti bolşevikiye nezdinde teşebbüsat-ı müessirede bulunmaları ciheti dahi vaat kılınmıştır."

Ne var ki bu haber bile Talât Paşoyı rahatlatmamıştır. Onun açısından Doğı Anadolu'da bir müslüman kıyımının önüne geçilmesi, ancak Rus orduları tarafından işgal edilen bölkenin Osmanlı ordusu tarafından yeniden alınmasıyla gerçekleşebilecektir. Bunun içinde toplantının yeniden başlaması ha-

linde, tek ısrarın bu nokta üzerinde yoğunlaştırılmasını kararlaştırmıştır.

Bu sırada Sovyet liderlerinin de kendi aralarında barış konusunda bazı anlaşmazlıklara düştükleri sezlilmektedir. Troçki merkez komitesine barış görüşmelerinin genel gelişimini anlattıktan sonra «Ne savaş, ne barış» düşüncesine ortaya atar. Buna göre, bugünkü mütareke halinin aynen devamının sağlanması, ilk olumlu fırsatta barışa gidilmesi uygun olacaktır. Troçki'nin bu düşüncesi Almanlara olan güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Anayurt içersindeki karışıklıklardan ve bir iç savaşın başlamak üzere olmasından ötürü Lenin ne pahasına olursa olsun bir barışın yapılmasından yanadır. Buharin ise Avusturya ve Alman işçileri arasında ihtilâlcî propagandanın artırılması suretiyle, bir iç baskıyla onları barışa zorlamayı önermektedir. Uzun tartışmalardan sonra Troçki'nin düşüncesi kabul edilir. Troçki Brest-Litovsk'o dönmeden önce Lenin'le yaptığı özel görüşmede, eğer Almanlar işi yeniden savaş başlatmaya kadar götürürlerse ne olursa olsun bir barışa ulaşma yolunda düşün birliğine varılır ve Troçki toplantıya döner.

30 Ocak 1918 de yeniden başlayan görüşmelerdeki ana eğilim konusunda Talât Paşanın görüşü şöyledir : Troçki işi uzatarak yaptığı etkin konuşmalarla Alman ve Avusturya sosyalistleri üzerinde barışa yönelik bir baskı kurmak istemektedir. Buna karşın Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann sabırlı fakat Çernin çok aceleci bir tavır içine girmiştir. Her haliyle barışın bir an evvel imzalanmasını istediğini göstermektedir. Kuşkusuz bu da Troçki'nin işine yaramaktadır. Anlaşılan Çernin'in hedefi Ukronyadır. Bu ülkeyle acele bir barışın imzalanması ve gereğin de askeri yardımın bile yapılmasından yanadır. Böylece Sovyet hükümetini güç durumda bırakmak politikası güdüyor. Paşa bu düşünceleri çevresinde Bobiâli'ye durumu şu şekilde özetler :

“Ukranya ile ittifaka çalışılıyor. Avusturya şu önerilerde bulundu : Galiciya'daki Rutenlere özgürlük verilmesi, Holm bölgesinin Uhranyo'ya bırakılması ve buna karşılık bu ülkeden belli miktarda tahıl alınması... Ukronya'lılar tahıl isteğini elimizden

geldiğince karşılamaya çalışırız ama güvence veremeyiz. demektedirler. Bugün Çernin ile Kühlmann Berlin'e gidecekler, Lüdendorf'ta oraya gelecek. Esas amaç savaş süreceksa Almanya ile Avusturya arasında bir anlaşmaya varılmasıdır. Çernin diyor ki biz dört müttefik boğimsızlığımız için savaşıyoruz. Mesela Wilson bunu kabul ederse, Belçika'nın bir kısmının Almonya'ya katılması için yıllarca savaşı sürdürecekmiz? Batı'da daha bir çok şeyler ele geçirilirse bundan Avusturya'nın çıkarı ne olacaktır?. Bu arada Gürcüler'in de bir önerisi gündeme gelmiş durumda. Onlara göre Osmanlılar, Kars ve Ardahan'la yetinip Batum'u onlara bırakırsa Ermenilere karşı birlikte harekete geçmek mümkün olabilecektir." Talât Paşa daha sonra kendisinin de Gürcü önerisine yatkın olduğunu, bu konunun en azından düşünülmesi gerektiğini ileri sürer.

Paşa aynı tarihle çektiği ikinci bir telle Sovyet heyetiyle olan görüşmelerin bir özetini İstanbul'a bildirir. Buna göre görüşmeler şöyle cereyan etmiştir. "Türk Heyeti: Ermeni ve Gürcü'lerden kurulan taburların Rusların eline geçen yerlerde Rus birliklerin yerini aldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Oralarda sadece Ermenileri içeren taburlar oluşturuluyor. Bu mütareke hükümlerine aykırıdır. Müslümanlar toplu bir kıyımla karşı karşıyadır.

Bu noktayı belirten Türk Heyeti bir anlaşma önerisini Sovyet Heyetine verir.

Sovyet Heyeti: Bundan önce sizden bir yönü soracağız. Siz Ukronya Radasıyla görüşmeler yapıyorsunuz, halbuki o şimdi hükümsüzdür, yerine köylü, işçi ve asker Sovyetleri geçmiştir. Siz buna rağmen Rada ile görüşmeleri sürdürecekmisiniz? Kafkas Radasıyla da özel görüşmeler yapıyormuşsunuz.

Türk Heyeti: Kofkos Radasıyla görüşmüyoruz.

Sovyet Heyeti: Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkıyla ilgili bir bildiri 25 Aralık 1917 de imzalamış bulunuyorsunuz. Doğu Anadolu'daki istekleriniz buna uymuyor.

Türk Heyeti: Müttefiklerimizle birlikte genel barışı sağlamak için imzaladığımız ortak bildiri de bu sorunu, gereğinde, anoyosamıza göre çözümlemek üzere bir kenara koymuştuk."

Görüşmeleri bu şekilde özetleyen Talât Paşa kendi düşüncesini de şöyle belirler: Eğer Rada (Ukronya meclisi) Galiciya

Rutenlerine özgürlük sağlayarak bizimle barış yaparsa Rusya'daki durumu güçlenir ve yalnızca demeçlerle zaman öldüren Bolşeviklerinki ise sarıdır. Bu yüzden Bolşeviklerin kaygısı büyüktür. Bu arada Kamanef'i de İngiltere'ye göndermişler. Bunları gözönünde tutarak davranmamız gerekir...

Nitekim Osmanlı - Ukranya barışı 8 Şubat 1918 de imzalanır. 9 Şubat 1918 tarihli bir telle Talât Paşa Sovyet heyetle yapılan görüşmenin bir yanını daha İstanbul'a yansıtır. Bu görüşmelerde şu noktalar üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır:

"Sovyet Heyeti: Toplu kıyım ile ilgili şikayetlerinizi başkumandanlığa bildirdik. Bizim cephede herhangi bir şekilde asker artırımı yapılmadı. Hiçbir saldırı hazırlığı da yok. Dolayısıyla mütareke bozulmuş değildir. Ancak ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı türlü uluslardan asker birliklerinin oluşturulmasını gerektirir. Müslümanlara karşı zulüm ediliyorsa bunun önlenmesi için kumandanlığa gerekli emirler verildi. Biz ise bir takım çetelerin (hıydut grupları olarak) bazı yerlere saldırdıklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Bu yüzden protesto hakkımızı elimizde tutuyoruz.

Türk Heyeti: Bu söyledikleriniz bir anlamda itiraf olarak kabul edilebilir. Mütarekeden amaç cephedeki temel koşulların değişmemesidir. Osmanlı ve müslümanlara karşı ayrıca bir düşmanlığı olmayan Rus askeri yerine büsbütün aksi duygular besleyen kimselerin geçmesi işgal ordusunun niteliğini kökünden değiştirmiştir (Burada Ermeni milis birliklerine değinilmektedir). Sovyet hükümetinin doğu cephesinde ulusların kendi kaderlerine tayin hakkına ilişkin ilkeyi uygulamaya hakkı yoktur. Osmanlı devleti savaşa sadece kendi bağımsızlığını ve ülke bütünlüğünü korumak için girmiştir. Rus ordusunun doğudaki fesad unsurlarını yatıştıramaması bizde kaygı uyandırıyor. Çete dedikleriniz kimlerdir, nerede, neler yapmışlardır. Erzincan camii'nin bombayla uçurulmasını Rus yetkilileri de görmüşlerdir".

Bütün bu gibi sonuclsuz tartışmalardan sonra Troçki, Lenin'le olan konuşmasına uymoyarak 10 Şubat 1918 de görüşmeleri keser ve şu bildiriği yayımlar:

"...Bizimle savaş halinde bulunan, bizimle müttefik olan

veya yansız kalan bütün hükümet ve uluslara Sovyet hükümeti adına bildiririz ki Rusya toprak ilhakını amaçlayan bir andlaşmayı imzalamaktan vazgeçerek kendisiyle Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki savaş durumunun sona erdiğini kendi adına açıklar. Aynı zamanda bütün cephelelerdeki birliklere seferberliğe son verilmesi konusunda bir emir de çıkarılmıştır”.

Bu bildirinin arkasından Troçki Brest-Litovsk’u terkeder. Böylece barış konuşmaları bir kere daha kesilmiştir.

5

Sovyet delegelerinin bu davranışı müttefikleri bir ölçüde şaşırttı. Onlar Sovyetlerin ne pahasına olursa olsun bir barışa razı oldukları varsayımına dayanıyorlardı. Dolayısıyla terk hareketi bir nevi propaganda olarak niteleniyordu. Nitekim bu düşünce İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ın Dışişleri Komisyonuna bilgi veren Dışişleri Bakan Vekili Halil bey tarafından da şöyle ifade edilmiştir.

“...Bolşevikler ellerinde bulunan kuvvetleri özel politikalarını anavatanlarındaki Rus olmayan topluluklara kabul ettirmek için kullandıkları gibi Brest-Litovsk’daki konferansı da bir kışkırtma merkezi haline soktular. Görüşmelerin gününününe yayımlanması ilkesi kabul edilince bunu kendi ilkelerini dünyaya tanıtmak için bir vesile saydılar. İdeolojilerinin çekiciliği ile bütün kainatı tutuşturabileceklerine inandıklarından Batıda doğacak yeni yeni yanardağların patlamasını bekliyor görünüyorlar”. Halil bey bu konuşmayı konferansa ara verildiği dönemde, 4 Ocak 1918 de yapmıştı. Troçki’nin toplantı yerini terketmesinden sonra Galip Kemalî beyin Petersburg’dan verdiği bilgiler de aynı doğrultudadır: “Bolşevikler bu sureti tesviye ile grubumuzu (müttefikleri) müşkül bir mevkie koyduklarını zannetmekte ve bundan dolayı hayalâta kapılarak Almanya ve Avusturya’da bir galeyan çıkacağını umud ve temenni eylemekte iken yirmi dört saat sonra hepimizin Petrogradı terk edeceğimizi bildirdiğimiz zaman göze çarpmak kadar mebhut ve endişenâk olmuş-

Jardır. Hatta Troçki'nin vekâlet makamında Kamarad Zalkind'e halef olan M. Çiçerin bendenize kemal-i mülayemet ve endişe ile: Böyle birdenbire hareketinize sebep nedir? Bu hadise neye müncer olacaktır? suali garibini irad eylemiş; o gün sabah- ton akşamın onuna kadar hemen bilâ inkita vaki olan mükâle- mat ve müzakerât esnasında Ruslar hep aynı his, endişe ve telaş eseri göstererek hakkımızda son derece hüsn-ü muamele etmişler ve itilâfkârane davranmışlardır. Hareketimiz günü lehte hiç bir nümayiş olmamış ve sabah neşredilen gazeteler şüp- hesiz heyecanı mücip olmamak için hükümetin verdiği yanlış malûmot üzerine "heyetlerimiz avdet ediyorsa da diğerleri- nin geleceğini" mübeyyin fıkralar neşreylemişlerdir".

Osmanlı heyetinin gelişmeleri algılamasını iki nok- ta çevresinde toplamak mümkündür : Sovyetlerin propaganda amacı ve kuvvetli bir barış isteği. Sanırız iki noktada da yanılma payı azdır. Gerçekten de Troçki ve onun çevresindeki aşırılar Brest-Litovsk'daki konuşmaları bir propaganda aracı gibi kullan- mak istemişlerdir. Bunun yanı sıra Lenin'de, gerçeği ve uzağı gören bir kişi olarak ne olursa olsun barıştan yanadır. Osmanlı heyetinin, özellikle Talât Paşanın bu yöndeki düşüncesinde de yarılma payı azdır. İlerdeki günlerde Paşa, barış görüşmelerin- de tonlaştığı Savyet liderlerini değerlendirirken Troçki konusun- da hiç de olumlu konuşmayacak, ama Lenin konusunda daima belirli bir ölçüyü koruyacaktır.

Konferansın kesilmesinden sonra Almanya, Ukranya'nın yar- dım istemesi bahanesiyle mütarekeyi hükümsüz sayarak 17 Şu- bat günü harekete geçmeğe karar verir. Hakkı Paşa bu kararı Babrâli'ye bildirir, 18 Şubatta hareket başlayacaktır. Nitekim Alman ileri hareketi adeta bir piknik havası içinde başlar. Rusya iclerinde hiç bir ciddi karşı koymayla karşılaşmayan Alman ordusu ilerler. Lenin'in düşünce ve yaklaşımı kesin bir biçimde haklı çıkmıştır. Sovyet hükümeti 19 Şubatta tekrar barış ister. Bu kere Almanya barış koşullarını bir ultimatomla adeta emir biçiminde yazdırmak niyetindedir. Ültimatamun içe- riği Babrâli'ye bildirilir. Almanya'nın düşüncesi Sovyetlere bu koşulları kabul ya da red etmek konusunda 24 saat süre tanı- maktır.

20 Şubat'ta İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Osmanlı hükümetine 22 şubat'ta Sıvyet hükümetine verilecek notanın metnini sunar. Bu nota şu maddeleri içermektedir:

1 — Kayıtsız ve şartsız kesin bir barış anlaşması imzalanacaktır.

2 — Almanya ve Avusturya'nın boşaltacağı yerler haritada gösterilmiştir. Bu haritaya göre Kurland, Litvanya ve Polonya hem Alman, hem de Sovyet sınırları dışında kalmaktadır.

3 — Rusya, Letonya ve Estonyayı boşaltacaktır. Yerli hükümetler kuruluncaya kadar o yörede güvenliği Alman kolluk güçleri sağlayacaktır.

4 — Sovyet hükümeti zaman geçirmeden Ukranya ile bir barış anlaşması imzalayacak ve bu ülke ile Finlandiya'yı hem boşaltacaktır.

5 — Rusya Doğu Anadolu illerinin iyi bir düzen üzerinde Osmanlı İmparatorluğuna geri verilmesi için elinden geleni yapacaktır. Ayrıca Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılması için verilen kararı onaylayacaktır.

Görüldüğü gibi ultimatom adeta Alman ve Avusturya çıkarları doğrultusunda düzenlenmiştir. Talât Paşa Meclis-i Vükela-do olayı kendi deyimiyle bu doğrultuda «Teşrih eder» ve Berlin'e şu noktalarında ultimatomla eklenmesi için bir muhtıra gönderilmesine karar verilir:

1 — Osmanlı İmparatorluğuna savaş ödeneği olarak 1877-78 savaşından sonra Rusya'ya bıraktığı Doğu Anadolu illeri (yani Kars, Ardahan) boşaltılarak iade edilmelidir.

2 — İran'ın da Rus orduları tarafından boşaltılması istenilmelidir.

3 — Kapitülasyonların kaldırılmasının belirtilmesini istemiyoruz. Çünkü bu savaşın onları doğal olarak kaldırdığı yolundaki iddiamızı kendimizde inanmadığı gibi bir kaniyi ortaya çıkarır. Bu ise gelecekteki barış için tehlikeli bir uyarı niteliğinde olabilir.

Ne var ki Almanlar ultimatomun gönderildiğini, bu yüzden Osmanlı isteklerinin yerine getirilemeyeceğini, yalnız Kars ve Ardahan yöresinde Estonya ve Letonya da aldığı gibi bir referandum yapılması istenebilir şeklinde bir yanıtla Babıâli'yi

atlatırlar. Fakat Osmanlı hükümetinin aşırı ısrarı üzerine Almanlar ultimatodaki Doğu Anadolu illeri deyiminin kapsamı içersine Kars ve Ardahan'ında alınmasının mümkün olabileceğini söyleyerek işi geçiştirmek isterler. Son konuşmalara böyle bir hava içinde gidilir.

Radek, Buharin, Troçki, Cercensky, Joffe ve diğer aşırılar bu tekliflerin tartışmasız reddedilmesi gereğini ileri sürerler. Ama Lenin ve Stalin'in barıştan yana olan tavırları merkez komitesinin diğer üyelerini ikna eder. Troçki Dışişleri komiserliğinden çekilir ve barış yolunda en önemli adım böylece atılmış olur.

Andlaşma Brest-Litovsk'da 3 Mart 1918 de imzalandı. Osmanlı hükümetini yakından ilgilendiren hükümleri şöyle sıralanabilir:

— Doğu Anadolu'nun 6-8 hafta içersinde boşaltılması sağlanacaktır. Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri de gecikmeksizin boşaltılacaktır. Sovyet hükümeti gerek kamu, gerekse uluslararası hukuk açısından ordaki duruma karışmayacak ve hiç bir şekilde taraf olmayacaktır. Bu bölgedeki yeni durumun tesbitini, komşu devletler ve Türkiye ile anlaşıp olacak olan yerli halk kararlaştıracaktır.

— Türk ordusu yöreyi teslim alıncaya kadar, bölgenin müslüman halkının toplu kıyım ve soygun hareketlerine karşın korunması Rus ordusu tarafından sağlanacaktır.

— Ruslar sınırı beklemek üzere her 150 kilometrede bir tümen bulunduracaklardır.

— Ermeni milisleri ve çeteleri Ruslar tarafından silahsızlandırılıp, dağıtılacaktır.

— Genel barışa kadar Sovyet hükümeti Kafkasya'da bir tümeden daha fazla kuvvet bulundurmayacaktır. Türkiye başka düşmanlarla savaştığı için ordularını seferber tutmak zorundadır.

— İran'ın bölüşülmesiyle ilgili andlaşmalar hükümsüz olup bu bölge Rus ordularınca boşaltılacaktır.

— Rusyanın müslüman uyruklarının varlıklarını tasfiye ederek veya birlikte getirerek Türkiye'ye göçmek haklarını Sovyet hükümeti kabul etmiştir.

Andlaşmanın imzalandığı haberini 4 Mart günü Meclis-i

Mebusanda bir konuşma ile Hariciye nazırı vekili Halil bey bildirir. O sırada mebusan 1918 bütçesini görüşmektedir. Görüşmeler Halil beyin isteği üzerine kesilir ve o anlaşmanın imzalandığı haberini vererek, ayrıntılar konusunda bilgi sunar. Konuşması Meclis tarafından sık sık, coşkun alkışlarla kesilir. Yalnız Ahmet Ağaoğlu'nun Rusya'daki müslüman halkların kendi kaderlerini tayini konusunda Osmanlıların üzerlerine düşeni yapmadığını, andlaşmada bu yönde bazı tedbirlerin eksik olduğunu ileri sürmesi üzerine o sırada sodaret kaymakamı (vekili) olan Enver Paşa şu konuşmayı yapar :

"Ahmet bey bir noktada hükümet vazifesini yapmadı diyor. Halbuki hükümet bu hususta zaten yapılmış olan bir iş için tekrar teşebbüste bulunmaya lüzum görmemiştir. Zaten Bolşevik hükümeti bütün milletlerin mukadderatının kendileri tarafından tayin edilmeleri esasını kabul ettiği için, Kafkasya'da bulunan muhtelif milletler müstakilen bir hükümet teşkil ederek bize müracaat ettikleri halde tabiatıyla biz onları tanımakta bir mahzur görmüyoruz ve bu suretle hem ırkımız, kendimiz olan milletlerden maada bize kurbiyetleri dolayısıyla teşekkül edecek olan ve bizimle iyi yaşamak isteyen diğer hükümetlere de her suretle yardım etmekten ve onları tanımaktan geri durmayacağız.

...Ufa, Kazan, Orenburg'da teşekkül eden hükümetlerden bahsetmişlerdi. Bunlar bugün mevcuttur. Cenubi Ural namında teşekkül eden Hükümet-i Cumhuriyenin ordusu vardır. Hatta Rusya dahilinde bugün en mükemmel ordusu olan Tatar İslam Hükümetidir. Keza Kafkasya'da muhtelif Kafkas milletlerinden, henüz ne suretle teşekkül ettiğine vukuf peyda etmediğimiz bir hükümet ortaya çıkıyor ve bize Bolşevik hükümetiyle yaptığımız sulh mucibince terkedilmesi icap eden hududun haricinde bir hükümet olduğunu söylüyor. Ve nitekim bugün teşekkül etmiş hükümetlerle temasta bir mahzur görmediğimiz gibi onların şekillerini anladıktan sonra icabı vechile müzakerata girişmekte de hiç bir mahzur görmeyeceğiz. Binaenaleyh zannedersem Ahmet bey efendinin bu suretle tasavvur ettiği mahzur bertaraf edilmiştir (Alkışlar)".

Bir gün sonra Hariciye Nazır vekili Halil bey bir kere daha aynı konuya değinir: "Ağaoğlu Ahmet bey dün hükümetin diğer müslüman akvamı unutmuş olduğundan bahsettiler.En-

ver paşa hazretlerinin cevabına iki kelime ilave edeceğim. hükümet o husustaki vazifesini unutmamış, pek iyi tahattur etmiştir. Yarın tarih, hariciye dosyalarını tetkik ederken hükümetin bu husustaki vazifesini unutmamış olduğunu pekâlâ görecek ve takdir edecektir. Fakat mümkün-ül-icra şeyler yapılabilir. Bu ciheti de ilaveten izah etmeyi vazife addederim" (alkışlar).

Hükümetin söyledikleri üzerinde böylesine hassasiyetle durduğunu gören Ağaoğlu Ahmet beyde Halil beyin konuşmasına olumlu bir yanıt vererek tartışmayı şöyle noktalar:

«...Hükümet'i Osmanîyenin daima vazifesini yaptığına kanaat-ı kamilem vardır. Yalnız dün Hariciye Nazır vekili izahatlarından bazı lazım olan nokta-i lüzumu derecede tenvir etmedikleri için sırf hükümeti o noktalar üzerinde biraz tevakkuf ettirmek ve kendilerinin fikirlerini alenen izhar ettirmek ve bize matuf bulunan milyonlarca kalplere ve gözlere "İşte Makam-ı Hilâfet, Osmanlı Devleti, Osmanlı Saltanatı sizi unutmuyor, sizi zaten tahattür ediyor ve menafîinizi de lazım olduğu derecede müdafaa eylemiştir" dedirtmek istedim. Maksadım bu idi. El-hamdülillah o maksada nail oldum".

Talât Paşanın barış konuşmaları sırasındaki kuşku ve Almanların Osmanlı isteklerini nasıl gözardı ettikleri hatırlanacak olursa Rusya içlerindeki müslümanlara yönelik isteklerin öyle hemen gerçekleşmeyeceği ortadadır. Nitekim Halil beyin ancak yapılabilecek işlerin gerçekleşebilme umudundan söz etmesi de bunu ima etmektedir. Fakat yıllardır Turan hayalleri ile beslenmiş olan Osmanlı milletvekillerinin ve aydınlarının bu konuda tatmin olmaları sanıldığı kadar kolay değildir. Nitekim "Yeni Mecmua" ve diğer yayın organlarında yapılan barış andiaşması üzerindeki tartışmalarla değerlendirmelerde bu nokta daima ön plana çıkarılmak istenmiş, zaman zamanda çıkarılmıştır.

Talât Paşa Berlin'den büyük umudlarla dönmüştür. Onu dönüşünde Sırkeci garında görenler bu umudun her zerresini

gölüşünde, hareketlerinde, konuşmasının tüm heselerinde izleyebilmişlerdi. Doğudaki düşman altedilmişti. Gerçi bu konuda askeri bir başarıdan açık bir biçimde söz edilmese bile, Sovyet devriminin gerçekleşmesinde boğazların savunulmasındaki inatçı yiğitliğin oynadığı rol kimse tarafından kolaylıkla inkâr edilemezdi. Onun için Brest-Litovsk Osmanlı hükümeti açısından gerçek anlamıyla bir başarıydı. Ayrıca Asya içlerindeki müslüman ve Türk unsurlarla ilişki kurma, onları aydınlatma ve bağımsızlıklarına sürüklenme yolundaki yıllar süren çabalar şimdi meyvalarını verebilecekti. Osmanlı ordusu için Kafkas yolu açılmıştı. Diğer yandan İran'ın işgali konusunda Osmanlı heyetinin barış toplantılarındaki ısrarlı tutumu, bu ülke ve diğer müslüman ülkeler üzerinde çok olumlu bir etki yapmıştı. Osmanlı İmparatorluğu böylece Asya ve dünyanın diğer yörelerindeki müslümanlar için bir koruyucu şemsiye alma konumu kazanmış görünüyordu.

Alman ve Avusturya ordularının doğuda boşalmasından sonra batıdaki zaferde yaklaşılmış oluyordu. Böylece Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa girmesiyle İngiltere ve yandaşları lehine dönen denge yeniden sağlanabilecekti. Bu da savaşın artık bitmek üzere olduğunun bir işareti sayılabilirdi. Sovyet devriminin dünya işçi sınıfı üzerindeki olumlu ve barıştan yana olan etkisi de savaşın sonunun yakın olduğu en azından savaşmakta olan ileri sanayi ülkelerinin bu savaşı fazla uzatamayacaklarını ortaya koyan bir başka kanıtı.

Bütün bu nedenler ve onlara eklenen daha az gerçekçi faktörler Talât Paşayı kaygularından kurtarmış ve umudlandırmıştı. Zaten ruhsal yapısı itibarıyla öyle kolayca umudsuzluğa kapılan bir kişi olmadığı için, neşesini, geleceğe olan inancını İttihat ve Terakki'nin diğer liderlerinden daha fazla acığa vuruyordu. Ne yazık ki bu umud dolu günler çok sürmeyecekti. Çünkü bağlaşıkların iki önemli gücü sanıldığı kadar güçlü değildi artık. Ayrıca Almanya Sovyetlerle yaptığı barıştan yararlanmaktan daha çok, Rusya içlerinde "Bolşeviklere" yönelik bir emperyalist armadanın öncülüğünü yapmayı yeğlediğinden, batı cephesinde beklenen üstünlüğü sağlayamamıştı.

A C I B A R I Ş V E K A R M A Ş A

1

1918 yılı olaylarla dolu bir yıldır. Sovyet Devriminin sonucu olarak doğuda barış imzalanmıştır ama Kafkaslar karışıktır. Osmanlı Orduları ünlü 93 savaşı sınırlarına ulaşmışlar, onunla da yetinmeyerek, içlerinden sınırlı bir bölümü Kafkas içlerine girmiştir. Batı cephesinde ise Almanlar beklenenin aksine bir-biri peşi sıra yenilgiler almaktadır. Almanyanın içi de karışıktır. Artık savaşın ve onun getirdiği sorunların halk tarafından uzun süre yüklenilemeyeceği anlaşılmıştır. Avusturyanın durumu da farklı değildir.

Osmanlılar ise güneyde, Filistin cephesinde darbe üzerine darbe yemektedirler. Bu arada ihtiyar padişah ölmüştür. Yerine İttihat ve Terakkî'nin karşısında olduğunu her fırsatta açıklamaktan çekinmeyen Vahdettin geçmiştir. Gerçi kendisine adet olduğu üzere istifasını sunan Talât Paşayı yeniden Sadrazam yapmıştır ama, sadaret hattı hümayunun'da bir çok istek de yer almaktadır. Östelik bu istekler sarayla cemiyet arasındaki konuşmalar sonucu hafifletilmiştir. Talât Paşanın ikinci kere Sadarete atandığına ilişkin Hattı Hümayun içeriği itibarıyla şöyledir :

"Veziri meali eemirim Mehmet Talât Paşa;

Biraderi mükerremim Sultan Mehmet Hani hamis hazretlerinin irtihali darımaim eylemelerine mebni Cenabı vahibilmülkün iradei ezeliyesiyle kanun-u esasimiz ahkâmına tevfikân ecâdâi zamımız tahtına cülusumuz vuku buldu.

Sizin der kâr olan dirayetinize ve devletçe selk eden hidematı sadakat kâranenize binaen mesnedi sadaret uhdenize ve makamı meşihatı islamiyye dahi Musa Kazım Efendi uhdesine ikbaen ve tecdiden tevcih edilerek teşkil olunan heyet-i ce-

didei vükela tasdiki hümayunumuza iktiran eylemiş ve sair bil-cümle mü'murin ve hükkâm da yerlerinde ibka ve takrir kılınmıştır.

Hakanı mağfurun selâmeti devlet ve milletin yegane istinadgâhı olan usulü meşrutiyetin teessüs ve istikrarı için masruf olan ve cümlelerin hatıra-ı şükran ve minnetinde menkuş bulunan himmetlerini burda yad ve tezkâr eyler ve ahası âmal ve efkârımız ahkâmı şer'iyemizin ve kanun-i esasimizin temamen icrai tatbiki bulunduğunu beyan ederim.

Temini bekâ ve mevcudiyet maksadıyla iştirak etmiş olduğumuz Harbi Umumiye muvaffakiyetle intaç edebilmek üzere bilcümle kuvva-i milletin tevhidi akdemi vazaif olduğundan bu gayeye vusul için tevzi-i adalet ve takriri emnû inzibat husumette tezyidi mesai ve gayret edilmekle beraber âdabı hakikai islahı miyye ve vekar ve haysiyeti osmaniyyenin muhafazasına ihtimam kılınması ve ahvali hazıra neticesi olarak husule gelen galâyı es'ar sebebiyle ahalinin düçar olduğu ihtiyaç ve zaruretin izafesi için tedabiri seria ve müessire ittihazı ve mücrimini siyasiyyeden mahbus veya muvakkaten menfi bulunanlardan islahı hâl edenlerle ceraimi âdiye eshabından sülûsanı müddeti cezalarını ikmal eyleyenlerin afv olunmak üzere defterlerinin tanzim ve takdîmi ve menatıkı harbiyenin gayri mahallerden idare-i örfiyenin ref'i zımında menatıkı mezkurenin hey'eki vükelamızca bittâyin bir an evvel arzı ve bu mahaller divan-ı harbi örfillerinde rüyet edilmekte olan ümuri cezaiyenin de mehaki-me sevki ve istihsalâtı memleketin teksiriyle ahvali iktisadiyemizin islahına bilhassa itina edilmesi matlubumuzdur.

Devletimizin selamet ve tezyidi şanü kudreti ve memleketimizin ilcpat zaman ve mükteziyatı medeniyete göre husulî terakkiyatı zımında aynı hakka ve imdadı ruhaniyeti hazreti peygamberiye müsteniden vaki olacak mesaimizi vükelamızla meclisi umumî-i millimizin ve bilcümle memurini hükümetimizin ahvâlî hazıranın ehemmiyeti fevkalâdesini pişi nazırı hamiiyet ve ibrete alarak o nisbette bezli muavenet edeceklerine vüsuk ve itimadın berkemâldir.

Selefi muhterememin düveli merkeziye ve komşumuz Bulgaristan ile ittifak ve idame-i hüsnü münasebet hususundaki si-

yaseti, menafi'i hakikiyyeyi memlekete bilvücuḥ müvafık olmağ-
la düveli müşarünileyhım ile devletimiz beyninde teyemmünen
mevcut revabıtı ittifakiyye ve münasebatı samimiyyenin teşyid
ve tevsikina sarfı mezidi gayret olunması nuḥbe-i mekasıdımız-
dır.

Harbi hazırın, zümre-i ittifakiyemizin muzafferiyeti kâmi-
lesiyle reside-i hüsnü hitam alması eltafı samedaniyeden me'-
mul olup bu neticeyi hayriyenin suret peziri husul olabilmesi
için kuvayı berriyye ve bahriyemizin umum cephelede kema
kân ibraz ve ibsali şehamet ve şecaat edecekleri ve cephe ar-
kasındaki efradı milletin dahi azmi fedakârisinde sebat ve de-
vam eyleyeceği nezdimizde şüpheden beridir. Heman cenabı
hak, cümlemizi mazharı tevfiakat buyursun âmin bihürmeti sey-
yidil mürselin.

29 Ramazan 1336 8 Temmuz 1336 (1918) Mehmet Vahidüddin''.

Daha öncede belirttiğimiz gibi hattı hümayunun bu şekli
değişmiş biçimlidir. Başlangıçta Vahdettin Hattı Hümayuna şu
maddeleri koymak istemiştir:

1 — İslamiyetin gerçek gelenek ve görenekleriyle, Osmanlı
ağırbaşlılığı ve onurunun korunması.

2 — Adaletin dağıtılmasında daha dikkatli olunması ve bu
kanuda ki çabaların arttırılması.

3 — Pahalılık ve yokluktan ötürü halkın çektiği sıkıntı-
ların hafifletilmesi için acil ve etkin tedbirlerin alınması.

4 — Yurt içinde üretimin arttırılması için yeni önlemlerin
alınıp geliştirilmesi.

5 — Siyasal tutuklulardan sürgünde ve hapiste olanların
affedilmesi.

6 — Adi suçlulardan tutukluluk sürelerinin üçte ikisini dol-
durmuş olanların saliverilmesi.

7 — Savaş bölgeleri dışında sıkı yönetime dayanan davra-
nış ve kararlardan vazgeçilmesi ve oralaradaki ceza-i işlemler-
in normal mahkemelere devredilmesi.

8 — Yasama erkinin onayına bağlı olan kararnamelerin
hemen Meclisin onayına sunulması, özellikle mali konularda
buna azami dikkat sarfedilmesi.

Hattı hümayun'un bu şekilde düzenlenmesinin hükümetin

yetkilerine bir tecavüz olarak kabul edilmesi eğilimi bakanlar kurulunda, özellikle Merkezi Umumi de yaygındı. Cemal Paşa ve daha bir kaç kişi Talât Paşa'yı Sadrazam olabilmek için yeni padişahın isteklerine boyun eğmekle suçladılar. Hatta Cemal Paşa, Talât Paşayı ima ettiğini hissettirerek "bunlara ıptıdadan dayatmalıdır" dediği bilinmektedir. Bu eleştiriler karşısında Talât Paşa duygulanarak "İsterseniz gider istifamı veririm" demesi üzerine Merkezi Umumi buna gerek olmadığını, lüzumlu düzeltmelerin yapılarak hattı hümayunun yeniden yazılmak üzere başkatip beye verilmesini yeğler. Vahdettin merkezi umuminin değişiklik isteklerine fazla direnmez, sadece anayasada belirtilen haller dışında geçici yasa çıkarılamayacağına dair söz verilmesini ister. Başkatip bu noktaları telefonla Talât Paşa'ya iletir, o da cevaben, maliye bakanında ek ödeneklerden yana olmadığını, ancak olağanüstü bir dönemden geçilmesinden ötürü bazı zorunlu durumlarda bu yola başvurulabileceğini, diğer konularda ise Meclis-i Mebusana bilgi vermeden geçici yasa çıkarılamayacağını açıklar. Böylece iş çözülür ve yukarıda aslı yansıtılan hattı hümayun yayınlanır ve Talât Paşa ikinci kere Sadarete getirilir. Talât Paşanın bu kabinesindeki üyeler şunlardır :

Sadrazam, Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazır Vekili :

Talât Paşa

Şeyhülislam ve Evkâf Nazırı Vekili :

Musa Kâzım Efendi

Adliye Nazırı ve Şüroyı Devlet Reisi :

Halil bey

Harbiye Nazırı : Enver Paşa

Bahriye Nazırı : Cemal Paşa

Hariciye Nazırı : Ahmet Nesimi bey

Nafia Nazırı ve Maarif Nazır Vekili : Ali Münif bey

Ticaret ve Ziraat Nazırı : Mustafa Şeref bey

Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı : Hüseyin Haşım bey.

Daha sonraları bu kabinede bir kaç değişiklik olacaktır. Özellikle bunların içinde İsmail Canpulat beyin Dahiliye Nezaretine ve Kara Kemal beyinde yeni kurulan İlaş nezaaretine getirilmesi önemli sayılabilir.

Sovyet Devriminden sonra batılı müttefiklerden bazılarından kaynaklanan barış söylentileri ortalığı kaplamıştır. Özellikle İngilterenin Osmanlılarla ayrı bir barış yapmak istediği ileri sürülmekte, hatta bu konuda Almanyadan yana savaşa girmeği pek istemeyen İzmir Valisi Rahmi beyin aracı olarak kullanıldığı zaman zaman söylenmektedir. Bu söylentiler öylesine güçlüdür ki savaştan sonra Sait Halim Paşa ve Talât Paşa kabinelerinin yüce divana gönderilmelerine ilişkin önergede de bir madde olarak yer almıştır. Meclis-i Mebusanın beşinci şubesi tarafından yapılan ilk soruşturma sırasında, Sait Halim Paşa da dahil olmak üzere o kabinelerde görev olan bir çok yetkili bu iddiaların söylentiden öteye geçmediğini ifade etmişlerdir. Bir kaç kişinin bireysel girişimlerini, İngiltere ve yandaşlarından gelen barış teklifi olarak kabul etmek kuşkusuz ki doğru olamazdı. Bu söylentilerin boyutu konusunda bugün bile kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ama Almanyaya karşı “tek başına bir barışo girişme” teşebbüsünü önlemek için Enver Paşa ve arkadaşlarının bazı tedbirler aldıklarını, Talât Paşa kabinesinin böyle bir karara yönelmesi halinde İstanbulu saran bazı kuvvetlerle hükümeti hemen devirecekleri söylenmiştir. Bu konuda ki iddialar ayrıntılı bir biçimde ve derli toplu olarak Hikmet Bayurun “Atatürk, hayatı ve ve eseri” adlı yapıtında da yer olmaktadır.

Enver Paşa İstanbul’a her istediği an egemen olabilmek için, başkentin çevresinde bir gizli güc oluşturmuştur. Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşaya göre bu kuvvetin konumu şöyledir :

“Anadolu cihetindeki kuvvet, siper havanları ve her türlü silah ve levazımla mükemmel şekilde techiz edilmiş hücum taburları, tolimgâh kadrosunda bulunan muâfem bir taburda dahil olduğu halde Yarbay Ali beyin (Ali Çetinkaya) kumandasında Haydarpâşadadır. İstenilen anda bu tarafa geçirilebilmeleri için emirlerine deniz vâsıtaları verilmiş ve her türlü tertibat alınmıştır.

İstanbul cihetindeki kuvvette, bazı comilerle, askeri binalara yerleştirilmiştir. Bunların bir kısmı Merkez Kumandan muavini Kaymakam Şerif beyin kumandasındadır. Fakat Merkez kumandanının bundan malumatı yoktur. Bütün bu kuvvetlerin benim (Topal İsmail Hakkı Paşa) vasıtamla doğrudan doğruya Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Paşa ile irtibatı vardır.”. Görüldüğü gibi Enver Paşa istediği anda hem Bobâliyi, hem de sarayı basarak tüm gücü elinde toplayacak konumda sahip bulunmaktaydı. Bu tertip daha sonra Talât Paşa’ya yansıtılmıştır. Hikmet Bayur’a göre olay şöyle olmuştur: “Bir gün (Aralık 1917 ayı içinde olması Cavit beyin notlarına göre mümkündür) Levazımat-ı umumiye reisi İsmail Hakkı Paşa o sırada İstanbul’da bulunan (.....), otomobiline alarak şehir dışına götürür ve onunla şöyle konuşur: savaş politikasında bir gevşeme olan hükümet düşmanlarla ayrı bir barış yapmaya eğilimli görünüyor, bu şimdiyedek katliamları fedekârlıklarla bağdaşamayacağından, eğer hükümet o yala girerse onu devirip savaşa devam edecek bir askerler kabinesi kurulması zorunluğu doğacaktır. Bu olursa siz kabinede bir görev kabul eder misiniz? Bu işi görmek için İstanbulda bana bağlı on bin kişilik gizli bir kuvvet vardır. Bu işi başka kimse bilmemektedir”.

(.....) bu olayı aynen Fethi beye aktarıncaya o da Talât Paşaya yansıtır. (.....) 15 Mart 1926 da Hakimiyeti Milliye’de yayınlanan hotıralarında Talât Paşanın bu olay karşısındaki tutumu ile ilgili şunu anlatmaktadır:

“...Sadrazam olduğu günlerden birinde Sadaret makamında kendisine bazı hayati meselelerden bahsetmiş idim. Verdiği cevaplarla beni güzelce atlottığına kâni olmuş, hatta memnuniyetini bir saat sonra mülâkat ettiği bir arkadaşına hikaye etmişti. Fakat iki gün sonra kendisini telaşa düşüren bir vaziyet hasıl olması üzerine beni gece yarısında evine davet ederek, çare ve tedbir sormak lüzumunu hissetti. O gece telaşlı Sadrazamın meclisindé aynı arkadaşımda hazırıldı. Şu sözleri söylemekle kendimi teselli ettim:

— Benden fikir ve mütalâa soruyorsunuz, söylemekte mazurum. Çünkü ben size daha üç gün evvel çok hayati bir mese-

le hakkında fikir ve mütalâa söylemiştim. Siz ise beni atlattığınız zahip olmuş, hattâ ilân-ı şadûmani etmişsiniz.

— Asla, dedi.

— Söylediğiniz zât yanınızda oturuyor dedim.”.

Bu söylentiler ve ihbarlar üzerine Talât Paşa Mithat Şükürü ve Kara Kemal vasıtasıyla örgütün sivil kesiminin saflarını sıklaştırmak için bir dizi tedbir almış, olayı bildiğini Enver Paşaya da münasip bir dille söylemiştir. O da gizli güç'ün Yakup Cemil olayı gibi patlak verecek bir harekete karşı hazırlandığını, yoksa aynı kabinde üye olan birisinin Sadrazama karşı bir komplo hazırlamasının söz konusu olamayacağını söyleyerek işi geçiştirmek istedi. Talât Paşanın Enver Paşanın söylediklerine inanıp inanmadığı konusunda bir bilgimiz yok, fakat Kara Kemal aracılığı ile İstanbul'da gerektiğinde bir halk direnişini sağlayacak bir örgütün çekirdeğini attığı çok açık.

Bu olay Cavid beyin günlüğünde de yer almaktadır. Talât Paşa komlodan Cavid beye de haber verir ama muhbirin adını bildirmez. Bir kaç gün sonrada Enver beyin kendisine güvence verdiğinden söz eder. Cavid bey olaya baştan beri inanmadığını günlüğüne not eder. Bu arada İsmail Hakkı Paşa ile görüşmesi üzerine şunları da yazar :

“Sadrazamla görüştüklerini Enver kendisine söyler söylemez İsmail Hakkı Paşa muhbirin (.....) olduğunu söylemişti. Bu ismi duyunca, Sadrazamın bu adamın söylediği sözlere nasıl böyle bir kuvvetli imanla inanmış olduğuna hayret ettim. Bunda İsmail Hakkı Paşaya olan emniyetsizliğinin büyük bir tesiri olacak. Fakat böyle dahi olsa, İsmail Hakkı Paşanın (.....)'e sır tevdi etmeyecek kadar zeki olduğunu düşünmesi lazım gelirdi. Kezalik (.....)'in mazisi, hali ve âmali Sadrazamca malum olduğundan asıl düşman muhbirin kendisi olduğunu anlamalıydı.

İsmail Hakkı Paşa üç veya dört defa (.....) ile olan muhaverelerini, (.....) Sadrazamın, Enver'in, benim aleyhimizde bulunduğunu, yeni bir kabine teşkilinden, Fethi'nin de bu sırada İstanbul'a geleceğinden bahsetmiş olduğunu nihayet son muhaverede (.....)'in, Harbiye Nazırı kim olsun diye irat ettiği suale İsmail Hakkı Paşa

İhsan (Ali İhsan Sabis) paşayı söyleyince muhatabının gülümsemediğini ve belki bunun üzerine ve buna mani olmak için ibraz-ı sadakat maksadıyla gidip sadrazamı görmüş ve bunları tasnîan nakletmiş olacağını hikaye etti.”

Cavid bey günlüğünün 1 Ocak 1918 tarihli bölümünde ise Enver ve Taîât Paşalarla yaptığı görüşmeleri nakletmektedir :

“Enver İsmail Hakkı Paşa ile görüştüktan sonra hadise-i malûme hakkında hiç bir şüphesi kalmamış olduğunu söyledi ve Sadrazamın (.....)’e ehemmiyet vermiş olmasına hayret etti.

...Sadrazamdan da (.....)’e nasıl ehemmiyet vermiş ve bu adamın sözlerine nasıl inanmış, İsmail Hakkı Paşanın kendisini mahremi esrar addedeceğini nasıl farz eylemiş olduğunu sordum. Bu ismin bizim ağızımızdan çıkmasına ve muhbirin ahlâkı, etkârı bizce bu kadar malum olan bir adam olduğunun bilinmesine şüphesiz canı sıkıldı. Her halde söyleyen bu değildir dedi ve yine İsmail Hakkı Paşa hakkındaki sui zannının bakı olduğunda ısrar etti. Buna artık inat derler ve inanmak istediği içindir ki inanıyor diye hükmetmek lâzım gelir”.

Görülüyor ki Cavid, Enver ve onlara yakın diğerleri (.....)’e inanmamak gereğini vurguladıkları halde, Taîât Paşa aksi kanıdandır. Bundan ötürü de İstanbul içindeki sivil direnme örgütünü kurmakta kararlıdır. 1918 yılı içersinde hükûmetin karşılaştığı çeşitli olayların içinde, bir de kabine üyeleri arasındaki güvensizlik, bunun da ötesinde Almanyadan bağımsız barış yapma olanağının engellenmiş olması gibi bir sorunda yer almıştır.

Almanların batı cephesindeki son taarruzu başarısızlıkla sonuçlanınca acı ama kaçınılmaz son belli olmuştu. Avusturya müttefikler arasında barışı en fazla isteyen ve bu konuda adeta diğerleri üzerine karşı konulmaz boyutlara ulaşan baskılar yapan bir tavır içine girmişti. Bu sırada Bulgaristanda da barıştan yana bir yeni başbakan görevi teslim almıştı. İşte Eylül

1918 de, bu olumsuz koşullar altında Talât Paşa son defa Berlin'e gitti. Bu gezisindeki amacı bağlaşıkların ortak bir barış planı uygulamaları, tek tek hareket ederek zor duruma düşmeleriydi. Fakat Berlin'de çok değişik bir havayla karşılaştı. Barış adeta kararlaştırılmıştı. Ortak hareket etme olasılığı hemen hemen yoktu. Alman Dışişleri yetkilileri sanki gemisini kurtaran kaptandır dercesine bağımsız hareket etmekten yanaydılar. Tek planladıkları şey Osmanlıların ya da Bulgaristanın daha evvel davranarak barış istemelerini sağlamaktı. Böylece kendi kamu oylarına, ne yapalım müttefiklerimiz bizi terketti diyebilecek fırsatı elde etmek istiyorlardı. Tüm konuşmalarından çıkarıldığı tek bir sonuç vardı Talât Paşanın, bu iş bitmişti. Almanlar kısa bir süre sonunda barış isteyeceklerdi. Wilson'un yayınladığı barış ilkeleri adeta bir cankurtaran simidi gibiydi, bu ilkelere dört elle sarılmışlardı.

Talât Paşanın yurda dönüşü, her zamankinden çok farklıydı. O umud dolu, neşe fışkıran insanın yerini, meysus ve ne yapacağı konusunda kesin bir karara varamayan bir kişi almıştı. Viyanoda da durumu farklı görmedi. Sofya istasyonunda Bulgar cephesinin yarılmış olduğunu öğrendi. Bulgarlar Wilson ilkeleri uyarınca barış isteyeceklerini açıkça ifade etmekteydiler. Sirkeci garına geldiğinde umudsuzluğunu çevresine göstermemek istercesine neşeli bir şekilde gazetecilere takıldı, onlara öğleden sonra bir basın toplantısı yapacağını söyledi. Sonra arkadaşlarıyla görüşmek ve Padişaha durum hakkında bilgi vermek için Saraya oradan da Merkezi Umumiye gitti. Yolda, en yakınındakilere herşeyin bittiğini fısıldadı.

Talât Paşanın böylesine yılgın ve umudsuz döndüğünü gören Almanya ve Avusturya elçileri 27 Eylülde kendisine savaşa devam konusunda bir güvence verdiler. Aslında Bulgar cephesi çökmemiş olsaydı, Osmanlı hükümeti belkide savaşa tek başına da kalsa devam etmeyi yeğleyebilecekti. Ama Bulgar cephesinin yarılmış olması Başkent İstanbulu büyük bir tehlike içine atıyordu.

Almanlar Eylül sonunda barış istemeye karar verdiler. Bu kararlarını 1 Ekimde Türkiye'ye bildirdiler. Fethi bey o günü anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Tarihi çok iyi hatırlıyorum : 1 Ekim 1918 salı sabahı çok erken saatlerde Talât Paşanın acele kaydıyla davetini alıp evinde buluştuğumuz zaman, elindeki şifresi çözülmüş telgrafın metnini uzattı. Avusturyada ki Büyük elçimiz Hüseyin Hilmi Paşa, Almanyanın da silahları bırakmak üzere olduğunu bildiriyordu.

Talât Paşa sordu :

— Sen buna ihtimal verir misin?

Sade ihtimal değil, zamanlardır böyle bir neticeyi beklemekte olduğum cevabını verdim ve Sofya’dan ayrılmadon evvelki son mektubumu hatırlattım. İkinci suali şu oldu :

— Şimdi bizim yapacağımız bir şey yok mu?

..... Kanaatimi tekrarladım :

— Çok geç... Şimdi herbiri, hasretini çektikleri toprakları elde etme gayretleri içinde... Bu parsa toplama günlerinde böylesine teklife değer vereceklerini hiç sanmam. Bence zaten çok yaklaşmış olan Fırka Umumi Heyet toplantısında vaziyeti olduğu gibi ortaya koyarak sulh şartlarını daha iyi görüşebilecek bir Kabineye vaziyeti ele alması imkanını vermemiz faydalı olur, dedim.”

Talât Paşa edindiği bilgilere göre padişahında kabineyi değiştirmekten yana olduğunu, bu konuda Ahmet Rıza beyle ilişkili kurduğunu biliyordu. Nitekim Fethi beyin ziyareti sırasında telefonla Saray’dan arandığı bildirilince :

— Sanırım devr-i teslim fermanı çok gecikmeyecek, diyecek güler. O sırada Merkezi Umuminin önemli bir bölümünde yanında bulunuyordu. Onlara kararını şöyle açıkladı :

— Ben padişahın kararını beklemeyeceğim. Kabineyi kim kurarsa kursun, üç nazırlığın yakın arkadaşlarımıza verilmesinde ısrar edeceğim. Bunlar, şimdi ikisi burada bulunan Fethi ve Cavid beylerle, şu anda aramızda olmayan Rauf beydir. Rauf beyi İngilizler Hamidiye kahramanı olarak tanırlar. Bizim mütareke konuşmalarımız İngilizlerle olacak. Rauf beyin heyetimizin boşında bulunmasında fayda değil, zaruret görüyorum. Fethi beyde Dahiliye, Cavid beyde Maliye Nazırı olarak yeni kabine-nin kilit mevkilerinde bulunurlarsa mümkün olduğu kadar kansız ve kinsiz bir iktidar devri yapabiliriz...

Fethi bey, orada bulunanların hepsinin gözlerinin dolduğunu ve çok duygulandıklarını eklemekten kendini alamamıştır. Talât Paşa Padişahla yaptığı konuşmayı o akşam yemekte arkadaşlarına anlattı.

“Sadrazam olarak son yemeğimiz” dedi.

Padişahın önce kabinenin kimin tarafından kurulmasının doğru olacağı konusunda kendisinin düşüncesini sorduğunu açıkladı. Bu yaklaşım Vahdettin’in alışıla gelen yoklama ve öğrenme taktiklerinden biriydi. Talât Paşa bu soru üzerine Ahmet İzzet Paşayı önerince, padişahтан fazla bir tepki gelmemiş, yalnız İzzet Paşanın son savaşta İngilizlere karşı savaşmadığını sormuş. Kafkas cephesinde bulunduğunu öğrenince susmuş. Sorun Talât Paşanın üç nezaretin kendi önerisi doğrultusunda atanmasını istemesi üzerine çıkmış. Rauf beyin çok iyi İngilizce konuştuğunu öğrenince adaylığı konusunda fazla tepki göstermemiş. Fethi bey için Sultun Abdülhamid’i Selânik’e o götürdü değil mi? diye ne tarafa çekileceği ve nasıl yorumlanacağı belli olmayan bir soru sormuş, sonrada susarak itiraz etmediğini açıklamış... Asıl tepkisini Cavid beye göstermiş. Fakat Talât Paşanın maliyenin acıklı durumu konusunda yaptığı açıklamalardan sonra o itirazından da vazgeçmiş... Bunları anlatan Talât Paşa arkadaşlarına dönerek “Yakında huzura kabul şerefine nail olacağız” diyerek gülüp, yemeğe başladı.

Talât Paşanın istifası şu resmi tebliğ ile kamu oyuna bildirildi.

“Sadrazam Talât Paşa Hazretleri, mabeyn-i hümayuna azimet ederek kabinesinin istifasını Zat-ı Şahane’ye takdim etmiştir.”

4

Şimdi bir de o günlerin basınında olayın nasıl yer aldığına bakalım. 9 Ekim 1918 tarihli Yenigün gazetesinde “Harpten Sulha geçerken” başlıklı bir boşyazının hemen yanında iki sütun üzerine şu haberi görmekteyiz:

“Kabinenin istifası?”

Talât Paşa kabinesi istifasını verdi mi? Hakiki vaziyet - Tefvik Paşa.

Bir kaç gündenberi Talât Paşa kabinesinin istifa edeceğine dair şehrimizde musırrane devam eden şayia, sulh ihtimalinin kesbi kuvvet eylemesi üzerine kat’iyet kespedecek bir mahiyet almış idi. Filhokiko sulh imkanı doğar doğmaz, Talât Paşa kabinesinin mevkii iktidardan çekilerek reiskâra diğer bir heyet-i vükelanın geçmesi tabiidir. Tebdili vükela, sulh müzakeratının kesbi suhulet etmesi için zoruri bir keyfiyettir. Binoenaleyh Tolât Paşa kabinesinin bugün yarın istifa eylemesine intizar olunabilir. Maahaza sabah refiklerimizden birinin biraz isticlal ederek vermiş olduğu istifa haberi henüz teyid edilmemiştir. Bu satırları yazdığımız ana kodlar Talât Paşa kabinesi istifasını Zat-ı Şevketsemât Hozreti Podişahiye takdim etmemiş idi. Esasen yeni kabinenin teşkilinden evvel Talât Paşa hükümetinin istifa etmemesi mükarrer bulunuyor. Demek oluyor ki Sadrazam Paşa elyevm umur-u hükumeti vekâleten değil, asaleten idare etmektedir. Yeni kabinenin teşkiline sadrı esbak Tefvik Paşanın me-mur buyurulduğu müstahberdir. Müşoiraleyh hazretleri elyevm diğer nazırları intihap ile meşgul bulunduklarından kabinenin sair eşhası hakkında şimdiden hiç bir şey söylenemez. Yalnız Harbiye nezoretine Ahmet İzzet Paşanın tayin edileceği mus’ırran rivayet olunmaktadır. Perşembe günü küşadı mukarrer olan Meclis-i Umumide Tefvik Paşa kabinesi isbatı vücud edemediği takdirde vükelayı hazıra hazır bulunacaklardır. Bu münasebetle Tefvik Paşa hazretlerinin tercüme-i halini derç ediyoruz...” Diğer gazetelerde de bu paralelde bilgiler verilmektedir. Bilenen odur ki başlangıçta Sadaret’in Tefvik Paşaya tevcihl düşünölmüşse de, sonradan Ahmet İzzet Paşa tarafından yeni kabinenin kurulması tercih edilmiştir. Bu arada Rauf, Fethi ve Cavid beyler de Tolât Paşanın istediği biçimde bu kabinede yer almışlardır.

Daha sonraki günlere ait Yenigün’de şu haberin birinci sayfada yer aldığını görmekteyiz :

“Talât Paşa Babiâli’de

Talât Paşa dün öğleden evvel ve sonra makamı sadarete gelerek mesaiyi cariyê ile iştigal etmişlerdir. Bu münasebetle şunu söylemek dahi lazımdır ki müşarûnaleyh’in istifası hakkında bir koc günden beri meydan alan neşriyatta tashih edilecek cihetler vardır. Talât Paşa Amerika Reisi Cumhuru Wilson’a hitaben vaki olan sulh teklifini müteakip ahval ve şeraiti hazıra dohilinde kendi kabinesinin mevkii iktidarda kalmaması lazım geldiğini takdir ederek istifa hakkındaki noktaı nazarını zat-ı hazreti padişahiye arz etmiş ve hatta bunu tahriri müracaatla da teyid etmiştir. Lâkin memleketin menfaati hakikiyesini tayinde feraseti fikriyeleri derkâr olan şevketmeap efendimiz hazretleri her defasında Talât Paşanın, yeni kabinenin teşkil ve ifayı vazifeye mübaşeretine kadar fiilen vezaifi hükümeti ifada berdevam olmasını arzu ve irade buyurmuş, Talât Paşa da emir ve fermanı hümayuna imtisalen bu satırları yazdığımız dakikalara kadar umur-u devleti fiilen tedvire berdevam bulunmuştur. İzzet Paşa kabinesi teşkil ve umur-u idareye vaziyet edecek surette teessüs edince, Talât Paşanın dahi kabul-ü istifasının müsaade-i cenab-ı padişahı olacağı tabiidir.

Talât Paşa hükümetinin Harbiye ve Bohriye Nazırları da-hi dün kendi nezaretlerinde umur-u cariyê ile iştigal eylemişlerdir.....»

Ahmet İzzet Paşanın sadaretine ilişkin Hattı Hümayun’un tarihi 14 Ekim 1918 dir. İzzet Paşa kabinesi, bir anlamda Talât Paşanın istediği İttihat ve Terakki iktidarının kansız ve olay-sız değişimini sağlama amacını gütmekteydi. Bu arada savaş-tan sorumlu tutulabilecek kişilerin kabine dışı kalmasıyla mü-tarekenin sağlanabileceği de umud edilmiştir. Nitekim bu ikinci istek gerçekleşmiş ve İzzet Paşa kabinesi Mondros mütore-kesini imzalamıştır. Ama İttihat ve Terakki liderlerine istedikleri kansız ve olay-sız iktidar değişimini sağlamış mıdır? Bu nokta biraz kuşkuludur. Yalnız Ahmet İzzet Paşanın Sadareti sırasında İttihat ve Terakki son kongresini yapabilmış ve Teceddüt Fır-kasına dönüşmüş, daha sonra da İstanbul güvenlik açısından bazı tehlikeleri icermesi üzerine İttihatçı liderlerin yurt dışına kocabilmelerine göz yumulmuştur.

İttihat ve Terakki'nin son kongresi 1 Kasım 1918 de, Dünyun-u Umumiye binası karşısındaki Merkezi Umumi'de saat 11 de toplandı. Toplantıyı, son beş yılın olaylarını açıklayan ve gelişimleri yorumlayan uzun bir konuşmayla Talât Paşa açtı. Talât Paşanın o günkü konuşmasının önemli bölümlerini aşağıda sunduk.

"1914 yazında Alman sefareti bize bu mesele (ittifak sorunu) hakkında yeni bir tebliğde bulundu. Vaktiyle tarafımızdan vaki olan teşebbüsü, hatırlatarak Berlin kobinesinin şimdi bu yolda bir ittifak müzakeresinin mümkün addetmekte olduğunu bildirdi...

..... Aradan geçen zaman zarfında Babiâli'nin siyasetinde yeni bir tahovvül vukua gelmemişti. Binoenaleyh bu yolda bir teklifden memnun olmamak için hiç bir sebep göremedik ve maalmemnuniye ittifak müzakeresine giriştik. Başlıca esaslar üzerinde kolaylıkla itilâf edilerek bir ittifak projesi tokorrür eyledi ve torofeynden parafe edildi. İşte bunu müteakip Soroy-Bosno cinayeti ve Avusturya - Sırbistan ihtilafı tahaddüs etti..

".....Vukuat süratle tevali etti. Avusturya - Sırp ihtilâfı hemen umumi bir Avrupa meselesi şeklini aldı ve Sırbiston'a ilan edilen harp Rusyayı ve müttefiklerini sürükleyerek umumi harp patlodığı zaman, biz elimizdeki ittifakname ile ortadaki hengâmenin karşısında kalmış bulunuyorduk".

"Almanya ve Avusturya her vesileden bilistifade bizi harbe sokmak için çalışıyor ve ittifak muahdesine riayete davet ediyordu. İngiltere ve Fransa her fırsatta bizim bitaraflığımızı ilzam ediyordu. Bu iki zıt tazyikin karşısında Hükümet idare-i maslahat gayretinde idi. Fakat Alman heyet-i askeriyesine inzimam eden teşkilât-ı bahriyenin vücudu ve İstanbul'da Alman nüfuzunun gittikçe tevessüünü gösteren muhtelif alâim voziyeti günden güne daha müşkül bir hale sokuyordu.

Ahval bu merkezde iken malûm olan Karadeniz vak'ası zuhur etti. Talim vesilesiyle Karadenize çıkmış olan Amiral Şuson Rus filosuno ve müteakiben Rus limanlarına taarruz etti.

O günden bugüne kadar hemen her tarafta benim vâkadan kablezzuhur haberdar olduğum zannedilmiştir. Bende harp esnasında bu zannı tekzip ve tashihe lüzum görmedim. Bu gün

harp bitmiştir, ben de mevkii iktidarda değilim, binaenaleyh şimdi hakikati serbestçe söyleyebilirim. Sizi namusumla temin ederim ki ben de bu vakayı herkes gibi vukuundan sonra haber aldım ve evvelden hiç muvaffakatım yoktu".

"...Muharebe uzadıkça levazım, vesaiti nakliye umurunda, muamelatı ticariye de, işe işlerinde türlü türlü suistimallere meydan ve imkân açıldığı da bugün inkârı gayrikabil vukuat cümlesindendir. Bu gibi vekâlinin müsebbiblerinin cezalandırılması şüphesiz hükümetin vazifesi icabı idi. Bu vazife bihakkın ifa edilmemiştir.

Bu vazifedeki müsomohomuzın sebebi de diğerlerinin aynıdır. Bu gibi suistimaller büyük bir revaç almıştı. Bir çok memurlar, bir çok askerler, bir çok tüccar işin içine girmişti. Mesele dalbudak salıvermişti. Bunları hep birden muhokeme altına alıp cezalandırmak harp esnasında muhtaç olduğumuz bir çok kolları bizi mahrum edecek, şiddetle lazım olan ittihadı ihlâl eylecekti. Binaenaleyh münferit hadiselerden maadasında bunlarında tahkik ve tecziyesini harbin hitamına talik eyedik. Bizi hükümet mevkiiinde istihlâf edenler elbette bunları nazarı dikkate alacaklardır."

Talât Paşa A.B.D. Cumhurbaşkanı Wilson'a olan başvurusunu ise şöyle açıklamaktadır:

"Bu müracaatla beraber harbi idare etmiş ve Avrupa ve Amerika'da harp'ten mesul addedilmekte bulunanlar olan kabinenin bekası caiz olmayacağını düşündük. Bunun için kabinenin istifasını Zat-ı Hazret-i Padişahiye arzyledik."

"...Siyasetimiz mağlup oldu. Binaenaleyh bizim için mevkii-i iktidarı her ne şekilde olursa olsun muhafaza etmek mümkün olamaz. Bu cihetle hükümet mevkiiinden istifa ettiğimiz gibi bugün burada da merkez-i umumi heyetiyle beraber cemiyet resikârından istifa ve cemiyeti sahibi hakiki ve meşruu olan kongre heyetine terk ve tevdi ediyoruz."

Böylece 1906 yılında Selânik'te kurulan gizli örgütün merkezi umumisinin önde gelen üyesi olarak siyasal savaşına örgüt içersinde başlayan ve bu örgütü yaklaşık 12 yıldan daha fazla bir süre kendi inançları doğrultusunda yönetmek için mücadele eden Talât Paşa artık İttihat ve Terakki'nin yönetimini

terketmiş bulunuyordu. Ne ki Paşasız cemiyetin varlığı da düşünülemezdi. Nitekim İttihat ve Terakki cemiyeti de bu kongreyle birlikte siyasal yaşamdaki varlığına son vermiştir. Yalnız bu son vermeyi buzdüğünün su üzerindeki bölümünün ortadan kalkması, gözlerden silinmesi biçiminde yorumlamak doğru olacaktır. Çünkü cemiyetin gizli - açık tüm yan örgütleri eski liderlerine bağlı olarak dimdik ayakta idi, onların şu ya da bu yöndeki emirlerine uymağa hazırды.

5

Talât Paşa'nın bu konuşması 1 Kasım 1918 de yapılmıştır. Aynı günün gece yarısını biraz geçe, yani 2 Kasım'ın ilk saatlerinde Talât, Cemal ve Enver Paşalar bazı arkadaşlarıyla birlikte, bir Alman torpidosuna binerek İstanbul'dan, anayurt topraklarından uzaklaştılar. Burada bilinçli bir deyimle kaçtı kelimesi yerine uzaklaştı deyimini kullanmaktayız. Bu uzaklaşma o günün hükümetinin de göz yummasıyla mümkün olmuştur. Özellikle Mondros mübarekesinden sonra İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin İstanbulda kalması düşünülemezdi. Bu onların bir anlamda ölüme mahkum edilmeleri anlamına gelirdi. Paşaların İstanbuldan hareketleri sırasında iktidarda bulunan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde İçişleri Bakanı olan ve Mustafa Kemal'inde ortaklaşa gazete çıkardığı Fethi bey anılarında bu olaya şöyle değinmektedir:

"O günlerden bugünlere kadar üzerinde konuşulan mevzulardan ibirisi, İttihat ve Terakki'nin ön şahsiyetlerinin memlekette kalıp kalmayacaklarıdır.

Gizlice kacarcasına, hattâ engelleri aşarak, bir bakıma kanunları da iterek ayrılmalarında, sadece şahıslarının değil, bir zamonlar temsil ettikleri devletin haysiyetinde bulunduğunu müdafao edenlere karşı, ne bahasına olursa olsun, vatani terketmeyerek kanun ve tarih önünde hesap vermelerini tercih edenler de çıkmıştır.

İkinci şıkkı savunonlar, eğer önüne çıkacak adil, kanunlara bağlı, hakim politika kuvvetleri önünde eğilmemiş mahkemeler

ve tarafsız hüküm verebilecek tarih bulunabilmiş olsa, elbette haklıdır. Fakat ne o mahkemeyi, ne de tarafsız tarih hükmünü bulabilmenin mümkün olamayacağını daha sonraki hadiseler, feci tecellileriyle, darağaçlarından sürgünlere kadar ispat etmiştir.

İttihat ve Terakki ön şahsiyetlerinin başta Talât, Enver, Cemal Paşalar olarak vatani terkeceklerini, en elverişli şeklin arandığını, Sadrazam İzzet Paşa ile Rauf, Cavid, ben biliyorduk ve bu ayrılışın görünürdeki menfiliğini tereddütsüz kabul etmekle beraber başka çareyi de bulamamanın aczi içindeydik”.

Fethi beyin bu anlattıkları içersinde iki nokta üzerinde durmakta yarar vardır. Bunlardan birincisi vatandan ayrılışın hükümet tarafından (en azından) bilindiği hususudur. Buna ilişkin, Fethi ve Rauf beylerin mütarekeden sonra bu kaçıışı üstü kapalı bir biçimde ima ettikleri de bazı kişilerin anılarında ya da çeşitli yazılı metinlerde bulunmaktadır. Ne ki bunu kanıtlamak bugün için mümkün değildir, ama, hükümetin bilgisi dahilinde olayı düzenlendiği ve buna yetkili mercilerin bir yerde göz yumdukları söylenebilir.

Fethi beyin değindiği ikinci önemli nokta ise “tarafsız tarih hükmünü bulabilmenin mümkün olamayacağını daha sonraki hadiseler feci tecellileriyle, darağaçlarından sürgünlere kadar ispat etmiştir” şeklinde vurguladığı yargıdır. Bu yargı değişik iktidarlar dönemindeki resmi tarih anlayışı ve yorumuyla uyumsuzdur. Gelecek yıllarda olaylar anlatılırken, resmi ağızlardan yansıtılırken daima kaçış suçlanmıştır, oysa siyasi yargılamaların yansızlığı ve adilliği noktasından tarihin gözler önüne serdiği çeşitli örnek ve deneyler hatırlanacak olursa, Talât Paşa ve arkadaşlarının başka seçeneklerinin pek bulunmadığı da ortaya çıkacaktır.

Talât Paşa ve arkadaşlarını İstanbul’dan Odesa’ya götüren Alman gemisinin niteliği de değişik olarak anlatılmıştır. Kimine göre bu gemi denizaltıdır, kimine göre torpido’dur. Sanırım bu nokta hiç de önemli değildir. Önemli olan İttihat ve Terakki liderlerinin 1 kasımı 2 kasıma bağlayan gece bağazda bulunan ve bu amaç için kendilerini bekleyen bir Alman savaş

gemisiyle yurdu terkettikleridir. O gece Arnavutköyde bir arkadaşarında, belkide son olduğunu hissedipte bir türlü açıktan söyleyemedikleri topluca yemek yedikten sonra Talât Paşa ve diğerleri, yemekte bulunmayan Enver'le Arnavutköy Bebek arasındaki bir yerde buluşmuşlardır. Hava rüzgârlı ve yağmurludur. Alışlagelen tipik bir İstanbul sonbahar gecesidir. Yurdu terkedenler içinde, onlarla yıllar boyu kader birliği yaptıkları halde şimdi geride kalanlar içinde zor ve kasvet dolu bir gecedir bu. Kimse bir şey söylemez. Tüm anılar, o anda konuşulanların çok az ve biraz sudan şeyler olduğu noktasında birleşmektedir. Uzun vedalaşmalar da olmaz. Öpüşülür. Belki görünmeyen, yağın yağmur taneleriyle karışan bir kaç göz yaşı. İnkılâpçı olmanın verdiği, sonsuz gibi görünen, umudlu planlara değinmeler... O kadar. Sonra geminin sandalyeyle (belkide motoruyla) uzaklaşanların, yağmur ve hafif sis altında kaybolan yüzleri, vücutları... Hareket eden geminin kıyıda belli belirsiz işitilen motor gürültüsü. Bilinen tek şey, kimsenin "Elveda genç inkılâpçılar, iyi niyetli ve kadersiz yiğit yürekler" demediği, diyemediğidir.

Talât Paşa gidişini, nedenleriyle açıklamak ve bir yerde özür dilemek için Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup yazmıştır, bir mektupda (daha kısa olmak üzere) Rauf beye göndermiştir. Sadrazama yazdığı mektup aynen şöyledir:

"Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa Hazretlerine,

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin müvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtiye talik etmek için ısrar ettiler. Zatı fahimane leriyle istişare edemedim. Müşgûl mevkide kalacağınızdan çok düşündükten sonra sarfı nazar ettim,

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zatı şahanenin ihsan ettiği otomobil esmaniyle her ay arttırdığım yirmibeş liradan müterakim bin altı yüz liralık isticrazı dahili bedelinden ve bir de dört arkadaşım ile birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devri icarın-

dan hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka bir nesneye malik değilim.

'Millele karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zatı fahimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden âzade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki kemali hürmetle ellerinizden öperim muhterem paşa hazretleri.

2 Teşrin-i sani 1334 (1918) Mehmet Talât

Talât Paşa ve arkadaşlarının yurt dışına çıkışları karşıtları arasında özellikle muhalif basında büyük yankılar uyandırdı. Hatta Cavid bey bile günlüğüne, bu hareketi yeren bir kaç satır yazmaktan kendini alamadı. Oysa geçmişte, İttihat ve Terakki'nin zor durumda kaldığı bütün anlarda kendisi soluğu Avrupada almıştı. Ayrıca bir kaç ay sonra aynı harekete başvurmak zorunda bizzat kendisi kalacaktı. Çünkü düşmanlar ve onlarla işbirliği yapan dahildeki iktidar sahiplerinin acıması yoktu.

İttihat ve Terakki önderlerinin yurt dışına çıkışları duyulduğu zaman gazetelerde çıkan bir kaç yazı bugünde ilgi çekecek niteliktedir. Bunlardan Refik Hâlid tarafından "Zaman" gazetesinde "Efendiler nereye" başlıklı yazıdan ilginç gördüğümüz bir kac bölümü buraya aktarmakla yetineceğiz. Böylece muhalif basının, o günün koşullarına göre en hafif dil kullananının bile ne düzeyde olduğu anlaşılmış olacaktır :

"..... Siz nazır değildiniz derebeyliği yaptınız. Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz. Siz valilik yapmadınız, ases başılık ettiniz. Efelere taş çıkardınız. Zorbalara parmak ısırttınız. Çakıcıya rahmet okuttunuz. Kabakçıyı gölgede bıraktınız. Biraz daha geçseydi evliya diye "Patron"lara türbe kurup, başlarında kandil yakacaktık, "Musli"leri kahraman bilip namlarına heykel dikecektik. "Sakallılar"a can verip mevkilere geçirecektik..

.....Sizin Sadrazamlıkla, seraskerlikle, nazırlıkla gözleriniz doymamıştı. A padişah heveslileri, Şamda, Halepte az daha namıza hutbe okutup, isminize sikke kestirecektiniz...

Lâyıkımız olan paşalar! Topumuzun kafasını bir kılıçta çıkarmadan nereye?"

Muhâlif basın başta olmak üzere bir çok kişi paşaların yurt dışına cıkışı konusunda İzzet Paşayı da ihmalkârlıkla suçlamaktaydılar. Sadrazamın bu konuda belirli bir "müsadeakâr" tavrının olduğu bilinmektedir. Ama gene de bütün bu suçlamalar bir yerde aşırı ve gerekli dozu kaçırmış haldeydi. Nitekim Mabeyn'de bulunan ve olayları yakından izleyen Lütfi Simavi bey, konuyla ilgili şunları yazmak gereğini duymuştur :

".....Paşaların firarı dolayısıyla bir çok dedikodular oldu. İttihat ve Terakki muhalifleri de matbuatı, hükümeti ithama kalkıştı. Fakat hakkelinsâf düşünülürse İzzet Paşa kabinesi paşaları idareten tevkif edemezdi. Her ne kadar onlar nezaret altında bulunuyorlar iseler de bütün polisler ve inzibat memurları, firarilerin lütf didesi olduktan başka Almanların nakliye gemileri ve tahtelbahirleri İstanbul limanında iken kaçmalarına mani olmak maddeten kabil değildi. Binaenaleyh İzzet Paşa hükümetine isnad olunan gaflet ve tedbirsizlik —fikri kasıranemce— doğru değildi".

Mütarekeden sonra gerek İngilizlerin, gerekse içerdeki muhaliflerin baskısı karşısında Ahmet İzzet Paşa hükümeti Berlin elçiliğine bir yazı göndererek Talât Paşa ve arkadaşlarının savaş suçlusunu oldukları için yurda iade edilmelerini talep etmek durumunda kaldı. İzzet Paşa'nın 5 Kasım tarihli telgrafında şu noktalar özellikle belirtilmekteydi :

"Bu teli şansölyeye verin... Talât, Enver, Cemal v.s. Alman erkânıyla müştereken kaçtılar; rivayete göre azim meblağlar götürdüler. General von Seckt de Karargahı Umumi'nin mahrem dosyalarını götürerek kaçtı. Bütün bunlar kabinenin mevkiini şarsacak derecede efkâr-ı umumiye yi galeyana getirdi.

Bundan başka harp başından beri muhalefetleri malûm olan gayri müslimler itilâf donanması gelince nümâyışler hazırlıyor; bu firar vesilesini ileri sürerek asayişi bozmaya ve itilâf müdahalesini celbe hazırlanıyor.

Buradaki Alman asker ve sivilleri daha gitmeden bu olanların onlar hakkında doğuracağı vahim akibet ve tehlikeleri takdirlerinize bırakırım. Efkar-ı umumiye ve matbuatın bir kısmı

bunların rehin olarak alıkonulmasını istiyor. Fırarilerden Alman işgalindeki yerlere veya Almanyaya gelenleri iade edin.....

"...Fırarıleri bize teslim ederseniz itilâfa teslim etmeyeceğiz ve 'fureur populaire'den onları koruruz. Bu zaafımızla buradaki Almanları koruduk, işlerimizi kolaylaştırdık".

Osmanlı Hükümetinin bu müracaatını Büyük Elçi Rifat bey yetkililere ulaştırır ve aldığı cevapları da 20 Kasım 1918 tarihli telgrafı ile İstanbul'a bildirir. Bu tel'de şunları belirtmektedir :

"Talât Paşa ve rüfekaşına dair teller üzerine Hariciye nezdiinde iadelerini takrirle istedim. Nezaret devletlerarası iade-i mücrimin mukavelesi ahkâmı veçhile hareket edeceğini yazı ile bildirdi. İstanbul ile muhabere münkati olması dolayısıyla evrakın gecikeceği ve diğer taraftan fırarilerin ya bitaraf bir memlekete geçmelerine veya Almany'a'da saklanmalarına mahâl vermemek üzere iade-i mücrimin mukavelesinin yedinci maddesine tevfikân tevkiif edilmelerini istedim. Buna henüz cevap gelmedi. Bu şahıslara pasaport ve saire verilmemesini şehbenderlerimize yazdım. Bunlardan yalnız Talât Paşa bendenize müracaatla İstanbuldan müfarakat eylediğine müteessif olduğumu ve yollar açılınca avdet edeceğinin hükümeti seniyyeye ilâmını rica etti. Buradaki tebaa ve talebe şiddetle fırariler aleyhine".

Alman Dışişleri Bakanlığı Rifat beyin müracaatına 22 Kasım'da yanıt verir. Bu yanıtın ana çizgileri ise şöyledir :

"Suçluları geri verme andlaşmasının yedinci maddesini Cemal, Bedri, Nâzım, Azmi ve Bahattin Şakir için uygulamaya razıyız. Enver Almany'a'da değildir."

Bundan sonra Talât Paşa konusuna değinilen yanıtta, Ermeni olaylarının da kısa bir özeti verilerek, Alman hükümetinin bu konudaki duyarlılığı vurgulanarak aynen şöyle denilmektedir :

"Şimdiki Osmanlı hükümetinin iyi niyetini takdir ediyoruz. Fakat Talât vahşet eylemlerini kıskırtacak ve teşvik edecek bir kimse değildir. Para çalması da imkânsız. Aldı ise siyasi maksada sarf için almıştır".

Görüldüğü gibi Alman hükümeti de Talât Paşayı diğerlerinden ayrı tutmaktadır. Bütün bu yazışmalar sürüp giderken İs-

tanbul'da Ahmet İzzet Paşa kabinesi düşmüş, Almanya'da ayaklanmalar ve iriklâp hareketleri başlamıştır. Bundan ötürü suçluların iadesi ağır ağır unutulur. Osmanlı hükümeti de bu konuyu bir kere daha yenilemez. Nitekim Talât Paşa ve arkadaşlarıyla ilgili iade dosyasında bir İngiliz resmi kağıdına yazılmış, 19 Mart 1919 tarihli şu notu görmekteyiz :

"Mükerrer müracaatlara rağmen Alman hükümeti henüz firarileri tutmadı. Bulamıyoruz diyorlar. Zabıta bu sırada zayıftır. Fakat firarileri koruma arzusu da vardır."

Nihayet 30 Nisan 1919 da Alman Dışişleri Bakanlığının şu yazısıyla olay bütününü kapandır : "İade-i fücrimin mukavelesince iki ay içersinde mücrimiyet vesikalarının ibrazı şarttır. Aradan dört ay geçti.....".

Yurt dışına gidişinden sonra iki ayrı olay, İstanbul hükümeti ve dönemin politikacıları açısından Talât Paşa konusuna nasıl yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, bütünüyle İttihat ve Terakki iktidarı döneminde seçilmiş olan Meclis-i Mebusana verilen yüce divana sevk önergesidir. Bu önerge yazılış tarihi itibarıyla Paşaların yurt dışına çıkışlarından üç gün öncesine rastlar. Meclis-i Mebusan'ın beşinci şubesinde görüşülmesi ise 6 Kasım 1918 Çarşamba günü başlamıştır. Önergeyi veren Divaniye mebusu Fuad beydir. Yüce divana sevk istenenler ise Sait Halim Paşa ile Talât Paşa kabineleridir. Gösterilen gerekçede şu nedenler sıralanmaktadır :

"Sebebsiz ve vakitsiz savaşa girilmesi"

"İlan-ı harbin esbabı ve avamili hakikiyesi ile sureti cereyanı ve vukuu hakkında Meclis-i Umumiyye hilaf-ı vaki beyanatta bulunmak".

"Seferberlikten sonra ve ilan-ı harpten evvel itilaf hükümetleri tarafından vaki bulan şerefli ve faideli teklifleri red eylemeleri ve Almanyadan bir günâ taahhüt olmaksızın ve bir faide-i gaye temin etmeksizin harbe sürüklenilmesi."

"Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevdi ederek her cepheye fûnûn-u harbiyenin kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf menafii hususiyeyi şahsiye uğrunda kuvva-ı hayatiyeyi milletin gasp ve ısrafına müzaheret eylemesi."

"Kavaidi hukukiye ve insaniyeye ve hassaseten kanuni es-simizin ruh ve serahatine külliyyen menafii mevkut kanunlar ve emir ve nizamlar ısdar ederek memleketi bir sahne-i fecaiye kalp eylemesi."

"Vekai-i harbiyeden şevkölceyşe taalluk etmeyen ve bina-enaleyh katmi lazım gelmeyenleri mücerret muhafaza-i mevki dayesiyle ketm eylemesi ve her gün birer menfi sebeble düşmana çiğnettği vatani muazzez aksamının avakıb-ı elimesinden milleti vakt ve zamanıyla haberdar etmemesi."

"Harp seneleri zarfında itilâf hükümetleri tarafından mükerreren vuk'u bulan ve bilhassa Rusyanın inhiâlinden sonra edilen sulh tekliflerini red eylemesi ve bilnetice bugünkü akıbeti meşumeyi davet eylemesi.

"Harbin ihdas eylediği müşkülât karşısında halkın ihtiyacını karşılayacak tedabire tevessül edecek yerde ve bir takım eşhası maddiye ve hakimiyenin ihrazı servet eylemesini teminen ihtikâr ve suistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması."

"Hiç bir lüzum ve kanuna müstenid almayarak siyasi ve askeri sansürler ihtasıyla hürriyet-i matbuat ve muhaberatı ihlâl eylemesi ve Avrupa evrakı havadisini memlekete ithal etmemesi."

"Dahil-i memlekette bir hercümerç idare vücuda getirerek ve hürriyet-i can-ı mal ve ırza musallat bir takım çetelere müzaharet ederek ikâ eyledikleri fecaiye iştirak eylemesi..."

Bir zamanlar Talât Paşanın hemen her dediğini ay birliği ile onaylayan bu meclis, bu kere tam bir dönüş yaparak onu suçlama yolunu tercih etmiştir. Ne var ki yaranamak istediği düşman güçleriyle onların işbirlikçilerine de yaranamamış ve kısa süre sonra feshedilmiştir. Fakat Talât Paşa ve arkadaşları hakkındaki suçlamalar Divan-ı Harb-i Örfî'lerde sürdürülmüştür.

Talât Paşanın çeşitli zamanlarda elde ettiği rütbe ve nişanların geri alınmasında Damad Ferit hükümetinin bir kararıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kararın tam metni aşağıya çıkarılmıştır:

"Seyyiatı vakiasından dolayı divanı harbî örfiye sevki ik-

tiza eden sadr-ı esbak Talât Paşanın haiz olduğu rütbe-i vezaretin ve hamil bulunduğu nişanı zişanlar ile madalyaların nez'i ve hükumatı ecnebiye tarafından ita kılınmış olan nişan ve madalyaların dahi talikına dair olan mü sadei seniyyenin istirda-dı tensip edilmiştir.

İşbu iradei seniyyenin icrasına sadaret memurdur.

12 Mart 1335 (1919)"

Başta Sadrazam Damat Ferit Paşa olmak üzere bütün vükelanın imzaları olan bu karar yasalara aykırıdır. Çünkü bir kişinin elindeki rütbe, nişan vb. gibi kazanımları mahkeme kararı olmadan geri alınamaz. Oysa kararda da belirtildiği gibi böyle bir mahkeme kararı olmadığı gibi, sadece "Divan-ı Harbe sevk-i iktiza eden" gibi düzeysel bir cümlede özetlenen bireysel girişim sonucu varılan bir hüküm mevcuttur...

1906 da kurduğu gizli örgütle, yıllar boyunca özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelerine bağlı ileri bir Osmanlı devleti yaratmak gibi iyi niyetle harekete geçen Talât Paşa, kendi gücüyle eriştiği tüm rütbe mevkilerden yoksun bırakılmış oluyordu. Oysa bu yoksun kalış, geçicidir. Tarih önündeki yargılanmasından aynı suçlamalarla çıkması beklenemezdi. Zaten onun gibi belli bir amaç için baş koyan inkılâpçılar bu nitelikte kararlarla yıkılmazlar. Yıkılmadıklarının en somut örneğinde Talât Paşanın "Mehmet Sai" takma adıyla göçmen olarak yaşadığı Almanya-da bile mücadelesine devam olanaklarını aramasında ve yaptığı çalışmalarda görülmektedir. Büyük örgüt ustası, eski örgütünün enkazı üzerine bir kurtuluş savaşının çatısını bina etmek için yâd ellerde bile boş kalmıyordu. Zaten boş kalmak yapısına aykırıydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

"Robespiyer, Danton

Baböf, Marat...

Ne başlangıç ne son!

Doğan ölen, be anaçkom

doğan ölen, doğan hayat!..

Yazan : İmzasız adam

(Resimli Ay, Ağustos 1930)"

GURBETTE SOLUK SOLUĞA

1

Talât Paşanın Almanya günlerine ait çeşitli anılar, incelemeler yazılmıştır. Ama kendisinin tuttuğu bir günlük yoktur. Elimizde sadece (kendini savunma için kaleme aldığı) anılar diye bilinen bir kitapla bazı arkadaşlarına gönderdiği mektuplar var. O günler Talât Paşa açısından yoğun bir haberleşme faaliyeti içinde geçmiş olmasına karşın, yazdığı mektuplardan çok azı elimizde bulunmaktadır. Örneğin Cemal ve Enver Paşalara yazdığı mektuplarla diğer arkadaşlarına yazdığı mektuplar içersinden ancak Cavid beyin elindekiler gün ışığına çıkabilmiştir. Bunun nedeni diğerlerinin çeşitli nedenlerle gurbette ölmüş bulunmaları, evraklarının ya bütünüyle yakolması, ya da bugün erişemeyeceğimiz kurumların eline geçmiş bulunmasıdır. Bir başka nedende aydınlarımızdaki mektup saklamama ve az yazma hastalığının o günlerde de var olmasıdır.

Bu mektuplardan (yani elimize kadar ulaşanlardan) ve diğer bazı anı ya da belgelerden Paşanın Almanya'daki üç yılının ülke sorunlarıyla dolu geçtiğini öğrenmekteyiz. Paşa bütün çabasıyla bağımsızlık savaşı yapan anayurduna destek olmağa çalışmış, bu amaçla siyasi örgütünü kullanmış, yeni yeni örgütler kurmağa uğraşmıştır. Kısacası sürekli uğraş içersinde soluk soluğa geçen bir üç yıldır bu. Uğraşlarının dağıltusunu ve niteliğini açığa çıkarabilmek için eldeki mektuplarının önemli bölümleri ile bazı belgelere burada aynen yer vermeğe gayret ettik. Yalnız bunlara değinmeden önce Almanya günlerinin genel çizgilerini ortaya koyabilmek amacıyla toplu bir özetleme yapmayı da yeğledik.

Talât Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra

Berlin'i kendisine sürekli ikametgâh olarak seçmiştir. Bunun ana nedeninin Avrupa'nın diğer yöreleri ile olan ulaşım ve iletişim olanaklarının fazlalığı yanında, Bolşeviklerle olan temasların da bu kentten kolaylıkla yapılabilmesidir. Ayrıca sadrazamlık döneminde tanıştığı ve dast olduğu üst düzey Alman yöneticilerinin bu kentte toplanması bir başka tercih nedeni sayılabilir. Kendisinin sürekli oturma yeri olarak Berlin'i seçmesine karşın Avrupa içlerinde, çeşitli merkezlere sık sık gittiğini biliyoruz. Bu gezilerinin temel amacı Avrupa'ya dağılmış alan İttihat ve Terakki üyelerini gene bir çatı altında tutmak ve onları ülkenin geleceğinde söz sahibi kılmak arzusuuydu. Öte yandan Anadolu'da başlayan bağımsızlık hareketine de dışardan bir destek sağlamak, bu hareketin içinde yer almak, ama bunu gene örgütlü bir biçimde yapmak niyetinin de varlığı yadsınamaz. Zaten yurttan kalan ve gizli olarak faaliyetlerini sürdüren İttihat ve Terakkiye bağlı örgütlerde Talât Paşanın emir ve tavsiyelerine her zaman kulak veriyorlardı.

Cavid beyinde zorunlu olarak Avrupa'ya kaçışı ve İsviçre'ye yerleşmesi Talât Paşa için önemli bazı olanakların doğması demekti. Çünkü Cavid beyin Avrupa finans çevreleriyle olan yakın ilişkileri bir kenara atılacak cinsten değildi. Bu ilişkilerden yararlanmak, en azından bazı davranış ve eylemlere karşı bunların desteğini sağlamak gerekiyordu.

Talât Paşa, yurttan ayrıldığı vakit, gelecekteki Türkiye'nin sınırlarını da aşağı yukarı kafasında çizmişti. Bu sınırların içerisinde Arap ülkeleri yoktu. Kısacası Misok-ı Milli'de Meclis-i Mebusan tarafından samutlaştırılan sınırlar daha 1919 yılı başlarında Talât Paşa tarafından değişik yerlerde ve çeşitli vesilelerle açıklanmıştı. Ona göre barıştan sonra kurulacak olan yeni devletin (bu noktada Talât Paşanın ısrarlı olduğunu her konuşmasında görüyoruz) homojen bir yığına yani Türk ve Müslüman halka dayanması kaçınılmazdı. Adeta bu koşulu yeni devletin yaşaması için gerek ve yeter şart olarak görüyordu. Trakya sınırı kendisinin başmurahtas olarak katıldığı İstanbul konferansında 1913 yılında çizilmişti. Türkiye'nin bu noktadan daha gerilemesi istenemezdi ve bu hakça olmazdı. Hele sevgili Edirne'nin Yunanistan'a bırakılması düşünülemezdi. Bu o bölge-

de barışı daha başından kundaklamak demektir. Yunanistan'a bir taviz verilmek isteniyorsa bu Batı Trakya'da Bulgaristan'ın terkedeceği yörelerle sınırlı olabilirdi.

Anadolu topraklarında Türk-Müslüman unsurun çoğunlukta olduğundan kimsenin, hiç bir devlet ve kurumun kuşku duymaması gerekirdi. Batı Anadolu'da ilkçağlarda yaşayan İyon halkına dayanarak bu yörenin Elen sayılması yanlıştır. Rumlar bu yörede demografik anlamda azınlıktadır, Ermenilerin dağu ille-
rinde azınlıkta bulunuşu gibi... Kuşkusuz bu durumda gerek Rumlar, gerekse Ermeniler Anadolu'da kurulacak yeni yönetim açısından azınlık haklarından yararlanması gereken grupların başında geleceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun güney bölgesinde yaşayan Arap unsurların çoğunlukta bulunduğu yerlerde son kararı bu halklar verecektir. Osmanlı İmparatorluğunun, Talât Paşanın sık kullandığı deyimle "yeni yönetim" in bu noktada hiç bir itirazı söz konusu olamaz. Fakat Türklerin ezici bir biçimde çoğunluğu oluşturdukları Kerkük ve Musul bölgesi Osmanlı devletinin sınırları içinde kalmalıdır. Bu arada Musul ve Kerkük dolaylarını içeren bölge yönünden İngiltere ile Fransa arasındaki çıkar çekişmesinden yeni devlet ya da barıştan sonraki Osmanlı hükümeti yararlanmayı bilmelidir. Dikkat edilirse yılların Osmanlı dış politikasının çelişkilerden yararlanma yaklaşımından Talât Paşa vazgeçebilmiş değildir.

Talât Paşanın yazdığı mektuplardan, yaptığı konuşmalardan edinilen izlenim şudur : Anadolu'da bağımsız bir Türk devletinin yaşayabilmesi ancak İngilizlerle Bolşevikler arasında bir tampon bölge kurulmasının gereğine Batı ülkelerini inandırmakla mümkündür. Aksi takdirde İngiltere Anadolu'nun parçalanması ve Ortadoğu egemenliğini sağlama almak için, bölgede yapay denilebilecek yeni devletçikler yaratma yolunu deneyecektir. Bunu engellemek ancak ve ancak bu ülkeye Bolşevik tehlikesini anlatmakla mümkündür. Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma olasılığı, Bolşevikler Kafkaslara indiği ölçüde artmaktadır.

Talât Paşa Anadolu'da kendine bağlı bir örgütü kurabilmesinin ancak, varlığından hiç bir zaman kuşku duymadığı Kara-

bekir - Mustafa Kemal (Talât Paşanın deyimiyle Sarı Paşa) çekişmesine bağlı olduğunun da farkındaydı. O halde böyle bir örgütün çekirdeklenebileceği yöre Karabekir'in kesin bir biçimde etkin olduğu Doğu Anadolu olabilecektir. Bundan ötürüdür ki söz konusu örgütlenmeyi yapma amacıyla Küçük Talât Doğu Anadolu'da görevlendirilmiştir. Kör Ali İhsan bey de bu yeni örgütün siyasal programı anlamında bir metin hazırlamıştır. Talât Paşa hazırlanan bu program metnini, gözden geçirilip eleştirilmesi için başta Cavid bey olmak üzere bir çok arkadaşına göndermiş, fakat, ne yazık ki hemen hiç birinden dişe dokunur bir yanıt alamamıştır. Bu da İttihat ve Terakki'nin Talât, Cemal ve Enver Paşalar dışındaki ileri gelenlerinin tam bir yılgınlık içinde olduğunu gösteren bir kanıttır.

Berlin günlerinde, özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da toplanmasından sonra, milli davanın yabancılara ve üçüncü dünya ülkelerine açıkça anlatılmasını amaçlayan örgütlenmeler ağır basmağa, bu yöndeki faaliyetler önceliği almağa başlamıştır. Bu gayeye yönelik bir de büro kurulmuştur. Bu büro ve ona bağlı diğer yan kuruluşlar bir yandan Ankara hükümetinin amaçlarını açıklayan basın bildirileriyle batı kamu oyunun aydınlatmayı hedeflerken, diğer yandan da bağış vb. kaynaklardan topladıkları paralarla Ankara'nın acil ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktaydılar.

Enver ve Cemal Paşanın doğuya, Rusya içlerine gitmelerinden sonra Talât ve Enver Paşa arasında ciddi boyutlara ulaşan bir düşün ayrılığı başgösterdi. Talât'ın Bolşeviklere karşı tampon bir güç olmayı amaçlayan, bu nedenle de İngilizlerle iknaya çalışan politikası Enver'in suçlamalarına neden oldu. Örneğin Enver Paşanın Cemal Paşaya yazdığı bir mektupta şu satırları okumaktayız :

"Gelelim Sai beye... Sai bey İngilizlerle münasebeti haremeti ziyafetler teati edecek dereceye vardırıdığından ben Ruslara karşı onun bu hareketinde hemfikir olmadığımı söylemeğe mecbur oldum ve Talât Paşayı memlekete avdet edince herşeyi ihtiva edecek bir fırka başında bulunmak emelinde görünce arzettiğim teşkilatı temamlıyale cidden birbirimizden şüphe etmeyecek ve mektuplarımızı sansüre lüzum görmeyerek çalışacak

arkadaşlardan teşkile karar verdim...” Bu örnek Enver Paşa'nın Talât Paşayı suçladığı satır ya da sözlerin belki de en hafifidir. Açık olan dostların arası açılmamışsa da yolları ayrılmıştır.

Talât Paşa Mustafa Kemal Paşanın bir gün kendisiyle işbirliği yapacağına inanıyordu. Bunu bazı kereler abartmaya varan bir coşkuyla çevresine yansıtmaktan da çekinmiyordu. Özellikle M. Kemal'e yazdığı mektuba aldığı yanıtı yorumlama biçimi bu abartmalı davranışın en güzel örneğidir. M. Kemal'in mektubunda Anadolu'nun İtalya'daki temsilcisi Cami (Baykut) beyle ilişki kurmalarını söylemesi Talât Paşayı çok umutlandırmıştı.

Bu noktadan sonra Talât Paşanın Anadolu'ya dönmek için Ankara'nın vereceği izni bekleme dönemi gelir. Bu umud ve endişe dolu bir bekleyiştir. Endişeleri M. Kemal'in Cemal Paşaya karşı takındığı tavidir. Özellikle Bekir Sami beyin, Cemal Paşaya Moskova'da söylediği, ölçüsü itibarıyla ağır olan sözler onu düşündürmektedir. Bundan ötürüde Küçük Talât beyin Doğu Anadolu'daki örgütlenme çalışmalarının hızlandırılmasını ister. Böylece Ankara üzerinde dolaylı bir baskı unsuru olabileceğini beklemektedir.

Malta sürgünlerinin serbest bırakılması ve bir bölümünün Anadolu'ya kabul edilmesi umudlarını birden arttırır. Hüseyin Cahit'in Fransa'ya gittiğini öğrenince ne yapıp yapıp onunla bir görüşme fırsatı arar. Fakat bu fırsat bir türlü yapılamaz, yani görüşme olmaz. Oysa Talât Paşa herhangi bir istasyon'da yapılacak bir kaç saatlik ayaküstü görüşmeye de razıdır. Bunu kurma çabasında olduğu yurda yönelik örgütü daha da kuvvetlendirmek için istemektedir. Böylece Mustafa Kemal'i kendine gereksinir bir düzeye getireceğini ummaktadır. Hüseyin Cahit'ten de bu yönde yardım istemeyi planlamıştır.

O günlerde Ankara'dan gelen haberler İttihatçı olmayan milletvekillerinin Mustafa Kemal'e karşı sert bir muhalefeti örgütleyip, yürütmek üzere olduklarını göstermektedir. Hatta M. Kemal'in bir yerde dostlarına "İttihat ve Terakki haklıymış, bu adamlarla bir yere gidilmez" şeklinde konuştuğu da kula-

ğına gelmiştir. Bütün bunları iyiye yorar. Anadolu'ya dönme günleri (göründüğü kadar) yaklaşmıştır artık.

Bekir Sami Londra konferansı için İtalya'dan geçerken Cami ve Cavid beylerle yaptığı sohbette Meclisteki bu muhalefetten yakınmış, M. Kemal yanlısı milletvekillerinin de tam bir düşün karmaşası içersinde bulunduklarını, bir öndere olan ke-reksinin her geçen gün arttığını söyleyince, Talât Paşanın umudları birden doruğa ulaşmıştır. Artık M. Kemal'e karşı elinde büyük bir pazarlık gücünün bulunduğu ortadaydı.

Onun bu umudunu pekiştiren, konularının doğruluğunu gösteren bir başka olayda İngilizlerin Londra kanferansı arefesinde kendisiyle ilişki kurmak istemeleridir. Önce İstanbul'dan tanıdığı, İngiliz İntelejansının adamlarından Aubrey ile olan mülakatı, sonra Berlin'de İngiltere elçiliği kanalıyla kurulan ilişki ve konuşmalarda ileri sürülen istekler... Bunlar hem Aubrey'in daha sonra ayrıntılı bir biçimde değineceğimiz anılarında, hem de Talât Paşanın mektuplarında yer almaktadır. Elimizdeki bu kaynaklardan anladığımıza göre Talât Paşa İngilizleri bazı konularda ikna ettiğine inanmıştır. Fakat, tam bu görüşmelerin umudlarını doruğa çıkarttığı ve Anadolu için vazgeçilmez kişi hüviyetine büründüğüne olan inancını pekiştirdiği sırada Anadolu'dan istenmediğine dair ilk haberler gelmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi Bekir Sami'nin Moskova'da Cemal Paşaya söyledikleri umud kırıcıdır. Oysa Talât, Cemal Paşayı Radek aracılığı ile SSCB Dışişleri komiserliğine tanıtmıştır. Açık olan o dönemde Talât Paşanın Bolşeviklerle olan ilişkisinin Ankara'dakilerden daha içten ve inandırıcı olduğudur. Bunun nedeni Talât Paşanın düşünceleri ve eylemleri yönünden sahip olduğu açıklıktır. Sosyalizmin gelecekteki gücünü her yerde ve her konuşmasında vurgulamaktadır. Üstelik bunu inanaarak yapmaktadır. Ama buna karşın Bolşevizmin Türk toplumu açısından kabûlünün yapay ve özenti olmaktan öteye geçemeyeceğini de belirtmektedir. O İngilizlerle Bolşevikler arasında bir sınır devleti olmanın yararına inanmaktadır. Bu yarar üçlüdür. Yani İngiltere, SSCB ve Türkiye ve konumdan kendi açılarından çeşitli ve değişik yararlar elde edebileceklerdir. Londra konferansından önce ısrarla Bakir Sami ile görüşmek istemesi

bundandır. Anadolu işlerine Enver'in karışmasını hiç istememektedir. Ona göre örgütünün gücü arttıkça, Bolşevikler güçlendikçe, Anadolu bir olgun meyva gibi ellerinin arasına düşecektir. Özellikle Büyük Millet Meclisinde ki muhalefetin güçlenmesi ve acımasızlığı oranında Mustafa Kemal kendisine yanaşacak, en azından pazarlık yapmak isteyecektir. Bu olgu Talât Paşa için bir motematiksel bağıntı kadar güçlüdür, kaçınılmaz bir durumdur.

Bilgilerimize göre Talât Paşa bir noktayı hesaba katmaktaydı: yılların deneyimi ile yoğrulmuş bir inkılâpçıyı, hele o kişi kendi emperyalist emellerinin de bittetcrübe farkına varmışsa İngilizler ayakta tutmazlardı, yaşatmazlardı. Talât örgütçülüğü, siyasal deneyimleri ve hatta çevresinde yarattığı karizma ile o günlerde Mustafa Kemal'den daha tehlikeliydi. Aslında, İngilizler de Talât'ın, özellikle Bolşeviklere karşı tampon görevini görecek güçlü bir devletin yaşatılması yolundaki politik görüşlerinin doğruluğuna inanıyorlardı. Ama bu Talât'sız da gerçekleşebilirdi. Bunu denemekte de yarar vardı...

Talât Paşa, 1921 baharında, Berlin'de İngiliz yetkilileri ile yaptığı görüşmeleri zaman zaman Cavid'e yazıyor, olayların genel akışı konusunda bilgi veriyordu. Cavid'in günlüğünde Talât Paşaya karşı yazılmış satırları anımsayınca kişinin "Niçin Cavid?" sorusunu soracağı gelmektedir. Acaba ona böylesine güveniyormuydu? Talât Paşanın genç yaşından itibaren içinde yetiştiği ihtilâlcî ortam, bilhassa bu gibi sorunlarda insanın kendisine bile güvenemeyeceğini öğretmişti. Ama Cavit bey Talât Paşanın gözünde bir bileşkekti. Batının ileri finans çevrelerinde tanınıyor, Anadolu da kendisini (gelecekteki hesapları açısından olsa gerek) bütünüyle yodsımiyordu. Cavid beyin bütün bu ilişkileri kendisinin bileşkesel konumunu yansıtacak örneklerdi. Ne var ki Cavid, o günlerde içinde bulunduğu aşk ortamı ve yeni evlilik hazırlıklarıyla meşgul olduğu Talât Paşanın yazdıklarıyla gereğince ilgilenecek durumda değildi. Fakat ona yazdığı mektuplardan birindeki şu cümle dikkati çekmektedir: "...Korkarım bunlar seni Berlin'de tutmak için oyalıyorlar". Talât Paşa bu cümleye o an için bir anlam vermemiş, olsa olsa Cavid'in alıştığı kötümserliğine yormuştur. Mek-

tubu aldıktan bir kaç gün sonra öldürüldüğünde ise bu cümle-
nin değerini tartacak konumda değildi artık. Evet Cavid'in söz-
lerini okuduğunda belkide gülmüş, "İngilizlerin beni burada tut-
maktan amaçları ne olabilir" diye de içinden söylenmiştir. A-
maç ise bir kaç günde açığa çıkmıştır.

Talât Paşanın gurbet günlerini içeren bu gelişmeleri bir
kere de onun mektuplarından izleyerek, değerlendirmeye ça-
lışalım. Bundan sonra sıra diğer bulgulara gelecek.

2

Talât Paşanın Cavid beye yazdığı mektuplarla, diğer mek-
tuplarından elimizdekilerinin önemli bölümleri tarih sırasıyla
şu bilgileri içermektedir:

27. Eylöl. 1919

"Azizim Cavidim,

Mektubunu dün aldım. En evvel düşündüğüm, buradan sa-
na bir pasaport tedarik edip göndermek oldu. Biraderinin bura-
da bulunduğunu evvelce işltmiştim. Dün Ziya'dan resimlerini is-
tedim. Bugün Berlin'de buluştuk. Resimleri aldım. Ancak bira-
derin sana benzemediğini söyledi. Şimdi Pasaportu alıp Vita-
lis efendi marifetiyle sana gönderiyorum.

Adresim: M. Saiy

Neubahelsberg

Bei Berlin..."

Bu mektuptan anlaşıldığına göre Talât Paşanın Cavid'le
mektuplaşması 1919 sonbaharına rastlamaktadır. Kendisinin
bundan önce diğer arkadaşlarıyla mektuplaşıp mektuplaşmadığı
konusunda bir bilimiz yok. Yalnız ilerde yer alacak mektup-
larından da anlaşılabacağı üzere Enver, Cemal, Dr. Nazım, Baha-
attin Şakir'le bazı haberleşmeleri olsa gerek. Ayrıca Talât Pa-
şanın Almanya'da M. Sai adına çıkarılmış bir pasaportla bulun-
duğunu da biliyoruz. M. Sai adını Paşa daha önce de Balkon sa-
vaşına gönüllü olarak katılmak istediğinde kullanmıştı.

Bu mektubunu izleyen 21 Ekim 1919 tarihli mektubunda

İsviçre-Münih-Berlin arasındaki yolculuğunu anlatarak, burarlarda rastladığı bazı eski dostlardan söz etmektedir.

1. Aralık. 1919

“Kardeşim Cavid’ciğim,

Son mektubuna cevap yazmadım. Çünkü yazılacak yeni bir şey yoktu. Dinari’nin delegesi (Burada İtalyan hükümetinin temsilcisi kastedilmektedir) geldi. Uzun uzadıya görüştük. Muhavereimiz pek akademik geçti. Ciddi, haklı bir şey yapmak niyetinde değildirler. Dahil (Anadoluylla) ile olacak temas ve münasebatımıza tavassut için emir aldığını söyledi ve bütün mezu-niyetinin bu esasa müstenid olduğunu da ilave eyledi. İlk mülakatla bende fazla tafsilata girmedim. Ancak bugünkü vaziyete göre fazla bir şey yapabileceklerini umud etmiyorum. İsviçre’de iken Mustafa Kemal’in yanına Asım bey isminde birini göndereceğimi söylemiştim. İşte bu mektubu size Asım bey verecek. sende gerek onlara, gerek İstanbul’a bir şey yazmak istersen Yaz, not ettir, nasıl istersen öyle yap. Asım gayet zeki, emin, tam sevebileceğin bir gençtir. Ben kendilerine bir şey yazmadım. Mülahazatımı not ettirdim ve görüşmek üzere birisini göndermelerini rica ettim. Baha bey ve refiki henüz hareket etmediler (Enver Paşa ve Bahaattin Şakir’den söz ediyor). Her şey hazırdır. Yalnız acık bir havaya intizar ediyoruz. Her ikiside gözlerinden öpüyorlar. İstanbul’dan yeni bir haber almadım. Sen almışsan yaz. Ben ümidimi artık kamilen güneşin doğduğu taraflara bağladım. Bütün varlığımla artık o dairede çalışacağım. Ve cidden pek büyük ümitler besliyorum. O taraflı buradakilerle pek kaynaştık. Onlarda son zamanlarda epeyce canlandılar. Seyid Ahmet Cafer’e yazdığım cevabı sana gönderiyorum. Lütfen kendisine verirsiniz. Hallaçyan’ın gözlerinden öperim. Görürsen misafir ettiğimiz zata da selamımı söyle, Necmettin (Molla) beyin yanında mektubuna cevap yazacağım. Hayrettin için mektep müdürüne yazdık (Kayınbiraderi). Daha bir cevap alamadım. Kendisinin ve Kemal beyin gözlerinden öperim. Seninde özlemiş, özlemiş gözlerinden öperim, Nur-u aynım kardeşim.

H. Kitabın (Anıların) neşrinden şimdilik sarfı nazar et-

tim. Âtiye talik edeceğim, Türkçesinin tab'ı bitmek üzeredir. Bittince sana göndereceğim."

Bu mektubun altında 21 Kanunevvel 1919 tarihi de bulunmaktadır. Bundan da yaklaşık bir ay içinde yazıldığı izlenimi ediniliyor.

16. Kasım. Cuma (1919)

"Kardeşim Cavid'ciğim

Salı sabahı Ali (Enver Paşa) beyle birlikte Berlin'e geldik. İlk mülakatı müteakip «Zug»da bahsettiğimiz zat Londra'ya oradan da Paris'e gitmiş. Tavassut edende Ali beyden iki gün hareketini tehir etmesini rica etmişti. Dün avdet etti. İki defa mülakat ettiler. Londra'da seninle beraber Edirne'ye kadar teşyi ettiğimiz zat ile (W. Churchill) görüşmüş, o da Paris'te bulunan reislerine göndermiş. Paris'te reisle, Hariciye Nazırı ile ve Montague ile görüşmüş, teklifleri şu yolda hülâsa edilebilir: İstanbul'un ve ekseriyeti Türk olan yerlerin Devlet-i Osmaniye'ye kalmasına muvaffakat ediyorlar. Sulhtan sonra tedafüi bir ittifak akdini kabul ediyorlar. Mısır'da, Afgan'da Hindistan'da tesis yapmaktığımız ve Kafkasya'daki hükümetlerle birleşerek Bolşeviklerin İran'ı istila etmelerine mani olmağımızı teklif ediyorlar. Ve bittabi bu işleri başa çıkaracak bir hükümeti şimdiden vücuda getirmekliğimizi de kabul ediyorlar. Bizden de müsbet ve kat'i teklif istediler, biz de kat'i teklifimizi bildirdik. Bizim teklifimizde seninle görüştüğümüz hudud dahilinde: tamamen müstakil bir Türkiye'nin vücuda gelmesi ve âtiyen, Araplar arzu ettikleri takdirde bir Türk - Arap konfederasyonuna mani olunması.

Bu müzakerelerde ben bulunmadım. İşin derece-i ciddiyeti hakkında kat'i bir fikrim yoktur. Mukabil teklifimiz güya bugün telgrafla Paris'e yazıldı. Kabul ederlerse dün Berlin'e gelen maslahatgüzar Lord Kilmarfad müzakereye memur edilecekmiş. O vakit bende müzakereye iştirak edeceğim. Yeniden beş gün müddet istenildi. Bu müzakere başlarsa yine sana yazarım.

Arada geçen muhaverelerden anlaşıldığına göre Bolşeviklerden fena halde ürkükleri anlaşıyor. Yalnız bu sebep bize

gidiyor. Buradaki temasları konusunda bir bilgimiz yok. Dönüşte İsviçre'ye, Cavid beye tekrar uğrayarak Anadolu'ya geçmek kararında olduğunu bildiriyor. Cavid bey bunun için zamanın erken olduğunu söyleyerek onu düşüncesinden vazgeçiriyor, Talât Paşa tekrar Almanya'ya Berlin'e dönüyor.

25. Nisan. 1920

Cavid beye yazdığı bu mektubunda önce Enver beyin Moskova'ya salimen vardığını haber veriyor. Bazı kişilerinde bugünlerde İstanbul'dan geldiklerini ve yeni haberler getirdiklerini ekleyerek şunları yazıyor:

"Gelen arkadaşın vapurunda Ahmet Rüstem, Muhtar ve bizim Memduh Şevket (Esental) beyler varmış. Benim Berlin'de olup olmadığını bilmiyorlar. Ben Memduh Şevket'in Berlin'e gelmesini ve sonra dahile gitmesini telgrafla yazdım. Üçüde dahile gitmek üzere Roma'ya gitmişler. Memduh'tan alacağım malumatı sana da yazarım."

"Dün buradan Lahey ataşemiliteri Selânikli Osman Hoca'nın oğlu ve Selânik'li Mustafa'nın (M. Kemal) mektep ve sınıf refiki Nuri bey (Conker) mahalli maksuda hareket etti. Noktai nazarımı kendisine de ariz ve amik anlattım ve senin mülahazalarını da ilave ettim... Refikam bir kaç gün için biraderi ile Münih'e gitti. Memduh ile görüştüktan sonra belki bende gideceğim..."

1. Mayıs. 1920

"Kardeşim Cavid,

Biz burada bir büro teşkil ettik. Matbuat bürosu. Lahey, Lausanne ve Roma ile tesisi münasebet edeceklerdir...Sai".

9. Mayıs. 1920

"Cavid bey kardeşim,

Bununla size üç mektup oluyor yazıyorum. Hiçbirisine cevap alamadım. Acaba Lausanne'da değilmisin. Cahit'in Paris'e gidip gitmediğini sormuştum. Bu meseleye ben çok ehemmiyet veriyorum. Şerif Paşa'dan telgraf gelmezse bile yine gitmesini söylemiştim. Kuzum Cavid'ciğim buna dair bana yaz.

Son mektubumda burada bir matbuat bürosu tesis ettiği-

mizi yazmıştım. Bu büro Türkocağı ile dağrudan doğruya temasa gelecek. Sizden Harun'un adresini istemiştim. Lütfen onu biran evvel bildir". Bu arada büroda kullanılmak için Türkiye'ye ilişkin haberlerin küpürünü istiyor. Sonra da gene ülke sorunlarına dönüyor: "Bizim şeraiti sulhiyenin tebliğinden sonra, büro bir miting tertibini düşündü. Bu mitinge Türkler, Araplar, Hintliler, Mısırlılar, Azerbeycanlılar iştirak edecektir. Miting neticesinde bir protesto telgrafı yazılacaktır... Bu protesto telgrafı reisi hükümetlere, bizim delegasyona ve *Humanité* gazetesine gönderilecektir".

3 Temmuz tarihli bir mektupta da Tefvik Rüştü'den (Aras) söz edilmektedir: "Tefvik Rüştü Hüseyin Ragıp'ı tavsiye ediyor. Hüseyin Ragıp'ta bir hafta sonra Ankara'ya gideceğinden oraya bir tebligatım olup olmadığını soruyor ve Tefvik Rüştü'nün Ankara'da olduğunu bildiriyor. Ben bunca olan teşebbüsümüzden bir nebze olsun bahsettim. Teşebbüsümüzü de Nuri ve Edip beyler vasıtasıyla bildirdiğimizi ve onlara bir an evvel cevap verilmesini yazdım..."

...Yunanlılar zannedersem umut ettikleri kadar kolay muvaffak olamıyorlar. Benim hastalığım tamamen geçti (Bu hastalığın ne olduğuna dair bir bilgimiz yok)."

14 Temmuz 1920

"Dün Londra'dan Mehmet imzasıyla bir mektup aldım. İsmail Hakkı Paşanın yazısına benzettim. Anadolu'dan aldığı evrakı gönderdiğini ve benden bir vagon kağıtla hurufat istediklerini yazıyor. Gösterdiği adrese yazarak izahat istedim. Senin bundan malûmatın varsa bana yaz".

Arada bir tarihsiz mektup var, ama anlatılan olaylar açısından Temmuz ayı içinde ya da hemen sonra yazılmış olması gerekir. Bu nedenle ona bu sırada yer veriyoruz.

Tarihsiz

"Azamiyyûn (Bolşevikler) Mustafa Suphi vasıtasıyla memleket dahilinde komunizm için çalışmak istiyormuş. Türkiye komunistlerinin şefi olarak onu tanıyorlarmış".

"Geçen gün Anadolu'dan Enver bey isminde bir zat geldi. Hararetli, hamiyetli, İttihatçı bir genç. İzmirde İttihat ve Terak-

ki mektebi müdürü imiş. Şimdi Büyük Millet Meclisinde Mebus, Pul tabettirmek için İtalya'ya gönderilmiş. Bu memuriyetini bizim İzmir murahhassı ve şimdi İktisat Vekili Celal bey (Bayar) tensip etmiş. Maksat Almanya'ya kadar gelip bizimle temas etmesi imiş. Geldi, Eyüp Sabri beyden Celal beyden mektuplar getirdi. Bizim Kör Ali beyde bir program göndermiş. Teşkilâtımızın tanzim ve ihzarı düşünülüyor. Eyüp Sabri dahile girme zamanının geldiğine kani İsek zemini ihzar etmek üzere yazmaklığımı rica ediyor. Teşkilâtın ihyasına dair fikirlerimi yazdım. Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim. Şeref beyle beraber program üzerinde biraz çalışacağız...”

“...Mustafa Kemal'i Meclis biraz sıkıyormuş. O da bizimkilerin Mecliste ve haricte teşkilat yapmalarını arzu ediyormuş, bir sohbet: İttihatçıların fena dedikleri içinde iyisine tesadüf etmedim, demiş”.

15. Kasım. 1920

“Kardeşim Cavid'ciğim,

İşte bu defa hiç vakit geçirmeksizin mektubuna cevap veriyorum. Bundan sonra da öyle hareket ederek ben de hissi vazifeperver olduğumu ispat edeceğim...”

Belliki mektuplarına ara verdiği ve Cavid beyin bazı serzenişlerine muhatap olduğu için üstü kapalı bir biçimde taş atmak istiyor.

“Ali bey (Enver Paşa) hâlâ buradadır. Ali beye göre Kafkasya ihtilali ve Rusların bu husustaki endişeleri izale edilecek olursa yani oradan kat'iyen vazgeçtiğimize ve oraları kendi mukadderatına terk ettiğimize, daha doğrusu oralarda Sovyet idaresinin teessüsüne muvaffakat eylediğimize dair Bolşeviklerde kanaat hasıl etmeğe muvaffak olursak bizim memleket idareyi dahiliyesine müdahale etmemek şartıyla müştereken Anadolu ve Arabistan'da İngiltere ve Entente aleyhine çalışmak mümkündür. Herhalde bugün yapılacak başka bir şey olmadığından Moskova ile hüsnü münasebatı idame ettirmek hayırlıdır kanaatındayım”. Bu arada Mustafa Suphi ile ilgili bir bilgi notu da var.

“Ankara müzakeratı hakikaten hem manasız, hem vakitsiz işlerle dolu (Meclisteki tartışmaları kastediyor). Arasına bize

de geliyor. «Yeni Gün» gazetesi de henüz mesleğini tayin edememiş. Böyle olması da tabii, Mecliste fırka teşkilâtı yapılmamış. Herkes müstakil, serbest. Aklına geleni söylüyor. Hükumete ve teşkilata henüz bir ciddi şekil verilememiş. Sovyet ilan ettiklerini dair bir telgraf vardı. İşte bu havadiste henüz bir şeye karar veremediklerine delâlet ediyor. Daha bir müddette böyle devam edecek zannediyorum. Ali Bey'in (Kör Ali İhsan bey) programından, Yunus Nadi'nin mülakatından komunist olmayarak Sovyet teşkilatını kabul etmek istediklerini anlıyorum. Bunu en son ve en güzel bir şekli idare tasavvur ediyorlar. Halbuki onlar birbirine merbut ve zarureti halden mütevellid rejimlerdir. Biz de henüz o zaruret yok iken onu taklit etmenin manası olmadığı gibi muvaffakiyet vereceğine de emin değilim. Biz daha iki dereceli intihapla adam akıllı mebus çıkaramıyoruz. Bu fikirlerimi İktisat Nazırı Celal beye yazdım. Buraya gelen Enver beye de söyledim. Bilmem doğru mu?...”.

Tarihsiz

Söz ettiği olaylara göre bu mektubun Kasım 1920 sonlarına doğru yazılmış olması akla yakın geliyor.

“İki gözüm kardeşim,

Bu mektubun cevabını da bir ay uzattım. Sebepsiz değil. Mektubunu aldığım gün vaktiyle Ali beye (Enver Paşa) olan teklif bana vaki oldu. Arada iki vasıta bulunuyordu. Nihayet vasıtalarından birinin evinde yemekte ilk mülakât vuku buldu. (İngilizlerin teklifinden söz ediyor) Temas edilen zat sefarete mensup bir binbaşdır. Akademik mübahasattan sonra bir aralık yalnız kalındı. Binbaşı tarafından garip bir suale maruz kaldım :

— Eğer tekrar mevkii iktidara gelerseniz, memleketinizin bakiyesinde temini intizama muvaffak olabileceğiniz?

Tabii buna lazım olan cevabı tafsilatıyla verdim ve Sevr muahedesinde yapılacak tadilata tabidir cevabıyla ikmaı ettim.

Muharebe-i umumiyei bizim tarafın kaybetmesi bir «fatalité» idi. Çünkü Alman siyasiyunu meyanında askerlere meram anlatacak sahibi nüfuz kimse bulunmadı. Şimdi de şarkta buharan ve felaketin devamı bir «fatalité»dir. Çünkü Türklere itimad edilmiyor. İtimotsızlık devam ettikçe yalnız Anadolu'da değil,

Irak'ta, İran'da, Kafkasya'da asayiş tekr  r  r etmeyecektir. Aksi takdirde Türkler evvelce oldu   gibi, ib  t  n   arkın her türlü karışıklığa kar  ş   j  ndarmalı  nı ifa edecek, bundan da en ziyade yine kendileri istifade edecektir. Son sözü, bakalım   u Kostantin meselesi ne suretle neticelenecek oldu.

İki gün sonra vasita tekrar geldi. E  k  liliyetin hukuku temin edilmek şartıyla İzmir'in hakimiyeti Osmaniye'de kalmasına, Trakya müstakil bir h  kumet olmakla beraber bizim bir komiserimizin bulunmasına, Irak'ın hakimiyeti Osmaniyede bir Hidiv tarafından muhtariyetle idare olunmasına, keza Azerbeycan'ın da bu suretle idare edilmesine, Batum'un Türk kalmasına muvafakat edilmekte oldu  nunu ve fakat Mustafa Kemal üzerinde bir n  fuzum olup olmadığının anla  şılması lazım geldiğini ve Enver Paşa Bol  şeviklere kar  ş   fazla angaje olduğundan ona meram anlatmak kabil olup olmadığını bilmek istediklerini söyledi. Ben de cevaben bu mesail o kadar mühim ve ciddidir ki sahibi selahiyet bir zat ile kar  ş   kar  şıya gelmedikce mütalâa edilemez dedim.

Yine aynı zatın ifadesine göre, bu mülakât sefirin malumatı tahtında olmuş ve bu mesaili müzakere etmek üzere Londra'dan biri hariciye, biri harbiye nezaretinden iki memur gelmiş. Cuma günü ak  şamı binbaşı kendi evine yemeğe davet etti. Biraz tehlikeli olmakla beraber bende kabul ettim. Bakalım orada kim bulunacak ve mübahase ne renk ve şekilde tecelli edecek.

İhtisasetime göre ya bunlar bilmek istedikleri bazı şeyleri benden almak istiyorlar veyahut Londra konferansında m  zakeratın alacağı şekli göre böyle bir temas tesisini muvafık buluyorlar. Bir     nc  s   de beni elde ederek cüz'i tadilatla Mustafa Kemal'e kar  ş   kullanmak istiyorlar. Bu   ık belki varid değilse de dostlarımızdan herşey beklenir.»

  Bekir Sami Bak   tarihiyle Ankara'ya avdet etmiş. Hareketini telgrafla bildirdi. Ankara'dan Avrupa'ya gelmek niyetinde imiş. Bana yazdığı mektupta g  r  şece  imizi   mid ediyor  .

19. Aralık. 1920

  ...Bugün Ali Beyde hazır olduğu halde, Roma'ya gitmek meselesini uzun uzadıya görüştük. Memleket haricinde bulunan

Türk ricali siyasesinin 'bir içtima aktetmesi fikri..... tarafın-
dan ileri sürülmüştür (Bayur'a göre bu mektubu yayınlarken
(.....) geçtiği yerde M. Kemal'in isminin olması gerekiyormuş).
Maksatları da bu ricalin herbiri kendi noktai nazanna göre bir
siyaset takip etmekte olduğundan bunları bir yere cem ile nok-
tai nazarıları telif ve milli bir hedefi siyasi tayin ettirmektir. Ber-
lin'de Cafer beye de izah ettiğim vechile noktai nazarlarda hiç
bir ihtilaf yoktur. Herkesin maksadı siyasi ve iktisadi müs-
takil bir Türkiye'nin vücade gelmesini temindir. Buna ne islam,
ne bolşevik siyaseti manidir. Bilakis her iki siyaset bu gayeye
vasıl olmak için birer vasıtaadır. Düşmanlarımız biz bu vesale
müracaat etmediğimiz halde bizi kendi siyasi ve iktisadi boyun-
duruğu altına almakta tereddüt etmediler. Belki o vesaite mü-
racaattan sonra içlerinden bazıları tereddüte düştüler. Anadolu-
nun iki senedenberi mukavemeti, Bolşeviklerin Anadoluya ve
İslam alemine temayülü, Venizelosun sükutı bu tereddütü bir
miktar tezyid etti".

Mektubun bundan sonraki bölümünde Roma toplantısında
İslamcı bir politikanın değil, milli bir politika izlendiğine dair
İngiltere ve Entente ülkelerine güvence verme gereğine değinil-
dikten sonra şunlar eklenmektedir:

"Şimdiye kadar senin Fransızlarla benim İngilizlere vukua
gelen temaslarımızda bu cihetler pek asası ve sarıh surette
görölmüştür."

Tarihsiz

"Kardeşim Cavid'ciğim,

Kartta yazdığım mülakat dün vuku buldu. Mübahasat yine
akademik kaldı. Kralın yaveri Has'ı ile de Cuma günü yemek
yiyeceğiz. Yani seninde düşündüğün gibi, her türlü ihtimale kar-
şı teması muhafaza etmek için bu mülakat ve davetler yapı-
yor. Şu iyiliği var ki ben istediklerimi istediğim şekilde söyleye-
biliyorum.

Ali Bey'le avdetimde uzun uzadıya görüştük. Bir dereceye
kadar da anlaştık. O benim derhâi memlekete gitmekliğimi tek-
lif ediyor. Mütalâası da şudur: Mustafa Kemal hiç bir vakit bu-
na muvaffakat etmeyecektir. Emri vakı-i kabule müstaittir. Ar-
kadaşlarda tereddütten kurtulabilecek. Binaenaleyh madem ki

vücudumuza ihtiyaç vardır, menfaatine çalışmalı. Kendisi bu hafta avdet edecek ve oradan dahile geçmek niyetinde. Ben zemin hazırlanmaksızın gerek kendim, gerek kendisi için mahzur görüyorum..." Talât Paşa yurda dönmek konusunda herkesin kişisel hareket etmesi düşüncesinde, en azından kendisi açısından bu eğilimi koruyor. Bunun için de Anadolu'dan haber bekliyor. Nitekim bu mektubu şu satırlarla bitiyor: "Anadolu'dan gelecek habere intizaren Cuma günü Münih'e gitmeğe karar verdim."

2. Şubat. 1921

"Cavid ve Cami bey kardeşlerime,

Dün üç mühim mülakatta bulundum, sırasıyla arz ediyorum :

1 — General Vrangel'in dostlarından bir Rus generali eve geldi. Çatalca ve Gelibolu'da bulunan 50 bin kişilik Vrangel ordusunun işesi kesilecekmiş. Bunlar, eğer istenirse, Mustafa Kemal'in emrinde Bolşeviklere karşı savaşmışlar. Bende benim burada bir vazife ve selahiyetim olmadığını ve Mustafa Kemal halen Bolşeviklere istinad etmek mecburiyetinde olduğundan onların aleyhinde hareket etmesinin makul olmayacağı cevabını verdim."

2 — Yunan Kralının eski Genelkurmay Başkanı General Metaksas ile Madam Vangenheim'in evinde buluştuğunu bildiriyor. Metaksas bir anlaşma için zemin yoklaması mahiyetinde bir şeyler söylüyor. Talât Paşanın yazdıklarına göre önemli öneriler değil bunlar, o da zaten üzerinde durmadığını mektubunda belirtiyor.

3 — İtalyan sefiri kendisini çağırarak Kont Sforza'nın bir mektubunu okur. Talât Paşa bu olayı yansıttıktan sonra mektubun içeriğini Cavid beye bildiriyor : "Münderecatı şudur : Mustafa Kemal'in konferansa davetinin kendi eseri olduğunun bana tebliği..... Anadolu'dan gelecek delegelerin küçük mesailde ısrar etmemesi için Anadolu nezdinde bütün nüfuzumun istimal edilmesi ve İngilizlerle sulh arzusunun da şiddetli olduğu ve herhalde müsait vaziyet ve fırsattan istifade edilmesi ve şayet konferansa gitmezden evvel kendisiyle görüşmek istersem Turin'de mülakat mümkün olduğu ve selam". Bu mektuba orta yollu bir

yanıt verdiğini ekleyen Talât Paşa şu noktayı da belirtiyor: "Şimdi Cami beyden ricam bu mülakatların ve mutalâatın Mustafa Kemal Paşaya telsiz telgrafla nakîidir. Esasen kendisi de bu hususta bizi tavzif etmişti". Böylece Mustafa Kemal'in kendisine bir görev verdiğine de değinmektedir. Mustafa Kemal'in bu konudaki yazısına daha sonra değineceğiz.

27. Şubat. 1921

"...Ankara mektuplarının muhteviyatını Berlinden yazarım. Halide (Edip) hanımdan sana da mektup var. Yanlışlıkla açtım. Okumaksızın Baha'nın ve Rüsuhl'nin müvacehesinde kapadım. Bu defa umumi avdeti tecviz etmiyorlar. Bir müddet daha sabır tavsiye ediyorlar. Ben avdetle Bekir Sami Beyle görüşmeyi şiddetle arzu ediyorum. Sen kendilerine benim için bir mev'udu mülakat tayin ettir". Ne yazık ki Talât Paşanın bu konuşma isteği gerçekleşmemiştir.

7 Mart 1921

Ölümünden önce yazdığı son mektuplardan biri budur. Mektupta İngiliz İntelejansından Aubrey ile konuşmasına değinerek şunları yazar: "Düsseldorf'ta dastumla olan mülakat biraz daha ciddi ve esaslı cereyan etti. Hülasası bizim taraftan hep teminat vermek, onun tarafından inanmak oldu. Bekir Sami beyle görüşemediğime onun kadar bende mütessir ve müteessifim. Bu arzusunu bana bildirmiş olsaydın Roma ile Paris arasında bir yerde yollarını keserdim. Neyse avdetlerinde bundan mahrum olmayalım".

H. Yunus Nadi'ye ayrıca yazmak isterim. Bilmem mahzur var mı? Onu da behemehâl görmek isterdim".

Bu son mektupta, azda olsa yeis izine rastlamak mümkündür. Bekir Sami'nin onunla görüşmekten kaçmak istediğini anlamıştır. Ama o siyasi amacı olan her kişi gibi, onun yolunu kesmek pahasına da olsa, bu tutumunu kullanarak görüşmeyi sağlamak istemektedir. Ankara'dan gelen haberler daha bir süre Almanyada kalması gerektiğini ihsas ettiği için, kendikendine öğütediği sabrı mektuplarına da geçirmektedir. Ölümden korktuğunu söyleyemeyiz. Bu noktada daima cesur ve kaderini kabul etmekten yana bir tutumu olduğunu bilmekteyiz.

Mektupların yayını sırasında, Talât Paşanın, bazı kereler Anadolu hükümetinin Avrupa'daki uzantısı imişçesine davranması konusunda, Hüseyin Cahit Yalçın şu açıklamayı yapmıştır:

"Talât Paşa Cavid'e yazdığı bir mektupta, memleket için çalışma tarzı hakkında M. Kemal Paşa ile anlaştıklarını, hariçte çalışmak vazifesini M. Kemal Paşanın kendisine tevdi ettiğini söylüyor. Cemal Paşaya aynı şekilde şifahen temin etmiş olacak ki Cemal Paşa Moskova'ya gelipte Ankara'dan gelen kur'ye vasıtasıyla aldığı tebliğde Enver, Cemal ve Talât Paşaların hariçte TBMM hükümeti namına hiçbir faaliyette bulunmaya selahiyetleri olmadığını okuyunca hayretler içinde kalıyor ve Talât'a: «Sen böyle söylemiştin, halbuki böyle çıktı, ben az kalsın Moskova'da rezil olacaktım» diyor. Cemal Paşa aynı sözleri Mustafa Kemal Paşaya da yazmıştır.

Bu halde Talât paşa ile Mustafa Kemal paşa arasında bir yanlış anlaşma bulunduğu aşîkârdır. Bu yanlış anlaşma neden vukua geldi? Burasını tenvir için Talât Paşanın evrakı arâsında bir vesika bulunup bulunmadığını araştırmak icap etti. Anadolu teşkilatı ile hariçteki İttihat ve Terakki rüesası arasında gayet dostane münasebetler bulunduğunu gösteren dört vesika bulduk...". Bunların icinden bizi yakından ilgilendiren Mustafa Kemal Paşanın Talât Paşaya yazmış olduğu mektuptur. B.M.M. Umuru Hariciye Vekâleti-Umuru Siyasiye Müdüriyeti başlığını taşıyan bir kâğıda yazılmış olan bu mektubun tam metni aşağıdadır:

"Berlin'de Talât Paşaya,

Kardeşim,

Geçenlerde pek kısa fasılalarla Moskova'da Enver ve Cemal Paşalardan vârid olup Berlin'de zatı devletleri ile birlikte ittihaz edilmiş ve Rusya Cumhuriyetince tasvibe iktiran eylemiş bir karar üzerine Türkistan, Afganistan ve Hindistanda İngiltere aleyhine icrai faaliyet ve hareket maksadına matuf tasavvurat ve teşebbüsattan bahis bulunan iki kıta mektuba verilen cevap suretlerini İtalya'da Ankara hükümeti mümessilliğine tayin kılınan Aydın mebusu Cami beyefendi tarafı ôllerine isal edeceği cihetle onlarda mevzubahis olan mesail ve hususati

burada tekrara hacet görmedim. Mesaili hariciyyeye dair teati edilen muharreratı resmiye senetleride müşârûnileyh nezdinde olduğundan onları da İbittabi mütalâa buyururusunuz. Anadolu ahvaline ve vaziyeti hariciyemizle T.B.M.M. hükümetinin istihlâs ve istiklâli devlet ve memleket emrindeki mukarrerat ve izahatı mümessili müşârûnileyh'ten alabileceğiniz cihetle bu mebhaste tofsili kelamı zaid adeyledim.

Gerek mekâtibi mezkure mefodından ve gerek Cami beyefendinin ifadatından müsteban olacağı üzere zatîalinizin gorp oleminde, bizim ona vatanda ve diğer rûfekoi mesoininde memâliki şarkiyede mütevaziyen hareket ve müterafıkan bezli mesai ve gayer etmeleri halâsı memleket ve selâmeti millet için azamî derecede istifadenin şartı mukaddemidir. Bu cihetle garpta vukubulacak mesai ve icraatı devletlerinden buraya peyderpey İtayı malumat edildiği takdirde mukarrerât ve icraatta ahengi tam husul bularak maksada vûsul keşbi suhulet eder. Selahiyeti temsiliyesi Almanyaya da şamil olan Cami beyefendi ile bu babta tesisi münasebet edilmesi ricasıyla teyidi meâsiri ihtirâm olunur kardeşim.

25 Teşrinievvel 336 (1920)
T.B.M.M. Reisi
Mustafa Kemal"

Bu mektupta göze çarpan karşılıklı hürmet ve güveni Cami beyin gönderdiği diğer iki mektupta görmekteyiz. Özellikle 25 Aralık 1920 tarihli mektubunda Cami bey Mustafa Kemal'in mektubunu, aynı ve üstün bir saygıyla sunmaktadır...

Mustafa Kemal'in mektubunda da görüldüğü gibi kendisi Talât Paşanın Almanya ve Avrupadaki faaliyetlerinden memnundur ve bunların devamını istediği gibi, hükümetin temsilcisi olan Cami beyle olan ilişkilerinin de sıcak tutulmasını istemektedir. Bunlar Talât Paşanın iyi kendisini Ankara hükümetinin batıdaki temsilcisi gibi görmesine neden olmuş olabilir. Ne var ki Ankara hükümetinin temsilcisi hüviyetine sahip olmasa bile o hükümet adına bazı girişimlerde bulunmak için Ankara kendisine zımni bir izin vermiş görünmektedir. Aksi takdirde Talât Paşa kendisine böyle görevler

“ihdas” edecek kadar politik deneyimi olmayan birisi değildir. Nitekim mektuplarından da anlaşıldığı gibi Ankaraya belirli bir baskıyı yapabilmek için örgütünde kurmak niyetindedir. Bunun için gerekli girişimleri yapmıştır.

Talât Paşanın önemli bölümlerini aynen aldığımız mektupları, kendisinin, Türkiye’nin bağımsızlığı açısından Bolşeviklerle İngiltere arasında, yıllarca Osmanlı İmparatorluğunun oynadığı denge oyununa benzer bir siyaseti izleyerek etkin bir savaşım verilebileceği inancında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu arada hem Bolşevikleri kullanmak, hem de İngiltereyi kullanmak niyeti çok açıktır. Tabii bu hükümetler böylesine bir kullanmaya izin verirlerse böyle bir politika geçerliliğe sahip olacaktır. Oysa ne İngiltere, ne de Bolşevikler böyle bir oyuna gelmedikleri gibi, Türkiye’ye de ancak kendi çıkarları doğrultusunda göz kırpmaktadırlar. Talât Paşa klasik denge oyununu oynamaya çalışırken, bir ölçüde bunun da farkında gözüküyor.

Paşanın Ankara’ya yönelik bir umudu da Meclisteki karmaşadır. Mektuplarından birinde yer alan, partısizliğin disiplini bozduğuna, her kafadan ayrı bir sesin çıktığına ilişkin sözleri gerçek bir politikacının gözlemleridir. Çağdaş parti anlayışıyla, grup disiplini birlikte gitmektedir. Bunun olmadığı mecliste iktidara sahip olmak mümkün değildir. Talât Paşa bunu 1908 den sonraki deneyimiyle öylesine iyi bilmektedir ki, Mustafa Kemal’inde zaafını böylece gerçekçi bir şekilde saptamaktadır. Nitekim bu tesbitten sonra Mustafa Kemal’de en azından meclis içi disiplini koruyabilmek için birinci grubun oluşumunu sağlamıştır.

Mektuplar ,bütün olumsuz koşullara rağmen Talât Paşanın politik savaşımından vazgeçmediğini gözler önüne sermektedir. Bu savaşımın araçları olarak zaman zaman yeni pazarlık olanakları aramakta, zaman zaman da uluslararası çelişkilerden yararlanmayı düşünmektedir. Bu konudaki düşüncelerini en iyi biçimde İngiliz İntelijansının adamlarından Aubrey ile olan mülakatında bulmaktayız. Bu mülakatı sanrardan Aubrey, yayınladığı kitaba aktarmıştır. Bu kitaptan yararlanarak mülakatın ana hatlarını sergilemeğe çalışacağız. Bøy-

lece bir yandan mektupları, diğer yandan bu mülakattaki açıklamaları ile Paşanın yurt dışındaki çabalarını, yönü ve boyutlarıyla ortaya koymuş olabileceğiz.

3

Herbert Aubrey uzun yıllar İstanbulda İngiliz büyük elçiliğinde çalışmıştır. İngiltere gizli istihbarat servisinin elemanlarından olduğu bilinmektedir. İstanbulda bulunduğu sürece İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle, özellikle Talât Paşa ile sıkı ilişkiler kurmuş, zaman zaman bu ilişkiler dostluk diye nitelenebilecek düzeye erişmiştir. Kendisinin en önemli görevi Bekir Sami Heyetinin Londra konferansına gelmesinden önce, Şubat 1921 de (Yani Talât Paşanın öldürülmesinden 1.5 - 2 ay önce) İngiltere hükümetinin görevlisi olarak Paşayla görüşmesidir. Bu görüşmeyi de kapsayan anılarını 1924 yılından «Ben Kendim» başlığıyla yayınlamıştır. Kitap Türkçe başlıklı olmasına karşılık İngilizcedir. British Museum kitaplığının 010076.f.13 kodunda kayıtlıdır. Kitaba dayanarak bir derlemeyi Bingöl Erdumlu Nisan 1975 tarihli «Birikim» dergisinde yayınlamıştır. Aubrey'in anıları hem Talât Paşanın kişiliğinin anlaşılabilmesi, hem de Almanyada ki günlerini kapsayan uğraşlarının yönü açısından bize önemli bilgileri aktarmaktadır. Aubrey'in Paşa ile yapmış olduğu konuşma, Paşanın bir önce değindiğimiz ve bir kısımdan alıntılar yaptığımız mektuplarındaki anlattıklarıyla paralellik taşımaktadır. Bu da Aubrey'in yapıtına olan güvenimizi artıran bir faktördür.

Aubrey'in İngiliz istihbarat servisinde, hem de üst düzeyde bir görevli olduğunu Talât Paşa bilmektedir. Nitekim kendisine Almanya'dan yazdığı bir mektupla istediği şeyler onun bu bilgisini göstermektedir. Paşa Aubrey'e yazdığı bu mektubunda herşeyden önce Ermeni olaylarından sorumlu olmadığına değinmiş ve bunu ispat edebileceğini ekleyerek, gerek bu konuda, gerekse Türk-İngiliz ilişkileri hakkında kendisiyle, uygun görülecek bir yerde görüşmeyi önermiştir. Fakat Aubrey bu

mektubu üst düzeydeki İngiliz yöneticilerine gösterince hemen hepsi böyle bir görüşmenin o sırada yapılmasının politik açıdan sakıncalı olduğunu belirterek olumsuz yanıt vermesini istemişlerdir. Dolayısıyla Talât Paşanın bu ilk girişimi bir sonuca ulaşmamıştır. Aradan belli bir süre geçtikten sonra 1921 yılı Şubatında (Yani Londra konferansı arefesinde) Aubrey Scotland Yard'a davet edilerek Talât Paşayla konuşmak üzere Almanya'ya gitmesi isteniyor. Aubrey bu öneri üzerine başbakanın yazılı emri olmadan böyle bir işe girişmeyeceğini bildiriyor. Kısa sürede bu emir geliyor ve Aubrey Talât Paşa ile Almanyanın batı yöresinde, küçük bir sanayi kenti olan Hamm Şehrinde buluşmayı kararlaştırıyorlar. Randevu tarihi 26 Şubat'tır. Buluşma yerine önce Aubrey geliyor, sonra gece saat dokuzda doğru Talât Paşa'da Hamm'a ulaşıyor. Aubrey kendisini ilk gördüğü zaman ki izlenimlerini kitabına şöyle yansıtmış: "Çok zayıflamış eski yakışıklılığının yerine bir anlama ürkünç diyebileceğimiz bir görüntü gelmişti. Gözleri çok parlaktı, yarı aydınlık vahşi bir hayvanın gözleri gibi parlıyordu. Tavırlarındaki çelebilikte bir değişiklik olmamıştı. Kılığı düzgün ve zarıftı, ama açıkça yoksulluğunu ortaya koyuyordu."

Aubrey bu küçük sanayi kentinde kısa sürede farkedileceklerini söyleyerek konuşmalarını bir başka yerde, özellikle kalabalık bir kentte yapmalarının daha doğru olacağını söyleyince, Talât Paşa Düsseldorf'a gitmeyi önerir. Bu noktada anlaştıktan sonra o gece genel konular üzerinde dururlar. Paşa ısrarla Ermeni sorununun sorumluluğunun Türklerin üzerine atılamayacağını ileri sürer. Bu arada şunları da ekler: "İngiltereden madalyonun ancak bir yüzünü görebilirsiniz. İrlanda'da olup bitenleri bilmiyorum, duyduklarımın hepsine de inanmıyorum, ama şüphesiz ki Sinn Fein hareketi üyelerine karşı çok sert davranıyorsunuz, hem sonra ne de olsa bizim Ermeniler sorununa kıyasla, sizin İrlanda sorunuz nedir ki? Hiçbir ulus savaşa girip arkadan hancıerlendiğinde (buna rıza gösterir mi)? Eğer İngiltere'nin dört bir yanında, savaş boyunca, size karşı savaşan Sinn Fein bölgeleri bulunsaydı ne yapardınız?". Bundan sonra Paşa kendi İçişleri Bakanlığı döneminde yasalaşmış ve yerel yönetimlere önemli özerklikler veren il yönetimi il-

kelerinden söz ederek şöyle devam etmiştir: "Hotırlayacaksınız, yıllarca önce, sizden Lord Milner'e başvurmanız ve ona Ermenistan genel valisi olmasını rica etmenizi istemiştim. Kendimize çeki düzen vermemiz gerektiğini, yoksa mahvalup gideceğimizi farketmiştim ve şunu da biliyordum ki, herkes bize karşıyken, bütün dünya ülkemizi sömürmek için pusuda beklerken, derlenip toparlanmamız mümkün değildi. Fakat sizin hükümetiniz, doğru veya yanlış, Rusya'ya karşı belirli bir politika tesbit etmişti ve Türklerin hizmetine giren İngilizlere hiçbir destek sağlamayacaktı ya da daha doğrusu, Petrograt'ın hoşuna gitmeyecek hiçbir şeyi yapmaya niyeti yoktu. Siz İngilizler bu meselede kendinizi sorumluluktan kurtaramazsınız. Biz Jön Türkler hemen hemen Türkiye'yi size sunduk, siz ise bizi reddettiniz. Bu durumun şüphe götürmez bir sonucu, Başbakanınızın müttefikleriniz olarak ele olmakta ısrar ettiği Hristiyan azınlıkların mahvı oldu. Eğer biz sizinle savaşırsak, Rumlar ve Ermeniler sizin müttefikleriniz olacaksa, Türk hükümetinin onlara dostca davranmasını bekleyemezsiniz".

Talât Paşanın bu sözleri İttihat ve Terakki önderlerinin bütün iyi niyetlerine karşın kendilerini nasıl coressiz ve çıkmazda hissettiklerini gösteren çok açık bir itiraftır. Yeni bir devlet, bağımsız ve gelişen bir toplum yaratmanın tek yolu daha ileri ulusların önerileri doğrultusunda hareket etmek, Paşanın içtenlikle söylediği gibi ülkeyi onlara altın tepsi ile sunmaktır. Hem bir yandan sömürge yapılmak istendiğinden yokınacaksınız, hem de ülkeyi sunacaksınız. Böylesine çelişki ancak bilimsel anlamda toplumların gelişmelerinden ve bağımsız bir toplum yaratmanın koşullarından haberdar olmamanın neticesinde ortaya çıkar. Emperyalizme karşı olan, ona karşı savaşımın yollarını arar ve bulur. Ekonomik bağımsızlıktan yana olan, ekonomik bağımsızlığı yaratan ekonomik düzenin koşullarını inceler ve onları ortadan kaldırmanın, yeni bir ekonomik düzen kurmanın şartlarını araştırır. Talât Paşa ve arkadaşları bunları yapmamışlardır. İyi niyetle ve içtenlikle çalışan genç Türkler, çağdaş uygarlığa erişmenin yolunu gene emperyalist ülkelerin düzenlerinde aramışlardır. Bu da onların bütün çabalarının dramatik bir acılıkla sona ermesi neticesini vermiştir. Talât Paşanın sözleri bundan ötürü ibretle okunmalıdır.

Paşa bir yandan emperyalizmin varlığını kabul edip, onun nedenleri üzerinde durmaz iken, diğer yandan da usta bir politikacının sahip olması gereken nitelikleri deneyimiyle elde etmiş bulunuyordu. Aubrey'e, Düsseldorf'a giderken, onun "İktidarın insanlar için önemli olup olmadığı" biçimindeki sorusuna verdiği yanıt bu konuda günümüzdeki politikacıların çoğunda bulunmayan bir siyasal bilinçe sahip olduğunu göstermektedir. Talât Paşa bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: "İktidar sahibi olmak, bildiğim kadarıyla dünyoda bir insanın erişebileceği en önemli amaç, en aziz bir hedeftir. Hiçbir şey iktidar sahibi olmaylo kıyaslanamaz..."

Talât Paşa ile Aubrey'in görüşmesi iki gün sürdü. Bu iki gün boyunca Paşa özellikle iki nokta üzerinde topladı tüm söyleyeceklerini: eski anılar ve yeni andlaşma olasılığının temel ilkeleri. Sonunda gelecekte yapılabilecek bir İngiliz - Türk andlaşmasının temel çizgilerini içeren bir öneriyi de oluşturdu. Önce, konuşmasında önemli gördüğümüz anılarına ilişkin bölümleri buraya aktaralım. Bu arada Talât Paşayı belli konulara yönelten Aubrey'in sorularına da yer vermekte yarar olacağını eklemeliyiz.

Görüşmeler boyunca Talât Paşa sık sık İngiltere'nin Çarlık Rusyası ile birlikte hareket etmesinin ne kadar yanlış olduğunu vurgulamayı ihmal etmemişti. Bu konu sanki onun düşünce yapısı içersinde aşılmaayan ve affedilmeyen bir nokta olarak yer etmişti. "Doğru veya yanlış olarak" diyordu "Rusya ile dostluk kurdunuz; bu sizin kendi ülkenizdeki ve İstanbuldaki sefaretinizde yürüttüğünüz politikaydı. Sir Gerard Lowther'i (İngiliz büyük elçisi) takdir ederdim; bir İngiliz centilmeniydi ve herhalde kendisine verilen emirleri yerine getiriyordu; fakat sanırım ki, dünya tarihinde, hiçbir gücün ötekine, biz devrimimizi yaptığımız dönemde İngilterenin Türkiye'ye yaptığı kadar hükmedici bir durumu olmamıştır. Çünkü önderler sizden hoşlanıyordu, ama halk eni konu topıyordu size. Büyükelçinin arabasının atlarını arabadan ayırdılar ve onu elçilik binasına kadar çektiler. Bu çok küçük bir şey, küçük bir semboldü. Eğer elçi istemiş olsaydı, arabanın vücudlarının üzerinden geçmesine de razı olurlardı. Fakat siz bizden hiçbir şey istemediniz, mın-

nettarlık ise havada yaşayamaz. Elçi soğuk, Fitmaurice (Elçilik tercümanı) ise düşmanca davranıyordu; kendimizi idame ettirmenin bir yolunu bulmak mecburiyetinde idik. Fakat aramıza soğukluk girmesinden sonra bile dostluğunuzu yeniden kazanabilmek için çaba gösterdik. Sizi memnun edebilmek için, karıştığımız olan Kamil Poşayı Sadrazam olarak tayin ettirdik. Sizleri memnun etmeye bu da yetmedi. Yaptığımız hiçbir şey sizi memnun etmedi. Bizi Almanyanın kollarına ittiniz. Başka seçeneğimiz yoktu. Bunun dışındaki bütün seçenekler siyasi ölüm ve paylaşılma anlamına geliyordu". Hep çaresizliğin sergilenmesi ve kurtuluşu bir başka ulusun, üstelik emperyalist emellerinden kuşku etmediğiniz bir ulusun güvencesinde aramak. Şimdi kendi kendime düşünüyorum, böylesine yurtsever ve içten kişiler bile dış dinamiklerin akışında kurtuluşu görüyorlarsa, topluma, onun gelişme orzusuno olan inanç nereye gitti? Yığınların duyursızlığı malum. Aydınlar hep bundan yokınmışlardır. Ama sade Türkiye'de değil, aynı yakınma Fransa için de geçerlidir. V. Hügo 93 ihtilâlini anlatırken bu noktayı ne güzel yansıtmıştır. Okurken insan kendisini İttihatçıların ve ondan sonrakî Türk aydınların çözülmemiz sandıkları açmazları karşısında kaldığını hissederek.

Aubrey'in İngiltere - Osmanlı ilişkilerinin kesin ne zaman bozulduğunu sorması üzerine Talât Paşa şu yanıtı verir: "Mr. Asquith Edirne sorunu üzerine konuşmasını yaptığinde". Bu konu Talât için çok önemlidir ve Asquith'in konuşması bu bakımdan offedilmez bir konuşma olarak onısında kalmıştır. Sözlerine şöyle devam eder: "Sir Edward Grey, Tevfik Poşayı görmüştü; o ve Mr. Asquith, her ikiside aynı şeyi, açıkça ve özel olarak söylediler: Eğer Türkler Edirne'ye girerlerse, bunun sonuçlarını gözlerine almoldırılar... Kobineye gittim, bu biöftür, ne Rusya, ne Fransa, ne de İngiltere bir şey yapmaya hazırdır. Şimdi istifa ediyorum. Siz de... ama Meclise gideceğim ve neden istifa ettiğimi... ayacağım ve siz de düşeceksiniz. Bu sırada Askerler Edirne üzerine yürüdüler ve İngiliz prestiji, daha sonra herhangi bir cezalandırma girişimi olmadığından, büyük bir yara almış oldu."

Savaş deneylerinden söz ederken en fazla şikayet ettiği ko-

nu askerlerle siyasi anlamda bir yönetim birliğinin kurulamadığı noktası olmuştur. Bu nokta da şunu söylemekten çekinmemiştir: "Askersiz bir dünyanın düşünülmemeyeceğini, ama onlarında çoğu kere budalaca hareket ettiklerini de görmemezlikten gelemeyiz". Bu sözlerin özellikle Enver ve Cemal Paşaların Sadrazamlığı sırasında yarattıkları sorunlardan kaynaklandığını ileri süreriz.

Savaş sırasında Almanlarla olan ilişkileri ise tek kelimeyle nitilemektedir: "Berbat". Sonra da şunları eklemiştir: "Türkler, kesinlikle taraflardan birinin lehine sonuçlanması yerine, her iki taraf açısından da kesin bir zaferin kazanılmadığı bir savaş istemişlerdir. Eğer İngilizler kazanırsa bu Türkiye'nin paylaşılması demektir. Diğer taraftan, eğer Almanya kazanırsa bu da Türkiye'nin köleleştirilmesiyle sonuçlanacaktı..." Bu sözler Osmanlı hükümetinin içinde bulunduğu çıkmazı ortaya koymaktadır. Daha öncede altını çizdiğimiz gibi savaşın bir paylaşım savaşı olduğunun farkına varılmış, ama yansız kalmanın da ibunu önleyemeyeceği açıkça görülmüştü.

Savaşın son günlerini Talât Paşa şöyle anlatmaktadır: "Eylül ayında Almanya'da bulunuyordum. Görevim gereği üst düzeydeki bir çok kişiyle görüşme olanağı buldum. Avusturya'nın "Bon Enfant'ı" olan imparatorun bana verdiği izlenim, "İmparatorluğunu sürdürebilmek için ve devletin selameti açısından barış yanlısı" olduğuydu. Hindenburg (barış yapmak için zamanın fazlasıyla geldiğini söyledi. Kayser, bana aynen şöyle hitap etti: "En bien, Talaat, si c'est la trahison de vouloir la paix, mois aussi, je suis traître, je veux la Paix" (Ah, Talât Barış istemek eğer ihanetse ben de hainim çünkü barış istiyorum...).

Bilindiği gibi dönüşte Sofya'ya uğramıştı. Sofya istasyonunda büyük bir kalabalık vardı. "Birşeylerin olduğu açıkça belliydi. Melinof bana yaklaşarak, artık sonu geldi, dedi, II. tümen dağıldı; Bulgaristanın işi bitik. Bizde mütareke için talepte bulunduk. Bunun üzerine böyle davranmakla hata yaptıklarını, eğer barış istenecekse ortak istenmesi gerektiğini söyledim, ama herkese hakim olan panik havası içerisinde bu sözlerimi dinleyecek, değerlendirecek kimsenin bulunduğunu sanmıyorum. Bunun üzerine Kral'la görüşmek için şehre indim. Kendisine,

"Majesteleri, Malinof ile bir saatlik konuşma yaptım ve olup bitenler hakkında bilgim var. Şimdi ne yapmayı düşünüyorsunuz?" diye sordum. Beni tatmin edici bir yanıt vermedi. Görünüşe göre Bulgaristanın yenilmesinden de fazla üzüntü duymuş değildi..."

Aubrey Talât Paşanın kişiliği konusunda bazı ipuçlarını veren bir kaç anısının da kitabına koymuş, bunlardan önemlilerini buraya aktarmakta, konumuzun boyutlarını çizme açısından yarar var sanırım :

"Bundan on yıl kadar önce (1912 yılı sonu), cemiyetin iktidardan düştüğü ve durumun çok nazik olduğu sıralarda nasıl Türkiye'ye gittiğimi hatırladım. Talât'la ikbal günlerinde dostça ilişkilerim olduğu için, düştüğü günde onu İstanbul'da görmek için gitmiştim. İttihat ve Terakki cemiyetinin merkezinde idik ve tam: o, Cemal Paşa ve ben karanlık bir holden geçerken, Talât'ın göğsüne doğru bir şey uzatarak gölgelerin arasından bir insan çıktı. Bunun bir suikast teşebbüsü sandım, meğerse uzatılan şey dilekçeymiş.

Bir arabayla İstanbul sokaklarından geçerken, onu öldürülmekten korkup korkmadığını sormuştum o zaman. Bana, hayatın zoten gereğinden fazla zor olduğunu, kişi bir de ölümden korkmaya başlarsa, yükün artık taşınmayacak kadar ağır bir hale geleceğini söyledi." Talât'ın bu yiğit ve korkusuz yapısı hemen hemen bütün onu tanıyanlar tarafından anlatılmıştır.

Aubrey ile görüşmelerinin ikinci günü sabahı Bekir Sami'nin Downing Street 10 numaradaki başbakanlık konutuna çay içmeğe çağırıldığını söyleyen Talât Paşanın haber alma açısından çok etkin bir örgüte sahip olduğunu anlıyoruz. Bu sanırız Aubrey'i de biraz şaşırtmış. Aubrey'e bu haberi verdikten sonra Talât Paşa Türkiye ile yapılabilecek bir barışın içermesi gereken minimum koşulları şu ilkeler kapsamında özetlemiştir :

"Şimdi, size (bir İngiliz-Türk ittifakının şartlarına) tekabül eden önerilerimin bir özetini yopayım. Şu anda iktidarda olmasam bile, önerilerimin iktidarda olanlar için kabul edilebilir nitelikte olduklarını ve bunları kabul etmenin bize olduğu kadar size de barış getireceğini göreceksiniz.

Şu andaki karışık durumu kavramaya çalışalım. Benim tezime göre, dünyada sadece tek bir uygarlık vardır ve eğer Türkiye kurtulacak ise bu uygarlığa katılması gerekmektedir (Muassır medeniyet kavramı). Savaşın önce, İngilterenin Türkiye'ye öğretmen olmasını istiyordum, bunu ve Lord Milner hakkındaki önerilerimi hatırlayacaksınız. Ne yapalım ki İngiltere reddetti ve savaş başladı; daha sonra samimiyetle söylemek gerekirse, Almanya'ya zaferi kazanması halinde ,bir zamanlar İngiltere'den umduklarımızı gerçekleştirebileceğime inanarak baktım. Çünkü Almanyanın savaşı kazanacağına inanıyordum. Bu nedenle savaşın ilanından bir ay önce Almanya ile bir anlaşma imzaladık. Almanya kazanmadı, hep birlikte yenildik.

Sohip olduğumuz ev kül olup gitti, fakat o ev baştan kötü bir şekilde yapılmıştı; delik deşikti, cereyan yapıyordu ve sağlığa uygun değildi. Fakat evin üstünde kurulduğu arsaya halâ sohibiz. Coğrafi durumumuz biçim için bir kaledir, çok güçlü bir kale. Sahip bulunduğumuz dağlar, kuvvetlerimiz arasında en güçlü olanıdır. Bizi Asyanın dağlık bölgelerinde kovalamazsınız, sonra Orta Asyaya doğru uzanan, kardeşlerimiz değilse bile buna yakın durumda olan, bizim kanımızdan gelen insanlardan oluşan, kötü kaderlerinin bağı ile bir araya gelmiş altı tane Cumhuriyet var. Bu konuya daha sonra değineceğim. Savaş, bizi kayıplanımızdan kopmağa zorladı ki, bu da bir kazançtır. Artık Arnavudların, Makedonyalıların ve Arapların isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmayacağız”.

Bu noktadan sonra Aubrey'in anılarında Talât Paşanın konuşmaları ve söyledikleri satırların arasında, konunun gereğine uygun biçimde serpiştirilmiştir. Bir yandan İngiliz İstihbarat servisine mensup birinin konuya yaklaşımını, diğer yandan Talât'ın düşüncelerini görme açısından alıntıların olanını daha genişleterek sadece Talât Paşanın söyledikleri ile yetinmeyip, Aubrey'in yazdıklarını da sergileyeceğiz :

“Durumu bu şekilde bütün ayrıntılarıyla açıkladı. Türkiye'nin, ona göre, şu andaki gereksinimi ekonomik yardımdı. Bu anlamda bir yardım için o ve arkadaşları içtenlikle İngiltereye bakmaktaydılar (Burada ekonomik yardım geniş anlamıyla ele alınıyor). Fakat Türkler bu yardımı mali veya askeri kölelik pa-

hasına kabul edemezlerdi. Paşanın kanısına göre Mr. Lloyd George Türkiye'nin mahvedilebileceğine inanmış ve durumun böyle olduğuna Yunanlı dostları Venizelos ve Sir Basıl Zahoroff (Ünlü silah yapımcısı) tarafından ikna edilmişti. Ona göre Lloyd George tamamiyle yanılıyordu. Gerçi Türkiyenin gücünü abartmak istemiyordu ama İngilterenin de onu küçümsememesi gerektiğine inanmaktaydı....."

"Yeniden altı Kızıl Cumhuriyetten söz ederken, onlar kızıl ama yürekten kızıl değillerdir, dedi. Sonra da ekledi: "Bu Cumhuriyetlerin halkları müslümandır, doğal olarak Türkiye'nin bütün yaptıklarından etkilenirler ve aynı şekilde Türkiye'nin başına gelen her şeyde üzülrler. Buhara potansiyel bir güçtür; olumlu ya da olumsuz yönde bir potansiyeli bünyesinde taşımaktadır". Talât Paşa devam etti: "Bugünkü durumda Türkiye İngiltere ile savaş halindedir, Doğu'nun her tarafında propagandaya girişmiş bulunmaktayız ve çok etkili olmasa bile Hindistanı teşvik ediyoruz. Aslında, Türkiye, İngiltere'ye karşı mümkün olduğu kadar geniş bir destek sağlamak şeklinde bir siyaset izliyor ve kendisi için söz konusu olan bütün seçeneklere başvuruyor..... Kuşkusuz bu sizin politikanız kadar mükemmel bir politika değil. Sizin mütarekenin bozulması şeklinde bir politikaydı, bizimkisi ise elimizden gelenin en iyisi. Sonra bunun bir nev'i çocuk oyunu da kabul edilebileceğini söyledi. Telgraf tellerini kesmeye benzetti. Böyle bir olay, anında çok küçük bir hasar gibi görünebilir, ama öte yandan, çok büyük zararlara yol açabilir.

Türkiye bir güçtür, dedi, ve ne yaparsanız yapın bir güç olarak kalacaktır. Şu an için, Türkiye'de İngiltere'ye karşı sadece siyasi bir kin duyulmaktadır. Araplar ve Hintlilerde İngiltere'ye karşı olan kin bizimkinden kat kat büyüktür, diye de ilave etti."

Talât Paşanın konuşması sırasında (Belki de kasıtlı olarak) Bolşeviklikten hoşlanmadığını gösterir bir biçimde söz ettiğini görmekteyiz. Bunun Rusyaya uygun bir düzen olabileceğini, fakat dünyanın geri kalan kısmına uymayacağına işaret etmektedir. "Ruslar Bolşevikliği kendilerine yakıştırmışlarsa, bu onların bileceği bir şeydir. Türkiye'de şu an için bir Bolşeviklik

tehlikesi yoktur. Kendi sınırları içinde kaldığı ve propaganda-
nın ötesinde başka bir silaha sahip olmadığı sürece, bolşevik-
liği İngiltere için de bir tehlike olarak görmüyorum” demek-
tedir.

Aubrey'e göre sabık sadrazam, insanların, inançları, izle-
dikleri siyaset ya da çıkarları yüzünden bolşevik olduklarını
söylüyordu. O, ancak sonuncu nedenle Bolşevikliği kabul ede-
bilirdi (Bu gelecek yıllarda da Türk politikacıları açısından de-
ğişmez bir ilke olarak kabul edilmiştir). Bolşeviklerle ittifaka
girmek, tamamen uygulanan politikanın amacındaki çıkarlarla
ilgili pratik bir sorundu. Gerçi böyle bir davranış, iki yüzlü kes-
kin bir kılıca benzetilebilirdi, fakat bu günlerde, bu kılıcın Tür-
kiyenin düşmanlarına yönelik kısmı bilenmişti. Türkiye için teh-
like teşkil eden yüzü ise fazlasıyla kördü, Türklerle Bolşeviklerin
Rusya açısından kolaylık sağlayan, Türkiye için ise bir ihtiya-
ca cevap veren geçici bir ittifakın dışında, başka hiç bir ortak
noktaları bulunmuyordu. Talât Paşanın bu yaklaşımını, o gün-
lerde Ankara hükümetinin dış politikasındaki temel doğrultu o-
larak kabul edilebileceğini de burada ekleyebiliriz. Aynı politi-
ka ilerki yıllarda da uygulanmıştır.

Enver'in neden Moskova'da bulunduğu ve ne yapmak istediği sorusuna da verdiği yanıtta, Enver'in Rusya'da Bolşevik-
liğe karşı duyduğu bir sempatiden değil, gereğinde kendisinin
de gidebileceği bir nedenden ötürü Moskova'da çalışmakta ol-
duğunu vurguladıktan sonra, Enver'in politika söz konusu aldu-
ğunda renksiz bir kişi olduğunu, bir asker olarak ülkesi için
doğru bulduğu herşeyi yapabileceğini de eklemeyi unutmu-
yor. Talât Paşanın sözleri arasında, Halil Paşanın Bolşeviklere
ideolojik bir eğilimi olduğunu söylemesi ilgi çekicidir. Bu nok-
tanın Aubrey tarafından iyi anlaşılmadığı zannındayız. Mama-
fih, Kemal Tahir'de Yorgun Savaşçı adlı yapıtında Halil Paşa'yı
benzer bir yaklaşımla tanımlamıştır. Onun bu tanımı yaparken
Aubrey ya da benzeri bir yapıttan esinlendiğini söyleyebiliriz.
Açık olan Halil Paşada dahil olmak üzere, o dönem Türk poli-
tikası önderlerinden hiç birinin, siyasi çıkarlar dışında Bolşevik
sempatizanı olduğu söylenemez. Böyle bir iddia havada kalma-
ya mahkumdur.

Ermeni sorunu üzerine şunları ileri sürmüştür: O ve arkadaşları Ermenistanın özerkliği ile ilgili her öneriyi sempati ile karşılamaya hazırdırlar. Fakat olguları ters çevirmek mümkün değildir. "Kafkasyaya sürülmüş olan bütün Ermeniler dönseler bile Ermeni olmayan nüfusun içersinde çok küçük bir azınlığı oluşturabilirler. Azınlık haklarının noksansız uygulanmasının gereğini inkar edemeyiz. Hele Başkan Wilson'un ilkelerinden sonra bu haklara karşı çıkmak ibudaloliktir. Ama Ermeniler açısından sorun sadece bir azınlık hakları sorunudur. Bir de bölgede, grupların birbirlerine kırıcı eylemlere girişmemesi için etkin bir jandarma gücünün meydana getirilmesi bu konuda İngiltere'nin yardımından faydalanılması düşünülebilir."..

Paşa İzmir konusunda da aynı şiddeti göstermiştir. Aubrey'in bu kentle ilgili bir sözü üzerine şunları söylemiştir: "İzmir'i bize geri vermelisiniz ve barış yeniden kurulmalıdır ve bu sağlandığında Anadolunun bütün kaynakları İngilterenin tasarrufunda olacaktır. Anadolu gelişme özelemleri içinde zengin bir ülkedir. Sizden talep edeceğimiz tek şey, dostluğumuzu bir yana birokırsak, bağımsızlığımızı tanımanızdır. Geriye kalan ayrıntılar kolaylıkla halledilebilir. Tabii bir de adalar sorunu var. Eğer barış yapacaksak, kara parçasının hemen yanı başındaki adaların Yunan komitacılığı için bir üs haline gelmesinin önüne geçmek için tedbirler almalıyız".

Bundan sonra Talât Paşa barış koşulu olarak, ilerde Lozanda bazı eksiklikleriyle kabul ettiğimiz tüm noktaları tekrarlıyor. Ancak bunların gerçekleşmesi halinde bir barışın olabileceğini bildirdiği gibi, bu barıştan en fazla yararlanacak olan tarafında Ortadoğu politikası açısından İngiltere ve müttefiklerinden başkasının olamayacağını ısrarla ilave ediyor.

Kendisinin sağ ya da sol'da bir politikacı mı olduğu sorusuna ise kapalı bir yanıt vermeyi yeğliyor. Verdiği yanıtta, Liberal olduğunu ısrarla vurguladıktan sonra, siyasetin kısa zaman aralıkları içersinde değiştiğini, tek kalıcı unsurun yurtseverlik olduğunu söylüyor.

Aubrey ile Talât Paşa arasındaki bu mülakat yaklaşık iki gün sürmüştür. Konuşmaları sonunda Paşa şunları söyleyerek olayı kendi açısından noktalamıştır:

“İşte bütün kozlarımı oynadım; sizin de hükümetinizi, kolaylıkla ispatlanabilecek bu olgular konusunda ikna edebileceğinizi umarım. Amacımız olan İngiltere ile barış ve dostluğa erişebilmek için büyük fedekârlıklar yapmaya hazıns. İktidar ya da mevki heveslisi değilim; kendi hesabıma konuşuyorum, fakat olayların ta merkezinde bulunuyorum. Ankara'daki Mustafa Kemal'in benimle anlaşmazlığı yoktur. Ve bugün Londra'da Bekir Sami beyde, benim burada, Düsseldorf'ta söylediklerimin aynısını söyleyecektir. Önerileri olumlu karşılanmıştır; mütefrik hükümetleri İzmir ve Trakya sorunlarını incelemeyi öneriyorlar. Ermeni sorunu halledilmek üzeredir. Bekir Sami, Mr. Lloyd George ile Downing Street'de dostça müzakerelerde bulunmuştur. Şimdi de ben söylediklerimin hepsini söylemiş oldum. Eğer İngiliz hükümeti isterse derhal barış ve onunla birlikte Anadolunun gelişimi de sağlanabilir. Asla Türkiye'nin (Burada Anadolu kastedilmektedir) paylaşılmasını sağlayamazsınız. İngiltere ve Türkiye endüstriyel rakipler olmayıp, birbirlerine bağımlı olan müşterilerdir ve müşteriler için dost olmak elbette tercih edilir”.

Talât'ın Aubrey'e söyledikleri burada noktalanıyor. Bundan sonra kitaptaki şu ilginç paragrafı okuyoruz :

“Talât Paşa'ya veda ettim ve ikimizde kendi yollarımıza gittik. Londra'ya döndüm ve Bekir Sami bey'de bir kaç kere gördüm. Barışı ve İngiliz dostluğunu elde edebilmek için teslimiyet noktasına gitmeye hazır olan açık tavırlı ve kıbar bir insandı. Özünde Talât Paşa'ninkinden farklı olmayan önerileri o sıralarda çok rastlanan bir şekilde, Downing Street'ten ihtiyatlı bir dille yayınlandı. Bolşevikler bunu öğrenir öğrenmez Bekir Sami beyin kellesini istediler. Bizde bunu onlara verdik”.

Bekir Sami ve Talât Paşanın önerilerindeki ortak bileşke, bu dönemde Ankara ile Paşanın belli bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. En azından Paşa Ankara için, dış ilişkileri düzenleyebilecek bir güce sahip görünmektedir. Örgütcüdür. Barışın asgari koşullarını deneyimleriyle açık bir biçimde görmüş ve çizmiştir. Bağımsız Türkiye'nin yaşama koşullarının dış dinamiklere bağıllılığının farkındadır ve bu dinamikleri elinden geldiğince olumlu yönde ve ülke çıkarları için kullanmak tasav-

vurundadır. Yeni bir devlet ve yeni bir toplum yaratmaktan ziyade, devleti yaşatmak ve güçlendirmek konusunda o güne kadar genc Türk aydınlarının çoğunun önerdiği modele, çağdaş uygarlık (batı uygarlığı) düzeyine çıkma formülüne bağlıdır. Halkı sever, ama onunla bir şey yapılamayacağı sanısındadır. Ondan ötürü de halk için, ona rağmen bağımsız Türkiye'yi kurma savaşımındaki diğer aydınlarla tartışmasız önderlik yapacak güçtedir. Deneyimi, korizması, ilişkileri buna uygundur. Ama uluslararası terörizm ömrüne bir sınır biçmiştir. Bu ömrü kim biçmiştir? Görünürde Ermeniler, gerçekte emperyalizm... Oysa Talât Paşa öyle uyumsuz biri de değildi. Yoksa emperyalizm kendi çıkarları açısından ondan daha uyumlusunu mu bulmuşdu?

HARDENBERG STRASSE'DE CİNAYET

1

Talât Paşa 1921 yılının Mart ayında (15 Mart olarak biliniyor) İranlı bir Ermeni genci tarafından vuruldu. Olay uzun süredir oturduğu evin sokağında meydana geldi. O günlerde Ankara'dan olumlu bir yanıt alma umudu içindeydi. Aubrey ile temaslardan sonra Londra'dan aldığı haberlerde Bekir Sami'nin kendisiyle aynı porafelde konuştuğunu öğrenmişti. Bunu Ankara'nın politikası olarak değerlendirdiği için Mustafa Kemal'le anlaşma ümidi ve dahile girme konusunda ki sabırlı ısrarlarının sona ermekte olduğuna bir işaret gibi kabul etmişti. Bilinmez belkide haklıydı. Ama ömrü vefa etmedi. Yaklaşık üç yıldır Avrupa'da hiç bir korunma tedbiri almadan dolaşan ve çeşitli faaliyetlere karışan Tolât Paşanın, bu sürenin sonunda Ermeniler tarafından keşfedilmesi gerçekten şaşırtıcıdır. İttihat ve Terakki önderlerine yönelik cinayetler peşpeşe işlenmiştir. Bahattin Şakir, Azmi bey, eski sadrazam Sait Halim Paşa ve nihayet Cemal Paşa ermeni kurşunlarına hedef olmuşlardır. Ermenilerin neden üç yıl bekledikleri kolaylıkla açıklanamayan bir noktadır. Belki Sait Halim Paşanın Malta'dan bırakılmasını beklediler diyebiliriz ama diğerleri gözönünde, salınıp duruyorlar, bürolar acıyorlar ve bürolarda Ankara hükümeti yanında uğraş veriyorlardı. Bu ve buna benzer bir dizi açıklanamayan soru var. Korkarız şu koşullarda artık açıklanmasında müşğül. Ne ki bir tek noktayı ısrarla belirtebiliriz, bu Ermeni eylemlerinin hiç biri bağımsız ve Ermeni çıkarları doğrultusunda yapılmış eylemler değildir. Tam aksine emperyalizmin, o günlerde İngiliz emperyalizminin çıkarları için bu tetikler çekilmiştir. Ermeni terörü o günlerde İngiliz emperyalizmiyle atbaşı gitmekteydi, birbirleriyle uyuşmuşlardı.

Talât Paşa Berlin'de Chortotenburg'do, Hardenberg Sta-
resse'nin 4 numaralı evinde kalıyordu. Sade bir yaşayışı vardı.
Çevresinde, Almanya'da bulunan eski İttihatçılar, genç öğrenci-
ler ve diğer Türklerden oluşan bir grup bulunurdu. Doktor Ba-
hoattin Şakir ve Nazım beylerle sık sık buluşur ve ülkedeki son
gelişmeler konusunda düşünce alışverişi yaparlardı. Bu arada
bazı yabancı dostlarında bu toplantılara katıldığı bilinmekte-
dir. Katilin uzun süre kendisini takip ettiği ve bütün hareketle-
rini izleyerek cinayet planını hazırladığı söylenmektedir. Oysa
yaşamı çok programlı olduğu için böylesine uzun bir inceleme
gerekmezdi. Eşinin sonradan anlattığına göre cinayetin işlen-
diği gün çok tedirginmiş. Bu ölüm olayından sonra anlatıldığı
için, bir yerde eskilerin "kuruntuyu dile getirme" dedikleri cins-
ten bir bilgi olsa gerek. Saat 11 e doğru sigara ve çorap al-
mak için sokağa çıkmış. Ama alışveriş yapmasa da, güzel ha-
valarda o saatte evden çıkarak bir yürüyüş yapar, yakındaki tü-
tuncü dükkanına giderek orada biraz çene çalmış. Yani so-
kağa çıkışının saati büyük bir olasılıkla katil ya da ona yol gös-
teren örgüt tarafından bilinmektedir.

Eşi sokağa çıktıktan sonra bir kaç kere dönüp pencereye
baktığını söylüyor. Olabilir de, olmayabilir de. Yalnız gerçek
olan şu; katil evden çıktıktan bir kaç dakika sonra kendisine
yaklaşıp, omuzuna elini değerek «Talât, Talât» diye sesleniyor.
Adıyla çağırılan her insanın yapacağı insiyaki bir hareketle dö-
nen Talât Paşanın, başına çok yakından ateş ediyor. Çevreden
gelenler katili kovalamağa başlıyorlar. Ellerindekî baston, şem-
siye vb. gibi aletlerle vurarak yere yatırıyorlar. Derken Polis
gelerek olaya el koyuyor. Sonra eşine haber veriliyor. Eşi, silah
seslerini duyunca içime doğmuştu diyor. Her an ölümü bekle-
yen bir adamın eşinden beklenen bir söz. Yıllar boyunca Talât
Paşanın adeta kerelerce karısına ve dostlarına söylediği bir söz
var : "Ben yatağında ölmeyeceğim". Bu sözün etkisinde kalan
bir eşin duyduğu ilk silah sesinde kocasını düşünmemesi ola-
naksız.

Talât Paşanın naşı önce morga kaldırılır. Sonra, kendisinin
de girişimleriyle yapılmış olan Berlin Camiinde namazı kılına-
rak, yurda götürölmek üzere, tahnit edilerek korunma

altına alınır, özel bir biçimde gömülür. Cenaze töreni çok görkemli olmuştur. Eşi bu töreni filme aldığını söylemiştir. Bu filmin ne olduğu konusunda bir bilgimiz yok. Fakat yenilerde TV de yayınlanan bir haber programında Paşanın cenaze töreninden kısa bir bölüm görüntülenmiştir. Bu görüntülerin eşinin söylediği film den mi olduğu, yoksa bir haber ajansı tarafından mı çekildiği bizce bilinmemektedir.

2

Talât Paşanın ölümü ve cenaze töreniyle ilgili ayrıntılı bilgi, haber ajanslarının verdikleri dışında, Dr. Nazım'ın bir mektubunda bulunmaktadır. Bu mektubu buraya aynen alıyoruz.

"Azizim Cavid bey,

Sâi (Talât Paşanın Almanya'da kullandığı ad) namına yazılmış 14 Mart tarihli mufassal mektubunuz taziye telgrafınızdan bir gün sonra geldi. Zavallı Talât Londraya gideceğinize dair İsviçreden gönderdiğiniz telgraftan ne kadar memnun ol-duysa bu mektubu da o kadar sabırsızlıkla bekliyordu".

"Katil son zamanlarda Talât'ın evinin tam karşısına tesadüf eden evde bir oda tutmuş, her gün panjurlarını indirdiği pencerenin arkasından Talât'ı tarassut altına alıyormuş. Martın on beşine tesadüf eden salı günü Talât evden yalnız çıkmış. Eldiven satın almak üzere yola kayulmuş. Hardenberg sokağının 17 numaralı hususi konağının parmaklıkları önüne geldiği zaman, arkasından gelen katil büyük hacimde parabellum rovelveriyle, hemen üç dört parmak mesafeden ve arkadan kafatasına bir kurşun sıkmış. Talât derhal teslimi ruh etmiş ve taşlar üzerine yüzükoyun düşmüş. Katil rovelveri yere atıp kaçmaya başlamış. Lakın o sırada vakayı görenler tarafından yakalanmış, kafası yarıldıktan sonra polise teslim edilmiş. Onbiri çeyrek gece Muhasebe müdürü esbaki Sallm bey bana geldi. Hardenberg sokağında ibirisinin ya öldürüldüğünü ya intihar ettiğini anlattı. Sallm bey vak'aya 200-300 metre uzaktan şahit olmuş. Fakat merak edip te yere düşeni nazarı tetkikten geçirme-

miş. Yalnız üzerindeki palto ile kundurularının rengi hatırında kalmış. Bu rivayet bende hiç bir şüphe uyandırmadı. Beş-altı dakika sonra Rüsuhi bey geldi. Paşanın bana gelip gelmeyeceğini sordum. Bir çeyrek evvel evden çıktı, çarşıya doğru gitti, avdetinde buraya uğrayacak dedi. Salim bey paltasının rengi ile kunduraları hakkında izahat istedi. Rüsuhi beyin cevapları bizi endişeye düşürdü. Hemen kalkıp mahalli vak'aaya gittik. Cesedin üzerindeki örtüyü kaldırınca bizde beynimizden vurulmuşa döndük. Muhafız bulunan polisler merhumun hüviyetini bildirdik ve oradan çekildik. Müddeiumumilik tarafından tahkikatı iptidaiyesi yapılmak için ceset saat bire kadar bulunduğu yerde bırakıldı. Saat birde bir arabaya ile morgo naklolundu. Cenaze merasimi yapılmak üzere Cumartesi sabahı eve nakledildi.

Cumartesi günü 11.30 da evde namazı kılındıktan sonra (başka kaynaklar namazın Berlin camiinde kılındığını ileri sürüyorlar) muvakkaten intihap edilen bir mahalle nakil edildi. Davetnameler refikası ve şark klübü namına gönderildi. Cenazede ümidimizin fevkinde bir kalabalık vardı. Bu kalabalığın en mühimmini Talât'ın Türkiye'de tanıdığı resmi Almanlar teşkil ediyordu. Ondan sonra şark akvamı geliyordu. Reiscumhur, Başvekil Hariciye ve Adliye Nazırları diğer erkânı hükümet taziye için memuru mahsuslar gönderdiler.

İmparatorun başmabeyinciside cenazede hazır bulunmuştur..."

"Vakti münasibinde İstanbula nakledilmek üzere ceset baddettahnit muhafaza içinde tevdi olunan mahalde müteaddit nutuklar irad edilmiştir. Türkler namına Baha (Dr. Bahaattin Şakir), Araplar namına Şekip Aslan ve Kudüs'lü Şeyh Abdülkadir, Acemler namına iki hatip, Azerbeycanlılar namına İdris, Mısırlılar namına iki genç, Almanlar namına Mösyö Günther ile Dr. Jack pek hareretli nutuklar irad etmişlerdir. Hazirûn bu nutukları tam iki saat ayakta dinlemişlerdir.

Şark akvamının nutuklarının hülasası: bu cinayet şahsi yahut milli intikamın hülasası değil, islam akvamı hakkında takip olunan emperyalist siyasetin bir neticesidir. Biz bunun intikamını alacağız. Fakat caniler gibi masum kanı akıtmakla değil, esaret zincirlerini kırarak istikbalimizi kazanmakla alaca-

ğiz. Talât'ın mukaddes ruhu bu gaye için en büyük vazifesini oynayacaktır”.

“Talât tekayyut prensibini kabul etmiyordu. Bu husustaki ihtarâtı sem’î itibara almıyordu. Bunun için kendisine suikastta hiç bir müşkülât yoktu. Katil ifadatında ermeni vekaiyyini kendine siper yapıyor ve beş senedenberi Talât'ın arkasını takip ettiğini söylüyor. Talât'ı öldürmek bugün ne kadar kolay idiye, dün de, iki sene evvelde o kadar kolay idi. Hele Almanya ihtilâlât içinde yuvarlanırken daha kolaydı. Öyle olduğu halde Talât'tan intikamını almak için dünyayı dalaştığını söyleyen bu milliyetperver katil ne için o sıralarda bu katli irtikap etmedi de, tam, Talât'ın kabine teşkili için resmi ve gayriresmî mehafilde çalışıldığı bir zamanda irtikap etti. Bizce bu vak’ada Ermenilik “exploiter” edilmiştir. Fakat saik başka şeydir. O şeyin ne olduğunu keşfini Alman polisinin zekasına bırakıyoruz...»

Katilin cezasını muhakkak bulacağına dair Alman yetkili makamlarının verdikleri demeçlere rağmen, mahkeme Ermeni kurtuluş hareketinin bir gösteri alanına döndürülmüş, hatta Türklerin gösterdikleri savunma tanıkları bile dinlenmemiş ve katil beroat ettirilmiştir. Bu sonuçta iki önemli etkenin olduğu varsayılmaktadır. Bunlardan bir tanesi o günlerde Almanyanın içinde bulunduğu toplumsal çalkantı, diğeri ise bazı dış güçlerin perde arkasında yaptıkları baskılar. Bu güçlerin başında İngiltere gelmektedir. Nitekim Mithat Şükrü (Bleda) anılarında Aubrey'in Almanyaya gelerek Talât'la görüşmesini bir yerde onu deşifre etmek amacınıda içerdiğini iddia etmekte ve olayın arkasında İngiliz gizli servisinin parmağını aramaktadır. Kuşkusuz bu nitelikteki iddialar spekülâtif bazı öykülerin oluşturulmasından öteye gidemez, özellikle kanıtları çok güçtür. Ama Dr. Nazım'ın da belirttiği gibi, öldürülmesi bu kadar kolay olan bir adamı öldürmek için niye 1921 yılı mart ayı beklenmiştir. Bu soru işin içinde Ermenileri bir maşa gibi kullanan emperyalizmin olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Talât'ın ölümüyle fazla telaşa düşmeyen Cavid bey, İttihatçılara yönelik cinayetler bir dizi halinde geliştikçe ürkmüş, nihayet günlüğüne 13 Mayıs 1922 tarihiyle şu notu düşmüştür:

"Ankara şimdi zannediyorki bu hareketler yalnız İttihatçı-
lar aleyhinedir ve seviniyor... Ermenileri susturmak için Anka-
ra'dan bugün maddi icraat değil, yalnız tehdit sözü kafidir".

3

Talât Paşanın ölümünün dışarda ve içerde yankıları büyük olmuştur. Kendisini arkolayan ve öğen yazılar kadar, acımasız-
ca diyebileceğimiz bir üslupla yeren yazılarda yayınlanmıştı.
Türk politika yaşamının "kadir bilmezliği"ne örnek olmak için bir
birleriyle çelişkili bir dizi yorum ve yazıyı (kuşkusuz değinmeye
değer olanları) burada anmakta yarar olacaktır.

Talât Paşanın ölümünü Amerikan Ajansı şöyle haber verdi:

"Talât Paşa bugün öğleden evvel, Berlinde kalmakta olduğu
evin önünde gezinirken esmer bir genç omuzuna dokunmuş, pa-
şa yüzünü çevirir çevirmez, başına ateş etmiştir. Bu suretle Türk
milliyetçilerinin büyük önderlerinden biri olan Talât Paşanın ya-
şamı sona ermiştir."

T.H.R. Haber Ajansıda olayı şöyle yansıtmıştır:

"Talât Paşa, iki yıldan beri eşiyle birlikte Berlin'de, Ali tak-
ma adıyla oturmakta idi. Alman polis ve güvenlik kuvvetleri
kendisinin gerçek hüviyetini bilmemekte idiler. Katil, Taylaryan
İsimli, İran doğumlu 24 yaşında bir Ermeni gençtir. Cinayetten
sonra kaçarken, orada bulunan halk tarafından tartaklanmış
ve bazı yaralar almıştır. İlk sorgulamasında "Ben Talât Paşayı,
onun tarafından verilen emir üzerine öldürülen ailemin intika-
mını almak için öldürdüm. İki yıldan beri kendisini izliyordum,
kendisini öldürmek için Ocak ayında Beriine geldim" demiştir".

Sovyetler Birliği ile yapılan barış toplantılarında Talât Pa-
şayı yakından tanıyan o dönemin Alman Dış İşleri Bakanı Von
Kühlmann yazdığı bir yazıda Paşayı şöyle anlatmaktaydı:

"Genel savaş sırasında ilişki kurduğum politikacılar içe-
sinde üzerimde derin etki bırakanların belki de başında Talât
Paşa gelmekteydi. Tıknazca, orta boylu, geniş enseli, yuvarlak
yüzlü ve belirli bir zarafeti yansıtan bu sima dağılı bir Türk bo-
yuna mensup olduğunu daha ilk görüşte anlatıyordu. Saçları

sık, ve koyu siyah, bıyıkları gürdü. Gurbete geldikten sonra tanınmamak için bıyıklarını tıraş etmişti. Avrupalılara göre eğitimi yokdu. Fakat politik yaşamının başında Fransızca'yı çok az biliyordu, ama sonraları bu lisanı bir çok siyasi tartışmayı başarıyla yürütecek kadar öğrenmişti. Tavrı ve konuşmasıyla daha ilk temasta çevresine güven verirdi. Bir karar aldığı zaman, özel konuşmasında bir şeyi yapacağını söylediği vakit bu sözünü ne pahasına olursa olsun yapacağına dair bir güven duygusu yorattı.

Yaşamındaki tek ve en büyük endişesi vatanına olan sevgisinden kaynaklanırdı. Yüreği yanarak ama tereddütsüz bir biçimde ülkesini savaşa sürükledi. Çünkü ülkesi için tek kurtuluş çaresinin bu olduğuna inanıyordu. Son feloket bu umudu da sondürdüğü zaman Almanya'daki dostlarına sığındı. Ama burada da hemen her gün vatani için çalıştı.....

Talât Paşa daha genç olduğu, ve Türkiyenin politik yaşamında bir rol oynayacağını zannedildiği bir sırada Türkler ile Ermeniler arasında mevcut ibin yıllık intikamın kurbanı oldu ve bu günde, giz dolu doğunun büyük bir kişisi olarak Berlinin bir caddesine cansız düştü”.

Talât Paşanın ölüm haberi üzerine Türk basınında çıkan bazı olumsuz yazılar dolayısıyla “İleri” gazetesinde şu yorum yer almaktadır :

“Telgraflara bakılırsa Talât Paşa ebediyete karışmıştır. Ermenice ve Rumca gazetelerle Türkçe çıkan aynı cins neşriyatta bir tavsiyemiz var: Tarihin henüz harbi umumi ile başlayan büyük devri kapanmadığı için bu devir ile alâkadar olanlar hakkındaki son hükmü vermekte biraz itiyatkâr olmak gerekir. Tarih, onun iyiliklerini veya fenalıklarını sayacak, hakkında doğru veya yanlış hükümlerini verecek, fakat ona karşı hiçbir zaman lakayd kalamayacaktır. Osmanlı tarihi, zaten Padişahlardan sonra er: büyük ehemmiyeti sadrazamlara veregelmiştir. Talât Paşanın küçük bir posta memuru iken bilahare Sadrazam oluşu, Osmanlı tarihini mütehavyir etmez. O, neler görmüştür. Zaten Sadrazam olarak kim doğabilir ki? Hal bu ki Talât sadrazam olmasaydı yine tarih ona uzun sayfeler ayıracaktı. Çünkü onu bir devlet ricali olmaktan ziyade bir inkılâpçı mü-

messili olmak üzere tanıyacaktı ve Talât Paşanın tarihi yazılırken hiç şüphe yok ki söz, Babrâli mahzen-i evrakından ziyade merkezi umumi dosyalarına ait olacaktır. Talât Paşa 10 Temmuz inkılabının en mühim amillerinden biri ve belki başlıcasıdır...”.

İstanbul’da bir kaç basın erinin gayretlerine karşın, Talât Paşanın ölümü üzerine çıkan yazılardan büyük bölümü, işbirlikçilerin doğrultusunda, yani onu kötüleyen cinstendi. Bu yazılardan ikisine Cenap Şahabettin ile Ali Kemal’in yazılarına aşağıda, ana hatlarıyla, yer veriyoruz. Cenap Şehbeattin 21 Mart 1921 tarihli Peyam-ı Sabah’ta “Yırtıcı Kuşlar” başlıklı yazısında olaya şöyle değinmektedir :

“Yırtıcı kuşun ömrü az olur” derler. Şurası muhakkaktır ki çok da yaşamış olsalar onlara ecel sesi mev’ud değil gibidir, pençe-i kaza yakalarını bırakmaz. Bu hakikatı bir kere de Talât’ın akibeti hayatı gösterdi. Son on üç senelik halle-i tarihi-yemizin en kanlı perdelerini oynayan mümessili meş’um, işte facia henüz hitama ermeden sahne-i haleke serildi.

Talât çılgın bir harisi cah idi. İştihayı ikbaline mebusluk yetişmemişti. Nazırlık gayrikâfi geldi. Belki Sadrazamlığı bile azımsadı. O, hergün biraz daha salâhiyet, biraz daha kuvvet, biraz daha bidac-ı tahakküm kazanmağa çalışırdı. Her ne pahasına olursa olsun hudud-u nüfuz-u lâ-enkati tevesü etmeli idi. Etrafında her zaman bir halka-i tahsin, bir dairei temellük, bir de velew serap olsun bir hale-i şöhrat isterdi.

Talât için para hiçbir zaman maksat olmadı. Gümüşü ve altını ancak şaşıaalarıyla maliklerini gösterdikleri için vasıta olmak üzere severdi. Onun hedefi amali ‘görünmek’di. Görünmek, daha ziyade görünmek, her an biraz daha yüksek görünmekti. Bir gün kendisini tepemizde bulduk.

Bu türedinin hareket ettiği nokta ile vasıl olduğu makam arasında ancak bir hattı kaim resmolunabilir. Mamafih o henüz yükselmeye doyamamıştı. Rütbesi büyüdükçe öyle zannettiki ruhu ve dimağı ve kalbi, ilmi ve nazarı ve basireti, hepsi büyüyordu. Ben, bütün hürmetime rağmen Namık Kemal merhum ile bir noktada müttelik değilim; benim konaatıma göre bir insan için kendi nefsinin aldatmak, alemini aldatmaktan bin kere daha

kolaydır, eğer aldanmak işine gelirse... Talât'ta işine geldiği için kendisini pek kolaylıkla iğfal etti. Bu husus ki kulakları, etrafındakilerin nihayetsiz vakvakai takdiri ile dolu idi. Sehlû seri muvaffakiyetlerle pek çabuk mesti itimad olmuştu. Hülyayı fütuhotı önünde artık seddi mukavemet tasavvur edemiyordu. Her emeli güya bir hükmi kaza ve şevki heves sanki bir tokdiri ezeldi.....

.....Daima dilinde muhabbeti amme ve gönlünde yalnız nefsine muhabbet vardı. Kimlerden korkarsa onları büyük tonırdı ve kimler ondan korkorsa onlarda liyakat bulurdu. Onunla rekabete kolkışan ehliyet; işte kofası ezilecek ejder bu idi.

Talât için ihvan-ı millet "Merkezi Umumi Azası" ve vatan "İttihat kulüpleri" idi. Kendi düşmanlarını hosmı ittihad ve hasmavı ittihadı idoyı ümmet addederdi. Devlet başkalarının elinde naili refah olacağına kendi elinde olsun, Talât bunu tercih ederdi. Tatmin-i ihtirası için Trablus harbini açtı, tatmin-i ihtirası için Balkan harbini açtırdı. Tatmin-i ihtirası için Babıâli'yi müsellemen bastı ve bastırdı.

Talât bir hiç değildi. Bir hiç, bir inkılâp yopamaz ve ona hiç demekle hata bay idoriyessine bir mazeret tedarik etmiş oluruz. O, hiç değildi, Sandaniskiye taş çıkartan bir komiteci idi, korkunç bir komiteci... Onun habis bir zekası vardı. Ağ örmeye, tuzak kurmaya, pusuya yatmaya, kormanyola çevirmeye müsait, hilekâr, düzenbaz, allâk, kolleş bir zeka. Gerek hayatı hususiyye ve gerek hayatı resmiyesinde Talât'ın nokta-ı istinodı, maniveiası, kuvveti ve mukavemeti, hepsi aynı şeydir; entrika.

Pek vazı bir tabaka-ı içtimaiyeden entrika sayesinde en yüksek munsıba erdi. Fakat şecere-i ikbali ne kadar irtifa olsa belli idi ki kökleri gübrede idi. Talât nereye çıksa ayağında ağır bir çamur kitlesi his olunurdu. Onun sadareti, zevahif riya ortasında bir nev'i «şahı maranlık» olmuştu. Yükseldikçe pantolonunun yamaları görülürdü. Göğsü şevohikte teneffüs edebilecek vüs'atten mahrumdu. Yukarı çıktıkça drykı sadr duydu ve zan ettiki necat bir tabaka daha yukardadır. Bu zon ile tırmandı ve rütbe-i sadarete vasıl olunca göğsündeki darlığı kendisi de anladı.

...Bütün şaşaa-i resmiyesine rağmen Talât bedbaht yaşadı. Her şeye nail olmuştur, hiçbirinden telezzüz etmeksizin. Son zamanlarda bir gün onu bir ziyafeti resmîyede gördümdü. Temin ederim ki kaşığı guya zehr-i gam doluydu, öyle mağmum ve dilhun idi. Yolancı bir honde ile ara sıra kaba bir şatoret göstermek için o kadar cebri nefis ediyordu ki...

Talât'ın kurnazlıkla örtünmek ve teklifsizlik içinde gâip olmak isteyen şeytani bir gururu vardı. Mağlubiyeti siyasiye ihtimolî onun gururu için tahammülsüz bir manzara idi. Hofbukl bu ihtimali kendisine her hatvede biraz daha yaklaştırmış hissediyordu. O, bilirdi ki bu ikbail mağsuup yolu ergeç sükut ve hezimete açılacaktır.

Üç günden beri dakika oluyor ki ona acımak istiyorum ve eğer adı bir mücrim gibi ârı fırarı irtikâp etmeyip de kaderin onu ilko eylediği mevkide biraz metanetle dursa ve saati ukubet huiûl edince bir 'ruhsibr' salâbeti ile darağacına yürümüş olsaydı, oh işte hissediyorum ki ona cidden acıyacaktım”.

Ali Kemal'in yine Peyam-Sabah'ta yazdığı yazıda ise de-
ğindiği nokta şöyledir:

«Amerika ajansının verdiği haber doğru ise Talât 'elceza...' düsturu marufuna parlak bir ma sadok olarak 'bu cihanı faniye allahâismarladık demiştir. Mütevaffayı hayır ile zikretmek dinen ülfetiniz isede ummoyuz ki merhameti rohmona kavuşsun. Filhakika insan günahsız olmaz. "Tanrının mağfiretinden de büyük mü günahı.»

Fakat bazı mesaiye karşı şefaât kapıları ezelden kapalıdır. Cavid ve Cahit vesaire gibi samimi arkadaşları alenen söylerlerdi, Talât yalancı idi. Verdiği sözde durmazdı. Cahil idi. Morgenteau'nun o maruf hatıralarında tasvir ettiği veçhile de son derece kaba idi. Bütün bu kusurlar af olunabilir. Hususiyle ahrette büyük bir ikabi, tarihin lanetini istilzam eylemez. Böyle bir biçareyi öyle büyük bir mesnede ref'edenler. Bu mesuliyeti maneviyeye maruzdurlar.

Biz de mesela saatçi Hasan Paşalar, Dal taban Mustafa Paşalar vesaire gibi nice sadrazamlar görüldü ki irfanen ve ah-iâkan o mübarekten daha yüksek değil idiler.

Talât'ın en ağır günahı, vaktiyle Aksaray'da türeyen ma-

hut on ikilerin reisi gibi adeta tulumba kaldırırcasına bu memleketi idareye kalkışması ve o tulumbacıların, aduvlerine reva gördükleri hunin muamelelere muarızı siyasilerini uğratmasıdır. Meselâ Hasan Fehmi'den biçare Zeki bey'e kadar bütün o siyasi katillerin mürettibi hakikisi o idi. Mahmut Şevket Paşa hadisesini vesile ittihaz ederek muhaliflere o havsala sığmaz itisafı Cemal ile birlikte tertip eden yine o idi.

Gariptir ki, ne irfan, ne ahlâk, ne insaî, nasıl oluyorda böyle bir möhluk bu muhitte bu derece parlıyor. Bu muammayı haletmek için şu hakikatı nazarı itibara almalı ki Talât manayı tam'iyile hakiki bir ocak adamı idi. Ocak vurmak isterse o öldürürdü. Ocak yıkmayı kastederse o ortalığı kül ederdi. Sırf bu ifradına ve meziyetlerine mebni idi ki ocak aleminde o cehaletiyle, zekaca mahdudiyetiyle beraber belki de bilhassa o saikalarla büyük bir nüfuz sahibi olmuştu.

Ocağın irili ufaklı efradından hiçbirisi yoktu ki Talât'ı sevmesin, takdir etmesin. Fakat hiçbirisi görülmezdi ki cüz'i bir meziyetini, bir marifetini, bir eseri faziletini gösterebilsin. İttihat ve Terakki oyunu meydana çıkmamış olsaydı hiç şüphe yok ki bir posta memuru, bir posta müdürü de olamazdı. Çünkü o müdürlük için iktiza eden ufak tefek liyakatlardan bile mahrumdu. Fakat hiç şüphe yok ki mahallesinde bir ele başı olurdu. Hele onikiler yaşasaydı bunların başına geçerdi. Her halde ömrünü daha mes'ut geçirirdi. Bu husus elim bir gayete de uğramazdı. Bu millet ve memleketin talihsizliğindendir ki tesadüfün garip bir cilvesiyle onikilere bedel İttihat ve Terakki'nin reisi oldu. O sayede sadareti ihraz eyledi. Başımıza harbi umumi vesaire belalarını getirenlerin birincisi oldu. Mamafih ocak ocak olduktan, yani bu mülkü yıkmak için yandıktan ve tutuştuktan sonra başka Talât'lar da zuhur ederlerdi. İster katli katli ile tebşir eden kavli münife tatbik eyleyiniz. İster kanı kan temizler deyiniz..."

Siyaseti bilmeyen yazarların düşebileceği tüm yanlışlara Ali Kemal'de Cenap Şahabettin'de düşmektedir. Talât'ı suçlar-ken en büyük kusuru olarak, dolayıda olsa usta örgütcülüğünü öne sürmektedirler. Onu bir zamanlar İstanbul'u tirtir titretmiş olan Akşaraylı onikiler çetesinin başkanlığına bile layık

görmektedirler. Oysa Talât'ın bulunabilecek bir çok kusuru yanında belki de tek öne çıkarılması gereken yanı Türkiye'ye gerçek anlamda siyasi örgütlenmenin ne demek olduğunu anlatmış ve yaşama geçirerek göstermiş olmasıdır. Cahilliği yakıştırmazdır. Okulu bitirmek, belli bir eğitim düzeyine sahip olmak politikanın istediği kişi olmak için yetmez. Politika ayrı bir deney ve bilgi işidir. Bu bilgi bilimsel incelemeler kadar deneyimlerle de öğrenilir. Talât Paşa belki bir okulu bitirmemiş, babasından bir rütbe tevarüs etmemiştir. Ama o, daha küçükten bir siyasi örgütün içinde, devrim amacıyla yoğrulmuştu. Partinin ne olduğunu biliyor, iktidara nasıl gelinip, onun nasıl korunacağı konusunda sanki bugünün siyaset adamlarına bile ders veriyordu. Yalancılığı, verdiği sözleri tutmaması, herşeyin ondan beklenmesinin doğal bir sonucudur. Halkla doğrudan ilişkisi olan belkide ilk siyaset adamı olarak Türkiye'de sivrilmıştır. Yığınlarla böylesine yakın ilişkiler içerisinde bulunan, üstelikte iktidar olan birisinden yığınların talebi sınırsız olur. Bunları belirli bir yumuşaklıkla geçiştirilmesi gerekir. İşte Talât Paşanın yalancılığı, vaadlerinde durmaması gibi konulardaki tutumu bu noktadan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun ilk ve son milletvekili sadrazamı olan, gerçek anlamda inkılâpçı bir siyasi örgütü oluşturan, yöneten, geliştiren ve iktidar yolunu açan kişi olarak Talât'ın yerini gerçekçi bir biçimde değerlendirmek gerekir. Duygusal yazılar mürekkepleriyle beraber kurur ve silinir. Nitekim Cenab ve Ali Kemal'in yazıları da böyle olmuştur.

4

Talât Paşanın öldürülmesini Ankara nasıl karşıladı ve yorumladı. Buna ilişkin resmi bir belge yok. Ama Ankara T.B.M.M. hükümetinin resmi organı sayılan «Hakimiyet-i Milliye»nin haberi verişini ve yorumunu burada ele alabiliriz :

Talât Paşanın ölümüyle ilişkin ayrıntılı sayılabilecek haber 20 Mart Pazar 1921 tarihli gazetede, birinci sayfada verildi. Haber aynen şöyledir :

"Talât Paşaya Suikast.

Antalya. 19 Mart, (Muhabiri mahsusamızın telgrafıdır). Ajans Stefani'nin tebliğine nazaran esbak Sadrazam Talât Paşa Berlin'de (Şarlattenburg) da refikası ile beraber gezinirken (Eşinin yanında oluşu ajansın eklediği bir nokta) bir Ermeni talebesi tarafından düçar-ı tecavüz olmuş ve rovelverle şehit edilmiştir. Çıkan kurşunlardan biride refikasına isabet ederek ağır surette yaralamıştır. (Bu da ajansın yanlış haberlerinden biri). Katil derdest edilerek derhal tahkikata başlanmıştır.

Ankara 19 Mart. Dün Stefani ajansının tebliğ ettiği bir habere göre Berlin'de, Ermeni talebesinden biri (Şarlattenburg) da Talât Paşayı tabancası ile şehit etmiştir. Cani Alman zaptiyesi tarafından derbest edilmiştir. Diğer taraftan Amerikan ajansı cinayet hakkında şu tafsilatı vermektedir: Talât Paşa (Şarlattenburg) da ikametgahına avdet ederken esmer benizli otuz yaşında bir genç omuzuna dokunmuş ve geri döner dönmez ateş etmiştir. Bir Ermeni olan canı Alman polisleri tarafından derdest edilmiştir. Esna-i derdestte ahaliden bir çok kimseler caninin üzerine atılarak kendisini yumruk ve bastonlarla darp etmişlerdir. Cani polise verdiği ifadesinde kendisinin Talât Paşayı katletmek için İngilizler tarafından Berlin'e gönderildiğini ve onlardan talimat ve para aldığını itirâf etmiş ve İngilizlerin bir çok yerlerdeki hafi suikast tertibatı hakkında ifşaatta bulunmuştur.(A.A.)

(Hakimiyet-i Milliye) — Talât Paşanın müessif haberi ve fatı hakkında gerek muhabiri mahsusamızın ve gerekse A.A. nın tebliğ ettiği haberi balâda derçeyledik. Bu cinayetin sebebini herşeyden evvel, İngiliz suikastlarında aramak zaruridir. İngilizlerin, askerle ve politikayla başa çıkamadıkları Türkiye'ye bugün mikyası geniş bir suikast tertibatı ihzar ettikleri anlaşılıyor. Üç gündür (Hakimiyet-i Milliye'de) neşir ettiğimiz (Yıldız'da Bahçıvan Köşkü Cemiyeti Hafiyesi)nin tertip ettiği mühim suikastında en çok İngiliz münabeatından geldiği muhakkak gibidir. Bu menfur cinayet İngiliz hiyanetinin beşeriyetin yüzünü kızartacak ne çirkin bir raddeye ilerlediğini bir kere daha gösterir. İngilizler menfur politikalarıyla, gasıb-ı harplerine şimdi

birde Türk ricalini saklıca arkadan vurmak şeneatını ilave ettiler.

Talât Paşa İstanbul'u terkettiği zamandan beri (Berlin'de) (Şarlattenburg) da Hardenberg caddesinde mütevaziyane bir hayat yaşıyordu. Hayatı müreffeh denemeyecek kadar müzayakalı idi. Bu müzayaka arkadaşlarının maddi muavenetleriyle tehevvin olunabiliyordu. Son zamanlarda ailesini dahi Berlin'e getirmişti. Talât Paşa son zamanlarda Harbî Umumiye ait hatıratını tahrir etmekle meşgul oluyordu. Vefatı cidden şayanı esefdir. Cenab-ı Hak rahmeti aliyesine mazhar eylesin".

Ankara'nın Talât Paşanın ölümüne ilişkin tepkisi bu haber ve yorumun içinde görülmektedir. Katilin Ermeni oluşuna karşın. Ermenileri açıkça suçlamaktan kaçınılmış, hedef İngilizler olarak sergilenmiştir. Aslında bu yaklaşım kamu oyunun bir yerde savaşın amacı konusunda aydınlatılması yönünden seçilmiş olabilir. Ama sulkastın İngiliz ya da bir başka emperyalist devlet tarafından yaptırıldığı açıktır. O günlerde Türkiye'ye karşı savaşan emperyalist devletlerin başında ise İngiltere gelmektedir... Zaten daha öncede sergilediğimiz olaylar İngilizlerin bu işte sınırlı da olsa bir parmağının olduğunu teyid edecek niteliktedir.

ÖLÜ BİR “İNKILÂPÇI” İÇİN VEDÂ TÖRENİ

1

Bir kere niçin «Devrim» sözcüğü yerine «İnkılâp» sözcüğünü yeğlediğimizi açıklayalım. Bunun başta gelen nedeni Talât Paşanın kendisini, belkide «Fransız ihtilâl-i kebirî»ni öykünerek, inkılâpçı şeklinde nitelemesidir. Onlar, Osmanlı ve dünya kamu oyunun gözünde «24 Temmuz İnkılâpçıları»dır. Diğer taraftan devrim ve İnkılâp sözcükleri belirli bir anlam farklılığını da içermektedir, en azından ben bu iki sözcüğe böylesine yaklaşmanın doğru olacağı kanısındayım. Şöyleki devrimde genel bir katılım vardır. İhtilâl sözcüğü tam anlamıyla devrimi karşılamaktadır. Yığınların şu ya da bu şekilde katılımıyla gerçekleşen «İhtilâl» devrimdir. Yığınların katılımının sınırlı olduğu durumlarda, toplumun bütününe içeren bir düzen değişikliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu noktada dikkat edilirse düzen değişikliği kavramı da gündeme gelmektedir. Toplumdaki üretim ilişkilerinin değişimine uyumlu bir düzen değişikliği, devrim sözcüğü bunu içermektedir. Ayrıca böylesine bir düzen değişikliğinin geniş yığınların, tarihin gelişim doğrultusu içerisindeki katılımı ile gerçekleşmeside gerekli koşuldur. Ancak böylesine durumlarda bir devrimden söz etmek, böylesine düzen değişikliği için baş koyan kişilere devrimci demek daha doğru olacaktır. Oysa İnkılâp daha sınırlı ve köklü olmayan değişim ve dönüşümleri içerir. Kesinlikle bir düzen değişikliği inkılâpta düşünülmez. Bazı kurumların, günün gereğine ve toplumun doğal gelişimine uyumlu olarak yenilerine dönüştürülmesi inkılâbın ana gayelerinden biridir. Ayrıca değiştirilecek kurumların toplumun yapısında temeli oluşturmayan kurumlar olmasından ötürü yığınların katılımı da pek istenmez, ya da bu katılım olmasa da inkılâp gerçekleşebilir. Gerçi inkılâpçılar ken-

dilerini birer devrimci gibi görmeği yeğlerler, ama bu onların isteklerinden başka bir şey değildir. Eğer yaptıkları katılsız ve sadece bazı kurumları içeren dönüşümden ibaret ise, veya güçleri yalnız buna yetiyorsa o zaman kendilerini nasıl adlandıırırlarsa adlandırsınlar inkılâpçı olmadan öteye gidemezler.

Talât Paşa ve örgütünün gerçekleştirdiği ikinci Meşrutiyet hareketi, bir önce açıkladığımız anlamda bir inkılâptır ve doğru bir biçimde de 10 (24) Temmuz inkılâbı şeklinde adlandırılmıştır. Talât Paşa eyleme yığınları katmak istemiştir, her fırsatta yığınlarında eylem içinde olduğuna ilişkin bir kanının uyanmasına çalışmıştır, ama yığınların böyle bir devimine kolayına katılmadıklarını da görmüştür. O zaman hareket bir avuç, yürek li ve yiğit aydının eline kalmıştır. Bunların çoğuda askerdir. Askerlerin böyle bir hareket içersinde bulunması yığınların yarattığı o güçlü ve önünde durulmaz silahtan yoksun kalınmasından ötürüdür. Yığınların sağlayamadığı silahı, vurucu aracı askerler sağlamıştır. Ama bunun bir devrimi gerçekleştirme açısından ne oranda yapay bir destek olduğunun da farkına varmıştır. Nitekim Kara Kemal aracılığı ile sivil örgütlenmelere gidişindeki temel amaç, askerlere karşı siyasal hareket içersinde bir dengeyi sağlamaktı. Berlin'de Dr. Nazım'la yaptığı uzun söyleşilerde, gelecekte asker unsurunun politika dışına çekilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Bunu yaparken ordunun o günkü yapısını gözönünde tuttuğunu da açıklamıştır. Talât Paşa sivil yığınların öncülüğüne inanıyordu, en azından Almanya'da yaptığı çeşitli sohbetlerde bunu sızanmıştı. Ama böyle bir şeye inanmak başka, gerçekleştirmek başkadır. Eğer Sadrazamlığı biraz daha uzun bir süreyi olsa ve barış içinde bu görevi sürdürseydi, belki partinin sivilleşmesi açısından önemli adımları atılabilecekti. Ama bir yandan savaş halinin asker kanadına getirdiği ağırlık, diğer yandan bu kanadın çok önemli bir araca, silaha sahip olması isteklerini gerçekleştirmede. Sonuçta yığınların katılmadığı, tepeden inmeci bir dizi dönüşümü yapmaya kararlı (hatta koşullardan ötürü bunu da yapamayan) bir iyiniyetli inkılâpçı olarak kaldı. Bu durumun kendi yapısı ile, hatta İttihat ve Terakki hareketinin amaçlarıyla çelişkisini vurgulamak için İttihat ve Terakki iktidarını bir nev'i istibdat ama

«İstibdatı münevvere» yani aydınlar despotizmi biçiminde tanımlamıştır. Bugünlerde, bu iktidarın içeriğini, daha gelişmiş bir takım ayırımları da gözönünde tutarak, batı biçimi despotizm diye adlandırıyoruz.

Talât Paşanın yakını olarak onun kişiliğini (Burada politik kişiliğinden söz ediyoruz) tanımlayan Hüseyin Cahit (Yalçın), onun bu yanını şöyle anlatmaktadır: "İttihat ve Terakki bir inkılâp ve ihtilâl cemiyetinden doğduğu ve o cemiyet ruhunu daima muhafaza ettiği halde, keskin bir sîma olamadı. Daima muhafazakâr ve ileri unsurlar arasında bir uzlaşma adımlarıyla yürüdü ve daha ziyade, muhafazakâr ve opportunist bir politika takip etti. Çünkü Talât böyle idi. Vatan için hayatını feda etmek lüzumu ile karşılasa idi kat'iyen eminim ki, bu cezri hareketi memnuniyetle, tereddütsüz göze alırdı. Fakat siyasi hareketlerde onu radikal, cüretkâr ve çok ileri adımlara sevk etmek kabil değildi. Hükümet heyûlasını devirmek için bir Babiâli bas-kını tertip edilmek lazım gelirse, Talât hiç tereddüt etmeden tabancasını kapar ve bu tehlikeli isyan hareketinin önünde yürürdü. Meselâ, eski Arap harflerini atarak latin harflerini alma mevzuu bîhâs olursa Talât bunu yapmak cesaretini gösteremezdi. Kadınların çarşaflarını atarak yüzlerini açmak istenirse o bu hareketi ele almak cüretini gösteremezdi. Belki içinden bu yeniliklere tamamen taraftar değildi. Belki zamanın müsait olduğuna ihtimâl vermiyordu. Kimbilir, belki o günlerde haklı olan Talât idi!

Çünkü hakikaten memleket çok vahim günler yaşıyordu. Koca imparatorluğu tutan teşkilâtlı tek kuvvet İttihat ve Terakki'den ibaretti. Bunun içinde de dışarıdan zannolunduğu kadar sağlamlık yoktu. Meclisteki fırkanın ekseriyeti temiz insanlardı. Memleketi severlerdi. Türklüğün maruz olduğu tehlikeyi anlamışlardı. Fakat basit insanlardı. Bilgileri mahduttu. Dünyadan, Avrupa'dan bütün siyasi meselelerden habersiz idiler. İçerdeki dedikodulara, iftiralara, tahriklere, propagandalara kapılabilirlerdi. Ve bilhassa dini hissiyata hayatta ve siyasiyatta fazla bir yer ayırıyorlardı. Din ile dünyanın ayrılabilmesini akılları almazdı. Eğer memlekette bir fırka hayatı bulunacaksa, eğer ekseriyet kelimesinin bir manası, bir hakkı ve bir hikmeti vücudu

varsa bu temiz, vatansever, fakat maatteessüf icap eden siyasi terbiye seviyesine yükselmemiş unsura hürmet etmek, onun hissiyatını gözetmek icap ederdi. Talât kısmen bu zümrenin içinde, kısmen liberal ve müterakki zümrenin içinde olduğu için arada bir irtibat teminine en çok muvaffak olabilen, yegane muvaffak olabilen bir unsurdu. O olmasaydı İttihat ve Terakki çoktan dağılırdı”.

Hüseyin Cahit, Talât Paşayı neden inkılâpçı olarak nitelediğimizi sanırım açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bir kere yığınlardan kopukluğu, buna rağmen yığınlara dayanılmak isteğini, bir yerde Talât Paşanın zaafı olarak sergilemiştir. Gerçekten de, bugün artık kolaylıkla üst yapı dönüşümleri diye nitelediğimiz bir takım değişimleri Talât, diğer parti üyeleri kadar vazgeçilmez bir şart olarak düşünmüyordu. O tam anlamıyla bir «İhtilâl-i kebir»in ilkelerine uyan, hatta öncede sözünü ettiğimiz gibi Jakobenlerden esinlenen biriydi. Yığınların refahı onun ana hedefiydi. Ama bunu yapabilmek için en uygun ekonomik modelin ne olduğunu bilmediği gibi, liberalizmin de bunu sağlayamayacağı konusunda kesin bir yan tutması bulunmuyordu. Ekonomi anlamadığı kanıydı ve onun için de Cavid’i her zaman yanında görmek istemiştir. Örgüt, özellikle siyasal iktidar için dayanılacak bir siyasal örgütün varlığı onun bütün yaşamında, en umutlu olduğu günlerden umudunu yitirdiği anlara kadar, önde gelen amocudur. Örgütsüz hiç bir şeyin yapılamayacağına onun kadar inanan bir Türk siyaset adamının varlığına rastlıyamıyoruz. Türk politikacıları genellikle bireysel çabalarını, ya da dayandıkları silahlı güçleri iktidarları için yeterli saymışlardır. Bu nokta belki toplumun sivilleşmemesinden ileri gelen bir inancsızlığı yansıtmaktadır. Fakat Talât Paşa, içinde yaşadığı toplumun batılı anlamda sivil bir toplum olmadığını hissetmesine rağmen gene de sivil kökleri olan bir örgüte dayanmayı düşlemiş, yapabildiği kadar yaşama geçirmiştir.

Devrimci olmayı düşleyen, bunun temel koşullarından birinin yığınlara dayanarak düzenin değiştirilmesi olduğunu bilmeseyse de sezinleyen, ama ülkesinde bir şeyleri (asgari siyasi düzeyde) değiştirme çabasına bütün yaşamını adanmış olan bu ülkenin en büyük siyasal örgüt ustası inkılâpçı demek kendi-

sine yönelik ödenmesi gereken bir borçtur. Ya da ben böyle düşünüyorum. Bunun için de «inkılâpçı» sözcüğünü bu son bölümün başlığında kullanıyorum.

2

Stalingrad savaşının İkinci Dünya Harbinin kaderini değiştirdiği günlerde, 1943 yılının Şubat ayında, Hitler hükümeti Talât Paşanın, 1921 yılında tahnit edilerek özel bir biçimde gömülmüş olan cesedini Türkiye'ye vermeğe karar verdi. Bu konuda ilk isteğin Türkiye hükümetinden mi, yoksa Nazilerden mi geldiğini bilmiyoruz. Her ikiside mümkün olabilir. Türkiye hükümeti İttihat ve Terakki'nin bu en büyük önderinin ölüsünü yurda getirmenin zamanı geldiğine hükmedebilir, veya savaş talihinin kendi aleyhine döndüğü bir zamanda Türkiye'de kendilerinden yana bir sempotinin doğması için Naziler bunu önerebilirler. Bu nokta bilinmese de, hatta önemli olup olmadığı tartışılrsa da, bilinen, Şubat ayının ikinci yarısında Talât Paşanın naşının Berlin'den yola çıkarıldığıdır. Buna ilişkin Anadolu Ajansının haberi şunları içermektedir:

"22. Şubat. 1943. Berlin (a.a.) — Eski Sadrazam Talât Paşa merhumun vaktiyle tahnit edilmiş olan cesedi çiçeklerle bezemiş bir tabut içinde dünkü eksprese bağlı hususi bir vagonla yola çıkarılmıştır. Tabut daha evvel bu gibi törenlere mahsus binaya getirilmiş ve Berlin Büyükelçiliği Başkonsolosu ve ticaret mümessilliği erkânı ile Berlin Türk Kolonisi namına bir heyet merasim kıyafetiyle merhumu burada selamlamıştır. Alman hariciyesinden ekşi Schdoerbel, Elçilik Müsteşarı Neçser ve Protokol Umum Müdürlüğünden Caopeaorouge hazır bulunmuşlardır."

Talât Paşanın naşı 25 Şubat 1943 de görkemli bir törenle «Hürriyeti Ebediye» tepesindeki diğer Hürriyet şehitlerinin yanına defnedilmiştir. O gün ve ertesi gün hemen bütün basın organları eski Sadrazamın kişiliği hakkında yazılar yayınlamıştır. Bunların çoğu yüceltici niteliktedir. Eğer Talât sağ olupda yazılardaki imzaları görebilseydi, çoğunu tanırdı. Hüseyin Cahit, Yu-

nus Nadi, Orhan Seyfi vb... Eski günlerin kaleşörleri gene gazete köşelerinde yeni dönemin savunmasını yapıyorlardı. Bu yazılardan bir bölümünden, o günün havasını bir ölçüde yansıtabilecekleri düşüncesiyle, yaptığımız alıntılar aşağıda bulacaksınız.

Hüseyin Cahit (Yalçın) eski dostu için şunları yazmaktadır:

"Sabah yeni oluyor. Sirkeci garında ekspres katarının gelmesi bekleniyor. Alaca karanlık içinde küçük gruplar halinde ufak bir kalabalık var. Islak ve serin bir sabah. Rıhtımda (peranda) asker kıtaları istirahat vaziyetinde. Talât Paşanın tabutunu taşıyan vagonu lokomotif iterek başka bir hattan kapı yanlarına kadar getirdi. Kapı açıldı. İptida Berlin Sefaretinin çelengi indirildi. Sonra Türk bayrağı ile örtülü ağır sanduka yavaş yavaş indi. Şapkalar çıktı ve mızıkla ağır bir matem havası ile yalnız bu sessiz ve müteessir küçük kalabalığın hüznü ve elemi ni değil, bütün bir memleketin teessür ve acısını terennüm etti. Sanduka selam durmuş kıtaların önünden yavaş yavaş ilerledi ve bekleyen arabaya girdi.

İşte 23 (22 olmalı) senelik bir gurbetten sonra Talât vatanı böyle döndü. Sirkeci garına onun Avrupa'dan başka türlü dönüşlerini de hatırlarım. Aradaki farkı tâ ruhumun içinde bütün acılığı ile duydum. O, en son olarak bir gün gene Almanyadan dönüyordu. İstasyon büyük bir karşılayıcı kütlesiyle hareket, ses ve heyecan içinde idi. Talât trenden indikten sonra küçük salonda nazırlar ve arkadaşlarla kısa bir müddet bir şeyler konuşmuştu. Bunun ne olduğu bilinmiyordu. Fakat birden bire istasyanın velveli havasında korkunç bir sükutun kara endişeleri dalgalandı. Fısıltılar başladı : uçtu ve ortalığa hakim oldu. Bulutlanmış bakışlar, korkulu çehreler bir kara haber ilan ediyordu. Bu haberi herkes öğrendi : Bulgar cephesi çözülmüştü. Mağlup oluyorduk.

Talât artık vatan topraklarında çok kalamadı. Çünkü düşman İstanbul'a geliyordu. Memleketi kurtarmak için yapılabilecek bir şey kalmışsa onu temin çaresini aramak maksadıyla vatandan uzaklaşmak fedakârlığına katlanmak lüzumunu hissetti ve gitti. Alanya'ya gitti. Sadakat ve vefa beklemeye hakkı olduğu bu müttefik memlekette ölüm buldu. Müttefik memle-

ketin mahkemesi onun katilini alkışlarla serbest bıraktı. Talât bu acıyı duymadı. Fakat onu biz hâlâ duyuyoruz.

Bugün Talât Hürriyeti Ebediye tepesinde vatan topraklarına defnedilecek. Orada, kendisi gibi temiz kanlarını yüksek kalplerini bu vatan uğrunda feda etmiş arkadaşlarını bulacaktır”.

Orhon Seyfi ise «Çınaraltı» dergisinin 6 Şubat 1943 tarihli 72 nci sayfasında «Talât Paşanın kemikleri» başlıklı yazısında konuya şöyle değinmektedir :

«Talât Paşanın kemikleri Almanya'dan Anavatanı getiriliyor. Alman hükümeti bu idealist Türk vezirine borçlu olduğu san saygıyı gösteriyor. Zaten beklenen de buydu!

Talât Paşa halkın bağrından kopmuş (bir ihtilâlcidir. Onu iktidar mevkiine ne padişah, ne Babiâli getirdi. Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için kendisi gibi bir avuç idealistle Babiâli'ye karşı yürüdü. İktidarı zorla aldı. Yıldız tepesindeki müsellâh vehmi bilenler bu cesur adımda canlanan ideal kuvvetini sezerler. Küçük bir tereddüt herşeyi mahvedebilirdi. O zaman idealist hemen eşkiya oluverecekti. Kanun ona merhametsizce dağa çıkmış bir âsi diyecekti. Softalar Arapça (Huruç alessultan) diye bağıracaktı. Alkış yerine ölüm ve lânet hazır duruyordu. Ve biz kimbilir, onun kemiklerini, tarihin enkazı altından kaç yıl sonra bulup çıkaracaktık? Hem de nasıl kireçlenmiş bir halde!

Talât Paşanın vezir üniforması Babiâli'de çalışmak için giyilmesi gereken bir iş elbisesidir. O, daima halk kaldı. Halk, yanı menfaatsız, temiz, halis bir adam!

Büyük harpte bizim taraf yenilince Talât Paşa Almanya'ya gitti. Orada, müşterek harpte, yüzbinlerce Türk'ü müşterek maksat için ölüme gönderen eski bir Türk veziri olarak dost ve mütefik bir Almanya bekliyordu. Bunu bulamadı. Almanya korkunç bir ihtilâl içindeydi. Bir intikam kurşunu onu Berlin'de yere serdi. Asıl acı taraf bu ölüm değildir. O zamanki Alman adalet cihazı bu cinayeti sahte bir rüyaya bağışladı ve ondan sonrakilere tamamen kayıtsız kaldı.

İşte, Almanya bugün Talât Paşanın mazlum kemiklerine

karşı gösterdiği saygı ile bu eski borcunu ödüyor ve bir acı hâ-
tırâ bununla büsbütün tarihe karışıyor.

Bizim de beklediğimiz, istediğimiz buydu”.

Orhan Seyfi'nin bu yazısında, Talât Paşanın nâşının iade-
sinden ötürü Nazi hükûmetine bir övünç payı çıkarmak istedi-
ği, satırların altında da olsa, hissedilmektedir.

Cumhuriyet Gazetesinin 25. Şubat. 1943 tarihli sayısında
Mithat Cemal'in bir şiiri birinci sayfada yer almaktadır. Bu şiir-
den bazı ilginç dizeleri aşağıda sergiliyoruz :

“Takriben adamlık sana yetmezdi, tamamdın;
Sen kütle-adam, millet-adam, bayrak adamdın.
En sevdiğin insan senin en çıplak olandı,
Şanlar, senin ökünle, palavraydı, yalandı.

Asla derileşmezdi vezir esvabı sende
Sen zorla büyüktün ne kadar istemesende!
En sonra eğildinse de kurşunla eğildin,
Altınlar akarken de züğürt ölmeyi bildin...”.

Aynı gazetenin 26. Şubat. 1943 tarihli sayısında ise Yunus
Nadi. «Talât Paşa Türk Vatanının Kucagında» başlıklı yazısın-
da şu noktaya açıklık getirmektedir: “Talât Paşa, İttihat ve Te-
rakki'nin timsali olarak memleketimizde bir devrin tarihini tem-
sil eden ihtilâlcı bir devlet adamı idi.”.

“... İmparatorluk bizim Türk tarihimizin uzun bir devri,
Cumhuriyet ise aynı tarihin yeni bir safhasıdır. Olayları kendi
zincirleri içersinde sıkı bir takibe tutarsak İttihat ve Terakki'nin
milli bir kurtuluş hamlesi olduğunu görürüz. Bu milli hamle zâ-
hiren öyle görüldüğü gibi geçen umumi harbin felâketli mağlu-
biyetiyle sona ermiş değildir. Bu milli hamle bizi yeni tehlikele-
rin tazylkiyle gözleri dört açan daha kuvvetli uyanışlarla niha-
yet milli ve müstokil Türk vatanı neticesine kadar götürmüştür.
Bir milletin tarihini devirlerin ve rejimlerin kalın duvarlı fasıla-
larıyla ayırmağa imkân yoktur”.

“Bu harbe katılmakla İttihat ve Terakki fena mı yaptı?” Bu
sualin cevabını rahmetli büyük Atatürk şöyle vermiştir :

— Türkiye geçen büyük harbe behemehal iştirak etmeliy-

di ve iştirak şeklide ancak devletin yürüdüğü yolda olabilir. Harbe giriş zamanı, orduların sevk ve idaresi gibi bazı hususlar münakaşa olunabilse bile prensipte yanlış yoktur". Yunus Nadi'nin bu yazısı Paşa'nın nâşını Türkiye'ye getirttiği için Milli Şefe (İsmet İnönü) teşekkürle sona eriyor. Yazının içeriği, 1930lu yılların, Osmanlı İmparatorluğu dönemini toptan inkârâ kadar varan bağınazlığının geride bırakıldığını; bunun da ötesinde Cumhuriyetin İttihat ve Terakki'nin başlattığı bir hareketin devamı olduğu gibi o günün koşullarına göre şaşırtıcı bir yaklaşımın kabul gördüğünü göstermektedir. Bu resmi görüş yönünden önemli bir değişikliğin meydana geldiğini yansıtan küçük bir kanıttır,

3

Talât Paşa, bu kere tabut içersinde ,nemli ve yarı kapalı diyebileceğimiz bir Şubat sabahı İstanbul'a geldi. Sandukayı taşıyan vagon trenin en arkasındaydı. Gamalı hac ve altın DR kartlarının işlendiği özel bir vagondu. Gazeteler vagonun numarasını 105625 olarak bildirdiler. Karşılama askeri törenle oldu. Yakın dostları, Vali ve Belediye Başkanı, protokola dahil kişilerden bazıları, eşi gardalar. Sirkeci garı onun kerelerce İstanbul'a gelişini görmüştür. İttihat ve Terakkinin gizli örgütlenmesini yaparken gelişinden, Almanya gezisinden dönüşüne kadar san durağı daima Sirkeci garı olmuştur. Bu kere de görünüşde farklı bir durum yoktur. Yalnız yaşamıyor. Yaşasaydı, sanırız bütün cenaze töreni boyunca kendinle bir hesaplaşma yapardı. Kuşkusuz, herşeyden önce merasim kıtasının boşlarındaki İngiliz tipi miğferler dikkatini çekirdi. Hoşnut kalırmıydı bilinmez. Merasim kıtası dışında bir dizi tanıdık Kimini cemiyetten, kimini klüpten, kimini «matbuattan» tanıyordu. Şimdi bunlar ya bir kenara çekilmiş, ya da yeni düzenin egemen siyasal örgütünün çatısı altında görevler almışlar. Onları görebilseydi, yaşlandıklarını söyleyebilir, bir de giysilerindeki değişikliğin, şapkaların farkına hemen varırdı. Peki İstanbul için ne

diyebilirdi? Onun zaman zaman gizlendiği, kimi kere «Darbe-i hükümet» yaptığı bu eski başkent değişmişmiydi?

Sirkociden Şişli Etfal Hastanesine kadar onu götürecek arabada bizde şöyle bir bulunalım. Onun gözüyle bakmağa çalışalım İstanbul'a. Önce yolların tenha ve yerlerin nemli olduğunu görürüz. İstanbul daha yeni uyanıyor. Yaya kaldırımlarında işlerine yetişmeğe çalışan küçük, büyük işçiler... Erkekler, kadınlar. Sanki koşuyorlar. Sonra ilk tramvaylar. Tıklım, tıklım dolu. Kapılarına, hatta arkalarına bile asılıp gidenler var. Belli işlerine yetişecekler. Tek tük eski model olduğu her hallerinden belli otobüs var. Demek ki ulaşım sıkıntısı devam ediyor koca kentte. Üstalık artık başkent de değil. Köprüde kış sonunun dondurucu sabah rüzgarı. İnsancıklar paltolarının, ceketlerinin, üzerlerindeki giysilerin yakalarını kaldırmış soğuktan korunmaya çalışıyorlar. Giysiler değişik ama fukaralık «berdevam». Hele bir de yakından bakabilse, bir çok elbisenin ters-yüz edildiğini, pantolon dizlerinin ve arkalarının örüldüğünü, yamalandığını görecektir. Peki değişen ne?

Karaköy'de farkediliyor fırınların önündeki kuyruklar. Demek ki ekmek gene kıt ve vesikayla. Aynen Harbi Umumideki gibi. Kalitesi bari iyi mi? Bankalar caddesinin iki yanında da önemli değişiklik yok. Selânik Bankası. Osmanlı Bankası yerli yerinde. Ama bir kaç yeni Banka daha var... Merkez Bankası. Azmı uğraşmıştı Maliye Nazırı vekili iken böyle bir emisyon bankasının kurulması için. Sonra İş Bankası... Fakat kendi çabalarıyla kurulan «İtibar-ı Milli»yi göremiyor. Onun yerini İş Bankası almış.

Altıncı Daire yokuşu, Pera Palas, Union Fronez, İngiliz Elçiliği, nihayet Galatasaray... Hemen hemen hiçbir şey değişmemiş. Yalnız yazılar farklı. Belli ki latince alfabe kabul edilmiş... Talât eğer yaşasaydı, gülerdi. memnundur Hüseyin Cahit diye bir de sevinirdi.

Beyoğlu daha uyanmamış. Çöpcüler sağdo, solda, geçen arabalara fazla dikkat etmiyorlar. Mağazalar, bir kaç sinema. Bunlar yeni. Sonra Taksim Meydanı. Kışla yerinde yok. Nihayet satabildiler mi. Ama satılmadığı belli yerine park yapılmış. Taksim Alanından Harbiye'ye giden cadde. İşte bu değişmiş. Geniş-

lemiş, çevresinde yeni bir kaç bina yapılmış. Sonra tanıdık bir yol ve semt... Osmanbey ve Şişli. Peki nedir değişen. İnsanların gıysileri, evet; yazı, evet... Bu kadar mı? Peki acaba kendisi iktidarda olsa daha fazlasını mı yapabilecekti? Doğru, bu sorunun yanıtı biraz zor onun için. Ama, farklı bir sonuç alacağı kuşku Neden?... Neden?. Tüm gayretler boşuna mı? Bir kıyafet, yazı için mi? Değil tabii. Ama görünürde yığınlar aynı fukaralıkta. Bunu nasıl açıklamalı?

4

İşte tören başlıyor. Önde Bando. Arkasında merasim kıtası, top arabası, onun üzerinde sanduka... Onu çelenkler izliyor. En önde Cumhurbaşkanı İnönü'nün celengi. Hani Bulgar barışının bağıtiandığı İstanbul konferansında askeri müşavir olarak çalışan genç «Erkan-ı Harp» İsmet bey vardı ya, Cumhurbaşkanı İnönü o... Güzel, işte gençler gelmişler iktidara.

Çelenklerin arkasında gene kalabalık. Aralarında dostlar ve resmi görevliler var. İçlerinde en uzun boylusu, silindir şapkasıyla hepsinden ayrı olduğunu fark ettiriyor. İstanbul'un valisi bu. Ağır, saygılı, ve seçkin bir kişi olduğunu belirtircesine yürüyor top arabasının arkasından. Diğerleri de onunla birlikte. Ama en saygılı görünüm onda, kolay değil, devleti temsil ediyor. Devlet o...

Bando ağır tempolu bir marş çalıyor, belli ki resmi bir matem marşı bu. Ama bizden olan, bildik bir ezgi değil. Yol kıyısında alayın geçişini seyredenler: Çocuklar, gençler, yaşlılar... Kaçı acaba tanıyor onu. Ne biliyorlar hakkında. Belki de sarımuşlardır çevrelerindeki bir bilene, o da eski bir sadrazammış, diye yanıt vermiştir. Ölü bir sadrazam, ne kadar yabancı bu yığınlara. Yol kıyısında alayın geçişini seyredenlerin gerisinde yaşam sürüyor. Fırınlar artık daha kalabalık. Akşam ekmeğinin çıkmasını bekleyenler kuyruk olmuş. Başörtülü, kasketli, okul giysili insanlar üstüste ekmek bekliyorlar. Arada, yanlarından geçen alaya bakıyorlar. Birden Abdülhamid'in cenaze töreni aklına gelebilir burada. Ondaki içten katılım ve yığınların doruğa ulaşan hüznü. Arada ne kadar fark var...

Bando devam ediyor çalmağa. Alay ağır ağır Hürriyeti Ebediye tepesine doğru çıkıyor. Aynen Mahmut Şevket Paşanın cenazesinde olduğu gibi. Ama o daha kalabalıktı.

Mezarın başında yapılan konuşmalar. Rüzgar ve soğuk da-
hı da artmış durumda. Herkes konuşmaların bir an evvel bit-
mesini ister gibi. Nihayet kürek, kürek toprak atılmağa başladı.
Eski İttihatçılar, dostlar ya da dost görünenler yarış halinde bir
kürek de kendisinin atabilmesi için.

Son toprakta atıldı. Talât Paşa kendi yurdundadır artık.
Halkın özgürlüğü, ekonomik bağımsızlığı için başkaldırmasın-
dan bu yana geçen kırk yılı aşkın süre içerisinde ilk kez din-
leniyor diyebilir miyiz?... Ne gezer! O yabancı ezgili marşın ya-
rattığı duvarı aşıp gelen, kasketli, başı açık, ya da yemenili, bü-
yük, küçüklü yığınların ağıtı şimdi yükselmede. Ama bu ağıt
Talât'a, onun yalnız ve yorgun inkılâpçılığına yakılan bir ağıt
değil. Belki de gerçekleşemeyen mutluluğa, özgürlüğe, umudla-
ra seslenen bir ağıt... Ah, bu ağıtlar bir aşılabilse, gerçekleşen
özgürlüğün, refahın, mutluluğun türküleri, marşları olabilse.

"Ben isyancı olarak doğdum". Güzel bir tesbit, peki son-
ra ne oldu? Türkiye'nin bu ilk siyasal örgüt ustası ağıtların ya-
şam dolu türkülere dönüştüğünü göremedikten sonra neye ya-
rar bu örgütler ve isyanlar?

Yaşasaydı sorardı bu soruları kerelerce kendisine... Son-
ra birden aklına gelirdi alayın en önünde yürüyen, uzun baylu
ve uzun silindir şapkalı, herkesten farklı adam. İşte derdi, so-
run orada. O adamda, o adamın yansıttığı düşünce ve yaşam
biçiminde. Bunu aşmalı. Aslında biz aşmalıydık, ama korka-
rım ki sonunda biz yarattık onu... Yığınlardan öylesine
uzak, onlara tepeden bakan bu silindir şapkalıyı yaratmak için
mi bunca uğraş?

Yığınsız inkılâbın yalnız örgütcüsü mutluluk marşlarına dö-
nüşemeyen ağıtları dinleyerek uyu. En azından yurdunda ve
çok geçmeden bir gün o marşları, türküleri duyabilirsin... İşte
bak, Kâğıthaneden, işyerinden çıkmış şu işçinin söylediği tür-
küye, o bildiğin ezgi ama sözleri değişmiş :

Hem okudum hem de yazdım

Kendi derdimi kendim çözdüm oy!

Senin de istediğin bu değil miydi?

K A Y N A K Ç A

- A. HULÜSİ, Külliyyat-ı Harb-i Yunan yahut Tafsilâtı Muharebeyi Ahire ve Mecmuayı ilave, İstanbul, 1315
- A. HULÜSİ, Mecmuayı Zafer, İstanbul, 1316
- ABDÜLHAMİT II; Devlet ve Memleket Görüşlerim (Hazırlayanlar :A. Alaattin Çetin - R. Yıldız), İstanbul, 1976
- ABDÜLHAMİT II; Siyasi Hatıratım, İstanbul 1975
- ABDURRAHMAN ŞEREF; Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1978
- ADIVAR, HALİDE EDİP; Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1962
- ADIVAR, HALİDE EDİP; Mor Salkınılı Ev, İstanbul, 1979
- AHMET CEVAT; Kırmızı Kitap, İstanbul, 1329
- AHMET MİTHAT; Zübdet-ül Hakayık, İstanbul, 1295
- AHMET NİHAT; Balkan Seferi, İstanbul, 1926
- AHMET RASİM; İstibdattan Hakimiyeti Milliye'ye, 2 cilt, İstanbul, 1923
- AHMET RASİM; İki Hatırat, Üç Şahsiyet, İstanbul, 1332
- AHMET RASİM; Tarih ve Muharrir (Osmanlı Hayat-ı İçtimaiyesi), İstanbul, 1329
- AHMET SAİP; Rehnüma-i İnkılâp (2. Basım), Mısır, 1327
- AHMET SAİP; Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası, İstanbul, 1328
- AKÇURA, PROF. DR. YUSUF; Türkçülük, İstanbul, 1978
- AKSİN, SİNA; 31 Mart Olayı, Ankara, 1970
- AKYÜZ, KENAN; Tevfik Fikret, Ankara, 1947
- ALİ FUAT; Rical-i Mühimme-i Siyasiye, İstanbul, 1928
- ALİ KEMAL; Fetret, İstanbul, 1329
- ALİ KEMAL; Mesele-i Şarkıye, Mısır, 1900
- ALİ (Basiretçi); İstanbul'da Elli Yıllık Önemli olaylar, İstanbul, 1976
- ALİ CEVAT; Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati (3. cilt), İstanbul, 1313-1314
- ALİ NECATİ; İttihadın İçyüzü. Cinayet-i İttihadiyeden Bir Nebze. Trabzon, 1328

- Aliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Tetkik Olunan Meseleyi Siyasi-ye Hakkında İzahat, İstanbul, 1332
- ANDONYAN, ARAM; Balkan Harbi Tarihi, İstanbul, 1975
- DR. ARHANGELOS, GABRIEL; Anadolu Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyasi İdaresinin İçyüzü (2 cilt), İstanbul, 1327
- ARİF CEMİL; İttihat ve Terakki Rüesasının Diyarı Gurbet Maceraları, Tevhid-i Efkâr, 13 Temmuz 1338
- ATAY, FALİH RIFKI; Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919), Ankara, 1965
- ATAY, FALİH RIFKI; Zeytindağı, İstanbul, 1981
- ATAY, FALİH RIFKI; Çankaya, İstanbul, 1969
- ATILHAN, CEVAT RIFAT; Bütün Çıplaklığı ile 31 Mart Faciası, İstanbul, 1959
- AYAŞLI, MÜNEVVER; Dersaadet, İstanbul, 1975
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA; Tek Adam, İstanbul, 1963
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA; İkinci Adam, İstanbul, 1966
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA; Enver Paşa, İstanbul, 1970
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA; Suyu Arayan Adam, İstanbul, 1965
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA; Kahramanlar Doğmalydı, İstanbul, 1974
- AVCIOĞLU, DOĞAN; Milli Kurtuluş Tarihi, İstanbul, 1974
-; Balkan Harbi Tarihi (Genel Kurmay Harp Tarihi yay.), Ankara
-; Balkan Harbi Tarihi (Genel Kurmay Harp Tarihi yay.), Ankara
- BALKAN, ETHEM NURİ; Hatıralar, Canlı Tarihler, XXVI - XXVIII, İstanbul
- BALTACIOĞLU, ISMAYİL HAKKI; Ziya Gökalp, İstanbul, 1966
- BARDAKÇI, İLHAN; Bir İmparatorluğun Yağması, Ankara, 1974
- BASGÜN, NECLA; Türk - Ermeni İlişkileri, Abdülhamit'in Culusundan zamanımıza kadar (Basılmamış Tez), Ankara, 1970 - Basılmış olarak Ankara, 1973
- BAYAR, CELÂL; Bende Yazdım, 8 cilt, İstanbul, 1965 - 72
- (BAYKUT) CÂMÎ; Osmanlılık, Atisi, Düşmanları ve Dostları, İstanbul, 1331

- BAYKAL, BEKİR SITKI**; İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler, Belleten (1959) 90. Ankara.
- BAYUR, HÜKMET**; XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerinde Etkileri, Ankara, 1974
- M. BEDRİ**; Zamanın Siyaha Boyadığı İkinci Kırmızı Kitap. İttihat ve Terakki. Töhmət-i Harp., İstanbul, 1329
- M. BEDRİ**; Kırmızı Kitap. İttihat ve Terakki - Adem-i Merkeziyet, İstanbul, 1330
- BEKİR FİKRİ**; Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla, İstanbul, 1976
- BELEN, Gnl. FAHRİ**; Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi (Genelkurmay yay.) Ankara, 1964-65
- BELEN, Gnl. FAHRİ**; Balkan Savaşı 1912 - 13, İstanbul, 1971
- BELEN, Gnl. FAHRİ**; XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973
- BERNARD, LEWİS**; Modern Türkiyenin Yeniden Doğuşu, 1970, Ankara
- BEYATLI, YAHYA KEMAL**; Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi hatıralarım, İstanbul, 1973
- BLEDA, MİTHAT ŞÜKRÜ**; İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979
- BUCKKERT**; Faal Türkiye, İstanbul, 1332.
- CAVİD PAŞA**; Irak Seferi ve İttihat Hükümetinin Hayalât ve Ce-halet-i Siyasisesi, İstanbul, 1334
- Cema! Paşanın Hatıraları, İstanbul, 1933 (Sonraki baskısı Çağdaş yay.)
- CEVRİ**; İnkılâp Niçin ve Nasıl Oldu, Kahire, 1900
- CEVAD, ALİ**; İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart hadisesi (Ali Cevad beyin Fezlekesi. Yayına Hazırlayan Faik Reşit Unat), Ankara, 1960
- ÇAVDAR, TEVFİK**; Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, İst. 1969
- ÇAVDAR, TEVFİK**; Türkiyede Liberalizmin Doğuşu, İstanbul, 1982
- ÇİĞİRAÇAN İBRAHİM HİLMİ**; Milletin Hataları: Felaketlerimizin Esbabı, İstanbul, 1329
- ÇİĞİRAÇAN İBRAHİM HİLMİ**; Avrupahlaşmak: Felaketlerimizin Esbabı, İstanbul. 1332
- ÇOBANOĞLU ÖMER ZEKİ**; Balkan Harbi ve Şark Ordusunun He-zimet-i, (2 cilt) İstanbul, 1332
- DANIŞMENT, İSMAİL HAMİ**; Tarihi Hakikatler (2 cilt), İst. 1979
- DANIŞMENT, İSMAİL HAMİ**; Sadrazam Tefvik Paşanın Dosya-

- sındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vakası, İstanbul, 1974
- DELİORMAN, ALTAN;** Türklere Karşı Ermeni Komitecileri, İstanbul, 1975
- DURU, KAZIM NAMİ;** Ziya Gökalp, Ankara, 1975
- EBCİOĞLU, H. MÜNİR;** Kendi Yazılarıyla Refik Halit, İst., 1943
- EBÜZZİYA, M. TEVFIK;** Meclis-i Mebusanm İlk Müessir-i Mealisi: Siyasi Nutuklar, İstanbul, 1324
-; Edirne, T.T.K. Yayını, Ankara, 1965
- ERDEN, ALİ FUAT;** Paristen Tih Sahrasına, İstanbul, 1336
- ERENDİL, Gnl. MUZAFFER;** Tarihte Türk - Bulgar İlişkileri (Genel Kurnay Harp Tarihi), Ankara, 1976
-; Ermeni Komitelerinin Âmal ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İstanbul, 1334
- ESATLI, MUSTAFA RAGİP;** İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi, İstanbul, 1975
- ERTÜRK, HÜSAMETTİN;** 2 Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1965
- FINDIKOĞLU; ZİYA GÖKALP,** İstanbul, 1966
- GÜCÜYENER, FUAT;** Sina Çölünde Türk Ordusu, İstanbul, 1939
- GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA;** Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi (Harp Akademileri yay.), İstanbul, 1970
- HASAN AMCA;** Doğmayan Hürriyet, İstanbul, 1958
- HOCHTER;** Türk Ordusuyla Muharebede, Filibe, 1330
- HÜSEYİN KAZIM (Şeyh Muhsin-i Fani);** 10 Temmuz İnkılâbı ve Netayici, İstanbul
- H.T.;** Bu gidiş iyi bir gidişe benzemiyor, İstanbul.
- HALİL PAŞA;** Bitmeyen Savaş, İttihat ve Terakkiden Cumhuriyete, İstanbul, 1973
- HOCALOĞLU, MEHMET (Derleyen);** Abdülhamit Han'ın Muhtıraları, İstanbul, 1975
- HÜSEYİN HAKKI;** İntibah-ı Tarihi, İstanbul, 1331
- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ;** 10 Temmuz İnkılâbı ve Netayici. Türkiye İnkırazının Saikleri; Makedonya, Ermenistan ve Suriye Meseleleri, İstanbul, 1336
- İBN-İ KEMAL;** Tevarih-i Âli Osman (Tenkitli Transkripsiyon) Hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, 1957

- İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL;** Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1940-53
- İNAN, YUSUF ZİYA;** Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine, İstanbul, 1978
- İSMAIL HAKKI;** Vatan Uğrunda, Yahut Yıldız Mahkemesi, Mısır, 1926
- KANDEMİR, F. - KARAVELİ, N.N.;** Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz. (Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza kadar), 4 Cilt, İstanbul, 1962-63
- KANDEMİR, FERİDUN;** Jön Türklerin Zindan Hatıraları. Bir Devrin Siyasi ve Fikri Tarihi, İstanbul, 1975
- KAMİL PAŞA;** Kamil Paşa'nın Ayan Reisi Sait Paşaya Cevapları, İstanbul, 1327
- KARABEKİR, KAZIM;** İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909), İstanbul, 1982
- KARADAĞ, RAİF;** Muhteşem İmparatorluğu Yikanlar, İst. 1978
- KARAL, ENVER ZİYA;** Osmanlı Tarihi (8. cilt), Ankara, 1962
- KARPAT, KEMAL;** Türk Demokrasi Tarihi. Sosyal. Ekonomik. Kültürel Temeller, İstanbul, 1967
- KAYGUSUZ, BEZMİ NÜZHET;** Bir Roman Gibi, İzmir, 1955
- KISAKÜREK, NECİP FAZİL;** Ulu Hakan II Abdülhamit Han İstanbul, 1965
- KOZANOĞLU, ZEYNEL;** Anıt Adam Osman Nevres, İzmir, 1972
- KURAN, AHMET BEDEVİ;** İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945
- KURAN, AHMET BEDEVİ;** İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1948
- KURAN, AHMET BEDEVİ;** Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, İstanbul, 1957
- KUTAY, CEMAL;** Örtülü Tarihimiz, 2 Cilt, İstanbul, 1975
- KUTAY, CEMAL;** Lavrense Karşı Kuşçubaşı ve Özel Örgütün Kuruluşu, İstanbul, 1978
- KUTAY, CEMAL;** Bilinmeyen Tarihimiz, İstanbul, 1974
- KUTAY, CEMAL;** Türkiye ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, İst. 1957
- KUTAY, CEMAL;** Talât Paşayı Nasıl Vurdular, İstanbul, 1957
- KUTAY, CEMAL;** Birinci Dünya Harbinde Teşkilât-ı Mahsusa, İstanbul, 1962

- KÜLÇE, SÜLEYMAN; Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, İzmir, 1944
- LAURANCE, EVANS; Türkiyenin Paylaşılması, İstanbul, 1972
- LAUSANNE, STEPHAN; Hastanın Başucunda Kırk Gün, İst., 1331
- LÜTFİ; Tarih-i Lütfi, İstanbul, 1290 - 1328
- LÜTFİ SİMAVİ; Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul, 1972
- MAHMUT CELÂLETTİN PAŞA; Mirat-ı Hakikat (3 cilt), İstanbul, 1326 - 1327
- MAYAKON, İSMAİL MÜŞTAK; Yıldızda Neler Gördüm, İstanbul
- MEHMET CEMALETTİN; Siyasi Hatıralar (1908 - 1913), İst., 1978
- MEHMET EMİN; Harb-ı Umumide Osmanlı Cepheleri, İst. 1338
- MEHMET RAUF; İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi, İstanbul, 1327
- MUSTAFA TURAN; Taşkınlada 31 Mart Faciası, İstanbul, 1966
- MÜFTÜOĞLU, MUSTAFA; Yalan Söyleyen Tarih Utansın, İst. 1975
- MÜFTÜOĞLU MUSTAFA; Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler, (2 Cilt), İstanbul, 1977
- OKTAY, İSMAİL HAKKI; Yanyadan Ankaraya, İstanbul, 1975
- OKYAR, ALİ FETHİ; Üç Devirde Bir Adam, İstanbul, 1980
- PEYAMİ SAFA; Doğu - Batı Sentezi, İstanbul, 1976
- RAMSAUR, ERNEST E.; Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul, 1972
- RESNELİ, A. NİYAZİ; Balkanlarda Bir Gerillacı, Çağdaş yay., İstanbul, 1975
- RIZA NUR; Hürriyet-i İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü, İstanbul, 1918
- RIZA NUR; Türk Tarihi, İstanbul, 1978 - 79
- RYAN, CHARLES S.; Kızılây Emri Altında Pilevne ve Erzurum da (1877-78), İstanbul, 1962
- NİCHOLAI; Gizli Kuvvetler, İstanbul, 1341
- Gnl. NİKOLSKİ; Sarıkamış Hareketleri, Ankara, 1935
- PRENS SABAHAATTİN; Türkiye Nasıl Kurtarılabılır, İstanbul, 1965
- OSMAN NURİ; Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı, (3 Cilt), 1327, İstanbul.
- SABİS, ALİ İHSAN; Harp Hatıralarım, Ankara, 1951
- SADİ, KERİM; Osmanlı İmparatorluğunun Dağılıma Devri ve Tarihi Maddecilik, İstanbul.
- SAGAY, DR. REŞAT; XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyaseti, İstanbul, 1972
- SAİT PAŞA; Hatırat, (2 cilt), İstanbul, 1912 - 14

- SAİT HALİM PAŞA**; *Buhranlarımız*, 1970, İstanbul.
- SAMİPAŞAZADE, HASAN**; *Kamil Paşaya bir Nazar*, İst., 1327
- SARAL, OSMAN YAVUZ**; *Kaybettiğimiz Rumeli*, İstanbul, 1975
- SEDES, Gnl. HALİL**; 1875 - 78 Osmanlı Ordusu Savaşları, İst. 1955
- SEMİH, MÜMTAZ. S.**; *Evvel Zaman İçinde*, İstanbul, 1946
- SEVİNÇ, NECDET**; *Ordular, Masonlar, Komünistler*, İst., 1975
- SOKO, ZİYA ŞAKİR**; *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul, 1957
- SOKO, ZİYA ŞAKİR**; *İkinci Sultan Hamit. Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, İstanbul, 1943
- SOKO, ZİYA ŞAKİR**; *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talât, Enver, Cemal Paşalar*, İstanbul, 1943
- SOKO, ZİYA ŞAKİR**; 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik, İst. 1943.
- SOKO, ZİYA ŞAKİR**; *Sultan Hamit'in Gizli Siyaseti*, İstanbul, 1945
- SÖYLEMEZOĞLU, GALİP KEMALİ**; *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul, 1957
- SÖYLEMEZOĞLU, GALİP KEMALİ**; *Siyasi Dağarcığım*, İst., 1957
- SÜLEYMAN SIRRI**; *Şemsi Paşa ve 24 Haziran*, 1327
- SUN, SELİM**; 1897 Osmanlı - Yunan Harbi (Genelkurmay yay.), Ankara, 1965
- ŞAPOLYO, ENVER BEHNAN**; *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul, 1943
- ŞEMSETTİN**; *Makedonya Tarihçe-i Devri İnkılâp*, İstanbul, 1324
- ŞİMSİR, BİLÂL**; *Malta Sürgünleri*, İstanbul, 1976
- TAHSİN PAŞA**; *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931
- TALÂT PAŞA**; *Talât Paşanın Anıları* (Yayma hazırlayan Enver Bolayır), İstanbul, 1958
- TARCAN, SELİM SIRRI**; *Hatıralar, Canlı Tarihler*, XVI. (Kitap olarak, İstanbul, 1946)
- TEPEDELENLİOĞLU, NİZAMETTİN NAZİF**; *Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komiteciler*, İstanbul, 1972
- TEPEDELENLİOĞLU, NİZAMETTİN NAFİZ**; *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdulhamit*, İstanbul, 1960
- TEVETOĞLU, FETHİ**; *Ömer Naci*, Ankara, 1973
- TOPRAK, ZAFER**; *Türkiye'de «Milli İhtisat» 1908-1918* Ankara, 1982
- TOKATLI, ATILLA**; *Gizli Örgütler. Eski Büyücülerden Çağdaş Darbecilere*, İstanbul, 1979

- TOPUZLU, CEMİL;** Operatör Cemil Paşanın Hatıraları, Canlı Tarihler, Cilt II.
- TUGAÇ, HÜSAMETTİN;** Bir Neslin Dramı, İstanbul, 1975
- TUGAY, ASAF;** İbret. Abdülhamit'e Verilen Jurnaller ve Jurnaller, İstanbul, 1964
- TUNAYA, TARIK ZAFER;** İslamcılık Cereyanı, İstanbul, 1962
- TUNAYA, TARIK ZAFER;** Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960
- TUNAYA, TARIK ZAFER;** Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952
- TUNAYA, TARIK ZAFER;** Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul, 1959
- TÜRKGELDİ, A. FUAT;** Mesail-i Mühimme-i Siyasiye, (2 Cilt), Ankara, 1957
- TÜRKGELDİ, A. FUAT;** Görüp İşittiklerim, İstanbul, 1949
- ULUSAKUL, NEDİM;** İstibdat Aleyhinde Türk Ulusunun İlk Hareketi «Erzurum İhtilâli», Ankara, 1937
- UNAT, FAİK REŞİT;** (Yayına Hazırlayan); İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, Ankara, 1960
- ÖKE, M. Kemal;** Siyonizm ve Filistin Sorunu, İstanbul, 1982
- US, ASİM;** Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964
- US, ASİM;** Son 150 Yılın Tarihi, İstanbul, 1965
- US, HAKKI TARIK;** Meclis-i Mebusan (1293-1877), 2 cilt, İstanbul, 1940-54
- UŞAKLIĞİL, HALİT ZİYA;** Saray ve Ötesi, İstanbul, 1967
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA;** Ziya Gökalp, İstanbul, 1939
- YAMAN, ABDULLAH;** Ermeni Meselesi ve Türkiye, İst., 1973
- YAMAN, KEMAL;** Meşrutiyet Hareketleri ve Yabancı Tesirler, İstanbul, 1974
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT;** Siyasal Anılar, İstanbul, 1976
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT;** Hatıralarım, İstanbul, 1946
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT;** Talât Paşa, İstanbul, 1943
- YERASİMOS, S.;** Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (3 cilt) İstanbul, 1974 - 76
- YÜCEBAŞ, HİLMİ;** Şair Eşref, Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, İstanbul, 1978
- YÜCEL, HASAN ALİ;** Hürriyet Gene Hürriyet, Ankara, 1969
- YÜCEL, HASAN ÂLİ;** Edebiyat Tarihimizden, Ankara, 1957

DÖNEMSEL YAYINLAR:

- Meclis-i Mebusan ve Ayân Zabıtları.
- Harp Kabinelerinin İsticvabı, Meclisi Mebusan 5. Şube Zabıtları

GAZETELER:

Sabah
Tanin
Yeni Gazete
Asır (Selânik)
Alemdar
Peyam-ı Sabah
Yenigün
Beşeriyet
İkdam
İleri
Atı
Hakimiyet-i Milliye
İstanbul
İştirâk
Minber
Tasvir-i Efkâr
Tevhid-i Efkâr
Tercüman-ı Hakikat
Cumhuriyet
Vakit
Son Posta
Milliyet
Akşam
Ulus
Yeni Sabah
Tercüman
Tan

DERGİLER:

Genç Kalemler
Bilgi
Genç Türk
Halka Doğru
İçtihad
Kalem
Türk Yurdu
Yeni Mecmua
Büyük Mecmua
Resimli Ay
Yedigün
Belleten
Canlı Tarihler
Servet-i Fünun
Yakın Tarihimiz
Tarih Dünyası